PĂRINȚII BISERICII

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΠΟΣ ΠΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE
III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
Γ΄

EDITURA GÂNDUL APRINS 2015

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ Γ'

SANCTI GREGORII PACIANI
OPUSCULUM DE PASCHA

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ Γ'

CUVINTE ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
1, 1; 1, 2; 1, 3; 2, 1; 2, 2; 2, 3

Introducere, traducere şi note de
Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu,
Cristina-Costena Rogobete, Caliopie Papacioc

Coordonator: Cristian Chivu

EDITURA GÂNDUL APRINS 2015

Tehnoredactare: Larisa Barbu

© Cristian Chivu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GRIGORIE PALAMAS, sfânt
Opere complete / Grigorie Palama. - Bucureşti : Gândul aprins, 2013-
15 vol.
ISBN 978-606-93430-1-2
Vol. 3. : Primele două Triade în apărarea isihaştilor / trad., pref., autori ai notelor: Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu. - 2015. - ISBN 978-606-93430-5-0

I. Coman, Cornel (trad. ; pref.)
II. Tănăsescu, Adrian (trad. ; pref.)
III. Chivu, Cristian (trad. ; pref.)

2

Mulțumim d-lui Vasilios Hristou,
fiul profesorului Panagiotis Hristou,
realizatorul ediției critice a *Operelor*
sfântului Grigorie Palama,
pentru permisiunea de a folosi
şi de a publica textul ediției critice
a tatălui său.

Întru pomenirea veşnică
a robului lui Dumnezeu, Gheorghe!

ABREVIERI

ΒΕΠΕΣ	*Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων*
CC	*Corpus Christianorum*
CFHB	*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
ΕΠΕ	*Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*
Ε.Θ.Σ.Π.Θ	*Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*
GA	*Editura Gândul Aprins*
GCS	*Die griechischenchristlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*
GOThR	*Greek Orthodox Theological Review*
FG	*Filocalia Greacă*
FR	*Filocalia Românească*
Mansi	*T. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection*
OCA	*Orietalia Christiana Analecta*
PG	J. P. Migne, *Patrologia Graeca*
PL	J.P. Migne, *Patrologia Latina*
PTS	*Patristische Texte und Studien*
SC	*Sources Chretiennes*
WBS	*Wiener Byzantinistische Studien*

ABKÜRZUNGEN

Gnoza filosofică, gnoza teologică şi gnoza teoptică după Grigorie Palama

„nu totuna este a spune ceva despre
Dumnezeu şi a te afla dimpreună cu El"

Nu conteneşte Palama a fascina peste veacuri; şi nu conteneşte a stârni reacţii, nu toate de admiraţie, ci şi de reţinere, ba unele chiar de opoziţie; toate acestea îl ţin, însă, în prim planul teologiei, cum o dovedeşte numărul mare de lucrări legate de opera sa apărute în ultima vreme. Negreşit, a devenit un reper de prim rang al lumii teologice contemporane.

Se poate însă lesne constata că, din păcate, foarte adesea se vorbeşte *despre el fără el*, uneori chiar *cu el fără el*! Vom căuta, astfel, în mica noastră introducere, să îi îngăduim să vorbească el însuşi despre sine, străduindu-ne a folosi cât mai multe citate din lucrările sale, în încercarea noastră de a analiza foarte succint cea mai importantă operă a sfântului, şi anume tratatele în apărarea isihaştilor[1], cuprinsul cărora

[1] Tratatele acestea au următoarele titluri: 1, 1. *În ce privinţă şi până unde este folositoare îndeletnicirea cu ştiinţele discursive;* 1, 2. *Cum că celor ce în linişte iau aminte la ei înşişi nu fără folos le este a încerca să-şi ţină mintea înlăuntrul trupului;* 1, 3. *Despre lumină şi dumnezeiasca luminare;* 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoaşterea venită din instruirea cea dinafară;* 2, 2. *Despre rugăciune;* 2, 3. *Despre sfânta lumină;* 3, 1. *Despre îndumnezeire;* 3, 2. *Catalogul absurdităţilor ce reies din premizele filosofului Varlaam;* 3, 3. *Catalogul absurdităţilor ce reies din concluziile filosofului*

îl fac teme ca: raportul filosofie/teologie, raportul teologie/teoptie, rugăciunea, fotofaniile şi teofaniile, îndumnezeirea. Întreprinderea noastră în studiul de faţă ar fi cea de a sintetiza viziunea palamită despre cunoaşterea – gnoza adică – proprie filosofiei, cunoaşterea proprie teologiei şi cunoaşterea proprie teoptiei, cea pe care o primeşte omul atunci când Îl vede pe Dumnezeu.

Întrebarea ce neîndoielnic va sta pe buzele cititorilor după parcurgerea primului opuscul al Triadei întâia şi primul al Triadei a doua – cele privitoare la vechea filosofie elină – va fi, credem, pe bună dreptate aceasta: de ce a înfierat Palama filosofia elină atât de aspru? Căci, de trecem în revistă datele sale biografice şi luăm cunoştinţă de susţinută îndeletnicirea lui cu ştiinţele eline, întrebarea devine vădit justificată.

Cum ştim, Palama a primit o educaţie aleasă, atât în sânul familiei, cât şi la şcolile renumite ale vremii. Filothei Kokkinos, biograful său, ne spune că „acesta s-a îndeletnicit şí cu ştiinţele dinafara Bisericii, pentru că nu se putea ca un astfel de suflet şi o astfel de fire să nu se întrarmeze şí cu săgeţile şi armele de acolo"[2]. Instrucţia elină a tinerilor vremurilor acelora presupunea trecerea prin ciclul 'celor patru ştiinţe', astfel că tânărul Grigorie, după ce a terminat studiile de filosofie şi retorică, a urmat lecţiile de fizică şi logică, pe baza scrierilor lui Aristotel. Capacitatea lui de a asimila aceste materii este adeverită de cuvintele învăţatu-

Varlaam. Vezi şi J. Meyendorff, *Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes*, Louvain 1959, p. 28. Trimiterile către *Triade* le vom face indicând numărul triadei, numărul lucrării din fiecare triadă şi numărul paragrafului. Trimiterile la pagini sunt la ediţia critică a lui Hristou.

[2] Filotei al Constantinopolei, *Viaţa sfântului Grigorie Palama*, ΕΠΕ 1, p. 48.

lui Theodor Metohitis, care, după o discuție în fața împăratului, a profesorilor și a învățaților orașului, în care Grigorie analizase pe larg o temă din logica lui Aristotel, acesta a exclamat: „Și Aristotel însuși, de-ar fi fost de față ca ascultător, mult l-ar fi lăudat"[3]. Întâmplarea este evocată și de Palama însuși, ca răspuns către Grigoras, la acuza acestuia cum că este incult și nu stăpânește principiile filosofice[4]. Acuze asemănătoare i-au adus sfântului, de altfel, și ceilalți adversari ai săi, Varlaam și Achindin[5]. De bună seamă, Grigore nu și-a închinat întreaga viață filosofiei aristotelice și științelor vremii, cum au făcut Varlaam și Grigoras; însă, îndeletnicindu-se cu aceste studii – cu mintea sa excepțională – la vârsta tinereții, și-a însușit îndestulător noțiunile din ele.

Înainte de a analiza prima temă, cea a concepției palamite despre filosofie și a raportului acesteia cu teologia, reamintim că Sfinții Părinți au fost oameni duhovnicești, al căror singur scop al vieții a fost unirea cu Dumnezeu; fapt pentru care nu îi interesau problemele filosofice în sine.

---

[3] Ibidem, p. 52. Vezi și *Introducerea* prof. Hristou în ΕΠΕ 1, p. 9.

[4] *Împotriva lui Grigoras*, I, vol. IV, 4, 14, p. 242. Acesta îl apostrofează pe Sfântul Grigore ca fiind „analfabet" (*CFHB,Istoria Bizantină* 30, 20, 282).

[5] În *Epistola I către Palama*, ed. Schiro, 1954, p. 253, Varlaam îl catalogheză pe Sfântul Grigore „neînvățat și incult", iar Achindin în *Epistola către un anonim*, în ΕΕΒΣ 27, Atena 1957, p. 106 scrie despre Sfânt că „nu cunoaște nici măcar principiile primare ale filozofiei". În zilele noastre, profesorul Dimitrakopoulos pune la îndoială cunoștiințele de filosofie ale lui Palama. Vezi *Augustin și Palama*, Thessalonic, p. 120. Regretabil de asemenea este că și episcopul Kallistos Ware scrie despre Palama că acesta, în *Captele naturale* referitoare la cosmogonie, lasă să se înțeleagă faptul că nu cunoștea în adânc gândirea filosofilor elinilor (*Introducere la operele filocalice ale Sfântului Grigore Palama*, în CD *Filocalia*, ed. Nemesis, 1998), spre deosebire de profesorul Hristou care, în ediția sa critică, observă cât de profund cunoștea Sfântul gândirea antică, chiar dacă uneori nu îi citează foarte precis (vezi *Introducere*, volumul V al *Operelor* lui Palama).

Nu au făcut filosofie de dragul filosofiei, ci au folosit-o pe aceasta în alcătuirea terminologiei teologice şi în respingerea ereziilor (pentru că – trebuie să o spunem – toţi ereticii s-au bazat pe terminologia şi gândirea filosofiei antice, minţile „furându-li-se cu filosofia şi cu deşarta înşelăciune, după predania omenească, după stihiile lumii, şi nu după Hristos"[6]). Totuşi, deşi nu au urmărit aceasta, aceşti mari smeriţi, prin gândirea lor formată în rugăciune, asceză, tăcere, plânsul păcatelor, trăirea Tainelor, au creat şi o filosofie uriaşă, unică şi de neegalat. Aşa se face, de exemplu, că filosoful Ammonios din secolul al V-lea încadrează învăţătura Sfinţiilor Vasile cel Mare şi Grigorie al Nyssei despre proveniența numirilor (anume că gândirea este proveniența numirilor) între principalele concepţii care s-au formulat în vremea lui pe respectiva temă[7].

Referitor la atitudinea marilor teologi ai Bisericii, uneori foarte critici la adresa filosofiei, vrednicul de pomenire profesor Matsoukas subliniază că aceştia nu s-au opus filosofiei în sine, ci o preţuiau câtă vreme ea se referea la realităţile create şi urmărea cunoaşterea zidirilor, fără a purcede, ilegitim, la explicarea celor necreate. Când însă, prin anumite erezii, încerca să înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinţii au respins-o, ca fiind demonică[8]. Aşa se explică de ce uneori Părinţii au criticat foarte aspru filosofia.

Astfel, Teofil al Antiohiei scrie lui Autolic, prietenului său, că „vechii filosofi au vorbit din gândirea omenească şi nu după adevăr [...], în închipuire şi rătăcire, nu în duh

[6] Coloseni 2, 8.

[7] *Comentariu la opera Despre erminie*, ed. A. Russe, Berlin, 1897, p. 35. Vezi mai multe detalii la G. Martzelos, Op. cit., p. 22-23.

[8] *Dogmatica*, I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

curat, ci [în duh] de rătăcire"[9]. Platon şi toţi ceilalţi filosofi, iubind slava deşartă, nici ei n-au cunoscut adevărul, nici pe alţii nu i-au lăsat să-l cunoască[10]. Teofil întreabă retoric: „La ce i-a folosit lui Platon cultura? Sau celorlalţi filosofi învăţăturile lor?"[11] Recunoaşte, totuşi, că uneori au ajuns şi aceştia, oarecum, la adevăr şi au recunoscut pe Dumnezeul Cel Unul, precum şi judecata de apoi, răsplătirea faptelor şi alte învăţături religioase; ajunge însă la concluzia că aceste elemente le-au luat de la prorocii dinaintea lor[12]. Teofil recunoaşte o oarecare capacitate a filosofilor de a se apropia de adevăr[13].

În lucrarea sa *Împotriva tuturor ereziilor*, Ipolit al Romei conchide că ereticii nu îşi alcătuiesc învăţăturile pe baza Sfintelor Scripturi, ci pe cea a învăţăturilor filosofice şi a iniţierilor mistice proprii religiilor idololatre[14]. Ton aspru faţă de filosofia antică elină în general foloseşte şi sfântul Grigorie Teologul, deşi foarte instruit în aceasta: „Aruncă tăcerea lui Pitagora şi bobul orfic şi mai noua aroganţă despre 'El a zis'; aruncă ideile lui Platon şi metempsihozele şi plimbările sufletelor noastre, şi amintirile, şi nu frumoasele iubiri venite în suflet prin frumoasele trupuri; [aruncă] ateismul lui Epicur, şi atomii, şi neiubitoarea-de-înţelepciune [adică nefilosoafa] plăcere; neînsemnata providenţă a lui Aristotel [...] şi cuvintele cele moarte despre suflet [...]; înfumurarea Stoiei [a stoicilor, adică], lăcomia şi vulgaritatea cinicilor"[15].

[9] Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, B, 8, ΒΕΠΕΣ 5, p. 26.
[10] Idem, III, 3, p. 51.
[11] Ibidem.
[12] A, 14, p. 20
[13] B, 8, p. 27
[14] Ipolit al Romei, *Combatarea ereziilor*, II, ΒΕΠΕΣ 5, p. 199.
[15] Grigorie Teologul, *Cuvântul 27*, 10, PG 36, 201B.

Sfântul Ioan Damaschin, cel care s-a folosit foarte mult de filosofie, mărturiseşte că a luat din ea ce era bun, pentru că „toată darea cea bună [...] de la Părintele Luminilor se pogoară"[16]. El a dat cele şase definiţii ale filosofiei, având la bază – bineînţeles – dubla metodologie a Părinţilor şi, prin filosofie, înţelegând şí teologia şí îndumnezeirea[17]; ne spune, însă, că acea cunoaştere a lui Dumnezeu fără credinţă, bazată numai pe raţionamente fireşti, este sufletească şi demonică[18].

Un exemplu elocvent pentru ceea ce vrem să subliniem este sfântul Grigore al Nyssei, cel ce s-a folosit de *instruirea dinafară* – cum numesc Părinţii instruirea în ştiinţele eline – mai mult decât orice alt Părinte. Acesta, deşi recunoaşte anumite părţi bune ale filosofiei şi, în general, ale culturii anticare, distinge *cunoaşterea celor ce sunt* de *cunoaşterea revelată*[19]. Referindu-se la viaţa lui Moise – concret: la faptul că Moise a fost crescut de împărăteasa Egiptului – scrie că este bine să trăiască cineva în palatul împărătesei Egiptului, adică lângă cultura din afară, dar, căutând cele mai bune, să se întoarcă la mama lui naturală, la Biserica Mamă, adică la hrănitoarea lui cea adevărată[20]. Instruirea din afară

[16] Iacov 1, 17. *Dialectica, Prefaţa*, ΕΠΕ 1, p. 22.

[17] Idem, 48, p. 204. Definiţiile filosofiei: "1. Filosofia este cunoaşterea celor ce sunt aşa cum sunt, adică cunoaşterea firii lor, 2. cunoaşterea lucrurilor dumnezeieşti şi omeneşti, 3. Cercetarea (μελετὴ) morţii, 4. asemănarea cu Dumnezeu pe cât îi este cu putinţă omului, 5. arta artelor, ştiinţa ştiinţelor, pentru că este începutul tuturor artelor şi ştiinţelor şi 6. iubirea (φιλία) înţelepciunii, adevărata înţelepciune este Dumnezeu; iubirea (ἀγάπη) către Dumnezeu, aceasta este filosofia cea adevărată.

[18] *Expunerea precisă a credinţei ortodoxe*, PG 94, 1128C.

[19] M. Farantos, *A teologhisi ortodox si a teologhisi eretic conform lui Grigorie al Nyssei*, *Θεολογία* 70, nr. 2-3, 1999, p. 226.

[20] Grigorie al Nyssei, *La viaţa lui Moise*, ΒΕΠΕΣ 65A, p. 113-114.

este „neroditoare şi stearpă, pururea chinuindu-se a naşte şi niciodată ajungând a naşte rod viu"[21], aceasta deoarece, în mod contrar faţă de învăţătura creştină, care are origine dumnezeiască, filosofia este de origine omenească[22]. Filosofia nu poate pătrunde în tainele teologiei, pentru că „nu putem cunoaşte nimic despre Dumnezeu din cele făcute cunoscute din conceptele omeneşti"[23].

Palama este – negreşit – cel mai aspru critic al filosofiei eline şi cel mai laborios, de vreme ce a scris două tratate anume pe această temă[24].

Pentru înțelegerea motivului criticii acesteia virulente, în primul rând trebuie avut în vedere cadrul istorico-dogmatic în care au fost scrise tratatele acestea, pentru că pomenitele lucrări nu sunt decât nişte răspunsuri ale provocărilor vremii; evident provocări teologice. Nu vom relua cele scrise în introducerea la volumul al II-lea al operelor palamite[25]; vom spune doar că Palama trăieşte în plină perioadă a teologiei scolastice, când filozofia – din instrument adjuvant pentru terminologia teologică – intrase şi în analiza celor necreate, dezbătând probleme net teologice. Aristotelismul devenise, astfel, o autoritate în teologie, iar revelația era un obiect ştiințific supus măsurătorii, analizei şi descrierii, ca orice alt obiect ştiințific al realității fizice şi istorice[26]. E o perioadă de intens conflict între filosofie şi teologie, manifestat încă

[21] Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moise* 2, PG 44, 329 B.
[22] Ibidem.
[23] *Împotriva lui Eunomie*, III, ΒΕΠΕΣ 68, p. 57.
[24] Tratatele 1, 1 şi 2, 1, traduse de noi în acest volum.
[25] *Introducere*, volumul II, *Sfântul Grigorie Palama, Opere Complete*, Ed. Gândul Aprins, Bucureşti 2013, pag. 5-8.
[26] N. Matsoukas, *Introducere în gnoseologie*, p. 300.

din secolul al IX-lea (printr-un Ioannis Italos[27], de pildă), nemaipăstrându-se cu acrivie dubla metodologie a Părinților, ci preferându-se – de către unii – cea unitară a scolasticilor[28]. Vorbim, de fapt, de spiritul Renașterii, de încercarea revigorării vechii culturii eline, lucru petrecut în secolul al IX-lea, al XIV-lea, al XV-lea, lucru care, am putea spune, se încearcă și astăzi; doar că astăzi avem de-a face, mai degrabă, cu o caricatură a spiritului pomenitelor secole, de vreme ce reprezentanții actuali ai acestei renașteri a spiritului elin sunt niște caricaturi pe lângă un Ioannis Italos, Varlaam, Achindin, Nichifor Grigoras, Plethon sau Vissarion, bărbați de o cultură uriașă, care, însă, lepădând dubla metodologie patristică[29], au introdus greșeli în dogma Bisericii.

Dădeam, în pomenitul nostru studiu, un exemplu elocvent pentru confruntarea dintre teologia vie și cea discursivă, și anume confruntarea dintre sfântul Simeon Noul Teolog și mitropolitul Ștefan al Nicomidiei[30], accentuând noi faptul că, pe fondul unei letargii teologice manifestată după *Sinodikonul Ortodoxiei*, științele umaniste progresau, dându-se o tot mai mare însemnătate factorului uman în cunoașterea celor dumnezeiești și, în consecință, filosofia fiind din ce în ce mai prețuită[31]. Așa se face că în timpul lui Palama s-a ajuns la punctul terminus al acestei confruntări dintre filosofie și teologie.

---

[27] I. Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, p. 78-79.
[28] Despre acestea vezi *Introducerea* noastră la volumul II al *Operelor Palamite*.
[29] De exemplu, Ioan Italos nu distinge teologia harismatică de cea științifică și astfel înlocuiește trăirea și experiența Bisericii, ca bază a învățăturii dogmatice, cu categoriile filosofice (Vezi N. Matsoukas mai sus).
[30] *Introducere*, Palama II, G. A., p. 6-7.
[31] *Op. cit.*

Până a-l lăsa pe Palama însuşi să vorbească, să mai spunem că în această dezbatere isihastă se pot distinge trei faze[32], deşi cauza tuturor una este: confruntarea dintre teologia experienței duhovniceşti şi teologia discursivă[33]. Prima fază (1335-1341) este cea a confruntării lui Palama cu Varlaam pe tema diferenței funciare dintre metoda apodictică – în teologie – a primului şi metoda dialectică a celui de-al doilea[34], dar şi a începutului dezbaterii chestiunii isihaste în sine; se termină prin condamnarea lui Varlaam la Sinodul din 1341[35]. Triadele lui Palama sînt răspunsuri la triadele lui Varlaam împotriva isihaştilor[36], scrise de acesta în această perioadă, după ce a petrecut o vreme, probabil în Thessalonic, cu unii dintre aceştia[37]. De altfel, undeva pe la anul 1337, el a mers la Constantinopole şi i-a şi acuzat fățiş pe aceştia de erezie în fața sinodului[38].

---

[32] R. Sinkewicz, *Gregory Palamas, La theologie byzantine*, CCTB 2, 2002, p. 132.
[33] C. Chivu, *Teologia, Teoptia şi Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama*, Thessalonic 2010, p. 30.
[34] Pentru mai multe explicații, vezi *Introducerea* noastră din volumul II al *Operelor* lui Palama.
[35] *Op. cit.*
[36] 1. *Despre ştiințe* sau *Despre cunoaştere* sau *Despre dobândirea înțelepciunii*. 2. *Despre rugăciune* sau *Despre desăvârşirea omului* sau *Despre rugăciune şi desăvârşirea omului*. 3. *Despre lumină*. Vezi Hristou, *Introducere*, ΕΠΕ 1, p. 14. Menționăm că Triada a treia a lui Palama este răspunsul către o altă lucrare a lui Varlaam, pierdută şi aceasta, anume *Împotriva Massalienilor*, scrisă de acesta ca răspuns la a Triada a doua a lui Palama. Prin massalieni sau messalieni, Varlaam (vezi în Documentele Sinodului de la 1341, PG 151, 688D-689AB, dar şi *Epistola către Ignatie, Dalla controversa palamitica alla polemica esicastica*, ed. Fyrigos, Roma 2005, p. 388), dar şi urmaşii săi în ale ereziei, Achindin (*Epistola către episcopul de Monemvasia*, ed. Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington 1983, p. 222) şi Grigoras (*Antireticul întâi împotriva lui Palama*, I, ed. Beyer, p. 251), înțelegeau pe bogomilii, care rosteau neîncetat rugăciunea „Tatăl nostru", evident cu trimitere la isihaştii care rosteau neîncetat rugăciunea „Doamne Iisuse Hristoase, miluieşte-mă!".
[37] Hristou, *Op. cit.*, p. 8-13.
[38] 2, 3, 13, p. 549.

A doua fază (1341-1347) a fost confruntarea lui Palama cu Achindin, care susținea printr-o argumentație mult mai elaborată decât a lui Varlaam că lucrările lui Dumnezeu sînt create[39], încheiată cu sinodul din 1347, cu condamnarea lui Achindin pentru erezie[40]. Perioada a treia surprinde ultima fază a dezbaterilor isihaste ale lui Palama, şi anume cea cu Grigora şi cu Dexios, Matei al Efesului şi Ioan al Ganosului, care susțineau că lumina taborică este creată[41]; se încheie cu victoria lui Palama la sinodul din 1351[42].

Tratatele în apărarea isihaştilor, lucrarea aici tradusă de noi, se încadrează istoric în prima perioadă; să facem, aşadar, câteva referințe la învățătura lui Varlaam despre rolul filosofiei eline în teologie, teză care constituie şi cauza expresiilor dure ale sfântului Grigore.

Despre Varlaam am scris câte ceva în prefața volumului precedent, în special referitor la folosirea în teologie, de către el, a unei metodei dialectice aparte, în opoziție cu cea apodictică a lui Palama. Acum îi vom acorda o atenția mult mai mare, mai ales pe problematica gnoseologică.

Spre deosebire de tradiția patristică, Varlaam exagera rolul filosofiei în evoluția dogmei Bisericii. El îi considera pe filosofii antici elini „văzători de Dumnezeu şi învățați şi iluminaţi de Dumnezeu"[43]. Ca să înțelegem asprimea

---

[39] Vezi Achindin, *Antiretic împotriva dogmelor politeiste*, 5, ed. J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam*, *CC, Series Graeca* 31, p. 102; *Ἔκθεσις ἐπίτομος κατὰ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων*, manuscr. Monac. gr. 223, f° 12 şi 19.

[40] C. Chivu, *Op. cit.*

[41] Grigoras, *Istoria Bizantină*, 3, 434. Dexios, *Epistole*, 2, 2, 11, *Opera Omnia*, ed. Ioannis Polemis, CCG 55, 247.

[42] C. Chivu, *Op. cit.*

[43] Barlaam, *Epistole Greche*, ed. Schiro, Palermo 1954, p. 262.

sfântului Grigorie împotriva filosofiei, de vreme ce în mare parte argumentația lui este reacția la greşelile dogmatice ale calabrezului, să vedem ideile adversarului său, Varlaam, în special pe două direcții complementare, cea a rolului soteriologic al filosofiei eline şi a identificării gnoseologice între filosofie şi teologie.

Referitor la prima direcție, Varlaam afirma că fără filosofie şi, în general, fără instruirea dinafara Bisericii omul nu se poate mântui, întrucât numai instruirea dinafară îl scapă pe om din ignoranță[44]. Prin păzirea poruncilor lui Dumnezeu omul nu se poate curăți şi desăvârşi, dacă acestea nu sunt secondate de ştiințele eline (*τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα*)[45]. Susținea că filosofia şi ştiințele sunt indispensabile tuturor oamenilor, înaintea învățăturilor evanghelice[46], şi că este imposibil să ajungă cineva la desăvârşire şi sfințenie dacă „nu adună de peste tot cunoaşterea (*εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξῃ*)"[47], înțelegând prin aceasta cunoaşterea din instruirea elină. Varlaam considera instruirea din afară a fi dar al lui Dumnezeu, egal cu cele date apostolilor şi prorocilor[48]. Şi, pentru a sublinia însemnătatea soteriologică a filosofiei, Varlaam citează un text al sfântului Grigore al Nyssei în care face interpolări şi îi schimbă sensul. Astfel, accentuând arhiereul Nyssei că numai filosofia Scripturii celei de Dumnezeu însuflate curățeşte desăvârşit sufletul,

[44] 2, 1, 34, p. 495: "făpturile nu pot numai din păzirea poruncilor, nici numai din nepătimire să dobândească cunoaşterea (τὸ εἰδέναι)... nu poate fi un om sfânt fără să se împărtăşească de cunoaşterea celor ce sunt (τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων) şi fără se se curățească de ignoranță". *γνῶσις τῶν ὄντων* în vechime era obiectul filosofiei.

[45] 2, 1, 18, p. 481.

[46] 2, 1, 4, p. 468.

[47] *Întrebarea întâi*, p. 359.

[48] 2, 1, 4, p. 468.

Varlaam citează locul patristic denaturat, zicând că „acestea aduc sufletului curățirea desăvârşită", adică şi Scriptura, şi filosofia, schimbând pe *ἐπάγουσα* (participiu feminin singular, care se referă clar la filosofia Scripturii) cu *ἐπάγουσι* (prezentul plural, persoana a III-a)[49].

Referitor la cea de-a doua direcție, notăm că Varlaam, ca inițiator al acestui spirit de revigorare a filosofiei, ajunsese să considere identice obiectele, metoda şi reuşitele filosofiei cu cele ale teologiei, susținând că toate bunurile omeneşti sunt darurile lui Dumnezeu[50]. Conform acestuia, Dumnezeu imediat ce a creat sufletul, l-a înzestrat cu înțelesurile comune şi cu facultățile de determinare şi distincție, dar şi cu capacitatea de a realiza silogisme, pe care se întemeiază *τὰ μαθήματα*, adică disciplinele instruirii eline. Prin urmare, spunea el, *τὰ μαθήματα* sunt daruri ale lui Dumnezeu[51] şi, aşa cum nu există două feluri de sănătate, unul dat adică de Dumnezeu şi celălalt de doctori, tot aşa nu există două feluri de cunoaştere, omenesc şi dumnezeiesc, ci există un singur fel de cunoaştere sau înțelepciune, dată de Dumnezeu filosofilor aşa cum a fost dată şi profeților şi apostolilor![52] „Cuvintele făptuitorilor lui Dumnezeu" – spunea Varlaam – „şi înțelepciunea din ele țintesc spre ace-

[49] 2, 1, 17, p. 480: Cuvintele lui Varlaam sunt: "τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα τῇ ψυχῇ κάθαρσιν".

[50] Hristou, *Înțelesul cunoaşterii îndoite*, *E. Θ. Σ. Π. Θ.*, 7, 1962, p. 121.

[51] 2, 1, 27, p. 488.

[52] Ibidem, 2, 1, 4, p. 468: „Cum stau lucrurile în privința sănătății, aşa stau şi în privința filosofiei, fiindcă, în chip limpede, [sănătatea] este dată de Dumnezeu sau aflată prin îngrijire, şi cea care este dată de Dumnezeu nu este de alt fel decât cea dobândită prin ştiința doctorilor, ci la fel ca ea: aşa stau lucrurile şi cu înțelepciunea, căci Dumnezeu o dă profeților şi apostolilor, dar ne-a dat şi nouă şi cuvintele cele venite prin theurgi, şi disciplinele filosofice, prin care tot înțelepciunea căutând, o aflăm".

laşi scop cu filosofia din învăţăturile din afară şi au acelaşi rezultat: aflarea adevărului. Că unul [singur] e adevărul aflat prin toate acestea, pe de-o parte dat direct din Dumnezeu apostolilor, iar pe de alta aflat de noi prin sârguinţa [studiului]"[53]. Poziţia lui despre înţelepciunea unitară este clară şi ea are la bază refuzul metodologiei duble a Părinţilor şi asimilarea celei unitare a scolasticilor. Toate aceste învăţături scolastice îşi au de fapt izvorul în respingerea distincţiei fiinţă/lucrări, respingere care exclude orice comuniune directă cu Dumnezeu.

În faţa lui Varlaam, care îi numea pe filosofii elini *θεόπται* (văzători-de-Dumnezeu), reacţia sfântului Grigore Palama a fost caustică. El răspunde lui Varlaam că nu numai că nu au fost văzători-de-Dumnezeu (de vreme ce această vedere se realizează prin tăcerea înţelegătoare), dar au avut şi „duhul rătăcirii"[54], aşa cum o dovedesc înseşi faptele lor, care îi arată a fi „iluminaţi" de la demoni[55]. Vrând să învedereze caracterul demonic al filosofiei atunci când ea intră în cele ale teologiei, când încearcă să explice prin metodele şi silogismele ei problemele credinţei, sfântul Grigorie omite – intenţionat, pare-se – celelalte înţelesuri pe care le are termenul *δαίμων* sau termenul *δαιμόνιον*[56] (entitate între

[53] 2, 1, 5, p. 469.

[54] *Epistola I către Varlaam*, 42, p. 249., G. A. p. 177.

[55] *Epistola I către Varlaam*, Ed. Hristou, 45, p. 249-51.

[56] *Ibidem* 46, p. 252: Nici *demonion*-ul ce l-a însoţit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viaţa, nu îţi dă de înţeles – ţie, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului la moartea platonicului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora şi ce este demonion-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalţe dumnezeiescul din sine însuşi – precum [îi] zice el – spre acela, toată viaţa, chiar şi în clipa morţii? Vezi Platon, *Banchetul*, 202d. După vechii elini, fiecare om are de la naştere un

zeu şi om, duh al inspiraţiei lor, sufletul însuşi). În acelaşi context, citând cuvintele sfântului Grigorie Teologul, şi anume „aruncă ideile lui Platon", adaugă: „dar şi teoriile şi luminile cu nume mincinos prin care acela s-a împreunat cu demonii cei înşelători şi de care a fost iniţiat"[57].

Palama nu acuză, aşadar, filosofia ce rămâne în hotarele ei, adică în cunoaşterea zidirilor, ci „filosofia unora ca aceştia" – filosofia scolasticilor – care au introdus învăţăturile şi metodele ei în învăţătura cea de Dumnezeu însuflată[58]. Iar introducerea aceasta nu înseamnă numai o simplă schimbare a unei învăţături, ci are consecinţe dezastruoase în viaţa duhovnicească a Bisericii, lucru foarte bine sesizat de sfântul Grigorie. Aşa se explică de ce vorbeşte aşa de aspru despre filosofie. Trebuie, însă, să spunem că sfântul Grigorie nu împiedică preocuparea cu filosofia, care poate fi folositoare, în special celor din afara vieţii monahale. Filosofia exersează şi ascute ochii sufletului[59], dar nu trebuie să ne preocupăm de ea până la bătrâneţe, deoarece numai cel viclean însuflă un astfel de zel, ca să împiedice venirea minţii la cunoaşterea cea adevărată şi sălăşluirea fricii lui Dumnezeu în suflet[60]. Sfântul Grigorie îi reproşează lui Grigoras că, îmbătrânind în studiul ştiinţelor dinafară şi trăind în nevoinţa filosofiei neroditoare, s-a lipsit de curăţirea necesară cercetării problemelor teologice şi, mai rău decât

---

daimonion bun sau rău. Demonul sau Daimonion poate să fie şi îngerul păzitor (*Republica* 620d) sau poate sa fie sufletul însuşi (*Timeu* 90a). Platon numeşte pe Eros "demon" care nu este nici om, nici dumnezeu, ci se găseşte între imperfecţiune şi perfecţiune (*Banchetul* 202d).

[57] *Op. cit.*, 49, p. 253-254.

[58] 1, 1, 16, p. 379: „Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἁπλῶς λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας".

[59] 1, 1, 12, p. 374-375.

[60] 1, 1, 7, p. 368.

atât, cucerit de filosofie, a dobândit o cugetare arogantă[61]. Folosirea filosofiei nu este ceva rău, „căci a fost făcută să fie ceva bun"[62], totuşi, în folosirea ei este nevoie de multă atenţie şi de o cunoaştere în adâncime a învăţăturii Bisericii, pentru că, în general, cultura dinafară este „miere amestecată cu cucută"[63]. Învăţăturile filosofilor sunt folositoare ca să dobândim armele acelora şi să le folosim împotriva lor sau, mai ales, a ereticilor care urmează lor, tot aşa cum împotriva muşcăturilor şerpilor folosim medicamentele preparate tocmai din veninul lor[64].

Cât priveşte opinia lui Varlaam despre rolul soteriologic al filosofiei eline, era firesc ca Palama să ia o poziţie critică, pentru că o astfel de învăţătură ar fi avut consecinţe grave asupra vieţii duhovniceşti a Bisericii. „Cum aşa, cunoaşterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creştinilor şi mântuirea cea prin aceasta[65] se fac prin cunoaşterea proprie filozofiei ori prin credinţă (credinţă care – prin necunoaştere – desfiinţează cunoaşterea [proprie] acesteia[66])? Că dacă se fac prin cunoaştere, deşartă a ajuns credinţa şi s-a desfiinţat făgăduinţa ce zice că *de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus*

[61] *Împotriva lui Grigoras*, A', 16, IV, p. 243.
[62] 1, 1, 21, p. 385.
[63] 1, 1, 20, p. 384. Amintim că tocmai cu cucută s-a otrăvit Socrate. Diogene Laertios, *Viaţa Filosofilor*, 2, 41. Este singura menţiune din perioada antică cum că acea poţiune otrăvitoare luată de Socrate conţinea cucută. În *Faidon*, Platon descrie în detaliu episodul otrăvirii lui Socrate şi mai ales al reacţiilor *post factum*, numind acea poţiune „otravă-φάρμακον", fără a spune dacă conţinea cucută (κώνειον). Vezi 57a, 58a, 63e, 115d.
[64] 1, 1, 11, p. 374: „Εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τἀκείνων ἡμῖν, ὡς κατ'ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας".
[65] «cea prin aceasta»: cea prin cunoaşterea de Dumnezeu.
[66] «cunoaşterea [proprie] acesteia»: cunoaşterea – sau gnoza – proprie filozofiei.

te vei mântui"[67] – scrie sfântul Grigorie, subliniind uriaşul pericol de a fi înlocuită credința, care are rol soteriologic, cu filosofia, care nu are nici un rol în mântuirea oamenilor. Mântuitorul „nu a zis 'de vrei să fii desăvârşit însuşeşte-ți instrucția dinafară, grăbeşte-te spre primirea disciplinelor de studiu, agoniseşte-ți ştiința celor ce sunt', ci a spus: 'Vinde tot ce ai, împarte săracilor, ia-ți crucea şi alege a urma Mie' şi, mai mult, şi-a ales drept ucenici pescari şi oameni neînvățați[68]?".

Trecând la cea de-a doua direcție a învățăturii lui Varlaam, şi anume la cea a confuziei gnoseologice între filosofie şi teologie, spunem dintru început că, Palama, în opoziție totală cu acesta, distinge clar filosofia de teologie, răspunzându-i cum că „îndoit[69] este felul înțelepciunii"[70].

Notăm că învățătura despre îndoita cunoaştere sau îndoita înțelepciune este răspândită în întreaga tradiție patristică şi apare, întâi de toate, în Sfânta Scriptură. Sfântul Apostol Pavel deosebeşte înțelepciunea lumii de înțelepciunea creştinilor. „Au n-a nebunit Dumnezeu înțelepciunea lumii acesteia?" – se întreabă Apostolul; şi adaugă: „că de vreme ce întru înțelepciunea lui Dumnezeu nu a cunoscut lumea pe Dumnezeu prin înțelepciune, a binevoit Dumnezeu să mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii[71]. Înțelepciunea lui Dumnezeu este înțelepciunea cea adevărată, filosofia cea mai înaltă, care ne conduce la cunoaşterea cea deplină, la Dumnezeu[72], pe când cealaltă înțelepciune

[67] 2, 3, 43, p. 577. Romani 10, 9.
[68] 1, 1, 5, p 365.
[69] Adică dublu.
[70] 1, 1, 17, p. 380.
[71] I Corinteni 1, 20-21.
[72] Romnia 1, 23 şi Galteni 4, 8-9.

este „trupească"[73], „înşelăciune deşartă"[74] şi „nebunie la Dumnezeu"[75]. Aceeaşi deosebire clară găsim şi la sfântul Apostol Iacob[76]. Învățătura aceasta despre îndoita cunoaştere sau îndoita înțelepciune se regăseşte şi în tradiția patristică de dinaintea sfântului Grigorie Palama: Clement Alexandrinul[77], Origen[78], sfântul Vasile cel Mare, fericitul Diadoh al Foticeei[79], sfântul Maxim Mărturisitorul[80], sfântul Ioan Damaschin[81], sfântul Simeon Noul Teolog[82].

Urmând acestei tradiții, sfântul Grigorie Palama respinge afirmația lui Varlaam privitoare la existența unui

---

[73] I Corinteni 1, 12.

[74] Coloseni 2, 8.

[75] I Corinteni 3, 19.

[76] Iacov 3, 15-17: „Nu este înțelepciunea aceasta de sus pogorându-se, ci este pământească, sufletească, drăcească. . . Iar înțelepciunea cea de sus întâi este curată, apoi făcătoare de pace, blândă, plecată, plină de milă şi de roduri bune, fără de judecată, şi nefățarnică".

[77] *Stromate*, 6, 17, ΒΕΠΕΣ 8, p. 236: „Două sunt ideile adevărului, numirile (τὰ ὀνόματα) şi lucrurile (πράγματα, adică cele esențiale), numirile la filosofii elini, lucrurile la noi, „barbarii".

[78] *Împotriva lui Kelsos*, 13, PG 6, 1309A. Aici el face distincția între înțelepciunea lumii, care este nebunie la Dumnezeu, şi înțelepciunea dumnezeiască, ce o dă Dumnezeu prin harul dumnezeiesc (θεία χάριτι Θεοῦ δωρουμένου).

[79] *Capete* 11, FG. 1, p. 238. Aici sfântul subliniază că această ruptură între cunoaşteri este în primul rând rezultatul căderii omului: „εἰς τὸ διπλοῦν τῆς γνώσεως ἀπωλίσθησεν".

[80] *Capete despre teologie*, I, 22, ΕΠΕ 14, p. 456: „Cunoaşterea este îndoită: prima, cea cu caracter de ştiință, care cercetează numai prin deprindere (*καθ' ἕξιν*) rațiunile lucrurilor şi care nu are nici un folos, dacă nu purcede la lucrarea poruncilor; cealaltă este cea practică prin lucrarea (*κατ' ἐνέργειαν*), care ne dă prin experiența lucrurilor înțelegerea ca adevărată a lor". Vezi pentru mai multe detalii şi studiu profesorului Γ. Θεοδορούδης, *Θεία καὶ ἀνθρώπινη σωφία κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον Ὁμολογητήν, în Πρατικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου I. M. Θ.*, 2001, p. 107-120.

[81] Vezi mai sus.

[82] *Capete teologice şi practice*, 85-86, ΕΠΕ 19A, p. 528.

singur adevăr şi a unei singure înţelepciuni, aducând argumentul că aceste două înţelepciuni diferă substanţial: „Ce împărtăşire are învăţătura cea însuflată de Dumnezeu cu deşertăciunea?"[83]. Şi aceasta, în primul rând, pentru că înţelepciunea teologiei este dumnezeiască, din Duhul Sfânt, adică este dar duhovnicesc, pe când filosofia este dar natural „nepogorât de sus"[84]. Cu toate că filosofia a avut în ea sădită înţelepciunea, mai apoi s-a denaturat sub influenţa celui rău, s-a schimbat şi a devenit nebună[85]. Sfântul Grigorie respinge, de asemenea, ideea lui Varlaam despre „înţelepciunea-în-sine", chipurile o înţelepciune dincolo de scrierile filosofilor, un fel de *εἶδος*, care, după cum observă sfântul, neavând existenţa nici în Dumnezeu, nici la oameni, aminteşte de teoria ideilor lui Platon[86].

După Palama, cunoaşterea filosofiei – sau, în general, cunoaşterea din afară – poate fi folosită în dezvoltarea problemelor teologice, în special prin terminologia ei, însă în gândire au prioritate întotdeauna Scriptura, Tradiţia şi iluminarea Duhului Sfânt[87], pentru că „noi am îmbogăţit mărturisirea de credinţă nu urmând cugetărilor (filosofice), ci cuvintelor celor de-Dumnezeu-spuse"[88]. Dacă avem la bază aceste cuvinte, atunci putem cugeta, filosofa, dezvolta anumite silogisme, sau ne putem folosi de termenii filosofiei, de cugetările ei, însă se cere atenţie mare.

Referitor la scopurile celor două, al filosofiei şi al teologiei, Palama este tranşant: ele se deosebesc clar. Prima are ca scop

---

[83] 2, 1, 6, p. 470.
[84] 1, 1, 21, p. 385.
[85] *Op. cit.*
[86] 2, 1, 22, p. 485.
[87] 2, 1, 6, p. 470.
[88] *Cuvinte doveditoate despre purcederea Duhului Sfânt*, I, 2, 18, p. 94.

(*τέλος*) ceea ce este folositor în această lume, cercetează raţiunile firii şi mişcările făpturilor şi, atunci când rămâne în aceste hotare, este o ştiinţă a adevărului în privinţa celor ce sunt (*ἡ ἐν τοῖς οὐσι πραγματεία τῆς ἀληθείας*[89]). Când depăşeşte însă hotarele acestea şi caută dincolo de acestea, devine „nebună şi nefilosoafă"[90], „mincinoasă", „cădere din înţelepciune"[91], „demonică"[92], „neroditoare şi nedesăvârşită"[93], „cunoaştere mincinoasă"[94]. Spre deosebire de filosofie, teologia – filosofia cea după Hristos – le ţinteşte pe „cele ce ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit"[95], care în parte se descoperă acum celor vrednici, în arvună, iar în veacul cel fără sfârşit desăvârşit se vor arăta[96].

În timp ce filosofia cercetează făpturile – spune Palama –, teologia cercetează adevărul despre Cel ce este cu adevărat[97], între acestea fiind aşadar o deosebire fundamentală. Filosofia adevărată implică o *ἀναφορά* către Cauzator, adică un urcuş şi o 'referire' la El; cel ce nu se ridică şi nu 'se referă' la Acesta nu este în adevăr şi are doar o închipuire de înţelepciune, un idol înşelător, adică lipsă de înţelepciune, dar

---

[89] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, , p. 379.
[90] Ibidem.
[91] 1, 1, 12, p. 375 şi 2, 3, 3, p. 540.
[92] 1, 1, 18, p. 381.
[93] 2, 3, 3, p. 539.
[94] 1, 1, 2, p. 361.
[95] I Corinteni 2, 9.
[96] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, 379-380: „Τῆς δὲ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας, ἐν πράξεσι μὲν πρὸς ἐκεῖνα βλέπει τὸ τέλος, „ἃ μήτε ὀφθαλμὸς εἶδε μήτε οὖς ἤκουσε μήτ' ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου", νῦν μὲν μόνοις τοῖς ἀξίοις ἐκ μέρους ὡς ἐν ἀρραβῶνος ἀποκαλυπτόμενα μοίρᾳ, κατὰ δὲ τὸν ἄληκτο αἰῶνα φανερούμενα τελεώτερον". Foarte sugestiv cuvântul „ἀρραβῶν" care înseamnă şi "logodnă", pentru că aici se face logodna unirii cu Dumnezeu, iar în Împărăţie nunta.
[97] Ibidem.

în nici un caz înțelepciune[98], subliniindu-se astfel diferența esențială dintre filosofie, care se rezumă la cunoașterea zidirilor, şi teologie, care urcă spre Cauzatorul zidirilor. Înțelepciunea dumnezeiască este absolut necesară omului pentru mântuire[99], este „înțelepciunea cea adevărată"[100], „cea întru Hristos"[101], „desăvârşită"[102], „de nebiruit"[103], „apostolică"[104], „veşnică"[105].

Opus filosofiei, care este o creație a intelectului uman, teologia îşi are baza în viața duhovnicească a Bisericii. Pentru Palama, începutul teologiei este credința, care este „mai bună decât orice dovadă şi este fundamentul statornic celor ce cred"[106]. Credința este aceea care, depăşind „noțiunile luate din contemplarea făpturilor"[107] şi „puterile înțelegătoare ale sufletului"[108], îl eliberează pe om din fel de fel de rătăciri şi îl întăreşte în adevăr[109]. La înțelepciunea dumnezeiască nu se ajunge „prin cuvinte şi silogisme", ci „prin fapte şi viață"[110]. Aceasta este dată prin harul dumnezeiesc nezidit al Sfântului Duh, prin simțirea Lui cea dincolo de simțire, pentru că „întru Dumnezeu cunoaştem pe Dumnezeu"[111].

---

[98] 1, 1, 17, p. 380. Vezi şi Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeieşti*, 4, 23, PG 3, 725 AB.
[99] 2, 1, 15, p. 469.
[100] 2, 1, 18, p. 480.
[101] 1, 1, 17, p. 480.
[102] 2, 1, 43, p. 504.
[103] 2, 1, 6, p. 470.
[104] 2, 1, 8, p. 472.
[105] 1, 1, 22, p. 386.
[106] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, p. 380.
[107] 2, 3, 42, p. 546.
[108] 2, 3, 40, p. 573.
[109] 2, 3, 42, p. 575.
[110] 2, 1, 11, p. 370.
[111] 2, 3, 68, p. 602.

Curățirea minții de gândurile pătimașe este o premisă absolut necesară, pentru că numai mintea curățită și golită de gânduri prin trezvie poate primi iluminarea luminii dumnezeiești[112], prin care credinciosul ajunge la cunoașterea adevărului[113]. Toate acestea se petrec în Biserică, *comunitatea îndumnezeirii* cum o numește Palama[114], cea care este chezașul adevărului teologiei[115], ca una ce a fost primitoarea Descoperirii și doar ei îi sînt proprii Scriptura și Tradiția.

Conchizând, așadar, asupra celor referitoare la raportul dintre gnoza filosofică și gnoza teologică, am spune că, în concepția lui Grigorie Palama, filosofia și teologia se deosebesc clar atât după conținut, cât și după scop. Filosofia se preocupă de cele ale vieții trecătoare, de cunoașterea 'celor ce sînt', adică a făpturilor (*γνῶσις τῶν ὄντων*), și poate să fie folositoare teologiei prin terminologia și metoda ei, pe când teologia se preocupă cu cele ale vieții viitoare, de cunoașterea Celui ce ține toate făpturile, a Celui ce este cu adevărat. Neîndoielnic, teologia poate deveni foarte lesne filosofie, de vreme ce este accesibilă „și celor ce nu și-au curățit viața și sufletul"[116]; însă atunci se îndepărtează de izvorul ei, care, după sfântul Grigorie, este teoptia, adică vederea lui Dumnezeu. Se operează aici, așadar, o clară distincție – oarecum surprinzătoare, deși temeinic argumentată – între *teologie* și *teoptie*: "iar teologia [sau cuvântarea-de-Dumnezeu] într-atâta e departe de vederea lui Dumnezeu în lumină și într-atâta e deosebită de petrecerea [dimpreună] cu Dumnezeu: pe cât e despărțit [prin hotar fap-

[112] *Antiretic către Achindin*, III, 7, 13-15, p. 470-472.
[113] 1, 1, 3, 42, p. 363.
[114] *Cuvinte doveditoare*, I, 78, p, 149.
[115] *Combaterea scrisorii lui Ignatie al Antiohiei*, 3, 2, p. 627.
[116] Ibidem.

tul de] *a şti* [despre un lucru] de *a dobândi* [acel lucru]; că nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu şi a te afla dimpreună cu El"[117], clarifică Grigorie Palama. Ce facem, însă, cu tradiţia Părinţilor, cea de la Capodocieni până la Simeon Noul Teologul, care nu numai că nu distingeau *teologia* de *teoptie*, dar chiar asimilau teologia culmii vieţii duhovniceşti? Mai ales că, să nu uităm, vorbim despre cel mai mare teolog al secolului al XIV-lea, al cărui argument central – invocat şi de ucenicii săi – este tocmai continuitatea dintre învăţătura lui şi tradiţia patristică. Să dăm, însă, câteva exemple din patristică.

Dacă la începutul literaturii creştine termenul „teologie" era evitat, din cauza faptului că purta clara amprentă a filosofiei idolatre, mai apoi începe să fie folosit de un Iustin Filosoful, de Clement Alexandrinul, Origen şi Eusebiu al Cezareei. Pentru Eusebiu, de pildă, *teologia* se referă la firea veşnică a Cuvântului, spre deosebire de *iconomie*, care se referă la întruparea Lui[118]. După Sinodul I Ecumenic, Părinţii deosebesc clar *teologia*, care se referă la relaţiile Persoanelor Treimii, de *iconomie*, care se referă la relaţia lui Dumnezeu cu lumea[119]. Iarăşi, din perspectiva vieţii duhovniceşti, pentru Vasile cel Mare[120], Grigorie Teologul[121] şi Grigorie

---

[117] 1, 3, 42, p. 453.

[118] Vezi Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească*, 1, 1, 7, PG 20, 46A. G. Mantzaridis, *Înţelesul teologiei, Κληρονομία 1, A'*, p. 107-111.

[119] Vezi G. Martzelos, *Fiinţa şi lucrările lui Dumnezeu după Vasilie cel Mare*, ed. Pournaras, 1984, p. 22-24.

[120] *Despre credinţă*, PG 31 464D-465AB. *Despre Duhul Sfânt*, 30, PG 32, 213D-216A.: «θεολόγος δὲ πᾶς καὶ ὁ μυρίαις κηλῖσι τὴν ψυχὴν στιγματίσας...αὐτοχειροτόνητοι καὶ σπουδαρχίδαι τῶν Εκκλησιῶν τὰς προστασίας διαλαγχάνουσι τὴν οἰκονομίαν τοῦ Πνεύματος παρωσάμενοι»

[121] *Cuvântul 27*, PG 36, 16A. Pentru Grigorie Teologul, văzătorii de Dumnezeu, Moise şi Pavel, sunt teologi. Vezi *Cuvântul 28*, PG 36, 29A.

al Nyssei, *teolog* este cel care atinge culmea îndumnezeirii. Nysseanul consideră că teologia se dobândeşte prin curăţirea de patimi şi prin atingerea culmii vieţii virtuoase[122]. Teologia – scrie el – este „munte anevoie de suit, la poalele căruia şi cel ce este ca un leu abia la poale îi ajunge"[123]. Evident că pentru acesta teologia nu numai că se leagă indestructibil de viaţa duhovnicească, dar este chiar vârful acesteia; teza aceasta o aflăm şi la scriitorii ascetici, de pildă la Evagrie, pentru care fazele vieţii duhoniceşti sunt *nepătimirea, cunoaşterea* şi – încununarea – *teologia*, care este *„vederea* Sfintei Treimi"[124]. Tot aşa Teologul cel Nou, Simeon, identifică *teologia* cu *teoptia*[125], iar *teolog* este cel ce petrece în lumina dumnezeiască[126].

Un loc patristic foarte important pentru chestiunea în discuţie este din Dionisie Areopagitul, care face oarecum trecerea spre ceea ce înţelegea Palama prin teologie: «de altfel, trebuie să se înţeleagă şi aceea că îndoită este predania teologilor: una negrăită şi de taină, iar alta arătată şi mai cunoscută; una simbolică şi săvârşitoare, iar alta filosofică şi apodictică; iar grăitul s-a împletit cu negrăitul; iar una convinge şi leagă adevărul celor spuse, iar cealaltă săvârşeşte

---

[122] Grigorie al Nyssei, *La viaţa lui Moise*, ed. Musurillo-Jaeger, p. 82, PG 44, 376A.

[123] Ibidem, p. 84 και 376C. În PG este «τὴν ὑπώρειαν φθάνει».

[124] *Evagrie, Capetele practice*, 1-3, PG 40, 1221. Vezi şi zicerea lui «Dacă eşti teolog te vei ruga cu adevărat. Şi dacă te rogi cu adevărat, eşti teolog" din *Filocalia* gr, 1, p. 182.

[125] Numai dacă luam imnele care poartă titlul *Περὶ θεολογίας*, am vedea imediat ce înţelege acesta prin teologia. Vezi *Imnele* 31, 33, 38, 45, 52. Vezi şi Cap. II, SC 51, 15, p. 75.

[126] Cap., II, 1, SC 51, p. 73: „cel ce teologhiseşte se aseamănă cu cel ce petrece la curţile împărăteşti în haină împărătească plină de lumină şi fiind apropiat de împărat vorbeşte mereu cu acesta".

şi întemeiază în Dumnezeu prin mistagogii mai presus de învăţătură»[127].

Prin urmare, păruta diferenţă dintre Palama şi Părinţi pe această temă se rezumă la nivelul terminologic, nicidecum la înţelesuri. Ceea ce Simeon numeşte *teologie*, Palama numeşte *teoptie*. Termenul „teologie" nu mai însemna în timpul lui Palama ceea ce însemna, de pildă, pentru un Grigorie al Nyssei; mai mult, aşa cum explică profesorul Mantzaridis, pe baza înţelesului termenului „teologie" din vremea sa, Palama nu avea cum să nu îl numească pe Varlaam „teolog", de aceea a făcut deosebirea dintre *teologie* şi *teoptie*[128]. El nu micşorează însemnătatea teologiei, ci o deosebeşte de teologia dialectică care Îl considera pe Dumnezeu „actus purus", dar o leagă de izvorul ei, de teoptie.

După Grigorie Palama, teologii adevăraţi nu se îngrijesc – precum scolasticii – de o mişcare anagogică dinspre realităţile create spre cele necreate, prin „înţelesuri şi contemplaţii", ci de o comuniune cu lumina necreată a lui Dumnezeu. Caută cunoaşterea directă, care vine din experiere, „cunoaşterea de dincolo de cunoaştere"[129], după cum numeşte sfântul teoptia. Teoptia este calea cea mai bună a cunoaşterii lui Dumnezeu, deşi în esenţă nu este cunoaştere, de vreme ce depăşeşte toată cunoaşterea[130]; doar prin aceasta se arată clar că Dumnezeu există şi se află dincolo de cele ce sunt[131]. Palama, aşa cum am spus, subliniază că aceasta nu este cunoaşte. Mai mult, el distinge teologia de teoptie şi după

[127] *Επιστολή 9*, ed. Ritter, p. 278 şi PG 3, 1105D.
[128] G. Mantzaridis, *Op. cit.*, p. 89.
[129] 2, 3, 33, p. 565.
[130] 2, 3, 17, p. 553.
[131] 2, 3, 38, p. 408.

rodul acestora în parte, anume în timp ce rodul teologiei este cunoaşterea lui Dumnezeu, rodul teoptiei este îndumnezeirea, pentru că prin această vedere omul, devenind lumină, se îndumnezeieşte prin lumină[132]. Văzând lumina Lui, se uneşte în această lumină cu cel de dă lumina şi devine asemenea cu cel ce dă lumina[133].

Dincolo de aceastea, Palama atenționează, că *teoptia* nu poate fi confundată cu *teologia apofatică*, aşa cum greşit susținea Varlaam, care confunda 'vederea în nor' al lui Dionisie cu teologia apofatică, spunând că *theoria* desăvârşită este teologia apofatică[134]. Varlaam considera teologia apofatică drept cea mai înaltă formă de cunoaştere, în timp ce Palama consideră pe aceasta ca fiind vederea luminii necreate, care se găseşte dincolo de cuvânt[135].

Conchizând, spunem că pentru Palama teologia se rezumă la „cunoaşterea dogmelor despre Dumnezeu" şi la „a vorbi despre Dumnezeu", de aceea trebuie să fie mereu în „unire cu lumina de dincolo de fire", prin care se dobândeşte faptul de a teologhisi fără primejdia de a greşi[136]. În viziunea lui, deosebirea *teologiei* de *teoptie* presupune ne-

---

[132] 2, 3, 57, p. 591. Vezi şi *Omilia 53*, ΕΠΕ 11, p. 328.

[133] 2, 3, 36, p. 570: „Vederea luminii acesteia este, aşadar, unire. . . iar *ceea ce vede*, de nu lucrează după nimic altceva, de toate celelalte despărțindu-se, şí aceasta se face pe de-a-ntregul lumină şi ajunge asemenea cu *ceea ce se vede*, mai mult, se şi uneşte [în chip] neamestecat [cu aceea],[şí aceasta] fiind [de acum] lumină, şi lumină văzând prin lumină; şi de se priveşte pe sine – lumină vede; iar [de priveşte] la ceea ce vede – lumină este şi aceasta; iar [de priveşte] la aceea prin care are [putința de] a vedea – şí aceea este lumină;

[134] 2, 3, 50, p. 582.

[135] 2, 3, 49, p. 582.

[136] 1, 3, 15, p. 425.

greşit şi unirea şi legătura lor permanentă, pentru că vorbirea despre Dumnezeu fără vorbirea cu Dumnezeu este primejdioasă[137]. Evident, teologia poate rămâne şi numai la sfera cunoaşterii, limitându-se doar la realitatea creată şi la transmiterea adevărului, fără să aibă legătură cu experienţa duhovnicească. O astfel de teologie are, însă, efecte grave asupra vieţii duhovniceşti, pentru că, îndepărtându-se de izvorul ei, devine stearpă. De aceea, sfântul Grigorie este foarte clar: deşi se deosebesc – *teologia* şi *teoptia* – *teologia* trebuie să fie legată de *teoptie*; să fie, adică, în nemijlocită legătură cu Cel care „este şi Θεός (Dumnezeu), şi θεολόγος (teolog)"[138].

[137] *Epistola către Varlaam*, I, 41, p. 248.

[138] „ὁς **θεὸς** ὢν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καὶ **θεολόγος** ἐγεγόνει". *Cuvintele Doveditoare*, I, *Prolog*, p. 24.

Notă asupra ediției

Lucrarea de față marchează încă un *pas* în realizarea traducerii integrale în limba română a *Operelor* sfântului Grigorie Palama, care vor fi cuprinse în ediția noastră în 15 volume. Ea cuprinde 6 din cele 9 lucrări din opera principală a sfântului, anume *Cuvintele în apărarea celor cei ce se liniștesc în chip sfânt*. Acestea sunt: 1, 1. *În ce privință și până unde este folositoare îndeletnicirea cu științele discursive;* 1, 2. *Cum că celor ce în liniște iau aminte la ei înșiși nu fără folos le este a încerca să-și țină mintea înlăuntrul trupului;* 1, 3. *Despre lumină și dumnezeiasca luminare;* 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoașterea venită din instruirea cea dinafară;* 2, 2. *Despre rugăciune;* 2, 3. *Despre sfânta lumină.* Vrednicul de pomenire părinte Stăniloae a tradus în limba română lucrările 1, 3 (*Viața și învățătura sfântului Grigorie Palama,* ed. Scripta, p. 172-214), 2, 2 (FR 8, p. 223-262) și 2, 3 (FR 8, p. 264-372). Menționăm că aceste trei opuscule sunt traduse de noi în acest volum după o metodă diferită de cea a părintelui, pe criterii filologice mai stricte și cu ajutorul mijloacelor electronice moderne de genul TLG, BibleWorks, diferite dicționare, de care părintele nu a beneficiat atunci când a făcut traducerea. Noi am evitat comparațiile sterile și referințele critice la aceste traduceri ale părintelui, pentru că scopul muncii noastre este *a zidi*. Subliniem că lucrarea acestuia are indiscutabil meritul de a fi deschizătoare de drumuri.

De asemenea, cât priveşte trimiterile la Vechiul Testament, menţionăm că acestea s-au făcut ţinând cont în primul rând de *Septuagintă*, de aceea pot apărea anumite inadvertenţe cu trimiterile la Scriptura românească. Cât priveşte trimiterile la Sfinţii Părinţi, singurul neajuns pare a fi o oarecare neuniformitate a trimiterilor la ediţiile acestora, aceasta pentru că textul a fost lucrat de mai mulţi traducători şi în perioade diferite, traducători care au folosit ediţiile potrivit preferinţelor lor; de aceea uneori apare ediţia lui Migne, alteori unele ediţii critice ale Sfinţilor Părinţi.

Într-o anexă, oferim cititorilor fragmente selectate din Epistole ale Sfântului Grigorie legate direct de problematica scrierilor din volumul de faţă.

Textul grecesc al scrierilor cuprinse în volumul de faţă este luat din primul volum al ediţiei critice a Operelor complete ale sfântului Grigorie Palama îngrijite de profesorul Panaiotis Hristou, şi anume Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τόμος Α', ediţia a II-a, Thessalonic 1988. Am recurs la mici modificări ale textului original, acolo unde textul era evident greşit.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT, PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI ÎN CE PRIVINȚĂ ŞI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA CU ŞTIINȚELE DISCURSIVE

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδή τινων ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τὴν ἔξω σοφίαν καὶ τοὺς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἂν εἰς ἀπάθειαν ἀφίκηταί τις ἄκραν, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξει, μάλιστα δὲ τῆς καθ' Ἕλληνας παιδείας, θεοῦ γὰρ καὶ αὕτη δῶρον τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καὶ γνῶσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῇ ψυχῇ προσγίνεται καὶ τὸ γνωστικόν – κρεῖττον ὂν ἁπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων – κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς (καὶ γὰρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεταί τε καὶ κρατύνεται), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον (ἄλλως γὰρ οὐκ ἔνι γνῶναι τὸν Θεόν, εἰ μὴ διὰ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων), ἐπειδὴ ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἥκιστα μὲν ἐπείσθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῇ μοναχικῇ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν τοὐναντίον προδειξάσης, ἀπολογήσασθαι δὲ πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ καὶ λόγον ὑψηλότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἁπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμονοῦμεν τὰ μυστήρια καὶ τὸν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον καὶ τὰς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρων κινήσεις ἐρευνώμεθα, συνόδους τε καὶ ἀποστάσεις καὶ ἐπιτολὰς τὰς τούτων καὶ τὰ ἐκ τούτων συμβαίνοντα θηρώμεθα καὶ μέγα φρονοῦμεν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καὶ πρώτῳ καὶ δημιουργικῷ νῷ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ

---

[1] Paragraful începe cu un *Ἐπειδή* oarecum intraductibil aici (întrucât, pentru că), care se repetă la jumătatea paragrafului, iar la final are un ἐπεὶ, toate acestea alcătuind o construcție cauzală fină, pentru a sublinia motivul întrebării.

[2] Literal „a şti, a cunoaşte". *Τὸ εἰδέναι* este formula aristoteliană de început a *Metafizicii* (980a).

Întrebarea întâia

Fiindcă am auzit[1] pe unii zicând că şi monahii trebuie să caute înţelepciunea cea din afară, pentru că fără ea nu poţi scăpa de ignoranţă şi de învăţăturile mincinoase, chiar de ar ajunge cineva la nepătimire desăvârşită, şi că nu poţi atinge desăvârşirea şi sfinţenia dacă n-ai adunat de peste tot cunoaşterea[2], mai bine zis instruirea elinească, pentru că şi aceasta este dar al lui Dumnezeu[3] la fel ca şi darurile date prin descoperire apostolilor şi proorocilor, şi ea aduce sufletului cunoaşterea celor ce sînt şi împodobeşte puterea de cunoaştere, care este mai presus decât toate celelalte puteri sufleteşti, alungă orice altă răutate a sufletului (fiindcă din ignoranţă se naşte şi se întăreşte orice patimă), dar îl călăuzeşte pe om şi la cunoaşterea lui Dumnezeu, pentru că Dumnezeu nu poate fi cunoscut altfel decât prin zidirile lui; fiindcă am auzit acestea şi nu m-au convins defel, puţina mea cercare în petrecerea monahicească arătându-mi ceva cu totul opus, dar n-am putut însă să mă apăr în faţa acestora, căci au o argumentaţie mai înaltă, cum că „noi nu degeaba iscodim cu de-amănuntul tainele firii[4], şi măsurăm crugul cerului, şi cercetăm mişcările în opoziţie ale stelelor, şi pândim conjuncţiile, şi disjuncţiile, şi răsăriturile acestora şi toate cele ce se întâmplă cu ele, şi credem că este mare lucru ceea ce facem, ci fiindcă, pe de o parte, raţiunile acestora se află în mintea cea dumnezeiească, şi primă, şi creatoare,

[3] Este expresia lui Varlaam. Vezi ed. Schirò, *Epistola a III-a către Palama*, p. 290. Acesta mergea atât de departe încât spunea că „nepătimirea nu vindecă ignoranţa *după dispoziţie* a sufletului". Vezi la Palama, *Cuvânt în apărarea...*, 2, 1, 37, p. 499.

[4] Adică ale celor ce sînt, ale făpturilor şi naturii.

λόγων αἱ εἰκόνες ἔνεισι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ, τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καὶ διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτοὺς τύπων ἀπαλλάξαι καὶ οὕτω καθ' ὁμοίωσιν – ζῶντές τε καὶ μετὰ θάνατον – εἶναι τοῦ Ποιήσαντος»· ἐπεὶ οὖν πρὸς ταῦτα οὐχ ἱκανὸς εἶναι ἀντιπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρὸς ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἕτοιμος γενοίμην – κατὰ τὸν ἀπόστολον – «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

1, 1
ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

[1] Ἀδελφέ, «καλὸν χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἰπεῖν· λόγῳ δὲ πῶς ἂν ἐνδείξαιτό τις τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν; Χρὴ τοίνυν καὶ κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἣ τοῖς τὰ πάντα οἰομένοις εἰδέναι περιουσίᾳ σοφίας οὐδ' ἐπὶ νοῦν ἔρχεται. Κἂν μὴ τούτοις ἀντιλέγειν ἔχῃς, καίτοι τῆς ἀληθείας μὴ

[5] Metoda *dieretică* presupunea în filosofia antică aplicarea *dierezei*, anume metoda de a divide ideile generale, mergând dialectic spre cele particulare. E vorba de o *descendență* a dialecticii. Vezi Platon, Sof. 283a. Poate însemna și diviziunea genului în specii. Vezi Diogene Laertios, *Viața Filosofilor*, 7, 61, 8. La Aristotel, genul trebuie divizat în diferențe. Vezi *Anal. Post.*, II, 96b-97b.
[6] Metodă care foloseste silogismul, care presupune o argumentație logică bazată pe premise logice care converg într-o concluzie. Aristotel e mult mai complex și împarte silogismul în dialectic și apodictic – v. *Topice* 100ab.

iar pe de alta chipurile raţiunilor din [mintea] aceea sînt în sufletul nostru, ne sârguim, dar, a ajunge la cunoştinţa acestora, şi a scăpa de întipăririle ignoranţei prin metodele divizioniste[5], silogistice[6] şi analitice[7], şi a fi astfel după asemănarea Făcătorului, trăind şi după moarte[8]"; fiindcă am socotit, dar, că nu sînt în stare să contrazic aceste învăţături, tăcând atunci în faţa acelora, cer de la tine acum, părinte, să mă înveţi cuvintele cele spre apărarea adevărului, aşa încât să fiu gata, după cuvântul apostolesc, „a da răspuns despre nădejdea din noi"[9].

1, 1
AL PREAFERICITULUI ARHIEPISCOP AL THESSALONICULUI GRIGORIE, CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT, PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI ÎN CE PRIVINŢĂ ŞI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA CU ŞTIINŢELE DISCURSIVE

RĂSPUNSUL ÎNTÂI

[1] Frate, „bine este să adevereşti prin har inima ta"[10], ca să spunem apostoleşte, căci prin cuvânt cum ar putea cineva arăta binele cel mai presus de cuvânt? Trebuie, dar, să-i mulţumeşti lui Dumnezeu celui ce ţi-a dat un astfel de har, care nici nu le-a venit în minte celor ce cred că din prisosinţă de înţelepciune le ştiu pe toate, şi, deşi nu-i poţi contrazice măcar că ştii că nu au nimerit adevărul, nu trebuie să te

[7] Metoda care are la bază analiza, adică demonstraţia prin deducţie, care pleacă spre cunoaştere întotdeauna de la premise adevărate sigure. Vezi Aristotel, *Topice* 100ab.

[8] Până aici este un citat al oponenţilor, pe care nu l-am găsit decât aici.

[9] *I Petru* 3, 15. [10] *Evrei* 13, 9.

καταστοχαζομένους εἰδώς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ· σὺ μὲν γὰρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντῃ τε καὶ πάντως εἰς τὸ διηνεκὲς ἑστηριγμένος ἔσῃ καὶ ἀπερίτρεπτος, μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τὴν τῆς ἀληθείας ἵδρυσιν· οἱ δὲ λογικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κἂν μὴ νῦν ὑπὸ σοῦ· καὶ γὰρ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδὴ καὶ ἀντιπαλαίεται, καὶ τὸν νικῶντα λόγον διὰ τέλους εὑρεῖν ἀμήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἥττης ἀνέλπιδα· καὶ τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δείξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

[2] Πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνοις προσέχοντας διὰ βίου καὶ θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καὶ ταύτην ἐπὶ τοσοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπών, ἀποχρώντως τε καὶ πρεπόντως, ἐμοί γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς 'οὐ μᾶλλον γνῶσιν ἢ ἀγνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὦ βέλτιστοι'. Καθάπερ γὰρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης καὶ πάνθ' ὑπὲρ αὐτῆς πράττοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσιν, ἐπείπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τὴν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτοὺς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται· διαφέρουσι γὰρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καὶ διαφέρονται πρὸς ἀλλήλας καὶ οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἑκάστῃ. Τὸ δὲ πιστεύειν εἰρηκέναι τινὰ τούτων δυνηθῆναι τοὺς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μὴ καὶ λίαν πλημμελὲς ᾖ· «τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δὲ μὴ τούτους, οὐδὲ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνιδεῖν ἐστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἐστὶν ἡ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας τὸ κατ' εἰκόνα θείαν θηρωμένη γνῶσις. Οὔκουν, οὐκ ἔσται δι' αὐτὴν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφερὴς ἡ ταύτην ἔχουσα ψυχή, ἀλλ' οὐδὲ ποδηγοῖτο ἂν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκ

[11] Grigorie Teologul, *Poeme morale*, 33, PG 37, 929, 9: «Λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς;», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»

mâhneşti. Că tu, dar, fiind încredinţat prin faptă, peste tot şi în orice împrejurare vei fi mereu întărit şi neclintit [în cele ale credinţei], având în sineţi statornică temelia adevărului – dar cei ce se reazimă pe demonstraţiile logice negreşit vor fi răsturnaţi, chiar dacă nu acum de tine, căci „cu cuvânt se luptă orice cuvânt"[11], adică este şi luptat la rândul lui, şi este cu neputinţă să găseşti un cuvânt care să biruiască deplin, aşa încât înfrângerea lui să nu mai poată fi de aşteptat. Şi pe acest lucru l-au arătat elinii şi ai lor înţelepţi, răsturnându-se mereu unul pe altul şi răsturnaţi fiind unii de alţii, chipurile printr-o argumentaţie mai bună.

[2] Prin urmare, celor care toată viaţa lor se iau după aceia, şi vânează cunoaşterea din instruirea cea din afară, şi o laudă atât de mult, după ce le vei fi zis acestea – în chip îndestulător şi cuvenit, mi se pare mie – le vei spune: „Dragilor, din acestea dobândiţi mai degrabă necunoaştere decât cunoaştere", pentru că, aşa cum cei ce doresc slava cea de la oameni şi fac totul pentru ea mai degrabă ajung să capete mai degrabă neslăvire decât slavă (pentru că nu tuturor le plac aceleaşi lucruri), aşijderea şi cei care vânează cunoaşterea de la înţelepţii dinafară câştigă, precum aceia înşişi spun, mai degrabă necunoaştere decât cunoaştere. Căci opiniile[12] se deosebesc între ele, şi se împotrivesc una alteia, iar pentru fiecare dintre ele cei ce i se împotrivesc sînt mai mulţi decât cei ce se învoiesc cu ea, iar a crede că vreuna dintre acestea poate afla raţiunile din mintea creatoare nu este, oare, lucru foarte greşit, pentru că „cine a cunoscut", spune apostolul, „mintea Domnului?"[13]. Iar de vreme ce nu poate afla [raţiunile] acestea, nu este cu putinţă nici a pricepe din înţelepciunea cea dinafară chipurile lor din suflet. Aşadar, cunoaştere mincinoasă este cunoaşterea care vânează din această înţelepciune însuşirea de a fi după chipul dumnezeiesc. Prin urmare, ea nu va face asemenea cu Însuşi-Adevărul sufletul ce o are, ba nici la

[12] Aici foloseşte acelaşi cuvânt ca pentru slavă δόξα.
[13] *Romani* 11, 34.

ταύτης· καὶ ἡ καύχησις λοιπὸν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἕνεκα σεμνυνομένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικὴν σοφίαν καλοῦντος τὴν θύραθεν, ὃς καὶ «νοῦν σαρκός» λέγει τὴν «φυσιοῦσαν γνῶσιν». Ἡ τοίνυν τῆς σαρκὸς σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται; «Βλέπετε», φησί, «τὴν κλῆσιν ἡμῶν· οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἡ τῆς σαρκὸς εὐγένειά τε καὶ δύναμις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν ἂν οὐδ' ἐξευγενίσειεν, οὕτως οὐδ' ἡ τῆς σαρκὸς σοφία σοφὴν ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὄντως ἀρχὴ σοφίας γνῶναι σοφίαν, ὥστε διελέσθαι καὶ προελέσθαι τῆς χαμερποῦς καὶ γηΐνης καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανίαν καὶ πνευματικήν καὶ παρὰ Θεοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἐρχομένην καὶ Θεῷ τοὺς κτησαμένους συμμόρφους ἀποδεικνῦσαν.

[3] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεί, καθάπερ κἀκεῖνοι λέγουσι, τῶν ἐν τῇ δημιουργικῷ νῷ λόγων αἱ εἰκόνες ἐν ἡμῖν εἰσι, τί τὸ ταύτας τὴν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὔσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστὰν αὐτάς τε διέστρεψε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντὸς μᾶλλον ἐπιμελητέον καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀφεκτέον καὶ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως ἀναγνωστέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρὸς Θεόν, τὸν βουλόμενον τό τε κατ' εἰκόνα σῶν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότητος γὰρ ἄνευ, κἂν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἧττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔσῃ ἢ σοφός· ἐκείνης δὲ ἄνευ, καθαρθείς καὶ

[14] Este vorba de însuşirea de a fi după chipul dumnezeiesc.
[15] *II Corinteni* 1, 12.
[16] *Coloseni* 2, 18.
[17] *I Corinteni* 8, 1.
[18] *I Corinteni* 1, 26.

adevăr nu-l va călăuzi. Şi zadarnică este, dar, lauda celor ce se mândresc cu ea pe temeiul acesteia[14]. Să-l audă pe Pavel numind „înţelepciune trupească"[15] înţelepciunea din afară şi „minte a trupului"[16] „cunoaşterea care îngâmfă"[17]. Aşadar, cum va putea înţelepciunea trupului să-i aducă sufletului însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu]? „Priviţi", zice, „la chemarea voastră, căci nu mulţi sînt înţelepţi după trup, nu mulţi puternici, nu mulţi de neam bun"[18]. Drept aceea, după cum a fi de neam bun după trup şi puternic după trup nu dă putere şi noblețe sufletului, nici înţelepciunea trupului nu face înţeleaptă gândirea. Cu adevărat, începutul înţelepciunii este a cunoaşte înţelepciunea, încât a deosebi înţelepciunea atotfolositoare, şi cerească, şi duhovnicească, şi de la Dumnezeu, şi către Dumnezeu îndreptată, şi care i-a arătat de un chip cu Dumnezeu pe cei ce au dobândit-o, de înţelepciunea târâtoare pe pământ, şi pământească, şi fără de folos, şi a şi-o alege pe cea dintâi.

[3] Ba mai mult, de vreme ce, precum şi aceia spun, chipurile raţiunilor din mintea creatoare sînt în noi, ce anume a netrebnicit aceste chipuri întru început? Nu păcatul şi ori necunoaşterea a ceea ce trebuie făptuit, ori disprețul faţă de aceasta? De ce nu le putem vedea în noi pe acestea fără a fi învăţaţi, de vreme ce în noi sînt întipărite? Nu pentru că partea pătimitoare a sufletului, răsculându-se în chip rău, le-a strâmbat, şi a tulburat partea lui străvăzătoare, şi le-a dus departe de frumuseţea arhetipului? Prin urmare, de [partea] aceasta, mai mult ca de orice, trebuie să se îngrijească cel ce vrea să aibă teafără însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu] şi să aibă cunoaşterea adevărului, şi trebuie să stea departe de păcat, şi prin făptuire să citească legea poruncilor, şi să se ţină de toată virtutea, şi să se întoarcă la Dumnezeu prin rugăciune şi vedere adevărată. Căci fără curăţie, chiar de ai învăţa toată filosofia naturală de la Adam până la sfârşitul [lumii], vei fi mai curând nebun decât înţelept,

τῶν πονηρῶν ἠθῶν καὶ δογμάτων ἀπαλλάξας τὴν ψυχήν, τὴν νικῶσαν τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήσῃ καὶ «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαιωνίσεις ἀγαλλόμενος. Δογμάτων δὲ λέγω, οὐ τῶν περὶ μεγέθους κινήσεως οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν σωμάτων καὶ ὅσα διὰ ταῦτα γίνεται, οὐδὲ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτῃ μετάλλων καὶ λίθων διαυγῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων. Πρὸς γὰρ ἐπιστήμην τῶν τοιούτων βλέποντες πᾶσαν ἀπαυθύνειν σπουδήν τε καὶ ζήτησιν αἵρεσίς ἐστιν ἑλληνική· οἱ γὰρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας τὴν ἐπιστήμην ὁρίζονται.

[4] Νῦν δή τινες, ὡς σὺ φῄς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀῤῥήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν μεταλαβόντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τοὺς γὰρ οὐκ εἰδότας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνάγνους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρίξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδαγμάτων (παρ' αὐτῶν γὰρ οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγή) καὶ τοῦ λέγοντος «γίνεσθε τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπείρου παντάπασιν ἐπιστήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην (οἶδα γὰρ καὶ ἀνέγκλητον ἄγνοιαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην)· οὔκουν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων

[19] Vasile cel Mare, *La Psalmi*, 14, PG 29, 256BC.

[20] Herillos Calcedonianul la Diogene Laertios, *Viaţa filosofilor*, 7, 3, 165. Nu toţi stoicii erau de acord cu această direcţie. Deşi discipol al filosofului stoic Zenon, nu găsim la acesta din urmă o astfel de idee, iar Cicero îl critică pentru această poziţie. Vezi *De finibus*, 4, 40.

pe când fără aceea [înțelepciunea din afară], curățindu-ți şi izbăvindu-ți sufletul de obiceiurile şi dogmele viclene, vei dobândi înțelepciunea lui Dumnezeu, care a biruit lumea, şi vei petrece în veci împreună cu Dumnezeu Cel singur înțelept, veselindu-te. Când spun „dogme" n-am în vedere învățăturile despre mărimea şi mişcarea cerului şi a corpurilor cereşti şi câte se petrec din pricina lor, nici pe cele despre pământ, şi pe cele ce țin de pământ, şi metalele care se află ca zăcăminte în el, şi pietrele prețioase, şi toate câte se întâmplă din pricina dublei mişcări a vaporilor în aer[19], fiindcă alegerea elinilor este a-şi îndrepta toată sârguința şi toată cercetarea către ştiința acestora, că asta fac şi toți stoicii, definind ştiința drept culme a contemplației[20].

[4] Acum însă, precum spui tu, unii, disprețuind ca pe ceva de nimic scopul creştinilor, anume negrăitele bunătăți făgăduite nouă în veacul ce va să fie, şi, prefăcând ştiința în cunoaştere, o furişează în Biserica celor ce filosofează după Hristos, iar pe cei ce nu cunosc ştiințele matematice îi declară întinați şi nedesăvârşiți. De aici reiese în mod necesar că e nevoie ca toți să ne ținem strâns de ştiințele elineşti, şi să nesocotim cu totul învățăturile evanghelice (fiindcă acestea nu ar putea aduce vreodată izbăvire de necunoaşterea ştiințelor lor[21]), şi să ne depărtăm în derâdere de cel ce spune „fiți desăvârşiți"[22], şi „dacă cineva este desăvârşit în Hristos"[23], şi „noi grăim în cei desăvârşiți", ca de unul care este total neexperimentat în ştiința de acest soi. Eu, dar, nu socotind-o izbăvire de atare necunoaştere am numit-o pe aceasta „curăție mântuitoare" (căci cunosc şi o ignoranță fără vină, dar şi o cunoaştere vinovată); aşadar, nu de aceasta scăpând, ci de ignoranța în privința lui Dumnezeu şi a dumnezeieştilor dogme, câtă au

[21] Adică ale acelor „unii" despre care se vorbeşte la începutul paragrafului.
[22] *I Corinteni* 14, 20
[23] *Coloseni* 1, 28.

ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσην οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γενήσῃ Θεοῦ σοφίας ἀνάπλεως, εἰκὼν ὄντως καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὃ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφήτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Εἰ δ' οὐκ ἀληθὴς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὑρεῖν καὶ ἰδεῖν ἐστιν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταῤῥυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἕλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν καὶ θεοπτικώτεροι τῶν πρὸ νόμου πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμεως τῶν ἀποταττομένων τῷ κόσμῳ; Παντί που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι, σωτηρίαν φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βίβλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προστετηκότες καὶ τοὺς ἄλλους πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὑποθῆκαι βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγὼν ἀνάγραπτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

[5] Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότερον, ᾧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοί φασιν, ὁδηγούσης πρὸς Θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε (καὶ γὰρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοις)· ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρὸ τῶν αἰώνων ὢν καὶ μετ' αὐτὸν

[24] *Despre Ierarhia Cerească* 2, PG 3, 392 A.
[25] *Matei* 11, 11. *Luca* 7, 28.

interzis-o teologii noştri, şi îmbunătăţind tot obiceiul tău după învăţăturile lor, plin te vei face de înţelepciunea lui Dumnezeu, cu adevărat chip şi asemănare a lui Dumnezeu, desăvârşit numai prin ţinerea poruncilor evanghelice, ceea ce a arătat limpede şi Dionisie, tâlcuitorul ierarhiei bisericeşti, în cartea cu acelaşi nume, că zice: „Asemănarea şi unirea cu Dumnezeu, se săvârşesc, precum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, numai prin iubirea şi sfânta lucrare a preacinstitelor porunci"[24]. Iar de n-ar fi adevărat acest cuvânt, ci omul ar putea prin învăţătura dinafară să afle şi să vadă însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu], ca una ce schimbă în bine caracterele şi alungă întunericul ignoranţei sufletului, atunci înţelepţii elini ar fi mai după chipul lui Dumnezeu şi mai văzători de Dumnezeu atât faţă de părinţii de dinaintea Legii, cât şi faţă de cei ce în Lege au prorocit, dintre care cei mai mulţi au fost chemaţi la această vrednicie de la un trai ţărănesc. Dar Ioan, cununa cea mai de pe urmă a prorocilor, nu din pruncie şi-a petrecut în pustie viaţa? Nu spre acesta caută ca spre un arhetip, pe cât îi stă în putere, fiecare dintre cei ce se leapădă de lume? De bună seamă. Unde, dar, se află în pustie şcoli ale filosofiei zadarnice pe care ei o numesc „mântuitoare"? Unde [sînt acolo] cărţoaiele şi cei care se ţin de ele toată viaţa lor şi îi conving şi pe alţii să facă aşijderea? Unde în aceste cărţi există îndemnuri la o astfel de viaţă pustnicească şi feciorelnică şi unde stă scris acolo despre nevoinţa care să-i stârnească spre imitare pe cei care le citesc?

[5] Şi ca să-l las acum deoparte pe cel mai mare dintre cei născuţi din femei[25], care a urcat la o astfel de înălţime, dar nu s-a îngrijit deloc de instruirea cea călăuzitoare, precum zic ei, la Dumnezeu (acesta nici măcar cărţile sfinte nu le citea); ca să-l las deoparte, deci, pe acesta, Cel care este mai înainte de veci, şi după el s-a arătat[26], şi a venit în lume tocmai

[26] Adică s-a arătat în timp.

φανείς καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἔξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, 'εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἔξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψην, περιποιήσαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων', ἀλλὰ 'τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἆρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι'; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καὶ σχηματισμοὺς καὶ ποσότητας καὶ τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανητῶν ἀποστάσεις τε καὶ συνόδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέληται; τί δὲ καὶ μαθητὰς ἁλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφούς, συνεκάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταισχύνῃ τοὺς ἔξω σοφούς, ὡς ὁ Παῦλός φησι; Πῶς οὖν καταισχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὁδηγοῦντας; Διατί δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐμώρανε; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν; τί δὲ καὶ μαθόντες οὓς φῄς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, καὶ τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καὶ φωσφόρου ἀνατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον, αὐτοί τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπὸ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσεως, πρὸς θεογνωσίαν ὁδηγούσης, καὶ τοὺς ἄλλους παραινοῦσιν, ἀφεμένοις τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτοὺς καὶ δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγηρᾶν μάτην, λύχνῳ τυφομένῳ παρακαθημένους.

[6] Ἆρ' οὐδ' ἐκεῖνο ποτ' ἐπῆλθεν ἐπὶ νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καὶ μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν

[27] *I Corinteni* 1, 27. [28] *Ioan* 1, 9.

ca să dea mărturie pentru adevăr, şi să înnoiască însuşirea noastră de a fi după chipul lui Dumnezeu, şi să-l întoarcă la arhetip, cum de nu ne-a dat nouă calea aceasta de suiş prin metodele dinafară? Cum de n-a spus: „Dacă vrei să fii desăvârşit însuşeşte-ţi instruirea dinafară, grăbeşte-te spre primirea disciplinelor de studiu, agoniseşte-ţi ştiinţa celor ce sînt, ci a spus: „Vinde-ţi tot ce ai, împarte-le săracilor, ia-ţi crucea şi urmează-mă cu râvnă"? Cum de n-a învăţat despre analogii, şi configuraţii, şi cantităţi, şi disjuncţiile, şi conjuncţiile cele departe-rătăcitoare ale planetelor, şi nu a dezlegat aporiile problemelor ştiinţelor naturale ca să se risipească din sufletele noastre întunericul ignoranţei? Oare de ce a chemat ucenici pescari, necărturari, ţărani, nu înţelepţi, şi asta ca să-i ruşineze pe înţelepţii cei din afară, după cum zice Pavel[27]? Cum de îi ruşinează, dar, pe cei ce, aşa cum spun aceştia, călăuzesc la El? Pentru ce a nebunit înţelepciunea acestora? De ce a binevoit să îi mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii? Nu pentru că lumea nu l-a cunoscut prin înţelepciune pe Dumnezeu? Ce vor face cei ce au învăţat ştiinţele despre care zici tu? Cum se face că, deşi a venit în lume cu trup Dumnezeu Cuvântul, Care s-a făcut nouă înţelepciune din Dumnezeu, şi a răsărit Lumina ce luminează pe tot omul care vine în lume[28], a venit ziua şi a răsărit luceafărul în inimile noastre, ale credincioşilor, potrivit apostolului mai întâi pe scaun şezător, învăţaţii de care vorbeşti tu înşişi au nevoie de o feştilă încropită – şi anume de cunoaşterea cea de la filosofii dinafară, călăuzitoare la cunoaşterea de Dumnezeu –, şi mai îndeamnă şi pe ceilalţi ca, lăsând curăţirea lor prin lucrarea pazei gândurilor întru isihie şi alipirea de Dumnezeu prin rugăciunea necontenită, să îmbătrânească zadarnic stând la lumina chioară a opaiţului.

[6] Oare nu le-a venit în minte acestora nici faptul că am căzut din acel loc dumnezeiesc al desfătării prin dorirea

ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γὰρ αὐτὸ καὶ φυλάττειν κατὰ τὴν ἐντολὴν οὐκ ἐθελήσαντες, εἴξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καὶ τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τάχα δὴ καὶ νῦν οὗτος τοῖς μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀκριβῆ γνῶσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καὶ ἀντιῤῥόπων, γνῶσιν οὖσαν καλοῦ καὶ πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτῆσθαι τὸ καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμμεταβάλλουσαν ταύτῃ πρὸς ἑκάτερον· πρὸ δὲ τούτων μικροῦ, καὶ διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καὶ χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύναμιν ῥητορείας, εἴδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὕρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμὸν ἀύλων πολυσχήμονας ἀναμετρήσεις, ἃ πάντα καλά τε καὶ πονηρὰ φαίην ἂν ἔγωγε, μὴ μόνον πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμενα καὶ συμμεταμορφούμενα ῥᾳδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καὶ καλὸν μὲν ἡ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὀξυωπίαν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν· παραμένειν δ' ἄχρι γήρως ταύτῃ προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τὰ μακρῷ κρείττω καὶ μονιμώτερα μετασκεύασασθαι τὸν ἀγῶνα, πολλὴν αὐτῷ καὶ τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τὴν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν. Διό φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἔξω κερδῆσαι λόγων, τὸ συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν· αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτὸς αὖθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν.

[7] Ἀλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειττόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἴυγγας ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς

[29] Grigorie Teologul. PG 35, 1088B.
[30] Literal „de cele superioare".

şi împărtăşirea de pomul cunoaşterii? Că nu am vrut să îl lucrăm şi să îl păzim pe acesta după poruncă, ci ne-am lăsat înşelaţi de vicleanul sfetnic care s-a furişat în suflet şi ne-a momit cu frumuseţea cunoaşterii binelui şi a răului. Pesemne că şi acum tot acesta este cel care le făgăduieşte celor ce nu vor să-şi lucreze şi să-şi păzească inima, după îndemnul Părinţilor, cunoaşterea cu de-amănuntul a sferelor cereşti şi a celor ce ţin de ele, mult-mişcătoare şi cumpănite, care este cunoaştere a binelui şi a răului şi pentru că nu a dobândit binele în firea sa, ci în libera alegere a voinţei celor ce o folosesc, schimbându-se într-o parte sau în alta împreună cu aceasta, iar puţin înainte de acestea, şi poate din pricina acestora, [le făgăduieşte] experienţe şi daruri ale dialectelor poliglosice, puterea retoricii, ştiinţa istoriei, descoperirea tainelor firii, tot felul de metode ale sistemului logicii, raţionamente variate ale ştiinţei calculului, măsurări multiforme ale formelor nemateriale, care sînt toate bune şi rele, aş zice eu unul, nu numai întrucât se schimbă după părerea celor ce le folosesc şi se prefac cu înlesnire după scopul celor care le au, ci şi pentru că, pe de o parte, bun lucru este îndeletnicirea cu acestea, care exersează agerimea ochiului sufletesc, dar pe de alta este rău să te afieroseşti acestora până la bătrâneţe. Bine ar fi ca, după ce şi-o va fi exersat cu măsură, să-şi strămute nevoinţa spre cele mult mai bune şi mai dăinuitoare, multă răsplată aducându-i de la Dumnezeu disprețuirea ştiinţelor discursive. Drept aceea, al doilea teolog[29] zice despre Athanasie cel vestit că ceea ce a câştigat din ştiinţele dinafară este că a priceput cele pe care a socotit de cuviinţă să le treacă cu vederea: din acestea, precum însuşi spune, de un singur lucru s-a folosit, şi anume că a trecut cu vederea şi a le avea pe cele în faţa cărora L-a preferat pe Hristos.

[7] Însă cel viclean, vicleneşte dorind pururea cu ardoare să ne rupă pe noi de cele mai înalte[30], naşte în sufletele

καὶ δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνονήτοις σχεδὸν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τὸ πολύ τε καὶ μακρὸν ὑποτίθεται μῆκος καὶ πλῆθος τούτων τῶν γνώσεων, ὥσπερ ἑτέροις πλοῦτον ἢ δόξαν ἄδοξον καὶ σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἄν, τῇ τούτων ζητήσει διὰ βίου παντὸς ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀπρίξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τὴν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξισχύσωμεν, ἧς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχὴς πρὸς τὸν Θεὸν γεννᾶται καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακή, διὰ τούτων δὲ καταλλαγῆς γεγονυίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καὶ τὸ τῆς εὐχῆς ὀδυνηρὸν εἰς τερπνὸν μετενεχθὲν τοῦ φωτισμοῦ τὸ ἄνθος ἀνατέλλει· τούτου δ' οἷον ὀσμὴ διαδιδομένη πρὸς τὸν φέροντα ἡ τῶν τοῦ Θεοῦ γνῶσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καὶ γνῶσις ἀληθής, ἧς οὐδὲ τὴν ἀρχήν, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδή, δύναται χωρῆσαί τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαίας ἀγάπῃ φιλοσοφίας καὶ ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐνειλούμενός τε καὶ συστρεφόμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἰς ψυχὴν ὅλως εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμεῖναι δυνηθείη, προκατειλημμένην καὶ ἐνηδυνομένην καὶ οἷον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαίρειν εἰποῦσα τῆς κατὰ Θεὸν ὅλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγάπης ὅλη τούτου γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γὰρ τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας ἀρχή ἐστι τούτου ὁ φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμένειν οὐκ ἔχω, πάντων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν καὶ τῇ προσευχῇ καταλεάνας, ἐπιτήδειον οἷον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

[8] Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθείς τὸ τοῦ Φαραὼ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ὅτι «σχολάζετε, σχολασταί ἐστε, λέγετε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα, ἐπιφέρει· «αὕτη μὲν οὖν ἡ

[31] *Parimiile* 1, 7.

[32] Avem aici o analogie cu tăbliţele de scris confecţionate din lemn învelit cu ceară.

[33] Cf. *Ieşirea* 5, 17.

[34] Termenul σχολή – odihnă, zăbavă, răgaz – este opus celui de ἀσχολία, ce desemnează activitatea orientată pragmatic. Într-un mod contraintuitiv

noastre fascinaţii şi cu legături dragi ne leagă de cele fără folos aproape fără putinţa dezlegării şi ne îmbie cu mulţimea şi mărimea acestor cunoştinţe precum pe alţii îi îmbie cu bogăţia ori cu slava cea fără slavă şi cu plăcerile trupeşti, doar-doar, pe viaţă fiind prinşi până peste cap cu cercetarea acestor [ştiinţe], nu vom mai fi în stare să ne ţinem strâns de instruirea care ne curăţeşte sufletul, al cărei început este frica lui Dumnezeu[31], din care se naşte rugăciunea neîncetată către Dumnezeu întru străpungerea [inimii] şi paza rânduieli evanghelice, prin care făcându-se împăcarea cu Dumnezeu, frica în iubire se preface, iar durerea rugăciunii prefăcându-se în desfătare, răsare floarea luminării, şi cunoaşterea tainelor lui Dumnezeu este ca o mireasmă a acestei [flori] revărsată către cel ce o poartă. Aceasta este instruirea şi cunoaşterea adevărată, căreia cel care este robit iubirii de filosofia zadarnică şi este încurcat şi învârtit de alambicările şi teoriile acesteia, nici măcar începutul, adică frica de Dumnezeu, nu poate să i-l încapă – căci cum ar putea intra aceasta, iar intrând cum ar putea rămâne, într-un suflet care e deja stăpânit, îndulcit şi oarecum strâmtorat de gânduri multe şi felurite, dacă sufletul, neluându-şi rămas bun de la toate, nu se face tot al zăbavei după Dumnezeu, ca să se facă tot şi al iubirii Lui, după poruncă. Frica de Dumnezeu este începutul înţelepciunii şi vederii dumnezeieşti întrucât, neputând să petreacă [în suflet] alături de alte lucruri, îl şterge de toate şi, încălzindu-l prin rugăciune, îl face ca pe o tăbliţă[32] îndemânoasă spre înscrierea harismelor Duhului.

[8] Pe acestea şi marele Vasilie, după ce a pus înainte zicerea lui Faraon către Israil: „Zăboviţi, zăbovitori sînteţi, ziceţi: Domnului Dumnezeului nostru să ne rugăm"[33], spune: „Aceasta este zăbava[34] cea bună şi folositoare celui

pentru cititorul român, elinii vedeau în σχολή prilejul pentru îndeletniciri intelectuale, de unde vine şi înţelesul de „şcoală" al cuvântului respectiv.

ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἳ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἣν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῇ τοῦ βίου σχολῇ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς ἂν δὲ μή τις εἴπῃ πρὸς τὰς ῥητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὅ φησιν αὖθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»· «ἤδη γάρ τινες», φησί, «γεωμετρίᾳ σχολάζοντες ἣν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογίᾳ τῇ παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένη ἢ ὅλως περὶ σχήματα καὶ σκιὰς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ κατεγήρασαν ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνῃ, διὰ τοῦτο ἀναγκαία ἡ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρός τε τὴν αἵρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβερᾶς». Ὁρᾷς πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσαγορεύει γνῶσιν, ἥν τινες, ὡς σὺ φής, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνωνται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωήν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσην τῇ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτῃ τὸν νοῦν προσέχων διήνυσεν· «ἐγώ» γάρ, φησί, «πολύν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιότητι καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐμαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιοπονίᾳ, ἣν εἶχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὥσπερ ἐξ ὕπνου βαθέος διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλὰ τὴν ἐλεεινήν μου ζωὴν ἀποκλαύσας,

[35] Vezi *Faptele apostolilor* 17, 21.
[36] *La Psalmi*, 45, PG 29, 429A.
[37] *Pilde* 1, 2-3.
[38] Omilia 12, *La Pilde*, PG 31, 397BC.
[39] Vasilie cel Mare. [40] *I Corinteni* 1, 22.

ce zăboveşte. Vicleană este zăbava atenienilor (care cu nimic altceva nu-şi treceau vremea decât cu a face, ori a spune, ori a auzi ceva nou[35]), pe care şi acum unii o urmează în răgazul vieţii lor, prietenă fiind cu duhurile rele"[36]. Ca nu cumva să zică cineva că Marele [Vasilie] are în vedere doar vorbăriile ritoriceşti, vom adăuga altceva ceea ce tot el, lămurind porunca lui Solomon: „Spre cunoaşterea înţelepciunii şi învăţăturii şi spre înţelegerea cuvintelor priceperii"[37], spune: „Pentru că unii, zăbovind cu geometria, pe care au născocit-o egiptenii, sau cu astrologia, cea preţuită de haldei, sau ţinându-se cu totul de chipuri, şi cu umbre, şi cu cunoaşterea celor cereşti, au trecut cu vederea instruirea cea din dumnezeieştile Scripturi. Deci, fiindcă mulţi, din râvnă pentru acestea, au îmbătrânit în cercetarea celor zadarnice, este de trebuinţă neapărată să-ţi dai seama de felul instruirii [cu care ai de-a face], spre alegerea instruirii folositoare şi spre lepădarea celei fără folos şi dăunătoare."[38] Vezi că numeşte „zadarnică", „dăunătoare", „fără folos" instruirea cea dinafară, şi însăşi cunoaşterea disciplinelor de studiu, şi pe cea venită din ele, pe care unii, precum zici tu, o declară culme a vederii şi mântuitoare? Pe când acela[39], scriind către Eustatie al Sevastiei, jeleşte însăşi viaţa sa, câtă şi-a petrecut-o aţintindu-şi mintea la studiul disciplinelor acestora, că scrie: „Eu, cheltuind mult timp cu zădărnicia şi pierzându-mi cu osteneala zadarnică mai toată tinereţea, pe care mi-am mâncat-o cu însuşirea disciplinelor înţelepciunii celei nebunite de Dumnezeu[40], într-un târziu, trezindu-mă ca dintr-un somn adânc, am priceput netrebnicia înţelepciunii stăpânitorilor celor desfiinţaţi ai acestui veac[41], şi, după ce am plâns viaţa mea vrednică de milă, m-am rugat să mi se dea o călăuzire"[42].

[41] *I Corinteni* 2, 6. Potrivit lui Theodorit, „stăpânitorii acestui veac" sînt sofiştii, şi poeţii, şi filosofii, şi ritorii, care au slavă în viaţa de acum din pricina iscusinţei lor în arta vorbirii. Vezi PG 82, 241.

[42] *Epistola* 223, PG 32, 824AB.

εὐχόμην δοθῆναί μοί τινα χειραγωγίαν». Ἤκουσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, ἣν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα; Ματαιότης, ματαιοπονία κατανομάζεται, σοφία μωρανεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας ἀφανιστική. Διὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστὴς πολύν μετάμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὑρόμενος.

[9] Νῦν δ' εἰσίν, ἀπηρυθριασμένως οὐκ οἶδ'ὅπως, οἳ λέγουσιν, ὡς αὐτὸς λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τὸ διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδὲ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρυς πρὸς αὐτοὺς λεγομένων, «ὑποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε διακρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;». Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιστάντος καὶ τοῦ διδόντος αὐτὴν Θεοῦ ἐπιδεδημηκότος, πῶς, εἴγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῷ προσέρχονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μηδὲ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι, καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιαγγέλλοντος, «εἴ τις λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ καὶ λήψεται»; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω σοφίας γνῶσις κακία πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, μηδ' αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνης ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σωθήσονται, φησίν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ, τὸν δὲ γνόντα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρῄσεσθαί φησιν ὁ Κύριος πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότος πλέον. Ὁρᾷς ὡς οὐδένα ὀνίνησιν ἡ γνῶσις μόνη;

[43] De la ἀπερυθριάω, a nu roşi.
[44] Versiunea oficială „le judecaţi" este greşită.
[45] *Matei* 16, 3.

Ai auzit care sînt epitetele instruirii şi cunoaşterii pe care acum unii sârguiesc în van s-o ridice în slăvi? „Zădărnicie", „osteneală zadarnică" se numeşte, „înţelepciune nebunită", „înţelepciune desfiinţată", „înţelepciune a veacului acestuia şi a stăpânitorilor lui", „înţelepciune nimicitoare a vieţii şi petrecerii după Dumnezeu". Drept aceea, şi iubitorul înţelepciunii celei adevărate mult s-a căit că s-a îndeletnicit cu aceasta şi [n-a aflat de la ea] nicio o călăuzire la înţelepciunea adevărată.

[9] Sînt însă unii care, precum spui tu, pretind – nici nu pot să zic cu câtă neruşinare[43]–, că faptul de a studia pe viaţă instruirea elinească nu este o piedică pentru desăvârşirea vieţii, fără să audă măcar ceea ce Domnul spune de-a dreptul către ei: „Făţarnicilor, semnele cerului ştiţi să le deosebiţi[44], însă vremea Împărăţiei cum de nu o deosebiţi?"[45] Pentru că, stând de faţă vremea Împărăţiei veşnice şi fiind venit[46] Dumnezeu, Care dă această Împărăţie, cum de nu vin la El prin rugăciune, dacă poftesc cu adevărat înnoirea minţii, ca să primească vrednicia cea dintru început a libertăţii, ci dau fuga la cei ce nici măcar pe sineşi nu se pot slobozi, deşi fratele lui Dumnezeu porunceşte limpede: „Dacă cineva este lipsit de înţelepciune, să o ceară de la Dumnezeu, Cela ce dă înţelepciune, şi o va primi"[47]. Şi cum poate cunoaşterea din înţelepciunea cea din afară să alunge din suflet toată răutatea, ca pe ceva care se naşte din ignoranţă, de vreme ce acest lucru nu-l poate face de una singură nici măcar cunoaşterea din învăţătura evanghelică? Căci nu se mântuiesc cei ce ascultă Legea, zice Pavel, ci cei care o fac[48], iar cel ce cunoaşte voia lui Dumnezeu şi nu o face va fi bătut, zice Domnul, şi mai rău decât cel care n-o ştia[49]. Vezi că de nici un folos nu este

[46] Aici ἐπιδεδημηκότος de la ἐπιδημέω, „a veni acasă", „a veni să locuieşti acasă", este folosit de Părinţi pentru venirea Logosului în lume, ca să locuiască veşnic în lume.

[47] *Iacov* 1, 5. [48] *Romani* 2, 13. [49] *Luca* 12, 47 şi urm.

Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τὰ πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ κτίσαντος αὐτὰ Θεοῦ δυνήσεταί τινα ὀνῖναι μόνη. «Τί γὰρ ὄφελος δογμάτων, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου», ὃν ἦλθε φυτεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δὲ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλὰ καὶ μεγίστη βλάβη, ἣν καὶ οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὓς ἀνήγγελάς μοι λόγους. Τί γάρ, ὁ μὴ καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ, ὁ μὴ «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδὲν εἰδὼς εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, – τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνῶσις φυσιοῖ». Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας, τὸ ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου κρῖμα, τὸν τῦφον ἐκ τῆς γνώσεως τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἡ γνῶσις καθαίρει τὴν ψυχήν; «Ἡ γνῶσις οὖν φυσιοῖ», φησίν, «ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Εἶδες ὅ τι ἐστὶ χωρὶς ἀγάπης γνῶσις, μηδαμῶς καθαίρουσα τὴν ψυχήν, ἀγάπης τῆς κορυφῆς καὶ τῆς ῥίζης καὶ μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἡ μηδὲν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνῶσις – τῆς γὰρ ἀγάπης τοῦτο – πῶς οὖν ἡ γνῶσις αὕτη τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, τὸ κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῆς πίστεώς ἐστιν· εἰ δὲ αὕτη φυσιοῖ, πόσῳ μᾶλλον ἐκείνη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος; φυσικὴ γάρ ἐστιν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γὰρ φυσικῇ ταύτῃ ἡ ἔξω παιδείᾳ βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὔποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπῃ, μᾶλλον δὲ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος

[50] Conf. *Omilii la Ioan*, 4, 4, PG 59, 50. Vezi si ediția noastră a acestui text, Ioan Gură de Aur, *Opere*, XIII, *Omilii la Ioan*, 4, 4 p. 104. Palama parafrazează acest text.

[51] *I Corinteni* 2, 2. [52] *I Corinteni* 1, 17. [53] *I Corinteni* 2, 4.

[54] *I Corinteni* 2, 2. [55] *I Corinteni* 8, 1. [56] Ibidem.

cunoaşterea singură? Şi ce zic eu de cunoaşterea celor ce sînt de făcut, sau de a lumii văzute, sau de a celei nevăzute? Că nici cunoaşterea însăşi a lui Dumnezeu, Celui ce le-a zidit pe ele, nu poate singură să folosească la ceva. „Căci ce folos aduc dogmele, dacă lipseşte viaţa iubitoare de Dumnezeu"[50], pe care a venit să o sădească pe pământ Domnul, zice Ioan, teologul cel de aur. Mai mult: nu numai că n-aduc nici un folos, ci aduc chiar daună foarte mare, pe care au şi pătit-o aceştia de la care ai auzit cuvintele ce ni le-ai spus nouă. Că ce scrie, dar, către corinteni cel a venit nu întru covârşirea cuvântului[51], ca să nu se arate deşartă taina Crucii[52], cel ce nu vorbeşte în cuvintele înduplecătoare ale înţelepciunii omeneşti[53], cel ce nu a ştiut altceva decât pe Iisus Hristos, şi pe Acela răstignit"[54]: „Cunoaşterea îngâmfă"[55]. Văzut-ai culmea răutăţii, fărădelegea cea mai proprie diavolului – înfumurarea care se naşte din cunoaştere? Cum, dar, [ziceţi că] orice patimă odrăsleşte din ignoranţă şi cunoaşterea poate curăţi sufletul? „Cunoaşterea", dar, „înfumurează", zice [apostolul], „pe când dragostea zideşte"[56]. Ai văzut ce este cunoaşterea fără dragoste[57], că nicidecum nu curăţeşte sufletul, ci mai vârtos îl „curăţă", dragostea fiind şi vârful, şi rădăcina, şi mijlocul tuturor virtuţilor? Cum, dar, cunoaşterea, ce nu zideşte nimic bun – că dragostei îi este dat aceasta – cum, dar, această cunoaştere va aduce însuşirea de a fi după chipul Celui bun? Totuşi, acest fel de cunoaştere, care, după apostol, înfumurează, nu e al firii, ci al credinţei. Dacă aceasta înfumurează, cu cât mai mult cea despre care vorbim aici? Pentru că aceasta este firească şi este a omului celui vechi, că pe aceasta firească o ajută instruirea cea dinafară, şi duhovnicească nu se poate face niciodată dacă nu este îmbinată, pe lângă credinţă, şi cu dragostea de Dumnezeu

[57] Vezi Grigorie al Nyssei, care scrie despre cunoaşterea adevărată a lui Dumnezeu cel adevărat că se face iubire: „Ἡ δὲ γνῶσις ἀγάπη γίνεται". Vezi *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 96D.

ἀναγεννηθείη καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτέραν γένοιτο, καινή τε καὶ θεοειδής, ἁγνή, εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἥτις δὴ καὶ ἄνωθεν σοφία καὶ Θεοῦ σοφία κατονομάζεται, καὶ ὡς πνευματικὴ πως, ἅτε τῇ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφίᾳ, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ δὲ μὴ τοιαύτη – κάτωθεν, ψυχική, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφόθεος λέγει· διὸ καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος»[58], ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων τελέως ἀνατρέπειν πειρᾶται καὶ φανερὸν ἀγῶνα ποιεῖται διαστρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὁπόση δύναμις, ἔστι δ' ἃ καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδίμων.

[10] Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνῶσιν, εἰ καί τινες αὐτοί τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκροωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἵνα δὲ καί τι τοῦ δεινοῦ βάθους τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων πονηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκεῖνοι παράγγελμά τι τῶν ἡμετέρων λυσιτελέστατον καὶ καθάπερ τι πονηρὸν προβάλλονται δέλεαρ τῇ τῶν ῥημάτων ταυτότητι, τὸ «σαυτῷ πρόσεχε» καὶ «γνῶθι σαυτόν», ἀλλ' ἂν ζητήσῃς τι τὸ τέλος ἐκείνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὑρήσεις χάρυβδιν· μετεμψυχώσεις γὰρ δογματίζοντες, τότ' οἴονταί τινα σχεῖν ἑαυτὸν γνῶναι καὶ τοῦ παραγγέλματος ἱκανῶς ἐφικέσθαι,

[58] *I Corinteni* 2, 14. [59] *Deuteronomul* 15, 9.

– mai bine zis, dacă nu este renăscută de dragoste şi de harul ce vine din aceasta şi nu devine astfel alta decât cea dintâi, nouă, dumnezeiască la chip, curată, paşnică, îngăduitoare, supusă, plină de cuvinte care zidesc pe cei ce le ascultă şi de roade bune, cunoaştere ce este şi numită „înţelepciunea de sus" şi „înţelepciunea lui Dumnezeu", şi, ca una care este duhovnicească întrucât este supusă înţelepciunii Duhului, şi cunoaşte, şi primeşte harismele Duhului, pe când cea care nu este de acest fel este de jos, sufletească, demonică, aşa cum spune cel ce este frate al lui Dumnezeu între apostoli, drept care nu se apropie de cele ale Duhului (precum este scris: „Omul sufletesc nu primeşte cele ale Duhului"[58]), ci le socoate pe acestea nebunie, şi rătăcire, şi învăţătură mincinoasă, şi pe cele mai multe dintre ele încearcă să le răstoarne desăvârşit şi se luptă pe faţă, din răsputeri, să le strâmbe şi să le înveţe în chip greşit, iar de unele se apropie cu vicleşug, folosindu-se de ele ca otrăvitorii de bucatele cele dulci.

[10] Astfel, cunoaşterea din instruirea cea din afară nu este numai alta decât cunoaşterea adevărată şi duhovnicească, ci este şi potrivnică ei, deşi unii, înşişi fiind, după cât se pare, rătăciţi de ea şi încercând să-i rătăcească şi pe cei care îi ascultă, vorbesc ca despre una şi aceeaşi cunoaştere, declarând-o pe aceasta culmea vederii. Iar ca să-ţi şi descopăr ceva din adâncul groaznic al vicleniei filosofilor dinafară, [află că] cel viclean şi cei în chip viclean „înţeleptiţi" de el au furat un dicton de-al nostru foarte folositor şi ca pe o momeală vicleană o pun înainte: anume „ia aminte la sineţi"[59] şi „cunoaşte-te pe tine însuţi"[60]; iar de vei căuta care este pentru ei scopul dictonului acestuia, vei afla bulboana ereziei. Căci ei, dogmatizând metempsihozele, cred că ai dobândit cunoaşterea de sine şi ai împlinit destul acest dicton atunci când ştii de care trup ai

[60] Celebrul dicton înscris pe frontispiciul Oracolului de la Delfi.

ἡνίκ' ἄν τινι προσυνῆπτο σώματι γνοίη καὶ ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ τίς ἥκουε· μανθάνει δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτὸν παρασχὼν τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποψιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνῶθι σαυτὸν τοῖς οὐχ ἱκανῶς ἔχουσιν ἐπαΐειν τοῦ δόλου συνῳδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομίζονται. Διὸ Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μὴ ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμυημένων, τὴν λέγουσαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν» ἥκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ῥήματος εὐσεβέστερον εἴποι τις ἄν; Ἀλλ' ἤδεισαν ἐκεῖνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον καὶ τοὺς διακόνους αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

[11] Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ῥήματα παρ' Ἑλλήνων ἀκούοντες, οὔτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτ' ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτοὺς μοίρᾳ· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν ἡμετέρων μὲν ὑφελπομένους αὐτά (διὸ καί τις ἐκείνων περὶ Πλάτωνος ἔφη, «τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»;)· ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρηστὸν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακουσμάτων μετειλημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξειλημμένον. Κἄν τις τῶν πατέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ῥημάτων μόνον· ἐπὶ δὲ τῶν νοημάτων, πολὺ τὸ μεταξύ· νοῦν γὰρ οὗτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκεῖνοι δέ, εἰ μὴ τι καὶ χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν

[61] Fapte 16, 17. Însoțitorii lui Pavel erau Sila, Timotei şi probabil Luca, nu Varnava, dimpreună cu Apostolul Neamurilor, care a fost întâmpinat de laconieni prin cuvintele: „Dumnezei asemănători oamenilor au coborât la noi". Vezi *Fapte* 14, 11.

fost legat, şi unde ai locuit cândva, şi ce ai făptuit, şi cum te chema – şi pe acestea le afli dacă asculţi de duhul rău, ce ţi-a şoptit acestea cu vicleşug. Aşadar, la aceasta împingându-i prin „cunoaşte-te pe tine însuşi" pe cei ce nu-s în stare să-şi dea seama de vicleşug, sînt socotiţi [de către aceia] a vorbi în conglăsuire cu Părinţii noştri. De aceea Pavel şi Varnava, cunoscând gândurile celui viclean şi ale celor „iniţiaţi" de el, n-au răbdat-o deloc pe cea care le spunea: „Oamenii aceştia robi sînt ai lui Dumnezeu Celui preaînalt"[61], deşi cineva ar putea să spună: „Ce este mai evlavios decât aceasta?". Ei însă îi ştiau pe cel care se preface în înger de lumină[62] şi pe slujitorii acestuia, care se făţăresc a fi slujitori ai dreptăţii[63], cei care renunţă la învăţătura adevărată care nu este potrivită în gura mincinoasă: leapădă, aşadar, spusa adevărată ca nefiind cuvenită gurii grăitoare de minciună.

[11] Şi noi, dar, auzind cuvintele acestea de Dumnezeu cinstitoare de la elini, nu-i socotim pe aceia cinstitori de Dumnezeu, nici nu îi aşezăm în tagma învăţătorilor, ştiind că de la ai noştri au furat acestea (de aceea şi zice unul dintre ei despre Platon: „Ce este Platon decât nu un Moisi aticizant?"[64]). Ştim, deci, că dacă este ceva de folos la ei, este luat de acolo, din auzite, dar am şi priceput, cercetând, că nu au înţeles lucrul cu pricina la fel ca noi. Dacă vreunul dintre Părinţi zice aceleaşi lucruri ca înţelepţii cei dinafară, asta se întâmplă doar în privinţa vorbelor, că la înţelesuri este o mare deosebire între ei, că aceştia au, precum spune Pavel, mintea lui Hristos[65], pe când aceia grăiesc din gândirea omenească, dacă nu mai rău. „Pe cât este depărtat cerul de pământ, pe atât este depărtat şi cugetul Meu de cugetele voastre"[66], zice Domnul. Dar şi de s-ar împărtăşi

[62] *II Corinteni* 11, 14. [63] *II Corinteni* 11, 15.
[64] Numenie de Apamea, în F. Thedinga, *De Numenio Philosopho*, Bonn 1875, p.13. Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, 3, 11, ΒΕΠΕΣ 7, p. 214. [65] *I Corinteni* 2, 16. [66] *Isaia* 55, 9.

ἀλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὗ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋσεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ τούτου τὸ ὄφελος ἢ τίς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἴποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοότες μὴ πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτὸς ἀπεφήνατο μαθητής· κολοβὰ δ' εἰ μὴ ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτὸς παράσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβὸν οὐδὲν ἧττον ζῶόν ἐστι. Θεὸς δέ, ὃς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡμετέρων προϋπῆρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἰκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Καὶ ἵνα κατὰ τὸ προφητικὸν μικρὸν προσθείς εἴπω, «θεοὶ οἳ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» καὶ πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περὶ δὲ τῶν τούτους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεολογικὰς παρειληφέναι φωνάς, τί χρὴ λέγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἀπαλλάξαι καὶ αὐτοὺς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκότους καὶ φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὄφεών ἐστί τι χρήσιμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων; εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τἀκείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας, οἱονεὶ τῇ ἑαυτοῦ ῥομφαίᾳ Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστάμενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὀνειδίζοντα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἁλιέων καὶ ἀγραμμάτων τὰ θεῖα πεπαιδευμένην.

[67] *Iacov* 1, 17.
[68] *Ieremia* 10, 11.
[69] *I Regi* 17, 26.

aceia în vreo privinţă de cugetul lui Moisi, şi al lui Solomon, şi al celor de seama acestora, ce folos au de pe urma acestui lucru sau care om sănătos la minte şi care face parte din ceata noastră ar putea zice despre ei că de la Dumnezeu au fost învăţaţi acestea fără să spună că şi cacodocşii de după Hristos, întrucât n-au surpat tot adevărul auzit de la Biserică, au fost învăţaţi tot de la Dumnezeu? „Tot darul de sus desăvârşit este, de la Părintele luminilor"[67], a zis ucenicul luminii – şi, de vreme ce Acela nu primeşte în dar vietăţi cu cusur, cum să le dea [cu cusur] El Însuşi? Deşi vietatea cu cusur nu este mai puţin vietate. Iar acel dumnezeu care nu crează din cele ce nu sînt, nici n-a fiinţat înainte de sufletele noastre, nici înainte de materia (după cum spun aceia) informă, mai bine zis din materia fluctuantă care îşi dă singură formă şi totuşi nu este organizată, cum să fie dumnezeu? Şi, ca să adaug puţin după vorba proorocului, „dumnezeii care nu au făcut cerul şi pământul" din cele ce nu sînt, „piară"[68], şi dimpreună cu dânşii cei care îi cuvântă pe aceştia dumnezei. Cât despre cei care-i numesc pe aceştia teologi, spunând că împreună-glăsuiesc cu teologii noştri, sau chiar învăţători, crezând că de la ei au fost luate zicerile teologice, ce altceva ar trebui să spun decât că au nevoie de lumina Celui care luminează pe tot omul care vine în lume ca să îi izbăvească şi pe ei de întunericul groaznic al ignoranţei şi să îi lumineze ca să priceapă că şi de la şerpi putem lua ceva de folos, dar numai dacă îi doborâm, şi îi măcelărim, şi îi pregătim, şi îi folosim cu socotinţă împotriva muşcăturilor? Aşadar, spusele acelora ne folosesc tocmai ca să le întrebuinţăm împotriva lor pentru a-i doborî cu propria sabie ca pe un alt Goliat răzvrătit, şi împotrivitor, şi ocărâtor al cetei lui Dumnezeu Celui viu[69], care de la pescari şi necărturari a învăţat cele dumnezeieşti.

[12] Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βουλομένους τῶν μὴ τὸν μονήρη βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπείρξαμεν, διὰ τέλους δὲ ταύτῃ προσεσχηκέναι παραινοῦμεν ἥκιστα τῶν ἁπάντων οὐδέν. Προσδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων ἀκριβῶς παρ' αὐτῆς εἴσεσθαι καὶ τελέως ἀπαγορεύομεν· οὐ γάρ ἐστιν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναί τι περὶ Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμώρανε γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός», οὐκ αὐτὸς τοιαύτην ποιήσας (πῶς γὰρ ἂν σκοτίσαι τὸ φῶς;), ἀλλὰ μωρὰν οὖσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἄπαγε· εἰ γάρ τις τοῦτ' εἴποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναί τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος τῆς χάριτος· εἰ δὲ μὴ τοῦτον (καὶ γὰρ ἐκ θεοῦ), κατὰ τοῦτο πάντως ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ· πᾶν δ' ὃ μὴ θεόθεν, οὐκ ὄν· διὰ τοῦτο ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὑρηκὼς νοῦς, ἦ νοῦς, ἐκ Θεοῦ· ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσαν, ἔκπτωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἄν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ τὸν προαιώνιον Θεὸν μὴ γνοῦσαν μηδὲ γνῶναι βουλομένην· εἰπὼν γὰρ ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθὺς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», τουτέστιν ἐφανέρωσε φανείς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καὶ μὴ οὖσαν σοφίαν, ἀλλὰ καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο

[70] *I Corinteni* 1, 20.

[71] *I Corinteni* 1, 20. Am evitat traducerea oficială prin „înțelept", nu numai din cauza faptului că „συζητητὴς" nu înseamnă acest lucru, ci „căutător, cercetător, iscoditor", dar şi pentru că propoziția de mai sus conține pe „ζητέω", a căuta, a cerceta, a iscodi.

[72] Ar trebui, evident, să privim în profunzime aserțiunile lui Palama, dincolo de stilul ditirambic, specific epocii bizantine. Este vorba de o ierarhizare a cunoaşterii şi de o subliniere a faptului că venirea Înțelepciunii în lume a arătat negreşit superioritatea acesteia față de înțelepciunea filosofilor. Palama nu atacă filosofia în genere, deşi pare că face acest lucru, ci „filosofia acestora", cum va spune mai jos. (*Ὑπὲρ τῶν*

[12] Drept aceea, nu ne-am opune celor ce vor să se ocupe cu instruirea dinafară, dacă nu-i vorba de cei ce şi-au ales viața monahicească, dar nu sfătuim nicidecum pe cineva să se țină de aceasta până la sfârşitul [vieții]. Nu îngăduim însă deloc ca cineva să se aştepte a afla de la aceasta cu acrivie ceva dintre cele dumnezeieşti, pentru că nu se poate ca aceasta să dea vreo învățătură sigură despre Dumnezeu, căci „Dumnezeu a nebunit-o pe aceasta"[70]– nu făcând-o aşa (căci cum ar putea lumina să întunece?), ci vădind-o a fi nebună. Şi asta nu prin comparație cu înțelepciunea Lui, că dacă ar spune cineva aceasta, va zice [implicit] că a fost desființată şi nebunită şi legea dată prin Moisi la arătarea legii harului. Iar de vreme ce nu este aşa (căci de la Dumnezeu era [legea lui Moisi]), înțelepciunea elinilor a fost negreşit nebunită întrucât nu este de la Dumnezeu, şi tot ce nu este de la Dumnezeu, nu este [propriu-zis]. Drept aceea, înțelepciunea elinilor este cu nume mincinos, pentru că mintea care a aflat-o pe aceasta este, ca minte, de la Dumnezeu, pe când aceasta, căzând de la scopul cel cuvenit al cunoaşterii de Dumnezeu, mai îndreptățit ar fi să i se spună „cădere de la înțelepciune" şi „înțelepciune îndobitocită", ceea ce e totuna cu „nebunită". De aceea nici apostolul nu a spus [despre această înțelepciune] că s-a arătat nebună prin comparație, ci fiindcă cercetează cele ale veacului acestuia, iar pe Dumnezeu Cel mai înainte de veci nu-L cunoaşte, nici nu vrea să-l cunoască – că zicând: „Unde este căutătorul acestui veac?", a adăugat îndată că Dumnezeu a nebunit înțelepciunea acestei lumi[71], adică arătându-Se a arătat-o pe aceasta căzută din adevărata cunoaştere şi nefiind înțelepciune, ci doar numindu-se aşa[72] . Dacă ar fi fost înțelepciune, cum ar mai fi fost făcută nebunie – şi tocmai

ἱερῶς ἡσυχαζόντων 1, 1, 16, p.379). În acest sens, profesorul Matsoukas scrie: „Sfinții Părinți prețuiau filosofia atunci când ea se referea la realitățile create şi se preocupa cu cunoaşterea făpturilor, fără a purcede la explicarea celor necreate. Însă, atunci când, prin anumite erezii, încerca sa înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinții au respins-o ca fiind demonică". *Dogmatica* I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

μωρία καὶ ταῦθ' ὑπὸ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης; Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον καλῷ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἥττονι τὸ κρεῖττον· ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδὲ ἀμβλύνεταί ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τά γε νοητά, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῇ τοῦ κρείττονος ἐπιφανείᾳ. τί δ' ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιοῦ δυνάμεως ἐπιφανείσης; Οὐδὲ γὰρ τὰ «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ὑπὸ τοῦ πρώτου φωτὸς ἀχρειοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐτοῖς· οὐδὲ τὸ πολὺ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τὸ καθ' ἡμᾶς λέγω λογικὸν καὶ νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ θείου φωτὸς ἐπιφανέντος, καὶ ταῦτ' εἰς τὸ φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον, εἰς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιταττόμενος τούτῳ, εἴτ' ἄγγελος, εἴτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτὸν ἐκὼν στερήσας τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθείς σκότος ἀναπέφηνεν.

[13] Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὖσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικὸν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ὃ κατ' αἰτίαν τὸ ἀγγελλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καὶ ταῦθ' ὑπὸ τοῦ τὴν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόντος τῇ κτίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινομένην τῷ παντὶ τοῦ Θεοῦ σοφίαν τὸ βλάβος ἀναφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας διδοὺς σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας τούς τε εἰληφότας καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραίνων σοφίαν; Ἔδει δὲ καὶ ταύτην, οὐκ εἰς τὸ μωράναι, ἀλλ' εἰς τὸ πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τὸν πάλαι νόμον, περὶ οὗ ὁ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μὴ γένοιτο,

[73] *Despre numirile dumnezeieşti* 4, 19, PG 3, 717A.
[74] Ioan Damaschin, *Dogmatica* 17, PG 94, 868B.
[75] Este vorba de Întrupare.
[76] *Romani* 3, 31.

de Dumnezeu şi de înţelepciunii Lui cea arătată pe pământ? Căci, după marele Dionisie, binele nu se opune binelui, superiorul inferiorului[73] – iar eu aş zice că nici cele înţelese cu mintea nu se slăbesc vreodată una pe alta, şi aş adăuga că fiecare primeşte spor de frumuseţe prin arătarea a ceea ce este superior. Şi ce ar mai putea spune cineva, arătându-se puterea făcătoare de bine? Că nici despre „luminile de-al doilea"[74], adică firile mai presus de lume, nu s-ar putea zice că sînt netrebnicite de arătarea Luminii Celei dintâi, Care le luminează pe ele, nici cea care e mult mai prejos de acestea, dar totuşi e lumină – vorbesc de partea noastră raţională şi înţelegătoare –, nu s-a făcut întuneric atunci când s-a arătat lumina dumnezeiască tocmai pentru a lumina tot omul care vine în lume; iar cel ce se împotriveşte Luminii Acesteia, fie înger, fie om, s-a arătat întuneric, cu a sa voie lipsindu-se de lumină şi fiind părăsit.

[13] Aşadar, în acelaşi fel şi înţelepciunea aceea, împotrivindu-se înţelepciunii lui Dumnezeu, a devenit nebunie – că de era străvăzătoare şi vestitoare a înţelepciunii lui Dumnezeu în zidiri, arătare fiind a Celui nearătat, organ al adevărului, care alungă ignoranţa, de-ar fi fost prin împărtăşire ceea ce obiectul vestirii ei este după pricină, cum de ar mai fi fost nebunită, ba chiar de Cel ce a pus această înţelepciune în zidire? Cum să nu fie pusă atunci această hibă pe seama înţelepciunii lui Dumnezeu celei arătate prin toate? Şi cum să nu se războiască cu sineşi în chip limpede Cel ce e fiinţa păcii – atât a celei de obşte, cât şi a fiecăruia în parte –, de vreme ce pe de-o parte dă înţelepciune prin înţelepciunea sădită în lume, iar pe de alta, prin venirea Sa[75], nebuneşte şi această înţelepciune dată şi pe cei care au primit-o? Trebuia, dar, să vină nu ca s-o nebunească, ci ca să o plinească şi pe aceasta, aşa cum a făcut şi cu legea veche, despre care Pavel strigă: „Desfiinţăm, dar, legea? Să nu fie, ci întărim legea"[76], pe

ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν», ὃν καὶ ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἀντεθησαυρισμένην ἔχοντα τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε» φησί, «Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί». Βλέπεις ὑπερβάλλουσαν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐπιφανέντος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ' Ἕλληνας σοφία· μωρίαν δ' ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψείᾳ τινὶ καὶ εὐεπείᾳ καὶ πιθανότητι λόγων, τοῦ αἴσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχίων ἐγένετο καὶ τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχήν, ὡς ὑπὲρ ἔννοιαν οὖσα (τοῦτο γὰρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπόῤῥητος), ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης γνώσεως, ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν τοὐναντίον ἀποβουκοληθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδεσθαι πειρωμένη, καὶ ἐπανιστᾶσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος, ἥσπερ καὶ νῦν ἔργον ἐπανιστάναι κατά τε τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύματος γραφάς.

[14] Οὔκουν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτική ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν; Εἰ δ' ἀλλαχοῦ φησιν ὁ Παῦλος ὅτι «γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν», οὐχ ἑαυτῷ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητής, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος· ἀλλ' ἦλθον μέν, φησίν, εἰς ἔννοιαν θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρέπουσαν Θεῷ· οὐδὲ γὰρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἄναρχόν

[77] *Ioan* 5, 39. [78] *Ioan* 5, 46.

[79] Prin acest termen, autorul vrea să sugereze dezbaterea, îndoiala, discuția specifice dialecticii.

[80] ἀποβουκολέω se referă la ruperea oilor de turmă, la îndepărtarea lor de hrana stânei.

care şi Domnul ne îndeamnă s-o cercetăm, ca pe una ce are învistierită în sineşi viaţa veşnică[77] – şi zice, iarăşi: „Dacă aţi fi crezut lui Moisi, aţi fi crezut şi Mie"[78]. Vezi ce covârşitoare potrivire între lege şi har? De aceea, când S-a arătat Lumina Cea adevărată, legea a devenit mai bună decât sineşi, înteţindu-se frumuseţea pusă în ea, dar nu s-a întâmplat acelaşi lucru şi cu înţelepciunea elinilor – şi aceasta, nebunie ascunsă având sub o anumită eleganţă, elocinţă şi plauzibilitate[79] a cuvintelor, atunci când s-a dat în vileag ruşinea, a devenit şi mai de ruşine şi pe bună dreptate a luat numele nebuniei – nu al celei prin covârşire, ca fiind mai presus de gând (fiindcă aceasta este numire negrăită a înţelepciunii lui Dumnezeu), ci al cunoaşterii ce prin lipsă se ţine de cunoaşterea adevărului, de vreme ce şi de scopul cuvenit al înţelepciunii omeneşti s-a lipsit (şi nu numai s-a lipsit, ci s-a răzleţit[80] spre ceva cu totul potrivnic şi se ţine de minciună ca de adevăr, iar pe adevăr încearcă să-l vădească de mincinos) şi răscoală zidirea împotriva Ziditorului[81], [înţelepciune] a cărei lucrare şi acum este cea de a pune scrierile Duhului împotriva Duhului şi a lucrărilor şi bărbaţilor duhovniceşti.

[14] Aşadar, filosofia înţelepţilor din afară nu este străvăzătoare şi vestitoare a înţelepciunii lui Dumnezeu – căci cum ar putea să fie aşa cea prin care lumea nu L-a cunoscut pe Dumnezeu? Iar dacă Pavel zice altundeva că, deşi L-au cunoscut pe Dumnezeu, nu L-au slăvit ca pe Dumnezeu[82], nu se luptă cu sineşi ucenicul păcii şi moştenitorul păcii celei mai presus de lume, date în noi înşine de singur Hristos, ci zice că au ajuns la noţiunea de dumnezeu, dar nu la aceea cuvenită lui Dumnezeu, de vreme ce nu doar că nu l-au socotit pe Acesta singur fără obârşie şi nezidit, ci nu L-au

[81] Vezi şi Nichita Stithatul, *Despre suflet*, 34, 46, Hristou, p. 104. Ed. Darrouzes, p. 96.
[82] *Romani* 1, 21.

τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ νόμους ἔθεντο καὶ λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καὶ συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὁρᾷς ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καὶ αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἡ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτὴν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καὶ νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιταττομένη ἁπλότητι δικαίως ἐμώρανε· διόπερ εἴ τις αὖθις ταύτῃ προσέχει τὸν νοῦν, ὡς παρ' αὐτῆς θεογνωσίαν ὁδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται σοφὸς ὤν. Καὶ τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἓν μὲν καὶ πρῶτον, τὸ μὴ προσίεσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἃς παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐν ἁπλότητι παρειλήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὔσας καὶ σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἔτασιν καὶ ἐπίνοιαν, καὶ δι' ἔργων φανερουμένας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καὶ τοῦτ' ἴσασι καὶ συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἱ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρᾳ καρπωσάμενοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν».

[15] Ἀλλ' ἓν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον ἱκανὸν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κτίστῃ τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος

[83] *Romani* 1, 28. [84] *Romani* 1, 25. [85] *Romani* 1, 25.

socotit nici atotlucrător, nici atotputernic, nici atotasupraveghetor. Drept aceea, părăsiți fiind de Dumnezeu încă din vremea acelora, precum aşijderea a arătat Pavel, au fost dați întru minte nepricepută[83], închinându-se zidirii în locul Ziditorului[84] şi tăvălindu-se în mocirla patimilor celor de ruşine şi rele – şi nu numai atât, dar au pus şi legi, au scris şi lucrări (vai, ce patimă! vai, ce înşelare!) împreună-glăsuitoare cu dracii şi grăitoare în apărarea patimilor. Vezi că de la început şi de la sineşi are nebunia filosofia filosofilor lumeşti şi că nu prin comparație a primit această caracterizare? Aşadar, Cel ce din cer a lepădat-o pe ea atunci, pentru că a căzut de la adevăr, şi acum, venind pe pământ, pe bună dreptate a nebunit-o ca pe una ce se împotriveşte simplității evanghelicei propovăduiri. Prin urmare, dacă cineva iarăşi va lua aminte la aceasta ca și cum va fi călăuzit de ea la cunoașterea lui Dumnezeu sau va dobândi prin ea curățirea sufletului, chiar asta pățește, adică este nebunit, înțelept fiind. Și prima dovadă limpede că asta pățeşte e, mai întâi, că nu se apropie cu credință de predaniile pe care le-am primit întru simplitate de la sfinții Părinți, ştiindu-le [noi] a fi mai bune şi mai înțelepte decât cele iscodite și gândite de către oameni şi a fi vădite prin fapte, nu dovedite prin cuvinte – şi aceasta o știu și-o vor mărturisi toți cei ce nu doar că se apropie de ele, ci au şi tras din acestea prin cercare folosul şi de la ei înşişi au cunoscut cu fapta că ceea ce este nebun al lui Dumnezeu este mai înțelept decât oamenii.[85]

[15] Acesta este însă doar primul argument îndestulător despre înțelepții cei nebuniți; al doilea, şi mai puternic decât el, este cel că puterea cuvântului nebunit şi cu totul îndobitocit se oşteşte împotriva celor ce au primit [predaniile] acelea întru simplitatea inimii şi că, precum aceia au cercetat zidirea şi au împotrivit-o Ziditorului, cercetează cuvintele Duhului și atacă prin ele lucrările de taină ale Duhului,

ἐνεργείας, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δὲ καὶ σαφέστερον, ἐκ θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς κατ' αὐτοὺς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοίρᾳ τίθεται δεῖξαι μεμηνότας αὐτούς. «Καὶ ὃς ἄν», φησίν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπὶ ποιητικοὺς λόγους ἀφίκηται, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη». Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Τιμαίου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὔχεται μηδὲν εἰπεῖν ὅ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ τε καὶ ἐκ Θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καὶ μεμύηται, τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Θεὸν δ' Ὅμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται, παρέχων ἑαυτὸν ὡς ὀργάνῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνὸς ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἅτε τῆς *Θεογονίας* ὄντι ποιητῇ, διόπερ ἐννέα κατὰ ταὐτὸ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιότατα· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι κατ' οὖρος, δάφνης φαγῶν ἑλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης. Ἄλλῳ δ' ἄλλος θεῶν «ἑῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἕτερος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσᾳ θεόφραδι». Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορεῦσαι τὸν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου τὰς ἑπτὰ μάθοι ζώνας καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας τοὺς πλανήτας καὶ ὅσα κατ' αὐτούς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς τὴν

[86] *Faidros* 245a. [87] *Timaios* 25c.
[88] Platon, *Apologia* 20e. Xenofon, *Comentarii*, 1, 4.
[89] *Iliada* 1, 1. [90] Vezi prologul „Theogoniei".

care în cei ce trăiesc după Duhul sînt lucrate în chip mai presus de cuvânt. Argumentul al treilea, şi mai limpede, este spusa că acei înţelepţi neînţelepţi au fost înţelepţiţi de la Dumnezeu la fel ca prorocii, deşi Platon, lăudând pe cei de seamă dintre ei, îi ridică limpede în slăvi pe ei, nebuniţii, şi zice: „Cel ce fără inspiraţiile demonilor ajunge la cuvintele poetice nedesăvârşit este, şi nedesăvârşită e poezia lui, şi poezia nebunilor o face să piară pe a celui cumpătat"[86]. Ba chiar el însuşi, având a filosofa în „Timaios" cu privire la natura lumii, se roagă ca nu cumva să spună ceva care n-ar fi pe placul zeilor[87] – iar filosofia pe placul dracilor cum ar fi a lui Dumnezeu şi de la Dumnezeu? De pildă, Socrate era întovărăşit de un demon, care, pesemne, l-a şi iniţiat, şi poate că acesta a fost cel ce a dat mărturie că Socrate era cel mai presus cu înţelepciunea[88]. Tot prin el o îndeamnă Homer pe zeiţă să cânte mânia ucigătoare de bărbaţi a lui Ahile[89], oferindu-se pe sine ca organ [muzical] demonului şi punând pe seama acestuia pricina înţelepciunii şi elocinţei sale, iar lui Hesiod, poetul „Theogoniei", adică al naşterii zeilor fiind, nu i-a fost de ajuns a sta sub lucrarea unui singur demon, drept care trage la sine nouă deodată, ba din Pieria, ba din Helicon – şi nu degeaba, fiindcă „râmătorii pre munte păscându-i, laur mâncat-au de-acolo şi de toată înţelepciunea umplutu-s-au"[90]. Altuia altul dintre zei „i-a dat ca roadă vârtutea"[91]. Altul se face martor sieşi, spunând: „Toate le-am învăţat de la muza cea zeieşte glăsuitoare"[92]. Altul se roagă ca toată ceata muzelor să dănţuiască pe sufletul lui (ferească Sfântul de aşa ceva!), aşa încât, chipurile, să afle de la Heptapora din Pieria[93] cele şapte zone cereşti, şi cei şapte aştri-planete, şi toate câte-s legate de acestea, de la Urania a lui Zeus tot restul astrologiei,

[91] *Apud* Sinesie al Cyrenei, *Despre vise*, 3, PG 66, 1289A.

[92] Vezi la Tzetzis, *Hilietirides* 12, 149. Palama redă modificat textul, care în original este: „toate le-am învăţat, o, muze proroceşti".

[93] Una dintre cele şapte muze, potrivit unei liste date de Tzetzis.

ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοίπων καὶ κατ' αὐτοὺς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς.

[16] Τί δὴ φής, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδήλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχήν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλούσης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων», κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἁπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναταί τις «ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων», πῶς ἂν δυνηθείη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ Παῦλος ἔστιν οὗ φησιν ὡς «ἐν σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν», οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγενημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἄπαγε, τὴν δ' ἐγκαταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνοὺς ἄγγελον οὖσαν Θεοῦ, Θεὸν ἐπέγνω τὸν δι' αὐτῆς ἀγγελλόμενον καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ Θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γάρ», φησίν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τούς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους».

[17] Εἰ γοῦν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθής, οὐδ' ἔχων σοφίαν,

[94] Vezi la Tzetzis, Comentarii la Munci şi Zile, 23.
[95] *Înțelepciune lui Solomon* 1, 5.
[96] *I Corinteni* 10, 21.
[97] *I Corinteni* 1, 21.
[98] *Epistola 7*, PG 3, 1080B.

iar de la celelalte, care, după părerea lor, veghează asupra celor de jos, să afle cele de pe pământ[94].

[16] Ce zici, vom spune că pe înţelepciunea lui Dumnezeu au avut-o cei ce spun vădit despre ei înşişi unele ca acestea? Nu, câtă vreme sîntem în toate minţile şi slujitori ai înţelepciunii adevărate, care nu intră în sufletul cel mârşav şi plăcut demonilor, şi dacă a apucat să intre în el îşi ia zborul de acolo când sufletul se schimbă în rău. „Căci Duhul Sfânt al învăţăturii Se va depărta de la gândurile cele fără pricepere"[95], după Solomon, cel ce a avut parte de înţelepciunea lui Dumnezeu şi a scris despre aceasta. Ce poate fi mai nepriceput decât cei ce se fudulesc că sînt (de)săvârşiţi de demoni şi mărturisesc că aceia sînt obârşia înţelepciunii lor? Fiindcă nu spun aceste lucruri despre filosofie în general, ci despre filosofia unora ca aceştia. Că dacă, şi potrivit lui Pavel, nu poate cineva să bea „paharul Domnului şi paharul dracilor"[96], cum ar putea cineva să aibă înţelepciunea lui Dumnezeu şi să fie însuflat de draci? Nu, nu, nu este aşa. Că deşi Pavel zice undeva că prin înţelepciunea lui Dumnezeu lumea nu l-a cunoscut pe Dumnezeu[97], nu a numit-o „înţelepciunea lui Dumnezeu" pe cea odrăslită în înţelepţii aceia neînţelepţi – departe de noi aceasta! –, ci pe cea sădită de Ziditor în zidire, pe care cunoscând-o omul că este vestitoare a lui Dumnezeu, L-a cunoscut pe Dumnezeu, Cel vestit de ea, şi are cunoaşterea adevărată a celor ce sînt şi, în alt înţeles, înţelepciunea lui Dumnezeu, ajungând să discearnă înţelepciunea lui Dumnezeu. Că zice marele Dionisie: „trebuia ca – prin cunoaşterea celor ce sînt, cea bine numită de dumnezeiescul Pavel 'înţelepciunea lui Dumnezeu' – la Pricinuitorul celor ce sînt să urce filosofii adevăraţi"[98].

[17] Şi atunci, dacă adevăratul filosof urcă la Pricinuitor, cel ce nu urcă nu e adevărat, nici nu are înţelepciune, ci un fel de

ἀλλ' οἷον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλὸν εἴδωλον καὶ στέρησιν σοφίας, ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν, πῶς ἂν εἴη «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, ἢ νοῦς, καλόν, ἢ δ' ἑαυτῷ κακῶς χρῆται, πονηρόν· καίτοι μέτρα κόσμου, διεξόδους τε καὶ συνόδους καὶ διορισμοὺς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἡ καθ' ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δὲ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἐστιν ἄνους καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ' Ἕλληνας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν τὴν ἑτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἑτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τὸν Θεὸν οὐ τῶν ὅλων Κύριον, οὐδὲ κτίστην τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῇ μηδαμῶς γινόμενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμένη σέβας καὶ τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως, κατ' αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον ἐπὶ τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὰ καὶ ἄσοφος γεγονυῖα, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ σοφία. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος διττὸν ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνύς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ», φησί, «Θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν». Ὁρᾷς ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ψιλὴν σοφίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γνῶναι τὸν Θεόν; Αὕτη δέ ἐστιν ἡ τοῖς Ἕλλησιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἑτέρα, τῷ διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὀνόματος φανερωθεῖσα. τί γὰρ καὶ προϊὼν φησιν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν»· ἆρ' οὖν ἢ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἢ οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν· διὸ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν» φησίν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ

[99] *Despre numirile dumnezeiești*, 4, 23, PG3, 725AB.
[100] Adică universului.
[101] Este, probabil, vorba de accepțiunea pe care o dă Platon termenului *διορισμός* în *Timaios* 38c6.
[102] Adică prin înțelepciunea pe care au primit-o zidirile de la Dumnezeu ca dar natural pe care l-au pervertit.

idol înşelător al adevăratei înţelepciuni şi lipsă de înţelepciune, dar nu înţelepciune – iar lipsa de înţelepciune cum ar putea fi numită „înţelepciunea lui Dumnezeu"? De altfel, şi mintea drăcească, întrucât este minte, este bună, dar întrucât se foloseşte de ea însăşi [în chip] rău, e rea[99] – şi, deşi ştie mai bine decât noi măsurile zidirii[100], orbitele şi conjuncţiile celor mişcătoare şi felul cum însemnează ele timpul[101], de vreme ce nu în chip iubitor de Dumnezeu se foloseşte de cunoaştere este [o] minte este făr'-de-minte şi întunecată. Într-acelaşi chip, deci, şi înţelepciunea elinilor, care prin înţelepciunea lui Dumnezeu cea din zidiri[102], potrivit căreia [El] a făcut ca stricarea[103] unuia să fie naşterea altuia, încearcă să-L arate pe Dumnezeu nu Domn al tuturor, nici Ziditor a tot, nepricepând că de nicăieri nu se poate face nicidecum ceva, şi a lepădat astfel cinstirea adevăratului Dumnezeu, şi în chip necuvios se slujeşte – după [cum spune] marele Dionisie[104] – de cele dumnezeieşti spre [a dobândi] cele dumnezeieşti, şi din pricina aceasta ajunge nebună şi neînţeleaptă, cum ar putea fi [una ca aceasta] înţelepciune a lui Dumnezeu? De aceea şi Pavel, arătându-ne aici că de două feluri este înţelepciunea, zice: „Întru înţelepciunea lui Dumnezeu, lumea nu a cunoscut prin înţelepciune pe Dumnezeu"[105]. Vezi că pe una a numit-o „înţelepciune a lui Dumnezeu", iar pe cealaltă numai „înţelepciune" şi pricină a necunoaşterii lui Dumnezeu? Or, aceasta [din urmă] este cea cercetată de elini, alta decât cea a lui Dumnezeu, arătată prin a doua folosire a substantivului „înţelepciune": pentru că ce zice, mergând mai departe, acest înţelept al lui Dumnezeu? „[Pe când] noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu"[106]. Oare împreună-glăsuiesc aceştia cu el sau el cu dânşii? Nicidecum. Iată de ce şi el, respingând aceasta, zice: „Noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu în cei desăvârşiţi, înţelepciune nu a veacului acestuia, nici a stăpânitorilor

[103] Am putea spune, mai pretenţios, „descompunerea".
[104] *Epistola 7*, PG 3, 1080B. [105] *I Corinteni* 1, 21. [106] *I Corinteni* 2, 6.

αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καὶ «ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν». Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότες διὰ βίου, ἦλθον μὲν πως εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κτίσεως ἀφορμὰς χορηγούσης οὐ μικράς, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γὰρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

[18] Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι Θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐξητακότες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τῇ μακαρίᾳ φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γὰρ ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία» ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μυούντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γὰρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεύθησαν πολυθεΐαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διὰ τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καὶ ἀπαιδεύτου παιδείας ἐπειλημμένοι καὶ Θεοῦ καὶ φύσεως κατεψεύσαντο, τὴν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τὸν δὲ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τὸ θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εὑρεῖν, ὃ προὔργου καὶ διὰ σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσούτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἰπεῖν τὰ ἄψυχα, πρὸς δὲ καὶ κρείττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετειληχέναι ψυχῆς, λογικὰ δὲ τὰ ἄλογα, τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης δεκτικὰ ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τοὺς δαίμονας καὶ κτίστας, ὧ τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, συναΐδια δὲ

---

[107] *I Corinteni* 2, 6. [108] *I Corinteni* 2, 8.
[109] *I Corinteni* 1, 30. [110] În elini.
[111] Adică „au ajuns la o gândire, la un înțeles, şi-au făcut o gândire despre". Vezi Plutarh, *Despre învățăturile naturale preferate de către filosofi*, 1, 6.
[112] Firea lui Dumnezeu. [113] *Romani* 1, 21.
[114] Asupra naturii, adică.

veacului acestuia celor desfiinţaţi"[107], şi „pe care nimeni din stăpânitorii veacului acestuia nu a cunoscut-o"[108]. Iar înţelepciunea aceasta este în noi întru Hristos Iisus, „Care S-a făcut nouă înţelepciune de la Dumnezeu"[109], pe când aceea nu era în ei[110], ci în zidirile cercetate de ei, ale căror raţiuni/ logosuri cercetându-le toată viaţa lor, au ajuns oarecum la noţiunea de dumnezeu[111], pentru că firea şi zidirea [ne] dau prilejuri nu mărunte [spre aceasta], dracii nepunând piedică, [dar] cu drăcesc cuget [făcând aceasta] – căci cum ar mai putea fi socotiţi dumnezei dacă noţiunea de dumnezeu n-ar fi pătruns defel în gândirea omenească?

[18] Aşadar, cei ce au cercetat firea celor simţite [trupeşte] au ajuns la noţiunea de dumnezeu, dar nu la cea vrednică de fericita fire[112] şi cuvenită ei, „că a fost întunecată inima lor cea nepriceputǎ"[113] de către viclenii diavoli care iniţiază în chip mârşav – căci cum ar mai fi fost socotiţi dumnezei aceştia şi cum li s-ar mai fi dat crezare când îi învăţau [pe oameni] politeismul dacă gândirii [omeneşti] i s-ar fi arătat acea noţiune de dumnezeu care e vrednică [de Dumnezeu]? Pentru aceasta, cei ce au dobândit acea neroadă şi nebună înţelepciune şi instruirea cea neinstruită minţit-au asupra lui Dumnezeu şi asupra firii[114], pe aceasta ridicând-o la stăpânie, iar pe El coborându-L [din stăpânie] pe cât ţinea de dânşii şi dracilor dându-le Dumnezeiescul nume[115] şi fiind aşa departe de aflarea cunoaşterii celor ce sînt – [aflare] pe care o socoteau de însemnătate şi pentru care se sârguiau – încât însufleţite le-au [socotit şi] numit pe cele neînsufleţite (ba chiar au zis că au parte de un suflet mai presus de al nostru), cuvântătoare pe cele necuvântătoare[116] (întrucât pot primi, [chipurile], suflet omenesc), de diavoli au spus că sînt mai presus de noi şi – o, ce necinstire [de Dumnezeu]!

[115] Adică: dracilor atribuindu-le calitatea de [Dumne]zeu şi, prin urmare, chemându-i cu acest nume.

[116] Sau: 'raţionale' pe cele iraţionale.

τῷ Θεῷ καὶ ἄκτιστά τε καὶ ἄναρχα, οὐ τὴν ὕλην μόνον καὶ τὴν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχήν, καὶ τὰ τῶν νοερῶν μὴ ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἡμετέρας ψυχάς. τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα τύτῃ φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἢ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μὴ ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γὰρ ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς οὐ ποιεῖ», κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἐγώ γὰρ ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρῆσθαι νομίζω τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοσοῦτον οὖσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τὰ αὐτὰ λέγειν ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, λογικά τε καὶ ἄλογα καὶ τὰ μηδὲ πρὸς αἴσθησιν ὁπωσοῦν πεφυκότα, μηδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικὰ λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δὲ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὗ λέγει ταύτην («τὸ γὰρ κήρυγμά μου», φησίν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης· σοφίας λόγοις», καὶ πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις») ἀλλὰ καὶ σοφοὺς κατὰ σάρκα, μωρανθέντας, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρημάτων, σοφίαν γὰρ καὶ ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταργουμένην καὶ κενὴν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

[19] Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρὸς «οὐαὶ σώματι, ὅταν μὴ τὴν ἔξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καὶ οὐαὶ ψυχῇ, ὅταν μὴ τῆς ἄνωθεν ἐπιδέξηται χάριν». Εἰκότως. Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρῆσαν οἰχήσεται, ἡ δὲ τοῦ καθήκοντος παρατραπεῖσα ταῖς δαιμονικαῖς καὶ ζωαῖς καὶ

---

[117] *Matei* 7, 18.
[118] Adică inconsecventă.
[119] Facultate, adică.
[120] *I Corinteni* 2, 13.
[121] *I Corinteni* 1, 26.
[122] *Romani* 1, 22.
[123] *I Corinteni* 1, 20.
[124] Ibidem
[125] *I Corinteni* 1, 28.
[126] *Coloseni* 2, 8.
[127] *I Corinteni* 2, 6.
[128] Text neidentificat.

– ziditori ai noştri, iar împreună-veşnice cu Dumnezeu, şi nezidite, şi fără-de-început [a fi] nu doar materia, şi – cum zic ei – sufletul întregii lumi, şi acele [făpturi] înţelegătoare care nu sînt unite cu grosimea trupului, dar şi înseşi sufletele noastre. Cum aşa? Vom spune că au înţelepciunea lui Dumnezeu cei ce într-acest chip au filosofat acestea, ori că au, măcar cât de cât, înţelepciune omenească? Fie ca nimeni dintre noi să nu ajungă atât de nebun [încât să spună aceasta], „pentru că pomul bun nu face roade rele"[117], după cuvântul Domnului, căci, chibzuind eu în sinea mea, cred că nici omenească nu-i drept să fie socotită înţelepciunea aceea, atât de neurmătoare ei înseşi fiind[118] încât despre aceleaşi [lucruri] spune că sînt [şi] însufleţite şi neînsufleţite, [şi] cuvântătoare şi necuvântătoare, iar despre cele ce nici simţire nu au deloc din firea lor – şi nici măcar vreun organ cu asemenea putere[119] – spune că pot să încapă sufletele noastre. Iar dacă Pavel o numeşte undeva pe aceasta „înţelepciune omenească" („că propovăduirea mea", zice, „nu este în înduplecătoare cuvinte ale înţelepciunii omeneşti", şi: „grăim nu în cuvinte învăţate ale înţelepciunii omeneşti"[120]), socoate însă de cuviinţă să-i numim şi „înţelepţi după trup"[121], „înţelepţi nebuniţi"[122], „cercetători ai veacului acestuia"[123] pe cei ce au dobândit [înţelepciunea] aceasta, iar înţelepciunii lor [să-i dăm numiri] foarte asemănătoare numirilor [acestora], pentru că şi aceasta este „înţelepciune nebunită"[124], „înţelepciune desfiinţată"[125] şi „înşelare deşartă"[126], „înţelepciune a veacului acestuia" şi „a stăpânitorilor veacului acestuia, celor desfiinţaţi"[127].

[19] Eu îl aud şi pe Părintele ce spune: „Vai de trup când nu i se dă hrana din afară, şi vai de suflet când nu primeşte harul cel de sus"[128]. Pe bună dreptate, fiindcă trupul, mutându-se [de aici], se va duce la cele neînsufleţite, iar sufletul abătut de la calea sa va cădea pradă drăceştilor

φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δέ τις τῷ φυσικὴν εἶναι τὴν φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μὲν λέγει καὶ ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καὶ τοὺς κακῶς ταύτῃ χρησαμένους καὶ πρὸς τὸ παρὰ φύσιν τέλος καταστήσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας ἴστω δὲ καὶ τὴν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αὔξων, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ καὶ τὸ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ· διὸ καὶ παραφροσύνη μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως ἂν προσρηθείη. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῶν ἔξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπείς δὲ τοῖς ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνουν ὡς προϊσταμένην τοιούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δέ τις αὖθις φαίη μηδὲ τὴν τῶν δαιμόνων ἔφεσιν καὶ γνῶσιν εἶναι παντάπασι κακόν, ἐφίενται γὰρ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν πρῶτον μὲν ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὖθις ἀντακούσεται μὴ δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν ἐν τοῖς Ἕλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ οἰκείου τέλους ἔκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει γὰρ καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἔπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιοῦμεν, ὡς οὐδὲν κακόν, ἢ ἐστι, κακὸν ἐστι, ἀλλ' ἡ τῆς καταλλήλου τε καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

[20] Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία

[129] Altfel spus, chipuri de viețuire.
[130] Cel care spune lucrul acesta.
[131] Aici Palama vrea să sugereze, dimpreună cu mulți alți Părinți, că filosofia elină a fost izvorul tuturor ereziilor.

vieți[129] și cugete – iar dacă cineva va spune că întrucât filosofia este firească, [ea] de la Dumnezeu a fost dată, adevărat zice, și nu ne contrazice pe noi, și nu-i scuteşte de vină pe cei în chip rău s-au folosit de aceasta și au târât-o spre un scop împotriva firii, și să ştie[130] că și mai mare le va fi acestora osânda, pentru că nu în chip iubitor de Dumnezeu s-au folosit de cele de la Dumnezeu. De altfel, și mintea drăcească, făcută de Dumnezeu, are din fire [însuşirea de] a cugeta, dar nu vom spune că lucrarea ei este din Dumnezeu, deși putința de a lucra o are din Dumnezeu, drept care aceasta, după dreptate, s-ar numi mai degrabă aiurare decât cugetare. Tot așa, deci, și mintea filosofilor dinafară este dar dumnezeiesc ce are sădit în el înțelepciunea cea sănătoasă, dar rătăcindu-se prin uneltirile celui viclean a prefăcut-o în înțelepciune nebună, și vicleană, și fără minte, întrucât a pus-o în fruntea unor asemenea învățături. Iar dacă cineva ar spune, iarăși, că nici dorirea și cunoașterea dracilor nu e cu totul rea, din pricină că [și] aceștia [își] doresc [faptul de] a fi, și a viețui, și a gîndi, în primul rând îi vom spune, pe drept cuvânt, că nu-i drept să se supere pe noi dacă, împreună cu fratele-lui-Dumnezeu, ca pe una ce este plină de [duh de] ceartă și cuprinzătoare [în sine] a mai toată reaua învățătură/dogmă[131] numim „drăcească"[132] înțelepciunea elinilor, întrucât a căzut de la scopul ei propriu, adică de la cunoașterea de Dumnezeu: [nu-i drept să se supere pe noi], de vreme ce ea se împărtășește [chiar] și așa de bine prin cel mai de pe urmă și stins ecou al [acestuia]. Pe urmă îi vom cere să se gândească și la faptul că nimic rău nu este rău din pricină că există, ci din pricină că a căzut de la lucrarea potrivită și cuvenită și de la scopul lucrării.

[20] Care este, deci, lucrarea[133] și scopul celor ce caută înțelepciunea cea din zidirile lui Dumnezeu? Nu

[132] *Iacov* 3, 15. [133] Literal: lucrul.

καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ' ἀμφοτέρων διαπέπτωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἀλλ' ἔνεστι καί τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τὸ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότων ἀρίστην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἤγηνται· κἂν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἐδωδίμων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνάμενα τὴν περίεργον κατασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνείῳ παραμιχθέν· ἀλλὰ καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθῃ τι συναποληφθὲν λείψανον θανατηγόρον. Κἂν ἐξετάσῃς, ἴδοις ἂν πάσας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἱρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώστας τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐτῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχήν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν Κάϊν εἰρημένην «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς». Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπιεικῶς ὀλίγων, κἀκείνων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεία παρακινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν; Ἄφροντις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκπλήττεταί τε ταύτῃ προσανέχουσα καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ παραμένει δοξάζουσα τὸν κτίστην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου

---

[134] ἐμπορία, de regulă, înseamnă „comerț, negoț".

[135] Aici Palama omite pe ἥμαρτες, pe care noi l-am adăugat pentru că așa este în Septuagintă, dar și la alți Părinți. Mai mult, acesta îl înțelege pe διέλῃς, διαιρῶ care înseamnă de regulă "a împărți", cu "a discerne", "a avea discernământ". Referitor la această împărțire a jerfei către Dumnezeu, Ioan Gură de Aur insistă pe "precizia" acesteia, mai bine zis pe dreapta orânduire a modului de a aduce jertfă. *Omilia 28 la Facere* PG 53, 157.

neguțătorirea[134] adevărului și slavoslovirea cea către Ziditor? Bineînțeles că da. Cunoașterea filosofilor din afară a căzut, însă, de la amândouă. Există însă și ceva folositor pentru noi în aceasta? Cum să nu – că și în [bucățile] tăiate din cărnurile șerpilor este mare putere drastic lecuitoare, și doctorii socot că antidotul preparat din ele este cel mai bun și mai de folos dintre antidoturi: și în otrăvurile pregătite spre înșelare se adaugă cele mai plăcute dintre lucrurile „bune de mâncat", pentru că sînt în stare să ascundă raționamentul van. Există, deci, [ceva] folositor în [învățăturile] acestea, ba poate [chiar] mult, [dar] ca [în] mierea amestecată cu cucută; dar este și foarte de temut ca nu cumva cei lipsiți de discernământ să ia de acolo, fără să își dea seama, și vreun rest de otravă. Iar de vei cerceta, vei vedea că dintre groaznicele erezii toate sau aproape toate de aici și-au luat începuturile, [ca] și 'iconognoștii' aceștia, care spun că [doar] din cunoaștere își ia omul însușirea de a fi după chipul lui Dumnezeu și [doar] prin ea își formează sufletul după Dumnezeu. Că, după spusa cea către Cain «[nu ai păcătuit, oare,] de ai adus jertfă [în chip] drept, dar nu [de]osebești [în chip] drept?»[135]. Iar faptul de 'a deosebi [adică de a discerne] în chip drept' este propriu pentru puțini, și numai pentru cei ce au simțurile sufletului deprinse cu deosebirea binelui și a răului[136]. Ce nevoie este, deci, a ne primejdui fără rost, mai ales că putem vedea înțelepciunea lui Dumnezeu din zidiri nu numai fără primejdie, dar și într-un chip folositor? Că viața fără griji, datorită nădejdii în Dumnezeu, în chip firesc[137] mișcă sufletul către înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu, și se minunează aplecându-se spre aceasta[138] și adâncindu-se [în ea], și stăruie în slăvirea Ziditorului, și prin uimirea aceasta

[136] Diadoh, *Capete* 77 și urm.

[137] Adică natural.

[138] «aceasta»: înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu.

χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαάκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμένοις καὶ οἱά τινι κλείθρῳ χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσδύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὓς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

[21] Ὁρᾷς ἐπιτομωτάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσαν τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυρούς; Ἐπὶ δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τὸ παρ' αὐτῆς προσγενόμενόν σοι φύσημα (πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἔκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα)· καθελόντα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καὶ διαῤῥῖψαι κεφαλήν τε καὶ οὐράν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξύ, τοὺς περὶ φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὄφεων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἕψοντες, οὕτω δὲ τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ καὶ θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν διακρῖναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δὲ καὶ τοῦτ' ἔργον καὶ ὅσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς ἀπειλημμένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακὸν μὲν οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ γὰρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρὸς τι καλόν· ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθείη Θεοῦ κυρίως δῶρον καὶ πνευματικόν, ἅτε φυσικὸν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς εἴπερ τις τὰ θεῖα Παῦλος σαρκικὸν αὐτὸ καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλῆσιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα». Καίτοι τίς ἂν χρήσαιτο

[139] Κλείθρον poate însemna şi lacăt, barieră.
[140] Isaac Sirul, *Omilii*, 72, ed. Spetsieris, p. 314.
[141] *I Corinteni* 2, 9.

este călăuzită la cele [ce sînt] mai înalte; că, după sfântul Isaac, [sufletul] se împărtăşeşte de comori ce nu se pot grăi cu limba, şi ca de o cheie slujindu-se de rugăciune[139], prin ea intră la tainele acelea[140] „pe care ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit"[141], prin singur Duhul – cum zice Pavel – arătate celor vrednici.

[21] Vezi calea cea foarte scurtă, multfolositoare şi neprimejdioasă ce duce la înseşi comorile cele mai presus de fire şi cereşti? Iar cu privire la înţelepciunea din afară, mai întâi trebuie să omori şarpele, nimicind înfumurarea care-ţi vine din ea (şi cât de greu este aceasta – că „va umili", zice, „obrăznicia cea străină a filosofilor"). Nimicind-o însă, trebuie apoi să desparţi şi să rupi capul de coadă, ca pe nişte rele extreme şi neamestecate cu binele, adică – în chip limpede – părerea lor rătăcită despre cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi despre principii şi basmele despre zidiri. Cu privire la ceea ce este între [cap şi coadă], adică învăţăturile lor despre natură, la fel cum curăţesc farmaciştii cărnurile şerpilor fierbându-le cu foc şi apă, şi tu, prin puterea cercetătoare şi văzătoare a sufletului tău, să le desparţi de înţelesurile dăunătoare. Bineînţeles, dacă le vei face pe toate acestea şi vei folosi bine ceea ce bine a fost deosebit [de acolo] (dar cât de anevoioasă este această lucrare, şi de cât discernământ are trebuinţă!); chiar şi dacă vei folosi bine, zic, partea cea bine luată din înţelepciunea cea dinafară aceasta n-ar fi un lucru rău, pentru că din fire aceasta este unealtă spre ceva bun, dar totuşi nici aşa n-ar putea fi numită dar duhovnicesc al lui Dumnezeu în înţelesul propriu al cuvântului, deoarece este dar firesc şi netrimis de sus. De aceea şi Pavel, înţelept ca nimeni altul în cele dumnezeieşti, o numeşte pe aceasta trupească: „luaţi aminte la chemarea voastră, că nu mulţi sînt înţelepţi după trup"[142]. Cine s-ar folosi mai bine de această

[142] *II Corinteni* 1, 12.

κάλλιον τῇ σοφίᾳ ταύτῃ τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἀλλ' ὅμως κατὰ σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἧκον, ὀνομάζει σοφούς· εἰκότως.

[22] Ὡς γὰρ ἡ ἐπὶ παιδοποιΐᾳ κατὰ τοὺς νομίμους τῶν γάμων ἡδονὴ 'θεῖον Θεοῦ δῶρον' ἥκιστ' ἂν κληθείη (σαρκικὸν γὰρ καὶ φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν ὁ Θεὸς ἐποίησεν), οὕτω καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καὶ καλῶς τις ταύτῃ χρῷτο, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος τὸ δόμα, διὰ τῆς φύσεως παρὰ Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὃ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἐναργὲς ὡς φυσικὸν ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ σπουδῆς καὶ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἁπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἥ κἂν ἁλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῇ βροντῆς υἱούς, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, κἂν τελώναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, κἂν διώκταις θερμοῖς τὸν ζῆλον, μετατίθησι καὶ ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλων, ἀπὸ γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καὶ ἀκούοντας ἀῤῥήτα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἔνι καὶ ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τε καὶ μετὰ θάνατον εἶναι. Τῆς δὲ φυσικῆς σοφίας καὶ τῷ Ἀδάμ εἴπερ τινι τῶν μετ' αὐτὸν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τὸ κατ' εἰκόνα πρώτῳ πάντων μὴ φυλάξαντι. Καὶ ἡ ταύτῃ δ' αὖθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τὸν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὕρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καὶ πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διὸ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἴροντος τοῦ κόσμου καὶ παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καὶ διαιωνίζουσαν, εἰ καὶ

[143] *Omilia 40*, 1, PG 36, 448C.

înțelepciune decât cei numiți de Pavel „înțelepții dinafară"? Şi totuşi, „înțelepți după trup" îi numeşte – şi pe bună dreptate – cât priveşte această înțelepciune.

[22] Că precum plăcerea care însoțeşte facerea de prunci în căsătoriile legiuite n-ar putea fi câtuşi de puțin numită „dar dumnezeiesc al lui Dumnezeu" (căci e un dar trupesc şi al firii, nu al harului, cu toate că pe fire Dumnezeu a făcut-o), tot așa și cunoașterea de la instruirea dinafară, chiar dacă cineva se foloseşte de ea în chip bun, este un dar al firii, nu al harului, dar ce prin fire e dat de Dumnezeu tuturor îndeobște și care prin sârguință poate spori – şi acest lucru, anume că fără râvnă şi sârguință nu e primit de nimeni, este încă o dovadă limpede că este dar firesc, nu duhovnicesc. Că a lui Dumnezeu în sensul propriu, nu în cel firesc, este theosofia noastră, care, trimisă de sus asupra pescarilor îi face pe aceştia fii ai tunetului, care, după Grigorie Teologul[143], au înconjurat cu răsunetul cuvântului lor marginile pământului; trimisă asupra vameşilor, îi face „negustori" de suflete; trimisă asupra prigonitorilor aprinşi cu râvna îi preschimbă și îi face Paveli în loc de Sauli, care ajung de pe pământ până la cerul al treilea şi aud lucruri negrăite. Aşadar, prin aceasta putem şi noi să devenim şi după moarte să fim după chipul lui Dumnezeu. Iar despre înțelepciunea firească se spune că a fost și în Adam mai mult decât în oricare altul de după el, deşi a fost întâiul dintre toți care n-a păzit însuşirea sa de a fi după chipul lui Dumnezeu. Pe urmă, filosofia celor dinafară, care ajută acestei înțelepciuni, s-a aflat şi înainte de pogorârea Celui care prin Sineşi a rechemat la frumusețea cea dintâi sufletul. Cum se face, dar, că nu ne-am înnoit prin ea înainte de Hristos, ci am avut nevoie, aceia şi toți ceilalți, nu de dascăl de filosofie (meşteşug care piere odată cu acest veac, drept care este şi numită „a veacului acestuia"), ci de Cel ce ridică păcatul lumii și dă înțelepciune adevărată și veşnică, deşi e

μωρία τοῖς προσκαίροις καὶ ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καὶ μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τοὺς μὴ ταύτῃ προσέχοντας τὸν νοῦν; Ὁρᾷς σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησίς ἐστιν ἡ σώζουσα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίσω τέλος. Εἴ τις πρὸς τὰς νομικὰς παρατηρήσεις ὡς καταρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηνται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἐξω μαθημάτων ἀνάληψις· ᾧ δὴ καὶ πολλῷ μᾶλλον, εἴ τις πρὸς τὴν ἀποδεδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὖθις ἐπιστρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

[23] Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἰπέ. Καὶ πρὸς τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καὶ περιφρονητέα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

Τοῦ Νύσσης, ἐκ τῆς *Θεωρίας τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς*. Οὗτος τῶν πνευματικῶν προβάτων ὁ νόμος· μηδὲν τῆς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας φωνῆς ἐπιδεέσθαι καί, καθά φησιν ὁ Κύριος, ἀλλοτρίας φωνῆς μὴ ἀκούειν.

Τοῦ αὐτοῦ, *Πρὸς Εὐπάτριον*. Ἡ περὶ τοὺς ἔξωθέν σου τῶν λόγων σπουδὴ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν ἔχειν ἀπόδειξις ἡμῖν ἐγένετο.

Τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐκ τοῦ *εἰς τὸν Ἑβδομον ψαλμόν*. Δύο τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὕρομεν. ἓν μέν, τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον

[144] *Despre alcătuirea omului*, 30, PG 44, 240D.

nebunie pentru înţelepţii vremelnici şi pieritori – şi nu doar pare, ci îi şi nebuneşte prin lipsa ei pe cei ce nu iau aminte la ea cu mintea? Vezi limpede că nu învăţarea instruirii dinafară este cea care mântuieşte, şi care curăţeşte partea cunoscătoare a sufletului, şi care duce la asemănarea cu arhetipul dumnezeiesc?

Voi termina, deci, cuvintele despre aceasta precum se cade. Dacă cineva se întoarce la păzirea rânduielilor legii, ca şi cum se va putea curăţi din acestea, Hristos nu îi va folosi deloc, deşi e limpede că de Dumnezeu au fost legiuite cândva acelea – nu însă şi primirea ştiinţelor dinafară, drept care cu atât mai mult dacă se întoarce cineva spre lepădata filosofie dinafară, ca şi cum dintr-însa îşi va putea curăţi sufletul, Hristos nu îi va folosi cu nimic. Gura lui Hristos, Pavel, este cel care spune aceasta acolo şi dă mărturie aici împreună cu noi.

[23] Acestea spune, frate, celor ce înalţă înţelepciunea cea dinafară mai mult decât se cade, şi pe deasupra arată-le prin capetele scrise mai jos cât de zadarnică şi vrednică de dispreţ a fost socotită ea de către sfinţii noştri Părinţi, mai ales de către aceia care au avut cercarea ei.

Al Nysseanului, din *Contemplarea alcătuirii trupului*: „Aceasta este legea oilor cuvântătoare: nimeni să n-aibă trebuinţă de vreun glas din afara Bisericii şi, precum zice Domnul, să nu asculte glas străin"[144].

Al aceluiaşi, *Către Efpatrie*: „Râvna ta pentru ştiinţele dinafară ne-a dovedit că nu te îngrijeşti deloc pentru învăţăturile dumnezeieşti"[145].

Al marelui Vasilie, din *Tâlcuirea la psalmul al şaptelea*: „Cuvântul „adevăr" are, am aflat noi, două înţelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viaţa cea fericită, iar celălalt este cunoaşterea sănătoasă a celor privitoare

[145] PG 46, 1041C.

δέ, τῶν περὶ οἱουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἴδησιν ὑγιῆ. Ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως. Περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος·

Τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ἐκ τοῦ πρώτου τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*. Ἡ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιοτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται.

Τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου*· «Ἃ μηδὲ ὄναρ οἱ ἔξωθεν σοφοὶ φαντασθῆναι ἠδυνήθησάν ποτε, ταῦτα οἱ ἁλιεῖς καὶ ἀγράμματοι μετὰ πολλῆς τῆς πληροφορίας ἡμῖν ἀπαγγέλουσι καὶ τὴν γῆν ἀφέντες πάντα περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς διαλέγονται, ἑτέραν ἡμῖν ζωὴν καὶ βίον εἰσάγοντες, ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν καὶ κόσμον ἕτερον, καὶ ἁπλῶς πάντα ἐξηλλαγμένα, οὐ καθάπερ Πλάτων καὶ Ζήνων καὶ εἴ τις ἕτερος νόμους συνέθηκε· καὶ γὰρ αὐτόθεν ἅπαντες ἐδείκνυντο οὗτοι ὅτι πνεῦμα πονηρὸν καὶ δαίμων τις ἄγριος πολεμῶν ἡμῶν τῇ φύσει ταῖς αὐτῶν ἐνήχησε ψυχαῖς. Καὶ περὶ Θεοῦ δὲ ταῦτα φιλοσοφεῖν πείθουσιν οἱ ἁλιεῖς, ἃ μηδεὶς μηδέποτε ἐκείνων μηδὲ εἰς νοῦν λαβεῖν ἴσχυσε, διὸ τὰ μὲν τῶν φιλοσόφων ἐκείνων οἴχεται καὶ ἀπόλωλε, καὶ μάλα εἰκότως· δαίμονες γὰρ αὐτὰ διηγόρευσαν· ἠφανίσθη τοίνυν καὶ καταπεφρόνηται, ὡς ἀραχνίων εὐτελέστερα, μάλλον δὲ ὡς καταγέλαστα καὶ ἀσελγῆ καὶ πολὺν ἔχοντα τὸν ζόφον καὶ τὸ ἄχρηστον· ἀλλ᾽ οὐχὶ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα».

Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· «Σοφία πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ θεῷ κεκαθαρμένος ἢ καθαιρόμενος τῷ καθαροτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ καὶ μόνην ἀπαιτοῦντι παρ᾽ ἡμῶν θυσίαν, τὴν κάθαρσιν. Σοφία πρώτη σοφίας

la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mântuire este în inima celui desăvârşit, care îl şi predaniseşte fără de vicleşug aproapelui său – iar cât priveşte pământul şi marea, stelele şi mişcarea sau repeziciunea lor, dacă nu ştim adevărul despre acestea nu sîntem împiedicaţi cu nimic să dobândim fericirea făgăduită"[146].

Al marelui Dionisie, din întâiul cap al *Ierarhiei bisericeşti*: „Asemănarea şi unirea cu Dumnezeu se săvârşesc, după cum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, doar prin iubirea şi prin sfinţita lucrare a preacinstitelor porunci"[147].

Al lui Gură de Aur, din *Tâlcuirea la Evanghelia după Matei*: „Cele pe care înţelepţii dinafară nici în vis nu şi le-au putut vreodată închipui, pe acestea ni le vestesc pescarii şi necărturarii cu multă încredinţare şi, lăsând pământul, spun totul despre cele din ceruri, vorbind de o viaţă, şi de o slobozenie, şi de o slujire, şi de o lume, şi, pe scurt, de toate schimbate cu totul – nu precum Platon, şi Zinon, şi mai ştiu eu cine, au alcătuit legi, fiindcă toţi aceştia au arătat singuri că duh rău şi demon sălbatic, luptându-se împotriva firii noastre, însufla sufletele lor. Iar despre Dumnezeu pescarii ne îndeamnă să filosofăm lucruri pe care nici unul dintre ei n-a fost în stare să le primească vreodată în mintea sa, drept care părerile filosofilor acelora s-au dus şi au pierit – şi pe bună dreptate, pentru că dracii le-au vestit pe ele. Aşadar, au pierit şi au fost disprețuite, fiindcă erau mai firave ca pânza de păianjen, mai bine zis fiindcă erau de batjocură, şi dezmăţate, şi pline de mult întuneric şi de multă netrebnicie. Filosofia noastră însă nu este aşa"[148].

Al sfântului Grigorie Teologul: „Înţelepciunea cea dintâi este viaţa vrednică de laudă şi care a fost curăţită de Dumnezeu sau este curăţită de Cel preacurat şi preastrălucitor, Care cere de la noi ca singură jertfă curăţirea. Înţelepciunea

[146] *La Psalmi*, 14, 1, PG 29, 256BC.
[147] *Despre ierarhia cerească*, 2, PG 3, 392A.
[148] *Omilia 1*, 4-5, PG 57, 18.

ὑπεροράν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ στροφαῖς λέξεων καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσι. Ταύτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ καὶ ταύτην ἀσπάζομαι, μεθ᾽ ἧς ἁλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὅλην τοῖς τοῦ εὐαγγελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν τῷ συντετελεσμένῳ καὶ συντετμημένῳ λόγῳ τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες».

Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ*. «Οἱ τὴν ἐγκόσμιον ταύτην καὶ δαιμονιώδη καὶ ψυχικὴν σοφίαν ἐξησκηκότες ἀλαζονεύονται διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐν πτωχείᾳ φρενῶν ἐμπυρίζουσι, τουτέστιν υἱοὺς γεέννης ἀποφαίνουσι, συνηγοροῦντες τῷ ψεύδει καὶ ταῖς αὐτῶν εὐγλωττίαις τὴν ἀπάτην κατακαλλύνοντες καὶ ἀποφέροντες διὰ τούτου πρὸς τὸ πλανᾶσθαι πολλούς· οὗτοι συλλαμβάνονται, καθάπερ εἰς παγίδα πεσόντες, εἰς τὰ τῶν πλάνων διαβούλια· ὃ γὰρ ἂν ἐκεῖνοι συμβουλεύσειαν, τοῦτο τοῖς ἀμαθεστέροις πάγη καὶ βρόχος γίνεται».

dintâi e a dispreţui înţelepciunea ce stă în cuvinte, şi în întorsături de vorbe, şi în antiteze măsluite şi de prisos. Pe această înţelepciune o laud eu şi pe aceasta o îmbrăţişez: pe cea cu care pescarii au prins întreaga lume în legăturile Evangheliei, biruind înţelepciunea cea desfiinţată prin cuvântul cel împlinit şi pe scurt (v. *Isaia* 10, 22)[149].

Al sfântului Chiril, din *Tâlcuirea la psalmul al nouălea*: „Cei ce s-au exersat în această înţelepciune lumească, şi drăcească, şi sufletească, se laudă cu aceasta şi îi pun pe foc şi pe săraci la minte, adică fii ai gheenei îi arată, apărând minciuna, şi prin vorbele dulci înfrumuseţează amăgirea, şi prin aceasta îi duc în rătăcire pe mulţi, care sînt prinşi căzând ca într-o cursă în sfaturile amăgitorilor, fiindcă orice ar sfătui aceia, celor mai lipsiţi de învăţătură [duhovnicească] li se face cursă şi laţ"[150].

[149] *Cuvântul 16*, 2, PG 35, 936A.
[150] PG 69, 780A.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT
AL DOILEA DIN PRIMELE, [CUM] CĂ CELOR SUS POMENIŢI, CARE ÎN LINIŞTE IAU AMINTE LA EI ÎNŞIŞI, NU FĂRĂ FOLOS [LE ESTE] A ÎNCERCA SĂ ÎŞI ŢINĂ MINTEA ÎNLĂUNTRUL TRUPULUI

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Καλῶς ἐποίησας, Πάτερ, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων περὶ τοῦ ζητηθέντος μοι λόγους προθέμενος. Σοῦ γὰρ ἀκούων λύοντός μοι τὰ διηπορημένα, ἐθαύμαζον μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ἐμφανές, ἐκεῖνο δέ μου ὑπεισήει τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπείπερ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», ὡς καὶ αὐτὸς εἴρηκας, μὴ καὶ τοῖς ὑπὸ σοῦ λεγομένοις αὖθις εἴη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων μαρτυρίαν μόνην ἔγνων οὖσαν ἀναμφίλεκτον καὶ τοὺς ἁγίους τὰ αὐτά σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδὲν τοιοῦτον ἔτι δέδοικα. Ὁ γὰρ τούτοις μὴ πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτὸς ἀξιόπιστος εἴη; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀθετοίη τὸν τῶν ἁγίων Θεόν; Αὐτοῦ γάρ ἐστι λόγος πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἁγίους εἰρημένος, ὅτι «ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμέ ἀθετεῖ», ταὐτὸν δ' εἰπεῖν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἂν ἀποδεχθείη παρὰ τῶν ζητούντων τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀντικείμενος τῇ ἀληθείᾳ; Διὸ παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκοῦσαί μου καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον

[1] Vezi I, 1, 1; zisa aceasta, des folosită de sfântul Grigorie, este a Teologului (*Carmina moralia* XXXIII, PG 37, 929, 9: «Λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς;», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul [adică: orice fel de cuvânt], dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»; zisa e citată întreagă în *Triade* 1, 3, 13) și arată faptul că raționamentul (ori cuvântul) se poate împotrivi doar raționamentului (deci cuvântului), nu și experierii vii a unei realități, adică trăirii; proclamă, altfel zis, caracterul relativ al cunoașterii prin cuvânt/raționament și pe cel absolut al celei venite din trăirea credinței; vezi și *Carmina moralia* X, *Despre virtute*, PG 37, 750, 14:

«Οἱ μὲν λογισμοὶ μικρὸν εἰς γνῶσιν Θεοῦ.
Λόγῳ γάρ ἐστι πᾶς λόγος ἀντίστατος»,

adică:

«Gândurile mic [lucru sînt] în cunoașterea de Dumnezeu.
Căci cuvântului îi stă împotrivă tot cuvântul»;

ÎNTREBAREA A DOUA

Bine ai făcut, Părinte, adăugând şi cuvintele sfinţilor legate de chestiunea ce mă priveşte; că auzindu-te [eu] pe tine dezlegându-mi nedumeririle, mă minunam, pe de o parte, de limpezimea adevărului [spus de tine], dar, pe de alta, mi se strecura în cuget [gândul] că, de vreme ce «cu cuvântul se luptă tot cuvântul»[1] (precum şi tu însuţi ai spus), nu cumva să fie [născocită vreo] contrazicere şi celor spuse de tine; dar [acum], pentru că am cunoscut că doar mărturia [ce se face] prin lucruri[2] este mai presus de punerea la îndoială şi i-am auzit pe sfinţi zicând aceleaşi lucruri ca tine, nu m-am mai temut de nimic de felul aceasta; că cel ce nu ascultă de aceştia, cum să fie vrednic de crezare?; şi cum nu se va lepăda de Dumnezeul părinţilor?; că al Lui este cuvântul spus către apostoli şi, prin aceştia, către sfinţii de după aceştia, cum că «cel ce se leapădă de voi, de Mine se leapădă»[3], adică de Adevărul însuşi; cum, aşadar, să [Îl] primească – de la cei ce caută adevărul – cel ce stă împotrivă adevărului? Pentru aceasta te rog, Părinte, să mă asculţi pe mine, cel ce îţi înşir,

---

vezi, de asemenea, şi *Carmina moralia* XXXIII, PG 37, 929.11–930.1:

«Ἄφωνον ἔργον κρεῖσσον ἀπράκτου λόγου.
Βίου μὲν οὐδεὶς πώποθ᾽ ὑψώθη δίχα·
Λόγου δὲ πολλοὶ τοῦ καλῶς ψοφουμένου.
Οὐ γὰρ λαλούντων, εὖ βιούντων δ᾽ ἡ χάρις»,

adică:

«Lucrul [sau făptuirea] fără glas e mai presus de cuvântul nefăptuit –
[că] fără viaţă [sau trăire] niciunul nu s-a înălţat vreodată [la Dumnezeu],
[de]şi mulţi sînt cei [ce ştiu meşteşugul] cuvântului bine grăit –
că nu al celor ce grăiesc [bine], ci al celor ce bine vieţuiesc este harul».

[2] Adică: dovada [ce se face] cu faptele înseşi.

[3] *Luca* 10, 16.

διεξιόντος, ὧν παρὰ τῶν διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν μετιόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων καὶ εἰπεῖν μέν μοι καί τι τῶν δοκούντων παρὰ σεαυτοῦ πρὸς ταῦτα, προσθεῖναι δὲ καὶ τὰς τῶν ἁγίων περὶ τούτων δόξας. Λέγουσι γὰρ ἡμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδοντας τὸν ἡμέτερον ἐμπερικλείειν νοῦν· ἔξω γὰρ τοῦ σώματὸς φασι μᾶλλον χρῆναι παντὶ τρόπῳ τοῦτον ἐξωθεῖν. Διὸ καὶ διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν ἡμετέρων, κατ' αὐτῶν γράφοντες, ὡς τοῖς ἀρχαίοις παραινοῦντας ἐφ' ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν, φάσκοντες μὴ κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς τὸν νοῦν. Τὸν οὖν μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα, πῶς ἂν αὖθις εἴσω πέμποι τις; Φασὶ δὲ καὶ τὴν θείαν χάριν διὰ τῶν μυκτήρων εἰσοικίζειν λέγειν. Ἀλλ' εἰδὼς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο λέγοντας αὐτούς, παρ' οὐδενὸς γὰρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡμετέρων, ἐκ τούτου καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπιτίθεσθαι· τῶν γὰρ αὐτῶν ἐστι τά τε μὴ ὄντα κατ' ἀνθρώπων πλάττειν καὶ τὰ ὄντα κακουργεῖν. Σὺ δὲ δίδαξόν με, πάτερ, πῶς εἴσω πέμπειν σπουδῇ πάσῃ προαιρούμεθα καὶ μὴ κακὸν οἰόμεθα τῷ σώματι καὶ τὸν νοῦν ἐμπερικλείειν.

---

[4] E vorba de antiisihaşti.

[5] Vezi Varlaam, *Către Ignatie*, Schirò, 315, 14: «τοῦ μὲν σωματοειδοῦς παντὸς κεχωρισμένον [τὸν νοῦν]»; adică: [mintea] despărțită de tot ce are chip trupesc.

[6] Tot antiisihaştii.

[7] Vezi Varlaam, *Către Ignatie*, Schirò, 323, 117: «διαζεύξεις τινὲς τερατώδεις καὶ αὖθις συζεύξεις νοῦ πρὸς ψυχήν»; adică: monstruoase dejugări şi, iarăşi, conjugări ale minţii faţă de suflet.

una câte una, şí toate celelalte câte am auzit de la bărbaţii aceia care urmăresc, pe viaţă, instruirea elinească, şi, pe de o parte, să îmi spui şí [câte] ceva din socotinţele tale în privinţa [spuselor] acestora iar, pe de alta, să îmi adaugi şí cele socotite de sfinţi despre acestea. Pentru că spun[4] cum că rău facem noi silindu-ne a ne închide mintea înlăuntrul trupului; că, mai degrabă, în afara trupului trebuie să o împingem, în tot chipul[5]; fapt pentru care, scriind împotriva unora dintre ai noştri, îi şi batjocoresc cumplit că îi sfătuiesc pe începători să privească la ei înşişi şi, prin răsuflare, să îşi trimită înlăuntru mintea, zicând[6] că mintea nu este despărţită de suflet[7]; aşadar, nefiind despărţită, ci unită, cum să o trimiţi, iarăşi, înlăuntru?; şi mai zic şi că spun[8] că prin nări se sălăşluieşte înlăuntru dumnezeiescul har[9]; dar ştiind eu că [în chip] defăimător zic ei acestea – că de la nimeni dintre ai noştri nu am auzit aceasta – am înţeles, de aici, că cu vicleşug le sînt şi celelalte învinuiri; că al lor este a plăsmui împotriva oamenilor cele ce nu sînt, iar pe cele ce sînt a le strica. Tu, dar, Părinte, învaţă-mă cum [de] alegem noi a trimite – cu toată silinţa – mintea înlăuntru şi nu socotim [a fi ceva] rău [faptul de] a o închide în trup.

[8] E vorba de isihaşti.

[9] *Ibidem*, 323, 120: «καὶ νοεραί τινες εἰσοδοί τε καὶ ἔξοδοι διὰ ῥινῶν ἅμα τῷ πνεύματι γινόμενοι»; adică: şi oarece inteligibile intrări şi ieşiri ce se fac prin nări, dimpreună cu duhul.

1, 2
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΟΤΙ ΤΟΙΣ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

[1] Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τὰ σώματα ἡμῶν ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστι», καὶ πάλιν ὅτι «οἶκος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν», ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει, ὅτι «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός»; Ὃ τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι Θεοῦ, πῶς ἂν ἀναξιοπαθήσαι τις νοῦν ἔχων ἐνοικίσαι τὸν οἰκεῖον νοῦν αὐτῷ; Πῶς δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν ἐνῴκισε τῷ σώματι τὸν νοῦν; Ἆρα καὶ αὐτὸς κακῶς ἐποίησε; Τοὺς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἱρετικοῖς ἁρμόσει λέγειν, οἳ πονηρὸν καὶ τοῦ πονηροῦ πλάσμα τὸ σῶμα λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τὸν νοῦν οἰόμεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δὲ οὐχὶ κακόν, ἐπεὶ μηδὲ τὸ σῶμα πονηρόν. Διὸ μετὰ τοῦ Δαυὶδ τῶν διὰ βίου τῷ Θεῷ προσανεχόντων ἕκαστος βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν· «ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σάρξ μου» καὶ «ἡ καρδία μου καὶ ἡ σάρξ ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα»· καὶ μετὰ τοῦ Ἡσαΐου, «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν, ὃ

[10] *I Corinteni* 6, 19. [11] *Evrei* 3, 6. [12] *II Corinteni* 6, 16; vezi *Levitic* 26, 12.
[13] Literal: 'să se indigneze'.
[14] Gnosticii şi alţi dualişti învăţau că trupul este plăsmuire a dumnezeului rău şi este dispreţuit în multe din curentele principale ale gândirii eline; gândirea ortodoxă percepe trupul ca bun.
[15] *Psalmii* 62, 2 (literal: 'de câte ori trupul meu Ţie'). [16] *Psalmii* 83, 3.

1, 2
AL ACELUIAŞI, CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT AL DOILEA DIN PRIMELE, [CUM] CĂ CELOR SUS POMENIŢI, CARE ÎN LINIŞTE IAU AMINTE LA EI ÎNŞIŞI, NU FĂRĂ FOLOS [LE ESTE] A ÎNCERCA SĂ ÎŞI ŢINĂ MINTEA ÎNLĂUNTRUL TRUPULUI

RĂSPUNSUL AL DOILEA

[1] Frate, nu îl auzi pe apostolul ce zice că trupurile noastre sînt templu al sfântului Duh Celui din noi[10] şi, iarăşi, că noi sîntem casă a lui Dumnezeu[11], după cum şi Dumnezeu zice: «sălăşlui-Mă-voi în ei, şi voi umbla [în ei], şi voi fi Dumnezeul lor»[12]? [Dacă], aşadar, [trupului] acestuia îi e menit [de Dumnezeu] a se face sălaş al Său, cum să se smintească[13] cineva – minte având – [de este pus] să îşi sălăşluiască mintea în [sălaşul] acesta? Şi cum de Dumnezeu, întru început, a sălăşluit mintea în trup? Oare şi El [tot] rău a făcut? Astfel de cuvinte, frate, se cade să le zicem ereticilor, care spun că trupul este rău şi plăsmuire a celui rău; iar noi socotim că rău este [faptul de] a fi trupul în cugete trupeşti, pe când [faptul de a fi] în trup nu este rău, de vreme ce nici trupul nu este rău[14]; pentru aceasta, fiecare din cei ce s-au aţintit pe viaţă la Dumnezeu, strigă către Dumnezeu – cu Davíd – «însetat-a după Tine sufletul meu, de câte ori [însetat-a] trupul meu de Tine»[15]; şi «inima mea şi trupul meu s-au bucurat de Dumnezeul Cel viu»[16]; şi, cu Isaia, «pântecele meu suna-va ca o alăută şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce

[17] *Isaia* 16, 11; vezi şi *Epistola a II^a^ către Varlaam* 50. Semnalăm că ediţia critică a lui Rahlfs nu îl conţine pe χαλκοῦν şi că actuala oficială traducere românească ortodoxă nu poate fi folosită în cazul de faţă, de vreme ce spune 'lăuntrul Meu se zbuciumă pentru Moab ca o harfă şi inima mea pentru Chir-Hares'.

ἐνεκαίνισας» καὶ «διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν Πνεῦμα σωτηρίου σου», ᾧ θαῤῥοῦντες οὐ πεσούμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντες καὶ ὡς γηΐνων τῶν ἐπουρανίων ῥημάτων καὶ πολιτειῶν καταψευδόμενοι. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἀπόστολος *θάνατον* τὸ σῶμα λέγει, «τίς γάρ με», φησί, «ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;», ἀλλ' ὡς τοῦ προσύλου καὶ σωματικοῦ φρονήματος σωματοειδοῦς ὄντος ἀτεχνῶς· διό, πρὸς τὸ πνευματικὸν καὶ θεῖον παραβάλλων τοῦτο, *σῶμα* δικαίως ἐκάλεσε, καὶ οὐχ ἁπλῶς σῶμα, ἀλλὰ *θάνατον σώματος*, καὶ τοῦτο μικρὸν ἀνωτέρω τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχὶ τὴν σάρκα αἰτιᾶται, ἀλλὰ τὴν ἐπεισελθοῦσαν ἁμαρτητικὴν ὁρμὴν ἐκ παραβάσεως· «πεπραμένος» φησίν «εἰμὶ ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν»· ὁ πεπραμένος δὲ οὐ φύσει δοῦλος. Καὶ πάλιν· «οἶδα ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί», τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, «ἀγαθόν». Ὁρᾷς ὅτι οὐ τὴν σάρκα ἀλλὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτῇ φησὶ κακόν; τοῦτον τοίνυν, τὸν ὄντα ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς ἀντιστρατεύομενον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὸν νοῦν.

[2] Διὰ τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαρατάττομενοι τούτῳ τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, ἐξοικίζομεν αὐτὸν τοῦ σώματος καὶ ἐνοικίζομεν τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ καὶ νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἑκάστῃ τε δυνάμει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἑκάστῳ τὸ προσῆκον· ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καὶ ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἀντιληπτέον, τὸ ἔργον δὲ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται *ἐγκράτεια*· τῷ δὲ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τὴν ἀρίστην ἐμποιοῦμεν ἕξιν, *ἀγάπην* δ' ἔσχεν αὕτη τὴν ἐπωνυμίαν· ἀλλὰ καὶ τὸ λογιστικὸν διὰ τούτου βελτιοῦμεν,

---

[18] *Isaia* 26, 18 (sau *Ode* 5, 18).

[19] Tot *Isaia* 26, 18 (sau *Ode* 5, 18).

[20] «de la pământ»: nu de la Dumnezeu.

[21] *Romani* 7, 24.

[22] Zicând că Apostolul numeşte cugetul trupesc nu doar 'trup', ci şi 'moarte a trupului', se pare că pentru sfântul Grigorie versetul paulin nu spune «cine mă va izbăvi *de trupul morţii acesteia*?» (ca în traducerea românească), ci «cine mă va izbăvi *de moartea trupului acestuia*?», adică de moartea cea lucrată de trupul acesta.

l-ai înnoit»[17]; şi «pentru frica Ta, Doamne, în pântece luat-am Duhul mântuirii Tale»[18], [Duh] întru Care îndrăznind, 'nu vom cădea, ci vor cădea'[19] cei ce de la pământ glăsuiesc[20] şi mint asupra cereştilor cuvinte şi chipuri de viețuire, zicând că sînt pământeşti; pentru că, deşi apostolul numeşte trupul *moarte* – că zice «cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia?»[21] – [aceasta] însă [înseamnă] 'de *cugetul* lipit de materie şi trupesc', care are de-a dreptul chip trupesc; fapt pentru care, opunându-l celui duhovnicesc şi dumnezeiesc, l-a numit – după dreptate – *trup*; şi nu doar *trup*, ci *moarte a trupului*[22], şi pe aceasta mai lămurit arătându-o puțin mai sus, [şi anume] cum că nu trupul îl învinuieşte, ci pornirea păcătoasă [cea] venită mai apoi din neascultare, «vândut», zice, «sub păcat»[23] (iar cel vândut nu este rob din fire) şi, iarăşi, «ştiu că nu locuieşte în mine – adică în trupul meu – binele [sau: ceea ce este bun]»[24]. Vezi că nu de trup zice că e rău, ci de ceea ce locuieşte în el? Aşadar, rău este [faptul de] a locui în trup nu mintea, ci legea aceasta care este în mădularele noastre şi se luptă cu legea minții[25].

[2] Pentru aceasta, punându-ne noi împotrivă legii acesteia a păcatului[26], o scoatem pe aceasta afară din trup şi sălăşluim înlăuntru epistasia minții[27] şi legiuim prin [epistasia] aceasta fiecărei puteri a sufletului şi mădularelor trupului, fiecăruia, ceea ce trebuie să facă: simțurilor, pe de o parte, asupra a ce – şi în ce măsură – să se aplece (iar acest lucru al legii se numeşte *înfrânare*), iar părții pătimitoare a sufletului, pe de altă parte, îi rânduim cea mai bună deprindere, care poartă numele de *dragoste*; dar şi partea cuvântătoare[28]

[23] *Romani* 7, 14. [24] *Romani* 7, 18.
[25] *Romani* 7, 23. [26] *Romani* 8, 2.
[27] Adică: supravegherea – sau conducerea – de către minte a sufletului, a părților lui.
[28] Acest *λογιστικόν* este tradus oarecum impropriu prin '*parte cuvântătoare*', desemnând mai degrabă partea 'socotitoare', care 'leagă' cuvânt de cuvânt, urzind raționamente.

ἀποπεμπόμενοι πᾶν ὅ τι προσίσταται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εἰς Θεὸν ἀνάνευσιν, καλοῦμεν δὲ τουτὶ τὸ μόριον τοῦ νόμου τούτου *νῆψιν*. Ἐγκρατείᾳ δέ τις τὸ σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, *θυμόν τε* καὶ *ἐπιθυμίαν* ἀφορμὴν ἀρετῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καὶ νοῦν ἀπειλικρινημένον δι' εὐχῆς παραστήσας τῷ Θεῷ, κτᾶται καὶ ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπηγγελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν. Καὶ τότ' ἂν δυνηθείη καὶ τοῦτο μετὰ Παύλου λέγειν, ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ»· «ἔχομεν δέ» φησὶ «τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν». Τὸ γοῦν πατρικὸν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γνῶναι τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι, τοῖς σώμασιν, εἰ τὸν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πράξομεν τοῦ νοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μὴ ὅτι πνευματικός, ἀλλὰ καὶ νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὅμως ἔχων;

[3] Ἐπεὶ δὲ καὶ ἔνεστι πολυδύναμον πρᾶγμα ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχή, χρῆται δ' ὡς ὀργάνῳ τῷ ζῆν κατ' αὐτὴν πεφυκότι σώματι, τίσιν ὡς ὀργάνοις χρωμένη ἐνεργεῖ ἡ δύναμις αὐτῆς αὕτη, ἣν καλοῦμεν νοῦν; Ἀλλὰ γὰρ οὐδείς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτε ἐπὶ τοῖς ὄνυξιν, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὐδὲ μενοῦν ἐν τοῖς μυκτῆρσιν ἢ τοῖς χείλεσιν ἐνῳκισμένην εἶναι τὴν διάνοιαν· ἐντὸς δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὕτη συνδοκεῖ, διηνέχθησαν

[29] Stoica împărțire bipartită a puterilor sufletului (în parte cuvântătoare și parte pătimitoare) este înlocuită aici cu cea platonică tripartită (parte cuvântătoare, parte irascibilă – sau iuțime – și parte poftitoare), alternarea aceasta fiind ceva obișnuit la Părinți.

[30] Literal: 'celor curățiți la inimă'.

[31] Sensul expresiei este, cel mai probabil, 'întunericul facă-se lumină'. Semnalăm că, după cât se pare, Apostolul nu 'citează' aici cuvintele lui Dumnezeu (cum vedem în actuala traducere oficială ortodoxă românească, unde citim: «Dumnezeu, Cel ce a zis „Strălucească – din întuneric – lumina"»; la fel vedem și în PG 61, 457), textul

o îmbunătățim prin aceasta [prin legea minții], alungând tot ceea ce împiedică cugetarea să caute în sus, la Dumnezeu; iar partea aceasta a legii o numim *trezvie*; şi curățindu-şi cineva trupul cu înfrânarea, iar mânia şi pofta[29] făcându-le – prin dumnezeiască dragoste – pricină a virtuților şi minte limpezită prin rugăciune înfățişând lui Dumnezeu, dobândeşte şi vede în sine însuşi harul făgăduit celor curați la inimă[30]; şi atunci, şí aceasta ar putea-o zice, cu Pavel, cum că «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină[31], Care a strălucit în inimile noastre, spre luminarea cunoaşterii slavei lui Dumnezeu, în fața lui Iisus Hristos»[32]; «şi avem», zice, «vistieria aceasta în vase de lut»[33]. Lumina Părinteas-că în fața lui Iisus Hristos avându-o, aşadar, noi în vase de lut, [adică] în trupuri, spre a cunoaşte slava sfântului Duh, de vom ține mintea – a noastră înşine – înlăuntrul trupului, vom face ceva nevrednic de măreția firii minții? Cine, deci, ar [putea] spune [una ca] aceasta? – 'cine' nu [doar] dintre cei duhovniceşti, ci şi dintre cei ce au minte dezbrăcată de dumnezeiescul har, dar totuşi minte de om.

[3] Dar, de vreme ce, pe de o parte, lucru cu multe puteri[34] este sufletul nostru şi, pe de alta, se slujeşte de trup – [trup] căruia prin el îi este dat să fie viu – ca de o unealtă[35], [întrebăm:] prin care [părți ale trupului] lucrează, slujindu-se de ele ca de nişte unelte, puterea aceasta a lui căreia îi zicem minte? Că nimeni nu a gândit vreodată că în unghii, sau în pleoape, ori în nări, sau în buze s-ar afla sălăşluită cugetarea, ci toți socotesc că aceasta este înlăuntrul nostru, deşi unii se deosebesc [de ceilalți când este vorba să spună] care – din

veterotestamentar neputând susține o astfel de opinie. Singurul loc în rezonanță cu acest pasaj paulin este – în *Septuaginta* – *Iov* 37, 15: «Ştim că Dumnezeu a pus lucrurile Sale, *lumină făcând din întuneric*»; versetul acesta a dispărut, însă, din pomenita traducere românească.

[32] *II Corinteni* 4, 6. [33] *II Corinteni* 4, 7.

[34] Literal: *multipotent*; altfel spus, *cu multe facultăți*.

[35] Adică *instrument, unealtă*.

δέ τινες, τίνι πρώτῳ ὡς ὀργάνῳ χρῆται τῶν ἐντός. Οἱ μὲν γὰρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινὶ τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρύουσιν, οἱ δὲ τῆς καρδίας τὸ μεσαίτατον καὶ τὸ κατ' αὐτὸ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἐπειλικρινημένον ὄχημα διδόασιν αὐτῇ. Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοί, εἰ καὶ μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, καὶ γὰρ ἀσώματον, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὀργάνῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τὸν ἄνθρωπον, ὅς, δεικνύς ὅπως «οὐ τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον», «ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται» φησίν «οἱ λογισμοί». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Μακάριος, «ἡ καρδία», φησίν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου καί, ἐπὰν κατάσχῃ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς». Οὐκοῦν ἡ καρδία ἡμῶν ἐστι τὸ τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον καὶ πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον λογιστικόν. Τὸ τοίνυν λογιστικὸν ἡμῶν ἐν ἀκριβεῖ νήψει σπεύδοντες ἐπισκέπτεσθαι καὶ διορθοῦν, τίνι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἰ μὴ τὸν ἐγκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἔξωθεν συναγαγόντες πρὸς τὰ ἐντὸς ἐπαναγάγοιμεν καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν καρδίαν, τὸ τῶν λογισμῶν ταμεῖον; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερώνυμος Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἀνωτέρω μικρὸν εἰρημένοις παρ' αὐτοῦ φησιν· «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὀργάνῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ νοῦς καὶ οἱ λογισμοὶ πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδή. Ὁρᾷς πῶς ἀναγκαιότατον τοῖς προηρημένοις ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καὶ ἐμπερικλείειν τῷ σώματι τὸν νοῦν, καὶ μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

[36] Adică *o plasează teoretic, o consideră.*
[37] Citadelă. [38] Adică îi atribuie, tot teoretic.
[39] Adică din mijlocul inimii.
[40] «Noi»: creştinii şi, mai ales, monahii ce am ales calea isihiei.

cele dinăuntru – este organul de care [ea] se slujește mai întâi; pentru că unii o așează[36] pe aceasta, ca într-o acropolă[37], în creier, iar alții îi dau[38] [drept sălaș] partea cea mai din mijlocul inimii și carul [sau vehiculul] curățit – cel de acolo[39] – al duhului sufletesc; noi[40], însă, în ceea ce ne privește – deși nu înlăuntru, ca într-un vas (pentru că este netrupească), nici afară (pentru că este unită [cu inima]) – *știm cu acrivie* că partea noastră cuvântătoare este, ca într-un organ, în inimă, nu de la om învățându-ne [noi] aceasta, ci de la Însuși Cel ce l-a plăsmuit pe om, Care, arătând cum [că] «nu cele ce intră, ci cele ce ies prin gură îl spurcă pe om»[41], «că din inimă ies» zice «gândurile»[42]. Acestea, așadar, le zice și marele Macarie: «inima stăpânește întreg organul [adică întreg trupul]; iar harul, de cuprinde pășunile inimii, împărățește asupra tuturor gândurilor și mădularelor; că acolo este mintea și toate gândurile sufletului»[43]; prin urmare inima noastră este vistieria[44] părții cuvântătoare și întâiul organ trupesc cuvântător[45]. Silindu-ne, deci, cu adevărată trezvie, a ne cerceta și îndrepta[46] partea cuvântătoare, cu ce [ne] am cerceta, de nu ne-am aduna mintea cea afară vărsată prin simțuri, întorcându-o către cele dinlăuntru și spre însăși inima aceasta, [adică spre] vistieria gândurilor? Drept care și – pe drept numitul – Macarie[47] spune, puțin mai sus de cele pomenite: «așadar, într-acolo trebuie să ne uităm de a scris harul legile Duhului»[48]; unde 'într-acolo'? – în organul stăpânitor, în tronul harului, unde este mintea și toate gândurile sufletului, adică în inimă. Vezi că este de cea mai mare trebuință celor ce au ales a lua aminte – în liniște [adică în isihie] – la ei înșiși [faptul de] a-și întoarce și a-și închide mintea în trup, și chiar în trupul cel mai dinlăuntrul trupului, pe care îl numim *inimă*?

---

[41] *Matei* 15, 11.
[42] *Matei* 15, 19 («gândurile rele»).
[43] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 B.
[44] Sau *cămara, depozitul.*
[45] Despre *cuvântător* vezi nota de mai sus.
[46] Sau 'corija'.
[47] 'Makarios' înseamnă fericit.
[48] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 A.

[4] Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν», πῶς ἡμεῖς αὐτὴν ἔξω που ζητήσομεν; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα κρᾶζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, *ἀββᾶ* (ὁ πατήρ), πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ Πνεύματι; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν προφητῶν καὶ ἀποστόλων Κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν ἐστι», πῶς οὐκ ἔξω καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἄν ὁ τῶν ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐξάγειν διὰ σπουδῆς ποιούμενος; «Καρδία ὀρθή» φησίν ὁ Σολομὼν «ζητεῖ αἴσθησιν», ἣν ὁ αὐτὸς *νοερὰν* καὶ *θείαν* ἀλλαχοῦ προσείρηκε, πρὸς ἣν οἱ πατέρες πάντας προτρεπόμενοι, «νοῦς» φασὶ «νοερὸς πάντως καὶ νοερὰν αἴσθησιν περιβέβληται, ἣν ἐν ἡμῖν καὶ οὐκ ἐν ἡμῖν οὖσαν ἐκζητοῦντες μὴ παυσώμεθα». Ὁρᾷς ὅτι κἂν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικαταστῆναί τις προθυμηθῇ, κἂν τὴν ἀρετὴν προσκτήσασθαι, κἂν τοῦ κατ' ἀρετὴν ἄθλου τὸ βραβεῖον, μᾶλλον δὲ τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ κατ'ἀρετὴν βραβείου, τὴν αἴσθησιν τὴν νοερὰν εὑρεῖν, ἐντὸς τοῦ τε σώματος καὶ ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγκη; Τὸ δ'ἔξω τὸν νοῦν – οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος, ἀλλ' – αὐτοῦ τοῦ σώματος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι, τῆς ἑλληνικῆς ἐστι πλάνης αὐτὸ τὸ κράτιστον καὶ πάσης κακοδοξίας ῥίζα καὶ πηγή, δαιμόνων εὕρημα καὶ παίδευμα, γεννητικὸν ἀνοίας καὶ γέννημα τῆς ἀπονοίας. Διὸ καὶ οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐξεστηκότες ἑαυτῶν εἰσι, μηδ' αὐτὸ τοῦτο συνιέντες ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ, μὴ μόνον εἴσω τοῦ σώματος καὶ τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῦ πάλιν εἴσω πέμπομεν τὸν νοῦν.

---

[49] *Psalmii* 44, 14. [50] *Galateni* 4, 6.

[51] Aici expresia 'prorocilor şi apostolilor' este în genitiv.

[52] *Luca* 17, 21.

[53] *Pilde* 15, 14 (şi 18, 15).

[54] Despre simţirea înţelegătoare: Prin corelarea a două versete *Pilde* – «ἐπίγνωσιν θεοῦ εὑρήσεις (afla-vei cunoştinţa de Dumnezeu)» (2, 5) şi «αἴσθησιν ἐμῶν χειλέων (simţirea buzelor mele)» (5, 2) – Origen a alcătuit expresia «αἴσθησιν θείαν εὑρήσεις (afla-vei simţirea dumnezeiască)» (*Κατὰ Κέλσου* 1, 48, ed. Koestchau, vol. I, p. 56) şi a formulat o corespondenţă între simţirile trupeşti şi cele duhovniceşti.

[4] Iar dacă şi psalmistul zice că «toată slava fiicei împăratului dinlăuntru [este]»[49], cum să o căutăm pe afară? Iar dacă şi apostolul zice că 'Dumnezeu a dat Duhul Său, [Duh] Care strigă în inimile noastre *Avvá* (*Tată*)'[50], cum nu înlăuntrul acestora ne vom împreună-ruga cu Duhul? Iar dacă şi Domnul prorocilor şi apostolilor[51] zice «împărăția cerurilor înlăuntrul vostru este»[52], cum nu va ieşi afară şi din împărăția cerurilor cel ce se sileşte să îşi scoată mintea din cele dinlăuntrul său? «Inima dreaptă», zice Solomon, «caută simțire»[53], [simțire] pe care tot el altundeva o numeşte *înțelegătoare* şi *dumnezeiască*[54], la care toți părinții îndemnând, «mintea» zic «înțelegătoare [fiind,][55] negreşit că şi este înveşmântată în simțire înțelegătoare, [simțire] pe care – în noi fiind [ea] şi nu în noi – să nu contenim a o căuta»[56]. Vezi că de va vrea cineva să se împotrivească păcatului, şi să agonisească virtutea, şi să afle cununa nevoinței celei după virtute – mai degrabă arvuna cununii celei după virtute – [şi anume] simțirea înțelegătoare, [atunci] trebuie să îşi întoarcă mintea înlăuntrul trupului şi al ei înseşi? Iar faptul de a scoate mintea afară nu din cugetul trupesc, ci din trupul însuşi, ca acolo să se împărtăşească contemplațiilor inteligibile – acesta este vârful rătăcirii elineşti, şi rădăcina şi izvorul a toată reaua-slăvire, şi găselnița, şi predania diavolilor, roditor de nerozie şi rod al nebuniei; fapt pentru care cei ce vorbesc din însuflarea diavolilor sînt ieşiți din ei înşişi, neştiind nici ceea ce vorbesc. Pe când noi, nu doar înlăuntrul trupului şi a inimii, ci şi înlăuntrul ei trimitem – iarăşi – mintea însăşi.

[55] Adică: având posibilitatea accesului la planul netrupesc al zidirii şi, mai apoi, la planul nezidit; având putința de a exercita o 'simțire' netrupească, prin care percepe – obiectiv, am zice – realitățile netrupeşti şi, mai apoi, realitățile nezidite, lucrările dumnezeieşti nezidite.

[56] Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* 26, PG 88, 1020 A.

[5] Κατηγορείτωσαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες, «μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα τῇ ψυχῇ, πῶς ἂν αὖθις εἴσω πέμποι τις τὸν νοῦν;». Ἀγνοοῦσι γάρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ, ἄλλο δὲ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἑαυτοὺς συνέταξαν ἑκόντες, διὰ τῆς ὁμωνυμίας σοφιζόμενοι. «Μὴ καταδεχόμενοι γὰρ τὸ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἁπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «περιτρέπουσι τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων. Τοιούτους γὰρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευματικούς καὶ τὰ πνευματικὰ κρίνειν καὶ διδάσκειν ἀξιοῦντας ἑαυτούς. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο λέληθεν αὐτούς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὄψις τἄλλα μὲν ὁρᾷ τῶν ὁρατῶν, ἑαυτὴν δὲ οὐχ ὁρᾷ, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καὶ τἄλλα, ὧν ἂν δέοιτο περισκοπῶν, ὅ φησι *κατ' εὐθείαν κίνησιν* τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς ἑαυτὸν δ' ἐπάνεισι καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτόν, ὅταν ἑαυτὸν ὁ νοῦς ὁρᾷ· τοῦτο δ' αὖθις *κυκλικὴν* εἶναι *κίνησιν* ὁ αὐτὸς αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστιν ἐνέργεια κρείττων καὶ ἰδιαιτάτη, δι' ἧς καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος ἔσθ' ὅτε τῷ Θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γάρ» φησὶ «μὴ σκεδαννύμενος ἐπὶ τὰ ἔξω,» – ὁρᾷς ὅτι ἔξεισι; ἐξιὼν οὖν, ἐπανόδου δεῖται· διό φησιν – «ἐπάνεισι πρὸς ἑαυτόν, δι' ἑαυτοῦ δὲ πρὸς τὸν Θεόν» ὡς δι' ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν τοιαύτην γὰρ κίνησιν τοῦ νοῦ καὶ ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανὴς ἐπόπτης ἐκεῖνος Διονύσιος ἀδύνατον εἶναί φησι πλάνῃ τινὶ περιπεσεῖν.

---

[57] Este vorba de omonimia dintre *voῦς-minte* şi *voῦς-gând* (*lucru al minții*); prefăcându-se a nu şti de această omonimie, şi anume de faptul că acelaşi nume (*voῦς*) indică două realităţi diferite (*minte* şi *gând*), antiisihaştii speculau existenţa cazului de omonimie, spre a pune pe seama isihaştilor teze absurde.

[58] Adică: spre dispute, spre polemică verbală.

[59] «ψευδώνυμος γνῶσις»: termen tehnic, luat de Părinţi de la sfântul Pavel (*I Timotei* 6, 20), folosit pentru desemnarea gnozei filosofilor păgâni, impropriu numită 'gnoză', de vreme ce stă în afara Duhului adevărului. Sfântul Vasile preia aici din pomenitul verset paulin şi termenul *ἀντιθέσεις*, care poate însemna *împotriviri* (cum avem în traducerea *Noului Testament*), dar şi *antiteze*, în sensul pe care cuvântul îl are în logică (textul sfântului Vasile se referă numaidecât la sofisme).

[5] Învinuiască[-ne], dar, cei ce zic «mintea nefiind despărțită, ci unită cu sufletul, cum să şi-o trimită cineva iarăşi înlăuntru?»; că nu ştiu, precum se vede, că altceva este *ființa* minții şi altceva *lucrarea*; sau, mai degrabă, ştiind, se pun pe ei înşişi, de voie, în ceata înşelătorilor, înşelând[u-ne] sofistic prin omonimie[57]; «că neprimind simplitatea învățăturii duhovniceşti», după marele Vasile, «cei ce, [pornind] de la dialectică, îşi ascut limba spre contraziceri[58], prefac puterea adevărului – prin antitezele [proprii] cunoaşterii cu nume mincinos[59] – în probabilistică a sofismelor»[60]; pentru că aşa sînt cei neduhovniceşti, care se cred în stare a judeca cele duhovniceşti şi a [le] preda [şi altora]; că, neîndoielnic, nu le-a scăpat faptul că nu ca vederea (care vede celelalte lucruri din cele văzute, dar pe sine însăşi nu) este mintea, ci [aceasta] le lucrează şi pe celelalte [lucrări], de care are nevoie, privind împrejur – ceea ce marele Dionisie numeşte *mişcare [în linie] dreaptă* a minții[61] – dar se şi întoarce în sine însăşi şi lucrează de sine, când se [şi] vede pe sine însăşi; iar aceasta, iarăşi, acelaşi [Dionisie] zice că este *mişcare circulară* a ei. Iar aceasta [– nu aceea –] este mişcarea mai bună şi cea mai proprie a minții, prin care ridicându-se uneori şi mai presus de sine, petrece împreună cu Dumnezeu[62]; «pentru că mintea», zice [sfântul Vasile], «nefiind împrăştiată după cele din afară» – vezi că iese? ieşind, are, dar, trebuință de întoarcere, fapt pentru care zice: – «se întoarce spre sine, iar prin sine spre Dumnezeu»[63], urcând pe o cale nerătăcită; pentru că despre o astfel de mişcare a minții şi Dionisie acela, nerătăcitul văzător[64] al celor înțelegătoare, zice că este cu neputință să cadă în vreo rătăcire[65].

---

[60] Sfântul Vasile cel Mare, *Homilia în principium Proverbiorum* 7, PG 31, 401 A.
[61] *Despre numirile dumnezeieşti* IV, 9, PG 3, 705 AB.
[62] Literal: 'se face [a fi] împreună cu Dumnezeu'.
[63] Vasile cel Mare, *Epistola a II^a. Către Grigorie Teologul* 2, PG 32, 228 A.
[64] În limbajul misteric preluat de Dionisie, *epoptul* era cel aflat pe treapta supremă a experienței mistice.
[65] *Ibidem, loc. cit.*

[6] Ταύτης οὖν ἀπάγειν ὁ τῆς πλάνης πατὴρ ἐπιθυμῶν ἀεὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν χωροῦσαν αὐτοῦ τὰς πλάνας ἄγειν, οὐδέπω καὶ τήμερον – ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν – εὗρε συνεργὸν διὰ χρηστολογίας ἀγωνιζόμενον ἐφελκύσασθαι πρὸς ταύτην. Νῦν δ' ὡς ἔοικεν εὗρε τοὺς συλλαμβανομένους, εἴπερ – ὡς αὐτὸς εἶπες – εἰσίν οἳ καὶ λόγους συντιθέασιν ἐνάγοντας πρὸς ταῦτα καὶ τοὺς πολλοὺς πείθειν ἐγχειροῦσιν ὡς κάλλιον ἔξω κατέχειν τοῦ σώματος προσευχόμενον τὸν νοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς τὸν ὑπεραναβεβηκότα καὶ ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, μηδ' ἐκεῖνο αἰδεσθέντες ὅπερ Ἰωάννης, ὁ τὴν πρὸς οὐρανὸν φέρουσαν *Κλίμακα* διὰ λόγων τεκτηνάμενος ἡμῖν, ὁριστικῶς καὶ ἀποφαντικῶς ἐξεῖπεν ὡς «ἡσυχαστής ἐστιν ὁ τὸ ἀσώματον ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων», ᾧ συνῳδὰ καὶ οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν ἐδίδαξαν ἡμᾶς. Εἰκότως· εἰ γὰρ μὴ ἔνδον τοῦ σώματος περιορίσειε, πῶς ἂν ἑαυτῷ ποιήσειε τὸν τὸ σῶμα ἐνημμένον καὶ ὡς εἶδος φυσικὸν διὰ πάσης χωροῦντα τῆς μεμορφωμένης ὕλης, ἧς τὸ ἔξω καὶ διωρισμένον οὐκ ἂν ἐπιδέξαιτο οὐσίαν νοῦ, μέχρις ἂν ἐκείνη ζώῃ, ζωῆς εἶδος κατάλληλος τῇ συναφείᾳ σπῶσα;

[7] Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς οὐ πνευματικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐξετάζουσιν, εἴσω τοῦ σώματος πέμπειν ἢ κατέχειν τὸν νοῦν ἀναπέφηνεν ἀναγκαιότατον τοὺς

---

[66] *Romani* 16, 18.

[67] Precum se spune la începutul tratatului, în întrebare; este vorba de Varlaam şi adepţii lui.

[68] Vezi *Scara* 27, PG 88, 1097 B.

[69] Prin prisma binomului filosofic materie~formă, în fraza de faţă mintea este – în cazul omului – însuşi factorul constitutiv al trupului, care 'încheagă' materia trupului (sau: este forma-*eidos* care o închipuie), dându-i formă şi inducând în ea o viaţă compatibilă cu această coexistenţă minte~trup.

[70] De la fiinţa minţii.

[71] Înţelesul frazei ar fi următorul: de vreme ce – cum s-a spus şi în capitolul anterior – mintea (ca *lucrare*), ieşind din trup, se împrăştie,

[6] De la această cale, aşadar, tatăl rătăcirii voind pururea a-l abate pe om şi a-l duce la cea plină de rătăcirile lui, nicicând până astăzi (după câte ştim noi) nu a găsit împreună-lucrător care – prin 'cuvinte frumoase'[66] – să se lupte a-l atrage [pe om] la [calea] aceasta. Dar acum, se pare, a găsit ajutoare, de vreme ce – cum însuţi spui – unii alcătuiesc [până] şi tratate ce îndeamnă la [lucrurile] acestea şi se străduiesc[67] să îi convingă pe cei mulţi că mai bun lucru este – chiar şi celor ce au îmbrăţişat viaţa liniştită şi suită mai presus [de toate] – faptul de a ţine afară de trup mintea care se roagă, neruşinându-se nici de ceea ce Ioan – cel ce ne-a făcut nouă, prin cuvinte, scara ce duce la cer – hotărăşte şi lămureşte zicând că «isihast este cel ce se sileşte să hotărnicească netrupescul în trup»[68], cu care în conglăsuire şi părinţii noştri duhovniceşti ne-au învăţat pe noi. Şi pe bună dreptate, că de nu şi-ar hotărnici-o înlăuntrul trupului, cum [altfel] ar face-o [să fie] în ea însăşi, pe cea care e unită [propriu-zis doar] cu trupul şi pătrunde – ca [o] *formă naturală* [ce este] – [prin] toată materia [trupului, cea astfel] ajunsă părtaşă formei[69] (că ceea ce este în afara [materiei] aceleia şi despărţit [de ea] nu poate fi sălaş al fiinţei minţii), câtă vreme [materia] aceea este vie, trăgându-şi[70] un chip de viaţă potrivit unirii [acesteia][71]?

[7] Vezi, frate, că şi celor ce cercetează [lucrurile] omeneşte, nu doar duhovniceşte, [le] apare [a fi] de cea mai mare trebuinţă ca aceia care şi-au ales a fi cu adevărat ai lor înşişi

---

se fărâmiţează şi se risipeşte în cele dinafară, luând forma acestora şi înstrăinându-se de propria ei *fiinţă* (cea rezidentă strict în trupul însufleţit şi configurat şi 'format' de ea însăşi), reiese că, cel ce voieşte – în răstimpul vieţii pământeşti, câtă vreme trupul este viu – să fie propriu-zis stăpân pe mintea sa (pe de-a-ntregul, atât asupra minţii-*fiinţă*, cât şi a minţii-*lucrare*), să o 'unifice' şi să o curăţească de străinele întipăriri, spre a o purta astfel spre Dumnezeu Cel Unul şi fără de formă, acesta trebuie să îşi 'limiteze' lucrarea minţii doar la 'volumul' propriului trup, adică la lăcaşul – din punct de vedere ontologic – al fiinţei minţii.

προῃρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καὶ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχούς; Τὸ δ' εἰς ἑαυτοὺς μάλιστα τοὺς εἰσαγομένους βλέπειν εἰσηγεῖσθαι καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν οὐκ ἀπὸ τρόπου. Τὸν γὰρ μήπω θεωρητικὸν ἑαυτοῦ μηχανοῖς τισι πρὸς ἑαυτὸν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειέ τις εὖ φρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσαμένοις καὶ συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δὲ καὶ συνεχῶς αὐτοὺς αὖθις τοῦτον ἐπανάγειν, λανθάνει δ' ἀγυμνάστους ὄντας δυσθεωρητότατος καὶ εὐκινητότατος ἁπάντων ὤν, διὰ τοῦτο τῇ πυκνὰ διαχεομένῃ καὶ ἐπαναγομένῃ εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσίν οἳ παραινοῦσι καὶ ἐπέχειν τι μικρόν, ὡς κἀκεῖνον συνεπίσχοιεν τηροῦντες ἐν αὐτῇ, μέχρις ἂν σὺν Θεῷ ἐπὶ τὸ κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόιτον πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀμιγῆ τὸν οἰκεῖον νοῦν ποιήσαντες δυνηθῶσιν ἀκριβῶς εἰς «ἑνοειδῆ συνέλιξιν» συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴδοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἑπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ἡρέμα γὰρ εἴσεσί τε καὶ ἔξεισι τουτὶ τὸ Πνεῦμα κἀπὶ πάσης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχαζόντων σώματι καὶ διανοίᾳ. Πνευματικῶς γὰρ οὗτοι σαββατίζοντες καὶ ἀπὸ πάντων τῶν οἰκείων ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφικτόν, πᾶν μὲν τὸ μεταβατικὸν καὶ διεξοδικὸν καὶ πεποικιλμένον περὶ τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιροῦσιν ἔργον

---

[72] În greceşte *μοναχός* înseamnă *singuratic, solitar*; aşadar: neamestecat cu nimic străin, ne-întipărit de nimic exterior lui.

[73] Vezi în paragraful 12 referinţele la scrierile lui Simeon noul Teolog şi Nichifor ('din singurătate'). Vezi *Metoda sfintei rugăciuni*, ed. Hausherr, *OCA*, 9, 2, 1927, p. 164.

[74] Se foloseşte aici imaginea din antichitatea greco-romană, unde, înainte de a se lupta, atleţii se dezbrăcau şi se ungeau cu ulei.

[75] Adică: pe minte.

[76] Adică: în răsuflare; vezi Simeon noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, Hausherr, *Orient. Chr.* 9, 2, 1927, p. 164.

[77] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeieşti* IV, 9, PG 3, 705 A.

[78] Adică: diminuarea majoră a ritmului respiraţiei.

[79] «lucrurile»: lucrările, activităţile.

– şi, după cum le este numele, [a fi] monahi[72] şi după omul cel dinăuntru – să trimită şi să ţină mintea înlăuntrul trupului? Şi nu fără noimă este faptul de fi îndemnaţi începătorii să privească mai ales la ei înşişi şi, prin răsuflare, să îşi trimită mintea înlăuntru[73] – că nimeni din cei cu cuget sănătos nu s-ar da înapoi [şi] de la a folosi anumite meşteşuguri spre a-şi aduna mintea, cea încă nevăzută lui. De vreme ce, aşadar, celor de curând dezbrăcaţi spre lupta aceasta[74], chiar şi adunându-şi-o, [aceasta] necontenit sare afară, trebuie deci neîncetat ca ei să o adune iarăşi; dar, scăpându-le [ea] celor neîncercaţi, fiind cea mai anevoie de văzut şi cea mai lesne mişcătoare din toate [câte sînt], sînt, pentru aceasta, unii [părinţi] care îndeamnă la a lua aminte la des risipita [în afară] şi [iarăşi] adunata [înlăuntru] suflare şi a o opri puţin, ca şi pe aceea[75] să o oprească, ţinând-o [aţintită] în aceasta[76], până când cu [ajutorul lui] Dumnezeu propăşind la ceea ce e mai bun, mintea făcându-şi-o neieşită la cele dimprejurul ei şi neamestecată [cu acelea], vor putea cu adevărat a o aduna în «înfăşurare de-un chip»[77]; iar [starea] aceasta[78] se poate vedea şi că urmează de la sine luării-aminte a minţii; că duhul [sau suflul] acesta [le] intră şi [le] iese liniştit – chiar şi în [vremea a] tot gândul războitor – îndeosebi celor ce se liniştesc cu trupul şi cugetul; că aceştia, intrând în sabatul duhovnicesc şi odihnindu-se de toate lucrurile lor[79], cât e cu putinţă, ridică[80] tot lucrul strămutător [sau metabatic][81], şi desfăşurător[82], şi felurit[83] al puterilor sufleteşti – cel [îndeletnicit] cu

[80] «ridică»: 'ardică', smulg, suprimă, opresc.

[81] «lucrul metabatic»: lucrarea metabatică; vezi termenul acesta şi în *Epistola I[a] către Varlaam* 34, în formula «μεριστὴ καὶ μεταβατικὴ ἐπιστήμη (ştiinţa împărţită şi metabatică), însemnând ştiinţa care studiază obiectul cunoaşterii tăindu-l în părţi ('ştiinţa împărţită') şi strămutându-se de la o parte la alta ('ştiinţa metabatică', de la *μετάβασις* = trecere, mutare).

[82] Adică: discursiv; vezi şi *Epistola I[a] către Varlaam*, paragrafele 42 şi 51, GA, p. 176 şi 190.

[83] «felurit»: care variază, care nu este uniform; în traducerile vechi apare şi varianta 'pestriţ'.

καὶ τὰς αἰσθητικὰς πάσας ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν ἁπλῶς σώματος ἐνέργειαν, ἥτις ἐφ' ἡμῖν, ἥ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως ὥσπερ καὶ τὸ ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν.

[8] Ταῦτα δὲ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως καὶ ἀπεριμερίμνως ἕπεται· τῇ γὰρ τελέᾳ πρὸς ἑαυτὴν εἰσόδῳ τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταυτὶ πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς δ' ἀρχομένοις ἓν οὐδὲν τῶν εἰρημένων ἴδοις ἂν ἀμογητὶ περιγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἕπεται τὸ ὑπομένειν («ἡ γὰρ ἀγάπη πάντα στέγει»), ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα κατορθοῦν βίᾳ τὴν ὑπομονήν, ὡς δ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγάπην φθάσωμεν, οὕτω κἀπὶ τούτων ἔχει. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων λέγειν; Πάντες γὰρ οἱ πεπειραμένοι γελῶσι τοὺς ἐξ ἀπειρίας ἀντινομοθετοῦντας· τῶν γὰρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλὰ πόνος καὶ ἡ διὰ πόνων πεῖρα διδάσκαλος, αὐτή τε καρπουμένη τὸ συμφέρον καὶ τῶν φιλονείκων τε καὶ φιλενδείκτων τοὺς ἀκάρπους ἀποστρεφομένη λόγους. Ἐπεὶ δὲ καί, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράβασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειέ τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθεῖαν ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τῷ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κἀκεῖσε περιάγειν, ἀλλ'

[84] Sau: ridică tot lucrul strămutător [sau metabatic] şi desfăşurător şi felurit [sau pestriţ], cel iscat de cunoaşterile [proprii] puterilor sufleteşti.
[85] Adică: percepţiile sensibile, făcute de simţuri.
[86] Termenii *ἐφ' ἡμῖν* (*'în puterea noastră'*) şi *οὐκ ἐφ' ἡμῖν* (*'nu în puterea noastră'*), referitor la lucrările sau activităţile omului (adică: *la liberă alegere* sau *obligatorii*), sînt stoici. Sfântul Grigorie accentuează aici atât de mult restrângerea tuturor nevoilor, încât cere şi controlul asupra activităţilor 'ce nu stau cu totul în puterea noastră', precum respiraţia.
[87] Sau: prin isihie. Adică: celor sporiţi acestea le survin – aşa zicând – de la sine.
[88] *I Corinteni* 13, 7.
[89] Adică: doar cel ce se sileşte (se forţează) pe sine însuşi reuşeşte dobândirea virtuţii răbdării.

cunoașterile[84] –, și toate cuprinderile simțite[85], și, pe scurt, toată lucrarea trupului care stă în puterea noastră [a o opri], iar pe cea care nu stă cu totul în puterea noastră – precum și faptul de a răsufla – [o împuținează] atât cât ne este cu putință [nouă oamenilor][86].

[8] Iar toate acestea fără osteneală și grijă urmează celor ce au sporit în liniștire[87], pentru că prin desăvârșita intrare în sine a sufletului negreșit că acestea vin, astfel, de la sine – pe când începătorilor nu vei vedea întâmplându-se lor fără trudă nimic dintre cele spuse. Așadar, precum dragostei urmează [faptul de] a răbda (că «dragostea toate le suferă»[88]), iar răbdarea se izbândește cu sila, precum am fost învățați noi [de părinți][89], ca prin aceasta să ajungem la dragoste, [tot] așa [se întâmplă] și în [lucrurile] acestea. Și ce trebuință este a mai vorbi despre acestea? Că toți cei încercați își râd de cei care – din necercare[90] – legiuiesc împotrivă[91]; că dascălul acestora[92] nu cuvântul este, ci osteneala[93] și cercarea [cea dobândită] prin osteneli, care [cercare] rodește ceea ce le este de folos și se scârbește de cuvintele neroditoare ale iubitorilor de a birui în dispute și de a fi priviți [de lume]. Și fiindcă – precum zice despre acestea unul din [sfinții] cei mari – 'după călcarea [poruncii] omului celui dinlăuntru îi stă în fire să ia chipul pozițiilor dinafară'[94], cum nu i-ar fi de mult ajutor celui ce se sârguiește a-și aduna[95] mintea în sine însăși (ca să se miște nu [după] mișcarea în linie dreaptă, ci [după] cea circulară și

[90] Perechea *încercați~necercare* înseamnă *experimentați~lipsă de experiență*; odinioară era redată și prin *ispitiți~neispitire*.

[91] Adică: susțin – și caută să impună – o părere contrară.

[92] Al celor experimentați, adică.

[93] Sau 'durerea'.

[94] Spusa aceasta, citată – se pare – liber, apare și în *Epistola a II*[a] *către Varlaam* 50, GA, p. 188; vezi Macarie, *Omilii* 16, PG 34, 617 D; Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1133 B; *ibidem* 25 (PG 88, 1000 D-1001 A).

[95] Verbul grecesc înseamnă și *a încolăci, a face ghem*, ceea ce este foarte potrivit cazului de față, în care mișcarea în linie dreaptă a minții este prefăcută de isihast într-una circulară.

οἷον ἐρείσματί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκείῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὥσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον ἐφικτόν, συνελίττειν ἑαυτόν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένῃ ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καὶ τὴν δι' ὄψεως ἔξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἴσω πέμψει διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ἡ τοῦ νοητοῦ θηρὸς δύναμις ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρός, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας ἐκεῖ τὸ κράτος ἔχοντος καὶ νομὴν αὐτῷ διδόντος, διατί μὴ τὸν ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον, αὐτοῦ δι' εὐχῆς ὡπλισμένον, ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μὴ τὸ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας πνεῦμα πονηρὸν ἀπελαθέν, μεθ' ἑτέρων ἑπτὰ πονηροτέρων πνευμάτων ἐπιστρέψαν, αὖθις ἐγκατοικισθῇ καὶ γένηται τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;

[9] «Πρόσεχε σεαυτῷ», φησίν ὁ Μωϋσῆς· παντὶ δηλονότι, οὐ τινὶ μὲν τῶν σῶν, τινὶ δ' οὔ. Διὰ τίνος; Τοῦ νοῦ πάντως. Οὐδενὶ γὰρ ἄλλῳ δυνατὸν προσέχειν ἑαυτῷ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίστησον καὶ ψυχῇ καὶ σώματι τὴν φυλακήν· δι' αὐτῆς γὰρ καὶ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγήσῃ ῥᾳδίως. Σεαυτοῦ τοίνυν πρόστηθι, σεαυτῷ ἐπίστηθι, σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δὲ προΐστασο καὶ ἐπισκέπτου καὶ ἔταζε· καὶ γὰρ οὕτω τὴν σάρκα ἀφηνιάζουσαν ὑποτάξεις τῷ πνεύματι καὶ «ῥῆμα κρυπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μήποτε γένηται». «Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος»,

---

[96] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeieşti* IV, 8, PG 3, 704 D.
[97] Vezi Simeon noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, Hausherr, p. 164. În mod asemănător înfăţişează metoda aceasta sfântul Grigorie şi în *Epistola a II^a către Varlaam* 50, GA, p. 188.
[98] Literal *a se înfăşura*; este termenul areopagitic folosit mai sus (*συνέλιξις*).
[99] Adică fiara nu de pe tărâmul simţurilor trupeşti, ci din cel al simţirii minţii, '[cu]prinsă' cu mintea, deci 'înţeleasă' cu mintea, netrupească; în limbaj occidental *inteligibilă*; în vechile traduceri liturgice apare şi varianta *de gând* sau *gândită*.
[100] Afinitatea fiară~pântece este şi la *Tit* 1, 12. [101] «Acesteia»: a minţii.
[102] *Romani* 7, 23. [103] *Tit* 3, 5. [104] *Matei* 12, 45; *Luca* 11, 26.

nerătăcită[96]) faptul de a nu îşi purta ochiul încolo şi încoace, ci a-l propti, ca într-un reazem, în pieptul sau în buricul său[97]? Că pe lângă faptul de a se ghemui[98] pe dinafară, ca într-un cerc, pe cât se poate, asemenea râvnitei mişcări în sine însăşi a minții, printr-o astfel de poziție a trupului va trimite înlăuntrul inimii şí puterea minții cea prin vedere vărsată în afară. Iar dacă şí puterea fiarei celei înțelese cu mintea[99] [este] întru buricul pântecelui – acolo avându-şi stăpânia legea păcatului şi [acolo] dându-i păşune acesteia[100] – pentru ce să nu [îi contra]punem [acolo] legea minții – întrarmată prin rugăciunea acesteia[101] – cea potrivnică [legii] aceleia[102], ca nu cumva duhul viclean, alungat prin baia naşterii de-a doua[103], cu alte şapte duhuri viclene întorcându-se, iarăşi să se sălăşluiască [acolo] şi să se facă cele de pe urmă mai rele decât cele dintâi[104]?

[9] «Ia aminte *la tine însuți*»[105], zice Moisí – pe de-a-ntregul adică, nu doar la unele [părți] dintr-ale tale, iar de altele nu. Prin ce? Negreşit că prin minte, că prin nimic altceva nu este cu putință a lua aminte la tine însuți pe de-a-ntregul. Pe aceasta, dar, pune-o pază şí sufletului, şí trupului, pentru că prin aceasta lesne te vei izbăvi de patimile cele rele – şí de cele trupeşti, şí de cele sufleteşti. Aşadar, înaintea ta însuți pune-te [scut], ție însuți pune-te veghetor, pe tine însuți cercetează-te – [sau] mai degrabă ocroteşte-te, şi cercetează-te, şi cearcă-te[106] – pentru că astfel vei supune duhului trupul

[105] *Deuteronom* 15, 9; substantivul corespunzător verbului grecesc de aici (*πρόσεχε*) – *προσοχή* (*atenție*) – este cel folosit curent în scrierile isihaste, şi datorită afinității acustice cu termenul *προσευχή* (*rugăciune*); vezi, pildă, însuşi titlul antologiei de texte patristice de la sfârşitul *Filocaliei* greceşti: *Περὶ προσευχῆς καὶ προσοχῆς* (*Despre rugăciune şi luare aminte*).

[106] Parafrazând spusa lui Moisí – constând dintr-un verb activ (*πρόσεχε*) însoțit de pronume (*σεαυτῷ*) – sfântul Grigorie foloseşte şi el, mai întâi, verbe active însoțite de pronume; mai apoi, însă, lămurind, optează pentru verbe medio-pasive, fără pronume; pasajul e dificil de redat în româneşte (pr. Stăniloae, de pildă, din cele şase verbe de aici, păstrează doar două).

τῶν πονηρῶν δηλονότι καὶ πνευμάτων καὶ παθημάτων, «ἀναβῇ ἐπὶ σέ», φησίν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον σου μὴ ἀφῇς», τουτέστι μὴ ψυχῆς μέρος, μὴ μέλος σώματος ἀνεπίσκοπον ἐάσῃς. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερον διαγενήσῃ καὶ «τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφρούς», ὡς αὐτὸς ταῦτα προετάσας, ἀνεξετάστως παραστήσῃ μετὰ παῤῥησίας. «Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα». Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ παθὼν μακάριον ἐκεῖνο πάθος, καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἐρεῖς ὅτι «σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεταί μοι ὅτι σὺ ἐκτήσω τοὺς νεφρούς μου». Οὐ τὸ τῆς ἐμῆς, φησί, ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικὸν ὅλον σὸν εἰργάσω, ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἐν τῷ σώματι ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζώπυρον πρὸς τὴν ἐμποιοῦσαν ἐπιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σὲ ἀνέπτη καὶ σοῦ ἐξήρτηται καὶ σοὶ κολλᾶται. Ὡς γὰρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καὶ φθαρτῶν ἡδονῶν ἀνεχομένοις τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὅλον κενοῦται πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο ὅλοι σάρκες γίνονται καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον οὐκ ἔνι καταμένειν ἐν αὐτοῖς, οὕτω τοῖς ἀνυψώσασι τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τοῦ θείου πόθου τὴν ψυχὴν ἐξηρτημένοις, καὶ ἡ σάρξ μετασκευαζομένη συνανυψοῦταί τε καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καὶ κτῆμα καὶ αὐτὴ γίνεται καὶ οἴκημα Θεοῦ, μηκέτ' ἐνοικουροῦσαν ἔχουσα τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν, μηδὲ κατὰ τοῦ πνεύματος ἐπιθυμοῦσα.

[10] Τίς δὲ καὶ ὁ μᾶλλον ἐπιτήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκὸς καὶ νοῦ; Οὐχ ἡ σάρξ, ἐν ᾗ καὶ ὁ

[107] *Deuteronom* 15, 9. Am tradus ῥῆμα prin „lucru", nu „cuvânt" sau „grai", deoarece dintre aceste două înțelesuri ale ebraicului *davar* acesta pare mai logic în contextul dat.
[108] *Ecclesiastul* 10, 4.
[109] *Psalmii* 7, 10; vezi şi *Ieremia* 17, 10.
[110] *I Corinteni* 11, 31.
[111] *Psalmii* 138, 12-13; semnalăm că actuala variantă oficială ortodoxă a Bibliei româneşti traduce, greşit, pe *ἐκτήσω* (de la verbul *κτάομαι*, de

nărăvaş şi 'lucru ascuns nicicând nu se va face în inima ta'[107]. «Dacă duhul celui ce împilează», adică al relelor patimi şi duhuri, «va sui asupra ta» – zice Ecclesiastul –, «nu lăsa loc al tău»[108], adică nu lăsa fără cercetare nici parte a sufletului, nici mădular al trupului; că astfel şí vei petrece mai presus de duhurile ce bântuie din jos, şí Celui ce «cearcă inimile şi rărunchii»[109] – fiindcă mai dinainte însuţi ţi le-ai cercat – cu îndrăznire te vei înfăţişa, nemaiurmând a-ţi fi cercate; «că de ne-am judeca pe noi înşine, nu am mai fi judecaţi»[110], zice Pavel undeva; şi, pătimind acea dumnezeiască patimă a lui Davíd, şí tu vei zice către Dumnezeu că 'întunericul nu se va întuneca de la Tine şi noaptea ca ziua mi se va lumina, că tu ai dobândit rărunchii mei'[111]; nu zice [că] 'doar partea poftitoare a sufletului întreagă ai făcut-o a Ta', ci şi [că], 'de este în trup vreo scânteie a poftei acesteia, întoarsă la [sufletul] ce a născut-o, prin acesta la Tine s-a ridicat în zbor, şi de Tine stă atârnat, şi de Tine se lipeşte'. Că precum celor dedaţi plăcerilor simţite şi stricăcioase partea poftitoare a sufletului [li] se varsă întreagă către trup şi, pentru aceasta, se fac pe de-a-ntregul trupuri şi Duhul lui Dumnezeu – precum este scris – nu poate rămâne în ei[112], [tot] aşa şi celor ce şi-au înălţat mintea la Dumnezeu şi şi-au atârnat sufletul de dumnezeiasca poftă, [acestora] şí trupul, prefăcându-se[113], se împreună-înalţă şi [se] împreună-desfată de dumnezeiasca împărtăşire şi se face – şí el – dobândire[114] şi sălaş lui Dumnezeu, nemaiavând încuibată în el vrăjmăşia faţă de Dumnezeu şi nemaipoftind împotriva Duhului.

[10] Şi care este, dintre minte şi trup, cel mai potrivit loc pentru duhul ce suie din jos asupra noastră? [Oare] nu

---

unde vine şi κτῆμα, cel folosit puţin mai jos) prin *ai zidit* (de la κτίζω), anulând sfântului Grigorie posibilitatea exegezei de faţă. Probabil diferenţa reiese din textul masoretic.

[112] *Facerea* 6, 4. [113] Sau *reîntocmindu-se, realcătuindu-se.*

[114] Adică *proprietate, posesie.*

ἀπόστολός φησι μηδὲν ἀγαθὸν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τὸν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν; Ταύτην οὐκοῦν καὶ μᾶλλον δεῖ μηδέποτ' ἀφεῖσθαι προσοχῆς. Πῶς γὰρ ἂν ἡμῶν εἴη, πῶς δ' ἂν μὴ ἀφῶμεν ταύτην, πῶς δ' ἂν ἀποκρουσαίμεθα τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλισθ' οἱ μήπω πνευματικῶς εἰδότες ἀντεπιέναι τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, εἰ μὴ καὶ διὰ τοῦ ἔξω σχήματος ἡμᾶς αὐτοὺς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καὶ τί λέγω τοὺς ἄρτι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καὶ τῶν τελεωτέρων εἰσιν οἳ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν εὐήκοον τὸ θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον τῶν μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος Ἠλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυετῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν αὐχμόν. Οὗτοι δέ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ' ὧν ἀκηκοέναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τὴν τῶν φαρισαίων νόσον, διὸ καὶ τὸ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου, δηλαδὴ τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ καθαίρειν οὐκ ἐθέλωσι καὶ ταῖς πατερικαῖς μὴ στοιχοῦντες παραδόσεσι σπεύδουσιν αὐτοὶ προκαθῆσθαι πάντων ὡς καινοὶ νομοδιδάσκαλοι· τό τε σχῆμα τῆς δεδικαιωμένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοί τε ἀπαξιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους τῶν εὐχομένων παραινοῦσι μὴ προσίεσθαι· καθάπερ γὰρ ἐν εὐαγγελίοις φησίν ὁ Κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἆραι»· τοῦτον δὴ ζηλοῦσι οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὔχεσθαι προσέχοντες τὴν ὄψιν.

---

[115] *Romani* 8, 11.

[116] Literal *celor duhovniceşti ai vicleniei.*

[117] Expresia *εὐήκοον ἔχειν τὸ θεῖον* (*bine-ascultător a avea dumnezeiescul*) foloseşte, aşadar, nu scripturisticul *θεός* (dumnezeu), ci filosoficul-păgân *θεῖον* (*divinul* sau *divinitatea*); ca atare expresia se regăseşte la sfântul Ioan Hrisostom (*In catenas sancti Petri* 19.21-23); corespunde clasicei «εὐμενὲς... τὸ θεῖον» (Thucydide, Porphyrius), preluată de Părinţi (Grigorie Teologul, Vasile cel Mare) şi mai apoi de imnografie (vezi, de pildă, podobia *Casa Efratului*); *εὐήκοον* apare şi în rugăciunea Heruvicului, tradus fiind prin *binevoitor*.

trupul, în care şi apostolul zice că nimic bun nu locuieşte până a se sălăşlui legea vieţii[115]? Aşadar, mai ales acesta nu trebuie să fie scăpat vreodată din luarea-aminte [asupra lui], căci cum va fi al nostru? Şi cum [să facem] să nu-l scăpăm? Şi cum vom [împiedica şi] da înapoi suişul spre el al celui viclean, mai ales cei ce încă nu ştim a ne împotrivi duhovniceşte duhurilor vicleniei[116], de nu ne vom învăţa a lua aminte la noi înşine şí prin poziţia [noastră] cea dinafară? Şi ce zic doar de cei ce de curând s-au apucat [de lucrul acesta], când sînt unii şi dintre cei mai desăvârşiţi care, folosindu-se în rugăciune de poziţia aceasta, bine-ascultător avut-au Dumnezeiescul[117] – nu doar din cei de după Hristos, dar şi din cei dinaintea venirii Lui la noi? Că şi însuşi Ilie cel preadesăvârşit în theoptie [adică în vederea de Dumnezeu], capul pe genunchi punându-şi-l şi astfel mintea – mai nepregetătoare [devenită] – în sine însăşi şi în Dumnezeu adunând-o, seceta aceea cea de mulţi ani a dezlegat-o[118]. Iar aceştia – de la care zici că ai auzit aşa ceva – mie îmi pare, frate, că bolesc de boala fariseilor, fapt pentru care nici partea dinlăuntru a paharului[119] – adică inima – nu voiesc a şi-o cerceta şi curăţi, şi se şí silesc – nepăşind după predaniile părinteşti – a şedea ei mai înainte de toţi[120], ca nişte noi învăţători-de-lege, iar poziţia acelei îndreptăţite rugăciuni vămeşeşti[121] – precum zice Domnul în Evanghelii: «iar acela nu voia nici ochii să şi-i ridice la cer»[122] – aceştia o disprețuiesc şi îi îndeamnă şí pe ceilalţi – dintre cei ce se roagă – să n-o primească; [or] tocmai pe aceasta o râvnesc cei ce atunci când se roagă au privirea [ațintită] la sineşi.

---

[118] Vezi *III Împăraţi* 18, 42-45; frază asemănătoare vezi şi în *Epistola a II[a] către Varlaam* 49, redactată probabil în aceeaşi perioadă, GA, p. 266.
[119] *Matei* 23, 25; *Luca* 11, 39.
[120] Vezi *Matei* 23, 6, *Marcu* 12, 39, *Luca* 20, 46.
[121] «îndreptăţitei»: după mărturia Domnului despre vameş; vezi *Luca* 18, 14.
[122] *Luca* 18, 13.

[11] Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους τούτους ὀνομάζοντες, πρὸς τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι (τίς γὰρ ποτε τούτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγει τὴν ψυχήν;) πρὸς γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους, καὶ ὑβριστὰς τῶν ἐπαινουμένων σφᾶς αὐτοὺς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτὰς τῶν σφαλλομένων, οὐδ' ἡσυχίας ἕνεκεν καὶ ἀληθείας, ἀλλὰ κενοδοξίας χάριν γράφοντας, οὐδ' ἵνα πρὸς νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἐπαγάγωσιν. Αὐτὸ γὰρ τὸ ἔργον καὶ τοὺς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους τούτου παντὶ τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πράξεως ἐξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ῥαδίως καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ κοιλίας μου» καὶ τὸν εἰρηκότα πρὸς Θεὸν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» κοιλιοψύχους ἂν προσαγορεύσεται καὶ κοινῇ πάντας διαβάλοιεν τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερὰ καὶ θεῖα καὶ πνευματικὰ τυποῦντας καὶ καλοῦντας καὶ ἀνιχνεύοντας. Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν παρὰ τοῦτο βλάβος ἐποίσουσιν οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μακαρισμῶν πρόξενοι γενήσονται καὶ μείζονος προσθήκης τῶν ἐν οὐρανοῖς στεφάνων, αὐτοὶ δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μένουσι καὶ οὐδὲ πρὸς τὰς σκιὰς ἔξουσιν ἀτενίζειν τῆς ἀληθείας, πολὺ δὲ τὸ δέος μὴ καὶ δίκην τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτοὺς τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

---

[123] Varlaam îi numea, de regulă, pe isihaşti 'evhiţi (rugăcioşi)' sau 'masalieni'; se pare, însă, că într-o fază anterioară a disputei – până în 1339 – îi numea, în derâdere, şi 'omfalopsíhi (cu-sufletul-în-buric)'; vezi *Epistola a II[a] către Varlaam* 50: «amarnic învinuitor al lor s-a făcut în sinod, numindu-i pe aceştia 'cu sufletul în buric'», GA, p. 268.

[124] Adică: de linişte sau liniştire.

[125] Varlaam spune (*Către Ignatie*, Schirò 318, 76 şi urm.) că trezvia este acceptabilă doar dacă duce la omorârea părţii pătimitoare; dar dacă goleşte sufletul de *φρόνησις*, umplându-l de *φρόνημα*, atunci trebuie căutat alt fel de trezvie.

[11] Iar cei ce îi numesc pe aceştia 'cu-sufletul-în-buric'[123], pe lângă faptul că – [e] limpede – îi calomniază pe cei pe care îi învinovăţesc (pentru că cine dintre aceştia zice vreundeva că sufletul este în buric?); pe lângă faptul, deci, de a fi dovediţi că în mod calomniator [îi] atacă [pe aceia], şi necinstitori ai [lucrurilor] celor de laudă pe ei înşişi s-au arătat a fi – iar nu îndreptători ai [lucrurilor] celor greşite – şi a scrie nu [din dragoste] de isihie[124] şi adevăr, ci de dragul slavei deşarte, nici spre a călăuzi la trezvie, ci spre a abate de la trezvie[125]; fiindcă [pe] acest lucru şi pe cei ce cu grijă s-au apucat de el se silesc în tot chipul a-i face de râs [doar] pe temeiul faptei ce-i este potrivită înafară[126]; iar unii ca aceştia şi pe cel ce a spus: «legea lui Dumnezeu în mijlocul pântecelui meu»[127], şi pe cel ce a zis către Dumnezeu că «pântecele meu suna-va ca o alăută, şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»[128] i-ar numi – fără a sta pe gânduri – 'cu sufletul în pântece' şi i-ar batjocori laolaltă pe toţi care prin simboluri pe cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi duhovniceşti le închipuie, şi le numesc, şi le adulmecă[129]; dar acelora nici o vătămare nu le va veni de aici, ba [defăimătorii] chiar le vor fi pricinuitori de fericiri şi de mai mare adaos de cununi în ceruri, pe când aceştia vor rămâne în afara sfintelor acoperăminte, şi nici la umbrele adevărului nu vor avea cum căuta [cu ochii][130], şi mult mă tem ca nu cumva să şi plătească [cu] osândă veşnică, pentru că nu doar s-au despărţit pe sineşi de sfinţi, dar s-au şi aruncat asupră-le prin cuvânt.

---

[126] Este vorba despre fapta de a privi la ei înşişi, despre practica privirii spre buric, foarte potrivită scopului adunării minţii de la cele dinafară în cele dinlăuntru.

[127] *Psalmii* 39, 8; în ediţia oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta rămâne înlăuntru inimii mele'.

[128] *Isaia* 16, 11; vezi mai sus 1,2,1, nota 17.

[129] Sfântul Grigorie distinge între simboluri naturale şi simboluri nenaturale; vezi III, 1, 14.

[130] Notăm că paragraful corespunde aproape cuvânt cu cuvânt cu pasajul din *Epistola a II^a^ către Varlaam* 50; «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonică.

[12] Συμεῶνος γὰρ τοῦ νέου θεολόγου τὸν *Βίον* οἶσθα, θαῦμά τε ὄντα πάντα σχεδὸν καὶ δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑπὸ Θεοῦ δεδοξασμένον, τά τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμματα ζωῆς εἰπών τις, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ προσήκοντος, καὶ Νικηφόρον δὲ τὸν ὅσιον ἐκεῖνον, ὅς, πολυετῆ χρόνον ἐν ἠρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ διενεγκών, ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐμφιλοχωρήσας καὶ ἀπασχολήσας ἑαυτόν, ἐκ πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν συνειλοχώς, τὴν νηπτικὴν ἡμῖν αὐτῶν παραδέδωκε πρᾶξιν. Οὗτοι τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνατρέπειν φής τινας σαφῶς τοῖς προαιρουμένοις εἰσηγοῦνται. Καὶ τί λέγω τοὺς παλαιοὺς τῶν ἁγίων; Ἄνδρες γὰρ μικρῷ πρὸ ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καὶ ἀποδεδειγμένοι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου τοῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οἰκείου παρέδωκαν, τόν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καὶ τῆς ἀληθείας τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλέστατον ἐφ' ἡμῶν ἀνεκήρυττον τὸν φερωνύμως Θεόληπτον ἐκεῖνον ἀκούεις, τὸν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπὸ ταύτης ὡς ἀπὸ λυχνίας τὸν κόσμον φωτίσαντα, τὸν Ἀθανάσιον ἐκεῖνον, ὃς ἐπ' ἐνιαυτοὺς οὐκ ὀλίγους τὸν πατριαρχικὸν ἐκόσμησε θρόνον, οὗ καὶ τὴν σορὸν ὁ Θεὸς ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκεῖνον τὸν ἐξ Ἰταλῶν, τὸν τοῦ μεγάλου ζηλωτὴν Νείλου, τὸν Σελιώτην καὶ τὸν Ἠλίαν, τοὺς μηδὲν ἀποδέοντας ἐκείνου, Γαβριὴλ καὶ Ἀθανάσιον, τοὺς καὶ προφητικοῦ χαρίσματος ἠξιωμένους. Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις καὶ πολλοὺς ἄλλους πρὸ αὐτῶν τε καὶ σὺν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτοὺς γεγονότας, ἐπαινοῦντας καὶ παραινοῦντας, κατέχειν τοὺς βουλομένους τὴν παράδοσιν ταύτην, ἣν 'οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας', οἱ μηδ' ἴχνος ἡσυχίας εἰδότες, μηδ' ἀπὸ πείρας,

[131] *Viața lui Simeon*, ed. Hausherr, *Orient. Chr.* 12, 45, 1928.

[132] Amintim că 'noul Teolog' înseamnă 'noul Grigorie [Teologul]'; tot astfel, şi sfântul Grigorie Palama a fost numit 'noul Hrisostom'.

[133] Aşadar – pe lângă *Metodă* – sf. Grigorie citise şi alte scrieri ale lui Simeon.

[134] În sensul scripturisticului 'cuvintele vieții' (*Ioan* 6, 68).

[135] Adică: ale Părinților, 'patristice'.

[12] Că ştii viaţa lui Simeon[131], a noului Teolog[132] (întreagă fiind, putem zice, o minune şi [întreagă] slăvită de către Dumnezeu cu minuni mai presus de fire), ale cărui scrieri[133] 'scrieri ale vieţii'[134] de le-ar numi cineva, nu ar greşi; şi pe Nichifor, cuviosul acela care, vreme de mulţi ani în linişte şi în isihie petrecând, mai apoi şi în părţile mai pustii ale sfântului Munte [cu bucurie] sălăşluindu-se şi îndeletnicindu-se [cu aceasta], din toate zicerile părinteşti[135] culegând, nouă înşine ne-a predat această faptă trezvitoare[136]; aceştia, dar, [tocmai] lucrul acesta – pe care spui că unii îl răstoarnă[137] – îl înfăţişează limpede celor ce voiesc [să audă]. Şi ce zic [doar de] sfinţii vechi? Că bărbaţi [ce au trăit] puţin înaintea noastră – mărturisiţi[138] şi dovediţi întru puterea Duhului sfânt – cu gura lor ne-au predat nouă acestea, iar pe teologul acesta[139] cu adevărat Teolog şi văzător preanegreşit[140] al adevărului tainelor lui Dumnezeu ni l-au vestit nouă [a fi]: l-ai auzit pe acel [vestit] Theolipt – cel pe drept numit aşa[141] – întâistătătorul Filadelfiei (mai bine zis pe cel ce din [Filadelfia] aceasta ca dintru un sfeşnic a luminat lumea); pe acel [vestit] Athanasie, care nu puţini ani a împodobit tronul patriarhal, ale căruia moaşte Dumnezeu i le-a şi cinstit; pe acel [vestit] Nil, cel [cu obârşia] din itali[eni], Seliotul, râvnitorul marelui Nil, şi pe Ilie, [care] cu nimic [nu sînt] mai prejos decât acela[142]; pe Gavriil şi pe Athanasie, cei şi de harisma proorocească învredniciţi? Pe toţi aceştia, [cum] şi pe mulţi alţii dinaintea lor, şi din vremea lor, şi de după ei, negreşit îi auzi lăudând – şi îndemnând la – [faptul de] a ţine, cei ce voiesc, predania aceasta, pe care 'noii învăţători ai isihiei' – care nici urmă de isihie nu cunosc şi care nu din cercare dau sfaturi, ci din

[136] Sau: 'această practică neptică'; scrierea în care Nichifor îşi justifică metoda sa prin citate patristice este *Despre paza inimii* – P.G. 147, 945:66.
[137] Sau: 'îl combat'.
[138] Adică: recunoscuţi. [139] E vorba de Simeon. [140] Adică: foarte sigur.
[141] Θεόληπτος (*Theolipt*) înseamnă 'cel luat (în stăpânire) de Dumnezeu'.
[142] Adică decât Nil cel mare.

ἀλλ' ἀπὸ λογολεσχίας νουθετοῦντες, ἀθετεῖν καὶ μεταδιδάσκειν καὶ ἐξουθενεῖν πειρῶνται, πρὸς οὐδὲν χρήσιμον τῶν ἀκουόντων. Ἡμεῖς δὲ καὶ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἔστιν οἷς αὐτοπροσώπως ὡμιλήσαμεν καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοὺς καὶ πείρᾳ καὶ χάριτι δεδιδαγμένους, τοῖς ἀπὸ τύφου καὶ λογομαχίας ἐπὶ τὸ διδάσκειν χωρήσασιν εἴξομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Καὶ σὺ τοίνυν τοὺς τοιούτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυὶδ συνετῶς σεαυτῷ προσλαλῶν «εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»· σεαυτόν τε πειθήνιον παρέχων τοῖς πατράσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμπειν ἀεὶ τὸν νοῦν προτρέπονται.

[iubire de] flecăreală – se străduiesc a o da la o parte, şi a o schimba, şi a o defăima, spre nici un folos al celor ce [îi] ascultă. Dintre sfinţii aceia sînt însă unii cu care şi noi înşine am petrecut şi pe care i-am avut învăţători[143]. Cum, dar, nesocotindu-i pe aceştia – [pe cei] învăţaţi şí de cercare, şí de har – vom încuviinţa cu cei ce din îngâmfare şi din [iubire de] gâlceavă[144] s-au apucat să înveţe [pe alţii]? Nu se va întâmpla aceasta, nu, nicidecum. Şí tu, aşadar, împotriveşte-te unora ca aceştia, cu pricepere zicându-ţi ţie însuşi, [dimpreună] cu David: «binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul, şi toate cele dinlăuntrul meu numele cel sfânt al Lui»[145], şi ascultător pe tine însuţi făcându-te Părinţilor, auzi-i cum îndeamnă a trimite pururea mintea înlăuntru: [...][146].

[143] Dascălul lui Palama în privinţa trezviei a fost Theolipt (vezi Filothei, *Engomiu*, PG 151, 561 A); a cunoscut însă, fără îndoială, şi pe alţii din cei pomeniţi aici; se pare că pe Grigorie Sinaitul, care are şi el o astfel de scriere, nu l-a cunoscut. Mai mult, aşa cum am arătat în studiul nostru *Un veac de isihasm* (*Marcu Evghenicul* II, GA, p. 8-9), *Cuvântul* Sinaitului la Schimbarea la Faţă are certe influenţe din Triadele lui Palama.

[144] Literal: dispută verbală.

[145] *Psalmii* 102, 1.

[146] Autorul se referă aici la o antologie de locuri patristice, care nu s-a păstrat.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT AL TREILEA DIN PRIMELE, DESPRE LUMINĂ ŞI DUMNEZEIASCA LUMINARE ŞI SFÂNTA EUDEMONIE ŞI DESĂVÂRŞIREA CEA ÎN HRISTOS

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

Ἄρτι, πάτερ, ἀκριβέστερον ἔγνων μὴ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων οὐκ ἔχοντας εἴδησιν, μηδὲ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου πείρας, ἥ καὶ μόνη βεβαία καὶ ἀνεξέλεγκτος ἀνεπιγνώμονας ὄντας τοὺς κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων γράφοντας, ἀλλὰ καὶ τῶν πατερικῶν λόγων ἀνηκόους παντάπασιν. Εἰκῇ δὴ φυσιούμενοι, κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ ἃ μὴ ἑωράκασιν ἐμβατεύοντες, ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτῶν, εἰς τοσοῦτον ἐξετράπησαν τῆς εὐθείας, ὡς ἐκείνους μὲν συκοφαντεῖν φανερῶς, ἑαυτοῖς δὲ μηδ' ὁπωσοῦν συμφωνεῖν· διὸ καὶ περὶ φωτισμοῦ λέγειν ἐπιχειροῦντες ἀπαγορεύουσι μὲν ὡς πλάνην πάντα φωτισμὸν αἰσθήσει ληπτόν, οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ πάντα φωτισμὸν θεῖον αἰσθήσει λέγουσι ληπτόν, συμβολικοὺς μὲν φάσκοντες τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν Ἰουδαίοις καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν προφήταις γενομένους, αἰσθητὸν δὲ σαφῶς τὸν ἐν Θαβωρίῳ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθόδου καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς. Ὑπέρ αἴσθησιν δὲ φωτισμὸν τὴν γνῶσιν μόνην λέγουσι, διὸ καὶ ταύτην κρείττω τοῦ φωτὸς καὶ τέλος πάσης ἀποφαίνονται θεωρίας. Ἃ δέ φασι παρά τινων ἀκοῦσαι, νῦν ὡς ἐν βραχεῖ σοι διηγήσομαι. Παρακαλῶ δ' ἀνέχεσθαί μου

[1] E vorba de antiisihaşti.
[2] «care»: cercare.
[3] Literal: irefutabilă.
[4] Adică: de cuvintele Părinţilor.
[5] Aici «călcând» are şi înţelesul de a lua în stăpânire, a-şi împropria.
[6] Adică: orice (fel de) luminare 'prinsă' sau 'receptată' de simţire, aflată sub incidenţa simţurilor.
[7] Sau: cu Iudeii şi cu prorocii.

ÎNTREBAREA A TREIA

Acum, Părinte, am cunoscut mai îndeaproape că cei ce scriu împotriva celor ce se liniştesc – neavând[1] cunoştinţa [venită] de la fapte, nici cercarea [venită] din trăire, care[2] şi este singura sigură şi de nepârât[3] – nu sînt, simplu, necunoscători, ci şi cu totul neascultători de cuvintele părinteşti[4]; 'zadarnic, dar, îngâmfându-se' – după [cum zice] apostolul – şi 'călcând în cele ce nu au văzut[5], după mintea trupului lor', într-atât s-au abătut de la [calea] cea dreaptă, că [şí] pe aceia – vădit – îi calomniază şi, pe de altă parte, nu conglăsuiesc câtuşi de puţin nici cu ei înşişi; fapt pentru care, şi despre luminare apucându-se să vorbească, pe de o parte interzic – ca [fiind] rătăcire – toată luminarea cea luată prin simţire[6], dar, pe de alta, tot ei zic şi că toată dumnezeiasca luminare este luată prin simţire, 'simbolice' numind [ei] luminările cele făcute în legea de demult, înaintea venirii lui Hristos, în Iudei şi în prorócii cei dintre dânşii[7], şi 'simţită'[8] pe cea [făcută] limpede în Tavor la schimbarea la faţă a Mântuitorului şi pe cea de la pogorârea sfântului Duh şi [toate] câte asemenea acestora; pe când, 'luminare mai presus de simţire' spun [că] este singură cunoaşterea [adică gnoza], [fapt] pentru care o şi declară pe aceasta [a fi] mai superioară luminii şi sfârşit [culme, adică] a toată vederea dumnezeiască. Şi îţi voi povesti acum pe scurt cele pe care [ei] zic că le-au auzit de la unii[9]; şi te rog să mă îngădui şi să ai în minte [faptul] că, de la nimeni dintre cei ce

[8] Adică: sensibilă, senzorială.
[9] Adică: de la unii dascăli ai isihiei.

καὶ διανοεῖσθαι ὡς, παρ' οὐδενὸς ἐγώ ποτε τοιαῦτ' ἀκούσας τῶν ἡσυχαζόντων, οὐ δύναμαι πείθειν ἐμαυτὸν ὡς ἐκεῖνοι τοιοῦτό τι παρά τινος ἀκηκόασιν τῶν ἡμετέρων. Λέγουσι δ' ὅμως ὑποκριθῆναι μὲν μαθητιῶντας, ἀλλ' οὐκ εὐμαθεῖς, διὸ γραφῇ διδόναι τὰ παρὰ τῶν διδασκάλων πρὸς αὐτοὺς λεγόμενα λιπαρῆσαί τε καὶ πεῖσαι. Γράφουσιν τοίνυν φάναι τοὺς διδάσκοντας αὐτοὺς πάσης μὲν Γραφῆς ἱερᾶς ὡς πονηρᾶς ἀφεῖσθαι, προσανέχειν δὲ μόνῃ τῇ εὐχῇ, δι' ἧς ἀπελαύνεσθαι μὲν τὰ πονηρὰ πνεύματα, συνουσιωμένα ὄντα τοῖς ἀνθρώποις, ἐκπυροῦσθαι δὲ τοὺς αὐτοὺς αἰσθητῶς καὶ σκιρτᾶν καὶ ἥδεσθαι, μηδὲν ἀλλοιουμένης τῆς ψυχῆς, βλέπειν δὲ φῶτα τούτους αἰσθητὰ σημεῖον δ' ἡγεῖσθαι τῶν μὲν θείων τὴν ἐπικεχρωσμένην λευκότητα, τῶν δὲ πονηρῶν τὸ οἷον πυρῶδες καὶ ξανθόν. Τοὺς μὲν οὖν διδάσκοντας αὐτοὺς φάναι ταῦτα γράφουσιν, αὐτοὶ δὲ δαιμονιώδη τοῦτ' εἶναι πάντα ἀποφαίνονται· κἄν τις ἐπί τινος τῶν εἰρημένων ἀντιλέγῃ τούτοις, σημεῖον μὲ τοῦτο τίθενται τῆς ἐμπαθείας, τὴν δ' αὖθις δεῖγμα τίθενται τῆς πλάνης· καὶ διὰ πολλῶν ἄν τις ἐπισκέψαιτο περιπίπτονας οἷς κατηγοροῦσι καὶ μάλιστα τὸ πολυέλικτον καὶ δολερὸν τοῦ ὄφεως ἐν τοῖς ἑαυτῶν μιμουμένους γράμμασι, πολλάς τε στροφὰς στρεφομένους καὶ πολλὰς ἐξελίττοντας πλοκὰς καὶ ἄλλοτε ἄλλως καὶ ἐναντίως τὰ σφῶν αὐτῶν ἐξηγουμένους. Τὸ γὰρ ἑδραῖον καὶ ἁπλοῦν οὐκ ἔχοντες τῆς ἀληθείας εὐεπίτρεπτοί εἰσιν εἰς τἀναντία, καὶ τῷ ἐλέγχῳ τοῦ οἰκείου συνειδότος αἰσχυνόμενοι κρύπτειν ἑαυτοὺς ὡς καὶ ὁ Ἀδάμ ἐπιχειροῦσι τῷ ποικίλῳ καὶ γραφοειδεῖ καὶ ἀμφιῤῥέπεῖ πρὸς διάφορα νοήματα τῶν λόγων. Σὲ δ' ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν δόξης περὶ τῶν ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων ἀξιῶ, πάτερ, σαφηνίσαι.

se liniştesc nemaiauzind eu vreodată unele ca acestea, îmi este cu neputinţă să mă conving [pe mine însumi] că aceia au auzit una ca aceasta de la vreunii dintre ai noştri. Dar ei zic că, prefăcându-se a fi ucenici, dar neîndemânatici la învăţat, le-au cerut[10] – şi i-au înduplecat – a aşterne în scris spusele către ei ale dascălilor; Scriu, aşadar, că dascălii le-au zis să lase toată scriptura sfântă – ca [fiind] rea – şi să ţină doar de rugăciune, prin care se alungă, pe de o parte, duhurile cele rele – con-în-fiinţate fiind [acestea] oamenilor[11] – iar ei înşişi, pe de alta, se înfoacă în chip simţit şi saltă şi se îndulcesc, întru nimic vătămându-li-se sufletul, şi văd [şi] lumini simţite[12], semn al celor dumnezeieşti socotind răspândirea înafară a albului, iar al celor rele răspândirea galbenului ca de foc. Scriu [ei[13]], aşadar, că acestea le-au spus cei ce îi învăţau; dar, în ceea ce îi priveşte, ei declară că toate acestea sînt [lucruri] diavoleşti; iar dacă cineva li se împotriveşte în privinţa vreunuia din [lucrurile] cele spuse [de ei], [aceştia] socotesc că acesta este semn al împătimirii, [împătimire] pe care o socotesc dovadă a rătăcirii; şi în multe chipuri – de ar sta cineva să cerceteze – cad [ei înşişi] în cele pe care le condamnă şi, mai mult, întortocherea şi vicleşugul [unduirii] şarpelui imitându-le în scrierile lor, multe întorsături fac, şi împletituri, şi uneori altminteri şi [chiar] potrivnic [lor] le tâlcuiesc pe cele de ei înşişi zise; că neavând întemeierea şi simplitatea [proprii] adevărului, sînt schimbători, trecând lesne la [opiniile] cele potrivnice, şi, ruşinaţi de mustrarea conştiinţei lor, încearcă – precum Adam – a se ascunde, sub felurimea şi întortocherea şi ambivalenţa cuvintelor. Te rog, deci, Părinte, să [mă] lămureşti ce socotim noi în privinţa celor spuse de aceia.

[10] Adică: dascălilor.
[11] Adică: unite fiind [ele] cu fiinţa oamenilor.
[12] Adică: sensibile, sub incidenţa simţurilor trupeşti.
[13] Adică: antiisihaştii.

1, 3
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ
ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

[1] Οὐκ ἄρα μόνον ταῖς ἀρεταῖς αἱ κακίαι παραπεπήγασιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐσεβέσι λόγοις ἐπὶ τοσοῦτον οἱ δυσσεβεῖς ἐν γειτόνων εἶναι δοκοῦσιν, ὡς διὰ μικρᾶς πάνυ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως μεταβάλλειν εἰς ἀλλήλους ῥᾳδίως καὶ πρὸς πᾶν τοὐναντίον μεταχωρεῖν τὴν τῶν ῥημάτων διάνοιαν· ἐντεῦθεν ψευδοδοξία σχεδὸν πᾶσα προσωπεῖον φέρει τῆς ἀληθείας τοῖς μὴ τὴν μικρὰν ἔλλειψιν ἢ προσθήκην συνορᾶν δυναμένοις. Τέχνη δὲ καὶ τοῦτο δεινὴ τοῦ πρὸς ἀπάτην εὐμηχάνου πονηροῦ δαίμονος. Μὴ μακρὰν γὰρ ἀποστήσας τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας διπλῆν συνεσκεάσατο τὴν ἀπάτην· τῇ γὰρ βραχύτητι τῆς διαφορᾶς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης, ἢ τὸ ψεῦδος ἡγήσεταί τις ἀλήθειαν ἢ καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς παραπλησίαν τῷ ψεύδει, ψεῦδος· ἑκατέρωθεν δὲ πάντως ἐκπεσεῖται τῆς ἀληθείας. Ταύτην μυηθέντας τὴν τέχνην οἱ τὰ Ἀρείου πρεσβεύοντες, τὴν

[14] Am preferat să redăm prin *eudemonia* cuvântul elin *εὐδαιμονία*, care înseamnă literal *fericire, prosperitate*, pentru a păstra măcar întrucâtva jocul de cuvinte prin care Palama opune adevărata fericire roadelor insuflării demonice.

1, 3
AL ACELUIAŞI, CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT AL TREILEA DIN PRIMELE, DESPRE LUMINĂ ŞI DUMNEZEIASCA LUMINARE ŞI SFÂNTA EUDEMONIE[14] ŞI DESĂVÂRŞIREA CEA ÎN HRISTOS

RĂSPUNSUL AL TREILEA

[1] Aşadar nu doar [că] răutățile se proțăpesc[15] [pe] lângă virtuți, ci [şi] cei rău-cinstitori caută a fi cât mai aproape de cuvintele bine-cinstitoare, încât, printr-o foarte mică adăugire ori omisiune, să poată lesne preschimba înțelesul spuselor dintr-unul într-altul, ba [chiar] să-l aducă la ceea ce este cu totul pe dos; astfel, mai toată mincinoasa socotință poartă masca adevărului [în fața] celor ce nu sînt în stare a vedea mica lipsă ori adăugire; iar lucrul acesta este tot meşteşug al vicleanului diavol, celui lesne născocitor de chipuri de înşelare; că nedepărtând mult minciuna de adevăr, îndoită înşelare a ticluit: că deosebirea – din pricina micimii [ei] – scăpându-le celor mulți, sau minciuna să o socotească cineva adevăr, sau chiar adevărul – ca pe unul aproape de minciună – minciună; şi în amândouă chipurile să cadă, negreşit, de la adevăr. Meşteşugul acesta învățându-se [de la diavol] cei ce țineau cele ale lui Arie, puneau

[15] Literal: 'se afişează' (chiar şi în înțelesul de la reflexiv).

ἐν Νίκῃ τῇ πόλει πίστιν ἀντὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ προὐβάλλοντο, τὸν ὀρθοτομοῦντα τῆς ἀληθείας λυμαινόμενοι λόγον. Ταύτῃ κεχρημένος αὐτὸς Ἄρειος τῇ ἀπάτῃ, μικροῦ κοινωνοὺς ἂν ἔσχε καὶ συλλειτουργοὺς τοὺς αὐτὸν ἐπ' ἐκκλησίας ἀποκηρύξαντας, εἰ μή, τὸν δόλιον φωρᾶσαι μὲν δυνηθείς, ἀλλ' οὐκ ἐξελέγξαι σαφῶς ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, Θεῷ δι' εὐχῆς προσέδραμε καὶ δι' αὐτῆς μυσαρῷ θανάτῳ δικαίως τὸν μυσαρὸν ἐκεῖνον καὶ φερωνύμως μεμηνότα παρέπεμψε.

[2] Ταύτῃ καὶ νῦν, ἀδελφέ, χρῆσθαι διὰ πάντων μοι δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἃ διήγησαι. Ἀφεῖσθαι μὲν γὰρ τοὺς ἀρχομένους ἡσυχάζειν μακρᾶς ἀναγνώσεως καὶ προσανέχειν τῇ μονολογίστῳ προσευχῇ, μέχρις ἂν ἕξιν τινὰ σχοῖεν τοῦ ταύτης ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι κατὰ διάνοιαν, κἂν ἄλλο τι τὸ σῶμα πράττῃ, ὅ τε ἅγιος Διάδοχος καὶ Φιλήμων ὁ μέγας καὶ ὁ πολύς τὰ θεῖα Νεῖλος καὶ ὁ τῆς Κλίμακος Ἰωάννης καὶ πολλοὶ τῶν ζώντων εἰσηγοῦνται πατέρων, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνονήτου καὶ πονηρᾶς· προστιθέντες δ' οὗτοι τὸ «πονηρᾶς», πονηρὰς ἐποίησαν τὰς ἀγαθὰς εἰσηγήσεις. Καὶ τῶν πονηρῶν δὲ πνευμάτων καὶ παθημάτων εἶναι τὴν προσευχὴν ἐλάτειραν τοὺς ἁγίους πάντας σχεδὸν ἔργῳ τε καὶ λόγῳ δείξαντας γινώσκομεν, καὶ πᾶς τις εὖ φρονῶν οὕτω καὶ δοξάζει καὶ διδάσκει· συνουσιωμένα δὲ ταῦθ' ἡμῖν οὐδείς· τοῦτο δὲ προσθέντες οὓς

[16] «credința din Nice»: mărturisirea de credință formulată la Nice. În 359 reprezentanți ai conciliului de la Seleucia i-au obligat – la presiunea împăratului – pe reprezentanții conciliului de la Arimin să semneze un simbol arian de credință în cetatea Nice, cu scopul clar de a înlocui insidios simbolul de la Niceea cu cel de la Nice.

[17] *II Timotei* 2, 15. Înțelesul propriu-zis al verbului grecesc (*ὀρθοτομέω*) este faptul de *a tăia* (a croi drum) *drept*; în cazul de față traducerea literală ar fi: *cuvântul ce taie drept* (drumul spre locul unde se află) *adevărul*.

[18] Adică: coliturghisitori.

[19] Este vorba despre arhiepiscopul Constantinopolei, Alexandru (Socrate, *Istoria Bisericească* 1, 38, stephanus.tlg.uci.edu); moartea scornitorului ereziei s-a pus şi pe seama rugăciunilor lui Hesiod al Corintului.

[20] Dat fiind, probabil, contextul politic.

[21] Adică: prin rugăciune.

de față credința din cetatea Nicei[16] în locul celei din Niceea, spre a prăpădi cuvântul cel ce drept-învață[17] adevărul. De înşelarea aceasta slujindu-se şi Arie însuşi, cât pe ce să şi-i facă părtaşi şi împreună-slujitori[18] pe [înşişi] cei ce îl alungaseră din Biserică, dacă marele Alexandru[19] – pricepându-i vicleşugul, dar neputându-i-l da limpede în vileag[20] – nu ar fi alergat prin rugăciune la Dumnezeu şi, prin aceasta[21], nu l-ar fi dat, pe drept, la moarte spurcată pe acel spurcat şi turbat după cum îi şi era numele[22].

[2] De [înşelarea] aceasta şi acum, frate, îmi pare că se slujesc întru toate cei ce zic lucrurile pe care le povesteşti. Că [la faptul de] a lăsa – cei ce au început a se linişti – citirea îndelungă şi să ia seama [doar] la rugăciunea cea dintr-un cuvânt[23], până când vor dobândi întrucâtva deprinderea de a o avea pe aceasta neîncetat în cuget, chiar şi altceva făcând [cu] trupul, îndeamnă [şi] sfântul Diadoh şi Filimon cel mare şi Nil cel mult [deprins] în cele dumnezeieşti şi Ioan al Scării şi mulți părinți din cei ce trăiesc [astăzi], dar nu ca [fiind citirea aceea] nefolositoare şi rea; adăugându-l, deci, aceştia pe 'rea', [în] rele au [pre]făcut bunele îndemnuri. Iar faptul de a fi rugăciunea alungătoare a relelor duhuri şi patimi ştim că aproape toți părinții l-au arătat cu cuvântul şi cu lucrul; şi oricine – [din cei] bine cugetând – aşa şí socoteşte şí învață [pe ceilalți]; dar nimeni [nu le-a arătat] pe acestea [a fi] 'con-în-ființate' nouă; aceasta, deci, adăugând-o de la ei înşişi cei de care zici, [în] lucru de lepădat au [pre]făcut lucrul [cel] de dorit[24]. Iar [faptul de] a sălta inima, ca oarecum sărind

[22] Adjectivul ἄρειος înseamnă cuvenit sau închinat lui Ares, zeului războiului şi al vrajbei.

[23] 'Rugăciunea dintr-un cuvânt' este 'Doamne Iisuse' (cu sau fără 'miluieşte-mă'), pe care isihaştii o rosteau rugându-se neîncetat, practicată încă din vechime. Vezi trimiterea la Diadoh al Foticeii din nota de mai jos; vezi, de asemenea, Ioan Scărarul, *Scara*, treptele 9, 15, 28 (PG 88, 841; 900; 1132); Isihie, *Despre trezvie* 62, *Filocalia românească* IV, Sibiu 1948, p. 57.

[24] Adică: rostirea rugăciunii.

φῆς παρ' ἑαυτῶν, φευκτὸν ἐποίησαν τὸ διωκτόν. Σκιρτᾶν δὲ τὴν καρδίαν οἱονεὶ πηδῶσαν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος σημεῖον τοῦτο τίθεται τῆς χάριτος· ἐξέρχεσθαί τε ἀπὸ τῆς εὐχῆς οἱονεὶ πεπυρωμένον, ὅταν ἀνεπιθολότῳ νῷ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἔντευξιν ποιήσεταί τις, ἥ τε πεῖρα καὶ ὁ τῆς Κλίμακος σαφῶς διδάσκει, τούτου τε χωρὶς καὶ τῆς κατὰ τὴν εὐχὴν ἐπιδημίας τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης τῇ ψυχῇ πραότητος, σωματικὴν ἢ καὶ ἰουδαϊκὴν τὴν προσευχὴν ἡγεῖται· ἡδονῆς τε ἔμφασιν ἐγγίνεσθαι τῷ τῶν εὐχομένων στόματι οὐκ ἀπὸ τῆς προσευχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν συνέσει ψαλμῳδίας, πολλοί τε ἄλλοι καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς βελτίωσιν ἔχουσιν ἀρχήν. Τοῦτο δὲ νῦν οἱ συκοφάνται τῶν ἁγίων οὓς λέγεις ἀφελόντες, τὰ ἀξιέπαινα μεμπτέα πεποιήκεσαν καὶ τοῦ ἱεροῦ καὶ θείου φωτισμοῦ τἄλλα μὲν περικόψαντες ὅσαπερ ἀσφαλῆ τεκμήρια, μικρὸν δὲ τι καὶ τοῦτο τὸ χωροῦν τὰς διαβολὰς αὐτῶν προσθέντες, δαιμονιῶδες φεῦ τὸ θεῖον ἡγεῖσθαι πείθειν ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀπείρους. Τὸ δὲ τὸ μεῖζον ὅτι τὸν μὲν ὑπὸ ζόφον αἰώνιον τετηρημένον φωτίζειν πείθονται, εἰ καὶ ἀπατηλῶς, τὸν δ' ὑπερφαῆ καὶ ἀρχίφωτον καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν ἐπιτηδείως πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσαν ἐμπιπλῶντα νοεροῦ φωτὸς Θεὸν φωτίζειν νοητῶς οὐκ οἴονται.

[3] Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνῶσιν ἣν φῆς φωτισμὸν μόνον λέγειν νοητὸν αὐτούς, διὰ τοῦτ' οἶομαι φῶς αὐτὴν καλεῖσθαι, διότι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ χορηγεῖται, καθὰ καὶ ὁ μέγας λέγει Παῦλος·

[24a] PG 31, 909BC. [24b] PG 26, 896C. [25] Adică: o predă.

[26] *Psalmii* 46, 8. Semnalăm incoerența din actuala traducere ortodoxă oficială românească, care în versetul de față pe *συνετῶς* îl traduce prin *cu înțelegere*, deși doi psalmi mai jos (*Psalmii* 48, 4) pe *σύνεσις* îl redă prin *pricepere* («gura mea va grăi înțelepciune și cugetul inimii mele pricepere»).

[27] *Cuvântul 8, 5, Despre discernământ*, Isaac Sirul, *Τα σωζόμενα ασκητικά*, Atena 1871, p. 49.

de înrâurirea dragostei binelui, l-a zis şi marele Vasile[24a]; iar marele Athanasie acest semn îl pune [cercării] harului[24b]: [faptul de] a ieşi cineva de la rugăciune ca înfocat, când cu minte netulbure îşi va face cineva vorbirea cu Dumnezeu, cercare pe care şi [Ioan] al *Scării* o învaţă[25] limpede, iar rugăciunea [făcută] fără faptul acesta şi fără venirea luminii la vremea rugăciunii şi [fără] blândeţea ce se naşte în suflet de la [lumina] aceasta, trupească şi iudaicească o socoteşte [a fi]. Iar a se ivi dulceaţă în gura celor ce se roagă – nu doar de la rugăciune, dar şi de la psalmodia cea cu pricepere[26] – mulţi alţii şi sfântul Isaac o arată limpede[27]. Dar toate acestea[28] au ca pricină [faptul de a urmări] îmbunătăţirea sufletului cuvântător. Aceasta, deci, lăsându-o deoparte defăimătorii – de care zici – ai sfinţilor, pe cele vrednice de laudă le-au făcut [lucruri] de osândit; şi tăind, pe de o parte, celelalte dovezi neclătinate despre sfânta şi dumnezeiasca luminare şi, pe de alta, adăugând ceva mic, dar încăpător al părelor lor, drăcească – vai! – a socoti dumnezeiasca lumină se apucă a-i convinge pe cei necercaţi. Şi culmea e că sînt încredinţaţi că cel ţinut sub întuneric veşnic luminează, deşi [în chip] înşelător, dar pe Dumnezeu – Cel mai presus de lumină şi începătorul luminii şi Care umple de lumină înţelegătoare toată firea cuvântătoare cea în stare, potrivit ei, a lua lumină – [pe Acesta] nu şi-L închipuie [în stare] a lumina în chip înţelegător.

[3] Iar eu socotesc că şi *cunoaşterea* pe care spui că aceia – singură pe ea – o numesc *luminare înţeleasă* [sau *iluminare inteligibilă*], pentru aceasta o denumesc *lumină*: pentru că [nu altcum decât] prin lumina aceasta se dă [ea oamenilor]; după cum zice şi marele Pavel: «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care a strălucit

[28] Toate cele spuse de părinţi începătorilor (lăsarea deoparte – deocamdată – a lecturilor biblice etc.).

«ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ». Συνῳδὰ δὲ τούτῳ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «ἡ τοῦ νοητοῦ», φησί, «φωτὸς παρουσία ἑνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστίν εἰς μίαν καὶ ἀληθῆ συνάγουσα γνῶσιν». Ὁρᾷς τὸ τῆς γνώσεως φῶς ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος χορηγούμενον καὶ τῆς διαιρετικῆς ἀγνοίας ἀπαλλάττον; Οὗτος μὲν οὖν νοητὸν αὐτὸ προεῖπεν, ὁ δὲ μέγας Μακάριος, ἐντρέπων ἀριδήλως τοὺς γνῶσιν οἰομένους τὸ τῆς χάριτος φῶς, νοερὸν προσηγόρευσεν αὐτό· «εἶση» γάρ, φησίν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, εἴτε τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν». Ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως δόξαν ἀθανασίαν προσειπών, εἰ καὶ τῷ θνητῷ περιήστραψε προσώπῳ τότε, καὶ δεικνύς ὅπως ταῖς ψυχαῖς ἀρτίως ἐμφανίζεται τῶν ἐν ἀληθείᾳ τὸν Θεὸν ἠγαπηκότων, «ὡς οἱ τῆς αἰσθητῆς», φησίν, «ὄψεως ὀφθαλμοὶ ὁρῶσι τὸν αἰσθητὸν ἥλιον οὕτως ἐκεῖνοι διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν τὸ νοερὸν ὁρῶσι φῶς, ὃ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναστάσεως προκύψαν καὶ ἐπιχυθὲν τοῖς σώμασιν ὡραϊσμένα καὶ ταῦτα δείξει τῷ αἰνίῳ φωτί». Τὸ γοῦν φῶς τῆς γνώσεως νοερὸν οὐδέποτ' ἄν τις φαίη, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὡς νοερὸν ἔστιν ὅτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς νοητὸν διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως ὑπό τοῦ νοῦ ὁρᾶται καὶ ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδῆ γνῶσιν ἀπὸ τῶν πολλῶν

[29] *II Corinteni* 4, 6.

[30] În sensul că fiecare dintre aceştia se unifică, devine un *unu* coerent (se ad-*ună*, aşa zicând), lepădând împărţirea lor lăuntrică.

[31] *Despre numirile dumnezeieşti* IV 6, PG 3, 701 B; pasajul întreg este: «precum necunoaşterea este împărţitoare [sau scindătoare] a celor rătăciţi, aşa venirea luminii înţelese este adunătoare şi întrunitoare [sau unificatoare] a celor ce se luminează şi desăvârşitoare şi, încă, întorcătoare spre *ceea ce este cu adevărat*, întorcând[u-i] de la multele socotinţe şi feluritele vederi sau – mai propriu zis – închipuiri adunându-le întru o [singură] cunoaştere – adevărată şi curată şi uniformă – şi umplând[u-i] de lumina cea una şi întrunitoare».

în inimile noastre, spre luminarea cunoaşterii slavei lui Dumnezeu»[29]; în conglăsuire cu acesta şi marele Dionisie zice [că] «venirea luminii înțelese este întrunitoare [sau unificatoare] a celor ce se luminează[30], adunând întru una şi adevărată cunoaştere»[31]; vezi că lumina cunoaşterii este dată de venirea luminii harului şi [că] izbăveşte de necunoaşterea împărțitoare?; acesta, aşadar, o numeşte *înțeleasă*, iar marele Macarie – ruşinându-i limpede pe cei ce lumina harului o socotesc cunoaştere – *înțelegătoare* o numeşte pe aceasta; că zice: «din [înseşi] cele lucrate [sau din lucrături] vei şti de lumina înțelegătoare ce ți-a strălucit în suflet este a lui Dumnezeu ori a satanei»[32]; iar altundeva, *nemurire* numind slava cea de pe fața lui Moisí – deşi de pe față muritoare a strălucit atunci – şi arătând cum se arată acum sufletelor ce întru adevăr L-au iubit pe Dumnezeu, zice «precum ochii vederii simțite[33] văd soarele simțit, aşa văd aceia – prin ochii sufletului – lumina înțelegătoare, [lumină] care, la vremea învierii [obşteşti], ieşind la iveală şi vărsându-se asupra trupurilor, şí pe acestea le va arăta înfrumusețate cu lumina cea veşnică»[34]. Aşadar, lumina cunoaşterii nimeni nu ar numi-o vreodată *înțelegătoare*, pe când lumina aceea şí ca *înțelegătoare* lucrează uneori, şí ca *înțeleasă* se vede de către minte prin simțirea înțelegătoare, şí în sufletele cuvântătoare venind, le izbăveşte pe acestea de necunoaşterea cea după dispoziție, la cunoaştere uniformă – de la multele socotințe – întorcându-le [pe acestea]; fapt pentru care şi cântărețul acela al *Numirilor dumnezeieşti*, purcezând a lăuda cea cu-numele-luminii denumire [sau denumirea fotonimică[35]] a binelui, «trebuie spus» zice «că

[32] *Despre răbdare* 13, PG 34, 876 D.

[33] Adică ai vederii trupeşti, sensibile.

[34] Vezi *Omilii* 1, 2, PG 34, 452; 34, 1, PG 34 744 CD.

[35] «denumirea fotonimică a binelui»: denumirea de *lumină* pusă binelui, denumirea binelui cu numele de *lumină*, numirea rezultată prin faptul de a i se pune binelui numele de *lumină*.

ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διὸ καὶ ὁ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνῳδὸς ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικὴν ἐπωνυμίαν ἐπιβαλλόμενος ὑμνεῖν, ῥητέον, φησίν, ὅτι «φῶς νοητὸν ὁ ἀγαθὸς λέγεται διὰ τὸ πάντα μὲν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δὲ ἀγνοίαν καὶ πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἷς ἂν ἐγγένηται ψυχαῖς». Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἡ γνῶσις, ἡ καὶ τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινομένη, ἄλλο δὲ τὸ νοητὸν φῶς, ὃ παρεκτικόν ἐστιν αὐτῆς. Διὸ καὶ τὸ μὲν νοητὸν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῷ ἐμφανῶς ἐγγίνεται τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτόν. Πῶς δ' ἂν κληθείη γνῶσις, εἰ μὴ μεταφορικῶς, τὸ ὑπερουράνιον καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς; Ἡ δὲ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀποκάθαρσις, ἣν ἄγνοιαν καὶ πλάνην ὠνόμασεν ὁ μέγας οὗτος, ἐπὶ μόνης τῆς λογικῆς ψυχῆς τελεῖσθαι πέφυκεν.

[4] Ὑπεραναβαίνει δὲ ἑαυτὸν οὐκ ἀγγέλων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀγγελοειδὴς δι' ἀπαθείας γεγονώς· οὐκοῦν καὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου τεύξεται καὶ θεοφανείας ὑπερφυοῦς ἀξιωθήσεται, τὴν μὲν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐχ ὁρῶν, Θεὸν δὲ ὁρῶν διὰ θεοπρεποῦς ἐκφαντορίας ἀναλόγου ἑαυτῷ· κατὰ ἀπόφασιν μέν, οὐ (ὁρᾷ γὰρ τι) κρεῖττον δ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν, τοῦ Θεοῦ μὴ μόνον ὑπὲρ γνῶσιν ἀλλὰ καὶ ὑπεραγνώστου ὄντος καὶ ὡς ἀληθῶς κρύφιον καὶ τὴν ἔκφανσιν ἔχοντος, τὸ θειότατον καὶ πάντων καινότατον, ἐπεὶ καὶ αἱ θεοειδεῖς ὄψεις, κἂν συμβολικαὶ ὦσιν,

---

[36] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeieşti* IV 5, PG 3, 700 D.

[37] «una este... şi alta»: altceva este... şi altceva... .

[38] «în singur sufletul cuvântător»: în mod 'imanent', sufletul rămânând în hotarele proprii firi, adică fără a mai ieşi mai presus de sine însuşi – ca în cazul anterior, al împărtăşirii sufletului de lumina nezidită.

[39] Adică: îngerească.

[40] Literal: prin arătarea cea cuvenită lui Dumnezeu sau – în limbaj liturgic – cea cu 'dumnezeiască-cuviinţă'.

[41] Adică: pe potriva minţii, 'adaptată' măsurii minţii.

[42] Adică: rămânând ascuns în însăşi arătarea Lui.

[43] Literal: vederile – adică vedeniile – cele în-chip-dumnezeiesc; cele ce se văd în vedenii.

Cel bun se numește *lumină înțeleasă* pentru faptul că, pe de o parte, toată mintea cea mai presus de cer o umple de lumină înțeleasă și, pe de alta, alungă toată necunoașterea și rătăcirea din sufletele în care vine»[36]; una este, așadar, cunoașterea – cea ivită și odată cu alungarea necunoașterii – și alta lumina înțeleasă[37], care este dătătoarea [cunoașterii] acesteia; fapt pentru care lumina înțeleasă vine – vădit – [doar] în mintea cea mai presus de cer, adică în [mintea] cea ridicată mai presus de sine însăși (și, deci, cum s-ar chema *cunoaștere* – dacă nu metaforic – lumina aceea cea mai presus de cer și de minte?), pe când curățirea de necunoașterea cea după dispoziție – pe care marele [Dionisie] acesta a numit-o *necunoaștere* și *rătăcire* – [aceasta] este dat a se săvârși în singur sufletul cuvântător[38].

[4] Iar mai presus de sine însăși se ridică nu doar [mintea] îngerilor, dar și mintea omenească, în-chip-îngeresc[39] – prin [ajungerea la] nepătimire – făcându-se; așadar și de lumina aceea se va împărtăși și se va învrednici și de dumnezeiasca-arătare cea mai presus de fire, nu ființa lui Dumnezeu văzându-o, ci văzând pe Dumnezeu prin dumnezeiască arătarea [Lui[40] cea] pe potriva ei[41]; așadar nu prin apofază – pentru că *vede* ceva – ci mai presus de [urcușul] prin apofază, Dumnezeu nefiind doar mai presus de cunoaștere, ci și mai presus de necunoaștere și ascunsă cu adevărat având și [însăși] arătarea [Lui][42] – preadumnezeiesc [lucru] și [la auzire] mai nou decât toate; că și dumnezeieștile vederi[43] – și simbolice să fie [ele] – [nu altcum decât] în înțeles de depășire au [atribuită] însușirea *necunoscutului*; pentru că printr-altă rânduială – neținătoare nici de firea dumnezeiască, nici de cea omenească – se arată [acestea oamenilor] și, cum s-ar zice, 'pe potriva noastră mai presus de noi', astfel că nici nu există nume arătător propriu-zis al acestora[44]; iar lucrul acesta l-a arătat cel ce i-a spus lui Manoé – celui ce întrebase

[44] «al acestora»: al 'vederilor', al celor ce se văd în răstimpul vedeniei.

ὑπεροχικῶς ἔχουσι τὸ ἄγνωστον· ἑτέρῳ γὰρ παρὰ τὴν φύσιν τήν τε θείαν καὶ ἀνθρωπίνην θεσμῷ διαφαίνονται καί, ὡς εἰπεῖν, καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμᾶς, ὡς μηδὲ ὄνομα δηλωτικὸν αὐτῶν κυρίως εἶναι. Καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ τῷ Μανωέ πυθομένῳ τί τὸ ὄνομά σου; Φάμενος ὅτι καὶ αὐτὸ θαυμαστόν, ὡς καὶ τῆς ὁράσεως οὐχ ἧττον οὔσης θαυμαστῆς καὶ πρὸς τῷ ἀλήπτῳ καὶ τὸ ἀνώνυμον ἐχούσης. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡ ὅρασις κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόφασιν, ἀλλ' ὁ ἑρμηνεύς ἐκείνης λόγος ἀποδεῖ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου, παραδειγματικῶς ἢ κατὰ ἀναλογίαν προαγόμενος, διὸ καὶ τὸ ὡς, ὁμοιωματικὴν φέρον σημασίαν, συνηρμένον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχει τοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἀῤῥήτου καὶ ὑπερωνύμου τῆς ὁράσεως οὔσης.

[5] Ὅταν δ' ἐν ἑαυτοῖς οἱ ἱεροὶ ἄνδρες τὸ θεοπρεπὲς ἐκεῖνο θεωρῶσι φῶς, ὁρῶσι δ' ἡνίκα τύχωσι τῆς θεουργοῦ κοινωνίας τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ἀπόῤῥητον τῶν τελεσιουργῶν ἐλλάμψεων ἐπιφοίτησιν, τὸ τῆς θεώσεως αὐτῶν ὁρῶσιν ἔνδυμα, τοῦ νοῦ δοξαζομένου καὶ τῆς ὑπερκάλου πληρουμένου ἀγλαΐας ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου χάριτος, καθάπερ ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου θεότητος θεοπρεπεῖ φωτί τὸ συνημμένον ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐδοξάσθη σῶμα. Τὴν γὰρ δόξαν ἣν ὁ Πατὴρ ἔδωκεν αὐτῷ δέδωκεν αὐτὸς τοῖς ὑπηκόοις, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις λόγον, καὶ ἠθέλησεν ἵνα ὦσιν οὗτοι μετ' αὐτοῦ καὶ θεωρῶσι τὴν δόξαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ πῶς ἂν γίγνοιτο σωματικῶς, μηκέτι σωματικῶς αὐτοῦ παρόντος μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν; Τελεῖται τοίνυν κατὰ πᾶσαν

[45] Adică: de 'neprins' – sau de 'nereceptat' – prin simțurile proprii firii omeneşti.
[46] Literal: vedenia.
[47] Aici «cuvântul tâlcuitor al acesteia» înseamnă îndeosebi cuvântul care o formulează, o numeşte sau o întrupează în planul lexical, nu cel care o explică; este acel cuvânt care este expresie lexicală a acelei vedenii.
[48] Sau: mai cu lipsuri.
[49] Sau: paradigmatic şi prin analogie.
[50] Literal [vezi şi nota 40]: 'acea cuvenită-lui-Dumnezeu lumină' sau – în limbaj liturgic – 'acea lumină cu dumnezeiască-cuviință'.
[51] Literal: când li se întâmplă părtăşia Duhului.

'care ţi-e numele?' – cum că 'şi acesta este minunat', că – adică – nici vedenia nu era în mai puţină măsură minunată şi avea – pe lângă [însuşirea de a fi] de neluat[45] – şi [pe cea de a fi] de nenumit. Dar, deşi vederea[46] e mai presus de [urcuşul] prin apofază, [totuşi] cuvântul tâlcuitor al acesteia[47] e mai prejos[48] de urcuşul prin apofază, pentru că povăţuieşte prin pilde şi asemănare[49], fapt pentru care îl şi are pe *'ca* [sau *precum*]' – care arată purtătorul înţelesului asemănării – adăugat la cele mai multe dintre cuvinte, ca negrăită şi mai-presus-de-nume fiind – adică – vederea.

[5] Iar când sfinţii bărbaţi văd în ei înşişi acea dumnezeiască lumină[50] – şi [de văzut] o văd atunci când au parte de împărtăşirea Duhului[51], în vremea negrăitei veniri a luminărilor [de]săvârşitoare – îşi văd haina îndumnezeirii[52], mintea slăvindu-li-se – de către harul Cuvântului – şi umplându-li-se de o bucurie mai presus de bunătate, precum s-a slăvit în munte – de către dumnezeirea Cuvântului – trupul cel unit cu dumnezeiasca lumină[53]; pentru că slava pe care I-a dat-o Tatăl El a dat-o celor ce ascultă – după cuvântul Evangheliei[54] – şi a voit ca aceştia să fie împreună cu El şi să vadă slava Lui[55]; iar aceasta[56] cum să se facă trupeşte, nemaifiind El trupeşte de faţă după înălţarea la ceruri?; aşadar se săvârşeşte – negreşit[57] – [în chip] înţelegător, când mintea, cerească făcându-se şi ajungând ca un [fel de] tovarăş al Celui ce S-a suit – pentru noi – mai presus de ceruri, se va uni acolo, vădit[58] şi negrăit,

---

[52] Vezi troparul de la taina Botezului: «Dă mie haină luminoasă, Cela ce Te îmbraci cu lumina ca şi cu o haină».

[53] Vezi nota 50. [54] *Ioan* 17, 22. [55] *Ioan* 17, 24.

[56] «aceasta»: faptul acesta, faptul de a vedea slava Lui.

[57] Literal: 'după toată nevoia', adică: obligatoriu din punct de vedere logic-matematic.

[58] Literal: arătat, dovedit; adică: evident, manifest sau – în limbajul liturgic uşor arhaizant – 'la iveală' (vezi irmosul Pesnei a III[a], în Canonul Duminicii Floriilor).

ἀνάγκην νοερῶς, ὁπηνίκα γεγονὼς ὁ νοῦς ἐπουράνιος καὶ οἷον ὀπαδὸς χρηματίσας τοῦ ὑπεραναβεβηκότος δι' ἡμᾶς τοὺς οὐρανούς, ἐμφανῶς καὶ ἀποῤῥήτως ἐνωθείη τῷ Θεῷ ἐκεῖ καὶ τῶν ὑπερφυῶν καὶ ἀποῤῥήτων ἐπιτυγχάνοι θεαμάτων, πάσης ἀΰλου γνώσεως ὑψηλοτέρου φωτὸς ἀναπιμπλάμενος, οὐχ ὡς αἰσθητῶν συμβόλων ἱερῶν θεωρός, οὐδ' ὡς ἱερογραφικῆς ποικιλίας ἐπιγνώμων, ἀλλ' ὡς τῷ καλοποιῷ καὶ ἀρχικῷ καλλωπιζόμενος κάλλει καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ λαμπρυνόμενος λαμπρότητι. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ αἱ ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἀναλόγως ἑαυταῖς, κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα καὶ ὑποφήτην τῆς κατ' αὐτὰς Ἱεραρχίας, οὐ μόνον πρωτοδότου γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ πρώτου φωτός πρὸς τῆς ἀνωτάτω τριαδικῆς τελεταρχίας ἱεραρχούμεναι πληροῦνται καὶ οὐχὶ τῆς τριαδικῆς μόνης δόξης μέτοχοι γίνονται καὶ θεωροί, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας, ἣ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐν Θαβὼρ ἀπεκαλύφθη. Μυοῦνται γάρ, τῆς θεωρίας κατηξιωμέναι ταύτης, θεουργὸν φῶς ὄντα καὶ αὐτὸν ὡς ἀληθῶς, αὐτῷ πλησιάζουσαι καὶ τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ γινόμεναι· διὸ καὶ ὁ φερώνυμος Μακάριος

---

[59] «simțite»: sensibile, sub incidența simțurilor trupești.

[60] «[bună] știutoare»: fiind în greceşte de genul masculin, mintea e comparată aici cu cel ce cunoaşte (ceva) cu acrivie ştiințifică, în mod obiectiv, aşadar cu omul de ştiință; în cazul nostru – cum se va vedea imediat – cu biblistul.

[61] Această *felurime* (sau, în vechea traducere, *împestrițare*) este un consacrat termen dionisian; vezi, de pildă, *Despre dumnezeieştile numiri* I 4: «şi câte alte lumini îndumnezeitoare – următor scripturilor – ascunsa predanie a dumnezeieştilor noştri călăuzitori ni le-a dăruit *la iveală* [adică *adăpostite simbolic în cele văzute*; n.n., conform scoliei sfântului Maxim], în acestea şi noi am fost inițiați; [în viața de] acum – potrivit nouă, *iubirea-de-oameni* [*proprie*] *scripturilor* şi predaniilor ierarhice acoperindu-le [sau îmbrăcându-le], prin sfintele văluri, pe cele înțelese cu cele simțite şi pe cele mai presus de ființă cu cele ce sînt, şi forme şi chipuri punând-împrejur celor fără de formă şi fără de chip, şi înmulțind [sau multiplicând] simplitatea cea mai-presus-de-fire şi fără-de-înfățişare prin *felurimea* simbolurilor împărțite [...]; iar când nestricăcioşi şi nemuritori ne vom face şi vom ajunge la sfârşitul cel în-chipul-lui-Hristos şi preafericit, 'totdeauna cu Domnul' – după cuvântul Scripturii – 'vom fi', plini făcându-ne, pe de o parte, prin preacuratele vederi-de-Dumnezeu, de văzuta arătare-a-dumnezeirii Lui, [teofanie] ce ne va lumina împrejur în sclipiri prealuminoase, ca şi pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față, [şi] împărtăşindu-ne, pe de altă

cu Dumnezeu şi va avea parte de vederile cele mai presus de fire şi negrăite, 'îndestulându-se de lumina cea mai presus de toată cunoaşterea nematerialnică, nu ca văzătoare de sfinte simboluri simțite[59], nici ca [bună] ştiutoare[60] al felurimii [proprii] sfintei scripturi[61], ci ca înfrumusețată cu înfrumusețătoarea şi începătoarea frumusețe[62] şi [ca] strălucind de strălucirea lui Dumnezeu'[63]; că într-acelaşi chip şi cetele cele de sus ale minților mai presus de lume, [în chip] potrivit lor – după de-cele-cereşti-arătătorul şi tâlcuitorul ierarhiei acestora – se umplu nu doar de întâi-data[64] cunoaştere şi ştiință, ci şi de lumina întâie, călăuzite ierarhiceşte de către treimica teletarhíe[65], şi se fac părtaşe şi văzătoare nu numai ale slavei treimice, ci şi ale strălucirii lui Iisus[66], care şi ucenicilor s-a descoperit pe Tavor[67]; pentru că ajung să cunoască în taină[68] – învrednicindu-se [ele] de dumnezeiască-vederea aceasta – faptul că şi El este cu adevărat lumină îndumnezeitoare[69], apropiindu-se [ele] de El şi părtaşe făcându-se – în părtăşie întâie – de luminile Lui dumnezeieşte-lucrătoare; fapt pentru care şi Macarie – cel pe drept numit aşa – *mâncare a cereştilor* [cete] numeşte

---

parte, cu minte nepătimitoare şi nematerialnică, de netrupeasca Lui dare-de-lumină» (PG 3, 592 BC).

[62] Adică: frumusețea primordială, în forma ei 'brută', încă neadăpostită – tăinuită ca după nişte catapetesme – în zidiri şi concepte tributare lor.

[63] Pasajul marcat corespunde – după cum însuşi sfântul Grigorie o dovedeşte – cu fraza sfântului Dionisie Areopagitul din *Despre cereasca ierarhie* VII 2, PG 3, 208 BC.

[64] Adică: 'la prima mână'.

[65] «teletarhía»: *săvârşitoarea Începătorie* sau *Începătoria săvârşirilor*; adică dumnezeiasca Treime, Obârşia – şi Întâistătătoarea – tuturor 'săvârşirilor' (sau ritualurilor) mistagogice din cult.

[66] Literal: *de-lumină-arătării* lui Iisus, a 'fotofaniei' lui Iisus, a arătării luminii de către Iisus.

[67] Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre cereasca ierarhie* I 3, PG 3, 124 A.

[68] Literal: 'pentru că se inițiază... în faptul că...'.

[69] Literal: 'lumină dumnezeieşte-lucrătoare' sau 'lucrătoare de cele dumnezeieşti'.

βρῶμα τῶν ἐπουρανίων τουτὶ καλεῖ τὸ φῶς. Ἕτερος δέ τις τῶν θεολόγων, «τοῦτο», φησί, «πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἡ νοητὴ διακόσμησις ἀΰλως ἑστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλανθρωπίας». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Παῦλος, τοῖς ἀοράτοις καὶ ἐπουρανίοις ἐν αὐτῷ θεάμασι μέλλων ἐντυγχάνειν, ἁρπαγείς γέγονεν ὑπερουράνιος, οὐχ ὡς τοπικῶς ὑπεραναβῆναι δεομένου τοῦ νοῦ τοὺς οὐρανούς, εἰ καὶ μυστήριον ἄλλο τι ἡ ἁρπαγὴ δηλοῖ, μόνοις τοῖς παθοῦσιν ἐγνωσμένον, περὶ οὗ νῦν λέγειν οὐκ ἐπάναγκες, ἃ παρὰ τῶν πεπειραμένων πατέρων ἐσμὲν ἀκηκοότες, μὴ καὶ ταῦτα προθώμεθα πρὸς κακουργίαν. Ὡς δ' ἔστι φωτισμὸς νοερὸς τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, ἄλλος παντάπασι παρὰ τὴν γνῶσιν, ὃς καὶ παρεκτικός ἐστιν αὐτῆς καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰρημένων τοῖς μὴ πειθομένοις εὐχερέστατά γε δείξομεν.

[6] Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικοὺς εἶναι τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερὸς φωτισμὸς οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δὲ τούτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅταν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπος ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσηται, τότε καὶ τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν ὄψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαπφείρῳ ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἥντινα καὶ τόπον Θεοῦ ἡ Γραφὴ ὀνομάζει, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ». Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ ἀκούομεν λέγοντος «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁρᾶν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιᾷ, ἥτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνόμασται τόπος, ἡνίκα ὤφθη αὐτοῖς

[70] *Omilii* 12, PG 34, 565 B.
[71] Adică: toată cereasca ceată îngerească.
[72] Andrei al Cretei, *Omilia la Schimbarea la față*, PG 97, 934 C.
[73] *II Corinteni* 12, 2.
[74] Luminare.
[75] Cunoaşterii, gnozei.
[76] *Ieşirea* 24, 10 şi urm.

lumina aceasta[70]; iar altul dintre cuvântătorii-de-Dumnezeu spune: «pe aceasta nematerialnic primindu-o toată înţeleasa orânduire a celor mai presus de lume[71], dovadă preavădită este despre iubirea de oameni a Cuvântului faţă de noi»[72]; [tot] astfel, aşadar, şi marele Pavel, întru [lumina] aceasta urmând [el] a se face părtaş de priveliştile cele nevăzute şi cereşti, răpindu-se, a ajuns mai presus de ceruri[73], netrebuind ca mintea să [i] se suie *spaţial* mai presus de ceruri, deşi răpirea arată încă şi oarecare altă taină, cunoscută doar celor ce [o] pătimesc, [taină] legat de care nu e nevoie acum să spunem cele ce am auzit de la părinţii cei cercaţi, ca să nu le punem şi pe acestea în primejdia de a fi călcate în picioare; iar cum că *este* luminare înţelegătoare, văzută în cei curăţiţi la inimă – negreşit alta decât cunoaşterea, care[74] şi este dătătoarea acesteia[75] – o vom arăta, prealesne, din înşesi spusele celor ce nu primesc [lucrul acesta].

[6] Pentru că [ei] spun – precum însuţi ai zis – că *simbolice* sînt luminările din legea veche; aşadar aceia tocmai aceasta o arată: că *este* sfântă luminare, al căreia simbol au fost acestea; iar că ale acesteia erau simboluri cele mai multe dintre [luminările] acelea – [aceasta] şi de la sfântul Nil am învăţat-o, care zice: «când mintea, dezbrăcându-se de omul cel vechi, se îmbracă în [omul] cel din har, atunci îşi vede – în vremea rugăciunii – şi starea sa proprie [a fi] asemenea safirului sau culorii cerului, [stare] pe care scriptura[76] o numeşte şi 'loc al lui Dumnezeu', văzut de bătrâni sub muntele Sinai»[77]; aşijderea şi pe sfântul Isaac îl auzim zicând 'în vremea rugăciunii a-şi vedea mintea cea cu-har-dăruită propria curăţie, asemănătoare culorii cerului, care *loc al lui Dumnezeu* a fost numită de bătrânii fiilor lui Israil, când li

[77] *Despre felurite gânduri rele* 18, PG 79, 1221 B (vezi *Filocalia românească* I, Sibiu 1947, p. 62); lucrarea a fost ulterior atribuită de către cercetători lui Evagrie.

ἐν τῷ ὄρει». Βλέπεις πῶς τῶν ἐν ταῖς καθαραῖς καρδίαις ἀρτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ τὴν γλῶτταν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δείνυσι», φησί, «μετὰ προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀστράπτουσαν· καθάπερ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καὶ παρακατιών, «ἐν ἀρχῇ μέν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἐγένετο φῶς· νῦν δὲ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονεν φῶς». Εἰ μὲν οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἢ τὸ ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρία καὶ ἡ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσθήκην δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη τῷ προσώπῳ καὶ ἡ ἐν ὑμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ἐστὶ ψυχῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ. Ἐκείνην μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν, καθάπερ ταύτην νοητήν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὄμμασι καὶ ἐντὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

[7] Ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ἁπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καὶ τῷ προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἴπερ τὴν δόξαν τοῦ φωτὸς τοῦ προσώπου Μωϋσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν

[78] Pasajul de față parafrazează – am zice – textul sfântului Isaac (care citează aproape cuvânt cu cuvânt precedentul pasaj din Nil/Evagrie): «în vremea rugăciunii – zice – când mintea se dezbracă de omul cel vechi şi se îmbracă în cel nou, al harului, atunci îşi va vedea propria curăție, asemănătoare culorii cerului, care 'loc al lui Dumnezeu' a fost numită de bătrânii fiilor lui Israil, când s-a arătat lor în munte»; *Cuvinte* 32, ed. (Ieromonahului Ioachim) Spetsieris, Athena, 1895, p. 140.

[79] În originalul sfântului Ioan acest *Carele* lipseşte.

[80] *II Corinteni* 4, 6.

[81] Notăm că, după cât se pare, în pasajul de față, expresia «μετὰ προσθήκης» – ca în multe alte locuri ale operei sfântului Ioan Hrisostom – înseamnă «prin [acest] adaos» (referitor la fraza «[Care] a strălucit în inimile noastre», adăugată anterioarei fraze «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină»), astfel că textul original ar susține că tocmai slava de pe fața lui Moisí e cea primită de credincioşi în inimi (după cum se spune şi la începutul paragrafului imediat următor

s-a arătat în munte'[78]; vezi cum [că luminările] acelea sînt simboluri ale celor săvârşite acum în inimile curate?; iar Ioan – cel de aur şí la limbă şí la cuget – tâlcuind acel apostolicesc «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care[79] a strălucit în inimile noastre»[80], 'arată' zice 'că cu adaos[81] *străluceşte* în noi slava lui Moisí; că – precum pe faţa lui Moisí – aşa *a strălucit* în inimile noastre'; şi, mai jos, zice că 'la începutul zidirii a zis şi s-a făcut lumină; pe când acum nu a zis, ci Însuşi ni S-a făcut nouă lumină'[82]; dacă, aşadar, lumina cea de la începutul zidirii sau cea de pe faţa lui Moisí ar fi fost [vreo] cunoaştere mijlocie[83], atunci şí strălucirea din inimile noastre ar fi [vreo] cunoaştere mai înaltă, ca una ce a primit adaos; dar, de vreme ce aceea nu cunoaştere era, ci strălucire ivită pe faţă, atunci şí strălucirea dinlăuntrul nostru nu cunoaştere este, ci strălucire a sufletului, ivită pe mintea cea curăţită; aceea[84], deci, stând sub puterea ochilor simţiţi[85], trebuie numaidecât a se numi *simţită*, după cum şi aceasta [trebuie numită] *înţeleasă*[86], stând [ea] în puterea ochilor înţeleşi şi lucrată fiind [ea] înlăuntrul nostru.

[7] Dar nici aceea nu a fost simţită în chip simplu[87] – măcar că se vedea pe proorocească faţă – de vreme ce, după sfântul Macarie, [tocmai] slava luminii feţei lui Moisí [este cea pe care] acum o primesc în suflet sfinţii[88],

al scrierii de faţă, prin citatul pe care sfântul Grigorie Palama îl dă din sfântul Macarie). Sensul pe care sfântul Grigorie se pare că îl dă locului – că 'slava din inimile noastre' este 'mai adăugită' decât cea de pe faţa lui Moisí – se poate datora manuscrisului pe care l-a avut la dispoziţie.

[82] *Tâlcuire la II Corinteni 8, 3*, PG 61, 457.

[83] Adică de mijloc, medie, modestă.

[84] «aceea»: strălucirea de pe faţa lui Moisí.

[85] Adică: trupeşti, sensibili.

[86] Sau inteligibilă; avem aici confirmarea anterioarei afirmaţii că *νοητός* înseamnă ceea ce stă sub incidenţa simţului netrupesc, al minţii.

[87] Adică: automat, de firea omenească autonomă, fără vreun amestec al harului.

[88] *Omilii* 5, 10, PG 34, 516 A, *Despre răbdare* 4, idem 868 CD.

ἅγιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τὸ αὐτὸ δ' οὗτος καὶ *δόξαν τοῦ Χριστοῦ* καλεῖ καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν ἡγεῖται, εἰ καὶ κατ' αἴσθησιν ἐφάνη, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο προβαλλόμενος μετὰ μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου», τουτέστι τὸ νοερὸν φῶς αὐτοῦ, «κατοπριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», τῇ περιουσίᾳ δηλαδὴ τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρότητος, ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτὸς προϊούσης ἐπὶ τὸ τηλαυγέστερον ἀεί. Τί γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφιβάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξηται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανής τις ὅλος γίνεται, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς αὐτὸν πλουσίως ὁρᾶν· τοῦτο γὰρ ὅλως γίνεται, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν». τί δ' αὖθις ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἂν τοσοῦτον ἴσχυσεν ἀναδραμεῖν ἀνθρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν καὶ ταῖς θείαις αὐγαῖς κατεφώτισε». Τί δ' αὖθις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ περιβόητος τῆς ἀληθείας φησίν ὁ στῦλος; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος φησί· 'τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καὶ γυμνασία κρατύνει, τὴν δὲ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην, δικαιοσύνη καὶ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν προτέραν δυνατὸν καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι εἰσὶ δεκτικοί, οἳ καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τὸ οἰκεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπον αὐτοὺς θεωροῦσι'». Συνῆκας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν προσευχὴν ὁρᾷ καὶ θείῳ περιλάμπεται

[89] Macarie. [90] Adică: deşi simţirii s-a arătat.

[91] Adică: după 'imaginea' pe care o vedem; căci – după spusa Părinţilor – în ceea ce vede mintea, într'aceea se şi preschimbă; vezi, de pildă, spusele sfântului Calist Catafyghiotul din capul 19.

[92] Vezi că în TLG în loc de *μεταμορφούμενοι* (PG 34, 889C) zice *ἀναμορφούμενοι*. Vezi *Omilia 10*, 3, 1, ed. GCS, Berlin, 1973.

[93] *II Corinteni* 3, 18; notăm că în textul scripturistic grecesc, cât şi în cel oficial românesc, prezentul şi participiul verbelor este invers: 'oglindindu-o/ne schimbăm la faţă (ne prefacem)'. Semnalăm că varianta de faţă (Macarie/Palama) apare şi la sfântul Marcu Evghenicul (vezi *Al doilea cuvânt antiretic*, în *Opere complete* II, GA, p. 318).

iar acelaşi lucru acesta[89] îl numeşte şi 'slava lui Hristos' şi îl socoteşte [a fi] 'mai presus de simțire', măcar că s-a arătat după simțire[90], punând de față, cu un mic adaos, acel [stih] apostolicesc «'iar noi toți, cu față descoperită, slava Domnului' – adică lumina Lui înțelegătoare – 'o oglindim, după acelaşi chip[91] schimbându-ne la față[92] din slavă în slavă'»[93], adică după bogăția strălucirii dinlăuntrul nostru, adusă – de către dumnezeiasca lumină – la o tot mai mare lucire. Că ce zice şi sfântul Diadoh? – «nu trebuie să ne îndoim că mintea, când va începe a se lucra îndesit de către dumnezeiasca lumină[94], se face oarecum cu totul străvezie, încât să îşi poate vedea îmbelşugat propria lumină; iar aceasta se întâmplă, negreşit, când puterea sufletului va stăpâni asupra patimilor»[95]. Şi ce [zice], iarăşi, dumnezeiescul Maxim? – «că nu într-atâta ar izbuti să se înalțe mintea omenească – încât să simtă dumnezeiasca strălucire – dacă nu Dumnezeu Însuşi ar trage-o şi ar lumina-o cu dumnezeieştile raze»[96]. Şi ce [spune], iarăşi, dimpreună cu marele Vasile, Nil, preavestitul stâlp al adevărului? – «Vasile capadocianul zice: 'cunoaşterea [sau gnoza] omenească o întăreşte studiul şi exercițiul; iar pe cea făcută [omului] de la harul lui Dumnezeu – dreptatea şi mila; iar pe cea dintâi şí pătimaşilor [le] este cu putință să o primească; pe când primitori ai celei de-a doua sînt doar nepătimaşii, care şi văd, la vremea rugăciunii, propria lucire a minții, strălucind împrejurul lor'»[97]. Ai priceput, frate, cu limpezime că mintea, izbăvindu-se de patimi, ca [pe o] lumină se vede pe sine însăşi în vremea rugăciunii şi este luminată de către dumnezeiasca lumină? Iar acum, aducând ureche credincioasă, auzi-l iarăşi pe fericitul (după

[94] Sau: 'când va prinde a sta îndesit sub lucrarea dumnezeiască'.
[95] *Capete* 40, ed. Des Places, SC 5, p. 108.
[96] *Capete teologice* 1, 31, PG 90, 1096 A.
[97] Pasajul acesta îl găsim – cu foarte mici deosebiri – la Evagrie Ponticul, *Γνωστικός* 45 şi la Socrates Scholasticus, *Istoria bisericească* 4.23.166-171.

φωτί; Νῦν οὖν πειθήνιον ὑπέχων οὖς αὐθις ἄκουε καὶ τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὃν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολύς τὰ θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσεν, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ μεταφρασθεῖσι Κεφαλαίοις· «ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψίς ἐστιν, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκὴς ἔλλαμψις· τὸ γὰρ 'ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν' καὶ τὸ 'φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον' καὶ τὸ 'ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτά με ὁδηγήσουσιν εἰς ὄρος ἅγιόν σου' καὶ τὸ 'ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου' καὶ πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὸ αὐτὸ παρίστησιν». Ὑποστατικὸν δὲ εἶπεν, ἵν' ἐμφράξῃ τὰ στόματα τῶν τὴν γνῶσιν μόνον οἰομένων φωτισμὸν καὶ περιτρεπόντων τὴν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν οἰκείαν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν γνῶσιν παρεξηγουμένους [παρεξηγουμένων] πᾶν ὅ,τιπερ ἂν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγουμένην, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον.

[8] Διόπερ οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην εἴδησιν, καίτοι γνῶσιν οὖσαν ἔστιν ὅπου καὶ ἀσφαλεστάτην, φῶς πώποτέ τις προσηγόρευσεν, ἀλλὰ μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ λογικήν. Οὐδὲν γὰρ ὁρῶμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ νοερόν ἐστι φῶς. Οἵ τε γὰρ ἄγγελοι, πῦρ οἷον ἄυλον καὶ ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτό ἐστιν ἢ φῶς νοερόν; Ὅ τε νοῦς αὐτὸς ἑαυτὸν ὁρῶν, ὡς φῶς ὁρᾷ· τί τοίνυν καὶ οὗτος, εἰ μὴ νοερὸν ἑαυτὸν βλέπει φῶς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ παντὸς νοεροῦ φωτὸς ἐπέκεινα Θεὸς καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως

[98] Evagrie Ponticul, *Πρακτικός* 1, 93, PG 40, 1249 B.

[99] În colecția Migne (PG 34, 956 D), în loc de *τελεία* (desăvârșită) *τοιαύτη* (această); notăm, de asemenea, că sfântul Grigorie nu citează textul original cuvânt cu cuvânt.

[100] *II Corinteni* 4, 6. [101] *Psalmii* 12, 4.

[102] *Psalmii* 42, 3; în *Septuaginta* verbul este la trecut ('m-au povățuit').

[103] *Psalmii* 4, 7.

[104] Macarie, *Despre libertatea minții* 22, PG 34, 956 D – 957 A.

cum îi şi este numele) Macarie – pe care 'vas al alegerii' l-a numit Nil cel mult întru cele dumnezeieşti[98] – care spune în *Capetele* tălmăcite de Metafrast: «desăvârşita[99] strălucire a Duhului nu este doar ca o descoperire de înțelesuri, ci în suflete încredințată şi necontenită strălucire de lumină ipostatică; că [stihul] 'Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care a strălucit în inimile noastre'[100] şi 'luminează ochii mei, ca nu cândva să adorm întru moarte'[101] şi 'trimite lumina Ta şi adevărul Tău; acestea mă vor povățui la muntele sfânt al Tău'[102] şi 'însemnatu-s-a peste noi lumina feței Tale, Doamne'[103] şi toate câte [sînt] asemenea acestora – acelaşi [lucru] îl pun de față»[104]; iar 'ipostatic' a zis ca să astupe gurile celor ce doar cunoaşterea o socotesc luminare şi strică cugetul multora şi – înainte de al altora – pe al lor înşişi, răstălmăcind, prin prefacerea [luminării] în cunoaştere, orice le-ar spune cineva despre lumina aceea; pe când eu şí cunoaşterea – paronimic numită [aşa] de acela[105] – o socotesc lumină, ca una ce se dă de către [lumina] aceea, după cum am spus mai sus[106].

[8] Fapt pentru care nici înştiințarea venită omului de la simțuri – măcar că uneori este [o] cunoaştere cu totul sigură – nu a fost vreodată numită de cineva 'lumină', ci doar cea [care este venită] de la minte şi [este] cuvântătoare. Pentru că nu vedem nimic să aibă putere cuvântătoare şi să nu fie lumină înțelegătoare; că îngerii ca [un] foc nematerialnic [sînt] şi netrupesc; şi ce altceva este acesta decât lumină înțelegătoare?; iar mintea, văzându-se pe sine însăşi, ca [pe o] lumină se vede; [că] ce [mai este], dar, şi [mintea] aceasta, dacă nu [ceva ce] se vede pe sine ca lumină înțelegătoare? Că şi Dumnezeu Însuşi, Cel dincolo de toată lumina înțelegătoare

[105] Este vorba despre cunoaşterea venită omului de la harul Duhului, pomenită de sfântul Vasile, care e cu totul altceva decât cunoaşterea (gnoza) dobândită autonom de firea omenească; aşadar cele două cunoaşteri sînt într-un caz de paronimie.

[106] Vezi paragraful 3 al triadei de față.

ἐκβεβηκώς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μέν, ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τὸ κρύφιόν τε καὶ ἀθεώρητον καθ' ἑαυτόν, μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδείας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται – τοιαύτη δέ ἐστι πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, τὸ τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα – τηνικαῦτα καὶ αὐτὸς ὡς φῶς ὁρᾶται νοερόν, ὡς δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμέν τε καὶ δείξομεν ἁγίων.

[9] Ὥσπερ δὲ τὸ πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῇ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζει δὲ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχῃ τὸ ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, γνῶσιν μὲν παρέχειν δύναιτ' ἄν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ φῶς. Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστιν ὁ νοῦς νῷ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τὸν τρόπον ὁρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμὸς ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γάρ, φησί, «τῇ ψυχῇ ὁ συμφυὴς αὐτῇ νοῦς», ὥσπερ ἡ κατ' αἴσθησιν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργείᾳ γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμψαντος αὐτῇ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ᾖ νοερὰν ἔχων αἴσθησιν ὁρᾷη καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείᾳ γίγνοιτο, μὴ τοῦ θείου περιλάμψαντος αὐτὸν φωτός. Ὥσπερ δὲ ἡ ὄψις, ὅταν ἐνεργῇ, φῶς αὐτή τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτὸς συγγίνεται καὶ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ὁρᾷ πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκ' ἂν εἰς ἐντελέχειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὅλος οἷον φῶς ἐστι καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστι καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωστῶς ὁρᾷ τὸ φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὅ

[107] Adică: după – nepotrivita, de fapt – analogie cu focul material.
[108] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre cereasca ierarhie* 15, 2, PG 3, 329 AC.
[109] După celebra expresie a Teologului: «λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν» (vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul 38. La teofanie* 11, PG 36, 324 A şi *Cuvântul 45. La sfintele Paşti* 7, PG 36, 632 B); locul e citat şi în *Epistola a III[a] către Achindin* 5, Opere complete II, GA, p. 295.
[110] Sufletului.
[111] Vasile cel Mare (pseudo), *Regulile ascetice* 2, 1, PG 31, 1340 A.
[112] Adică: vederea simţită sau trupească.

şi [în chip] mai-presus-de-fiinţă ieşit [afară] din toată fiinţa, 'foc' numit fiind El de către cuvântătorii-de-Dumnezeu, este, pe de o parte, în Sine Însuşi – ca după chipul întunecat al focului[107] celui dintru [lucrurile] cele simţite – ascuns şi nevăzut, neputând sta înainte[a Lui vreo] materie care să încapă în sine dumnezeiasca arătare[108]; dar, pe de altă parte, când ia în stăpânire [o] materie potrivită [Lui], [şi anume] neacoperită (iar aşa este toată firea înţelegătoare cea curăţită, care nu poartă acoperământul răutăţii), atunci şí El este văzut [de către aceasta] ca lumină înţelegătoare, după cum prin înşişi sfinţii care au şí pătimit şi au şí văzut strălucirea lui Dumnezeu[109] am arătat-o şi [iarăşi o] vom arăta.

[9] Şi după cum focul, de este acoperit cu o materie nestrăvezie, o poate încălzi, nu însă şi luminá, aşa şi mintea, când are asupra sa acoperământul întunecat al patimilor celor rele, poate da[110] cunoaştere, nu însă şi lumină; iar pentru că mintea nu este doar lumină văzută minţii – măcar că este cea de pe urmă din cele văzute într-acest chip – ci şi [lumină] văzătoare, fiind ca un ochi al sufletului (că zice «vedere a sufletului este mintea cea con-sădită lui»[111]), precum vederea cea după simţire[112] nu s-ar face *în lucrare*[113] de nu i-ar străluci dinafară lumină, aşa şi mintea nu ar vedea – ca una ce are simţire înţelegătoare – şi nu face de la sine însăşi *în lucrare* de nu i-ar străluci [împrejur] dumnezeiasca lumină; şi precum vederea, când lucrează, se face ea însăşi lumină şi împreună cu lumina şi tocmai pe aceasta o vede mai întâi, [pe cea] vărsată împrejurul a toate cele văzute, într-acelaşi chip şi mintea, când ajunge la înfăptuirea simţirii înţelegătoare[114], este întreagă ca lumina şi este împreună cu lumina şi – dimpreună cu lumina – întru cunoştinţă vede lumina, nu doar mai presus de simţurile trupeşti, dar şi mai presus de orice din cele cunoscute nouă

[113] Adică: nu ar ajunge lucrătoare.
[114] Sau: la activarea simţului intelectiv.

τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἁπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεὸν γὰρ ὁρῶσιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὃς φῶς ὤν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν· ἐμφανίζει δὲ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἐν ἐσόπτρῳ μορφή· φαινομένη οὐχ ὁρᾶται καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν ἐστιν ὁρᾶν τε ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ ταὐτὸ τὸ μορφοῦν τὸ ἔσοπτρον ὁρᾶν.

[10] Νῦν μὲν οὕτω τοῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θεὸς ὁρᾶται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δὲ τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς ὁρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι, τυφλοῖς ἐοίκασιν, οἳ τῆς τοῦ ἡλίου θέρμης μόνης ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὁρῶσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός ἐστιν ὁ ἥλιος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς ὁρῶντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκειν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστιν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος ἁπάντων ἥλιος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητῶς ὁρῶσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντὸς ὑπερανιδρυμένον 'τῆς δικαιοσύνης ἥλιον', οὐ παρὰ τῶν νοερῶς ὡς ἀληθῶς ὁρώντων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὁρῶσι θρηνηθήσονται, μὴ μόνον ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου, πρὸς τὸ νῷ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητὸν ἀοράτως συγκαταβαίνοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον

[115] *Matei* 5, 8.
[116] *I Ioan* 1, 5.
[117] *Ioan* 14, 21 şi 23.
[118] Adică: neoglindit, nemijlocit.
[119] *I Corinteni* 13, 12.
[120] Adică: nu şi lumina.
[121] Adică: nu doar fierbinte.
[122] Adică: celor ce văd trupeşte.

şi, într-un cuvânt, din cele ce sînt; că [nu altceva decât] pe Dumnezeu Îl văd cei curăţiţi la inimă (după nemincinoasa fericire de către Domnul[115]), Care, lumină fiind[116] (după preacuvântătoarea-de-Dumnezeu spusă a lui Ioan, a fiului tunetului), Se sălăşluieşte în şi Se arată celor ce Îl iubesc şi sînt iubiţi de El (după [însăşi] făgăduinţa Lui către aceştia[117]); iar [de arătat] Se arată – minţii curăţite – ca în oglindă, Cel ce nevăzut este în Sine Însuşi; că aşa este chipul cel văzut în oglindă: [deşi] arătat, [totuşi] nu se vede şi – s-ar putea spune – cu neputinţă este a privi şi în oglindă şi, totodată, a vedea şi în sine însuşi[118] [lucrul] ce dă chip[ul dinlăuntrul] oglinzii.

[10] Aşadar, aşa Se vede acum Dumnezeu celor ce s-au curăţit prin dragoste, pe când atunci, [precum] zice, «faţă către faţă»[119]; iar cei ce – nepătimind [ei] cele dumnezeieşti, nici văzându-le [pe acelea] – nicidecum nu cred că Dumnezeu Se vede ca o lumină mai presus de lumină, ci doar că Se teoretizează logic – aceştia sînt asemenea orbilor, care, simţind singură căldura soarelui[120], nu dau crezare – celor ce văd – că soarele este şi luminos[121]; iar dacă orbii se mai apucă şi să îi înveţe pe cei ce văd cum că nu lumină este soarele cel preastrălucitor tuturora, cel de pe tărâmul [lucrurilor] celor simţite, aceştia de tot râsul se vor face celor ce văd în chip simţit[122]; iar aceia[123] – care [întocmai] aceleaşi lucruri le pătimesc, doar că în privinţa 'Soarelui dreptăţii', Celui aşezat mai presus de toate – jeliţi vor fi nu doar de cei ce cu adevărat văd în chip înţelegător, dar şi de cei ce cred văzătorilor, nu doar [pentru] că Dumnezeu, pentru covârşirea bunătăţii lui faţă de noi, de la [faptul de] a fi [El] scos dincolo de toate şi de-neluat şi de-negrăit la [faptul de] a fi împărtăşit şi văzut minţii pogorându-Se, [în chip] nevăzut, după neieşită [din Sine] puterea Sa cea mai-presus-de-fiinţă, aceştia rămân neaprinşi de dragostea aceea însăşi-văzută şi

[123] «aceia»: cei orbi la suflet.

ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγοῦσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἁγίοις οὐκ ἐθέλοντες ἕπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοὺς καὶ συγκατασπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δήπου κοινωνοὺς σχοῖεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὃν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδὲ ἐπίστευσαν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκότει ταὐτόν. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προητοίμασται κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὔτε αἰσθητὸν ἁπλῶς – ἀμοιροῦσι γὰρ αἰσθήσεως προητοίμασται τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις – οὔθ' ἁπλῶς ἄγνοια τουτὶ τὸ σκότος, οὐ γὰρ ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεὸν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονόμοις τοῦ σκότους ἐκείνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ βέλτιον εἴσονται· «πᾶσα» γάρ, φησί, «σάρξ ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός»· ἀμήν. Οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητὸν κυρίως, οὐδὲ μὲν οὖν γνῶσις, εἴπερ μηδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικὸν δὲ μᾶλλον τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀρράβων νῦν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, οὐ γνῶσίς ἐστιν ἁπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν γνώσεως χορηγός, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερὸν μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ ὁρώμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ἐνταῦθα κατὰ χριστιανοὺς τελειότητος παρεκτικὸς μονώτατος, οὐκ ἀπὸ μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀποκαλύψει καὶ χάριτι τοῦ Πνεύματος.

---

[124] «întunericul amenințat [nouă]»: întunericul pomenit în amenințarea rostită de Domnul (*Matei* 8, 12; 22, 13; 25, 30).

[125] *Matei* 25, 41.

[126] «doar simțit»: strict sensibil, strict în planul simțurilor trupești.

[127] *Filipeni* 2, 11 (însă cu 'toată limba' în loc de 'tot trupul'); *amin*-ul este pus aici – probabil – sub influența textului dumnezeiești Liturghii.

[128] Adică: 'tainică și negrăită a tainelor lui Dumnezeu'.

[129] Subiectul este aici *arvuna*.

însăşi-înțeleasă, dar şi [pentru] că, nevoind nici să urmeze sfinților celor ce călăuzesc – cu cuvintele, din iubire-de-oameni – la lumina aceea, înşişi se aruncă în prăpastie şi se străduiesc [şi] a-i trage – dimpreună cu ei – pe cei ce cred [sfinților], ca să îi aibă părtaşi loruşi atunci când «ca foc Îl vor vedea», după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie, «pe Cel ce nu L-au cunoscut ca lumină», nici L-au crezut [a fi lumină]. Ba încă şi focul acela [va fi] întunecat; ba mai mult: [va fi] totuna cu întunericul amenințat[124]; dar acestea s-au gătit diavolului şi îngerilor lui, după cuvântul Domnului[125]; aşadar, întunericul acesta nu e nici doar simțit[126] – că îngerilor celor răi s-a gătit, [care sînt] nepărtaşi de simțire [trupească] – nici doar necunoaştere, că cei ce dau acum crezare moştenitorilor întunericului aceluia nu vor fi atunci într-o mai mare necunoaştere de Dumnezeu decât acum, ba chiar şi mai bine [Îl] vor şti [a fi Dumnezeu]; că «tot trupul» zice «va mărturisi că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl»; amin[127]. Aşadar focul acela nu este nici *simțit* propriu-zis şi nici [propriu-zis] *cunoaştere* – de vreme ce nu necunoaştere este opusul lui; iar dacă focul acela nu este cunoaştere, ci – mai degrabă – dătător de cunoaşterea tainică şi negrăită a tainelor lui Dumnezeu, atunci nici *arvuna* cea văzută acum în cei curățiți la inimă nu este doar cunoaştere, ci, pe de o parte, [este] dătătoare de [o] cunoaştere de felul [celei pomenite][128], şi, pe de alta, [este, în] ea însăşi[129], lumină înțeleasă şi înțelegătoare – sau, mai degrabă, duhovnicească, duhovniceşte făcându-se[130] şi văzându-se, rămânând dincolo şi mai presus de toată cunoaşterea şi virtutea şi preasingura dătătoare a desăvârşirii de aici a creştinilor, cea venită [lor] nu de la imitare şi gândire, ci prin descoperirea şi harul Duhului.

[130] Tot *arvuna*, celor curățiți la inimă.

[11] Διό φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε καὶ συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἥδιστον ἐν ἑρμηνεῦσιν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν τε καὶ τηλαυγέστερον τὸ ἐντελὲς τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον ἑκάστῃ [...] ψυχῇ δεδήλωκεν [...], ὅπερ ἐστίν ἡ τοῦ ἐπουρανίου φωτὸς ἐν ἀποκαλύψει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις, ἵνα μή τις, τὸν διὰ γνώσεως νοημάτων φωτισμὸν μόνον τοῦ Πνεύματος εἶναι νομίσας κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καὶ ῥᾳθυμίαν τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποτυχεῖν μυστηρίου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ Πνεύματος δόξης εἰς παράστασιν ὡμολογημένην προήνεγκεν: '[...] εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, φησί, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ', καταργούμενον εἰρηκὼς διὰ τὸ θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν· ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀκαταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησὶ γοῦν· 'ἡμεῖς δὲ πάντες' – τουτέστιν οἱ κατὰ τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες – 'ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος'· 'ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ', τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδή· καὶ γὰρ ἡνίκ' ἂν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς Κύριον, 'περιαιρεῖται, φησί, τὸ κάλυμμα', 'ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι'. Φανερῶς οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβλῆσθαι τὴν ψυχήν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι, νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ Πνεύματος, περιαιρεῖσθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἡ ἔλευσις ἡ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

[12] Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς τὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προϋπέγραψαν αἰσθητοὶ ἐκεῖνοι

[131] Vezi poziția lui *μόνον*.

[132] Sau: ca dovadă recunoscută.

[11] [Fapt] pentru care [şi] zice marele Macarie, împreună-martor şi împreună-grăitor având-l pe Simeon cel preadulce între tâlcuitori: «dumnezeiescul Apostol Pavel a arătat fiecărui suflet [...], mai limpede şi mai strălucit, desăvârşita taină a creştinismului [...], [taină] care este strălucirea luminii cereşti, întru descoperirea şi puterea Duhului, ca nu cumva cineva, crezând că singura luminare a Duhului[131] e cea prin cunoaşterea înţelesurilor [cuvintelor], să fie – din necunoaştere şi lenevire – în primejdie de a nu avea parte de taina desăvârşită a harului; pentru aceasta a şi adus [de faţă] – spre mărturisită înfăţişare[132] – pilda slavei Duhului celei stătătoare împrejurul feţei lui Moisí; 'că dacă ceea ce s-a desfiinţat' zice '[era] prin slavă, cu cât mai mult ceea ce rămâne [este] în slavă' ('desfiinţat' zicând pentru faptul că slava stătea împrejur trupului *muritor* al lui Moisí) şi a arătat [că] acea slavă nemuritoare [încă de] acum străluceşte – prin descoperirea Duhului – celor vrednici, fără-de-desfiinţare, pe faţa nemuritoare a omului celui dinlăuntru; că zice: 'iar noi toţi' – adică cei ce, după[133] credinţa cea desăvârşită, ne-am născut de la Duhul – 'cu faţă descoperită, slava Domnului o oglindim, după acelaşi chip schimbându-ne la faţă din slavă în slavă, ca de la Duhul Domnului'[134]; 'cu faţă descoperită' – cu cea a sufletului, adică; că [atunci] 'când s-ar întoarce spre Domnul i se va ridica vălul; iar [acest] *Domnul* Duhul este'; aşadar, prin acestea a arătat limpede că peste suflet a căzut un văl de întuneric – care de la neascultarea lui Adam a prins a se strecura în omenire – iar acum, prin strălucirea Duhului, acesta se ridică de pe sufletele cele cu adevărat credincioase şi vrednice, pricină pentru care s-a şi făcut venirea lui Hristos»[135].

[12] Vezi, frate, cum [că] acele luminări simţite din [legea] veche au preînchipuit luminarea Duhului cea din sufletele

[133] Adică: din unghiul, în privinţa, prin.
[134] *II Corinteni* 3, 18;
[135] Macarie, *Despre libertatea minţii* 21, PG 34, 956.

φωτισμοί; Τοὺς οὖν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους λέγοντας ἐχρῆν δι' ἐκείνων πρὸς τὴν τούτου πίστιν τε καὶ ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας – μᾶλλον δὲ εἰ δυνατὸν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἄληστον τὴν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας – πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόῤῥητα δεδιδαγμένους, οὐδ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντρεπόμενοι, ὅς φησιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται, νοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν» τουτέστι πιστὰ ποιήσει, λογισμοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ Πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδὲ γνῶναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ τοῖς οἰκείοις λογισμοῖς καὶ ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεσι πιστεύων, διαιρέσεσί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὑρίσκεσθαι οἰόμενος· ψυχικὸς γάρ ἐστιν ὁ τοιοῦτος, «ὁ δὲ ψυχικός», φησίν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», οὐδὲ δύναται· ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλλοις συμβιβάσας γνωστά τε καὶ πιστὰ ποιήσειε; Διὰ τοῦτο εἴ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῶς καὶ ἀποῤῥήτως τελουμένων πείρας περὶ νήψεως διδάσκει, στοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δῆλός ἐστι κατενεχθείς καὶ τὴν σοφίαν ὄντως μωρανθείς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώσει τὰ ὑπὲρ φύσιν κατοπτεῦσαι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνωστὰ μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ἅ γνωστὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, φυσικῇ διανοίᾳ

---

[136] Sau cu fapta.
[137] Adică: prin har.
[138] Literal: a-i striga (să vină) afară, la necredință.
[139] Sau: a-i corija, a-i converti la altă doctrină.
[140] *I Corinteni* 2, 15 şi urm.
[141] Sau: vrednice de crezare, nedezmințite.
[142] Sau: discuțiilor pe baza acestora.
[143] *I Corinteni* 2, 14.

celor ce – cu lucrul[136] şi adevărul – cred în Hristos?; aşadar cei ce le numesc pe acelea 'simţite şi simbolice' trebuia să fie împinşi de acelea la credinţa şi căutarea acesteia; pe când aceştia şi pe cei ce cred – mai mult, de s-ar putea, şi pe cei ce în chip vădit au avut parte de har şi nefurată au cunoaşterea cea [venită] prin acesta[137] – se silesc în tot chipul a-i abate la necredinţă[138], apucându-se, obraznic şi prosteşte, a-i învăţa altele[139] pe cei ce – de Dumnezeu şi de tainica Lui arătare şi lucrare – au fost învăţaţi cele negrăite, neruşinându-se nici de marele Pavel, care zice că «cel duhovnicesc toate le judecă, pe când el de nimeni nu e judecat»; că are mintea/cugetul lui Hristos; «şi cine a cunoscut mintea/cugetul Domnului, să Îl înveţe pe El»[140], adică să facă credincioase[141] – judecând gândurile – cele ale Duhului?; că nicidecum nu le poate cunoaşte sau crede pe cele ale omului duhovnicesc acela care, crezând propriilor gânduri şi cercetărilor din unghiul acestora[142] – îşi închipuie că tot adevărul se află prin diereze şi silogisme şi analize; că sufletesc este unul ca acesta; «iar cel sufletesc» zice «nu primeşte cele ale Duhului»[143], nici nu [le] poate [primi]; aşadar, cel ce nu [le] cunoaşte – [şi] nici nu [le] crede – cum, învăţându-i pe ceilalţi, le va face cunoscute şi credincioase? Pentru aceasta, dacă cineva – fără isihia [sau liniştirea] şi trezvia minţii şi fără cercarea, cea întru aceasta făcută, a celor duhovniceşte şi negrăit săvârşite – va învăţa [pe alţii] despre trezvie, urmând propriilor gânduri şi căutând a arăta prin cuvânt binele cel mai presus de cuvânt – vădit [lucru este că acesta] a ajuns la sminteala cea de pe urmă şi s-a nebunit de-a binelea întru înţelepciunea sa[144], că [în chip] necugetat a socotit a scruta prin cunoaşterea firească pe cele mai presus de fire şi adâncurile lui Dumnezeu – cele cunoscute doar Duhului – şi darurile Duhului – cele cunoscute doar celor duhovniceşti, celor ce au mintea [sau cugetul] lui Hristos – a le cerceta şi demonstra

[144] Sau: suferă de înţelepciunea cea de Dumnezeu nebunită (sau vădită a fi nebună); vezi *I Corinteni* 1, 20.

καὶ σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνῆσαί τε καὶ δεῖξαι· πρὸς δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, καὶ θεομάχος εὑρεθήσεται, παραγνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βελίαρ, ὥ τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιταττόμενος τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαί» ἔσται κληρονόμος διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων βλάβην· «οὐαί» γάρ, φησίν ὁ προφήτης, «τῷ ποτίζοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν».

[13] Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις – δηλονότι τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γὰρ πνευματικὸς πάντα ἀνακρίνει» κατὰ τὸν ἀπόστολον) – δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιούτους φέροντας ὑποτάσσειν ἑαυτούς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενὸς τούτους ἀνακρινομένους («ὁ γὰρ πνευματικός» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται») κρίνειν καὶ διορθοῦν ἐπιχειροῦσι πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τούτοις πειθομένων. Φασὶ γὰρ μηδένα δυνατὸν εἶναι τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περὶ τῶν ὄντων οὐχ εὑρηκότα δόξαν, εὑρηκέναι δὲ αὐτὴν ἄνευ διαρέσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν ἐπειλῆφθαι τελειότητος καὶ ἁγιότητος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀναγκαιότατον παρὰ τῆς ἔξω παιδείας διδαχθῆναί τε καὶ μετιέναι συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιούτων λόγων τὴν καταργηθεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δὲ παρὰ τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀλήθειαν μαθεῖν, ἤκουσαν ἂν ὡς τοῦτο τὸ δόγμα φρονήματός

---

[145] *Avvacum* 2, 15; *vărsătură* (adică *'răsturnătură' a stomacului*) este, conform lui Ioanid şi Montanari, unul din sensurile lui *ἀνατροπή* (literal: *răsturnătură;* de la *ἀνατρέπω*: a răsturna); semnalăm că în actuala ediţie ortodoxă românească a Vechiului Testament acest *ἀνατροπή* este redat prin romanticul 'cupa lui otrăvită'.

[146] *I Corinteni* 2, 15.

[147] «cele ale lor înşişi»: propria stare, de stau în adevăr sau nu.

prin cugetarea firească şi trupeasca filozofie; şi, pe lângă necugetare, şí luptător-împotriva-lui-Dumnezeu se va vădi, socotind [el] a lui Veliar [a fi] – o, ce prăpăd! – harul şi lucrarea Duhului celui bun şi împotrivindu-se celor ce au luat Duhul de la Dumnezeu, ca prin El să cunoască cele hărăzite nouă de la Dumnezeu; încă şi al lui 'vai' moştenitor va fi, pentru vătămarea celor ce [îl] ascultă; că 'vai' zice prorocul 'de cel ce îşi adapă fratele său cu vărsătură tulbure'[145].

[13] Trebuie, aşadar, [ca] celor ce pot judeca toate – adică celor duhovniceşti, pentru că «cel duhovnicesc toate le judecă», după Apostolul[146] – trebuie, aşadar, [ca] acestora să se supună pe ei înşişi cei ce nu au dobândit unele ca acestea, ca şí ei să cunoască, prin judecata acestora, cele ale lor înşişi[147]; [pe când] ei [tocmai] pe aceştia – pe cei de către nimeni judecați, că cel duhovnicesc, după acelaşi Apostol, «de nimeni nu este judecat»[148] – se străduiesc a-i judeca şi îndrepta, spre pierzarea lor înşişi şi a celor ce ascultă de ei; pentru că [ei] zic [cum] că nimănui nu îi este cu putință a fi părtaş desăvârşirii şi sfințeniei dacă nu a găsit [mai întâi] opinia adevărată privitor la cele ce sînt; şi că fără diereză şi silogism şi analiză e cu neputință a o găsi pe aceasta; prin urmare, cutează să conchidă[149] că celui ce pofteşte a dobândi desăvârşire şi sfințenie îi este de neapărată trebuință [faptul de] a fi învățat – de către instruirea cea din afară[150] – şi a îmbrățişa metodele dieretice şi silogistice şi analitice; şi, prin asemenea cuvinte, desființata înțelepciune[151] iarăşi lucrătoare se silesc a o arăta; că dacă ar fi voit să afle adevărul de la cei în stare a judeca toate, apropiindu-se cu smerenie, ar fi auzit că o astfel de dogmă ține de cugetul elinesc, [fiind]

[148] Tot *I Corinteni* 2, 15.
[149] Sau, mai estompat, 'înțeleg să conchidă'.
[150] Adică: educația păgână antică.
[151] Adică: de Dumnezeu desființata înțelepciune; vezi *I Corinteni* 1, 20; 3, 19.

ἐστιν ἑλληνικοῦ, Στωικῶν τε καὶ Πυθαγορείων αἵρεσις, οἳ τὴν ἐπιστήμην τέλος λέγουσι τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλήψεως. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὑρισκομένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε καὶ βίου ἀποδεικνυμένη ἣ καὶ μὴ μόνον ἀληθής, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλής ἐστι καὶ ἀπερίτρεπτος. «Λόγῳ» γάρ, φησί, «παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς»; Καὶ μὴν οὐδὲ ἑαυτὸν γνῶναι δυνηθῆναί τινα οἰόμεθα διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιήσῃ τὸν οἰκεῖον νοῦν. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω τὸν ἑαυτοῦ κατασκεύσας νοῦν, οὐδὲ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὃ τοῦ γνῶναί τινα ἑαυτόν ἐστιν ἀρχὴ λυσιτελής.

[14] Ἀλλ' οὐδὲ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θοῖτ' ἄν τις εὖ φρονῶν, οὐδὲ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; Διπλοῦν δέ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα. Καὶ τέλος δὲ τὸ προκείμενον ἡμῖν, αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἱοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις καὶ κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσιν

[152] Sau: idee, părere; dar şi erezie.

[153] Amintim că în greceşte *θεωρία* înseamnă atât contemplare urmată de formularea unei teorii (ştiinţifice), cât şi vederea (sau theoria sau 'contemplarea') lui Dumnezeu.

[154] Sau: cea dovedită de fapte şi [de] viaţă; vezi şi *Iacov* 2, 18 şi urm.; vezi şi începutul întrebării din *Triade* 1, 2.

[155] «zice»: (Grigorie) Teologul, adică.

[156] Vezi 1,2,1, nota 17.

[157] Adică: pe această cale.

[158] Literal: avantajos.

eres[152] al stoicilor şi pitagoreicilor, care numeau ştiinţa scopul theoriei [sau a dumnezeieştii-vederi][153], ce se dobândeşte prin însuşirea disciplinelor [elinilor]; pe când noi nu cunoaşterea aflată prin cuvinte şi silogisme o credem [a fi] opinie adevărată, ci pe cea dovedită prin lucruri şi [prin] viaţă[154], care nu doar adevărată este, ci şi sigură şi de nerăsturnat. că zice[155] «cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viaţa care [cuvânt se poate lupta]?»[156]; şi socotim că nici pe sine însuşi nu se poate cunoaşte cineva prin metodele dieretice şi silogistice şi analitice, de nu îşi va face mintea – prin pocăinţă ostenitoare şi nevoinţă stăruitoare – neînfumurată şi nevicleană; pentru că cel ce nu astfel – şi [nu] în astfel de chip[157] – îşi va face mintea, [acela] nici nu îşi va afla propria sărăcie în privinţa cunoaşterii, [fapt] care [şi] este început rodnic[158] în a se cunoaşte cineva pe sine însuşi.

[14] Dar nici toată necunoaşterea[159] nu poate fi osândită de vreunul din cei ce cugetă drept[160], [după cum] nici toată cunoaşterea o socotim [a fi] de fericit; cum, deci, să facem toate căutând spre aceasta ca spre un scop[161]? Că şi marele Vasile spune că îndoit este felul adevărului[162], [feluri] din care unul e de neapărată trebuinţă să îl avem şi să îl punem de faţă, ca fiind împreună-lucrător al mântuirii; cât despre pământ şi mare, despre cer şi cele de sub cer – de nu vom şti adevărul cel dintru unele ca acestea, nimic nu ne va împiedica de la fericirea cea din făgăduinţe[163]. Iar scopul ce ne stă dinainte – făgăduinţele de la Dumnezeu a bunătăţilor ce au să vie, înfierea, îndumnezeirea, a comorilor cereşti descoperire şi dobândire şi desfătare; pe când cunoaşterea

[159] Sau: orice fel de necunoştinţă, de ignoranţă, de neştiinţă.
[160] Literal: din cei ce bine cugetă.
[161] Adică: pe aceasta avându-o drept ţintă/ţel/scop.
[162] Sau: că adevărul este de două feluri.
[163] Vezi *Omilia a 3-a la Psalmi*, PG 29, 256 BC; *Către tineri* 2, PG 31, 565 şi urm. Vezi şi *Triade 1*, 1, 23; 2, 1, 44.

τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην ἴσμεν. Εἰ γὰρ *αἰσθητοὶ λόγοι* ἐν αἰῶνι τῷ μέλλοντι *παριστῶσι* τὰ πράγματα, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιτ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δὲ καθαρότης ψυχῆς ὁρᾷ, μακρὰν οἱ σοφοὶ γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεία γνώσεως τῆς μὴ ἐγγιζούσης Θεῷ; Πῶς δὲ χωρίς αὐτῆς τελειότητος καὶ ἁγιότητος μεταλαχεῖν οὐκ ἔνι;

[15] Καὶ ἵνα τἄλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναί τε καὶ φρεναπατώντων ἑαυτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφὰς τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔργων χρῆσθαι καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν ὑπόθεσις ἡμῖν ἐστι τοῦ ἀνὰ χεῖρας λόγου. Φασὶ γὰρ ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν καὶ ἀπερινόητον· «Θεὸν γοῦν οὐδείς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο». Πῶς οὖν, φασίν, οὐχὶ σαφῶς πλανῶνται οἱ τὸν Θεὸν ὡς φῶς νεορῶς ἐν ἑαυτοῖς ὁρᾶν ἰσχυριζόμενοι; Κἄν τις αὐτῶν αὖθις τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ λόγον προσενέγκῃ λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὄψονται» καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἐμαυτόν, μετὰ τοῦ Πατρὸς τούτοις ἐνσκηνώσας», εὐθύς *θεωρίαν* τὴν γνῶσιν λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασιν ἑαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γὰρ ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τὸ θεῖον. Τοὺς γοῦν τὴν ἐν φωτὶ νοερὰν ὅρασιν Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον φαντασίαν ἐψευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντας ἐνέργειαν ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς ὁμοίας κατασπᾶν ἐρεσχελίας. Ἀλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως οὐδὲν ἀντιπεῖν πρὸς αὐτοὺς αἱρούμεθα· συνῳδὰ

---

164 Adică: realităţile. 164a Vezi 2,3,39, nota 264.

165 *Ioan* 1, 18.

166 *Matei* 5, 8.

167 Vezi *Ioan* 14, 21 şi 23.

168 Literal: vorbesc în inconsecvenţă cu ei înşişi.

169 De nevăzut şi de neînţeles fiind Dumnezeu, ar fi trebuit, pentru consecvenţă, ca cei ce tăgăduiau vederea Lui (întrucât e nevăzut) să tăgăduiască şi cunoaşterea Lui (întrucât e neînţeles).

[venită] din instruirea cea dinafară, [pe aceasta] o ştim [a fi] după asemănarea veacului acestuia. Că dacă ştiinţe simţite [ne] aduc de faţă lucrurile[164] din veacul cel ce va să vie, înţelepţii veacului acestuia s-ar face moştenitori ai împărăţiei cerurilor; iar 'dacă [nu alta decât] curăţia sufletului vede [acele lucruri], departe vor fi aceştia de cunoaşterea lui Dumnezeu', după cu adevărat filosoful Maxim[164a]; ce nevoie avem, aşadar, de cunoaşterea ce nu se apropie de Dumnezeu?; şi cum să nu poată a avea parte [cineva] – fără aceasta – de desăvârşire şi sfinţenie?

[15] Şi ca să las acum deoparte celelalte [spuse] ale celor ce îşi închipuie că sînt c[in]eva şi într-atâta se înşeală pe ei înşişi încât până şi scripturile Duhului, răstălmăcindu-le, le folosesc împotriva lucrurilor duhovniceşti şi a bărbaţilor [duhovniceşti], le voi adăuga doar pe acelea care sînt acum [legate de] chestiunea cuvântului de faţă. Pentru că ei zic, aşadar, că Dumnezeu este [de] nevăzut şi [de] neînţeles; că «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Unul-Născut Fiul lui Dumnezeu, Cel ce este în sânul Tatălui, Acela [L-a] tâlcuit»[165]; cum, dar, nu [e] limpede – zic [ei] – [că] rătăcesc cei ce susţin că Îl văd [în chip] înţelegător pe Dumnezeu ca lumină în ei înşişi? Iar dacă cineva li-L pune de faţă, apoi, pe Unul-Născut Cuvântul lui Dumnezeu zicând [El] că 'cei curaţi cu inima vor vedea pe Dumnezeu'[166] şi [că] 'Eu Mă voi arăta lor pe Mine Însumi, dimpreună cu Tatăl sălăşluindu-Mă într-înşii'[167], numaidecât spun că vederea aceea cunoaşterea este; şi nu îşi dau seama că [singuri] vorbesc împotriva loruşi[168]; că precum dumnezeiescul este nevăzut, aşa [este] şi [de] neînţeles[169]; prin urmare, cei ce – pentru faptul că Dumnezeu e nevăzut – dogmatizează că vederea înţelegătoare a lui Dumnezeu, cea în lumină, este nălucire mincinoasă şi drăcească lucrare, [aceştia] trebuiau ca şí cunoaşterea – pentru faptul că Dumnezeu e neînţeles – să o supună aceloraşi fel de bârfe. Ci noi, pe de o parte, în

γὰρ λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ συντᾶσιν ὅ τι λέγουσιν. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις, θεωρία, ὃ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσίς τε καὶ κίνησις ἀναμόρφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκόνος· ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεία τῆς ἄνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαὲς φῶς ὑπερφυὴς ἕνωσις, παρ' ἧς μόνης ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἑστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην [τὴν ἕνωσιν] οὖν ἀναιροῦντες συνανεῖλον πᾶσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν.

[16] Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέγουσι μυστικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν θεωρίαν, μηδ' εἶναι ὅλως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, παρὰ τῶν ἐν ἀληθεῖ θεωρίᾳ γεγονότων μυηθέντες, ἐρωτήσομεν αὐτούς· τί ἡμῖν δοκεῖ, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁρᾷ τὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ μὴν αὐτὸ «ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ». Εἰ μὲν οὖν χωρὶς Πνεύματος ἁγίου ὁρᾶν ἔλεγέ τις τὸ ἀκήρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «πῶς ἂν ὁραθείη ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις ἀποθέμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου (ὃ *σκότος νοητὸν ἐπικείμενον* ταῖς μὴ κεκαθαρμέναις καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν) εἶ

---

[170] Cei doi teologi aflați în dispută.

[171] Adică: reașează chipul cuvântător, chipul omului lăuntric.

[172] Sau: podoabă, frumusețe.

[173] Adică: nobleței.

[174] Citim, de pildă la sfântul Calist Catafighiotul, că, la experierea Unului nezidit și ascuns, 'tăcerea' cea exercitată de minte (ca nemișcare a puterii cugetării discursive) și de gură, este nu *după voie*, ci *după fire* (vezi capul 37: «σιωπὴν ἀσκεῖ, *οὐχ ἑκών, ἀλλὰ φυσικῶς*»; vezi și capetele 39, 47, 48); pentru că Unul acela fiind nemărginit și fără discontinuități ontologice, mintea ce se 'lipește' de El și Îl gustă se oprește – cu toată mișcarea ziditelor puteri ale omului – în mod *obiectiv*, neavând cum trece de la o parte a Lui la alta, trecere ce ar însemna 'lecturare' a Lui; acesta e singurul caz în care se întâmplă lucrul acesta, odihna sau sabatul acesta. Probabil că aceasta este perspectiva în care trebuie înțeles acest 'a sta după fire', afirmat aici de sfântul Grigorie.

privința cunoaşterii [de Dumnezeu] alegem a nu spune nimic împotriva lor; că în conglăsuire cu noi zic [ei] acestea, măcar că [ei] nu pricep ceea ce [înşişi o] zic[170]; pentru că [încuviințăm că] vedere este şí cunoaşterea despre Dumnezeu – şi [cea] a dogmelor privitoare la El – ceea ce numim 'teologie [sau cuvântare de Dumnezeu]', [după cum] şí folosirea şi mişcarea – după fire – a puterilor sufleteşti şi a mădularelor trupeşti aduce prefacere chipului cuvântător[171], dar nu [starea] aceasta este desăvârşita bună-cuviință[172] a evgheníei[173] [celei] de sus [date] nouă şi unirea cea mai-presus-de-fire cu lumina cea mai-presus-de-strălucire, [unire] de la care – doar de la ea – ni se dă şí [faptul de] a teologhisi [în chip] negreşit şí [faptul de] a sta – după fire – [nemişcate][174] şi a se mişca – [tot după fire][175] – puterile sufletului şi trupului nostru; [unirea] aceasta, aşadar, desființându-o, împreună [cu ea] au desființat şi toată virtutea şi [tot] adevărul.

[16] [Pe de altă parte,] în privința faptului cum că, întrucât Dumnezeu este nevăzut, nu există [nici o] vedere mai tainică şi mai înaltă de ceea ce numesc ei 'cunoaştere' şi că nu există nicidecum [vreo] astfel de vedere [nemijlocită] a lui Dumnezeu, inițiindu-ne noi de către cei ce au ajuns întru adevărată vedere [de Dumnezeu], să îi întrebăm [pe ei[176]]: 'ce vi se pare?; oare nici Duhul Sfânt nu vede cele ale lui Dumnezeu?' Bine, dar El 'şí adâncurile lui Dumnezeu le cercetează'. Prin urmare, dacă cineva ar fi spus că fără Duhul Sfânt vede preacurata lumină, împotrivindu-i-vă, bine i-ați fi zis: 'dar cum să fie văzut Cel nevăzut?'. Dar lepădând cineva duhul lumii – pe care Părinții îl numesc întuneric înțeles, ce stă asupra inimilor necurățite

[175] Acest 'a se mişca după fire' ar fi faptul de a se mişca – mintea şi toate aceste puteri sufleteşti şi trupeşti – în atmosfera mulțimii lucrărilor dumnezeieşti nezidite, cele ieşite din Unul nezidit, pentru că – aşa zicând – 'din fabricație' acestea sînt compatibile cu acelea.

[176] «pe ei»: pe cei ce tăgăduiesc acestea.

τις οὖν ἀποθέμενος τοῦτο καὶ καθαρεύσας παντὸς οἰκείου θελήματος καὶ ἀπαναστὰς πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν ἐμποιούσης τῇ ὀφειλομένῃ σπουδῇ, κἂν εὐπρόσωπος ᾖ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἑνὸν συναθροίσας καὶ νηφάλιον ἐπιστήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπήν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις διαζῇ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἶθ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς ἐν ἑαυτῷ λάβοι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ὃ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο τοῦτο λαβών, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἵν' εἰδῇ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα μυστικῶς αὐτῷ, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», πῶς οὐκ ἂν ὁρᾷη οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἴη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὁρώμενον, τὸ φῶς; Ὁρᾶται γὰρ ὑπὸ τῶν βλεπόντων «ἃ ὀφαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικοὺς γὰρ λαμβάνουσιν οὗτοι ὀφθαλμοὺς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γὰρ ἑαυτῷ ἀόρατός ἐστιν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὁρῶσιν. Οἷς δ' ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἐνήρμοσεν ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐχὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὴν τῆς χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

[17] Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἀσματικῆς θεολογίας ἀξιώσαι προσρημάτων, ἐγκωμιάζων τὴν ἐγγεγενημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν, «ἰδοὺ εἰ καλή», λέγων πρὸς αὐτούς, «ἡ πλησίον μου· ὀφθαλμοί σου περιστεραί»;

[177] Adică: nu împotriva firii; deci, aceste *vederi* (nu *θεωρίαι*, ci *θεωρήματα*) *după fire* – credem noi – nu înseamnă *vedenii* (adică vederi nemijlocite ale lui Dumnezeu), ci mai degrabă *viziuni* asupra realității, în sensul de poziționare corectă față de ea și lecturare corectă a ei (nu prin prisma patimilor).

– lepădându-l, aşadar, cineva pe acesta şi curăţindu-se de toată voia proprie şi strămutându-se din toată predania omenească care îl încetineşte – câtuşi de puţin – din silinţa datorată (chiar îndreptăţită părând ea) şi puterile sufleteşti întrunindu-le pe cât cu putinţă şi punând trează supravegherea cugetului, va petrece, mai întâi, în vederile cele după fire[177] şi plăcute lui Dumnezeu, iar mai apoi, ridicându-se mai presus de sine, va lua în sine Duhul Cel din Dumnezeu – Care ştie cele ale lui Dumnezeu precum [ştie] duhul omului cele dintr-însul – şi aşa ([adică] pentru aceasta) luându-L pe Acesta, după cum propovăduieşte marele Pavel, [şi anume] ca să ştie cele dăruite lui în taină de către Dumnezeu, «pe care ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit», cum nu va vedea acesta, prin Duhul, lumina cea nevăzută?; şi, iarăşi, cum nu va fi lumina aceasta – deşi văzută – nevăzută şi neauzită şi neînţeleasă? pentru că [zice limpede că] se vede de către cei ce văd «cele pe care ochiul *nu le-a văzut* şi urechea *nu le-a auzit* şi la inima omului *nu s-au suit*»; pentru că aceştia iau [de la Duhul] *ochi duhovniceşti* şi au *mintea lui Hristos*, prin care şí Îl văd pe Cel nevăzut şí Îl înţeleg pe Cel neînţeles; că nu Sieşi este nevăzut, ci celor ce [nu altcum decât] prin zidiţii ochi şi prin ziditele cugete văd şi înţeleg; dar celor cărora Dumnezeu S-a dat pe Sine Însuşi [a le fi] cap [în trupul Bisericii][178], cum nu le va da, prin Sine Însuşi, în chip vădit[179], şí vederea harului Său?

[17] Şi cum nu o va învrednici de numirile teologiei proprii *Cântării*, lăudând puterea duhovnicească ivită înlăuntrul ochilor lor, «iată, frumoasă eşti», zicându-le acestora, «cea de aproape a mea[180]; ochii tăi – porum-

[178] Literal: cărora Dumnezeu S-a articulat pe Sine Însuşi drept mădular conducător.

[179] Sau, în limbaj imnografic: la iveală; adică: la vedere.

[180] Sau: apropiata mea, 'aproapea' mea.

δι' ὧν καὶ αὐτοί, τῆς ὡραιότητος αἰσθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαψιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιδιδόασι λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμυημένοις τίς αὕτη ἡ περιστερὰ ἦν ἡ νύμφη σχοῦσα ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ αὐτὴ τῷ τοῦ νυμφίου Θεοῦ τότε πρῶτον τρανῶς ἐνατενίζει κάλλει καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πιστῶς περιεστώτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον τὴν καλοποιὸν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γὰρ ἡ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγή, ἑνωθεῖσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχείᾳ γίνεται καὶ οὕτως ὁρᾷ τὰ αἰσθητά, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἓν Πνεῦμα μετὰ τοῦ Κυρίου γεγονώς, οὕτω τὰ πνευματικὰ τρανῶς ὁρᾷ. Μένει δ' ὅμως καὶ ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον ἢ κατὰ τοὺς χαμερπεῖς λογισμούς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρούντων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γὰρ ἑώρακέ ποτέ τις τὸ πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διὸ καὶ κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμὸς τοῦθ' ἑώρακεν οὐδείς, εἰ καὶ ἀεὶ βλέπει»· οὐδὲ γὰρ ὅσον ἐστίν ἐκεῖνο, ἀλλὰ καθόσον ἑαυτὸν ἐποίησε δεκτικὸν τῆς τοῦ θείου Πνεύματος δυνάμεως, κατὰ τοσοῦτον βλέπει. Πρὸς δὲ τῇ ἀκαταληψίᾳ ταύτῃ, καὶ ἣν ἔχουσι κατάληψιν ἀκαταλήπτως ἔχουσι, τὸ θειότατον ἁπάντων καὶ καινότατον· οὐ γὰρ ᾧ ταῦτα βλέπουσι τότ' ἴσασιν οἱ βλέποντες – οὐδ' ᾧ ἀκούουσί τε καὶ μυοῦνται – ἢ τὴν τῶν μήπω γεγονότων γνῶσιν ἢ τὴν τῶν ἀεὶ ὄντων ἐπιστήμην, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Πνεύματος, δι'

[181] *Cântarea cântărilor* 1, 15; 4, 1. Notăm că în actuala românească traducere ortodoxă oficială stihul de față – «*ἰδοὺ εἶ καλή, ἡ πλησίον μου, ἰδοὺ εἶ καλή· ὀφθαλμοί σου περιστεραί* (*iată, frumoasă eşti, cea de aproape a mea, iată, frumoasă eşti; ochii tăi – porumbei*)» – e redat, romantic, prin 'Cât de frumoasă eşti tu, draga mea! Cât de frumoasă eşti! Ochi de porumbiță sînt ochii tăi', zădărnicind erminia sfântului Grigorie, care numaidecât va vorbi despre nemijlocita prezență – în văzătorii-de-Dumnezeu – a '*porumbiței/porumbelului*', adică a Duhului. Semnalăm şi faptul că, pe de altă parte, fraza similară din *Cântarea cântărilor* 5, 12 – «*ὀφθαλμοί αὐτοῦ ὡς περιστεραί* (*ochii săi – ca porumbeii*)» – este redată, brut, prin 'ochii săi sînt porumbei', lăsându-se deoparte prepoziția comparativă *ὡς* (*ca*).

[182] «*care*»: *ochi* sau *porumbei*, deopotrivă.

[183] Vezi *Matei* 3, 16, *Marcu* 1, 10, *Luca* 3, 22, *Ioan* 1, 32.

[184] Adică discursiv.

[185] Adică: în cadrul vederii aceleia mai presus de fire, întru Duhul.

[186] Adică: superior.

bei»[181]?, prin care[182] şí aceştia simțind frumusețea Mirelui înțeles, [Îi] întorc, îmbelşugat, cuvinte de laudă; prin urmare, celor inițiați nu le este ascuns cine este 'porumbelul' Acesta[183], pe care mireasa avându-L în[lăuntrul] ochi[lor] şí ea poate căuta atunci, mai întâi, desluşit, la frumusețea Mirelui Dumnezeu şi poate şí povesti, în auzul celor ce stau cu credință în jurul ei, desfăşurat[184] acea bună-cuviință; că precum strălucirea cea dinlăuntrul ochilor, unită strălucirilor soarelui, se face *după lucrare* lumină şi aşa le vede pe cele simțite, în acelaşi chip şi mintea, un duh cu Domnul făcându-se, aşa le vede, desluşit, pe cele duhovniceşti. Dar şi acolo[185], într-alt chip – mai înalt[186] decât cel după gândurile târâtoare pe pământ ale celor ce se apucă a'i contrazice pe bărbații duhovniceşti – rămâne nevăzut Stăpânul; pentru că nimeni nu a văzut vreodată întregul frumuseții aceleia – că şi după Grigorie al Nyssei «nici un ochi nu a văzut aceasta, măcar că pururea vede» – pentru că nu [după] cât este [realitatea] aceea, ci întru cât pe sine însuşi s-a făcut primitor al puterii dumnezeiescului Duh – întru atâta vede. Şi, pe lângă necuprinderea aceasta[187], şí cuprinderea pe care o au [cei duhovniceşti], [pe aceasta tot] în chip de necuprins o au, [faptul acesta fiind] cel mai dumnezeiesc şi mai nou dintre toate[188]; pentru că cei ce văd, văzând [ei] (sau auzind şi fiind inițiați [în ceva]), nu înseamnă că şi au[189] cunoaşterea celor încă nepetrecute ori ştiința celor pururea-fiitoare, [şi aceasta] din pricína necuprinderii Duhului[190] prin Care văd. pentru că «prin

[187] Adică: în afară de necuprinderea aceasta, de acest aspect al necuprinderii lui Dumnezeu, care este unul 'cantitativ' (Dumnezeu e necuprins pentru că ceea ce cuprindem din El este ceva parțial).

[188] Acesta este, deci, alt aspect al necuprinderii lui Dumnezeu, cel 'calitativ': Dumnezeu e necuprins şi pentru că ceea ce cuprindem din El cuprindem – paradoxal – în chip necuprins, adică în mod de neînțeles.

[189] Literal: că ştiu.

[190] Adică: din pricína însuşirii Duhului de a fi (de) necuprins.

οὗ ὁρῶσι· «κατὰ γὰρ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἡ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθεουμένων πρὸς τὸ ὕπερθεν φῶς ἕνωσις», ὡς ὁ μέγας λέγει Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὖσα ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἐπεὶ ταῦτα κατ' ἐνέργειάν ἐστι τοῦ νοῦ, κατὰ δὲ ἀφαίρεσιν οὖσα, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τοῦτο οὖσα ἀφαίρεσις· εἰ γὰρ ἀφαίρεσις ἦν μόνον, ἐφ' ἡμῖν ἂν ἦν – ἀλλὰ τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστι τὸ δόγμα –, ἡνίκ' ἄν τις ἐθελήσῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ ἀπόῤῥητα μυστήρια, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ περὶ αὐτῶν φησιν. Οὔκουν ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις μόνη ἐστίν ἡ θεωρία, ἀλλ' ἕνωσις καὶ ἐκθέωσις, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν κάτωθεν τυποῦντων τὸν νοῦν, μυστικῶς καὶ ἀποῤῥήτως χάριτι γινομένη τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν ἥ μεῖζόν ἐστι τῆς ἀφαιρέσεως· ἀπεικόνισμα γάρ ἐστιν ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διὸ καὶ τὸ χωρίζειν πάντων τῶν κτισμάτων τὸν Θεὸν παντός ἐστι πιστοῦ· ἡ δὲ νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπαυσις καὶ ἡ μετ' αὐτὴν πρὸς τὸ ὕπερθεν φῶς ἕνωσις, οἷόν τε πάθος οὖσα καὶ τέλος θεουργόν, μόνων ἐστὶ τῶν κεκαθαρμένων καὶ κεχαριτωμένων τὴν καρδίαν. Καὶ τί λέγω τὴν ἕνωσιν, ὅτε καὶ ἡ πρὸς βραχὺ θέα τῶν ἐκκρίτων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καὶ τούτων κατ' ἔκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καὶ νοερᾶς ἀντιλήψεως καὶ τῷ μηδόλως ὁρᾶν τὸ ὄντως ὁρᾶν εἰσδεδεγμένων καὶ τῷ πάσχειν ἀγνώστως τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἴσθησιν προσιεμένων; Ἀλλ' ὅτι μὲν οὗτοι καὶ εἶδον καὶ οὐχὶ κατ' αἴσθησιν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σὺν Θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δείξομεν.

[18] Νῦν δ' ἆρα συνορᾷς ὅτι τὸ ἀκατάληπτον – ἀντὶ νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὤτων – εὐμοιροῦσι Πνεῦμα, δι' οὗ ὁρῶσι καὶ ἀκούουσι καὶ συνιᾶσι; Νοερᾶς γὰρ πάσης

[191] Sau: oprirea, încetarea.

[192] *Despre dumnezeieştile numiri* I 5, PG 3, 593 C, unde în loc de adverbul *ὕπερθεν* (*de sus*) avem adjectivul *ὑπέρθεον* (*mai-presus-de-dumnezeire*, 'supradivin').

[193] «i-a cerut [doar] pe cei aleşi dintre ucenici»: a impus alegerea (adică selectarea) doar a câtorva ucenici, ca doar aceştia să se facă părtaşi ei.

odihnirea[191] a toată lucrarea înțelegătoare se face [o] asemenea unire – a celor ce se îndumnezeiesc – cu lumina cea de sus»[192], cum zice marele Dionisie, [unirea aceasta] nefiind, pe de o parte, *după cauză* sau *după analogie* (de vreme ce acestea sînt după lucrarea minții), fiind, însă, pe de alta, *după negare*, dar nefiind – ea însăşi, în sine – negare; că de ar fi doar negare, atunci în putința noastră ar fi – dar aceasta este dogma masalienilor – când va voi cineva să se suie la tainele negrăite ale lui Dumnezeu, după cum şi sfântul Isaac spune despre acestea; Aşadar nu doar *negare* şi *apofază* este vederea [de Dumnezeu], ci *unire* şi *îndumnezeire*, făcută – tainic şi negrăit – prin harul lui Dumnezeu după înlăturarea tuturor celor ce – de jos – întipăresc mintea, mai bine zis: după odihnirea – care şi este superioară – negării; pentru că negarea [nu] este [altceva decât o] icoană a acelei odihniri; astfel că faptul de a-L despărți [sau distinge] pe Dumnezeu de toate zidirile este [ceva dat] oricărui credincios, pe când odihnirea lucrării înțelegătoare şi unirea – următoare ei – cu lumina cea de sus (care [unire] este ca o patimă şi ca un sfârşit îndumnezeitor) este doar a celor curățiți – şi cu har dăruiți – la inimă. Şi ce zic de unire[a cu lumina aceea], când şi scurtă vederea [ei] i-a cerut [doar] pe cei aleşi dintre ucenici[193], şi pe aceştia [nu oricum, ci] ieşiți [fiind ei afară] din toată percepția simțită şi înțelegătoare şi – prin faptul de a nu vedea nicidecum – primitori înlăuntrul lor ai faptului de a vedea cu adevărat şi mutați la faptul de a pătimi [în chip] necunoscut simțirea celor mai presus de fire. Iar [cum] că, pe de o parte, au şí văzut şi [că], pe de alta, nu după simțire sau minte propriu-zis au văzut, [acestea le] vom arăta, cu [ajutorul lui] Dumnezeu, în curgerea mai departe a cuvântului.

[18] Acum înțelegi, oare, că [aceştia] au parte – în locul minții şi ochiului şi urechilor – de Duhul Cel necuprins, prin Care văd şi aud şi pricep? Că odihnindu-se [în ei]

καταπαυσαμένης ἐνεργείας, τίνι ὁρῶσιν ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρωποι ἰσάγγελοι Θεόν, εἰ μὴ τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει; Διὸ καὶ ἡ ὅρασις αὐτοῖς αὕτη αἴσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δὲ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας εὑρίσκουσιν αὐτήν· οὔκουν, οὐδὲ φαντασία ἐστίν, οὐδὲ διάνοια, οὐδὲ δόξα, οὔθ' οἷον συμπέρασμα συλλογισμῶν· οὐδὲ διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυγχάνει ταύτης· πᾶσα μὲν γὰρ θεία ἐντολὴ καὶ πᾶς νόμος ἱερὸς μέχρι τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας ὁρίζεται, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς τρόπος καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσευχῆς, καὶ πᾶς λόγος κάτωθεν ἀνιὼν εἰς τὸν ὑπερανιδρυμένον καὶ ἀπολελυμένον τοῦ παντὸς μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὅτων πάντων ἵσταται. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο μετὰ τὰς θείας ἐντολὰς οὐδέν ἐστιν ἄλλο πλὴν ἡ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσὶ καὶ πλεῖστὰ εἰσιν· ὁ κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀῤῥαβὼν καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ δι' αὐτῆς ὁρώμενά τε καὶ τρυφώμενα· οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσευχήν, θέα ἀνεκλάλητος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θέᾳ καὶ ἀπόῤῥητα μυστήρια· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελουμένην ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοίνυν, εἰ καὶ ἀγνωσία ἐστίν, ἀλλ' ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ εἰ γνόφος ἐστίν, ἀλλ' ὑπερφαής· καὶ ἐν τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνόφῳ δοτὰ γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεῖα τοῖς ἁγίοις. Ὥστε οὐκ ἀφαίρεσίς ἐστιν ἁπλῶς ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων τελεωτάτη θεωρία, ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν

[194] Literal: o percep.

[195] sau: 'fantasie', imaginare.

[196] Ca, de pildă, în Luca 16, 16: «legea şi prorocii – până la Ioan».

[197] «ieşire [din sine]»: stare în afară, 'extaz'.

[198] Sau: scoaterea, înlăturarea, afereza.

[199] *Despre teologia mistică* I, 3, PG 3, 1000 CD. Notăm că ordinea de aici a cuvintelor (*τά θεῖα τοῖς ἁγίοις*, adică '*dumnezeieştile – sfinţilor*') este cea din anaforaua Liturghiei (*τά θεῖα τοῖς ἁγίοις*, adică '*dumnezeieştile – sfinţilor*').

toată lucrarea înțelegătoare, prin ce Îl văd pe Dumnezeu – îngerii şi oamenii cei deopotrivă-cu-îngerii – dacă nu prin puterea Duhului?; fapt pentru care şí vederea aceasta nu *simțire* le este acestora (de vreme ce nu prin simțuri o prind pe ea[194]), [cum] nu le este [nici] *înțelegere,* (de vreme ce nu prin gânduri sau prin cunoaşterea prin acestea [săvârşită], ci prin odihnirea a toată lucrarea înțelegătoare o află pe aceasta), [cum nici] *închipuire*[195] nu [le] este, nici *gândire,* nici *socotință,* nici [nu este] ca o *concluzie* a unor silogisme; nici este izbutită de către minte prin singur urcuşul [cel] prin apofază; pentru că toată dumnezeiasca poruncă şi toată sfânta lege [doar] până[196] la curăția inimii – după cuvântul părinților – este hotărnicită [a avea putere]; şi tot chipul şi tot felul rugăciunii până la rugăciunea curată sfârşeşte, şi tot cuvântul [adică ştiința], urcând – din jos – la Cel aşezat mai presus de toate şi dezlegat de toate, până la negarea celor ce sînt stătut-a; dar nu [înseamnă că] – pentru aceasta – dincolo de dumnezeieştile porunci nu ar mai fi nimic altceva decât curăția inimii, ci sînt [şi altele] şi sînt multe: arvuna [sau logodirea] din veacul de acum a celor făgăduite şi bunătățile veacului viitor, cele prin [arvuna] aceasta văzute şi gustate; tot aşa şi după rugăciune [este] vedere nespusă şi ieşire [din sine[197]] – întru [această] vedere – şi taine negrăite; în acelaşi chip şí după negarea[198] celor ce sînt (mai bine zis: după odihnirea – nu doar de cuvinte, ci şi de lucruri – săvârşită în noi); şí după aceasta, aşadar, deşi necunoaştere este [ceea ce este], însă mai presus cunoaştere [este necunoaşterea aceasta]; iar de întuneric este [acela], mai presus de lumină [este întunericul acesta]; şi [nu altfel decât] în[tru] întunericul acela cel mai presus de lumină sînt date sfinților – după marele Dionisie – cele dumnezeieşti[199]; Încât nu doar negare este preadesăvârşita vedere de Dumnezeu – şi a [lucrurilor] celor dumnezeieşti – ci împărtăşirea – cea de după negare – de cele dumnezeieşti; şi *dare* [a acestora] şi *luare* [a lor] mai

μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις τε καὶ λῆψις μᾶλλον ἢ ἀφαίρεσις. Ἀῤῥητα δέ ἐστι τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα, διὸ κἂν λέγωσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καὶ κατὰ ἀναλογίαν, οὐχ ὡς ὁρωμένων ἐκείνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκείνοις ὁρωμένων. Οἱ τοίνυν τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τούτων λεγομένων μὴ μετ' εὐλαβείας – ὡς ἀῤῥήτων – ἐπαΐοντες, μωρίαν ἡγοῦνται τὴν ὑπέρσοφον γνῶσιν καὶ τοὺς νοητοὺς τῷ διασύρειν καταπατοῦντες μαργαρίτας, τοὺς ὡς ἔνεστι προδείξαντας αὐτοὺς τῇ λογομαχίᾳ διαῤῥήσουσιν.

[19] Ἐκεῖνοι δ' ὅμως ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, ὡς ἔφην, λέγουσι τὰ ἀῤῥητα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν ἀμυήτως οἰομένων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἀλλ' ἐκεῖνα πάλιν ἀῤῥητα τῇ ἑαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναί φησι λόγον ἀλλὰ ἀλογίαν καὶ μετὰ πᾶσαν ἄνοδον ἑνωθησόμεθα, φησί, τῷ ἀφθέγκτῳ. Ἀλλ' οὐχ, ὅτι ἄφθεγκτα, δι' ἀποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν· καὶ ἡ τοιαύτη γὰρ ἄνοδος νόησίς τίς ἐστι τῶν ἀπεμφαινόντων τῷ Θεῷ καὶ εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτή ἐστιν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δὲ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνοῦσιν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ τούτῳ ἀγγελομιμήτως ἑνωθέντες, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυστικῆς ἑνώσεως μεμνημένοι, ὅτι πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξῃρημένον. Καὶ ὅσοι περ ἂν ἀπὸ τῶν τοιούτων δι' ἀκοῆς πιστῆς καὶ εὐγνώμονος παραδέξασθαι καταξιωθῶσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καὶ οὗτοι ἐκ τῆς τῶν

[200] «aşa»: paradigmatic şi după analogie.
[201] Sau în acest sens al lui 'paradigmatic': că, adică, paradigmatică le este *zicerea* şi zugrăvirea lor în cuvânt, nu *experierea* însăşi, care este întru puterea Duhului necuprins.
[202] Adică: exprimă, înfăţişează în cuvânt.
[203] Literal: [în mod] neiniţiat.
[204] *Despre teologia mistică* III, PG 3, 1033 BC.
[205] Literal: prin imitarea îngerilor.

degrabă decât *negare* [sau *scoatere*]; şi negrăite sînt luările şi darurile acelea, fapt pentru care şí zicând [ei] ceva despre acestea, însă paradigmatic şi după analogie [zic acelea]; [şi] nu că aşa[200] le-ar fi văzute acestea acelora, ci pentru că nu este cu putință a fi altfel arătate de cei ce le văd. Încât cei ce, lipsiți de evlavie, nu pricep că acestea, negrăite [fiind ele], în acest chip paradigmatic[201] sînt zise [adică exprimate de văzătorii lor], nebunie socotesc [ei a fi] cunoaşterea cea mai presus-de-înțelepciune şi, călcând în picioare – prin defăimare – mărgăritarele înțelese, îi sfâşie, prin cearta [aceasta] în cuvinte, pe înşişi cei ce li le arată, pe cât cu putință.

[19] Aceia, deci, din iubire de oameni, pe cât cu putință, cum spuneam, zic[202] cele negrăite (scoțând [afară] rătăcirea celora ce, după scoaterea [afară] a celor ce sînt, socotesc, ca nişte neştiutori ai tainelor[203], că este nelucrare desăvârşită [/ propriu-zisă], şi nu nelucrare mai presus de lucrare); acelea, însă, tot negrăite – prin [însăşi] firea lor – rămân; pentru aceasta marele Dionisie zice că, după scoaterea afară a celor ce sînt, nu este cuvânt, ci *necuvântare*, şi [că] după tot urcuşul *ne unim* – zice – *cu negrăitul*[204]. Dar nu înseamnă că, întrucât sînt negrăite, prin singură negarea [/apofaza] mintea va izbuti [să se împărtăşească de] cele mai presus de minte; pentru că şi urcuşul acesta [cel prin negare] este [o] oarecare înțelegere a celor neasemenea lui Dumnezeu; şi poartă, desigur, chipul acelei vederi fără-de-chip şi al văzătoarei pliniri celei după minte, dar nu este – în sine, ea însăşi – [vederea] aceea. Prin această afereză a toate [câte sînt] imnologhisesc lumina aceea cei uniți – asemenea îngerilor[205] – cu ea, de către ea învățându-se în taină[206] că [ea[207]] este, [în chip] mai presus de ființă, dincolo de toate [câte sînt]. şi oricâți s-ar învrednici, prin auz credincios şi recunoscător, a primi taina de la unii ca

[206] Literal: inițiați fiind că.
[207] Adică: lumina aceea.

πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνεῖν τὸ θεῖον καὶ ἀπερινόητον ἐκεῖνο φῶς· ἑνοῦσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ὁρᾶν οὐ δύνανται, ἂν μή, διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἑαυτοὺς καθάραντες, τῇ ἀπειλικρινημένῃ καὶ ἀΰλῳ προσευχῇ τὸν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξωνται.

[20] Πῶς οὖν ταύτην, ἢ μήτ' αἴσθησίς ἐστι μηδ' ὅλως νόησις, ἡμεῖς καλέσομεν; Πάντως οὐκ ἄλλως ἢ ὡς ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ σεσοφισμένος Σολομών, *αἴσθησιν* δηλονότι *νοερὰν καὶ θείαν*. Τῇ γὰρ ἀμφοτέρων συζυγίᾳ πείθει τὸν ἀκούοντα μηδέτερον νομίσαι ταύτην, μήτ' αἴσθησιν, μήτε νόησιν· οὔτε γὰρ ἡ νόησις αἴσθησίς ποτε, οὔθ' ἡ αἴσθησις νόησις· οὐκοῦν ἡ νοερὰ αἴσθησις ἄλλο παρ' ἑκάτερον αὐτῶν. Ἢ οὖν οὕτω προσρητέον ταύτην, ἤ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος, ἕνωσιν ἀλλ' οὐχὶ γνῶσιν. «Δέον» γάρ, φησίν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἕνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»· καὶ πάλιν, «περιτταὶ μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἡ ψυχὴ θεοειδὴς γενομένη δι' ἑνώσεως ἀγνώστου ταῖς τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς ἀκτῖσιν ἐπιβάλλῃ ταῖς

---

[208] Adică: a ambelor noțiuni, a *simțirii* și a *înțelegerii*.

[209] Adică: simțire înțelegătoare.

[210] *Despre numirile dumnezeiești* VII 1, PG 3, 865 C.

[211] Adică: ajuns 'deiform'.

[212] «necunoscută»: care nu stă sub incidența discursivelor puteri înțelegătoare zidite.

[213] Marcu II, GA, p. 226-7: Această 'aruncare' nediscursivă ('fără-de-ochi') a minții asupra 'ascunzimii celei mai presus de ființă' (și, totodată, izvorâtoare a toată ființa), marcată prin verbul *ἐπιβάλλω* (și substantivul *ἐπιβολή*), este o temă constantă atât a literaturii neoplatonice cât și a celei neptice-trezvitoare creștine. Termenul a fost redat variat în românește; de pildă pr. Stăniloae traduce aici (*Despre numirile dumnezeiești* IV 11) prin *a se atinge* [mintea de Dumnezeu], în II 7 prin *a cugeta* [mintea despre Dumnezeu]; în Capetele lui Calist Catafyghiotul același concept îl redă prin *intuire* [a lui Dumnezeu de către minte] (capul 44), *privire* [a minții la Dumnezeu] (55, 76), *ațintire* [a minții la Dumnezeu] (61, 33), *vedere* [a lui Dumnezeu de către minte] (81), *a păși* [mintea în ascunzimea dumnezeiască] (43), *a pătrunde* [mintea în

aceştia, şí aceştia vor putea imnologhisi prin afereza a toate [câte sînt] dumnezeiască şi neînțeleasă lumina aceea; dar nu vor putea [şi] să se unească cu ea şi să o vadă, dacă nu, curățindu-se pe ei înşişi prin paza poruncilor, îndeletnicindu-şi mintea cu rugăciunea cea curată şi nematerialnică, va primi cea mai presus de fire putere a vederii [de Dumnezeu].

[20] Cum, aşadar, o vom numi noi pe una ca aceasta, care nici simțire [nu] este, nici câtuşi de puțin înțelegere?; negreşit că nu altcumva decât a numit-o Solomon, cel mai înțelepțit decât toți de dinaintea lui, adică *simțire înțelegătoare* şi dumnezeiască; pentru că, prin însoțirea amândurora[208], îl face – pe cel ce aude – să nu o socotească [a fi] niciuna dintre acestea [două], [adică] nici simțire, nici înțelegere; că nici înțelegerea nu [va fi] vreodată simțire, nici simțirea înțelegere; astfel că *simțirea înțelegătoare* este altceva decât fiecare dintre acestea [două]; aşadar, ori aşa[209] o vom numi, ori – ca marele Dionisie – *unire*, şi nu *cunoaştere*; pentru că «trebuie ştiut» zice «că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înțelege*, prin care le vede pe cele înțelegătoare, şi, pe de altă parte, *unirea* covârşitoare a firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»[210]; şi iarăşi: «de prisos sînt – dimpreună cu simțirile – şí puterile înțelegătoare, atunci când sufletul, făcându-se în chipul lui Dumnezeu[211], prin unire necunoscută[212] se aruncă[213] asupra razelor luminii neapropiate prin aruncările cele fără-de-ochi»[214], [unire] prin

---

ascunzimea dumnezeiască] (47, 76), *a se afla* [mintea în cele mai presus de cuvânt] (63), *a se apropia* [mintea de Dumnezeu] (76). Noi am tradus aici prin *a se arunca*, mai mult sau mai puțin sub influența stihului «spre Tine m'am aruncat din mitras, din pântecele maicii mele Dumnezeul meu eşti Tu».

[214] *Despre numirile dumnezeieşti* IV 11, PG 3, 708 D; textul original este puțin mai extins: «atunci când sufletul nostru se mişcă – prin lucrările înțelegătoare – asupra celor netrupeşti, de prisos sînt – dimpreună cu cele simțite [trupeşte] – [şi] simțurile; după cum [de prisos sînt] şi puterile înțelegătoare atunci când sufletul, făcându-se în chipul lui Dumnezeu prin unire necunoscută, se aruncă asupra razelor luminii neapropiate prin aruncările cele fără-de-ochi».

ἀνομμάτοις ἐπιβολαῖς», καθ' ἣν καί, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

[21] Καὶ μή τις ὑπολάβῃ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γὰρ παντός ἐστι τοῦ βουλομένου καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μετατάττει πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάνοιαν, ἕνωσιν δὲ οὐ δύναται μόνη πρὸς τὰ ἐπέκεινα ποιεῖν. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἑνοῖ διὰ τῆς προσευχῆς τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδής τε καὶ θεοειδὴς καθίσταται. Διὸ οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες *αἴσθησιν πνευματικὴν* προσηγόρευσαν αὐτήν, ὃ καὶ αὐτὸ κατάλληλόν ἐστι καὶ ἐμφανικώτερόν πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καὶ ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ νῷ, οὐδὲ σώματι ὁρᾷ. Καὶ ὅτι μὲν ὁρᾷ φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφυῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίνι δὲ τοῦθ' ὁρᾷ, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξετάζειν δύναται τὴν τούτου φύσιν, διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ Πνεύματος δι' οὗ ὁρᾷ. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ καὶ Παῦλος εἶπεν, ἡνίκα ἤκουε τὰ ἀῤῥητα καὶ ἑώρα τὰ ἀόρατα· «ἑώρων» γάρ, φησίν, «εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε ἐντὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα»· τουτέστιν οὐκ ἤδειν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ ὁρῶν. Ὁρᾷ γάρ, οὐκ αἰσθήσει μέν, ὡς ἡ αἴσθησις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καὶ τρανότερον ἢ αὕτη. Ὁρᾷ δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ ὁρωμένου γλυκυθυμίας ἀπορρήτου ἐκστάντα τε καὶ ἁρπαγέντα οὐ μόνον παντὸς πράγματός τε καὶ νοήματος πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ. Καὶ αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς Θεὸν δεήσεως· καὶ

---

[215] Adică: dimpreună cu Îngerii.

[216] Adică: la rangul.

[217] Adică: de a fi inexplorabil, insondabil.

[218] *II Corinteni* 12, 2; adică: «nu ştiu dacă afară de trup sau dacă în trup».

care – şi după Maxim cel mult în cele dumnezeieşti – «lumina nearătatei slave, celei mai-presus-de-negrăire, văzându-o sfinţii, şi ei se fac primitori – dimpreună cu Puterile cele de sus[215] – ai fericitei curăţii».

[21] Şi să nu socotească cineva că despre urcuşul cel prin apofaze vorbesc aici aceşti mari [părinţi]; că [urcuşul] acela este în putinţa oricui voieşte şi nu mută sufletul la vrednicia îngerilor[216]; şi desparte, desigur, cugetarea de celelalte, dar nu poate – singur – face unirea [minţii] cu cele de dincolo [de ea]; pe când curăţia părţii pătimitoare a sufletului, despărţind – prin nepătimire, [în chip] lucrător – mintea de toate, [o] uneşte, prin rugăciune, cu harul Duhului, [har] prin care se desfată de dumnezeieştile sclipiri, [sclipiri] prin care se face îngeresc-la-chip şi dumnezeiesc-la-chip; fapt pentru care părinţii de după marele Dionisie o numesc pe aceasta *simţire duhovnicească*, ceea ce şi potrivit este şi mai [bine] arătător, oarecum, al tainicei şi nespusei vederii aceleia; pentru că atunci vede omul cu adevărat – prin Duhul, nu prin minte, nici prin trup; iar că, pe de o parte, vede lumină mai presus de lumină [în chip] mai presus de fire – aceasta cu acrivie o ştie; dar, pe de altă parte, prin ce [o] vede [pe] aceasta – aceasta nu o ştie atunci, şi nici nu o poate cerceta, din pricina însuşirii de [a fi] de-neurmat[217] a Duhului prin Care vede; iar aceasta este ceea ce şi Pavel a zis, când a auzit cele negrăite şi a văzut cele nevăzute; pentru că 'vedeam' zice «fie afară de trup – nu ştiu; fie în trup – nu ştiu»[218], nu ştia, adică, dacă mintea era ceea ce vedea sau [dacă] trupul [era cel ce vedea]; pentru că, pe de o parte, vedea – deşi nu prin simţire – [aşa] cum le vede limpede simţirea pe cele simţite, ba chiar mai limpede decât aceasta; iar, pe de alta, se vedea pe sine însuşi răpit – de negrăita dulceaţă a ceea ce vedea – şi scos afară nu doar din toate lucrurile şi înţelesurile lucrurilor, ci şi din sine însuşi; şi uită, datorită ieşirii din sine, şi de însăşi rugăciunea către Dumnezeu; iar aceasta este ceea

τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπιμαρτυροῦντα τὸν μέγαν καὶ θεῖον ἔχων Γρηγόριον, ὅτι «προσευχή ἐστι καθαρότης νοός, ἥτις μόνη ἐκ τοῦ φωτὸς τῆς ἁγίας Τριάδος μετ' ἐκπλήξεως τέμνεται· καὶ πάλιν, «καθαρότης ἐστὶ νοὸς ἐφ' ᾗ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τὸ φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ τότε ὁ νοῦς ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται, καὶ οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλὰ τοκετὸν τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, τῆς διὰ τοῦ Πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδὲ προσευχῇ τότε προσεύχεται ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει γίνεται ἐν τοῖς ἀκαταλήπτοις πράγμασι· καὶ αὕτη ἐστίν ἡ ἄγνοια ἡ ὑπερτέρα τῆς γνώσεως». Τὸ γοῦν ἁρπάσαν ἐκεῖνο καὶ τὸν νοῦν ἐκστῆσαν πάντων καὶ πρὸς ἑαυτὸ ὅλον ἐπιστρέψαν θυμηρέστατόν τι χρῆμα, φῶς οἷον ὁρᾷ, ἀποκαλυπτικὸν μέν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καὶ πέρας ὅλως οὐχ ὁρᾷ τοῦ ὁρωμένου καὶ περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλ' ὥσπερ ἂν εἴ τις ἦν ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καὶ μείζων τοῦ παντός· μέσον δ' ἔστηκεν αὐτός, ὢν ὅλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τί ἐστιν ἐκεῖνο.

[22] Διὸ ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὑπερουράνιον τουτί φησι τὸ φῶς. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, ὥσπερ ὑπὸ μίαν τινὰ περιεχόμενα ἀκτῖνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις ἕτερος ἑώρακε ἁγίων, καίτοι κἀκεῖνος, οὐχ ὅπερ καὶ ὅσον ἐστίν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτὸν ἐκείνου δεκτικὸν ἐποίησεν ἰδὼν καὶ μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως, οὐχ *ὅπερ ἐστίν* αὐτὸ τὴν φύσιν, ἀλλ' *ὅ,τι ἐστίν* ὡς ἀληθῶς, καὶ ὑπερφυὲς καὶ ὑπερούσιόν ἐστιν, ἄλλο τι παρὰ τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὃν δὲ κυρίως τε καὶ μόνον καὶ πᾶν ὂν ἀποῤῥήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοτε δ' ἑνὶ ἢ πᾶσι τὸ ἄπειρον τοῦτο οὐχ ὁρᾶται.

[219] Adică: ea însăşi se dă pe sine minţii, 'ruptă' din lumina Treimii.
[220] *Omilii* 23, ed. Spetsieris, p. 140.
[221] Sau: corpuri sensibile.
[222] Adică: mintea.
[223] Benedict; vezi PL 66, 197 B.

ce a zis sfântul Isaac, împreună-mărturisitor avându-l pe marele şi dumnezeiescul Grigorie, [cum] că «rugăciunea este curăţia minţii, care singură se taie[219], cu uimire [extatică], din lumina sfintei Treimi»; şi iarăşi: «curăţia minţii este [cea] prin care luceşte în vremea rugăciunii lumina sfintei Treimi şi mintea se ridică atunci deasupra rugăciunii; iar aceasta nu trebuie numită rugăciune, ci născut al rugăciunii curate, celei trimise prin Duhul; nu cu rugăciune se roagă atunci mintea, ci iese în lucrurile [sau realităţile] cele de neînţeles; iar aceasta este necunoaşterea cea mai presus de cunoaştere»[220]; aşadar preaplăcut lucrul acela care a răpit şi a scos mintea afară de toate şi a întors-o întreagă la sine însăşi [mintea îl] vede ca [pe o] lumină – descoperitoare, da, dar nu de trupuri simţite[221], nici în jos sfârşindu-se, nici în sus, nici spre laturi – şi nu vede nicidecum margine a acestei lumini ce i s-a făcut [ei] văzute şi o luminează împrejur, ci [o vede] de parcă ar fi un soare de nesfârşite ori mai luminos şi mai mare decât orice; iar ea[222] stă la mijloc, fiind întreagă ochi; astfel este [lumina] aceea.

[22] Fapt pentru care marele Macarie, pe de o parte, *nemărginită* şi *mai-presus-de-cer* numeşte lumina aceasta, iar un altul dintre sfinţii cei mai desăvârşiţi[223], pe de alta, pe toate cele ce sînt le-a văzut ca [şi cum ar fi fost] cuprinse sub o [singură] rază a soarelui acestuia înţeles, deşi şí acela[224] vedea nu [*ceea*] *ce este* şi *cât este* [lumina] aceea, ci [atât] cât s-a făcut pe sineşi primitor al aceleia, şi [se] învăţa – de la vederea aceasta şi [de către] mai-presus-de-minte unirea cu [lumina] aceasta – nu *ceea ce este* ea prin fire, ci [faptul] *că este* cu adevărat şi că este mai-presus-se-fire şi mai-presus-de-fiinţă, altceva fiind decât toate cele ce sînt, fiind [adică în chip] propriu-zis şi singură [ea fiind astfel] şi negrăit zămislind în sine tot

[224] Benedict.

Ὁ δὲ μὴ ὁρῶν συνίησιν ὡς αὐτὸς ὁρᾶν ἀδυνατεῖ μὴ τελείως δι' ἐντελεστέρας καθαρότητος ἐναρμοσθείς τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ὁρώμενον λαμβάνει πέρας. Ὅτε τοίνυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέβηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀπαθοῦς τῷ ὁρῶντι θυμηδίας καὶ γαλήνης νοερᾶς καὶ τοῦ ἀνακαιομένου πυρὸς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ ὁρῶν ὅτι τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ὁρᾷ· καὶ κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς θεαρέστου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλλων πάντων ἀποχῆς καὶ τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ ψυχῆς ὅλης ἀνανεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενος ἀεὶ καὶ διαυγεστέρας πειρώμενος τῆς θεωρίας, κἀντεῦθεν τὸ ἄπειρον συνίησι τοῦ ὁρωμένου ὅτι ἄπειρον καὶ τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκείνου πέρας οὐχ ὁρᾷ, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτοληψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὁρᾷ τὸ ἀδρανές.

[23] Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ οἴεται εἶναι ἁπλῶς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ὃ κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὥσπερ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡ ζωὴ ἐγγίνεται τῷ ἐμψύχῳ σώματι, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν *ψυχήν*, ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὖσαν τὴν ἐν ἡμῖν οὖσαν καὶ παρεκτικὴν ζωῆς ψυχήν, οὕτω καὶ τῇ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ ἐγγίνεται τὸ φῶς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτό ἐστιν ἡ τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἠξιωμένους ἕνωσις, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν καὶ ὅλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καὶ ὁλικῶς οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν καὶ

[225] Sau: pe fiecare în parte dintre cele ce sînt.

[226] Verbul grecesc (*ὑποβαίνω*) se foloseşte şi în cazul refluxului apei mării, astfel că imaginea generată aici este foarte frumoasă: vederea lui Dumnezeu, venind – ca un flux – din largul Lui asupra minţii, o 'inundă' pe aceasta şi, apoi, se retrage iarăşi în largul acela, după judecăţile lui Dumnezeu.

[227] Acest *γαλήνη* numeşte seninul – adică liniştea – mării neînviforate.

[228] «asemenea»: nepătimitoare ca şi cea din vremea vederii depline.

[229] «aceasta»: ceea ce gustă înlăuntrul său.

[230] Literal: purtat la cele ce le are în faţă.

[231] Adică: decât *sufletul~viaţă*.

[232] Literal: ne transmite, dând mai departe.

ceea ce este[225]. Şi nu totdeauna se vede – de unul ori de mai mulţi – nemărginitul acesta; iar cel ce nu [îl mai] vede înţelege că îi este cu neputinţă a-l vedea pentru că nu desăvârşit s-a potrivit pe sine Duhului printr-o mai pe de-a-ntregul curăţie, dar nu [înseamnă că] are sfârşit ceea ce se vede; când, aşadar, [valurile] cele ale [dumnezeieştii] vederi s-au tras înapoi[226], din înţelegătoarea bucurie şi seninătate[227] – cea de asemenea nepătimitoare[228] – izvorâtă văzătorului şi [din] focul aprins al dragostei celei către Dumnezeu, cel ce vede ştie cu acrivie că aceasta[229] [tot] lumina aceea este, deşi o vede mai umbrită; şi, după măsura făptuirii celei plăcute lui Dumnezeu – a lepădării de toate celelalte şi a luării aminte la rugăciune, [cum] şi a căutării, din tot sufletul, la Dumnezeu – pururea întinzându-se asupra celor dinainte[230] şi cercând o [şí] mai străvezie vedere [de Dumnezeu], înţelege, astfel, că *nemărginit* este *nemărginitul* a ceea ce vede, nevăzând margine a strălucirii [lucrului] aceluia, ci văzându-şi propria îndemânare de-a primi lumină [fiind] neînstare de a primi mai mult.

[23] Dar nici nu socoteşte că aceasta – ceea ce s-a învrednicit a vedea – este, simplu, firea lui Dumnezeu; ci, precum de la suflet vine viaţa în trupul însufleţit şi numim şi această viaţă *suflet*, dar ştim că altceva decât acesta[231] este sufletul acesta cel dinlăuntrul nostru şi dătător de viaţă, aşa şi sufletului purtător-de-Dumnezeu îi vine înlăuntru – de la Dumnezeu Cel ce locuieşte într'însul – lumina, dar unirea lui Dumnezeu Celui a-tot-pricinuitor cu cei învredniciţi este mai presus şi de [lumina] aceasta, întrucât, după puterea [Lui] cea mai presus de fiinţă, şí rămâne întreg în Sine Însuşi şí locuieşte pe de-a-ntregul în noi, şi ne dă[232] nouă – nu propria fire, ci – propria slavă şi strălucire[233]. Dumnezeiască este, dar, lumina

[233] Rămânând Dumnezeu, prin puterea Sa cea mai presus de fiinţă, întreg în Sine Însuşi – deşi locuieşte întreg înlăuntrul omului – cazul unirii Lui cu cei credincioşi nu se poate înfăţişa integral prin această icoană lexicală, nu se epuizează de către această imagine a luminii împărtăşite omului.

μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οἰκείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστι τουτὶ τὸ φῶς καὶ *θεότης* ὑπὸ τῶν ἁγίων ὀνομάζεται δικαίως, θεοποιεῖ γάρ· οὐκοῦν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ *αὐτοθέωσις* καὶ *θεαρχία*, καὶ «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἑνὸς Θεοῦ διάκρισις καὶ πολυπλασιασμός, ἔστι δὲ οὐδὲν ἧττον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος», εἷς ἐν μιᾷ Θεότητι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστιν ὑποστάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύσιον ἔφασαν, *θεότητα* λέγοντες τὴν θεοποιὸν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καὶ τοίνυν ὁ αὐτὸς Γαΐῳ γράφων, πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστιν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα», φησί, «νοήσας τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καθ' ὃ θεούμεθα καὶ εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης *θεότητος* ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιός ἐστιν ἐπέκεινα». Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἁπλῶς ἐστι τὴν φύσιν ὁ Θεός, οὐ φωτίζειν μόνον καὶ θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ παράγειν ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

[24] Εἶδες πῶς καὶ ὁρῶντες αὐτὸν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν περιττούς; Ἴσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ὅτι φῶς ὁρῶσιν αἰσθήσει νοερᾷ καὶ ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἐστι, τῇ ἑνώσει χάριτι λαμπρύνων ἀποῤῥήτως τοὺς μετέχοντας. Ἂν δ'

---

[234] Adică: nu doar denumirea aceasta i se dă – luminii acesteia – de către sfinţi.
[235] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 11, 6, PG 3, 956 A.
[236] Ibidem, 2, 11, PG 3, 649 C.
[237] Adică: în conformitate cu.
[238] Adică: în ce fel, în ce sens.
[239] Adică: de socoteşti *dumnezeire* însuşi darul de-dumnezeu-făcător [sau îndumnezeitor].
[240] Adică: prin care.
[241] Adică: faţă de în acest sens numita 'dumnezeire', în sensul de obârşie a îndumnezeirii făpturilor.
[242] *Epistole* 2, PG 3, 1068.

aceasta; şi pe drept este numită de către sfinţi *dumnezeire*, că îndumnezeieşte; şi, aşadar, nu doar aceasta[234], ci şi *îndumnezeire-în-sine* [sau însăşi-îndumnezeire][235] şi *thearhie* [sau obârşie-a-îndumnezeirii] şi «[se] socoteşte a fi deosebire şi înmulţire [sau multiplicare] a Unuia Dumnezeu, dar Dumnezeul-începător este, nu mai puţin, şi [Dumnezeu] mai-presus-de-dumnezeire şi [Dumnezeu] mai-presus-de-obârşie»[236], unul întru o [singură] dumnezeire; şi pentru [pricina] aceasta [este El] Dumnezeul-începător şi [Dumnezeu] mai-presus-de-dumnezeire şi [Dumnezeu] mai-presus-de-obârşie: pentru că este subzistătorul acestei dumnezeiri, după cum au spus – după[237] marele areopagit Dionisie – învăţătorii Bisericii, *dumnezeire* numind de-dumnezeu-făcătorul dar cel venit de la Dumnezeu; că el însuşi scriind lui Gaius, celui ce întrebase cum[238] Dumnezeu este mai presus de *thearhie* [sau de *obârşia dumnezeirii*], «dacă socoteşti» zice «*dumnezeire* însuşi lucrul [sau realitatea] darului celui îndumnezeitor[239], după[240] care ne îndumnezeim şi dacă [lucrul] acesta se face obârşie a faptului de a [ne] îndumnezei, faţă de *aşa* zisa 'dumnezeire'[241] este dincolo Cel mai presus de toată obârşia»[242]; Aşadar, este teologhisit[243] – de către părinţi – dumnezeiescul har[244] al luminii celei mai presus de simţire, dar nu [lucrul] acesta este Dumnezeu după fire[a Sa], Care putere are nu doar de a lumina mintea şi de a o îndumnezei, ci şi de a aduce [la existenţă] – din cele ce nu sînt – toată fiinţa cea înţelegătoare.

[24] Ai văzut cum[245] – şi văzându-L – [părinţii] Îl socotesc [a fi] nevăzut [dar] într-un chip mai înalt decât cei prisositori în înţelepciunea dinafară? Că ştiu, aşadar, cei ce s-au suit la măsura aceasta a vederii [de Dumnezeu], că lumină văd prin simţirea înţelegătoare şi că lumina aceasta Dumnezeu

[243] Adică: este cuvântat [a fi] dumnezeu; (adică: este numit *dumnezeu* sau *dumnezeire*);

[244] Adică: dar. [245] Adică: în ce fel.

ἐρωτᾷς αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρατος ὁρᾶται, ἀποκριθήσονταί σοι· «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου». Ἀνενδεεῖς γὰρ εἰσι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τὴν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ τοῦ ἀποστόλου ταύτην ἔχοντες τὴν καύχησιν «ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ». Ἀποκριθήσονταί σοι τοίνυν εὐλαβῶς ὡς «οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τὰ θεῖα, ὦ ἄνθρωπε, πολλὰ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπρεπεῖς· πνευματικοῖς οὖν πνευματικὰ συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὰς τῆς καινῆς βεβαιωσόμεθα χάριτας». Διὰ τοῦτο δὲ σύγκρισιν τὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόστολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν βεβαιώσεως καὶ μείζω δείκνυται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καὶ τοίνυν ἐροῦσιν οἱ πνεύματι καὶ ζῶντες καὶ ὁρῶντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὁρᾶται τὸ ἀόρατον φῶς· «ὡς καὶ ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἑώρακεν Ἠλίας· ὅτι γὰρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἡ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μηλωτή· ὅτι δὲ τὸν Θεὸν ἑώρακε, τῇ μηλωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγάσας ὀφθαλμούς, μάρτυς τε καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος τὸ παρὰ πᾶσι τούτου τῆς ἐπωνυμίας γνώρισμα· θεόπτης γάρ, μᾶλλον δὲ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς θεοπτικώτατος, ἀκούει παρὰ πάντων».

[25] Κἂν αὖθις ἔρηταί τις τοὺς τοιούτους, «τί δ' ὅ φατε μυστικῶς ἐνηχεῖν ἡμῖν τὴν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καὶ τί

---

246 Sau: întru simplitate şi sinceritate.

247 Literal: 'cea după noi'; adică cea din putinţa noastră.

248 Sau: potrivite lui Dumnezeu, cu dumnezeiască cuviinţă.

249 Lit.: 'comparând' (în contextul paulin: cele ale harului cu cele ale legii).

250 Cf. *I Corinteni* 2, 13.

251 Literal: comparare.

252 Adică: prin simţuri, trupeşte.

253 *III Împăraţi* 19, 13; semnalăm că în varianta ortodoxă oficială a Bibliei româneşti, o migmă paradoxală între textul masoretic şi cel al Septuagintei, *cojocul* (μηλωτή) lui Ilie a fost înlocuit cu [o] *mantie*.

este, Care, prin unire, negrăit îi străluceşte cu harul pe părtaşii [de El]; Iar de îi întrebi pe aceştia cum [de] Se vede Cel Nevăzut, îţi vor răspunde 'nu în cuvinte învăţate de la înţelepciunea omenească, ci în cele învăţate de la Duhul Sfânt'; că fără de lipsă sînt [aceştia] şi nu au trebuinţă de înţelepciunea omenească, având învăţătura Duhului şi, dimpreună cu Apostolul, [pe] aceasta avându-o [drept] laudă: [faptul] 'că în nemeşteşugire şi [în] neprefăcătorie[246] şi [în] harul lui Dumnezeu – şi nu după înţelepciunea trupească – au petrecut în lume'; îţi vor răspunde, aşadar, cu evlavie cum [că] nu prin cunoaşterea [sau gnoza] cea omenească[247] se cuprind în cuvânt cele dumnezeieşti, o, omule; şi multe din cele necunoscute de noi au pricini dumnezeieşti[248]; «asemănând[249]» aşadar – după acelaşi apostol – «cele duhovniceşti celor duhovniceşti»[250] [pe temeiul celor] din Vechiul Testament să adeverim harurile [Testamentului] celui nou (şi pentru aceasta a numit apostolul *asemănare*[251] dovada [pe temeiul celor] din vechiul testament: pentru că, după adeverirea [acestora pe temeiul celor] de acolo, darurile harului să fie dovedite [a fi] mai presus de ale legii); şi vor zice – cei ce în Duhul şí trăiesc şí văd – către cei ce întreabă cum [de] se vede nevăzuta lumină: aşa cum a văzut şi de-Dumnezeu-văzătorul acela Ilie; pentru că [faptul] că nu [în chip] simţit[252] a văzut acela – [aceasta] a dovedit-o cojocul cel pus peste faţă[253]; iar [cum] că pe [Însuşi] Dumnezeu L-a văzut, acoperind[u-şi] cu cojocul ochii cei simţiţi, martor şi propovăduitor vrednic de laudă [este] însuşirea arătată de denumirea dată de către toţi acestuia; că de la toţi aude [zicându-i-se] *văzător-de-Dumnezeu*, ba chiar, în chip covârşitor, şi *preavăzător-de-Dumnezeu*.

[25] Iar dacă cineva i-ar întreba, iarăşi, pe unii ca aceştia 'dar ce [mai e] şi ceea ce spuneţi, [şi anume faptul de] a vă

τὸ τὴν καρδίαν συγκινοῦν», τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἠλιοὺ προβαλοῦνται συσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανοῦς νοερᾶς Θεοῦ ἐπιφανείας, καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν Ἡσΐου. Τῷ δὲ προσερομένῳ, «τίς δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θέρμη», τὸ πῦρ ὑποδείξουσιν, ὅ φησιν αὐτὸς αὖθις ὁ Ἠλίας, σημεῖον μὲν Θεοῦ, ὅσον οὔπω ἐμφανιζομένου, δεόμενον δ' ἔτι τῆς πρὸς αὖραν λεπτὴν μεταποιήσεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν δεξάμενον ἀκτῖνα τῷ προσορῶντι δείξειν τὸν ἀόρατον, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Ἠλίαν ὡς πῦρ τε ὄντα καὶ φαινόμενον καὶ πύρινον ἀναβαίνοντα ἅρμα μετὰ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὸν ὡς ὑπὸ πυρὸς καιόμενον τὰ σπλάγχνα ἕτερον προφήτην, καὶ ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς πῦρ γενομένου ἐν αὐτῷ. Κἂν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μυστικῶς ἐνεργουμένων ἐξετάζῃς, ἐκεῖνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔφημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσι καὶ κοινῇ πρὸς πάντα φήσουσι· οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος»; Οὐκ ἀκούεις τοῦ Κυρίου λέγοντος ὅτι δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός; Τίς οὖν ὁ τῶν ἀγγέλων ἄρτος; Οὐ τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς ᾧ εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν ὑπὲρ νοῦν οἱ νόες ἑνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον; Τούτου τοίνυν τοῦ φωτὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προϋπέγραψεν μὲν ὁ Θεὸς ἐπὶ τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἄνωθεν τὸ μάννα καθιείς, ἐπλήρωσε δὲ ὁ Χριστός, τοῖς βεβαίως εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις ἐνιείς τὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸ φωτιστικὸν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος εἰς βρῶσιν· καὶ τοῦτο γὰρ ἀῤῥαβών ἐστι τῆς ἀποῤῥήτου κατὰ τὸ μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δὲ καὶ

[254] *III Împăraţi* 19, 12.

[255] *Isaia* 16, 11 («pântecele meu suna-va ca o alăută şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»); vezi şi *Epistola a II[a] către Varlaam* 50.

[256] *Luca* 11, 13; vezi şi 18, 7.

[257] Adică: prin aruncare.

[258] *Despre dumnezeieştile numiri* I 5, PG 3, 593 B (ed. De Gruyter, p. 116); notăm că pasajul areopagit este citat – în controversele isihaste post-palamite – de un Manuil Caleca, care îl răstălmăceşte, sensul restabilindu-i-se ulterior de către sfântul Marcu Evghenicul (Marcu II, GA, p. 432).

răsuna tainic rugăciunea în cele dinăuntru [ale voastre]?; şi ce [mai e şi] ceea ce mişcă inima?', de faţă vor pune, iarăşi, cutremurul [vestit de Domnul] aceluiaşi Ilie, care a fost începutul văditei arătări înţelegătoare a lui Dumnezeu[254], şi pântecele răsunător al Isaiei[255]; iar celui de întreabă 'şi care mai este şi [cu] căldura cea [înlăuntru] venită de la rugăciune?' îi vor arăta, iarăşi, focul căruia acelaşi Ilie îi zice *semn al lui Dumnezeu* câtă vreme încă nu Se arătase, ca Unul ce mai avea [încă] trebuinţă de prefacerea [focului] în adiere subţire, urmând ca [abia aşa acesta], primind în sine dumnezeiasca rază, să Îl arate – celui ce priveşte – pe Cel Nevăzut; dar [i-l vor pune de faţă] şi pe Ilie însuşi, fiind – şi fiind văzut – ca [de] foc şi în car de foc suindu-se cu trupul, dar şi pe celălalt proroc, căruia ce de [un] foc îi ardeau măruntaiele, ca [un] foc făcându-se în el cuvântul lui Dumnezeu; şi, de vei cerceta orice altceva din cele lucrate tainic înlăuntrul lor, aceia – asemănându-le, cum am spus, celor duhovniceşti – asemănătoarele [locuri ale legii vechi] ţi le vor arăta şi îndeobşte vor zice în privinţa a toate: nu auzi, omule, că «pâinea îngerilor a mâncat-o omul»?; nu Îl auzi pe Domnul zicând că 'va da Duh sfânt celor care cer de la El zi şi noapte'[256]?; şi care e pâinea îngerilor?; nu dumnezeiasca şi mai-presus-de-ceruri lumină, cu care – fie după aruncare[257] [asupra ei], fie după primire [a ei] – [în chip] mai presus de minte se unesc minţile, după [cum spune] marele Dionisie[258]? A acestei lumini, aşadar, [venire la oameni şi] strălucire către oameni a preînchipuit-o Dumnezeu trimiţând de sus – vreme de patruzeci de ani – manna, iar [de plinit] a plinit-o Hristos dând înlăuntru celor ce cred cu tărie în El – şi îşi arată prin fapte credinţa – luminarea Duhului şi punându-le înainte luminătorul Său trup, spre mâncare; iar aceasta este arvuna negrăitei împărtăşiri de Iisus celei ce va fi [în veacul viitor]. Iar dacă [chipurile] acelea [din legea veche] au preînchipuit şi altceva din darurile cele de Hristos date nouă – [nu ar fi]

ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἀπὸ Χριστοῦ δεδωρημένων προϋπέγραψαν ἐκεῖνα, θαυμαστὸν οὐδέν. Ἀλλ' ὁρᾷς ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμός τις νοερὸς καὶ μυστήρια ἕτερα παρὰ τὴν γνῶσιν;

[26] Ἐπεὶ δὲ αἰσθητὸν ἔφης λέγειν φῶς τὸ φανὲν ἐν Θαβωρίῳ τοὺς τὸ θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτοὺς εἰ θεολογοῦσι τὸ περιαστράψαν τηνικαῦτα φῶς ἐν Θαβορίῳ τοὺς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους. Εἰ γὰρ μὴ θεολογοῦσιν, ἐλέγξει μὲν αὐτοὺς ὁ Πέτρος, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ Μάρκον διαγρηγορήσας καὶ ἰδὼν τὴν δόξαν Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν αὐτὸς γράφων ἐποπτεῦσαι τὴν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ· ἐπιστομίσει δὲ αὐτοὺς λαμπρῶς ὁ χρυσῇ γλώττῃ τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα διασαφῶν· φησὶ γάρ, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, Τοῦ μὲν σώματος μένοντος ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δὲ θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· ἐμφράξει δὲ αὐτῶν τελέως τὰ στόματα Διονύσιος ὁ μέγας, θεοφάνειαν αὐτὸ καὶ θεοπτίαν σαφῶς ἀποκαλῶν, πρὸς δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς», σὺν πολλοῖς δὲ ἑτέροις καὶ Συμεών, ὁ τὰς πολιτείας πάντων σχεδὸν ἁγίων καλλιεπείᾳ κοσμήσας, γράφων τὸν διαφερόντως ἠγαπημένον τῷ Χριστῷ θεολόγον «αὐτὴν τὴν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν». Εἰ δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνῳδὰ

[259] Adică: simțită trupește, strict trupește.

[260] Adică: dacă [o] socotesc a fi dumnezeire; literal: 'dacă [o] cuvântă [a fi] dumnezeu'; vezi sedealna din Duminica glasului 5: «tâlharul *Dumnezeu Te-a cuvântat* [*ἐθεολόγησε*]»; sau irmosul pesnei a VII[a] la Întâmpinarea Domnului: «Pe Tine Cela ce ai răcorit în foc pe Tinerii cei ce *Dumnezeu Te-au numit'* [*θεολογήσαντας*]».

[261] Deci: dacă nu o socotesc a fi dumnezeu sau dumnezeire.

[262] Vezi *Marcu* 9, 2-8. [263] *II Petru* 1, 16; 18. [264] Literal: la forma lui.

[265] Parafrazare a textului *Către Theodor* 11, PG 47, 292.

[266] *Omilii* 40, 6, PG 36, 365 A.

[267] Aici 'petrecere' este termenul din expresia 'Viața și petrecerea…'.

nimic de mirare; dar vezi că şi din luminările acelea simbolice iese la iveală o anume luminare şi taine [ce sînt] altele decât [cele ce le împărtăşeşte] cunoaşterea [sau gnoza omenească]?

[26] Şi, pentru că ai zis că cei ce leapădă dumnezeiasca lumină a harului spun că simțită[259] este lumina cea arătată în Tavor, să îi întrebăm [şi noi], mai întâi, dacă ei teologhisesc[260] lumina ce a strălucit atunci în Tavor împrejurul ucenicilor aleşi. Că, dacă nu o teologhisesc[261], îi va da în vileag [că greşesc] Petru, care – cum spune, pe de o parte, Marcu – a privegheat în munte şi a văzut slava lui Hristos[262] şi care – el însuşi, pe de altă parte – scrie în a doua din epistolele sale că a văzut măreția Lui, fiind împreună cu El în muntele cel sfânt[263]; şi le va închide gura, iarăşi, în chip strălucit, cela ce cu limbă de aur limpezeşte propovăduirile evangheliceşti; că zice «mai strălucitor decât Sine Se arăta Domnul, trupul rămânând la chipul său[264], iar dumnezeirea arătându-şi razele ei»[265]; şi le va astupa cu desăvârşire gura Dionisie cel mare, denumind desluşit [lumina] aceasta *theofanie* (adică *arătare a lui Dumnezeu*) şi *theoptie* (*vedere a lui Dumnezeu*), încă şi Grigorie cel de-un-nume cu teologia, «lumină» zicând «[a fi] dumnezeirea cea arătată pe munte ucenicilor»[266], şi – dimpreună cu mulți alții – şi Simeon, cela ce aproape tuturor sfinților le-a împodobit petrecerea[267] cu frumusețea cuvântului, scriind despre de-Dumnezeu-cuvântătorul cel în chip aparte iubit de Domnul [cum] că în munte «a văzut, dezgolită, însăşi dumnezeirea Cuvântului»[268]. Iar dacă – după adevăr şi în conglăsuire cu tâlcuitorii adevărului – *dumnezeiască* şi *lumină a lui Dumnezeu* numesc[269] lumina aceea [atunci] arătată,

[268] Simeon Metafrastul, *Viața lui Ioan Evenghelistul* 1, PG 116, 685 D; vezi şi *Epistola a III^a^ către Achindin* 5 (GA, 295); vezi şi Marcu II (GA, 151), unde citează din sfântul Ioan Damaschinul, din *Slava* Stihoavnei Vecerniei din 7 August: «Rază subțire a dumnezeirii Tale dezgolind, Hristoase, celor ce împreună se suiseră cu Tine în munte…», unde *subțire* îl redă pe *ἀμυδρός, -ά, -όν* (estompat).

[269] Se trece acum la varianta pozitivă a răspunsului la întrebarea din debutul paragrafului (dacă antiisihaştii 'teologhisesc' sau nu lumina de pe Tavor).

θεῖον καὶ Θεοῦ φῶς προσαγορεύουσι τὸ ὀφθὲν ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ τελεωτάτην θέαν. Διὸ καὶ Μωϋσῆς οὕτως ἑώρακεν αὐτὸν καὶ μικροῦ τῶν προφητῶν ἁπάντων ἕκαστος, καὶ μάλιστα οἷς ὕπαρ ἀλλ' οὐκ ὄναρ ὤφθη. Συμβολικὰ δ' ὅμως ἅπαντ' ἔστω τὰ ἱερὰ θεάματα ἐκείνων καὶ τοιαῦτα οἷὰ περ βούλοιντ' ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβὼρ ἀποκαλυφθεῖσα ὄψις τοιοῦτο συμβολικὸν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι· τῆς γὰρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας ἔχει τὸ ἀξίωμα καὶ τοῦτ' αὐτὸ περιαυγάζον διηνεκῶς ἔσται τοὺς ἀξίους κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης ταύτην ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος, ὁ δὲ Κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

[27] Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀποῤῥήτως ὁρῶσι τὸν Θεὸν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἡ θέα αὐτοῦ καὶ νῦν κἂν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; Ἆρ' ὅτι μὴ αἰσθητὸν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ νοερόν, ὡς καὶ Σολομὼν τὸ ἅγιον ὀνομάζει Πνεῦμα; Καὶ μὴν αὐτοί εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τοὺς τοιούτους αἰσθητὸν φῶς κατὰ τὴν προσευχὴν θεᾶσθαι καὶ κατηγοροῦντες πάντων τῶν αἰσθητῶν τι τῶν θείων λεγόντων χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἑαυτῶν ἐπιλαθόμενοι, τοὺς μὴ αἰσθητὸν τὸ φῶς τὸ θεῖον λέγοντας κατηγορεῖσθαι οἴονται

---

[270] «aşa»: ca lumină.

[271] Adică: ale profeților.

[272] Adică: în acest înțeles al termenului *simbolic*.

[273] Sau rangul, sau calitatea.

[274] Părintele Stăniloae traduce chiar, direct, prin «e slava venirii a doua a lui Hristos».

[275] Antiisihaştii, adică.

[276] *Înțelepciunea lui Solomon* 7, 22: «pentru că este în Aceasta Duh înțelegător». Semnalăm, iarăşi, hilara traducere românească a locului scripturistic cu pricina (7, 22-23: «Ἔστιν γὰρ ἐν αὐτῇ [τῇ τοῦ Θεοῦ Σοφίᾳ] πνεῦμα νοερόν, ἅγιον, [...] διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων», adică «pentru că este în Aceasta [în Înțelepciunea lui Dumnezeu] Duh înțelegător, sfânt, [...], pătrunzând

atunci, siliți [de logica lucrurilor], vor mărturisi ca o lumină a fi preadesăvârșita vedere a lui Dumnezeu; fapt pentru care și Moisi așa[270] L-a văzut pe El și, se poate zice, fiecare dintre proroci, cărora nu [în] vis, ci aievea li S-a arătat. Simbolice fie, însă, toate sfintele vederi ale acelora[271], [și anume] în înțelesul dorit de cei ce ni se împotrivesc nouă; dar nu și vederea cea descoperită apostolilor în Tavor a fost o astfel[272] de lumină simbolică, acum înfiripându-se și mai apoi destrămându-se; pentru că [lumina aceasta de pe Tavor] are vrednicia[273] viitoarei a doua veniri a lui Hristos[274] și chiar aceasta va fi cea care neîncetat îi va lumina-împrejur pe cei vrednici în veacul fără de sfârșit, după cum a zis de-Dumnezeu-grăitorul Dionisie, fapt pentru care marele Vasile a zis că [vederea] aceasta este pregustare a [venirii] aceleia, iar Domnul *împărăția lui Dumnezeu* o numește în Evanghelii.

[27] Pentru care lucru, așadar, îi învinuiesc[275] pe cei ce spun că sfinții Îl văd negrăit pe Dumnezeu ca [o] lumină, de vreme ce ca [o] lumină este vederea Lui și acum și în veacul ce va să vie?; oare cumva pentru că [sfinții] spun [că] nu simțită [trupește este lumina] aceasta, ci înțelegătoare, așa cum și Solomon Îl numește pe sfântul Duh[276]?; păi ei înșiși sînt cei care îi defaimă pe [sfinții] aceștia [cum] că spun că văd lumină simțită [trupește] în vremea rugăciunii și care îi învinuiesc pe toți cei ce spun [a fi] simțit [trupește] vreunul din dumnezeiești daruri; cum așa, uitând [cele zise] de ei înșiși, îi socotesc vrednici de osândă pe cei ce spun [că] nu simțită [trupește este] dumnezeiasca lumină?;

---

prin toate duhurile înțelegătoare curate preasubțiri»), pe care ne-o pune în față textul oficial: «Într-adevăr, în ea se află un duh de înțelegere, sfânt, [...] răzbătând prin toate duhurile istețe, curate și oricât de subțiri». Așadar, adjectivul *νοερόν* – tradus înlăuntrul Bisericii, de regulă, prin *înțelegător*, iar în afară prin apuseanul *inteligibil* – este tradus mai întâi, cu referire la Duhul sfânt, prin «de înțelegere», iar mai apoi, cu referire la duhurile zidite, prin neașteptatul «isteț». Dacă «isteț» nu pare hilar celor ce au săvârșit traducerea oficială, ne întrebăm – iarăși – de ce nu am alege și ordinea inversă?

ἀξίους; Ὁρᾷς τὸ ἀβέβαιον καὶ εὐπερίστατον αὐτῶν; Δεινοὶ γὰρ εἰσιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐχὶ καλόν τι συνορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ κοινῆς φωτοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί, εἰ ζῶον ἄλογον ἐτύγχανε τότε παρὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἆρ' ἂν ἤσθετο τοῦ τὸν ἥλιον ὑπερλάμψαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι· καὶ γὰρ οὐδὲ τῆς περιλαμψάσης δόξης Κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τὰ ποίμνια. Πῶς τοίνυν αἰσθητὸν φῶς ὃ τοῖς τὰ αἰσθητὰ ὁρῶσι τῶν ἀλόγων ζώων οὐχ ὁρᾶται ὄμμασι, παροῦσι καὶ ἀνεῳγμένους ἐπιλάμπον; Εἰ δὲ τοῖς ἀνθρωπίνοις αἰσθητοῖς ὄμμασιν ὡράθη, κατὰ τοῦτ' ἄρ' ἑωράκασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διενηνόχασι. τί δὴ τοῦτό ἐστι; τί γε ἄλλο ἢ τὸ δι' ἀνθρωπίνων ὄψεων τον νοῦν ὁρᾶν; Εἰ δὲ μὴ τῇ αἰσθητικῇ δυνάμει, τάχα γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἑώρων, ἀλλὰ τῇ διὰ τῆς αἰσθήσεως ἀντιλαμβανομένῃ νοητικῇ δυνάμει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτῃ, πᾶς γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός, μάλιστα οἱ πλησιόχωροι, λάμψαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ τοίνυν μηδὲ ταύτῃ κυρίως τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς τοῦτο κυρίως αἰσθητόν. Καὶ μὴν οὐδὲν αἰσθητὸν ἀΐδιον· τὸ δὲ τῆς θεότητος φῶς, ὃ καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ καλεῖται πολλαχοῦ, προαιώνιόν τε καὶ ἀτελεύτητόν ἐστιν. Οὐκ ἄρα αἰσθητόν.

---

[277] Adică: nu se dau înapoi de a-şi schimba opinia, chiar îmbrăţişându-o pe cea contrară, dacă faptul acesta le permite să îi învinuiască de ceva pe cei atacaţi de ei. Acest caracter schimbător – care permite variata împresurare a adversarului – este propriu ispitei şi păcatului, care iau lesne orice chip; termenul este cel din *Evrei* 12, 1.

[278] Sau: ai fotofaniilor din legea veche şi din cea nouă.

[279] Literal: aura aceea.

[280] Slava Domnului – zice evanghelistul – i-a strălucit-împrejur doar pe păstori.

[281] Se spune aici 'ochi omeneşti simţiţi [adică: sensibili, materiali]' întrucât omul are şi ochi netrupeşti, cei ai duhului.

[282] Adică: nu prin puterea simţului trupesc al văzului.

[283] Adică: netrupească.

[284] Adică: facultăţii văzului trupesc îi corespunde – în minte – o facultate netrupească care, ca o interfaţă între trup şi netrupesc, dă minţii înseşi

vezi nestatornicia lor şi că lesne [se schimbă şi] îşi înconjură potrivnicii[277]? că grozavi sînt – precum se vede – în a vorbi de rău, dar nu [şi] în a vedea vreun lucru bun. Şi să [mai] spună – interpreţii [aceştia] exacţi ai vechii şi noi arătări-de-lumină[278] – şi lucrul acesta: de s-ar fi întâmplat [a fi] atunci de faţă pe munte [vreo] vietate necuvântătoare, oare ar fi simţit raza aceea[279] care a strălucit mai presus decât soarele?; eu socotesc că nu; că nici [despre] turmele [de oi] nu s-a scris să fi simţit, la naşterea lui Hristos, slava Domnului cea care i-a strălucit-împrejur pe păstori[280]. Cum, aşadar, [să fie] lumină simţită [trupeşte] cea care, strălucind, nu se vede ochilor vieţăţilor necuvântătoare – [ochi] care le văd pe cele simţite [trupeşte] – de faţă fiind [ochii aceştia] şi deschişi [fiind ei]? Iar dacă ochilor omeneşti simţiţi[281] s-a văzut, aceasta înseamnă că prin aceasta au văzut-o [aceştia] pe aceasta: prin ceea ce se deosebesc ei de ochii necuvântătoarelor; şi ce este aceasta?; ce altceva decât faptul că *mintea* [este cea care] vede prin vederile omeneşti?; iar dacă nu prin puterea simţitoare[282] (că, [de ar fi fost] aşa, [atunci] şi necuvântătoarele ar fi văzut), ci prin puterea înţelegătoare[283] cuprinzătoare prin simţirea [trupească][284] (ba, mai degrabă, nici prin aceasta, că atunci orice ochi [omenesc] ar fi simţit [lumina] ce a strălucit mai presus decât soarele, mai ales cei din apropiere[285]); dacă, aşadar, nici – propriu-zis – prin aceasta nu vedeau lumina aceea, atunci, aşadar, nici lumina aceasta nu este propriu-zis simţită [trupeşte]. Şi, pe de altă parte, nimic simţit [trupeşte] nu este veşnic; pe când lumina dumnezeirii – care şi *slavă a lui Dumnezeu* este numită în multe locuri – este dinainte-de-veci şi fără-de-sfârşit; prin urmare nu este simţită [trupeşte].

putinţa perceperii lumii văzute; aceasta ar fi această 'putere înţelegătoare cuprinzătoare [sau perceptivă] prin simţirea [trupească]'.

[285] Adică: mai ales ochii oamenilor din vecinătatea muntelui, de la poalele lui.

[28] Εἰ δὲ μὴ αἰσθητόν, εἰ καὶ ὀφθαλμὸς λαβεῖν αὐτὸ οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἑτέρᾳ τινὶ δυνάμει, καὶ οὐχὶ τῇ αἰσθητικῇ· διὸ καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἀῤῥητον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀπόῤῥητόν τι οὖσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὥσπερ καὶ τὸ φῶς, ὁ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθένδε ἐκδημίαν κατὰ τὰς ἐν οὐρανῷ λήξεις, ὅπου τὸ φῶς, οὗ καὶ προοίμιον αὕτη ἡ λαμπρότης ἦν καὶ ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται ἐνταῦθα. Εἰ γὰρ καὶ φωτωνυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καὶ δοκεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλὰ καὶ νοῦ ὑψηλότερά ἐστι καὶ τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας ἀποδεούσας ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν αἰσθητὰ κυρίως; Καὶ μή, ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἱερὰς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς ψυχάς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Τίς οὖν χρεία ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Τίς δ' ἂρ' ἀνία ταύταις κἀκ τοῦ ἐναντίου μέν, αἰσθητοῦ δ' ὁμοίως σκότους; Ὁρᾷς ὡς οὐδὲν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητόν; Ὅτι δ' οὐδὲ ἁπλῶς ἄγνοια ἡ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδείξαμεν, ἡνίκα καὶ περὶ τοῦ ἡτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρὸς τῷ δαιμονίῳ φύλῳ ὑπεμνήσαμεν. Ἐχρῆν οὖν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβὼρ ἀποῤῥήτου Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνοις δηλονότι, καὶ ἐπισφαλέσιν ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλὰ πειθαρχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς καὶ τὴν ἐν καθαρότητι καρδίας ἀκριβῆ διὰ τῆς πείρας ἀναμένειν εἴδησιν. Αὕτη γὰρ τὴν πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνον ἕνωσιν ἱερουργοῦσα, μυστικῶς ἐκδιδάσκει

---

[286] Adică: a o percepe.

[287] Sau netemporală.

[288] Adică: strălucirea feței lui Iisus, lumina Tavorului, lumina în care locuiesc sfinții în veacul viitor etc.

[289] Se numesc cu nume din paradigma luminii (lumină, strălucire, rază etc).

[290] Literal: mai înalte.

[291] Adică: ce îşi are obârşia în Dumnezeu.

[292] Din realitățile dumnezeieşti nezidite, cele mai sus numite fotonimic.

[293] Literal: *de-lumină-arătării* lui Iisus; vezi nota de la paragraful 5: Literal: *de-lumină-arătării* lui Iisus, a 'fotofaniei' lui Iisus, a arătării luminii de către Iisus.

[28] Iar dacă nu este simțită, atunci, măcar că *prin ochi* a o lua[286] pe aceasta s-au învrednicit apostolii, dar [de luat au luat-o] prin oarecare altă putere, nu prin cea simțuală; fapt pentru care şi strălucirea feței lui Iisus este înfățişată de toți cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] *negrăită* şi *neapropiată* şi *fără-de-ani*[287] – ca una ce este de nespus – iar nu simțită propriu-zis, după cum şi lumina [Lui], [lumină] care este şi loc al sfinților după plecarea lor de aici la moştenirile cele din cer, [acolo] unde este lumina, a căreia pregustare a şi fost această strălucire şi s-a dat sfinților aici în parte [ca] arvună; că deşi toate acestea[288] se denumesc în chip fotonimic[289] şi uneori pare că – paradoxal – cad sub simțire, [acestea] sînt însă mai presus de minte[290] şi au denumiri lipsite de [putința de a înfățişa] adevărul în privința a ceea ce sînt acestea în ele însele; cum, deci, să fie [socotite] simțite propriu-zis? Apoi, făcând [noi] sfinte rugăciuni pentru cei adormiți, «aşează sufletele lor» – strigăm stăruitor bunătății thearhice[291] – «în loc *luminos*»; ce trebuință le este, aşadar, sufletelor de lumina simțită? şi, deci, ce supărare le poate fi de la potrivnicul acesteia – dar tot simțit, ca şi ea – [şi anume] de la întuneric?; vezi că nimic dintre acestea[292] nu este [ceva] simțit propriu-zis? Iar că acestea nu sînt nici – simplu – necunoaştere sau cunoaştere, [aceasta] am arătat-o mai înainte, când am vorbit şi despre focul cel întunecat, cel gătit neamului diavolesc; aşadar, şi în privința nespusei strălucirii lui Iisus[293] pe Tavor, trebuia nu a se pronunța[294] urmând 'gândurilor ticăloase' – omeneşti adică – şi 'izvodirilor cu greşeală'[295], ci a asculta de zicerile părinteşti[296] şi a aştepta [faptul de a primi], întru curăția inimii, prin cercare, cunoştința [acesteia]; că aceasta, săvârşind cu sfințenie unirea cu lumina acestea, îi învață în

[294] Adică antiisihaştii.

[295] *Înțelepciunea lui Solomon* 9, 14: «că gândurile muritorilor [sînt] ticăloase; şi cu greşeală izvodirile lor»; loc citat, în apărarea sfântului Grigorie Palama, şi de sfântul Marcu Evghenicul (II GA, 149).

[296] Adică: ale Părinților.

τοὺς εὐμοιρηκότας ὅτι τὸ φῶς τοῦτο τῶν ὄντων ἐστίν οὐδέν, ὡς τὰ ὄντα πάντα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα αἰσθητόν; τί δὲ τῶν αἰσθητῶν οὐ κτίσμα; Πῶς δὲ τὸ κτίσμα ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ κυρίως.

[29] Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχή», φησί, «φόβῳ καὶ ἀγάπῃ καὶ αἰσχύνῃ, ὡς καὶ ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην καὶ Πατέρα καὶ Θεόν, προσδέχεται αὐτήν, μὴ λογιζόμενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καὶ δίδωσιν αὐτῇ σχολὴν δόξης, τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ». Τίς δ' ἄλλη δόξα καὶ φῶς ἐστι Χριστοῦ ἢ ἥνπερ διαγρηγορήσας εἶδεν ὁ Πέτρος «σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»; Πῶς οὖν στολὴ ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἄν, εἴπερ αἰσθητόν; Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτὸς θεολόγος «ἐπουράνιόν» φησι «τουτὶ τὸ φῶς». τί τοίνυν ἐπουράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἀλλαχοῦ δ' αὖ «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθησε», φησίν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλῆρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὅλῳ τὸ σώματι». Ἆρ' οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένου τοῦ φωτὸς ἐκείνου; Μάτην γάρ, εἴπερ αἰσθητόν. Ἢ τοῦτό ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἡ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων; Διὸ καὶ προσευχόμενοί φαμεν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πρὸς Χριστὸν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔνθα ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πῶς οὖν ἀπολαύσονται ψυχαί, πῶς δὲ καὶ ὅλως ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς ἐπιλάμποντι φωτεῖ; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς τηνικαῦτα καθαροὺς τὴν καρδίαν, κατὰ τὴν διὰ σαρκὸς δεσποτικὴν ἐπιφάνειαν, ὁρᾶν φησι διηνεκῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσαν σώματος. Πῶς οὖν αἰσθητὸν φῶς, τὸ διὰ καθαρότητος

[297] Fontem non inveni.
[298] *II Petru* 1, 16 şi 18.
[299] Cf. *Despre eliberarea minții* 21, PG 34, 956 A.
[300] *Evrei* 1, 3.
[301] Cf. *Despre răbdare* 4, PG 33, 868 CD.
[302] Adică: la arătarea cu trupul a Stăpânului, la a doua venire.

tainã pe părtaşii [de ea] că lumina aceasta nu e nimic din cele ce sînt, ca una ce este mai presus de cele ce sînt; cum aşadar [să fie ceva] simţit ceea ce este mai presus de toate cele ce sînt?; şi care [lucru] dintre cele simţite nu este zidire?; cum, deci, [să fie] zidire strălucirea lui Dumnezeu?; aşadar nu este propriu-zis [o strălucire] simţită.

[29] Zice marele Macarie: «când sufletul se întoarce – cu frică, cu dragoste şi cu ruşine, ca fiul cel pierdut – la Dumnezeu, [adică la] stăpânul şi tatăl său, [Acesta] îl primeşte, nemaisocotind greşalele lui, şi îi dă haina slavei luminii lui Hristos»[297]; şi care alta este slava şi lumina lui Hristos, dacă nu cea pe care, priveghind, a văzut-o Petru, «împreună cu El fiind [el] în muntele cel sfânt»[298]? păi cum se face aceasta haină *a sufletului,* dacă este [ceva] simţit [trupeşte]? Iar altundeva acelaşi cuvântător-de-Dumnezeu «cerească este» zice «lumina aceasta»[299]; păi ce [lucru] este ceresc dintre cele simţite? Iar altundeva, iarăşi, zice: «frământătura [adică plămada] firii omeneşti, pe care Domnul a luat-o asupra Sa a şezut de-a dreapta măreţiei, în ceruri[300], plină de slavă, de acum nu doar la faţă, ca Moisí, ci în întreg trupul»[301]; [în ceruri] nefiind nimeni care să o poată prinde prin simţuri, [alegem a socoti] oare [că], aşadar, degeaba luceşte acolo? – că degeaba [luceşte], de vreme ce este [ceva] simţit; – sau [alegem, cum se şi cade, a socoti că] aceasta este cu adevărat hrana duhurilor, [şi anume] a [duhurilor] îngerilor şi [ale] oamenilor, fapt pentru care, rugându-ne pentru cei adormiţi, şí zicem către Hristos să aşeze sufletele lor unde cercetează lumina feţei Sale?; cum, deci, se vor mai desfăta sufletele de ea şi cum se vor mai sălăşlui în ea, dacă lumina aceasta străluceşte [în chip] simţit [trupeşte]? Iar marele Vasile zice despre cei curaţi cu inima că atunci, la stăpânească arătare cea cu trupul[302], vor vedea necontenit această putere strălucind din închinatul trup[303]; aşadar, cum [să fie] lumină simţită [trupeşte] cea care se vede prin curăţia

[303] Adică: din trupul Domnului, căruia ne închinăm. Fontem non inveni.

τῆς καρδίας ὁρώμενον; «Χριστὸς δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλετον εἶδεος ἦκεν», κατὰ τὸν θεῖον ᾠδικὸν Κοσμᾶν. Πῶς οὖν ἄπλετον εἴπερ αἰσθητόν;

[30] Στέφανος δὲ ὁ μετὰ Χριστὸν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς Θεοῦ καὶ τὸν Χριστὸν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἔστι τοίνυν αἰσθητικὴν δύναμιν μέχρις αὐτῶν φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἀλλὰ μὴν οὗτος κάτωθεν ἐκεῖσε ἀπὸ γῆς ἑώρα, καὶ τὸ μεῖζον ὡς οὐ τὸν Χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γὰρ ἂν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἑώρα τὸν υἱόν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον ἔβλεπεν; Ὁρᾷς ὅτι ὁρᾶται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρμένων τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶς, οὐδὲ νοητῶς, οὐδὲ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀῤῥήτῳ τινὶ δυνάμει; Τὸ μὲν γὰρ τοῦ ὕψους ὑπερβάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς οὐδαμῶς προσίεται τὴν αἴσθησιν. Συμβολικὴ δ' ἡ στάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ ὅρασις. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, καίτοι σύμβολον οὖσα τοῦ παγίου καὶ ἀναλλοιώτου καὶ τῆς μονιμωτάτης τῆς θείας φύσεως ἱδρύσεως, ὃ ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀῤῥήτως ἑωρᾶτο. Οὐ γὰρ ὑπεκρίνετο τὴν ἐκ δεξιῶν στάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δείξῃ διὰ τούτου ἕτερον, ἀλλ' ἀεὶ ὢν τοῦ πατρὸς ἐκ δεξιῶν, τὴν οἰκείαν δόξαν εὐδόκησεν, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προεμένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δὲ οὐκ ἔνι τι ὁρᾶν, οὐδὲ νοεῖν· ἐκεῖνος δὲ ἑώρα δόξαν Θεοῦ. Νοητὴ δ' εἴπερ ἦν ἡ ὅρασις ἐκείνη, ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν ὁμοίως βλέπομεν ἐκείνῳ, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος στάσιν καὶ καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δὲ καὶ μὴ πρότερον καὶ ἀεὶ διενοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου

---

[304] Literal: 'în punctul de observație', adică în vârful muntelui.

[305] Acrostihul primului canon al utreniei Schimbării la față, al sfântului Cosma melodul.

[306] *Fapte* 7, 55.

[307] Concret: facultății văzului.

[308] Adică: vedea cele mai presus de ceruri.

[309] Adică: pe Însuși Tatăl.

[310] Sau: printr-o facultate inexprimabilă.

[311] Fiind, adică, mai presus de ea.

inimii?; iar «Hristos în vârf[304] neapropiată lucire a chipului a slobozit»[305], după dumnezeiescul cântăreț Cosma; cum [de este], deci, *neapropiată*, dacă [e ceva] simțit [trupeşte]?

[30] Iar Ştefan – întâiul după Hristos care a mărturisit pentru Hristos – căutând în sus [cu privirea] a văzut cerurile deschise şi slava lui Dumnezeu în ele şi pe Hristos stând de-a dreapta lui Dumnezeu[306]; este, oare, cu putință puterii omeneşti[307] a ajunge până la înseşi cele mai presus de ceruri?; dar iată că acesta de jos, de pe pământ, vedea într-acolo[308]; ba mai mult [decât aceasta], că [Îl vedea] nu doar pe Hristos, ci şi pe Tatăl Său; căci cum L-ar mai fi văzut pe Fiul *de-a dreapta Lui*, de nu L-ar fi văzut şi pe Însuşi Acela[309]?; vezi că Se vede Cel Nevăzut – [şi anume] de cei curățiți la inimă – dar nu [în chip] simțit, nici [în chip] înțeles, nici prin negare, ci întru o anume negrăită putere[310]?; pentru că ceea ce covârşeşte înălțimea[311] şi [anume] slava Tatălui – [aceasta] nicidecum nu este [ceva] apropiat simțului [omenesc][312]. Iar simbolică era şederea [*de-a dreapta* a Fiului], nu vederea [Lui de către Ştefan]. Dar şi această *şedere de-a dreapta*, măcar că era simbol al statorniciei şi neschimbării şi al preadăinuitoarei aşezări a firii dumnezeieşti, însăşi *ceea ce era* aceea – *aceasta* se vedea negrăit [de către Ştefan]; că Cel Unul-Născut nu mima şederea de-a dreapta, spre a arăta – prin aceasta – altceva, ci, pururea fiind [El] de-a dreapta Tatălui, propria Sa slavă a binevoit a Şi-o descoperi [lui Ştefan] celui ce încă era în trup, celui ce şi sufletul îşi punea pentru slava Aceluia. Iar prin negație nu se poate vedea ceva, nici înțelege; pe când acela *vedea* slava lui Dumnezeu. Iar dacă *înțeleasă* [sau noetică] ar fi fost vederea aceea – fie prin cauzalitate[313], fie prin analogie – atunci şi noi vedem asemenea [lui Ştefan] aceluia, că şi noi socotim [prin analogie] cea de-a dreapta stare şi şedere a înomenitului Dumnezeu; şi cum de ucenicul evangheliei nu a cugetat şi mai-înainte – şi pururea – lucrul acesta[314], ci [doar]

[312] Literal: nu este accesibil prin simțire [omenească].

[313] Adică: prin ajungerea la intuirea cauzei, după o analiză cauzală.

μαθητής, ἀλλὰ τότ' ἐνόησεν αὐτό; «Ἰδοὺ φάρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγότας καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ». Τίς δὲ καὶ χρεία ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γνῶσις ἦν ἡ ὅρασις μόνη, νοητῶς προσγινομένη; Πῶς οὖν ἑώρακε τοῦθ' ὁ πρωτομάρτυς ἐκεῖνος, εἰ μήτε νοητῶς εἶδε, μήτε αἰσθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Ἐγώ σοι παῤῥησίᾳ ἐρῶ· πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τὸ ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλύψεως ὁρῶντας εἶπον, ὃ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λουκᾶς εἰπών· «ὑπάρχων δὲ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καὶ σὺ τοίνυν, ἂν πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου καταστῇς, τὰ καὶ νῷ ἀόρατα πνευματικῶς θεάσῃ· εἰ δὲ κενὸς εἰ παντάπασι τῆς πίστεως, οὐδὲ τοῖς μαρτυροῦσιν ὃ ἑωράκασι πιστεύσεις. Πίστιν γὰρ ἔχων μετρίαν γοῦν, εὐλαβῶς ἀκούσῃ τῶν διηγουμένων κατὰ τὸ ἐκχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόῤῥητα, μήτε πρὸς τὰ αἰσθητὰ ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητά, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ οὕτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τὴν ἡμῖν δεδομένην ἀθετῶν ἀπόῤῥητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

[31] Τοιοῦτον γάρ τί ἐστι καὶ ἡ ἐξαιρέτως ἀληθὴς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θέρμη τε καὶ ἡδονὴ κάι τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον. Τὰ γὰρ τούτων αἴτια νοερᾷ κυρίως καταλαμβάνεται αἰσθήσει. Λέγω δὲ αἰσθήσει,

---

[314] Adică şederea de-a dreapta a Fiului.

[315] Adică prin discursiva înţelegere cu mintea.

[316] Adică: prin simţul văzului trupesc.

[317] *Fapte* 7, 55; «[plin] de credinţă» nu apare în acest verset, ci în *Fapte* 6, 5.

[318] sînt pomenite aici trei categorii de oameni: cei plini de credinţă (ca Ştefan), cei goi de credinţă (ca antiisihaştii) şi cei cu credinţă mijlocie, care – deşi nu au experienţa celor nezidite – ascultă de cei ce o au.

[319] Adică: încadrându-le în categoria celor sensibile.

[320] Adică: deşi acestor realităţi nezidite nevăzute minţii li se spune tot *înţelese* (sau *inteligibile*; precum li se spune conceptelor şi realităţilor

atunci l-a *înţeles*?; că [de zis] zice «iată, *văd* cerurile deschise şi pe Fiul omului stând de-a dreapta Tatălui»; şi ce trebuinţă [mai] era de-a căuta el spre ceruri şi de-a se deschide acestea, de era cunoaştere vederea aceea, [cea] făcută prin înţelegere? Bine, dar cum a văzut acestea întâiul-mucenic acela, dacă nici în chip înţeles[315] nu a văzut, nici în chip simţit[316], nici prin apofază, nici prin cauzalitate, nici prin analogie înţelegând [el] cele dumnezeieşti? Îţi voi spune cu îndrăznire: în chip duhovnicesc [sau duhovniceşte, adică prin Duhul], precum am spus despre cei ce văd – prin descoperire – preacurata lumină, cum şi mulţi dintre părinţi au spus-o mai înainte; iar aceasta [ne-]a învăţat şi însuşi dumnezeiescul Luca zicând: «şi fiind Ştefan *plin* de credinţă şi *de Duh sfânt*, căutând [cu privirea] la ceruri a văzut slava lui Dumnezeu»[317]; şí tu, [aşa]dar, de vei ajunge plin de credinţă şi de Duh sfânt, le vei vedea – duhovniceşte – pe cele şí minţii nevăzute; iar dacă eşti cu totul gol de credinţă, nu crezi nici celor ce mărturisesc ceea ce au văzut; că de ai avea credinţă mijlocie[318], [atunci] ai asculta cu evlavie de cei ce din cercare povestesc, pe cât cu putinţă, cele de nespus, nici spre cele *simţite* [trupeşte] trăgându-le [tu] pe acestea[319] ori spre cele *înţelese*, măcar că sînt pomenite omonimic[320] – şi, astfel, luptându-te împotriva adevărului, socotindu-l rătăcire – nici nepăsător fiind faţă de nespusul har al lui Dumnezeu, cel dat nouă.

[31] Pentru că ceva de felul acesta este şi *vederea* 'deosebit de adevărată', [după cum este] numită de către părinţi, şi *lucrarea* – înlăuntrul inimii – a rugăciunii şi duhovnicească *dulceaţă şi căldură* cea [venită] din [lucrarea] aceasta şi *lacrima* [venită] din har, cea [mult] poftită [sufletului]; pentru că pricinile acestora sînt [cu putinţă a fi] propriu-zis cuprinse [de om] prin *simţirea înţelegătoare*; şi [îi] zic *simţire*

netrupeşti zidite), ele nu stau sub incidenţa facultăţii de a înţelege discursiv, cu care este înzestrată mintea de către Ziditorul ei.

διὰ τὸ τρανὸν καὶ ἐναργὲς καὶ ἁπλανὲς πάντῃ καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πως τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταῤῥυθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναίσθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀποῤῥήτου μυστηρίου, καὶ τοῖς κεκτημένους αἴσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων, ἔξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βλέπουσι τοὺς κεκτημένους αἴσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων. Οὕτως Μωσέως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντὸς λαμπρότητος τοῦ νοῦ κἀπὶ τὸ σῶμα περικεχυμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν ὡς μηδὲ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν περιουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀτενίζειν ἔχειν. Οὕτως ὤφθη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου· καὶ γὰρ ἔνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως καὶ ἀγγελοπρεπῶς, εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχήν, ἑνούμενος τῷ ὑπερανῳκισμένῳ τοῦ παντὸς φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπόῤῥητον, ἀγγελοειδὴς ἐγίγνετο. Οὕτως ἡ αἰγυπτία, μᾶλλον δ' οὐρανία, Μαρία μετέωρος γέγονε καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, καὶ γάρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συνανυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπαναστὰν ὤφθην ἐναέριον.

[32] Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσης καὶ οἱονεὶ συγκινουμένης τῷ ἀσχέτῳ ἔρωτι τοῦ μόνου ἐφετοῦ, καὶ ἡ καρδία συγκινεῖται, σκιρτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνυμένη καὶ ὥσπερ ἐνθένδε ὁρμωμένη πρὸς

[321] Sau 'nenălucitului', adică faptului de a nu fi produsul imaginației.
[322] Adică: nu lucrător după trup, ci lucrător după minte, prin minte.
[323] Adică: împreună cu mintea; sau, altfel, 'o anume simțire'.
[324] Adică: celei săvârșite în suflet.
[325] Adică: în modul acesta.
[326] Literal: prin imitarea îngerilor.
[327] Vezi și paragraful 25; pasajul este tributar lui Dionisie Areopagitul; vezi *Despre dumnezeiestile numiri* I 5, PG 3, 593 B (ed. De Gruyter, p. 116).
[328] Literal: în-chip-îngeresc.
[329] Notăm că în greceşte cele două cuvinte (*αἰγυπτία~οὐρανία*) au o mai pronunțată afinitate acustică decât în românește.
[330] Literal: s-a făcut plutitoare în aer.
[331] Literal: [a fi] aerian.

datorită limpezimii şi văditului şi întru totul nerătăcitului şi neînchipuitului[321] cuprinderii [acesteia] şi, pe lângă acestea, datorită faptului că şí trupul se împărtăşeşte cumva de harul cel lucrător după minte[322] şi se preface potrivindu-se acestuia şi dobândeşte – el – o anume împreună-simţire[323] a nespusei taine, celei după suflet[324], iar celor ce [în chip] simţit îi văd atunci [pe] dinafară pe cei ce au dobândit [acestea] le dă oarecare simţire a celor ce [se] lucrează în aceştia; astfel[325] a strălucit faţa lui Moisí, strălucirea cea dinlăuntru a minţii şí asupra trupului revărsându-se, şi într-atâta a strălucit, încât cei ce priveau [în chip] simţit la el nici nu putea căuta la belşugul lucirii aceleia; astfel s-a văzut faţa cea simţită [trupeşte] a lui Ştefan ca o faţă de înger; pentru că, înlăuntrul său, asemenea îngerilor[326] şi [în chip] cuvenit lor, mintea – fie prin aruncare, fie prin primire[327] – unindu-se cu lumina cea mai presus de toate, prin nespusă împărtăşire, [i] se făcea îngerească[328]; astfel egipteanca – sau, mai bine zis, cereasca[329] – Maria, rugându-se, şí cu trupul s-a ridicat [de la pământ][330], spaţial şi simţit [trupeşte], că, înălţându-i-se mintea, împreună i s-a înălţat şi trupul şi, ridicându-se de pe pământ, s-a văzut [a fi] în văzduh[331].

[32] Astfel – dumnezeieşte aprinzându-se sufletul şi oarecum cutremurându-se de dragostea nerelaţională[332] pentru singurul [lucru cu adevărat de] dorit[333] – şí inima se împreună-mişcă[334], cu săltări duhovniceşti vădind împărtăşirea de har şi oarecum avântându-se, de aici, spre cea cu trupul

[332] Adică: care, paradoxal, deşi îl leagă cu adevărat pe om de Dumnezeu, nicidecum nu Îl 'supune' pe Dumnezeu acestei legături, nu Îl 'reduce' la aceasta. Expresia poate fi datorată unei greşeli de copist; poate că în original scria *ἀκαταοχέτῳ ἔρωτι* (*dragoste de nestăvilit*).

[333] «singurul [lucru] dorit»: μόνον ἐφετόν, ἄκρον ἐφετόν (Maria Magdalina, Sedealnă), τῶν ἐφετῶν ἡ ἀκρότης (marginea – adică culmea – dorirlor).

[334] Adică: se mişcă împreună cu sufletul, se antrenează – de acela – în aceeaşi mişcare.

τὴν μετὰ σώματος ἐν νεφέλαις κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ Κυρίου ὑπαντήν. Οὕτως ἐν τῇ συντόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀναφανέντος καὶ τῆς νοητῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς μετέωρον φλόγα διὰ πνευματικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα παραδόξως κουφίζεταί τε καὶ διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰσθητῆς καμίνου τοῖς ὁρῶσιν ἐξειέναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως. Ἐμέ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευχὴν ἱδρὼς Χριστοῦ τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι διδάσκει θέρμην ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεως. τί δὴ πρὸς ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς ἀποφαινόμενοι θέρμην; Ἢ καὶ τοῦτο διδάξουσι, μὴ ἐναγωνίως, μηδ' ἐκτενῶς προσεύχεσθαι, ἵνα μή, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξηται θέρμην; Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἔστωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς Θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μηδὲ μετασκευαζούσης πρὸς τὸ κρεῖττον τὸν ἄνθρωπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ τὴν ἡδονήν, πρὸς ἣν φεῦ ηὐτομολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιάσαντες διὰ τῆς ἑκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπωθούμενοι, κατὰ τὴν προσευχὴν αἰσθήσει νοερᾷ γευόμεθα τῆς θείας καὶ ἀμιγοῦς ὀδύνης ἡδονῆς, ἧς θαυμασίως καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔρωτα μετασκευασαμένης ὁ ἐν πείρᾳ γεγονὼς βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου» καὶ «ὡς ἐκ στέατος καὶ πιότητος ἐμπλησθείη ἡ ψυχή μου καὶ χείλει ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου». Μεθ' ἣν καὶ δι' ἧς οἱ ἀναβάσεις ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς ῥαστώνης καὶ ἀγγελικῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ τὰς θεουργοὺς τῶν θείων ἐλλάμψεων ἐποφοιτήσεις» ὡς Διονύσιος ὁ μέγας εἶπεν.

---

[335] Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1137 C.

[336] Sau: din simpla rugăciune stăruitoare.

[337] *Psalmii* 118, 103; aici «gurii» este în dativ: «mai mult decât mierea [sînt ele dulci] gurii mele».

[338] *Psalmii* 62, 6.

[339] Adică: prin.

[340] Literal: de-dumnezeu-făcătoarele.

[341] *Despre cereasca ierarhie* 15, 9, PG 3, 340 A; tot aici apare şi pomenita 'ajungere la buna-pătimire'.

– după făgăduință – întâmpinare în nori a Domnului. astfel, în rugăciunea stăruitoare, iscându-se focul cel înțeles şi aprinzându-se făclia cea înțeleasă şi, prin [netrupeasca] vedere, mintea trezindu-şi pofta [şi preschimbându-o] în văpaie plutitoare în văzduh, [atunci] şí trupul – în chip ce scapă socotinței [omeneşti] – se face uşor [ca un nor] şi se dogoreşte, încât celor ce [îl] văd li se pare că a ieşit dintr-un cuptor simțit [trupeşte], după [cum spune] scriitorul duhovnicescului suiş[335]. Dar şí sudoarea lui Iisus cea din vremea rugăciunii mă învață [despre] căldura simțită [trupeşte] ce se face în trup din singură[336] rugăciunea stăruitoare către Dumnezeu; că despre aceasta ce vor [mai] zice cei ce spun că drăcească este căldura [venită] din rugăciune?; sau [oare ne] vor învăța şi aceasta, [şi anume] a nu [ne] ruga cu încordare şi stăruință, ca nu cumva – după rânduiala luptei duse de suflet – şí trupul să arate [înafară] căldura cea interzisă de aceştia? Dar fie aceştia dascălii [căii] celei ce nu duce la Dumnezeu sau la imitarea lui Dumnezeu, ai rugăciunii care nu îl preschimbă pe om spre ce e mai bun; pe când noi ştim că, prin durerea cea de bunăvoie, prin tovarăşa înfrânării, lepădând [noi] [şi] plăcerea la care, lepădând porunca, am dezertat, gustăm, prin simțire înțelegătoare, în vremea rugăciunii, dulceața cea dumnezeiască şi neamestecată cu durerea, [dulceață] care şí trupul reîntocmindu-l [în chip] minunat spre nepătimaşa şi dumnezeiasca dragoste cel ce ajunge la cercarea aceasta strigă către Dumnezeu «cât de dulci sînt gâtlejului meu cuvintele Tale, mai mult decât mierea gurii mele»[337] şi «ca din seu şi din grăsime să se umple sufletul meu şi cu buze de bucurie va lăuda gura mea»[338]; [dulceață] cu care şi prin care cei ce pun suişuri în inimă ajung la împărtăşirea de dumnezeiasca odihnă şi de îngerească bună-pătimire, «după[339] îndumnezeitoare[340] venirile dumnezeieştilor străluciri», cum a zis Dionisie cel mare[341].

[33] Εἰ δὲ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ τὴν ψυχὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύτης καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἴσθησιν (καὶ δεῖγμα τούτου ἐναργὲς τὸ κατώδυνον τοῖς ἐφ' ἁμαρτήσασι πενθοῦσι δάκρυον), διατί μὴ καὶ τὰ τῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς τεκμήρια, ταῖς χωρούσαις τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ἐνσημαινόμενα, εὐλαβῶς παραδεξαίμεθα; Τί δὲ καὶ ὁ Κύριος, οὐ διὰ τοῦτο μακαρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ παρακληθήσονται, τουτέστι τὴν χαράν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαυτοῖς ἕξουσι τοῦ πνεύματος; Ἀλλὰ τῆς παρακλήσεως ταύτης καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρόπως. Ὧν τοὺς μὲν ἴσασιν οἱ ἐν πείρᾳ γεγονότες, οἱ δὲ καὶ τοῖς ἔξωθεν ὁρῶσι δῆλοι, τὸ προσηνὲς ἦθος, τὸ γλυκὺ δάκρυον, ἡ χαρίτων γέμουσα τοῖς προσιοῦσιν ἔντευξις, κατὰ τὸν ἐν Ἄσμασιν εἰπόντα, «κηρία μέλιτος ἀπὸ στόματός σου στάζουσι, νύμφη». Λαμβάνει γὰρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τὸν ἀῤῥαβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ συνδιανύον τὸν πρὸς ταῦτα τοῦ εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο λέγων, καὶ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι μετὰ σώματος ἀπαναίνεται διαγωγήν. Εἰ δὲ καὶ τὸ σῶμα συμμεθέξει τότε τῶν ἀποῤῥήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ νῦν δήπου συμμεθέξει καταλλήλως ἑαυτῷ τῆς ἐνδιδομένης πρὸς Θεοῦ χάριτος τῷ νῷ. Διὰ ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι φαμὲν αὐτά, προστίθεμεν δὲ τὸ «νοερᾷ», διά τε τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν εἶναι ταῦτα φυσικὴν καὶ διὰ τὸ πρώτως τὸν νοῦν εἶναι τούτων δεκτικὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν πρῶτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, οὗ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτός τε καὶ δι' αὐτοῦ τὸ συνημμένον σῶμα πρὸς τὸ θειότερον μετασκευάζεται, δεικνύς ἐντεῦθεν καὶ προοιμιαζόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκὸς κατάποσιν. Οὐ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τὴν ὁρῶσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ

[342] *Matei* 5, 4.
[343] *Cântarea cântărilor* 4, 11.
[344] Adică: cel ce nu consideră că lucrurile stau aşa.
[345] Adică: spre o stare mai dumnezeiască.

[33] Iar dacă curăţitoarea plângere cea după Dumnezeu se săvârşeşte nu doar asupra sufletului celor ce se luptă, ci, de la acesta, trece şi asupra trupului şi asupra simţirii celei după trup (şi semn limpede al lucrului acestuia [e] lacrima cea preadureroasă a celor ce îşi plâng păcatele), pentru ce să nu primim, cu evlavie, şi dovezile dumnezeieştii dulceţi celei după Duh, cele însemnate în simţirile ce străbat trupul?; oare şi Domnul nu pentru lucrul acesta îi fericeşte pe 'cei ce plâng', [şi anume] pentru 'că se vor mângâia'[342], că – adică – vor avea în ei bucuria, roada Duhului?; ci de mângâierea aceasta şi trupul se împărtăşeşte, în felurite chipuri, dintre care pe unele le ştiu cei ce au ajuns la cercarea lor, iar altele sînt vădite şi celor ce [îi] văd din afară: purtarea blândă, lacrima dulce, vorbirea plină de haruri cu cei ce vin [la ei], după cel ce în *Cântări* spune: «faguri de miere picură din gura ta, mireasă»[343]; că nu doar sufletul ia arvuna bunătăţilor viitoare, ci şi trupul, care împreună-străbate drumul evangheliei, cel [ce duce] către acestea. Iar cel ce nu zice aşa[344], [acesta] tăgăduieşte şí petrecerea cu trupul în veacul viitor; iar dacă şí trupul se va împărtăşi atunci de nespuse bunătăţile acelea, aşadar şí acum se va împărtăşi – potrivit lui – de harul dat de la Dumnezeu în[lăuntrul] minţii; pentru [temeiurile] acestea zicem, aşadar, că acestea sînt [cu]prinse de *simţire*, dar îl adăugăm pe *înţelegătoare*, datorită faptului că acestea sînt mai presus de simţirea firească şi datorită faptului că mintea este mai întâi primitoare a acestora şi datorită înălţării minţii noastre la Mintea [Cea] dintâi, de Care împărtăşindu-se – pe cât cu putinţă – dumnezeieşte, şí ea şi, prin ea, şí trupul cel unit ei se reîntocmeşte către ce e mai dumnezeiesc[345], arătând [încă] de aici şi vădind pârga înghiţirii trupului de către duh, celei din veacul viitor; că nu ochii trupului, ci cei ai sufletului iau puterea Duhului cea văzătoare a [bunătăţilor] acestora; pentru [temeiurile] acestea o numim pe [simţirea] aceasta

πνεύματος λαμβάνουσι· διὰ ταῦτα *νοερὰν* αὐτὴν καλοῦμεν, ὑπὲρ νοερὰν οὖσαν.

[34] Πρὸς δὲ τούτοις, ὡς ἂν καὶ τῶν ἀκουόντων τὴν διάνοιαν ἀπείρξωμεν τοῦ μὴ προσύλους καὶ σωματικὰς οἴεσθαι τὰς πνευματικὰς καὶ ἀπορρήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καὶ οὗτοι πεπόνθασιν ἀρτίως, οἳ βεβήλοις καὶ ἀνιέροις ἀκοαῖς καὶ διανοίᾳ πιστεύειν οὐκ εἰδυίᾳ καὶ στοιχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς ἀνοσίως τὰ τῶν ὁσίων ἐκλαβόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καὶ τοὺς ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέῤῥηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ, ἴσως δὲ μηδὲ πυθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος· «ἄψαυστά ἐστι τοῖς ἀπείροις τὰ πνευματικά· ψυχῇ δὲ ἁγίᾳ καὶ πιστῇ πρὸς κατάληψιν ἔρχεται ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνία, καὶ οἱ ἐπουράνιοι τοῦ Πνεύματος θησαυροὶ τῷ πείρᾳ παραλαβόντι μόνῳ γίνονται καταφανεῖς, ἀμυήτῳ δὲ οὐδὲ ἐννοῆσαι δυνατὸν τὸ παράπαν». Εὐλαβῶς τοίνυν φησὶ περὶ αὐτῶν· ἄκουε, μέχρις ἂν καὶ σοὶ γένοιτο πιστεύοντι καταξιωθῆναι τούτων τυχεῖν· τότε γὰρ εἴσῃ αὐτῇ πείρᾳ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἵων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχαὶ χριστιανῶν κἀνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται. *Ὀφαλμοὺς δὲ ψυχῆς* ἀκούων αὐτῇ πείρᾳ γινώσκοντας τοὺς ἐπουρανίους θησαυρούς, μὴ τὴν διάνοιαν νομίσῃς. Αὕτη γὰρ καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοερὰ ἐπίσης διανοητὰ δι' ἑαυτῆς ποιεῖ. Καθάπερ δὲ ἦν οὔπω εἶδες πόλιν, εἰ διανοῇ περὶ αὐτῆς, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρᾳ γέγονας αὐτῆς, οὕτω καὶ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καὶ θεολογεῖν ἐν πείρᾳ τούτων γίνῃ. Καὶ καθάπερ χρυσόν, εἰ μὴ αἰσθητῶς κτήσῃ καὶ αἰσθητῶς ἔχεις ταῖν χεροῖν καὶ αἰσθητῶς ὁρᾷς, κἂν μυριάκις νόημα χρυσοῦ ἐν διανοίᾳ λάβῃς, ἥκιστα κατέχεις ἢ ὁρᾷς ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἂν μυριάκις περὶ τῶν θείων θησαυρῶν διανοήσῃ, μὴ

[346] Adică: înțelegând în chip necuvios spusele Cuvioșilor.
[347] Adică: cele ale Duhului sînt inaccesibile neexperimentaților, celor ce nu experiența lor.
[348] Adică: din însăși experiența la care vor fi supuși ochii sufletului.
[349] *Despre dragoste* XII, PG 34, 920 C.
[350] Adică: nu și posedate, nu și avute, nu și pipăite.

înțelegătoare, [deşi propriu-zis] ea este mai presus de [starea de a fi] înțelegătoare.

[34] Şi, pe lângă acestea, [o numim *înțelegătoare*] şi ca să desfacem cugetul celor ce [ne] aud [de ispita] de a socoti materialnice şi trupeşti aceste lucrări duhovniceşti şi nespuse, cum au pățit-o acum aceştia care – cu auz spurcat şi pângărit şi cu cuget ce nu ştie să creadă şi să urmeze zicerilor părinteşti – [în chip] necuvios luând cele ale cuvioşilor[346], le-au călcat [în picioare] pe acestea şi i-au sfâşiat pe cei ce li le-au pus dinainte, necrezând marelui Macarie, poate nici ştiind că [acesta] zice: «de neatins sînt necercaților cele duhovniceşti[347]; dar sufletului sfânt şi credincios [îi] vine împărtăşirea Duhului sfânt, şi cereştile vistierii ale Duhului sînt limpezi doar celui ce le-a luat prin [propria] cercare, iar neinițiatului nu îi este cu putință nici a le gândi în vreun fel; aşadar, cu evlavie» zice «ascultă despre acestea, până ce şi ție, celui ce crezi, ți se va da a te învrednici de acestea; că atunci vei şti – din însăşi cercarea ochilor sufletului[348] – de ce fel de bunătăți şi taine se pot împărtăşi încă de aici sufletele creştinilor»[349]; şi auzind [tu zicându-se că] ochii sufletului cunosc – prin însăşi cercarea [lor] – cereştile vistierii, nu socoti că despre cugetare este vorba; că aceasta şí pe cele simțite [trupeşte] şí pe cele înțelegătoare prin sine însăşi le face, deopotrivă, [a fi doar] cugetate[350]; dar, după cum cetatea ce încă nu ai văzut-o, dacă [doar] cugeți despre ea, nu ai – prin [singur] faptul de a o cugeta – şi cercarea ei, [tot] aşa şi despre Dumnezeu şi cele dumnezeieşti, nu ai – prin [singur] faptul de a le cugeta – şi cercarea acestora; şi după cum aurul, dacă nu îl dobândeşti [în chip] simțit şi nu îl ai [în chip] simțit în mâini şi nu îl vezi [în chip] simțit, şi de mii de ori de ți-ai pune în cuget înțelesul aurului, câtuşi de puțin ai şi vezi şi ai dobândit aur[ul], tot aşa şi de mii de ori de ai cugeta despre dumnezeieştile vistierii – de nu le pătimeşti [pe acestea] şi nu le vezi cu ochii cei înțelegători

πάθης δὲ τὰ θεῖα, μηδὲ ἴδῃς τοῖς νοεροῖς καὶ ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς, οὔτε ὁρᾷς, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτησαί τι τῶν θείων ἀληθῶς. *Νοεροῖς* δὲ εἶπον *ὀφθαλμοῖς*, ὡς αὐτοῖς ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὁρᾶται ταῦτα, ἐπεὶ καὶ ὑπὲρ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμούς ἐστι τὸ πανίερον ἐκεῖνο θέαμα τοῦ θειοτάτου καὶ ὑπερφαοῦς φωτός.

[35] Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὐ πάντας, ἀλλὰ τοὺς ἐκκρίτους πρὸς τὴν ἐν Θαβὼρ γεγεννημένην ἀῤῥητον καὶ ἀόρατον αἰσθητικῇ δυνάμει πνευματικὴν ἐκείνην συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι «τῇ μὲν *ὁρατῇ*» φησι «Χριστοῦ θεοφανείᾳ» περιαυγάζεσθαι ἡμᾶς, «ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς δὲ *νοητῆς* φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεῖ καὶ ἀΰλῳ τῷ νῷ μετέχειν, καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων», ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὕτως αἰσθητὴν ὑπολῃψόμεθα τὴν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐκείνου σώματος ἀπαστράπτουσαν αὐγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μὴ δυνάμει λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοις, ἥ μόνη δύναμις δεκτική ἐστι τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τὸ φῶς τῆς χάριτος ὁρᾶται. Ἡ δὲ μὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητή, οὐδὲ αἰσθητὴ κυρίως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι περιαυγάζεσθαί φησιν ἡμᾶς τούτῳ τῷ φωτί, ὅπου μήτε φωτὸς μήτ' ἀέρος μήτε τινὸς ἑτέρου χρεία τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύστων διδασκόμεθα Γραφῶν, «ἔσται γὰρ τότε ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον, οὐδὲ γοῦν αἰσθητοῦ τότ' ἄρα δεησόμεθα φωτός· εἰ γὰρ πάνθ' ἡμῖν ἔσται τότε ὁ Θεός, θεῖον ἄρα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς οὖν αἰσθητὸν κυρίως; Ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καὶ κατὰ

[351] Sau vine.
[352] Literal: de teofania vizibilă a Lui.
[353] Literal: înțelegătoarea, inteligibila.
[354] *Despre dumnezeieștile numiri* 1, 4, PG 3, 592 C.
[355] «care»: puterea Duhului.
[356] Adică: simțirilor nepărtașe de puterea sufletului cuvântător.
[357] *I Corinteni* 15, 28.

şi [cei] mai presus de cugetare – nici vezi, nici ai, nici ai dobândit cu adevărat ceva din cele dumnezeieşti. Iar 'cu ochii înțelegători' am zis pentru că într-aceştia se face[351] puterea Duhului, [putere] prin care se văd acestea; pentru că [de ar fi să vorbim propriu-zis] mai presus şí de ochii înțelegători este acea vedere întru-tot-sfântă a luminii preadumnezeieşti şi mai presus de strălucire.

[35] Fapt pentru care şí Domnul nu pe toți, ci [doar] pe cei aleşi i-a chemat spre acea nespusă şi nevăzută – prin putere simțitoare [săvârşită] – vedere duhovnicească, cea făcută în Tavor; pentru că deşi Dionisie cel mare, cel din Areopag, zice că în veacul viitor, 'pe de o parte, văzuta arătare-a-dumnezeirii Lui[352] ne va lumina împrejur, ca pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față, [şi], pe de altă parte, ne vom împărtăşi, cu minte nepătimitoare şi nematerialnică, de netrupeasca[353] Lui dare-de-lumină şi de unirea cea mai presus de minte, într-o mai dumnezeiască imitare a minților [celor] mai presus de ceruri'[354], nici aceasta nu înseamnă că noi socotim simțită [trupeşte] lucirea ce fulgera din închinat trupul acela, încât să fie cu putință de luat simțurilor care nu simt prin putere a sufletului cuvântător, putere care este singura primitoare a puterii Duhului, prin care[355] se poate vedea lumina harului; iar cea care nu este de luat prin astfel de simțiri[356] – [aceasta] nu e nici propriu-zis *simțită*; dar şi sfântul însuşi a dat de înțeles lucrul acesta acolo celor ce au minte; că, de vreme ce spune că în veacul viitor ne va străluci împrejur lumina aceasta – unde nu este trebuință nici de lumină, nici de aer, nici de altceva din cele ale vieții de față, după cum ne învățăm din scripturile cele de-Dumnezeu-însuflate, că «va fi atunci Dumnezeu toate în toate», după Apostolul[357] – aşadar nici de lumina simțită nu vom [mai] avea atunci trebuință; că, dacă atunci *Dumnezeu* ne va fi toate, prin urmare *dumnezeiască* [va fi] şi lumina aceea; cum, deci, să fie propriu-zis *simțită*?; dar şi adaosul privitor la mai dumnezeiasca imitare

τῶν τριῶν τρόπων λέγεσθαι δυνάμενον, καὶ τοὺς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένους. Πῶς οὖν, εἴπερ αἰσθητόν; Καὶ μήν, εἴπερ αἰσθητόν, δι' ἀέρος ὁρατόν· οὐκοῦν οὐ κατὰ τὸ μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης καθαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὸν ἀέρα καθαρότητος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὄψονται τὸ φῶς. Εἰ δὲ καὶ «οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος», ἀναλόγως καὶ τούτων ἕκαστος, ταῖς μὲν ἀγαθοεργίαις οὔ, τῇ δὲ τοῦ περιέχοντος ἀέρος καθαρότητι, λαμπρότερος ἢ ἀμαυρότερος φανεῖται. Πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπτὰ νῦν καὶ εἰς ἔπειτα τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἅ μὴ μόνον «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδὲ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύοντος. Πῶς δὲ καὶ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἀόρατον, εἴπερ αἰσθητόν; Ἢ καὶ τὸ διαφράττον ἔσται τότε καὶ σκιαὶ καὶ κῶνοι, τούτοις ἑπομένως ἐκλειπτικοί τε σύνδεσμοι καὶ φωτισμῶν κύκλοι πολυσχήμονες, ὡς καὶ τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων καταιότητος κατὰ τὴν ἐνθεωρουμένην τῷ ἀκαταλήκτῳ τῶν αἰώνων ζωήν;

[36] Ἀλλὰ πῶς αἴσθησις σωματικὴ φωτὸς ἀντιλήψεται μὴ κυρίως αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατεῖδον ἐν Θαβώρ, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν υἱὸν σαρκὸς μόνον ἀποστράπτον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καὶ τὸ σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ ψυχικὸν ἔσται, κατὰ τὸν ἀπόστολον· «σπείρεται» γάρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν»· πνευματικὸν δ' ὂν καὶ πνευματικῶς ὁρῶν τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήψεται αὐγῆς. Καὶ ὥσπερ νῦν ἔργον ἐστίν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοερὰν ψυχήν, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστάναι δυναμένην διὰ τὴν παχεῖαν ταύτην σάρκα καὶ θνητὴν καὶ

[358] Literal: receptori.
[359] Adică: fiecare dintre sfinți, în veacul viitor.
[360] *Matei* 13, 43.
[361] Literal: ochilor sensibili.
[362] Adică: de receptat, de perceput.
[363] *I Corinteni* 2, 9.
[364] Literal: percepe.
[365] Adică: prin carea.

a îngerilor – şi care poate fi înțeles în trei feluri – şí pe îngeri îi arată a fi primitori[358] ai luminii aceleia; cum dar [mai sînt ei aşa], dacă e simțită [trupeşte]? Bine, dar dacă este simțită [trupeşte], [atunci nu altcum decât] prin aer este văzută; aşadar, fiecare[359], nu după măsura propriei virtuți şi a curăției [venite] din aceasta, ci după măsura purității aerului – mai transparent sau mai opac – [aşa] va vedea lumina. Iar dacă şí «drepții vor străluci ca soarele»[360], [atunci] şí fiecare dintre aceştia, nu pe potriva faptelor bune, ci proporțional cu puritatea aerului înconjurător – [aşa] se va arăta mai strălucitor sau mai întunecat. Pe lângă acestea, [vom avea] şi [aberația că înşişi] ochilor trupeşti[361] le vor fi cu putință de luat[362] – şí acum şí mai apoi – cele ale veacului viitor, cele ce nu doar că «ochiul nu le-a văzut», nici «urechea [nu] le-a auzit», dar nici «la inima omului [nu] s-au suit»[363], a celui ce calcă – prin năvăliri discursive – în cele de necuprins. Şi cum va mai fi păcătoşilor nevăzută, dacă e simțită [trupeşte]? Sau va [mai] fi şi atunci diafragmă şi umbre şi conuri [de umbră] şi, prin urmare, conjuncții ecliptice şi cicluri multiforme de luminozitate, încât şi de multpreocupata deşertăciune a astrologilor să fie trebuință în viața cea considerată în nesfârşitul veacurilor?

[36] Dar cum simțire trupească simte[364] lumină ce nu este propriu-zis simțită? – prin puterea Duhului atotputernic, [putere] după care[365] şí cei aleşi dintre apostoli au văzut-o pe aceasta în Tavor, fulgerând nu doar din trupul ce Îl purta în el pe Fiul, dar şi din norul ce Îl purta în el pe Tatăl lui Hristos. De altminteri, şi trupul va atunci duhovnicesc, nu sufletesc, după Apostolul; că «se seamănă» zice «trup sufletesc, se ridică trup duhovnicesc»[366]; şi duhovnicesc fiind [el] şi duhovniceşte văzând [el], fireşte că va simți[367] dumnezeiasca rază. Şi după cum acum cu anevoie ne este a şti că avem suflet înțelegător, în stare de-a subzista de sine

[366] *I Corinteni* 15, 44. [367] Literal: va percepe.

ἀντίτυπον ἐπηλυγάζουσαν καὶ κατασπῶσαν, σωματοειδῆ τε καὶ φανταστικὴν μάλιστα καθιστῶσαν τὴν ψυχήν, διὸ καὶ τὴν κατὰ νοῦν νοερὰν ἀγνοοῦμεν αἴσθησιν, οὕτως ἐν τῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐκείνῃ μακαριωτάτῃ διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως ὡσανεὶ τὸ σῶμα κρυβήσεται εἰς ἀγγέλων κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μεταποιηθεῖσιν ἀξίαν· διαλεπτυνθήσεται γάρ, ὡς μηδ' ὕλην ὅλως εἶναι δοκεῖν, μηδ' ἐπιπροσθεῖν ταῖς νοεραῖς ἐνεργείαις, ἐκνικήσαντος τοῦ νοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ σωματικαῖς αἰσθήσεσιν ἀπολαύσονται τοῦ θεϊκοῦ φωτός.

[37] Καὶ τί λέγω τὸ συγγενὲς πρὸς τὴν νοερὰν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Ὁ γὰρ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ ψυχή», φησί, «γίνεται θεὸς τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος, πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἴσθησιν αὐτή τε παυσαμένη καὶ τὰς τοῦ σώματος συναποπαύσασα φυσικὰς ἐνεργείας, συνθεωθέντος αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογοῦσαν αὐτῷ μεθέξιν τῆς θεώσεως, ὥστε μόνον τὸν Θεὸν διά τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τότε φαίνεσθαι, νικηθέντων αὐτῶν τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων». Ἐπεὶ τοίνυν, ὃ καὶ τὴν ἀρχὴν εἶπον, τοῖς κτιστοῖς ἀόρατος ὁ Θεός, ἑαυτῷ δὲ οὐκ ἀόρατος, τότε δὲ οὐ μόνον διὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ σώματος, ὦ τοῦ θαύματος, ὁ Θεὸς ὁ βλέπων ἔσται, διὰ τοῦτο καὶ διὰ σωματικῶν ὀργάνων τότε τὸ θεϊκὸν καὶ ἀπρόσιτον φῶς τηλαυγῶς ὀψόμεθα· καὶ τῆς ἐσομένης εἰς ἡμᾶς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης τοῦ Θεοῦ τὸν ἀῤῥαβῶνα καὶ τὸ προοίμιον ἐν

[368] Literal: îl face copie a sa.

[369] Adică imaginației, faptului de a-şi năluci lucruri care nu au consistență ontologică, faptului de a trăi în părelnic, nu în adevăr.

[370] «după minte»: din planul minții, săvârşită prin minte.

[371] «după»: dumnezeu nu după fire, ci după har, după împărtăşirea de har.

[372] «fireşti»: ale firii.

[373] Adică: Dumnezeu – doar El – va transpare atunci, şi din suflet şi din trup.

[374] *Capete teologice* 2, 88, PG 90, 1168 A.

[375] Adică: în veacul viitor. [376] Literal: şi prin organele trupeşti.

[377] Lumina aceea nu este propriu-zis *simțită* (sensibilă adică), că nu prin puterea autonomă a simțurile noastre trupeşti vom vedea noi lumina

– [şi aceasta] din pricina trupului acestuia gros şi muritor, care acoperă sufletul şi îl trage la a fi asemenea lui[368], îl face adică trupesc şi foarte dedat închipuirii[369], fapt pentru care nici nu ştim de simţirea înţelegătoare, cea după minte[370] – tot aşa, în acea preafericită petrecere a veacului viitor, fiilor învierii oarecum li se va ascunde trupul, prefăcându-li-se – după evanghelia lui Hristos – la vrednicia îngerilor; că li se va subţia [cu totul], încât nici nu va mai părea a fi câtuşi de puţin materie, nici nu va împiedica lucrările înţelegătoare, biruitoare fiind mintea; astfel că şí prin simţirile trupeşti se vor desfăta de dumnezeiasca lumină.

[37] Şi ce zic [eu] de înrudirea trupului de atunci cu firea înţelegătoare [a îngerilor]? – că sfântul Maxim «sufletul» zice «se face dumnezeu după împărtăşirea de dumnezeiescul har[371], şí el însăşi încetând toate [lucrările] cele după minte şi [după] simţire, şí trupului oprindu-i toate lucrările fireşti[372], celui cu el împreună-îndumnezeit, pe potriva împărtăşirii [trupu]lui de îndumnezeire, încât – şi prin suflet şi prin trup – doar Dumnezeu Se va vedea atunci[373], biruindu-li-se [acestora] – de covârşirea slavei – însuşirile fireşti»[374]; aşadar, întrucât, pe de o parte, aşa cum am spus-o şi la început, Dumnezeu este nevăzut zidirilor, dar Sieşi nu Îşi este nevăzut, şi întrucât, pe de alta, nu doar din sufletul nostru, ci şi din trup – o, minune! – va fi văzător atunci[375] Dumnezeu, pentru aceasta [– şi nu pentru alt motiv – spunem noi că] şí prin simţurile trupeşti[376] vom vedea atunci, limpede, dumnezeiasca şi neapropiata lumină[377] (iar arvuna şi pârga acestui viitor mare dar către noi al lui Dumnezeu [în chip] negrăit a arătat-o Hristos apostolilor în Tavor); căci

aceea, ci *prin puterea văzătoare a lui Dumnezeu* venită în trupul nostru, pentru că atunci Dumnezeu va fi văzător nu doar prin sufletul nostru, ci şi prin trupul nostru (Se va vedea pe Sine nu doar prin mijlocirea trupului, ci şi prin mijlocirea trupului); pentru că putem zice că *va vedea* prin trupul nostru de vreme ce *Se va vedea pe Sine* prin trup; fiindcă [după Maxim] doar El transpare din trup (după cum şi din suflet).

Θαβὼρ τοῖς ἀποστόλοις ὁ Χριστὸς ὑπέδειξε ἀῤῥήτως. Ἦ γοῦν ὑπὲρ πάντα λόγον καὶ πᾶσαν ὅρασιν τῆς θεότητος ἀκτίς, πῶς ἂν εἴη αἰσθητή; Συνῆκας ὅτι τὸ περιαστράψαν φῶς ἐν Θαβὼρ τοὺς ἀποστόλους οὐκ αἰσθητὸν κυρίως ἦν;

[38] Οὐ μὴν ἀλλ' εἴπερ αἰσθητοῖς ὤφθη ὀφθαλμοῖς τὸ θεῖον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν ὑπάρχον φῶς (ὥσπερ οὖν καὶ ὤφθη, καθάπερ καὶ οἱ τοῖς πνευματικοῖς ἐκείνοις ἀνδράσιν ἀντιλέγοντὲς φασι, κατὰ τοῦτ' ἐκείνοις καὶ ἡμῖν ὁμολογοῦντες)· εἴπερ οὖν τὸ φῶς τὸ θεῖον σωματικοῖς ὤφθη ὀφθαλμοῖς, διατί μὴ καὶ νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ὀφθήσεται; Ἦ πονηρὸν τι πρᾶγμα ἡ ψυχὴ καὶ ἀσυνδύαστον τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀνεπαίσθητον αὐτοῦ, ὃ μηδὲ τῶν παντόλμων κακοδόξων πώποτέ τις εἴρηκεν; Ἦ καλὸν μέν, κρεῖττον δὲ τὸ σῶμα ταύτης; Πῶς γὰρ οὐχ ἧττον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος εἴπερ τὸ μὲν σῶμα μεταληπτικὸν καὶ ἀντιληπτικόν ἐστι φωτὸς Θεοῦ, ἡ ψυχὴ δ' οὐχί; Πῶς δ' οὐ τῆς ψυχῆς συγγενέστερόν τε καὶ προσεχέστερον καὶ μᾶλλον ἐγγίζον Θεῷ τὸ σῶμα τουτὶ τὸ ὑλικόν τε καὶ θνητόν, εἴπερ δι' αὐτοῦ μὲν αὕτη μεσιτεύοντος ἐν φωτὶ Θεὸν ὁρᾷ, ἀλλ' οὐχὶ τοῦτο δι' αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ προοίμιον τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὁρατῆς Θεοῦ θεοφανείας ἡ ἐν Θαβωρίῳ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωσις, καὶ ταύτην οἱ ἀπόστολοι ὀφαλμοῖς σώματος λαβεῖν κατηξιώθησαν, διατί μὴ καὶ τὸ προοίμιον καὶ τὸν ἀῤῥαβῶνα τῆς κατὰ νοῦν αὐτοῦ θεοφανείας ὀφθαλμοῖς νῦν λήψονται ψυχῆς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν; Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον τὴν ἑαυτοῦ θεϊκὴν ὑπόστασιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, βαβαὶ τῆς ἀνεικάστου φιλανθρωπίας, ἥνωσε τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει, καὶ σῶμα λαβὼν ἔμψυχον καὶ ψυχὴν ἔννουν «ἐπὶ γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη», ἀλλ' ὦ θαύματος οὐδεμίαν ἀπολείποντος ὑπερβολήν, καὶ αὐταῖς ταῖς ἀνθρωπίναις

---

[378] Adică: nu era propriu-zis sensibilă.
[379] Adică: incompatibil cu binele şi nesimţitor al binelui.
[380] «aceasta»: schimbarea la faţă.
[381] Adică: a celei din planul (simţirii) minţii.

[altminteri] cum ar fi simțită [propriu-zis] raza – cea mai presus de tot cuvântul şi de toată vederea – [cea a] dumnezeirii?; ai priceput că lumina ce i-a strălucit împrejur pe apostoli în Tavor nu era simțită [în chip] propriu zis[378]?

[38] Iar dacă cu [înşişi] ochii trupeşti s-a văzut dumnezeiasca şi mai presus de toată simțirea lumină (cum, de altfel, s-a şi văzut) – precum spun şi cei ce îi contrazic pe bărbații aceia duhovniceşti, în privința aceasta mărturisind acelaşi lucru cu aceia şi cu noi – dacă, deci, lumina cea dumnezeiască s-a văzut cu ochii trupeşti, pentru ce să nu se vadă şi cu ochii înțelegători? Sau [nu] cumva sufletul este vreun lucru rău şi de neînsoțit binelui şi nesimțitor al acestuia[379] (ceea ce nici cei mai îndrăzneți dintre cacodocşi nu au spus-o vreodată)? Sau [nu] cumva sufletul e bun, dar trupul este mai presus de acesta? Căci cum nu este sufletul mai prejos decât trupul, de vreme ce trupul poate primi şi simți lumina lui Dumnezeu, pe când sufletul nu?; şi cum nu este – decât sufletul – mai înrudit şi mai vecin cu Dumnezeu şi cu putința unei mai mari apropieri de El trupul acesta cel materialnic şi muritor, de vreme ce [nu altcumva decât] prin trup vede sufletul pe Dumnezeu în lumină, iar nu trupul prin suflet? Iar dacă [nu altceva decât] pârgă a viitoarei dumnezeieşti-arătări – întru slavă – a lui Dumnezeu *celei văzute* a fost schimbarea la față a Domnului în Tavor, iar pe aceasta[380] Apostolii s-au învrednicit a o lua cu ochii trupeşti, din care pricină cei curățiți la inimă să nu ia acum prin ochii sufletului şi pârga şi arvuna dumnezeieştii-arătări a Lui *celei după minte*[381]? Apoi, de vreme ce Fiul lui Dumnezeu nu doar că – o, neînchipuită iubire de oameni! – a unit ipostasul Său firii noastre[382] şi, luând trup însuflețit şi suflet înzestrat cu minte, «pe pământ S-a arătat şi cu oamenii a petrecut», ci – o, minune! – [în chip]

[382] Adică: cu firea noastră.

ὑποστάσεσιν ἑνοῦται, τῶν πιστευόντων ἑκάστῳ συνανακιρνῶν ἑαυτὸν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καὶ σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καὶ ναὸν τῆς ὅλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται (καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι «κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» πῶς οὐχὶ διὰ τῆς θεϊκῆς αὐγῆς τοῦ ἐν ἡμῖν σώματος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς περιαστράψας φωτίσει τῶν ἀξίως μετεχόντων, ὡς τῶν μαθητῶν ἐν Θαβὼρ καὶ τὰ σώματα ἐφώτισε; Τότε γὰρ μήπω φυραθὲν ἡμῶν τοῖς σώμασι τὸ τὴν πηγὴν ἔχον τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐγγιζόντων τοὺς ἀξίους ἔξωθεν ἐφώτιζε καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν εἰσέπεμπε τὸν φωτισμόν· νῦν δ' ἀνακραθὲν ἡμῖν καὶ ἐν ἡμῖν ὑπάρχον εἰκότως ἔνδοθεν περιαυγάζει τὴν ψυχήν.

[39] Τί δέ; Οὐ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀψόμεθα τὸν ἀόρατον κατὰ τὸ γεγραμμένον; Οὐκοῦν καὶ νῦν τούτου λαμβάνοντες τὸν ἀῤῥαβῶνά τε καὶ τὸ προοίμιον οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὁρῶσι τὴν αὐτοῖς ἐγγινομένην νοερὰν αὐτοῦ καὶ ἀόρατον αἰσθήσει μόρφωσιν. Φύσις γὰρ ὢν ἄϋλος ὁ νοῦς καὶ φῶς συγγενές, εἰ χρὴ λέγειν τῷ πρώτῳ καὶ ἀνωτάτῳ καὶ μεθεκτῷ πᾶσι καὶ ἀπολελυμένῳ τοῦ παντὸς φωτί, καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸ ὄντως φῶς ὁλικῆς ἀνατάσεως, τῇ ἀΰλῳ καὶ ἀδιαλείπτῳ καὶ ἀπειλικρινημένῃ προσευχῇ, πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀνεπιστρόφως ἀνανεύσας καὶ οὕτω πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευασθείς ἀξίαν, ἀγγελοπρεπῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φωτὸς καταλαμφθείς, αὐτὸ φαίνεται κατὰ μέθεξιν, ὃ τὸ ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν ἐστί, καὶ δι' ἑαυτοῦ φαίνει τοῦ κρυφίου κάλλους

---

383 Sau: nedându-Se înapoi de la nici un lucru covârşitor şi mai presus de fire pe care putea să îl facă spre binele nostru.

384 Adică: cu ipostasurile oamenilor, cu oamenii, cu fiecare în parte.

385 Termenul *μόρφωσις* (*în-chipuire, întru-chipare, formare, configurare*) este, probabil, împrumutat din *Galateni* 4, 19: «fiilor, pentru care iarăşi sufăr durerile naşterii, până ce Hristos *va lua chip* (*μορφωθῇ*) în voi». Aşadar: cei curăţiţi la inimă 'văd', încă de aici, cum Cel nevăzut ia chip în ei, înţelegător şi nevăzut.

cu totul covârşitor[383], e şi uneşte ipostasurilor omeneşti[384], cu fiecare dintre cei ce cred amestecându-Se pe Sine Însuşi prin împărtăşirea [lor] de sfânt trupul Său, şi de-un-trup cu noi Se face şi ne face pe noi biserică a toată dumnezeirea (că în trupul acesta al lui Hristos «locuieşte trupeşte tot plinul dumnezeirii»), cum nu va lumina – strălucind [El] prin dumnezeiască raza trupului Său celui dinlăuntrul nostru – sufletele celor ce se împărtăşesc cu vrednicie, cum şí trupurile ucenicilor le-a luminat în Tavor? Că [pe] atunci, încă nefrământat [în aluatul] trupurilor noastre [fiind] trupul acela, cel ce avea [în sine] izvorul luminii harului, *dinafară* îi lumina pe cei vrednici dintre cei ce se apropiau [de el] şi *prin ochii simțiți* trimitea luminarea, înlăuntru, la suflet; pe când acum, amestecat cu noi [fiind el] şi în noi fiind [el], fireşte că [el] *dinlăuntru* luminează sufletul.

[39] Cum aşa?; în veacul viitor [oare] nu față către față Îl vom vedea pe Cel nevăzut, după cum este scris?; aşadar şí acum, luând arvuna şi pârga [lucrului] acestuia, cei curățiți la inimă văd înțelegătoare în-chipuirea Lui – cea nevăzută simțirii [trupeşti] – ce se face înlăuntrul lor[385]; pentru că fire nematerialnică fiind mintea şi lumină înrudită (dacă e să zicem aşa) luminii dintâi[386] şi preaînalte – şi tuturór împărtăşitei şi de toate dezlegatei – şi, prin ațintirea pe de-a-ntregul la lumina cea adevărată, cu nematerialnica şi neîncetata şi curățita rugăciune, către Dumnezeu Însuşi aplecându-se fără-de-întoarcere şi prefăcându-se astfel întru vrednicie îngerească[387], în chip potrivit îngerilor de către însăşi lumina cea dintâi luminându-se [ea], se arată [şi ea a fi] după participare ceea ce arhetipul este după pricină şi dă la iveală – prin ea însăşi – minunăția acelei frumuseți ascunse şi

[386] Adică: Luminii prime.

[387] Sau: 'realcătuindu-se după chipul Îngerilor', dobândind măsura sau lucrarea lor.

ἐκείνου τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν φανοτάτην καὶ ἀπρόσιτον αὐγήν, ἣν καὶ ὁ θεῖος ᾠδικὸς Δαυίδ, νοερῶς αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ, γηθόμενος τοὺς πιστοὺς τὸ μέγα τοῦτο χρῆμα καὶ ἀπόῤῥητον ἐδίδασκε λέγων· «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς». Τίς γὰρ μὴ λαμπρότητα Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ παθών τε καὶ ἰδών, εἶτα διαιρέσεσι καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσιν αὐτὴν ζητῶν, ἀλλὰ μὴ ἐν ἁπλότητι καρδίας πιστεύων τοῖς πατράσιν, ἀκοῇ γοῦν ἀνάσχοιτὸ ποτε παραδέξασθαι λαμπρότητα Θεοῦ σχεῖν τινα ἀνθρώπων; Καλῶς ἄρα Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὅτι τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ, ἣν ὁ νικῶν παρὰ Θεοῦ λαμβάνει, γνῶναι δύναται οὐδείς, εἰ μὴ ὁ λαβών, μὴ ὅτι γὰρ ὁ μὴ ἐσχηκὼς αὐτὴν οὐδὲ γνῶναι δύναται αὐτήν, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν ὑπέχοι τοῖς εὐμοιρηκόσιν οὗς, οὐδ' εἶναι ὅλως οἴεταί τι, τὴν ὄντως οὖσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, οὐχ ὡς ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ γνῶσιν οὖσαν, οἷόν τινα γνόφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῇ οὖσαν μηδαμῶς. Εἰ δὲ πρὸς τῇ ἀπειρίᾳ τε καὶ ἀπιστίᾳ καὶ δεινὸς ἦ κακουργεῖν, περιέργου γέμων φρονήματος, πάντολμός τις καὶ καταφρονητὴς τῶν σεβασμιωτάτων, οὐκ ἀνυπαρξίαν μόνον αὐτῆς καταψηφίζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς δαιμονιώδη φαντασίαν, φεῦ, τὴν θεϊκὴν λαμπρότητα παραγνωρίζει, ὃ καὶ νῦν τινας λέγεις, ἀδελφέ, παθεῖν.

[40] Καὶ ἡ τελευταία πρόφασις αὐτοῖς ὅτι ὁ μὲν Θεὸς ἀόρατος, ἄγγελον δὲ φωτὸς ὑποκρίνεται ὁ διάβολος· οὐδὲ ταῦτο συνιέντες, ὅτι πάσης ὑποκρίσεως προϋφέστηκεν ἡ ἀλήθεια. Εἰ τοίνυν τὴν οὖσαν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενος ὁ διάβολος ἄγγελον ὑποκρίνεται φωτός, λοιπὸν ἔστιν ἐν

---

388 Literal: aura. 389 *Psalmii* 89, 17.

390 oficiala'ce: lumina lui Dumnezeu.

391 Adică: în *Apocalipsă* (2, 17). Notăm că fraza aceasta o regăsim aproape identic în *Epistola a II^a^ către Varlaam* 48 [Hristou p. 287/GA, p. 267].

392 Adică: nu doar că va afirma inexistența acesteia.

393 Adică: pretext (pe baza căruia învinovățești); sau, arhaizant: prilej, pofidă, price.

394 Expresia noutestamentară *ἄγγελος φωτός* se poate traduce atât prin încetățenitul *înger de lumină*, cât şi prin *înger* [adică *vestitor*] *al luminii*;

raza[388] cea preastrălucitoare şi neapropiată, pe care şí dumnezeiescul cântăreţ Davíd, [în chip] înţelegător simţindu-o în sine însuşi, bucurându-se, pe credincioşi i-a învăţat darul acesta mare şi nespus, zicând: «[fie] strălucirea Dumnezeului nostru peste noi»[389]; că cine, nepătimind şi nevăzând în sine însuşi strălucirea lui Dumnezeu[390], căutându-o apoi pe aceasta prin disocieri şi silogisme şi analize – iar nu crezând Părinţilor, întru simplitatea inimii – va răbda vreodată a primi în auz [cum] că vreunul dintre oameni are [în sine] strălucirea lui Dumnezeu? Bine ne-a descoperit, aşadar, nouă Ioan în *Descoperire*[391] cum că cele de pe pietricica albă – pe care o ia cel ce biruieşte de la Dumnezeu – nimeni nu le poate cunoaşte, decât cel ce o primeşte; pentru că nu [doar] că cel ce nu o are [acela] nici nu o poate şti, ci, dacă nu întinde celor ce au parte [de ea] ureche credincioasă, nici nu socoteşte că ar exista în vreun fel aşa ceva, socotind [iată] adevărata vedere-de-Dumnezeu 'nevedere' nu [în înţelesul] că [ea] ar fi mai presus de simţire şi cunoaştere, ca un întuneric sfânt, ci [în înţelesul] că [această vedere] nu există nicidecum. Iar dacă vreunul a-tot-îndrăzneţ şi disprețuitor de cele preasfinte, pe lângă [faptul de a avea] lipsa cercării şi lipsa credinţei, va mai fi şi grozav de răutăcios, plin de dorinţa iscodirii, nu doar că va vota inexistenţa acesteia[392], dar va şi lua drept nălucire drăcească – vai! – dumnezeiasca strălucire; ceea ce [tu] spui, frate, că şi acum au pățit-o unii.

[40] Iar ultima pricină[393] a lor [de a ne învinovăți] – cum că Dumnezeu este nevăzut, iar în înger al luminii[394] [doar] diavolul se preface – [o aduc împotriva noastră] nepricepând nici [măcar atâta lucru:] că adevărul este preexistent oricărei fățării[395]; dacă, deci, adevărul cel existent fățărindu-l

dată fiind argumentația pe care sfântul Grigorie o face imediat mai jos, folosim aici a doua variantă.

[395] Sau: că adevărul preexistă oricărei simulări a lui de către cineva.

ἀληθείᾳ φωτὸς ἄγγελος, ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος. Ποῖον δὲ φῶς ἐξαγγέλλων ἄγγελός ἐστι φωτός, εἰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ, οὗ καὶ ἔστιν ἄγγελος; Φῶς ἄρα ὁ Θεός, οὗ φωτὸς ἄγγελός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄγγελος· οὐ γὰρ εἶπεν «ὑποκρίνεται τὸν ὄντα φῶς ἄγγελον», ἀλλὰ «τὸν φωτὸς ἄγγελον». Εἰ μὲν οὖν γνῶσιν μόνην ἢ ἀρετὴν ὁ πονηρὸς ἄγγελος ὑπεκρίνετο, ἦν ἂν ἐκ τοῦ συνιδεῖν ὡς καὶ ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ φωτισμὸς ἐγγινόμενος ἡμῖν γνῶσιν μόνην παρέχει καὶ ἀρετήν· ἐπεὶ δὲ καὶ φῶς φαντασιῶδες παρέχει παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον, ἔστιν ἄρα καὶ φῶς νοερὸν ἀληθὲς θεϊκὸν παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον. Κἀκεῖνο μὲν τὸ φανταδιῶδες φῶς αὐτός ἐστιν ὁ πονηρός, ὃς σκότος ὢν τὸ φῶς ὑποκρίνεται· τὸ δὲ φωτιστικὸν πρὸς ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καὶ ἰσαγγέλων ἀνθρώπων αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὅς, φῶς ὢν ἀληθῶς ἀπόῤῥητον, καὶ ὡς φῶς ὁρᾶται καὶ φῶς ποιεῖ τοὺς καθαροὺς τὴν καρδίαν, διὸ καὶ φῶς καλεῖται, μὴ μόνον ὡς τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας διώκτης, ἀλλὰ καὶ ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον. Ὅτι δὲ ἡ λαμπρότης αὕτη οὐ γνῶσις ἁπλῶς οὐδ' ἀρετή, πάσης δὲ ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ γνώσεως ἐπέκεινα, παρὰ τοῦ ἁγίου Νείλου μαθήσῃ σαφῶς· «εἰς ἑαυτόν» γάρ, φησίν, «ὁ νοῦς συναγόμενος, οὐδὲν οὔτε τῶν κατ' αἴσθησιν οὔτε τῶν κατὰ λογισμὸν θεωρεῖ, γυμνοὺς δὲ νόας καὶ θείας αὐγάς, βλυζούσας εἰρήνην τε καὶ χαράν». Εἶδες τὴν ὑπεραφωκισμένην ἔργον τε καὶ ἤθους καὶ λογισμοῦ παντὸς θεωρίαν; Ἤκουσας τοῦ πρότερον εἰπόντος ὑφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖσθαι τὸν νοῦν οὐρανίῳ χρώματι περεμφερῆ, νῦν αὐγῇ θείᾳ καταυγαζόμενον φανερῶς σοι τοῦτο δείξαντος; Τούτῳ πείθου καὶ διδάσκοντι τὴν

[396] În greceşte *ἄγγελος* înseamnă mai întâi *vestitor*, *crainic*, şi abia mai apoi *înger*.
[397] Literal: ce se face în noi de la Dumnezeu.
[398] Adică: îndrumătoare – prin darea de lumină – spre adevăr.
[399] *Mistagogia* 23, PG 91, 701 C.
[400] *Cuvântul* 40, 5, PG 36, 364 B.
[401] Părintele Stăniloae zice *spirite pure*.
[402] Vezi Ilie Ecdicul, *Capete gnostice* 4, Filocalia, 1958, p. 299.

diavolul, [acesta] se preface în înger al luminii, există, prin urmare, cu adevărat înger al luminii, [şi anume] îngerul cel bun; şi ce lumină vesteşte îngerul luminii, dacă nu pe cea a lui Dumnezeu, al Cărui vestitor şi este[396]? aşadar lumină este Dumnezeu, al Cărui înger al luminii este îngerul lui Dumnezeu; că nu a zis «se preface în înger ce este lumină», ci «în înger al luminii»; aşadar, dacă îngerul cel viclean ar fi fățărit o simplă cunoaştere ori virtute, s-ar fi putut înțelege de aici că şí luminarea ce ne vine de la Dumnezeu[397] [ne] dă o simplă cunoaştere şi virtute; dar, de vreme ce [îngerul viclean ne] dă şi lumină nălucită, [ceea ce este] altceva decât virtutea şi cunoaşterea, prin urmare şi înțelegătoarea lumină dumnezeiască şi adevărată altceva [este] decât virtutea şi cunoaşterea. Apoi, lumina aceea nălucită însuşi cel viclean este, care, întuneric fiind [el], fățăreşte lumina; iar lumina aceasta – luminătoare[398] spre adevăr – a îngerilor şi a oamenilor celor deopotrivă cu îngerii Însuşi Dumnezeu este, Care, lumină nespusă fiind cu adevărat, şí Se vede ca lumină şí îi [pre]face [în] lumină pe cei curați la inimă, fapt pentru care se şi numeşte *lumină*, nu doar ca unul ce alungă întunericul necunoaşterii, ci şi ca strălucire a sufletelor, după sfântul Maxim[399] şi de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie[400]. Iar că strălucirea aceasta nu este o simplă cunoaştere ori virtute, [ci] dincolo de toată omeneasca virtute şi cunoaştere, vei afla-o limpede de la sfântul Nil; că zice: «în sine însuşi adunându-se mintea nu [mai] vede niciunul nici dintre cele după simțire nici dintre cele după gândire, ci minți goale[401] şi raze dumnezeieşti, izvorâtoare de pace şi bucurie»[402]; ai văzut [cum se vorbeşte aici despre] vedere [de Dumnezeu] ridicată mai presus de lucrare şi purtare şi de tot gândul?; l-ai auzit pe cel ce mai înainte a zis că 'mintea se vede pe ea însăşi [a fi] asemeni culorii cerului'[403] arătându-ți acum limpede că aceasta este luminată de lumina

[403] Vezi Evagrie, *Despre cele opt gânduri* 18, PG 79, 1221 B.

πρὸς μακαριστὸν τοῦτο πάθος τε καὶ θέαμα φέρουσαν ὁδόν· «προσευχή» γάρ, φησί, «προσοχὴν ἐπιζητοῦσα, προσευχὴν εὑρήσει, ἐφ' ἣν σπουδαστέον νηφόντως»· ὁ γὰρ ὄντως προσευξάμενος τῷ συνάψαι τὸν νοῦν τῇ θείᾳ προσευχῇ, οὗτος πεφώτισται τῇ αἴγλῃ τοῦ Θεοῦ. Θέλεις πυθέσθαι καὶ Μαξίμου τοῦ θείου πάλιν; «Ὁ τὴν καρδίαν», φησίν, «καθαρὰν ἐργασάμενος οὐ μόνον τῶν ὑποβεβηκότων καὶ μετὰ Θεὸν γνώσεται τοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἑνορᾷ τὸν Θεόν».

[41] Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ τῆς ἔξω καὶ μωρανθείσης σοφίας τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἄνοδον δογματίζοντες; «Ἐν γοῦν τῇ καρδίᾳ ταύτῃ γεγονώς», φησίν, «ὁ Θεὸς ἀξιοῖ τὰ ἴδια γράμματα διὰ τοῦ πνεύματος ἐγχαράττεσθαι, καθάπερ τισὶ μωσαϊκαῖς πλαξί». Ποῦ εἰσιν οἱ τὴν ἐντὸς καρδίαν ἀνεπίδεκτον Θεοῦ λογιζόμενοι, καὶ ταῦτα Παύλου πρὸ τῶν ἄλλων δέξασθαι λέγοντος τὸν τῆς χάριτος νόμον, «οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις»; Καθά φησι καὶ ὁ μέγας Μακάριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου, καί, ἐπὰν κατάσχῃ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶνλογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς· ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἀλλ' αὖθις ἀκουστέον τοῦ καὶ κατὰ γνῶσιν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου Μαξίμου· «καρδία καθαρά», φησίν, «ἐστίν ἡ παντάπασιν ἀνείδεον

[404] Notăm că în originalul lui Nil/Evagrie ordinea este inversă: «atenția [sau luarea aminte] care caută rugăciune va afla rugăciune, [atenție] spre care trebuie să ne sârguim»; vezi Sfântul Nil, *Despre rugăciune* 149, PG 79, 1200 A (Evagrie monahul, *Capete despre rugăciune* 149, *Filocalia* I, Sibiu 1947, p. 92). Dată fiind asemănarea foarte mare a celor doi termeni greceşti (*προσοχή/προσευχή*), survenirea unei greşeli a copistului este foarte probabilă.

[405] Aici expresia «după Dumnezeu» indică o posteritate (sau o succesiune) ontologică: Dumnezeu este mai întâi de toate, ca izvor al existenței, iar abia mai apoi sînt toate celelalte, care din El îşi iau faptul de a fi.

[406] *Capete teologice* 2, 80, PG 90, 1161 D.

[407] Este expresia Apostolului, cea din *I Corinteni* 1, 20.

dumnezeiască? crede-l [deci] pe acesta şi atunci când [te] învață calea ce duce la această fericită patimă şi vedere; că zice: «rugăciunea care caută atenție [sau luare aminte] va afla rugăciune, spre care trebuie să ne sârguim» cu trezvie[404]; pentru că cel ce cu adevărat s-a rugat, prin faptul de a-şi uni mintea cu dumnezeiasca rugăciune, acesta s-a luminat de către lumina lui Dumnezeu.

[41] Vrei să îl auzi şi pe dumnezeiescul Maxim, iarăşi?; zice: «cela ce curată şi-a făcut inima nu numai că va cunoaşte logosurile [lucrurilor] celor mai prejos [de Dumnezeu] şi de după Dumnezeu[405], ci şi pe Dumnezeu Însuşi Îl va vedea»[406]; unde sînt [deci][407] cei ce prin înțelepciunea cea dinafară – [prin] cea dovedită [a fi] nebună[408] – dogmatizează [despre] cunoaşterea celor ce sînt şi [despre] urcuşul la Dumnezeu?; «în inima aceasta venind Dumnezeu», zice, «o învredniceşte a se înscrie în ea, prin Duhul, literele [sau înscrisurile] Lui Însuşi, ca în nişte [alte] table mosaiceşti»[409]; unde sînt [deci] cei ce socotesc inima neînstare a-L primi pe Dumnezeu înlăuntrul ei, şi aceasta când [însuşi] Pavel – înaintea celorlalți – zice că legea harului este primită «nu în table de piatră, şi în tablele de carne ale inimii»?; precum şi marele Macarie zice[410]: «inima stăpâneşte întreg organul [adică trupul întreg]; iar harul, de cuprinde păşunile inimii, împărățeşte asupra tuturor gândurilor şi mădularelor; că acolo este mintea şi toate gândurile sufletului»[411]; «acolo trebuie, aşadar, să ne uităm de a scris harul legile Duhului»[412]. Dar să îl auzim iarăşi pe luminatul – pentru curăția lui – şí în cunoaştere şí mai presus de cunoaştere, [pe

[408] Vezi *I Corinteni* 1, 20: «Au nu a dovedit Dumnezeu nebună înțelepciunea lumii?».
[409] Ibidem.
[410] Citatul apare identic şi în *Ὑπὲρ ἱερῶς*... 1, 2, 3.
[411] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 B.
[412] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 A.

παραστήσεται τὸν νοῦν τῷ Θεῷ καὶ μόνοις τοῖς αὐτοῦ ἕτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανὴς πέφυκε γίνεσθαι». Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ μόνης τῆς τῶν ὄντων γνώσεως τὸν Θεὸν ἰσχυριζόμενοι γινώσκεσθαι, τὴν δ' ἀπὸ τῆς ἑνώσεως ἐμφάνειαν μήτ' εἰδότες μήτε προσιέμενοι, καὶ ταῦτα τοῦ Θεοῦ διά τινος τῶν θεοφόρων λέγοντος, «μάθετε οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐκ ἀπὸ δέλτου, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμῆς ἐν ὑμῖν ἐλλάμψεως καὶ ἡλιοβολίας»; Πῶς γὰρ ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ καὶ τοῖς θείοις ἐνσημαινάμενος τύποις, οὐχ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τῶν ὄντων γνώσεως;

[42] Ἀλλὰ καὶ τῆς δι' ἀποφάσεων πρὸς Θεὸν ἀνόδου τῆς διανοίας τὸ θείοις καὶ ἀπορρήτοις τὸν νοῦν ἐνσημαίνεσθαι τοῦ πνεύματος τύποις κατὰ πολὺ διενήνοχε. *Θεολογία* δὲ τοσοῦτο τῆς ἐν φωτὶ *θεοπτίας* ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς πρὸς Θεὸν *ὁμιλίας* κεχώρισται, καθ' ὅσον καὶ τὸ *εἰδέναι* τοῦ *κεκτῆσθαι* διώρισται· περὶ Θεοῦ γάρ τι λέγειν καὶ Θεῷ συντυγχάνειν οὐχὶ ταὐτόν. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ λόγου δεῖται, τούτου τοῦ προφερομένου δηλαδή, ἴσως δὲ καὶ τῆς κατὰ τοῦτον τέχνης, εἰ μὴ μέλλει τις ἔχειν μόνον, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι καὶ διαδιδόναι τὴν εἴδησιν, ἔτι δὲ συλλογισμῶν παντοδαπῆς ὕλης καὶ τῶν ἐξ ἀποδείξεως ἀναγκῶν καὶ τῶν κατὰ κόσμον παραδειγμάτων, ὧν ἐκ τοῦ ὁρᾶν καὶ ἀκούειν τὸ πᾶν ἢ πλεῖστον ἀθροίζεται καὶ σχεδὸν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ στρεφομένων ἐστὶ καὶ γένοιτ' ἂν δήπου καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς, κἂν μὴ κεκαθαρμένοι τὸν βίον ὦσι καὶ τὴν ψυχήν. Θεὸν δ' ἐν ἑαυτῷ κτήσασθαι καὶ Θεῷ καθαρῶς συγγενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστίν, εἰ μὴ πρὸς τῇ δι' ἀρετῆς καθάρσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μᾶλλον δὲ ὑπεράνω, γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὅ

[413] Literal: iradiere solară.
[414] Adică: faptul de a spune ceva despre El.
[415] Literal: a transmite.
[416] E vorba de faptul de a avea cunoştinţa a ceva, ştiinţă de un lucru; nu de *cunoaştere* (*γνῶσις*) sau *ştiinţă* (*ἐπιστήμη*).

sfântul] Maxim zicând: «inimă curată este cea care va pune înainte lui Dumnezeu minte cu totul fără-de-chip, [minte] gata de se însemna cu singure [în]tip[ărit]urile Lui, cele prin care Îi este a Se face văzut»; unde sînt [deci] cei ce susţin că Dumnezeu este cunoscut doar prin cunoaşterea celor ce sînt, iar de arătarea [Lui] prin unire [cu El] nici au habar, nici o îngăduie? – şi aceasta când Dumnezeu zice printr-unul din cei de El înţelepţiţi «învăţaţi nu de la om, nici de la scriere, ci de la însăşi strălucirea şi luminarea[413] Mea în voi»; pentru că mintea cea fără-de-chip, care s-a însemnat de către dumnezeieştile tipuri, cum nu va fi mai presus cunoaşterea cea de la cele ce sînt?

[42] Dar [faptul de] a se însemna mintea de către dumnezeieştile şi nespusele întipăriturii ale Duhului se deosebeşte cu mult şi faţă de urcuşul la Dumnezeu prin negaţii al cugetării; iar teologia [sau cuvântarea-de-Dumnezeu] într-atâta e departe de vederea lui Dumnezeu în lumină şi într-atâta e deosebită de petrecerea [dimpreună] cu Dumnezeu: pe cât e despărţit [prin hotar faptul de] *a şti* [despre un lucru] de *a dobândi* [acel lucru]; că nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu şi a te afla dimpreună cu El; pentru că aceea[414] are trebuinţă şi de cuvânt (de acesta rostit adică), poate şi de meşteşugul legat de acesta (dacă se îngrijeşte cineva nu doar a avea, ci şi a folosi şi a da[415] şi altora cunoştinţa[416]), încă şi de silogisme de tot tipul şi de impunerile [pe baza] demonstraţiei şi de exemplele luate din lume, [exemple] care – toate sau cele mai multe – sînt adunate prin [faptul de] a vedea şi a auzi şi sînt [revelatoare], am zice, ale celor ce se mişcă în lumea aceasta şi stau şi în putinţa înţelepţilor veacului acestuia, şí necurăţiţi fiind [ei] la viaţă şi la suflet. Dar a-L dobândi pe Dumnezeu în tine însuţi şi curat a te întovărăşi cu El şi a te amesteca cu lumina cea preaneamestecată, pe cât cu putinţă firii omeneşti – [aceasta] cu neputinţă este, dacă, prin curăţia [venită] din virtute, nu vom ieşi afară (mai bine zis:

τι τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καὶ διανοιῶν καὶ τῆς διὰ τούτων γνώσεως, ὅλοι δὲ γενόμενοι τῆς ἀΰλου καὶ νοερᾶς κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνεργείας καὶ τυχόντες ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἀγνοίας καὶ πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῆς τοῦ πνεύματος ὑπερφαοῦς ἀγλαΐας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως ἀοράτως καθορᾶν. Συνορᾷς οὖ κατελείφθη κάτω τὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν λόγων φιλοσοφίας, εἴπερ ἐκείνη μὲν ἐξ αἰσθήσεως ἔχει τὰς ἀρχάς, τέλος δὲ τῶν διαφορωτάτων ταύτης εἰδῶν ἡ γνῶσίς ἐστι, καὶ γνῶσις μὴ διὰ καθαρότητος εὑρημένη, μηδὲ καθαίρουσα παθῶν; Τῆς δὲ πνευματικῆς θεωρίας ἀρχὴ μὲν τἀγαθόν, διὰ καθαρότητος βίου πεπορισμένον, καὶ γῶσις τῶν ὄντων ἀληθὴς καὶ γνησία τῶν ἐχόντων, ἅτε μὴ ἐκ παθημάτων ἀλλ' ἐκ καθαρότητος ἀναφανεῖσα, μόνη δυναμένη διακρίνειν τί τὸ ὡς ἀληθῶς καλόν τε καὶ λυσιτελὲς καὶ τί τὸ μὴ τοιοῦτον, τέλος δὲ ὁ ἀῤῥαβὼν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡ ὑπὲρ γνώσιν ἄγνοια καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις, ἡ κρυφία τοῦ κρυφίου μετουσία καὶ ὅρασις ἀνέκφραστος, ἡ μυστικὴ καὶ ἀπόῤῥητος τοῦ αἰωνίου φωτὸς θεωρία τε καὶ γεῦσις.

[43] Ὅτι δὲ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς καὶ ὡς αὐτὸ τὸ τοὺς μαθητὰς περιαστράψαν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσει φῶς καὶ τὸν δι' ἀρετῆς καὶ προσευχῆς κεκαθαρμένον ἀρτίως καταυγάζει νοῦν, συνετῶς ἀκούων εἴσῃ. Διονυσίῳ μὲν γὰρ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ τῷ ἐν Θαβωρίῳ φανέντι τοῦ Χριστοῦ φωτὶ τὰ σώματα τῶν ἁγίων ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κοσμεῖσθαί τε καὶ περιαστράπτεσθαι σαφῶς εἴρηται. Μακάριος δὲ ὁ μέγας «ἡ τῷ τῆς ἐπουρανίου», φησίν, «εἰκόνος

---

[417] Vezi sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre teologia mistică* I 1 (ed. De Gruyter, Berlin 1991, p. 142): «iar tu, prietene Timotei, şi simţirile lasă-le [...] şi toate cele simţite [trupeşte]».

[418] Este avut în vedere tocmai pomenitul pasaj tributar lui Dionisie, adică autoritatea Areopagitului.

[419] Faptul că toate artele şi ştiinţele – domeniul filosofiei – nu de altundeva decât de la experierea prin simţire îşi au obârşiile şi principiile este amintit de sfântul Grigorie şi în *Epistola a II[a] către Varlaam* 14 (GA, p. 223).

nu ne vom ridica mai presus) şi de noi înşine, lăsând – dimpreună cu simţirile – [şí] tot lucrul simţit [trupeşte][417], ridicaţi deasupra gândurilor şi cugetărilor şi a cunoaşterii [săvârşite] prin acestea, şi cu totul făcându-ne ai lucrării nematerialnice şi înţelegătoare, celei [aflate] prin rugăciune, şi având parte de necunoaşterea cea mai presus de cunoaştere şi umplându-ne, întru aceasta, de bucuria mai-presus-luminoasă a Duhului, văzând [în chip] nevăzut bunătăţile firii lumii nevăzute. Vezi mai jos decât ce sînt lăsate[418] cele ale mult-trâmbiţatei filosofii a raţionamentelor, de vreme ce aceea de la simţire îşi are principiile[419], iar ţinta îi este cunoaşterea [adică gnoza] ideilor [celor] cu totul deosebite de [simţirea] aceasta, o cunoaştere aflată nu prin curăţie [şi] care nu curăţeşte de patimi? Pe când începutul [adică principiul] vederii [sau teoriei] duhovniceşti este binele, prin curăţia vieţii dobândit, şi adevărată şi curată [este] cunoaşterea celor ce sînt de către cei ce au [principiul acesta], ca una ce nu vine din lecţii, ci din curăţie, singura în stare a deosebi ce este cu adevărat bun şi folositor şi ce nu este aşa; iar ţintă arvuna veacului viitor, necunoaşterea cea mai presus de cunoaştere şi cunoaşterea cea mai presus de înţelegere[420], ascunsa împărtăşire de Cel ascuns şi negrăită vederea [Lui], tainica şi nespusa vedere şi gustare a luminii celei veşnice.

[43] Iar că aceasta este lumina veacului viitor şi că însăşi lumina ce i-a strălucit împrejur pe ucenici la a lui Hristos schimbare la faţă [tot ea] luminează acum şí mintea cea curăţită prin virtute şi rugăciune – vei şti [aceasta], de vei asculta cu pricepere. Limpede s-a zis [deci] de Dionisie Areopagitul că în veacul viitor trupurile sfinţilor se vor împodobi şi se lumina-împrejur de către lumina lui Hristos cea arătată în Tavor[421]. Apoi, Macarie cel mare «sufletul care s-a unit» zice «cu lumina chipului ceresc, şí acum e adus

[420] Sau: cea mai presus de concept.

[421] *Despre dumnezeieştile numiri* 1, 4, PG 3, 592 BC.

ἑνωθεῖσα φωτὶ ψυχή, καὶ νῦν μὲν μυστηρίων γνῶσιν ἐν ὑποστάσει μυεῖται, ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ τῆς ἀναστάσεως ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ ἐπουρανίῳ τῆς δόξης εἰκόνι καὶ τὸ σῶμα ταύτης καταυγασθήσεται»· *ἐν ὑποστάσει* δὲ εἶπεν, ὡς ἂν μή τις νομίσῃ διὰ γνώσεως καὶ νοημάτων εἶναι τοῦτον τὸν φωτισμόν. Ἄλλως τε καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκ τριῶν ὑφέστηκε· χάριτος Πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς καὶ γηΐνου σώματος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «ἡ θεοειδὴς τοῦ Πνεύματος εἰκὼν νῦν ἔνδον ὥσπερ ἐντυπωθεῖσα, καὶ τὸ σῶμα θεοειδὴς ἔξω τότε καὶ οὐράνιον ἀπεργάσεται». Καὶ πάλιν· «τῇ ἀνθρωπότητι καταλλαγείς ὁ Θεός, ἀποκαθίστησι τὴν πιστεύσασαν ἐν ἀληθείᾳ ψυχήν, ἐν σαρκὶ οὖσαν ἔτι, εἰς τὴν τῶν οὐρανίων φώτων ἀπόλαυσιν καὶ τὰ νοερὰ αὐτῆς αἰσθητήρια τῷ θείῳ πάλιν φωτὶ τῆς χάριτος ὀμματοῖ, ὕστερον δὲ καὶ αὐτῷ σώματι περιβαλεῖ τῇ δόξῃ». Καὶ πάλιν· «οἵων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχαὶ χριστιανῶν ἐνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται, τῷ πείρᾳ παραλαβόντι μόνῳ τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς καταφανὲς γίνεται· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει καὶ αὐτῷ τῷ σώματι τοιούτων πάρεστι τυχεῖν, βλέπειν τε αὐτὰ καὶ οἱονεὶ κρατεῖν, ὁπόταν καὶ αὐτὸ πνεῦμα γένηται». Ἆρ' οὐ γέγονε καταφανὲς ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτό ἐστι τὸ θεῖον φῶς, τό τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβὼρ ἑωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐνορώμενον ψυχαῖς καὶ ἡ τῶν μελλόντων αἰωνίων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος *προοίμιον* εἶπε τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ δόξης τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς, ὃς ἀλλαχοῦ φησι σαφῶς ὅτι «διαφαίνετο οἷόν τι φῶς θεῖον διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας

---

[422] *Despre eliberarea minții* 24, PG 34, 957 B.

[423] Literal: chipul (sau icoana) cu-chip-dumnezeiesc al Duhului.

[424] Idem, 26, PG 34, 960 A. [425] *Omilia* 5, 10, PG 34, 516 AB.

[426] *Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν* (*Omilie la sfântă naşterea lui Hristos*) PG 31, 1473 CD; textul original exact este: «Anna binevestea, Simeon îmbrățișa, în prunc mic marelui Dumnezeu închinându-se; nedispreţuind pe [pruncul] cel văzut, ci slavoslovind *măreția dumnezeirii*

– în[tru] ipostas – la cunoaşterea tainelor, iar în ziua cea mare a învierii şí trupul lui se va lumina prin însuşi chipul ceresc al slavei»[422]; iar *în[tru] ipostas* a zis ca să nu creadă cineva că prin cunoaştere şi înţelesuri este [săvârşită] luminarea aceasta; de altminteri omul duhovnicesc din trei [părţi] este alcătuit: din harul Duhului ceresc, suflet cuvântător şi trup pământesc. Şi auzi-l iară pe acesta: «chipul dumnezeiesc al Duhului[423] oarecum întipărindu-se acum înlăuntru, şí pe trup îl va face a fi atunci dumnezeiesc-la-chip»; şi iarăşi: «împăcându-Se Dumnezeu cu omenirea, reaşează sufletul care cu adevărat a crezut – încă fiind el în trup – spre desfătarea de luminile cereşti şi face iarăşi văzătoare – cu dumnezeiască lumina harului – simţurile lui înţelegătoare, iar mai apoi şí trupul însuşi îl îmbracă cu slavă»[424]; şi iarăşi: «de ce fel de bunătăţi şi taine se pot împărtăşi încă de aici sufletele creştinilor îi este limpede doar celui ce [le] ia prin cercare, cu ochii sufletului; iar la înviere şí trupului însuşi îi este dat a se împărtăşi de astfel [de bunătăţi şi taine], a le vedea pe acestea şi – oarecum – a le cuprinde, când şi el se va face duh»[425]. Oare nu e de acum limpede că unul şi acelaşi [lucru] este dumnezeiasca lumină – cea văzută în Tavor apostolilor şi văzută acum în sufletele cele curăţite – şi ipostasul [adică: subzistenţa] veşnicelor bunătăţi viitoare? Fapt pentru care şi marele Vasile a numit lumina ce a strălucit în Tavor la schimbarea la faţă a Domnului *pârgă* a slavei celei de la a doua veniri a lui Hristos, care altundeva spune limpede că «se străvedea – ca o lumină (dumnezeiască) prin nişte pieliţe străvezii (adică prin trupul cel din noi [luat] al Domnului) – dumnezeiască puterea Lui, răsărind celor ce aveau curăţiţi ochii inimii»[426]; oare nu [lumina] aceasta este aceea care şí mai strălucitor a luminat pe Tavor, încât s-a

Lui; pentru că se vedea – ca *lumina* prin pieliţe străvezii – din trupul omenesc *dumnezeiasca putere,* răsărind celor ce aveau curăţiţi ochii inimii; cu care şí noi să ne aflăm oglindind cu faţa descoperită slava Domnului».

κεκαθαρμένους». Ἆρ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο, τὸ φανότερον ἐν Θαβωρίῳ διαυγάσαν, ὡς καὶ ὀφθαλμοῖς σώματος ληπτὸν γενέσθαι, ὡς ἠθέλησεν, ὃ καὶ τοῖς τὴν καρδίαν ἔχουσι τότε κεκαθαρμένην πᾶσι δι' αὐτῆς ἐβλέπετο, τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡς ἀπὸ δίσκου τινὸς φρικτῶς ἐξαστράπτον καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν περιαστράπτον; Μετὰ τούτων εἴθε καὶ ἡμεῖς εὑρθείημεν, ἀνακεκαλυμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι». Καλὸν γάρ, ἐπευξαμένῳ τοῦτο ἐκεῖ τῷ μεγάλῳ, καὶ ἡμᾶς συνεύξασθαι τοὺς πιστεύοντας.

[44] Ἀλλὰ τότε μὲν ἐν σαρκὶ τὸ μέγα φῶς ἐπιδημῆσαν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω φαῖνον ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐκείνης τοῖς κεκαθαρμένοις ἑωρᾶτο· νῦν δὲ πῶς αὐτοῖς ὁρᾶται καὶ πῶς ἔνεστιν ἰδεῖν αὐτό, πορευθείς, εἰ ποθεῖς, μάθε παρὰ τῶν ὁρώντων· ὧν κἀγὼ πυθόμενος ἐπίστευσα, τὸ τοῦ Δαυὶδ εἰπεῖν, διὸ ἐλάλησα· δεῖ δὲ καὶ προσθεῖναι τὸ τοῦ ἀποστόλου· «καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν». Ὁ τῇ τῶν χρημάτων κτήσει καὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων δόξῃ καὶ τῇ τῶν σωμάτων ἡδονῇ διὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἀποταξάμενος ζωὴν καὶ δι' ὑποταγῆς τῶν ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἡλικίᾳ προηκόντων τὴν ἀποταγὴν ταύτην βεβαιώσας, ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ σφοδρότερον ἀνακαιόμενον τὸν ἀπαθῆ καὶ ἱερὸν καὶ θεῖον ἔρωτα καὶ Θεὸν ὑπερφυῶς ποθεῖ καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πρὸς τοῦτο ἕνωσιν. Κατ' ἄκρας τοίνυν τούτῳ τῷ ἔρωτι ἁλούς, διερευνᾶσθαι καὶ περισκοπεῖν ἀναπείθεται τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, εἴ που περιτύχοι, δι' οὗ συνουσίας ἐπιτύχοι Θεοῦ· ὡς οὖν τὰς μὲν ἀλόγους παντάπασιν εὑρίσκει ἢ μυεῖται τῶν ἐμπείρων πυνθανόμενος, τὰς δ' εἰ καὶ σὺν λόγῳ πράξεις, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον τῶν αἰσθητῶν ἀνανευούσας, δόξαν δὲ καὶ τὴν διάνοιαν, εἰ καὶ λογικὰς δυνάμεις, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ταμιείου τῶν αἰσθήσεων ἀπεζευγμένας, δηλαδὴ τῆς φαντασίας, ἔτι

[427] PG 31, 1473 D.
[428] *Isaia* 9, 1; *Matei* 4, 16.
[429] *Psalmii* 115, 1.
[430] *II Corinteni* 4, 13.
[431] Sau: la 'statul' Lui.

făcut cu putință de luat [până] şi ochilor trupului, precum a voit, [lumină] care şí atunci, prin [trupul] acesta, s-a văzut tuturor celor ce aveau inima curățită, din închinatul trup – ca dintr-un disc [solar] – fulgerând înfricoşător şi luminându-le inima?; «cu care fie ca şí noi să ne aflăm oglindind cu fața descoperită slava Domnului»[427]; că bine este ca şi noi, cei ce credem, să ne rugăm împreună cu marele [Vasile], care se roagă aceasta.

[44] Doar că atunci, în trup venind la noi lumina mare[428], aşa se [şi] vedea de către cei curățiți: strălucind din trupul acela; iar de pofteşti să afli cum se vede acum acestora şi cum este cu putința a fi văzută, mergând, află de la cei ce [o] văd; pe care şi eu întrebându'i, «crezut-am» – ca să spun cuvântul lui David – «pentru aceasta am grăit»[429]; şi trebuie să adăugăm şi apostolescul «şí noi credem, pentru aceasta şi grăim»[430]: cel ce [mai întâi], cu averea banilor şi slava oamenilor şi plăcerea trupului, s-a despărțit [pe sine] de viața evanghelicească, dar [mai apoi], prin supunerea [lui] față de cei ce au ajuns la statura lui Hristos[431], s-a încredințat de despărțirea aceasta, vede în sine însuşi mai vârtos înnoit nepătimaşul şi sfântul şi dumnezeiescul dor şi pofteşte – mai presus de fire – pe Dumnezeu şi unirea cu El, cea mai presus de lume; mistuit la culme, aşadar, de dorul acesta, se pleacă [de acum] a lua seama şi a cerceta lucrările trupeşti şi puterile sufleteşti, [doar doar] de ar afla-o la îndemână pe aceea prin care să aibă parte de unirea cu Dumnezeu; deci, pe cele dintâi[432] găsindu-le [el însuşi a fi] cu totul necuvântătoare (ori, întrebând pe cei încercați, de la ei deprinzându-se [a le socoti astfel][433]), iar pe celelalte[434], deşi făptuiri cuvântătoare, dar [doar] întru puțin scârbindu-se de cele simțite [trupeşte] – iar socotința şi cugetarea, deşi puteri cuvântătoare, dar nedejugate de vistieria simțirilor, adică de

[432] «cele dintâi»: lucrările trupului.
[433] Literal: de către aceia fiind inițiat [a le socoti astfel].
[434] «celelalte»: puterile sufleteşti.

δὲ καὶ διὰ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς ὀργάνου τελουμένας, νουνεχῶς συνιείς, ὃ καὶ ὁ ἀπόστολος ἐξεῖπεν, ὡς «ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», τὴν ὑπὲρ ταῦτα καὶ ὄντως νοερὰν ζητεῖ καὶ τῶν κάτω ἀμιγῆ ζωήν, ἀκούων καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Νείλου λέγοντος· «κἂν ὑπὲρ τὴν σωματικὴν θεωρίαν ὁ νοῦς γένηται, οὔπω τέλεον τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον ἐθεάσατο· δύναται γὰρ ἐν τῇ τῶν νοημάτων εἶναι γνώσει καὶ ποικίλλεσθαι πρὸς αὐτήν»· καὶ πάλιν· «καὶ ἐν ψιλοῖς νοήμασιν ὁ νοῦς ὢν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ».

[45] Μαθὼν δὲ καὶ παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου καὶ Μαξίμου τοῦ πάνυ, «τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἕνωσιν ὑπερσίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ», τοῦτο δὴ ζητεῖ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐν ἡμῖν, τὴν μόνην τελείαν καὶ ἑνιαίαν καὶ πάνῃ ἀμερῆ τῶν καθ' ἡμᾶς, ἥ καὶ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἀνελιγμούς, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν ἐπιστημῶν ἔχει τὴν ἀσφάλειαν, σχεδὸν κατὰ τὰ ἑρπυστικὰ τῶν ζώων ἐν συναγωγῇ καὶ διαιρέσει προϊόντας, καὶ ὁρίζει καὶ ἑνοποιεῖ, ἅτε εἶδος οὖσα τῶν εἰδῶν. Εἰ γὰρ καὶ πρὸς αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν πολυμερῆ κάτειοι ζωὴν ὁ νοῦς, προϊσχόμενος τὰς ἐνεργείας πᾶσιν, ἀλλ' ἔχει δήπου

---

[435] În fantasie/imaginație simțirile depun informația sau impresiile lor, ca într-o vistierie.

[436] *I Corinteni* 2, 14.

[437] Adică: ajungând.

[438] Adică: să se afle în, să petreacă în.

[439] «ποικίλλεσθαι»: a se feluri (a se împestrița), a deveni felurită (împestrițată), neunitară, neomogenă, după chipul cunoașterii discursive, analitice.

[440] Nil/Evagrie, *Despre rugăciune* 57, PG 79, 1180 A; notăm că *Filocalia* Cuviosului Nicodim aghioritul diferă în acest punct de textul din Migne și că în *Filocalia românească* părintele Stăniloae traduce textul lui Nicodim.

[441] În viziunea autorului citatului, aceste 'înțelesuri subțiri' sînt cele neînsoțite de patimă, cele zămislite de mintea ieșită din patimi, care nu mai înțelege prin prisma patimilor.

[442] Nil/Evagrie, *Despre rugăciune* 55, PG 79, 1177 D–1180 A (în *Filocalia* lui Nicodim: capul 56).

imaginație[435], ba şi săvârşite prin duhul sufletesc ca printr-un organ, cu chibzuință înțelegându-le, ceea ce şi Apostolul a spus-o, cum că «omul sufletesc nu primeşte cele ale Duhului»[436] – caută viața cea cu adevărat înțelegătoare şi mai presus de acestea şi neamestecată cu cele de jos, auzindu-l şi pe înțeleptul în cele dumnezeieşti Nil zicând: «chiar şi mai presus de vederea trupească făcându-se[437] mintea, încă nu a văzut [în chip] desăvârşit 'locul lui Dumnezeu'; că poate să fie[438] în cunoaşterea înțelesurilor şi să se felurească[439] după aceasta»[440]; şi iarăşi: «chiar şi în înțelesuri subțiri[441] fiind mintea, departe este de Dumnezeu»[442].

[45] Şi învățând [el] şi de la marele Dionisie şi Maxim cel mult [dumnezeiesc] «că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înțelege*, prin care pe cele înțelegătoare le vede, şi, pe de altă parte, *unirea* covârşitoare a firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»[443], pe această culme a celor din noi[444] o caută aşadar, pe singura – din câte are firea noastră – avuție desăvârşită şi unitară şi cu totul neîmpărțită[445], [cea] care şí desfăşurările [săvârşite de minte] după gândire[446] ([desfăşurări] pe care se şi sprijină toate ştiințele) – [desfăşurări logice] ale căror asocieri şi diereze am putea spune că sînt în chipul încolăcirii şi descolăcirii vietăților târâtoare – le şi rânduieşte şi le şi unifică, ca una ce este idee a ideilor; pentru că, deşi de către acestea şi prin acestea mintea se coboară la viața neunitară[447], întinzându-şi

[443] Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* VII, 1, PG 3, 865 C (Maxim Mărturisitorul, *Scolii*, PG 4, 344 A); locul este deja citat de sfântul Grigorie în paragraful 20 al scrierii de față (deci în I 3, 20) precum şi de către sfântul Marcu Evghenicul în *Cuvântul al doilea Antiretic*, GA, p. 433, în apărarea sfântului Grigorie Palama.

[444] Adică: lucrarea sau starea cea mai înaltă a firii noastre omeneşti.

[445] Adică: neîmbucătățită.

[446] «după cugetare/gândire»: desfăşurările (discursive) săvârşite de către minte prin cugetare/gândire.

[447] Literal: 'la viața multipartită'; la o viață îmbucătățită.

καί τινα ἑτέραν κρείττονα ἐνέργειαν, ἣν αὐτὸς ἂν ἐνεργοίη καὶ καθ' ἑαυτόν, ἅτε μένειν καὶ καθ' ἑαυτὸν δυνάμενος, ἐπειδὰν μερισθῇ τῆς ποικιλοτρόπου ταύτης καὶ πολυειδοῦς καὶ χαμερποῦς διαίτης, ὥσπερ δῆτα καὶ ὁ ἔφιππος ἔχει τινὰ ἐνέργειαν τοῦ ἡνιοχεῖν διαφερόντως κρείττω, καὶ οὐχ ἡνίκ' ἂν ἀποβαίη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ἵππου ὢν καὶ ἅρματος, ἐνεργήσειεν ἂν καθ' ἑαυτὸν αὐτήν, εἰ μὴ ὅλον ἑαυτὸν ἑκὼν ποιοίη τῆς τοῦ ἡνιοχεῖν ἐπιμελείας. Καὶ νοῦς τοίνυν, εἰ μὴ ὅλος καὶ ἀεὶ περὶ τὰ κάτω στρέφοιτο, γένοιτ' ἂν καὶ τῆς κρείττονός τε καὶ ὑψηλοτέρας ἐνεργείας, εἰ καὶ μακρῷ δυσχερέστερον ἐφίππου, ἅτε φύσει τὴν μετὰ σώματος ἔχων συμπλοκὴν καὶ ταῖς σωματοειδέσι γνώσεσι συμπεφυρμένος καὶ τοῖς ἐκ τοῦ τῇδε βίου πολυτρόποις καὶ δυσαποβλήτοις σχέσεσι. Τῆς οὖν καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείας γενόμενος ὁ νοῦς, ἥτις ἐστίν ἡ πρὸς ἑαυτὸν στροφὴ καὶ τήρησις, δι' αὐτῆς ὑπεραναβαίνων ἑαυτόν, καὶ Θεῷ συγγένοιτ' ἄν.

[46] Διὰ τοῦτο τοίνυν τὸν ὑπαίτιον φεύγει βίον ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ συνουσίας ἐραστὴς καὶ τὴν μοναχικὴν καὶ ἀσυνδύαστον αἱρεῖται πολιτείαν καὶ τοῖς τῆς ἡσυχίας ἀδύτοις πραγμόνως τε καὶ ἀπερισπάστως ἐνδιαιτᾶσθαι προθυμεῖται, πάσης σχέσεως ἀπηλλαγμένος, ἐν οἷς προσύλου παντὸς δεσμοῦ, καθ' ὅσον ἐφικτόν, λύσας τὴν ψυχήν, συνάπτει τὸν νοῦν τῇ ἀδιαλείπτῳ πρὸς Θεὸν εὐχῇ, καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὅλος γεγονὼς καινὴν καὶ ἀπόῤῥητον ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς εὑρίσκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς, ὡς ἄν τις εἴποι, γνόφον καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀποῤῥήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν νοῦν ἐν ἁπλουστάτῃ καὶ παντελεῖ καὶ

[448] Adică: prin care.
[449] Este vorba despre minte.
[450] Adică: cea variată şi multiformă.
[451] Este iarăşi vorba de minte.
[452] Adică: prin rugăciune.
[453] Dionisie, *Despre teologia mistică* I 1, PG 3, 997 B (ed. De Gruyter, Berlin 1991, p. 142).

lucrările spre toate, are însă, negreşit, şi o altă lucrare, mai bună, după care[448] ea ar [putea] lucra şi asupra sa însăşi – ca una[449] ce poate rămâne şi întru sine însăşi – de s-ar despărți de petrecerea aceasta cea felurită şi cu multe chipuri[450] şi pe pământ târâtoare; după cum şi călărețul are şi o altă lucrare, întru totul mai bună decât cea a mânării calului, şi o poate pune în lucrare pe aceasta – în sine însuşi – nu doar când descalecă, ci şi pe cal fiind [el] ori în car, de nu s-a dedat pe de-a-ntregul doar grijii mânării [calului]. Şí mintea, aşadar, de nu s-ar îndeletnici pe de-a-ntregul şi pururea cu cele de jos, ar putea avea şi o lucrare mai bună şi mai înaltă – deşi mult mai anevoie decât călărețul, ca una[451] ce după fire are împletirea cu trupul şi [după fire] este împreună-frământată cunoaşterilor trupeşti la chip şi legăturilor de multe feluri – şi anevoie de lepădat – cu cele ale vieții de aici. Lucrând, aşadar, mintea după lucrarea cea asupra ei înseşi – [lucrare] care este întoarcerea asupra sa însăşi şi luarea aminte [la sine însăşi] – urcându-se, prin aceasta, mai presus de sine, [atunci] şí cu Dumnezeu se va întâlni.

[46] Pentru aceasta, aşadar, iubitorul cel cuprins de dorul împreunării cu Dumnezeu fuge de viața prihănită şi alege monahiceasca [adică singuratica] şi neînsoțita petrecere, şi pofteşte a se sălăşlui – întru nelucrare şi neîngrijire [lumească], izbăvit de toată legarea – în [locurile] cele nepătrunse ale liniştirii [adică ale isihiei], [locuri] în care dezlegând sufletul (pe cât este cu putință) de toată legătura cu materialnicul, îşi prinde mintea în rugăciunea neîncetată către Dumnezeu şi, prin aceasta[452], al său însuşi pe de-a-ntregul făcându-se, nou şi negrăit suiş la ceruri află, [şi anume] neatinsul «întuneric» – cum ar zice cineva – «al tăcerii ascunse şi tainice»[453], şi la acesta [în chip] desăvârşit[454] luând aminte cu negrăită dulceață, îşi înalță mintea – în

[454] Adică: neabătut, desăvârşit.

γλυκερᾷ γαλήνῃ καὶ ὄντως ἡσυχίᾳ τε καὶ ἀφθεγξίᾳ πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν. Ὅλος δ' οὕτως ἐκστὰς καὶ ὅλος γενόμενος Θεοῦ, δόξαν ὁρᾷ Θεοῦ καὶ φῶς ἐποπτεύει θεῖον, ἥκιστα αἰσθήσει ᾗ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ψυχῶν δὲ καὶ νόων ἀσπίλων εὔχαρι καὶ ἱερὸν θέαμα, οὗ χωρὶς οὐδ' ἂν νοῦς ᾗ νοερὰν ἔχων αἴσθησιν ὁρᾴη τοῖς ὑπὲρ ἑαυτὸν ἐνούμενος, καθάπερ οὐδὲ ὀφθαλμὸς σώματος τοῦ κατ' αἴσθησιν φωτὸς χωρίς.

[47] Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς *ἔξω ἑαυτοῦ* γίνεται καὶ οὕτως ἑνοῦται τῷ Θεῷ, *ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτὸν* γινόμενος. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ αὐτὸς *ἔξω ἑαυτοῦ* γίνεται καὶ οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς ἑνοῦται νῷ, *ἀλλὰ συγκαταβάσει* χρώμενος· *ὥσπερ* γὰρ ἔρωτι καὶ ἀγαπήσει θελγόμενος καὶ δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξῃρημένου ἔξω ἑαυτοῦ ἀνεκφοιτήτως γινόμενος, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νοῦν ἕνωσιν ἡμῖν ἑνοῦται. Ὅτι δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπουρανίοις ἀγγέλοις συγκαταβαίνων ἑνοῦται Θεός, ὁ ἅγιος Μακάριος πάλιν ἡμᾶς διδάξει, «διὰ χρηστότητα», λέγων, «ἄπειρον συσμικρύνει ἑαυτὸν ὁ μέγας καὶ ὑπερούσιος, τοῦ δυνηθῆναι τοῖς νοεροῖς αὐτοῦ κτίσμασι συγκραθῆναι, ψυχαῖς ἁγίων φημὶ καὶ ἀγγέλοις, ἵνα καὶ αὐτοῖς γένοιτο ζωῆς ἀθανάτου τῇ αὐτοῦ θεότητι μετασχεῖν». Πῶς δ' οὐκ ἂν μέχρι τύτου συγκαταβαίη, ὁ μέχρι σαρκὸς συγκαταβάς, καὶ σαρκὸς θανάτου καὶ θανάτου σταυροῦ, ἵνα περιέλῃ τὸ ἐπιπεσὸν ἐκ παραβάσεως τῇ ψυχῇ κάλυμμα τοῦ σκότους καὶ τοῦ οἰκείου μεταδῷ φωτός, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν τῷ τὴν ἀρχὴν εἰρημένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν;

---

[455] Adică: fără lumina ce cade sub simțul văzului, fără lumina sensibilă.

[456] «aşa»: ieşită afară din sine.

[457] Literal: 'condescendență'.

[458] Prin '*dor şi dragoste*' redăm perechea '*ἔρως καὶ ἀγάπησις*', deşi aceasta are – pe tărâmul limbii greceşti – intensitate ek-statică este mult mai pronunțată; ambii termeni greceşti apar în *Septuaginta* însoțiți de termenul *γυνή* (*femeie*) (*Pilde* 30, 16; *2 Împărați* 1, 26); semnalăm că în versetul *Pilde* 30, 16 '*ἔρως γυναικός*' (*iubirea femeii*, faptul de a o iubi pe femeie) este redat în româneşte prin '*pântecele sterp*'.

preasimplă şi a-tot-desăvârşită şi dulce seninătate şi în adevărata linişte şi negrăire – mai presus de toate zidirile; şi, aşa, întreg ieşind din sine însuşi şi întreg făcându-se al lui Dumnezeu, slava lui Dumnezeu o vede şi priveşte lumina dumnezeiască, cea care sub simţ – ca unul ce e simţ – nu cade nicicum, dar este priveliştea dulce şi sfântă a sufletelor şi minţilor neîntinate, [lumină] fără de care mintea – ca una ce are simţire înţelegătoare – nici nu poate vedea, unindu-se [ea] cu cele mai presus de sine însăşi, după cum nici ochiul trupului [nu poate vedea] fără lumina cea după simţire[455].

[47] Mintea noastră, aşadar, iese *afară din sine* – şi aşa[456] se uneşte [ea] cu Dumnezeu – dar ajungând *mai presus de sine*; pe când Dumnezeu, şi El iese *afară din Sine* – şi aşa Se uneşte [El] cu mintea noastră – dar *prin pogorâre*[457]; căci, cuprins de dor şi dragoste[458] şi, pentru covârşirea bunătăţii, de la a fi mai presus de toate şi dincolo de toate[459] *afară din Sine* ieşind [în chip] neieşit, şi cu noi Se uneşte, după această[460] unire mai presus de minte. Iar că nu doar cu noi, ci şi cu îngerii cereşti [tot] prin pogorâre Se uneşte Dumnezeu – [aceasta] tot sfântul Macarie ne învaţă, «pentru nesfârşita bunătate» zicând «Cel mare şi mai-presus-de-fiinţă Se micşorează pe Sine Însuşi, spre a Se putea uni[461] cu zidirile Lui înţelegătoare – cu sufletele sfinţilor, adică, şi cu îngerii – ca şi acestora să le fie a se împărtăşi, prin dumnezeirea Lui, de viaţă veşnică»[462]. Şi cum să nu Se pogoare până la aceasta, [El] Cel ce S-a pogorât până la trup şi până la moartea trupului şi [încă] moarte pe Cruce, ca să ridice vălul de întuneric, cel căzut prin neascultare peste suflet, şi să îi împărtăşească lumina Lui, după cum acelaşi sfânt ne-a învăţat în capul pomenit la început?

[459] Dionisie, Grigorie.
[460] Adică: prin această.
[461] Literal: amesteca (cum se amestecă lichidele).
[462] *Despre înălţarea minţii* 6, PG 34, 893 C.

[48] Φρίξατε τοίνυν οἱ ἀπιστοῦντες καὶ πρὸς ἀπιστίαν τοὺς ἄλλους ἐνάγοντες, οἱ τυφλοὶ καὶ τοὺς τυφλοὺς ὁδηγεῖν προθυμούμενοι, οἱ ποῤῥωτέρω Θεοῦ χωροῦντες καὶ τοὺς ἄλλους ἐπάγοντες, οἱ τῷ μὴ βλέπειν μηδὲ φῶς εἶναι τὸν Θεὸν δογματίζοντες, οἱ μὴ μόνον αὐτοὶ τὰς ὄψεις τοῦ φωτὸς ἀποστρέφοντες καὶ τῷ σκότει προστρέχοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ φῶς σκότος λέγοντες καὶ τοσαύτην Θεοῦ συγκατάβασιν ἄπρακτον τό γε εἰς ὑμᾶς ἦκον ἀποτελοῦντες, οὐκ ἂν τοῦτο παθόντες, εἰ τοῖς τῶν πατέρων ἐπιστεύετε λόγοις· οἱ γὰρ τούτοις πειθόμενοι, μὴ ὅτι πρὸς τὰ τῶν χαρισμάτων ὑπερφυᾶ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τούτων ἀμφισβητήσιμα πολλὴν τὴν εὐλάβειαν ἐπιδείκνυνται. «Ἔστι» φάρ, φησίν ὁ ἅγιος Μάρκος, «χάρις τῷ νηπίῳ ἀγνοουμένη, ἣν οὔτε ἀναθεματίζειν δεῖ διὰ τὴν ἀλήθειαν οὔτε προσδέχεσθαι διὰ τὴν πλάνην». Ὁρᾷς ὡς ἔστι χάρις ἀληθής, ἑτέρα παρὰ τὴν τῶν δογμάτων ἀλήθειαν; τί γὰρ τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων ἀμφισβητήσιμον; Ἔστιν οὖν ὑπὲρ γνώσιν ἐνεργὸς χάρις ἐναργής, δι' ἣν καὶ τὴν μήπω δοκιμασθεῖσαν πλάνην λέγειν οὐκ εὐλαβές. Διὸ καὶ ὁ θεῖος Νεῖλος παρὰ Θεοῦ τὴν δήλωσιν ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐξαιτεῖν εἰσηγεῖται, «εὔχου», λέγων, «τηνικαῦτα συντόνως, ἵνα, εἰ μὲν ἐκ Θεοῦ ἐστι τὸ ὅραμα, αὐτὸς σε φωτίσῃ, εἰ δὲ μή, θᾶττον τὴν πλάνην ἐκδιώξῃ ἀπὸ σοῦ». Καὶ μὴν οὐδὲ τοῦτο οἱ πατέρες ἠνέσχοντο μὴ ἐξειπεῖν ἡμῖν, τίνα τὰ τῆς πλάνης καὶ τίνα τὰ τῆς ἀληθείας γνωρίσματα. Ἡ γὰρ πλάνη, «κἂν τὸ τοῦ ἀγαθοῦ πρόσωπον ὑποκρίνηται κἂν ὁράσεις λαμπρὰς περιβάλληται, ἐνέργειαν ἀγαθὴν παρασχεῖν οὐ δυνήσεται· οὐ γὰρ κόσμου μῖσος», οὐ περιφρόνησιν ἀνθρώπων δόξης, «οὐκ ἐπιθυμίαν τῶν οὐρανίων», οὐ κατάστασιν λογισμῶν, «οὐκ ἀνάπαυσιν πνευματικήν, οὐ χαράν, οὐκ εἰρήνην, οὐ ταπείνωσιν, οὐ κατάπαυσιν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν», οὐ διάθεσιν ψυχῆς ἀρίστην· ταῦτα γὰρ εἰσι «τὰ τῆς χάριτος ἐνεργήματα»,

[463] Adică: există.

[464] Adică: [har] pe care – datorită adevărului existenței lui – nu trebuie a-l anatemiza, dar nici a-l recunoaște ca normativ, datorită rătăcirii la care poate, totuși, duce, dacă devine normativ; Sfântul Marcu Ascetul, *Despre cei ce socotesc a se îndrepta din fapte* 26, PG 65, 933 D.

[465] Adică: există.

[48] Înfricoșați-vă, așadar, cei necredincioși, care [și] pe alții îi duceți la necredință, cei orbi, care [și] poftiți a-i călăuzi pe orbi, cei duși departe de Dumnezeu, care [asemenea și] pe alții îi duceți, cei ce, din pricină că nu vedeți, nici pe Dumnezeu nu Îl dogmatizați a fi lumină, cei ce nu doar că vă întoarceți fețele de la Dumnezeu și dați fuga la întuneric, dar și luminii 'întuneric' îi ziceți și pogorârea atât de mare a lui Dumnezeu nelucrătoare [a fi] o faceți [prin opiniile voastre] (cum, de fapt, în voi și este), ceea ce nu ați fi pățit de ați fi ascultat de cuvintele părinților; că cei care dau crezare acestora arată multă evlavie nu doar față de darurile cele mai presus de fire, ci și față de cele [mai] îndoielnice; că zice sfântul Marcu: «este[463] un necunoscut har [dat] pruncului; [har] pe care nici nu trebuie a-l anatemiza, datorită adevărului lui, nici a-l primi, datorită rătăcirii»[464]. Vezi că este[465] [și] har adevărat [care este] altul decât adevărul dogmelor? (că ce este îndoielnic în adevărul dogmelor?); este, prin urmare, [un] învederat har lucrător mai presus de cunoaștere, datorită căruia nici pe [harul] cel încă necercat[466] nu este evlavios a-l numi 'rătăcire'; fapt pentru care și dumnezeiescul Nil [ne] învață a cere de la Dumnezeu arătarea [în privința] celor de felul acesta, zicând «roagă-te atunci stăruitor, ca, dacă vedenia este de la Dumnezeu, [El] să te lumineze, iar dacă nu, grabnic să alunge de la tine rătăcirea»[467]. Și nici aceasta nu au răbdat părinții a nu ne spune, care sînt [adică] semnele rătăcirii și care ale adevărului; pentru că rătăcirea, «și înfățișarea binelui de ar fățări-o și în vedenii strălucitoare de s-ar îmbrăca, lucrare bună a da[468] nu poate; că nu [poate da] urârea lumii», nici disprețuirea slavei oamenilor, «nici dorirea celor cerești», nici rânduiala gândurilor, nici odihnă duhovnicească, nici bucurie, nici pace, nici smerenie, nici contenirea plăcerilor și patimilor», nici preabuna așezare a sufletului; că acestea sînt «cele lucrate de către har», ale căror potrivnice sînt odraslele rătăcirii[469]; iar unii, din

[466] Adică: neprobat; termenul este cel scripturistic: «iubiților, nu dați crezare oricărui duh, ci *cercați* duhurile, dacă sînt de la Dumnezeu» (*I Ioan* 4, 1).
[467] Cf. Macarie, *Despre răbdare* 13, PG 34, 867 D.
[468] Sau: a transmite.
[469] Ibidem, 846 BC.

ὧν τἀναντία εἰσὶ τὰ τῆς πλάνης γεννήματα. Ἤδη δέ τινες ἐκ πολλῆς πείρας καὶ τῆς νοερᾶς θέας αὐτῆς εἰρήκασιν ἰδιότητας, ὡς ἂν ἔχοι τις καὶ πρὸ τῶν ἐνεργημάτων τεκμηριώσασθαι. Καὶ τοίνυν «εἶση» φησίν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, πότερον τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν», ἵνα μήτε τὸν τῆς πλάνης ἀναιρέτην πλάνον εἶναι νομίσῃς, μήτε τὴν πλάνην ἀλήθειαν.

[49] Ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἀπλανὲς φῶς τὸ ἄτρεπτον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ χαρίζεται· «τοῦτο γὰρ ὁ λέγων», καθάπερ τις ἔφη τῶν πατέρων, «τοῦ μέρους τῶν λύκων ἐστί». Σκοπείτωσαν δὴ πόσον τῆς ἀληθείας ἀποπλανῶνται οἱ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἔν τισιν ἐλλείψεων τοὺς κεχαριτωμένους πεπλανημένους ἀποφαινόμενοι, μηδὲ τοῦ τῆς Κλίμακος ἀκούοντες λέγοντος· «οὐκ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀγγέλου τὸ μὴ κλέπτεσθαι ἐφ' ἁμαρτήμασιν εἶναι»· καὶ πάλιν, «τινὲς ἐξ ἐλλείψεως ἑαυτοὺς εὐτελίζουσι καὶ ἐκ πταισμάτων τὴν τῶν χαρισμάτων μητέρα ᾠκειώσαντο». Ἀπάθεια γοῦν ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνη ζητεῖται, ἣν γνώσῃ καὶ οὐκ ἀπατηθήσῃ ἐν σεαυτῷ οὖσαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον ἐν πλήθει φωτὸς ἀῤῥήτου καὶ προσευχῆς ἔρωτι ἀμυθήτῳ· καὶ πάλιν, «ψυχὴ προλήψεως ἐλευθερωθεῖσα πάντως θεῖον φῶς ἐθεάσατο»· γνῶσιν δὲ δογμάτων θείων, πόσοι μετὰ πολληρήψεων ἔχουσι;

[470] Ibidem, 876 D.

[471] «neschimbarea»: neschimbarea stării sufletului (sau minții), neieşirea din starea de har, neîmputinarea harului, nepărăsirea de către har, neajungerea la săvârşirea păcatului.

[472] Fontem non inveni. [473] *Scara* 4, PG 88, 696 D.

[474] Smerenia, adică; ibidem 26, PG 88, 1148 C.

[475] *Scara* 26a, 76, PG 88, 1033 B. Prin 'preîntipărire [adusă de vechile păcate]' redăm aici grecescul *πρόληψις* (literal: pre-luare, luare de mai înainte, pre-apucare, 'apucătură'). În traducerea *Scării*, părintele Stăniloae redă acest termen foarte variat: gândurile care pun stăpânire pe noi înainte de a băga de seamă (4, 81), deprinderea cea rea de mai înainte (5, 31), părere greşită (ce s-a zămislit în el fără voie) (8, 15), gândurile fără voie (15, 84), gândurile pătimaşe ce au pus stăpânire pe om (17, 2), gânduri ce intră în noi mai înainte de a băga de seamă, prejudecăți, gândurile de mai înainte (26a, 6), gânduri de mai înainte furişate (26a,

multa cercare, spun şi care sînt semnele vederii înţelegătoare înseşi, ca să se poată cineva încredinţa chiar şi înainte de [a le gusta pe] cele lucrate; şi zice, dar, că «şti-vei din cele lucrate de unde este lumina înţelegătoare care a strălucit în tine, de la Dumnezeu [adică] ori de la satana», ca nici pe pierzătorul rătăcirii să nu îl socoteşti a fi înşelător, nici rătăcirea adevăr[470].

[49] Dar [părtăşia aceasta de] lumina cea nerătăcită nu dăruieşte – în veacul acesta – şi neschimbarea[471]; că «acela care zice aceasta», după cum spune unul din Părinţi, «e de partea lupilor»[472]; vază, dar, cât de departe de adevăr rătăcesc cei care, din pricina oarecăror lipsuri [sau scăderi] omeneşti [ale Părinţilor], 'rătăciţi' îi numesc pe cei cu har dăruiţi, nici pe Scărarul auzindu-l zicând [că] «nu omului, ci îngerului îi este [dat] a nu fi furat spre greşale»[473]; şi iară: «unii, datorită lipsurilor [sau scăderilor], se defaimă pe ei înşişi şi, datorită greşalelor, şi-au însuşit maica darurilor [cereşti]»[474]; că nu [nepătimirea cea] a îngerilor, ci nepătimirea omenească se caută de oameni, pe care, după acelaşi sfânt, o vei cunoaşte – şi nu te vei înşela – că este întru tine după mulţimea luminii nespuse şi negrăitul dor de rugăciune»; şi iară: «sufletul slobozit de preîntipărirea [adusă de vechile păcate] negreşit că a [şi] văzut lumina dumnezeiască»[475]; pe când cunoaşterea dumnezeieştilor dogme câţi [dintre cei] cu preîntipăriri

12 şi 26a, 32), gândurile relelor de mai înainte (26 a, 76), patimi (26c, 16), gânduri rele de mai înainte (26c, 27), patimă ce ne stăpâneşte de mai înainte (29, 13). Tot părintele însemnează în note următoarele: «Aici *gândurile de mai înainte* (προλήψεις – prejudecăţi) sînt gândurile la patimile ce le avea călugărul dinainte de intrarea în mănăstire. Scolia de la Marcu: '*gând de mai înainte* este amintirea fără voie a păcatelor de mai înainte. La începător el e împiedicat să înainteze la patimă, iar la cel ce a biruit e momeala respinsă'» (la 26a, 32; nota 709, p. 327); «sînt gânduri sau ispite cu care ne pomenim în minte, până nu băgăm de seamă. Dar sînt şi *pre-judecăţi*, idei luate de-a gata înainte de a le judeca» (la 4, 81; nota 199, p. 114); «πρόληψις – gândul păcatului, care ne stăpâneşte şi care se iveşte în conştiinţă pe neaşteptate, uneori şi în cei ce plâng pentru păcatele lor» (la 5, 31 nota 282, p. 150).

καὶ πάλιν, «ἐξ ἄλλων μὲν οἱ τῇ ψυχῇ ἀσθενεῖς γνωρίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς τοῦ Κυρίου ἐπίσκεψιν, οἱ δὲ τέλειοι ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας»· καὶ πάλιν, «ἐν μὲν τοῖς εἰσαγωγικοῖς πληροφορία τοῦ κατὰ Θεὸν εἶναι αὐτῶν τὰ διαβήματα ἡ τῆς ταπεινώσεώς ἐστι προσθήκη· ἐν δὲ τοῖς μέσοις, ἡ τῶν πολέμων ἀναχώρησις· ἐν δὲ τοῖς τελείοις, ἡ τοῦ θείου φωτὸς προσθήκη καὶ περιουσία».

[50] Εἰ τοίνυν μὴ νοερὸν τουτὶ τὸ φῶς καὶ γνώσεως παρεκτικόν, καθάπερ οἱ πατέρες λέγουσιν, ἀλλὰ γνῶσίς ἐστιν, ἡ ταύτης δὲ περιουσία δεῖγμα θεοφιλοῦς τελειότητος. Σολομῶντος ὁ βίος τελεώτερός τε καὶ θεοφιλέστερος ἂν ἦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, ἵνα μὴ λέγω καὶ τῶν ἐπὶ σοφίας περιουσίᾳ θαυματομένων Ἑλλήνων. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν εἰσαγωγικῶν ἔστιν οἷς καὶ ὅτε, ἀλλ' ἀμυδρότερον, τὸ τοιοῦτον ἐπιλάμπει φῶς καὶ τοῖς τελείοις γίνεται προσθήκη ταπεινώσεως, ἀλλ' ἑτέρα τῷ εἴδει παρὰ τὴν τῶν εἰσαγομένων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτός· «τὰ μὲν μικρὰ παρὰ τοῖς τελείοις οὐ μικρά, τὰ δὲ μεγάλα παρὰ τοῖς μικροῖς οὐ πάντως τέλεια». Ὅτι δὲ καὶ τούτοις ἡ θεία χάρις ἐπιφαίνεται φιλανθρώπως, εἴση σαφῶς, εἴ πείσῃ Διαδόχῳ τῷ θαυμασίῳ· «ἡ χάρις γάρ», «τὴν ἀρχὴν ἐν αἰσθήσει πολλῇ, τὴν ψυχὴν τῷ οἰκείῳ εἴωθε περιαυγάζειν φωτί· περὶ δὲ τὰ μέσα τῶν ἀγώνων ἀγνώστως τὰ πολλὰ ἐνεργεῖ». «Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα», κατὰ τὸν ἐν Πνεύματι λαλοῦντα Νεῖλον, «συμπάσχον τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ, καὶ ἀκαθάρτοις οὖσιν ἡμῖν ἐπιφοιτᾷ καί, εἴπερ εὑρήσει τὸν νοῦν μόνον φιλαλήθως αὐτῷ

[476] PG 88, 1033 B.

[477] «după Dumnezeu»: conform cu Dumnezeu, după voia lui Dumnezeu.

[478] Adică: îmbelşugarea, prisosinţa.

[479] PG 88, 1033 A–1036 A.

[480] Gramatical, fraza se poate citi şi aşa: 'Dacă lumina aceasta înţelegătoare nu este şi *dătătoare de cunoaştere* (după cum zic Părinţii)'.

[481] PG 88, 1033 B.

[482] Adică: începătorilor.

[483] *Cuvânt ascetic* 69, ed. Des Places 1955, p. 129 (*Filocalia* I, Atena 1992, p. 255-6); *Filocalia românească* I, Sibiu 1947, p. 364.

[484] Verbul *ἐπιβαίνει* (şi substantivul *ἐπίβασις*) este termen consacrat pe spaţiul scripturistic (*Deuteronom* 33, 26; *Psalmii* 67, 5 şi 34; 103, 3; *Amos* 4, 13) şi imnografic (în formule de tipul *ὁ ἐπιβαίνων τοῖς Χερουβίμ*; adică:

[din vechile păcate] nu o au?; şi iară: «cei slăbănogiţi [sau bolnavi] la suflet dintr-altele cunosc cercetarea lor de către Domnul; pe când cei desăvârşiţi – din venirea Duhului»[476]; şi iară: «în începători încredinţarea că după Dumnezeu[477] sînt paşii lor este adăugirea smereniei; iar în cei mijlocii îndepărtarea războaielor; pe când, în cei desăvârşiţi adăugirea – şi bogăţia[478] – luminii dumnezeieşti»[479].

[50] Dacă, deci, lumina aceasta nu e *înţelegătoare* şi *dătătoare de cunoaştere* (după cum zic Părinţii)[480], ci [este] *cunoaştere*, iar bogăţia ei [este, prin urmare,] semnul desăvârşirii de-Dumnezeu-iubitoare, atunci viaţa lui Solomon ar fi trebuit să fie mai desăvârşită şi mai iubitoare de Dumnezeu decât a [tuturor] sfinţilor celor din veac; ca să nu mai vorbim şi despre cele ale elinilor, admiraţi pentru bogăţia înţelepciunii. Şi apoi, întrucât uneori lumina aceasta străluceşte – dar mai puţin – şí unora dintre cei începători şi [întrucât] şí desăvârşiţilor li se face [încă] adăugire de smerenie, dar de alt chip decât cea a începătorilor, pentru aceasta acelaşi [Ioan] conchide zicând: «cele mici nu sînt mici la cei desăvârşiţi, iar cele mari nu sînt neapărat mari la cei mici»[481]. Iar [aceea] că şí acestora[482] se arată [pe sine] – din iubire de oameni – dumnezeiescul har, o vei cunoaşte limpede – de asculţi de minunatul Diadoh; că «la început» zice «harul obişnuieşte întru simţire multă să lumineze cu lumina lui sufletul; iar pe la mijlocul luptelor lucrează adesea în chip necunoscut»[483]; pentru că «sfântul Duh» – după Nil cel în Duhul sfânt grăitor – «împreună-pătimind cu neputinţa noastră, vine la noi chiar necuraţi fiind [noi] şi, de află [fie şi] numai mintea că I se roagă cu dragoste de adevăr, suie pe aceasta[484]

Cel ce Se suie/Se poartă pe Heruvimi; vezi, de pildă, imnografia aferentă praznicului Floriilor) şi sensul său de bază este *a veni asupră, a sui pe, a încăleca, a sui în car*; contextul nostru pare a fi unul polemic: *suind pe minte* (ca pe un cal de luptă) sau *suind în minte* (ca într-un car de luptă), Duhul prăpădeşte 'falanga' gândurilor şi noimelor care o înconjuraseră pe aceasta (amintim că falanga antică era alcătuită exclusiv din infanterişti).

προσευχόμενον, ἐπιβαίνει αὐτῷ καὶ πᾶσαν τὴν κυκλοῦσαν αὐτὸν τῶν λογισμῶν ἢ νοημάτων φάλαγγα ἐξαφανίζει». Ὁ δὲ ἅγιος Μακάριος, «ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεός», φησίν, «ὀρέγει τοῖς αἰτοῦσι φιλανθρωπότερον τὰ αἰτήματα· τῷ τοίνυν εἰς προσευχὴν ἑαυτὸν ἐκπονοῦντι, κἂν εἰ μὴ πρὸς τὰς ἄλλας τῶν ἀρετῶν τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιδείκνυται τὴν σπουδήν, ἐνίοτε μὲν αὐτῷ ἡ θεία χάρις ἐπιφοιτᾷ, καὶ δίδοται τούτῳ χάριτος ἐκ μέρους ἐν εὐφροσύνῃ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ζήτησιν εὐχή, ἀλλ' ἔρημος οὗτος τῶν ἄλλων πάντων μένει καλῶν· δεῖ δὴ μὴ ὀλιγώρως ἔχειν πρὸς τἆλλα, ἀλλὰ τριβῇ καὶ γυμνασίᾳ τὴν καρδίαν ἀντερίζουσαν ἐνδοτικὴν καὶ πειθήνιον τῷ Θεῷ ποιεῖν πρὸς σπουδήν τε καὶ κτῆσιν ἁπάσης ἀρετῆς· οὕτω γὰρ καὶ τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς εὐχῆς χάρισμα πρὸς ἐπίδοσιν ἥξει, συνεπαγόμενον ταπεινοφροσύνην ἀληθῆ καὶ ἀγάπην ἀψευδῆ καὶ πάντα τὸν τῶν ἀρετῶν κατάλογον, ὃν καὶ προβιασάμενος ἐξεζήτησεν».

[51] Ὁρᾷς τῆς πατερικῆς νουθεσίας τοὐπίσημον; Προσεποικοδομεῖ γὰρ τὸ λεῖπον, ἀλλ' οὐκ ἐξορύττει τοὺς θεμελίους διὰ τὸ μήπω τοὺς τοίχους ἐπεγερθῆναι, οὐδὲ καθαιρεῖ τούτους διὰ τὸ μὴ τούτοις ἐπικεῖσθαι τὸν ὄροφον. Καὶ γὰρ οἶδε, τῇ πείρᾳ συνείς, ὡς κόκκον μὲν συνάπεως σπειρομένην τὴν ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ὃ μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων ἐστίν, ὕστερον δ' ἐπὶ τοσοῦτον αὐξομένην καὶ τὰς τῆς ψυχῆς πάσας ὑπεραναβαίνουσαν δυνάμεις, ὡς καὶ τῶν οὐρανίων πτηνῶν ἐπιτερπὲς εἶναι σκήνωμα. Οὗτοι δ' οὓς φῄς, ὑπ' ἀκρισίας εἰς τὸ κρίνειν χωροῦντες, ὑπ' ἀπειρίας ἀφαιροῦνται, κἂν τι προσῇ τοῖς ἀδελφοῖς λυσιτελεῖν δυνάμενον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν ὑπ' ἀναιδείας ἁρπάζοντες, τὸν μὲν ἄξιον ἀποφαίνονται χάριτος, ὃς ἂν δήπου τούτοις δοκῇ, τὸν δ' οὔ· Θεοῦ γὰρ μόνον τοὺς ἀξίους

[485] Sfântul Nil (Evagrie monahul), *Despre rugăciune* 62, PG 88, 1180 C; vezi *Filocalia românească* I, Sibiu 1947, p. 82.
[486] Adică: în dar, gratuit.
[487] Cf. *Cântările lui Moisi* 3, 9 (*I Samuil* 2, 9).
[488] Despre eliberarea minții 19, PG 34, 952 C–953 A.

şi toată falanga gândurilor şi noimelor ce o împresuraseră o prăpădeşte»[485]; iar sfântul Macarie «bun fiind Dumnezeu» zice «împlineşte [în chip şí] mai iubitor de oameni cererile celor ce Îi cer; aşadar, celui ce se osteneşte cu rugăciunea, chiar şi nedovedind el aceeaşi râvnă în privinţa celorlalte virtuţi, i se dă acestuia – [ca un] har în parte[486], întru bucurie, după cererea lui către Dumnezeu – rugăciune[487]; dar gol rămâne acesta de toate celelalte bunătăţi; trebuie, dar, să nu fie nepăsător faţă de celelalte, ci inima cea potrivnică trudei şi nevoinţei să o facă îngăduitoare şi supusă lui Dumnezeu, spre silinţa şi dobândirea a toată virtutea; că aşa şi darul rugăciunii – cel dat de către Duhul – va veni la desăvârşire, [rugăciune] care presupune adevărată smerenie şi dragoste nemincinoasă şi tot catalogul virtuţilor», pe care – înaintesilit fiind – l-a şi cercetat»[488]

[51] Vezi semnul sfatului părintesc [celui adevărat]? – [şi anume faptul] că zideşte deasupra [a ceea ce este deja zidit] restul [ce trebuie zidit], nu surpă temeliile pe motiv că încă nu sînt înălţate zidurile, nici nu le dărâmă pe motiv că [deocamdată] nu se sprijină pe ele catul [de sus]; pentru că ştie – din [propria] cercare – că împărăţia cerurilor sădită în noi ca un bob de muştar, care este mai mic decât toate seminţele, dar [mai] apoi într-atâta creşte şi covârşeşte toate puterile sufleteşti, încât şi păsărilor cerului le este sălaş desfătat; pe când aceştia de care zici, din lipsa de judecată[489] dând buzna la faptul de a judeca [pe ceilalţi], înlătură – din lipsa de cercare – şí ceea ce fraţii au şi le poate fi de folos şi, răpind – cu neruşinare – judecata lui Dumnezeu[490], pe unul – care li se pare lor – îl declară vrednic de har, iar pe altul nu; că doar lui Dumnezeu Îi este a judeca care sînt vrednici de harul Său; aşadar, dacă El a primit pe cineva,

[489] Adică: din lipsa discernământului.

[490] Adică: însuşindu-şi dreptul de a-i judeca pe ceilalţi, drept pe care doar Dumnezeu îl are, după cum va spune numaidecât sfântul.

οἰκείας χάριτος κρίνειν. Εἴ τοίνυν αὐτός τινα προσελάβετο, «σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» φησίν ὁ ἀπόστολος. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐπανελθόντες ὅθεν ἐξέβημεν καὶ μικρὰ προσειπόντες ἐπίσχωμεν τὸ νῦν ἔχον τὸν λόγον εἰς πολὺ μῆκος ἀποτεινόμενον.

[52] Ὁ τοῦτο τὸ μέγα τῆς καινῆς χάριτος μὴ πιστεύων μυστήριον, μηδὲ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως βλέπων, οὐδὲ σαρκὸς ἡδονῆς καὶ χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ τῆς πρὸς ἀνθρώπων δόξης καταφρονεῖν δύναιτ' ἄν. Εἰ δ' ἄρα καὶ δυνηθείη κἂν πρὸς βραχύ, φυσίωσις αὐτὸν ὡς τὸ τέλειον ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὖθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὖθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων κατασπᾶται κατάλογον. Ὁ δὲ πρὸς ἐκεῖνο βλέπων, κἂν ἅπαν ἔργον ἀγαθὸν κτήσηται, προκείμενον ἔχων τὴν ὑπερτελῆ καὶ ἀτέλεστον τελειότητα, ἑαυτὸν οὔπω λογίζεται κατειληφέναι τι καὶ οὕτω τῇ ταπεινώσει προστίθησι· διανοούμενος δὲ τοῦτο μὲν τὴν τῶν προωδευκότων ἁγίων ὑπεροχήν, τοῦτο δὲ τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας ὑπερβολήν, πενθῶν, τὸ τοῦ Ἡσαΐου βοᾷ, «οἴμοι ὅτι ἀκάθαρτος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χείλη ἔχων, Κύριον Σαβαὼθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου». Τὸ δὲ πένθος τοῦτο τῇ καθάρσει προστίθησιν· ἐπιδαψιλεύεται δὲ ταύτῃ παράκλησίν τε καὶ ἔλλαμψιν ὁ τῆς χάριτος Κύριος. Ἔνθεν τοι καὶ ὁ τῇ πείρᾳ διδάσκων Ἰωάννης φησίν· «ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο· καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Δεκτικὴ τοίνυν τῆς ἐλλάμψεως ταύτης καρδία κεκαθαρμένη· ὅσα δὲ περὶ θεοῦ λέγεται καὶ γινώσκεται, καὶ καρδία ἀκάθαρτος δέχεται. Φανερὸν τοίνυν ὡς ὑπὲρ λόγον τε καὶ γνῶσιν αὕτη ἡ ἔλλαμψις. Κἂν γνῶσίν τις ταύτην εἴποι καὶ νόησιν, ὡς τῷ νῷ χορηγουμένην ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον εἶδος λέγει νοήσεως, πνευματικὸν τι καὶ αὐταῖς ταῖς πισταῖς καρδίαις, εἰ μὴ δι' ἔργων καθαρθεῖεν,

[491] *Romani* 14, 4.
[492] Adică: la superioritatea sfinților acelora.
[493] *Isaia* 6, 5.
[494] 7, PG 88, 813 B.

«cine eşti tu, de judeci pe robul altuia?» zice Apostolul[491]; iar noi, întorcându-ne [acolo] de unde am plecat şi [doar] câteva [lucruri] adăugând, să încheiem cuvântul de faţă, [deja] lungit prea mult.

[52] Cel ce nu crede în taina aceasta mare a harului celui nou – care [aşadar] nici spre nădejdea îndumnezeirii nu caută – nici nu va putea vreodată a defăima plăcerea trupului şi banilor şi avuţiilor şi slăvirii de oameni. Sau, de-ar şi putea [s-o defaime] pentru [oricât de] scurtă vreme, îi urmează – ca unuia ce a dobândit deja desăvârşirea – îngâmfare, prin care iarăşi este tras la tot catalogul necurăţiilor; pe când cel ce caută spre [taina] aceea, şi de-ar dobândi toată fapta cea bună, având [el drept] ţintă desăvârşirea cea mai presus de desăvârşire şi nesfârşită, nu socoteşte că ar fi dobândit ceva şi, astfel, sporeşte în smerenie; şi socotind, pe de o parte, covârşirea lui de către sfinţii dinainte[492] şi, pe de alta, covârşitoarea dragoste de oameni a lui Dumnezeu, plângând, zicerea Isaiei o spune, [şi anume] «vai mie, că necurat fiind şi buze necurate având, pe Domnul Savaot L-am văzut cu ochii mei»[493]; iar plânsul acesta îi sporeşte curăţia; şi Domnul harului îi întăreşte acesteia mângâierea şi luminarea; de unde şi Ioan – cel ce din cercare [ne] învaţă – zice: «adâncul plânsului a cunoscut mângâierea; iar curăţia inimii a primit luminare»[494]; aşadar primitoare a luminării acesteia – inima curăţită [este]; pe când [toate] câte se zic şi se cunosc despre Dumnezeu – [pe acestea] şí inima necurată le primeşte; vădit este, aşadar, că mai presus de cuvânt şi cunoaştere este luminarea aceasta; [prin urmare] şí 'cunoaştere' ori 'înţelegere [cu mintea]' de i-ar zice cineva acesteia – ca uneia ce *minţii* i se dă de către Duhul – vorbeşte despre alt chip de cunoaştere, duhovnicesc[495] şi neîncăput[496] inimilor credincioase înseşi, de nu s-au curăţit [mai întâi] prin fapte; [fapt] pentru care

[495] Adică: săvârşit prin Duhul.
[496] Adică: inaccesibil.

ἀχώρητον. Διὸ καὶ τὸ παρέχον τὸ ὁρᾶν καὶ ὁρώμενον, ταυτὸ δ' εἰπεῖν τὸ καθαρᾶς καρδίας φῶς, ὁ Θεός, «μακάριοί» φησιν «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται». Πῶς οὖν οὗτοι διὰ τοῦτο μακάριοι, εἴπερ ἡ ὅρασις αὕτη γνῶσις, τὴν δὲ καὶ ἡμεῖς ἔχομεν οἱ ἀκάθαρτοι; Καλῶς ἄρ' εἶπεν ὁ ἐλλαμφθείς καὶ τὴν ἔλλαμψιν ὁριζόμενος ὅτι ἔλλαμψίς ἐστιν οὐ γνῶσις ἀλλ' «ἄῤῥητος ἐνέργεια ὁρωμένη ἀοράτως», οὐ γὰρ αἰσθητῶς, καὶ «νοουμένη ἀγνώστως», οὐ γὰρ λογιστικῶς. Ἦν μὲν οὖν προσθεῖναι κάι ἕτερα· δέδοικα δὲ μὴ καὶ ταῦτα μάτην προέθηκα. Κατὰ γὰρ τὸν αὐτὸν ἅγιον «ὁ ἐλλάμψεως Θεοῦ αἴσθησιν καὶ ἐνέργειαν τοῖς ἀγεύστοις διὰ λόγου διηγεῖσθαι βουλόμενος, ὅμοιός ἐστι τῷ τοῖς μὴ γευσαμένοις μέλιτος τὴν αὐτοῦ γλυκύτητα διὰ λόγων διδάσκειν ἐθέλοντι». Πρὸς σὲ δ' ὅμως ἡμῖν οἱ λόγοι γεγόνασιν, ὡς ἂν καὶ σὺ τἀληθὲς ἀκριβῶς εἰδείης καὶ ἡμᾶς ὁμολογοῦντας ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς, ὧν τὰς ὑπολοίπους ὑπογεγραμμένας οὔσας, διέξιθι.

şí dătătoarea faptului de a vedea şi [însăşi] ceea ce se vede – adică Lumina inimii curate, Dumnezeu – «fericiți» zice «cei curați cu inima, că aceştia vor vedea pe Dumnezeu»; cum de [mai] sînt aceştia fericiți [de către Domnul] pentru lucrul acesta, dacă vederea aceasta este cunoaştere, pe care şi noi – cei necurați – o avem?; bine a zis, aşadar, cel [ce a fost] luminat şi care [abia aşa] a definit luminarea, [cum] că luminarea este nu cunoaştere, ci «negrăită lucrare văzută [în chip] nevăzut», că nu [în chip] văzut [se vede], «şi înțeleasă [în chip] necunoscut»[497], că nu [în chip] rațional [se înțelege]. Şi mai erau şi altele de adăugat; dar m-am temut ca nu cumva şi pe acestea să nu le fi adăugat în zadar; că, după acelaşi sfânt, «cel ce voieşte a povesti în cuvânt – celor ce nu au gustat – simțirea şi lucrarea luminării lui Dumnezeu[498] asemenea este celui ce pofteşte a-i învăța prin cuvânt – pe cei ce nu au gustat miere – dulceața acesteia»; dar ți-am scris cuvintele acestea ca şi tu să ştii – cu scumpete – [care este] adevărul şi pe noi [să ne ştii] mărturisitori ai cuvintelor Părinților[499], [cuvinte] dintre care citeşte-le şi pe restul mai jos însemnate[500].

[497] Ioan Sinaitul, op.cit.
[498] Adică: luminării săvârşite de Dumnezeu.
[499] Sau: con-glăsuitori cu acestea.
[500] Cuvintele acestea, însă, nu mai apar în manuscrise.

CUVÂNTUL ÎNTÂI DINTRE CELE DE PE URMĂ: ISTORISIRE ȘI RĂSTURNARE A CELOR SCRISE DE „FILOSOFUL" VARLAAM ÎMPOTRIVA CELOR CARE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFINȚIT, [UNDE SE ARATĂ] CARE ESTE CUNOAȘTEREA CEA CU ADEVĂRAT MÂNTUITOARE ȘI DE CĂLUGĂRII ADEVĂRAȚI CĂUTATĂ CU MARE RÂVNĂ, SAU ÎMPOTRIVA CELOR CARE ZIC CĂ MÂNTUITOARE CU ADEVĂRAT ESTE CUNOAȘTEREA INSTRUIRII CELEI DINAFARĂ

2, 1
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ
ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ
ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ
ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ
Ἤ
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ

[1] Οὐδὲν ψεύδους δεινότερον, οὐδὲν συκοφαντίας ἄχθους βαρύτερον τοῖς ἐνεργοῦσιν ἀλλ' οὐ τοῖς πάσχουσιν. Οἱ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε καὶ δοκιμώτεροι γίνονται καὶ δι' ὑπομονῆς τῶν οὐρανίων βραβείων ἐπιτυγχάνουσιν, «ἀπολεῖ δὲ Κύριος πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος». Εἰ δὲ καὶ ἀποστερητής τις ὤν, ὡς ἀποστερηθείς βοᾷ, καὶ ὁ συκοφάντης ὡς συκοφαντηθεὶς κατὰ τοῦ πεπονθότος καὶ μηδὲν εἰργασμένου δεινὸν ἀποδύρεται, τίνα καταλείπει κακίας ὑπερβολήν; Τίνος δὲ καταδίκης οὐκ ἄξιος; Εἰ δὲ καὶ μὴ ταύτης πειρῷτο νῦν, ἀλλ' «ἑαυτῷ θησαυρίζει τὴν ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ δικαιοκρισίας καὶ ἀποκαλύψεως Θεοῦ». Ταῦτ' ἄρ' ἐγὼ τὸν ἐκ Σικελίας ἥκοντα καὶ φιλοσοφεῖν τὴν ἔξω παιδείαν[1] ἐπαγγελλόμενον ἐπὶ νοῦν λαμβάνων θρηνῶ. Τοῦτον γὰρ κατὰ μοναχοὺς ἐσταλμένον ὁρῶν, ἔχαιρον ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος ὡς καὶ τὰ θεῖα προϊὼν σοφὸς ἔσται,

[1] Ἡ ἔξω παιδεία, „instruirea cea dinafară", este ansamblul culturii profane eline.

2, 1
AL ACELUIAŞI, SPRE APĂRAREA CELOR CARE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFINŢIT, CUVÂNTUL ÎNTÂI DINTRE CELE DE PE URMĂ: ISTORISIRE ŞI RĂSTURNARE A CELOR SCRISE DE „FILOSOFUL" VARLAAM ÎMPOTRIVA CELOR CARE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFINŢIT, [UNDE SE ARATĂ] CARE ESTE CUNOAŞTEREA CEA CU ADEVĂRAT MÂNTUITOARE ŞI DE CĂLUGĂRII ADEVĂRAŢI CĂUTATĂ CU MARE RÂVNĂ, SAU ÎMPOTRIVA CELOR CARE ZIC CĂ MÂNTUITOARE CU ADEVĂRAT ESTE CUNOAŞTEREA INSTRUIRII CELEI DINAFARĂ[1]

[1] Nimic nu e mai crunt decât minciuna, nimic nu e mai greu decât povara pârii nedrepte – însă pentru făptaşi, nu pentru cei care pătimesc, fiindcă aceştia din urmă, câteodată, şi se fac mai încercaţi, şi primesc prin răbdare răsplăţile cereşti, iar pe cei toţi cei ce grăiesc minciună îi va pierde Domnul (*Psalmii* 5, 6). Iar dacă cineva, jefuitor fiind, strigă de parcă e jefuit, şi, pârâtor pe nedrept fiind, se vaită împotriva celui ce a avut de pătimit din partea lui şi fără vină a fost pârât, cum poate fi întrecut în răutate şi de care osândă nu este vrednic? Şi dacă nu va face cunoştinţă cu ea acum, îşi învistiereşte mânie în ziua dreptei judecăţi şi descoperiri a lui Dumnezeu (*Romani* 2, 5). Iată, dar, de ce mă apucă jalea când mă gândesc la cel ce a venit din Sicilia[2] şi porunceşte să filosofăm după instruirea cea dinafară – deoarece, văzându-l înveşmântat ca monahii, mă bucuram în sinemi, crezând că, sporind în cele dumnezeieşti, şi înţelept va fi,

[2] Varlaam era de obârşie din Calabria, care făcea parte pe atunci din regatul Neapolei, care era numit însă de contemporani tot „regatul Siciliei".

συνελθὼν τοῖς ἐκκρίτοις τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν, οἳ τοῖς ἄλλοις πᾶσι χαίρειν εἰπόντες, διὰ βίου μεθ' ἡσυχίας τῷ Θεῷ προσανέχουσι. Γένοιτο γὰρ ἂν ἡμῖν, οὕτως ἔλεγον, γραμματεὺς ὅμοιος θησαυρῷ, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, ἐκφέροντι παλαιά τε καὶ νέα. Νῦν δ' ἅπαν τοὐναντίον ἐξέβη καὶ δι' ὃν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθοῖς ἔχαιρον, πένθος ἀρτίως καθίκετό μου τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς. Προσῆλθε μὲν γάρ τισι τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς ἁπλουστέροις, τὸν μαθητιῶντα ὑποκρινόμενος, ἀπέστη δ' ἐπὶ τοσούτῳ κατεγνωκέναι δείξας αὐτῶν, ὡς καὶ συγγράμματα κατ' αὐτῶν οὐδὲν μικρὸν οὐδὲ μέτριον ἐπικαλοῦντα συνθεῖναι καὶ μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων παῤῥησιάζεσθαι κατ' αὐτῶν, οὐκ ἐπ' ἐκείνων αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν φοιτώντων αὐτῷ καὶ περιβομβούντων[3] μειρακίων, καὶ τούτων ἔπειθεν ἐκείνους ὅσοι μὴ πρεσβυτικὸν ἐπαγγέλλονται φρόνημα καὶ μοναχῶν τοὺς μὴ πεῖραν ἐσχηκότας ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἤρξατο δὴ διαδίδοσθαι πᾶσιν ὁ λόγος ὡς ἀποτροπαίου φρονήματος ὑπὸ τῶν ἡσυχαζόντων πρεσβευομένου· καὶ ὄνομα γὰρ αὐτοῖς περιέθηκε τῶν φαυλοτάτων, «ὀμφαλοψύχους» προσαγορεύσας, καὶ τὴν ἣν αὐτὸς ἔλεγεν αἵρεσιν «ὀμφαλοψυχίαν» προσειρηκώς· ὀνομαστὶ δὲ μηδένα προβαλλόμενος τῶν παρ' αὐτοῦ κατεγνωσμένων ἐκείνων, τοῖς κρείττοσί τε τῶν ἡμετέρων ἐντετυχηκέναι λέγων, πάντας οὕτω σαφῶς ἐποιεῖτο τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπευθύνους.

[2] Ἐζήτουν τοίνυν καὶ αὐτὸς παρ' ἐκείνου ταυτὶ τὰ γράμματα. Διὰ τοσαύτης δ' ἐκεῖνος ἐποιεῖτο σπουδῆς μηδενὶ ταῦτα τῶν καθ' ἡμᾶς εἰς ὄψιν ἐλθεῖν, ὡς καὶ τοῖς πρὸ ὀλίγου ὡμιληκόσιν ἡμῖν καὶ ἅπαξ ποτὲ τεθεαμένοις ἡμᾶς οὐ παρεῖχε, μὴ πρότερον ἐξορκίσας μηδενὶ δεῖξαι τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων. Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκότει καὶ τὸ φῶς φεύγοντα τῆς παῤῥησίας τὰς ἐμὰς ὅμως χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαβὼν οὖν καὶ αὐτὸς ἔστιν ἃ διῆλθον καὶ εἶδον ὡς ἔπος οὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πάντα ψεῦδος καὶ συκοφαντίαν

[3] Cuvântul περιβομβέω este folosit, de obicei, la Părinți cu înțeles peiorativ, aplicat fie ereticilor, fie clevetitorilor.

întovărăşindu-se cu monahii cei aleşi de la noi, care au părăsit toate celelalte şi cu liniştirea se afierosesc pe viaţă lui Dumnezeu. „Facă-se nouă", ziceam, „cărturar asemeni unei vistierii, care, după cuvântul Domnului, scoate din ea vechi şi noi" (v. *Matei* 13, 52). Totul a ieşit însă pe dos şi tânguire a venit peste sufletul meu acum pentru sufletul celui de care cu bune nădejdi mă bucuram, că a venit la unii dintr-ai noştri, ba încă la cei mai simpli dintre aceştia, prefăcându-se ca un făţarnic că vrea să înveţe, şi a plecat arătându-se atât de pornit pe ei încât a alcătuit împotrivă-le scrieri cu învinuiri nu mici şi nici cumpătate şi totodată a vorbit obraznic împotriva lor, însă nu înaintea lor, ci înaintea băieţandrilor care se duc şi bâzâie[3] în şcoala lui[4]; dintre aceştia i-a atras la părerea sa pe cei necopţi la minte, iar dintre monahi pe cei ce n-au cercarea petrecerii la linişte. Peste toate cele, a început să se răspândească pe la toţi vorba cum că cei ce se liniştesc ţin un cuget de care se cuvine să ne ferim, că şi poreclă le-a dat dintre cele mai ticăloase, numindu-i „omfalopsihi" („cu sufletul în buric") şi zicând „omfalopsihie" eresului de care vorbea el; şi, nedând numele vreunuia dintre cei defăimaţi de dânsul, dar pretinzând că s-a întâlnit cu cei mai vrednici dintre ai noştri, este vădit că în acest fel i-a învinuit pe toţi.

[2] Pofteam, aşadar, şi eu de la dânsul aceste scrieri, dar el şi-a dat atâta silinţă ca ele să nu ajungă în faţa vreunuia dintre ai noştri încât nici celor care vorbiseră doar puţintel cu noi şi ne văzuseră doar o dată nu le dădea fără să-i jure mai întâi că nu le vor arăta vreunuia dintre cei ce au îmbrăţişat liniştirea. Şi totuşi, deşi hoinăreau astfel în întuneric şi fugeau de lumina grăirii făţişe, tot n-au scăpat până în sfârşit de mâinile mele. Deci, luându-le şi eu, le-am citit pe unele şi am văzut că nu este în ele nici măcar un cuvânt sănătos, ci toate sînt minciună şi clevetire cumplită: zicea că cei pe care-i pârăşte l-au învăţat că pe de o parte în toată

[4] Este vorba de şcoala din Tesalonic a lui Varlaam.

δεινήν. Ἔλεγε γὰρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγόρει, τὴν μὲν θείαν πᾶσαν Γραφὴν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηρὰν δὲ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τήν τε τοῦ Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καὶ πρὸς ταύτην ἄγειν τὴν θεωρίαν ἕτερά τινα αἰσθητὰ τηρήματά τε καὶ ἐνεργήματα καὶ ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δὲ ἅπαντα ὀμφαλοψυχίαν οὐκ οἶδ' ὅπως καλέσας καὶ δαιμονιώδη ἀπελέγξας, ὡς αὐτὸς ᾤετο, καὶ καταστήσας ἑαυτὸν μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον, τοὐντεῦθεν περὶ προσευχῆς νοερᾶς καὶ φωτὸς ἱεροῦ διεξῄει, καὶ ἀναβάσεις καὶ μέτρα προετίθει θεωρημάτων καὶ γνώσεων, καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐν αὐταῖς τελειότητος ἐμαρτυρεῖτο οἱ προσγίνεσθαι παρὰ τῆς ἔξω παιδείας καὶ τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς, δῶρον οὖσαν Θεοῦ, τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένων ὁμοίως.

[3] Εἶχε μὲν οὕτω τὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῷ, καὶ τούτων οὐ μικρῷ χείρω διενοεῖτο καὶ συνεσκεύαζε, μέχρις οὗ πυθόμενος τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀντιῤῥήσεις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπεδειλίασεν, ὡς τὰ γράμματα οἱ ταῦτα συγκλεῖσαι σκότει καὶ ὡς σκανδάλων αἴτια καταλιπεῖν τε καὶ ἀφανίσαι παντάπασιν ἐπ' ἐκκλησίας ὁμολογῆσαι. Ὡς δὲ διὰ τοὺς λόγους τούτους ἀφείθη καταδίκης δικαίας, ἐνέτυχε δὲ καί τισι τῶν ἀντιλεγόντων ἡμετέρων βιβλίων πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ τὸ ἄφυκτον κατενόησε τῶν ἐλέγχων, τὴν αἰσχύνην οὐ φέρων, καθίσας αὖθις, τὰ μὲν ἀπαλείφει τῶν οἰκείων γραμμάτων, τὰ δὲ ἀμείβει, καὶ τὸ μὲν τῆς ὀμφαλοψυχίας ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν, ὄνομα μόνον ἐξεληλεγμένον, πράγματος ἐστερημένον καὶ κατὰ μηδενὸς ὑποκειμένου λέγεσθαι δυνάμενον, ὥσπερ ὁ τραγέλαφος καὶ ἱππάνθρωπος καὶ ὅσα τῆς ψιλῆς ἐπινοίας ἐστίν. Ἃ δὲ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο, φυσικὰ προσαγορεύει νῦν, οὐκ οἶδα καὶ τοῦτο πῶς. Οἷς δ' ἐνέτυχε τῶν ἐμῶν, τὰ μὲν ὡς μηδ' ἰδὼν παραλείπει, μηδ' ἀντιβλέψαι πρὸς ἐκεῖνα τολμῶν, ἔστι δ' ἃ συκοφαντικῶς ἀμείψας, ἔπειτα κατ' ἐκείνων χωρεῖ, καὶ τοῦθ' οὕτω πράττων,

[5] Este vorba de ținerea rânduielilor exterioare ale credinței.
[6] Prima *Triadă*.

dumnezeiasca Scriptură nu este nimic de folos, nimănui, nici într-un chip, iar pe de alta cunoaşterea celor ce sînt e rea, şi fiinţa lui Dumnezeu se poate vedea în chip simţit, şi la această vedere duc oarece alte ţineri[5], şi lucrări, şi îndeletniciri trupeşti; iar pe acestea toate numindu-le, nu ştiu de unde şi până unde, „omfalopsihie", şi răsturnându-le ca pe nişte lucruri diavoleşti (precum socotea el), şi proţăpindu-se pe sineşi drept singurul învăţător sigur, şi de acolo vorbea pe larg despre rugăciunea minţii şi despre lumina sfântă, statornicea suişuri şi măsuri ale vederilor şi cunoaşterilor, şi dădea mărturie că după părerea lui desăvârşirea într-însele vine în cea mai mare parte de la instruirea cea dinafară şi de la sârguinţa întru această instruire, care este dar al lui Dumnezeu deopotrivă cu cele dăruite proorocilor şi apostolilor.

[3] Aşa stătea treaba cu scrierile lui, şi lucruri nu cu puţin mai rele decât acestea cugeta şi ticluia până când, aflând cuvintele noastre cele împotrivă-i[6], atât de tare s-a temut încât s-a învoit în biserică să ţină sub obroc aceste scrieri ale sale, şi ca pe nişte pricini de sminteală să le părăsească, şi să le dea pierzării cu totul – dar cum a scăpat, pentru cuvintele acestea, de dreapta osândă, şi a citit şi unele dintre cărţile pe care le-am scris împotriva spuselor lui, şi a priceput că n-are cum să scape de dovedirile împotriva lui, s-a apucat din nou, nesuferind ruşinea, şi în parte a şters, în parte a schimbat ceea ce scrisese: pe de o parte a şters cu totul numirea de „omfalopsihie" – numire dată în vileag ca deşartă, lipsită de substanţă şi care nu poate fi pusă vreunui subiect, la fel ca „ţapocerb", şi „armăsarom", şi toate câte ţin de curata născocire; pe de alta – nici aici nu înţeleg de unde şi până unde – numeşte acum „fireşti" cele despre care înainte trâmbiţa că sînt diavoleşti. Dintre lucrurile pe care le-a citit în scrierile mele, pe unele le trece sub tăcere ca şi cum nici nu le-ar fi văzut, necutezând nici măcar să se ia de ele, iar împotriva altora se năpusteşte după ce le schimbă ca un pârâş mincinos, şi făptuind acestea se vaită de parcă el ar fi cel pârât

αὐτὸς ὡς συκοφαντούμενος ἀποδύρεται. Πιστεύει δὲ ταῦτα οὐδὲ τοῖς φίλοις ἑταίροις ἑαυτοῦ πᾶσιν, ἀλλ' ὀλίγοις πάνυ τῶν οἰκειοτάτων, ὧν εἷς ὡς ἐμέ, διακομίσαι ταῦτα δίκαιον ἔγνω, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπάτην φωράσας κἀμέ ἱκετεύσας ἐμαυτῷ καὶ τοῖς λόγοις χρήσασθαι, πρὸς ἕκαστον ἐν μέρει τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύδους ἀντικαθισταμένῳ καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος νόθοις διδασκαλίαις ἀνεπισκόπητον, ἐφ' ὅσον ἄρα δυναίμην, κατασκευάζοντι. Δεῖν οὖν κρίνας ὑπακοῦσαι τῇ καλῇ ἀξιώσει καὶ συνήγορον ἐμαυτὸν αὖθις τῆς ἀληθείας ποιῆσαι πρὸς δύναμιν, ἄρξομαι καὶ νῦν ἀπὸ τοῦ *Περὶ λόγων* ἐκείνῳ λόγου, καθάπερ καὶ πρότερον.

[4] Ἔστι δὴ αὐτῷ τὸ προοίμιον τοῦτο· «Ὥσπερ ἐπὶ τῆς ὑγείας οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας· αὐτόθεν μὲν γὰρ δίδοται παρὰ Θεοῦ καὶ δι' ἐπιμελείας εὑρίσκεται· καὶ ὥσπερ οὐκ ἄλλο μὲν εἶδος ὑγείας δίδοται παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄλλο δὲ διὰ τῆς ἰατρικῆς παραγίνεται, ἀλλὰ τὸ αὐτό, οὕτω κἀπὶ τῆς σοφίας· δίδωσι μὲν γὰρ ταύτην προφήταις καὶ ἀποστόλοις Θεός, δέδωκε δὲ ἡμῖν τά τε διὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, δι' ὧν πάλιν τὴν σοφίαν ζητοῦντες εὑρίσκομεν». Οὕπω ταῦτα πάνυ δεινά, καίπερ ἐξισάζοντος τὰ μακρῷ πάνυ καὶ ὅσον οὐκ ἂν εἴποι τις διαφέροντα· καὶ τὰ ἀνίατα γὰρ ἰᾶται Θεὸς καὶ νεκροὺς ἐκ τάφων ἀνίστησι καὶ σοφία προφήταις καὶ ἀποστόλοις αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, ἡ πρὸ αἰώνων σοφία, ὡς καὶ Παῦλος περὶ αὐτοῦ λέγει· «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἡ δ' ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων σοφία καὶ ἡ παρ' ἰατρῶν προσγινομένη ὑγίεια, παρὰ τοσοῦτον οὐκ ἔστιν ἐκείναις ταὐτό, παρ' ὅσον Ἑλλήνων προφῆται διενηνόχασι, καὶ Γαληνῶν καὶ Ἱπποκρατῶν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, εἰ δὲ βούλει καὶ Χριστὸς αὐτός, ὁ Ἰησοῦς δι' ἡμᾶς κληθῆναι καταδεξάμενος. Ἴσον τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ ταὐτά τε λέγειν ταὐτὰ καὶ πυγολαμπίδι παραπλήσιον εἶναι τὸν ἥλιον, ἐπειδήπερ ἄμφω φῶς ἐπ' ἀέρος δεικνύουσιν.

[7] În limba ebraică, numele acesta înseamnă „mântuitor", „izbăvitor", „salvator".

în chip nedrept. Acum nu mai încredinţează scrierile acestea nici măcar tuturor tovarăşilor săi dragi, ci numai câtorva dintre cei foarte apropiaţi – şi unul dintre aceştia a găsit cu dreptate să mi le aducă, descoperind singur înşelăciunea şi rugându-mă să mă slujesc de cuvinte spre a sta împotrivă pe rând fiecăreia dintre întăriturile amăgirii şi spre a statornici lumina adevărului neîntunecată de învăţăturile mincinoase, pe cât mi-ar sta în putinţă. Judecând, dar, că se cuvine să ascult de buna lui cerere şi să mă fac din nou apărător al adevărului, pe cât pot, o să încep şi acum, la fel ca înainte, de la cuvântul lui Varlaam *Despre logosuri*.

[4] Luaţi aminte cum începe: „Cum stau lucrurile în privinţa sănătăţii, aşa stau şi în privinţa filosofiei, fiindcă, în chip limpede, [sănătatea] este dată de Dumnezeu sau aflată prin îngrijire, şi cea care este dată de Dumnezeu nu este de alt fel decât cea dobândită prin ştiinţa doctorilor, ci la fel ca ea: aşa stau lucrurile şi cu înţelepciunea, căci Dumnezeu o dă proorocilor şi apostolilor, dar ne-a dat şi nouă şi cuvintele cele venite prin theurgi, şi disciplinele filosofice, prin care tot înţelepciunea căutând, o aflăm". Acestea nu sînt încă prea cumplite, deşi pune pe aceeaşi treaptă lucruri foarte depărtate unele de altele şi atât de deosebite cum nici nu se poate spune, căci şi pe cele de nevindecat le vindecă Dumnezeu, şi pe cei morţi îi scoală din mormânturi, şi înţelepciunea dăruită proorocilor şi apostolilor este Însuşi Cuvântul Tatălui, Înţelepciunea Cea mai înainte de veci, precum şi Pavel zice despre Dânsul: *Care S-a făcut nouă înţelepciune de la Dumnezeu* (*1 Corinteni* 1, 30), iar înţelepciunea de la disciplinele dinafară şi sănătatea ce vine de la doctori sînt atât de deosebite de acestea pe cât se deosebesc prorocii de păgâni şi ucenicii lui Hristos – sau, dacă vrei, Însuşi Hristos, Care bine a voit a fi chemat pentru noi „Iisus"[7] – de Galeni şi de Hipocraţi. Aşadar, mie mi se pare că a spune aşa ceva e totuna cu a zice că licuriciul este cam ca soarele, de vreme ce luminează amândoi în văzduh.

[5] «Ἀλλὰ τὰ τῶν θεουργῶν», φησί, «λόγια καὶ ἡ ἐν τούτοις σοφία τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίᾳ πρὸς ἕνα σκοπὸν ὁρᾷ καὶ τὸ αὐτὸ κέκτηται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν. Μία γὰρ ἡ διὰ πάντων ἀλήθεια, τοῖς μὲν ἀποστόλοις ἀμέσως ἐκ Θεοῦ δοθεῖσα τὴν ἀρχήν, παρ' ἡμῶν δὲ δι' ἐπιμελείας εὑρισκομένη· πρὸς δὴ ταύτην τὴν θεόθεν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένην ἀλήθειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν εἰσάγειν πέφυκε τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα κἀπὶ τὰς ἀΰλους ἀρχετυπίας ἀνάγεσθαι τῶν ἱερῶν συμβόλων ἁπλανῶς τὰ μέγιστα συμβάλλεται». Τίς ταῦτ' ἀκούων οὐ νεμεσήσει τῶν εὖ φρονούντων καὶ τὸ διάφορον αὐτῶν ὅσον ἐπισταμένων, ὅτι καὶ συντάττεται γοῦν ὅλως ἡ θεουργικὴ σοφία τοῦ Πνεύματος τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίᾳ, καὶ ταῦτα παρὰ τῶν ταὐτὰ φρονεῖν δοκούντων ἡμῖν καὶ τὰς ἀντιῤῥήσεις αἰτιωμένων ὡς πρὸς ὁμόφρονας; Οὐχ ἡ μὲν «ἄγονός τε καὶ ἄκαρπος», κατὰ τὸν Νύσσης θεηγόρον Γρηγόριον, μηδὲν δοῦσα τῶν μακρῶν ᾠδίων καρπόν, μηδ' εἰς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας προάγουσα, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος γονιμωτάτη τε καὶ πολύτεκνος, οὐ σύνδυο καὶ σύντρεις, κατὰ τὰ πολυτόκα τῶν ζώων, πεφυκυῖα τίκτειν, ἀλλ' ὅλας χιλιάδας εἰσάπαξ ἀναγεννῶσα κἀκ τοῦ δεινοῦ σκότους, εἰς τὸ θαυμαστὸν τοῦ Θεοῦ μετατιθεῖσα φῶς, ὡς ἐκ τῶν *Ἀποστολικῶν πράξεων* ἐδιδάχθημεν; Ὃ καὶ ὁ προφήτης προϊδὼν καὶ τοῦ θαύματος γεγονὼς ὅλος ἔλεγεν· «εἰ ὠδίνεν ἡ γῆ αἴφνης, εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ;». Οὐχὶ τῇ μὲν ἀμφισβητήσιμον ἔνεστι τἀληθὲς καὶ τῷ ψεύδει συμμιγές, διὸ καὶ ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πέφυκεν, ὡς καὶ οἱ καθηγεμόνες αὐτῆς συμμαρτυρήσαιεν ἄν, τῇ δὲ οὐδείς, κατὰ τὴν θεσπεσίαν τοῦ εὐαγγελίου φωνήν, ἀντιστῆναι δύναται, σαφὲς καὶ τοῦ ἐναντίου παντάπασιν ἄμικτον προβαλλομένη τὸ ἀληθές; Οὐχὶ ταύτης μὲν τῆς τῶν θείων λογίων σοφίας τὸ ἀληθὲς ἀναγκαῖον ἡμῖν ἐστι καὶ λυσιτελὲς καὶ σωτήριον, ἐκείνης δὲ τῆς ἔξωθεν προσγινομένης οὐκ ἀναγκαῖον, οὐδὲ σωτήριον; Ὅθεν δείκνυται καὶ διπλοῦν εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν τέλος ἐστὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ σωτήριον

[5] „Însă cuvintele theurgilor", zice el, „şi înţelepciunea dintr-însele urmăresc unul şi acelaşi scop cu filosofia disciplinelor dinafară şi au aceeaşi împlinire ca ea: aflarea adevărului, fiindcă în toate e unul şi acelaşi adevăr, care apostolilor le-a fost dat nemijlocit din Dumnezeu întru început, iar noi îl aflăm prin îngrijire [de discipline]; la acest adevăr dat de la Dumnezeu apostolilor au fireasca însuşire să ne aducă şi de la sine disciplinele filosofice, şi acestea ne ajută cât se poate de mult să ne înălţăm în chip nerătăcit la nematerialele arhetipuri ale simbolurilor sfinte". Care om cu scaun la cap, ce ştie cât de mare este deosebirea dintre lucrurile acestea, nu se va oţărî auzind aşa ceva, auzind şi că înţelepciunea cea theurgică a Duhului este pusă chiar pe aceeaşi treaptă cu filosofia disciplinelor dinafară – şi asta de către oameni care, chipurile, ne împărtăşesc gândirea şi ne învinuiesc că am scris împotriva celor de un cuget cu noi? Au nu adevărat zice de Dumnezeu grăitorul Grigorie Nysseanul că cea din urmă este „lipsită de odrăslire şi de roadă", nedând vreo roadă în schimbul îndelungilor chinuri de facere şi neducând la lumina cunoştinţei de Dumnezeu, pe când a Duhului este foarte roditoare şi bogată în prăsilă, fiindu-i dat nu a naşte câte două şi trei odrasle, ca vietăţilor celor mai puioase, ci a renaşte deodată mulţimi întregi şi a muta din întunericul cel cumplit la lumina cea minunată a lui Dumnezeu, precum ne învaţă Faptele Apostolilor (v. *Fapte* 4, 4)? Şi prorocul, mai înainte văzând aceasta şi umplându-se cu totul de minunare, grăia: *Au [chiar] de năprasnă a răbdat pământul chinuri de facere? Au [chiar] deodată s-a născut neam?* (*Isaia* 66, 8). Păi nu îndoielnic şi cu minciuna amestecat este adevărul din filosofia disciplinelor dinafară, drept care aceasta întotdeauna e contrazisă, după cum pot da mărturie şi învăţătorii ei? Pe când înţelepciunii duhovniceşti nu-i poate sta împotrivă nimeni, după zicerea de Dumnezeu însuflată a Evangheliei (v. *Luca* 21, 15), pentru că pune de faţă adevărul limpede şi neamestecat cu nimic din cele potrivnice! Au nu de adevărul acestei înţelepciuni a dumnezeieştilor cuvinte avem trebuinţă neapărată,

ζητεῖ μὲν ἡ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἥττον. Πῶς οὖν δι' ἀμφοτέρων τούτων μίαν εὑρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν;

[6] Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ζήτησιν τὸ ἐξεταστικὸν μεταφέροντες τῆς τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίας καὶ πρὸς τὴν τῶν λογίων σαφήνειαν ἔστιν οἷς τῆς ἐκεῖθεν παιδείας χρώμενοι ῥᾷστ' ἂν ἐκτραπείημεν τοῦ ὀρθοῦ, μὴ τὴν μόνην οὖσαν κλεῖν τῶν ἱερῶν γραφῶν ἔχοντες, τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις μὴ ποδηγούμενοι. Δῆλον γοῦν ὡς ἐντεῦθεν κἀκεῖνα πρὸς τὸ λυσιτελοῦν μεταποιεῖταί τε καὶ μετατάττεται· ἀνενδεὴς μὲν γὰρ ἡ σοφία τοῦ Πνεύματος, ἐν δὲ τῷ ὄντως ἀγαθῷ καὶ τὸ μὴ ὄντως ἀγαθὸν ἀγαθύνεται, κατὰ τὴν τοῦ πυρός τε καὶ φωτὸς φύσιν, ὡς ἐν ἀμυδρῷ τύπῳ, πυρώδη καὶ φωτοειδῆ δεικνῦσαν τὰ πλησιάσαντα. Πῶς οὖν ἓν εἶδος σοφίας ἐκ τῶν ἱερῶν διδαγμάτων καὶ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἡμῖν προσγενήσεται καὶ τῇ ἀποστολικῇ σοφίᾳ ταὐτόν, ἥτις ἐν βραχεῖ διαλάμψασα τότε, περιέσχε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς ἀσόφους ἐλέγξασα, τοὺς δὲ ἰδιώτας τῆς ἰδιωτείας ἐκείνης οὐκ ἀπαλλάξασα, σοφοὺς δὲ καὶ ἰδιώτας ἐκ τῆς ἀθέου πλάνης μεταθεῖσα πρὸς τὴν εὐσέβειαν; Πῶς οὖν μία ἡ διὰ τούτων ἀλήθεια; Γνοίη δ' ἄν τις σαφῶς τὴν ἀτοπίαν τῶν τοιούτων ῥημάτων, εἰ καὶ κατὰ τοὺς πατέρας τὰ μαθήματα ταῦτα προσαγορεύσας, εἶτα πειρῷτο συνάπτειν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος καὶ τῷ καταλόγῳ τῶν κατὰ ταύτην θείων δώρων ἐγκρίνειν, φάσκων «ἐδωρήσατο ἡμῖν ὁ Θεὸς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν καὶ τὴν πολυάσχολον ματαιότητα, ἵνα διὰ τούτων τὴν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων σοφίαν κτησώμεθα». Τίς κοινωνία θεοπνεύστῳ διδασκαλίᾳ πρὸς ματαιότητας; τί δὲ μέλει τῇ θεουργικῇ σοφίᾳ πάσης τῆς ἐν ἀστράσιν ἀληθείας; Καίτοι ὁ φιλόσοφος, οὐ ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἀπολεξάμενος εἶτα τοῖς πνευματικοῖς

[8] Prin „învățăturile sfinte", respectiv prin „disciplinele elineşti".

nu el ne este de folos şi mântuitor, pe când al celei care vine dinafară nu este nici de trebuinţă neapărată, nici mântuitor? De unde se vede şi că adevărul este de două feluri, dintre care unul este scopul învăţăturii de Dumnezeu însuflate, iar pe celălalt, care nu este nici de trebuinţă neapărată, nici mântuitor, îl caută filosofia cea dinafară, dar de găsit – mai puţin. Şi atunci, cum să găsim acelaşi adevăr prin amândouă?.

[6] Şi noi însă, de-ar fi să strămutăm asupra cercetării celor de trebuinţă neapărată metodologia filosofiei disciplinelor dinafară şi să ne folosim de anumite lucruri din învăţătura acestora pentru a limpezi cuvintele [dumnezeieşti], cu cea mai mare uşurinţă ne-am abate de la calea dreaptă de n-am avea singura cheie a sfintelor Scripturi, care e harul Duhului, şi dacă nu ne-ar călăuzi înseşi cuvintele de Dumnezeu însuflate. Aşadar, e învederat că de aici se prefac şi se strămută spre folos şi acelea, căci fără lipsă este înţelepciunea Duhului, iar întru ceea ce este bun cu adevărat şi ceea ce nu este bun cu adevărat se face bun, la fel cum firea focului şi luminii (ca să mă slujesc de o imagine palidă) face ca lucrurile ce se apropie de ele să ia chip de foc şi chip de lumină. Şi atunci, cum este cu putinţă ca sfintele învăţături să ne aducă acelaşi fel de înţelepciune ca disciplinele elineşti, şi cum să fie aceasta din urmă totuna cu înţelepciunea apostolească, ce strălucind oarecând în scurtă vreme a cuprins marginile lumii, pe înţelepţii cei dinafară, pe de o parte, dându-i în vileag ca neînţelepţi, pe necărturari, pe de alta, lăsându-i în necărturăria lor, dar şi pe înţelepţi, şi pe necărturari mutându-i din rătăcirea cea fără de Dumnezeu la buna cinstire? Şi atunci, cum este cu putinţă să fie unul şi acelaşi adevărul care ne vine prin acestea[8]? Oricine îşi poate da seama limpede cât de absurde sînt asemenea spuse dacă, dând acestor discipline numele pe care l-au primit ele de la Părinţi, după aceea va încerca a le îmbina cu învăţătura Duhului şi a le trece în catastiful darurilor ce sînt dumnezeieşti potrivit acesteia, zicând: „Dăruitu-ne-a nouă Dumnezeu învăţătura cea de

καὶ θείοις ὄντως συνῆψε δώροις, ἀλλὰ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, περιττὴν τὴν τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀκροβυστίαν, ὡς εἰπεῖν, περικείμενα.

[7] Τὸ μέντοι πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰσάγειν αὐτόθεν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν ἴσως οὐ τελέως ψευδές, ὑπό τι γὰρ ἂν εἴη ἀληθές, ἀλλ' οὐ ταὐτό ἐστιν ἡ τῶν ὄντων γνῶσις καὶ ἡ σοφία, ἣν ὁ Θεὸς προφήταις καὶ ἀποστόλοις ἀμέσως δέδωκε. Πνεῦμα γὰρ ἅγιον ἐκείνη· Πνεύματος δὲ ἁγίου μετόχους Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους καὶ Ἕλληνας οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν· καὶ «Πνεῦμα μὲν ἅγιον παιδείας» λογισμῶν καὶ πράξεων ὑπαιτίων μακρὰν ἀπῴκισται καὶ «οὔτε εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσελεύσεται» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὔτε ἐν σώματι κατοικήσει κατάχρεῳ ἁμαρτίας». Τῆς δὲ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων γνώσεως καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους παντὸς μᾶλλον ἐξίκετο ψυχή, ὃν κακότεχνον οἱ θεηγόροι προσεῖπον· τί δὲ αὐτῷ καὶ τῆς τοῦ σώματος ἁγνείας τεκμήριον ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν; Ἀλλὰ κἂν τῷ πλωτινικῷ σώματι ἡ τῶν μαθημάτων γνῶσις ἐνῴκει, ὃς μητρὶ καὶ θυγατράσιν ἐκείνης συνῴκει δυσί· καὶ τῶν προφητικῶν δὲ καὶ ἀποστολικῶν λογίων εἴ τις ἐξ ἐπιμελείας τὴν γνῶσιν κτήσαιτο, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὴν ἐκείνων ἔχειν σοφίαν, ὁπόσον ὀφθαλμὸς ἥλιος ἢ σελήνη τελέσαι, τῶν ἀκτίνων ἡλίου τε καὶ σελήνης μεταλαχών· διὸ τὰ τῶν προφητῶν εἰδότες προφῆται τυγχάνομεν ὄντες οὐδαμῶς. Καὶ ἡ μὲν ἀποστολικὴ σοφία ἐξ ὀλίγων τῶν κεκτημένων ἐν βραχεῖ χρόνῳ κόσμον ὅλον ὑψοῦ πρὸς οὐρανὸν ἦρε τοῖς τοῦ εὐαγγελίου περιβαλοῦσα δεσμοῖς, νῦν δ' εἰς ἓν συνελθόντες ὅσοι νῦν εἰσι σοφοί, κἂν ἐπὶ πλεῖστον

[9] Grigorie al Nyssei, *Antireticele împotriva lui Eunomie* 1:55, Gregorii Nyssenis opera, Leiden, 1960.

[10] Se pare că această acuzație este, totuși, exagerată: în textul original al *Vieții lui Plotin* figurează cuvântul κατῴκει, care nu trebuie neapărat interpretat în sensul pe care îl vede sfântul Grigorie în συνῴκει.

El însuflată şi deşertăciunea cea cu multă bătaie de cap, ca prin acestea să câştigăm înţelepciunea prorocilor şi apostolilor". Ce împărtăşire are cu deşertăciunile învățătura cea de Dumnezeu însuflată? Şi ce treabă are înţelepciunea theurgică cu tot adevărul din stele? Deşi „filosoful" nu pe acest adevăr l-a ales ca să-l unească apoi cu darurile cele duhovniceşti şi cu adevărat dumnezeieşti, ci disciplinele filosofice învelite cu prepuțul (ca să zic aşa) cel de prisos al învățăturilor celor rele.

[7] Pe de altă parte, poate nu-i minciună desăvârşită a spune că filosofia cea dinafară duce de la sine la cunoaşterea celor ce sînt, fiindcă ar fi, întrucâtva, chiar adevărat – însă cunoaşterea celor ce sînt nu e totuna cu înţelepciunea pe care Dumnezeu a dăruit-o nemijlocit prorocilor şi apostolilor, pentru că aceea e Duhul Sfânt, şi nu am auzit până în ziua de astăzi ca egiptenii, şi haldeii, şi elinii să fie părtaşi ai Duhului Celui sfânt; şi *Duhul Sfânt al învățăturii* (*Înţelepciunea lui Solomon* 1, 5) Se depărtează mult de gândurile şi faptele vinovate, şi *în sufletul cel cu rău meşteşug nici nu va intra* (*ibid.* 1, 4), precum este scris, *nici va locui în trupul cel ce este plin de datoria păcatului* (*ibid.* 1, 4). La cunoaşterea cea din disciplinele filosofice a ajuns mai mult decât oricine sufletul lui Aristotel, pe care grăitorii de Dumnezeu l-au numit „cu rău meşteşug"[9] – dar ce mărturie ar putea cineva să dea măcar despre curăția lui trupească?. Dar cunoaşterea disciplinelor filosofice sălăşluia chiar şi în trupul lui Plotin, care trăia cu o mamă şi cu cele două fiice ale acesteia![10] Şi dacă cineva ar dobândi, prin sârguinţă, cunoaşterea cuvintelor proroceşti şi apostoleşti, este tot atât de departe de înţelepciunea proroceasc şi apostoleasc pe cât este de departe de a deveni soare sau lună ochiul care s-a împărtăşit de razele soarelui şi lunii. Drept aceea, cunoscând cele ale prorocilor nu ne facem deloc proroci; şi apostoleasca înţelepciune, prin puţinii care au dobândit-o, a înălţat la cer în scurtă vreme întreaga lume, cuprinzând-o cu legăturile Evangheliei, dar de s-ar

διακαρτερήσωσι σπουδάζοντες, οὐδὲ κόσμου μικρὸν τι μέρος τοῦ βυθοῦ τῆς ἀσεβείας ἀνασπᾶσθε δυνηθεῖεν ἄν.

[8] Ἀλλ' οὐδ' ἡ παρὰ τῶν λογίων ἡμῖν προσγινομένη γνῶσις, καίτοι πλεῖστον ἀποδέουσα τῆς τῶν συγγραψαμένων ἐκεῖνα σοφίας, τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων χορηγουμένη γνώσει ταὐτὸν ἂν εἴη. Διὸ καὶ περὶ γενέσεως καὶ συστάσεως, λύσεώς τε καὶ μεταποιήσεως, ἀξίας τε τῆς προσηκούσης ἑκάστῳ τῶν ὄντων καὶ τῶν ἄλλων μεταξὺ μικροῦ πάντων πρὸς τὴν ἔξω σοφίαν διαφερόμεθα. Καὶ τῆς μὲν θείας σοφίας τὸ πλεῖστον εἰς τοῦτο τείνει, γνῶναι τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ τέλειον καὶ εὐάρεστον, ὃ ζητεῖν τοσοῦτον ἀπέχει τὰ κατὰ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν μαθήματα, ὁπόσον οἱ πεφυκότες ἀεὶ πρὸς γῆν νεύειν χοῖροι τὴν ἀστέρων εὔκοσμον εἰδέναι θέσιν. Ὁ δὲ ζητητικὸς τοῦ θείου θελήματος καὶ τοῦτ' ἐγνωκὼς ἐφ' ἑκάστου τῶν ὄντων, τίνος ἕνεκα παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὅλων προήχθη, καὶ κατὰ τὴν θείαν ταυτηνὶ βούλησιν αὐτοῖς χρώμενος, οὗτός ἐστιν ὁ τοὺς αἰτιώδεις λόγους τῶν ὄντων εἰδώς, οὗτός ἐστιν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος καὶ τέλειος ἄνθρωπος, κατὰ τὸ σολομώντειον ἔπος, «τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος». Οὗτος δὴ σοφίαν ἔχει τὴν ἀναμφίλεκτον – μαρτυρεῖ γὰρ αὐτοῦ τὸ φρονεῖν ὁ βίος –, ὃς ἀντιλογίαν οὐ παραδέχεται καὶ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸ μαρτύριον ἔχει τῆς συνειδήσεως, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τὴν ἄνωθεν ψῆφον διὰ τῆς μυστικῆς ἐπιδημίας τε καὶ ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος.

[9] Ὁ δ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὸ φρονεῖν συνειλοχώς, εἴ τινος καὶ μετέσχηκεν ἀληθοῦς, λόγῳ μόνον τὰς πίστεις πρὸς λόγον, ὡς λόγος, ἀεὶ παλαίοντι, παρεχόμενος, ἀβεβαίου σοφίας ἐπιγνώμων καθέστηκεν, ἔστιν ὅτε μηδ' ἑαυτῷ συνάδων,

[11] Vezi supra 1, 1, 1; 1, 2, Întrebarea 1, 3, 13.

aduna laolaltă toți câți sînt acum înțelepți şi ar stărui sârguindu-se, nu ar putea să smulgă din adâncul păgânătății nici măcar o părticică a lumii.

[8] Dar nici cunoaşterea pe care o căpătăm din Scripturi, deşi este cu mult mai prejos decât înțelepciunea celor care le-au scris, nu e totuna cu cea pe care o dau disciplinele dinafară. Drept aceea, şi cu privire la naşterea şi alcătuirea, desfacerea şi prefacerea lucrurilor, la vrednicia cuvenită fiecăruia dintre cele ce sînt şi la aproape toate celelalte nu ne potrivim înțelepciunii dinafară – iar înțelepciunea lui Dumnezeu tinde în cea mai mare parte spre a cunoaşte care este voia Lui cea bună, şi desăvârşită, şi bineplăcută (v. *Romani* 12, 2), a cărei căutare este tot atât de departe de disciplinele filosofiei dinafară pe cât le e străină porcilor, care din fire pururea stau cu râtul în pământ, vederea aşezării celei bine rânduite a stelelor. Pe când cel care cercetează voia lui Dumnezeu, şi a cunoscut pentru ce a adus Ziditorul la ființă fiecare dintre cele ce sînt, şi se foloseşte de ele potrivit acestei voi dumnezeieşti – iată cine ştie logosurile pricinuitoare ale celor ce sînt, iată cine are cunoaşterea celor ce sînt, iată cine este filosoful adevărat şi omul desăvârşit, după cuvântul lui Solomon, care zice: *De Dumnezeu te teme, şi poruncile Lui păzeşte, că aceasta este tot omul* (*Eclisiast* 12, 13). Acesta este cel ce are înțelepciunea neîndoielnică, deoarece despre cugetarea lui dă mărturie viața lui, care nu poate fi tăgăduită şi însuşi are în sine mărturia conştiinței (v. *2 Corinteni* 1, 12), iar pe lângă asta are şi încuviințarea de sus prin venirea şi arătarea de taină a Duhului.

[9] Dimpotrivă, cel ce şi-a adunat felul de a gândi din înțelepciunea cea dinafară, chiar dacă s-a împărtăşit de vreun adevăr, totuşi, argumentând doar prin cuvânt – care, cuvânt fiind, pururea cu cuvânt se luptă[11]–, s-a făcut cunoscător al unei înțelepciuni şubrede, câteodată contrazicându-se

μᾶλλον μὲν οὖν μέγα φρονῶν καὶ φιλοτιμούμενος, εἰ τἀναντίας δύναιτο λέγων πείθειν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· οὕτως ἔχει τε καὶ παρέχει γνώμην ἄστατόν τε καὶ εὐμετάβολον, τὸ μεταβατικὸν καὶ μεριστὸν τοῦ φρονοῦντος τῆς ψυχῆς ἀχρειοῦσαν, ὥστ' οὐδ' ἀκριβῶς ἂν εἴη λογικὸς ὁ τοιοῦτος, πόσῳ γε μᾶλλον οὐ νοερός. Τίς οὖν μηχανὴ τὸν ἐκ τοιαύτης διανοίας ὁρμώμενον τὰς ἀΰλους ἀρχετυπίας τῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ θείων ἐποπτεύειν συμβόλων, ὡς ὁ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων γενναῖος οὗτος ὑπασπιστὴς ἐξηγεῖται; Ὁ δὲ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ζητῶν καὶ ποιῶν ἐκεῖνος φιλόσοφος, λόγον ἔχων ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον, δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸ ἀπλανὲς τοῦ μεταβατικοῦ τῶν οἰκείων νοήσεων ἀποδείκνυσι καὶ ὡς λογικὸς ὢν ἤδη τελέως καὶ πρὸς τὸ ἑνοειδὲς τῶν ἀρχετύπων ἀπὸ τῶν μεριστῶν ἱερῶν συμβόλων ἀνάγεσθαι δύναται, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τὰ προκείμενα καὶ αὐτὸς δι' αὐτῶν μυστικῶς τελειούμενος· ὃς ἔσθ' ὅτε καὶ τῆς ὑπερτελοῦς θέας καὶ ἀναβάσεως διὰ τῆς πνευματικῆς ἐπιτυγχάνει προσευχῆς.

[10] Ἆρ' ἂν ἔχοι τις ἔτι λέγειν ὡς ἦν ἀμέσως προφήταις καὶ ἀποστόλοις γνῶσιν τῶν ὄντων Θεὸς ἔδωκε, ταύτην ἡμεῖς διὰ τῶν ἔξω μαθημάτων εὑρίσκομεν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, εἰσάγει δὲ δι' ἑαυτῶν πρὸς ταύτην τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, καὶ ἡ μὲν ἱερὰ Γραφὴ σύμβολα προτίθεται ταύτης, ἀνάγει δὲ πρὸς τὰς ἀΰλους ἀρχετυπίας τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, ὡς ὁ φιλόσοφος λέγει, ἄριστα μὲν ἡμῖν μαθημάτων ταῦτα, τοσοῦτο δὲ κρείττω τῆς θείας Γραφῆς, ὁπόσον συμβόλων ἡ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθεια· εἰ δὲ μὴ κρείττω ταύτης, ἐξ ἀνάγκης οὐδ' ἥττω, τῶν ἐν ἡμῖν ἀρίστου τῆς γνώσεως οὔσης· τῶν

[12] Formula „metabatic (mutător) şi împărţit", ce revine în repetate rânduri la sfântul Grigorie, caracterizează acea modalitate cognitivă a minţii omeneşti care descompune în părţi obiectul cunoaşterii şi se mută de la o parte la alta.

chiar pe sineşi, mai bine zis chiar îngâmfându-se şi mândrindu-se dacă poate face crezute lucruri care se bat cap în cap; astfel, are şi dă [celorlalţi] o gândire nestatornică şi lesne schimbătoare, care netrebniceşte cugetarea cea metabatică şi împărţită[12] a sufletului, aşa încât unul ca acesta nici nu mai e, la drept vorbind, raţional şi cu atât mai mult înţelegător cu mintea. Deci, prin ce meşteşugire va ajunge cel ce porneşte de la o asemenea cugetare să vadă nematerialele arhetipuri ale dumnezeieştilor simboluri din Biserica lui Hristos, precum tâlcuieşte acest viteaz apărător ale disciplinelor elineşti?. Pe când filosoful acela ce caută şi face voia lui Dumnezeu, având cuvânt făptuitor şi făptuire cuvântătoare, dovedeşte prin înseşi faptele că nerătăcite îi sînt metabaticele[13] înţelegeri şi, ca unul ce este deja raţional cu desăvârşire, şi la unitarul arhetipurilor poate să se înalţe de la sfintele simboluri cele împărţite, săvârşind prin sineşi în chip gândit cele puse înainte şi însuşi fiind [de]săvârşit prin ele în chip de taină, iar câteodată ajunge, prin rugăciunea duhovnicească, şi la vederea şi suirea cea mai presus de desăvârşire.

[10] Şi atunci, cum ar mai putea cineva să spună că prin disciplinele dinafară aflăm acea cunoaştere a celor ce sînt pe care Dumnezeu a dat-o nemijlocit prorocilor şi apostolilor? Iar dacă tot ce-i mai bun în noi este cunoaşterea celor ce sînt, şi disciplinele filosofice duc la aceasta prin ele însele, şi pe de o parte sfânta Scriptură ne dă numai simboluri ale acesteia, iar pe de alta la nematerialele arhetipuri ne duc disciplinele filosofice, precum grăieşte „filosoful" [Varlaam], cele mai bune dintre învăţături acestea ne vor fi, cu atât mai presus de dumnezeiasca Scriptură cu cât e mai presus de simboluri adevărul arhetipurilor; iar dacă nu sînt mai presus de Scriptură, în mod necesar se vor afla, oricum, cu nimic

[13] Vezi nota anterioară.

γὰρ εἰσαγόντων εἰς ταύτην καὶ ἀναγόντων, τί ποτ' ἂρ' ἄλλο μεῖζον δράσειεν ἄν; Ἔστιν ἄρα τι τῶν ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἡμῖν προσγινομένων τῆς τῶν ὄντων γνώσεως ἀσυγκρίτως κρεῖττον, δι' ὃ τὰ θεουργικὰ λόγια τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης ἀσυγκρίτως ὑπάρχει κρείττω, πρὸς τὸ τῆς γνώσεως ἐκεῖνο κρεῖττον μήτ' εἰσαγόντων μήτ' ἀναγόντων παρ' ἑαυτῶν τῶν κατ' αὐτὴν μαθημάτων. Ἰατρικὴ δὲ καὶ Θεός, πῶς τὴν αὐτὴν παρέχει ὑγίειαν, εἰ μή τις ἐπὶ πολλοστημορίου τοῦτ' εἴποι ταύτης; Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὡς τῆς μὲν παρὰ Θεοῦ ἰατρείας τε καὶ σοφίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν βλέπει τὸ πλέον, τὰ δ' ἐξ ἀνθρώπων εὑρήματα ταῦτα, τῷ σώματι μόνῳ μικρὰν ἐπενεγκόντα τὴν θεραπείαν, ἀπρακτοῦσιν ἔπειτα, διαλύσαντος τοῦ θανάτου τὸ ὑποκείμενον.

[11] Ἀλλ' ἐκεῖνος ταύτῃ τἀληθὲς ἔχειν ἀποφηνάμενος, «εἰσί», φησίν, «οἳ πρὸς ταῦτα ἀμφισβητοῦσιν ἡμῖν· ἔνιοι μὲν γὰρ τὴν τῶν λογίων ἀνάγνωσιν σύγχυσιν οἴονται, οἱ δὲ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ λόγους διατριβὴν μηδαμῶς εἶναι δόσιν Θεοῦ». Ὁρᾷς ἀνακεκαλυμμένας τὰς συκοφαντίας προβεβλημένας; Τούτων γὰρ τὸ μὲν κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων λέγει, τὸ δὲ κατὰ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ τῶν μὲν ἐφ' ἡμῶν ἡσυχαζόντων οὐδένα ἔγνωμεν ὃς τοῖς λογίοις οὐ προσανέχει, γράμματα μεμαθηκώς, καὶ τοὺς μὴ γράμματα εἰδότας ἴδοι τις ἂν βίβλους ἄλλας ἐμψύχους ἀπὸ στήθους τὰ πλείονα τῶν λογίων εὐφυῶς ἀπαγγέλοντας. Ἐπεὶ τοίνυν οὗτοι σαφῶς τοιοῦτοι, πρὸς τοὺς πατέρας τείνειν ἔοικεν ὁ λόγος αὐτῷ· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν, φησί, «κόπους καὶ μὴ δέλτους», ὁ δὲ «τοῦ ἐν πολλοῖς φύλλοις ἀναγινώσκοντος ψιλῶς ψιλοῦται ἡ καρδία», καὶ ἕτερος «μοναχὸς διὰ γνῶσιν καὶ μὴ διὰ κατάνυξιν ἀναγινώσκων οἴησιν κτᾶται». Εἴτε τοίνυν πρὸς τούτους εἴτε πρὸς ἐκείνους ὁ λόγος, συκοφαντία σαφής. Οὐ

[14] „Subiect" în sensul aristotelic, adică, în cazul de față, cel de substrat material.
[15] Vezi *Scara* 27, P.G. 78, 1116C.
[16] Ultimele două citate nu au putut fi identificate.

mai prejos de ea, de vreme ce lucrul cel mai bun din noi este cunoaşterea aceasta, şi decât cele ce duc şi înalţă la ea ce poate fi mai presus? Aşadar, între cele date nouă din de Dumnezeu însuflata Scriptură se află ceva neasemuit mai bun decât cunoaşterea celor ce sînt, ceva prin care cuvintele theurgice sînt neasemuit mai presus decât acea filosofie, disciplinele acesteia neaducând şi nici înălţând prin sineşi la ceea ce e mai bun decât cunoaşterea. Şi cum să aducă ştiinţa doctorilor şi Dumnezeu acelaşi fel de sănătate, fără numai dacă folosim scări cu totul diferite? Pentru că „filosoful" n-a fost în stare să-şi dea seama nici măcar că tămăduirea şi înţelepciunea de la Dumnezeu priveşte mai ales sufletul, pe când aceste născociri de la oameni aduc puţină lecuire numai trupului, după care, când moartea strică subiectul[14] lor, rămân nelucrătoare.

[11] El însă, trâmbiţând că prin [cunoaşterea] aceasta are adevărul, zice: „Sînt unii care ne stau împotrivă în privinţa acestora, întrucât unii cred că citirea Scripturilor n-aduce decât încurcătură, iar alţii că disciplinele filosofice şi orice îndeletnicire discursivă nu sînt nicidecum dare a lui Dumnezeu". Vezi cum se dau pe faţă pârile mincinoase puse înainte [de Varlaam]? Că dintre acestea pe prima o spune împotriva celor ce se liniştesc, iar pe a doua împotriva cuvintelor noastre – dar dintre cei ce se liniştesc la noi nu cunoaştem vreunul care, fiind ştiutor de carte, să nu aibă osârdie pentru citirea Scripturilor, iar cei care nu ştiu carte pot fi văzuţi spunând pe dinafară, curgător, ca nişte scripturi însufleţite, cea mai mare parte a lor. Deci, întrucât cu aceştia lucrurile stau astfel în chip limpede, cuvântul lui pare a ţinti în Părinţi, că unul dintre aceştia zice: „Osteneli, nu scrieri"[15], altul: „Seacă se face inima celui care citeşte sec foi multe", şi un al treilea: „Călugărul care citeşte pentru cunoaştere, nu pentru străpungere, dobândeşte părere de sine"[16]. Aşadar, ori că îi ţinteşte pe unii, ori că îi ţinteşte pe ceilalţi, mincinos e acest

γὰρ ἐπὶ διαβολῇ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς τοιαῦτ' ἄττα παρ' ἐκείνων εἴρηται· τὴν πρᾶξιν δὲ εἰδότες, ἀλλ' οὐ τὴν γνῶσιν σώζουσαν, καὶ τοῦ ἀποστόλου πυθόμενοι μὴ τοὺς ἀκροατὰς τοῦ νόμου, τοὺς δὲ ποιητὰς σωθήσεσθαι λέγοντος, ἐπὶ τοῦτο καὶ αὐτοὶ τοὺς πυθομένους διὰ τῶν τοιούτων λόγων προτρέπονται.

[12] Κἀγὼ δὲ εἰπὼν διατελῶ μεμνημένος, μετὰ τὸ «διελεῖν καὶ διαῤῥίψαι» πᾶν ὅ τι τῆς θύραθεν σοφίας μυθῶδες καὶ κακόδοξον, ὡς ἡ ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις «πνευματικὸν μὲν δῶρον οὐδ' οὕτως ἂν κληθείη, φυσικὸν δέ, διὰ τῆς φύσεως δεδομένον ἡμῖν παρὰ Θεοῦ καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον, ὃ καὶ τεκμήριον ἐναργὲς ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικόν ἐστι δῶρον, τὸ μὴ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἁπάντων παραγίνεσθαι· Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον ἐν ἁγίῳ Πνεύματι δεδομένον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἢ κἂν ἁλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῇ, βροντῆς υἱοὺς ἀπεργάζεται». Καθάπερ γὰρ «τοῦ Κυρίου μέν ἐστιν ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ», ὀλίγοι δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα, τὸν αὐτὸν δήπου τρόπον καὶ Θεὸς μέν ἐστιν ὁ παρέχων ἀνθρώπῳ γνῶσιν, ὀλίγοι δὲ εἰσιν οἱ τὴν σοφίαν κτησάμενοι τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ πάντες ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοὶ καὶ ἐπιστήμης δεκτικοὶ γεγόνασιν. Ἆρ' οὖν οὐ συκοφαντεῖ περιφανῶς τὸν λέγοντα φυσικὸν δῶρον ὁ λέγων μηδαμῶς εἶναι λέγειν δόσιν Θεοῦ; Τίνος γὰρ ἡ φύσις δόμα; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Τίνος οὖν οὐδαμῶς ἐκ Θεοῦ λέγει, ὃ διὰ τῆς φύσεώς φησιν ἐκ Θεοῦ δεδομένον;

[13] Ἀλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα πειρᾶται δεῖξαι, μᾶλλον δὲ ἀναποδείκτως ἀποφαίνεται, ὡς αὐτὸς μὲν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ ὁμολογεῖ, ἡμεῖς δ' οὔ. Καὶ ἡ συκοφαντία εὐθύς ἐγγύς, παριστῶσα αὐτῷ ἄττα παραστῆσαι οὐδαμῶς ἴσχυσε· «διὰ τοῦτο γὰρ οὐχ ὁμολογεῖς», φησί, «τῷ θείῳ Διονυσίῳ, ἐπειδὴ

[17] Cacodoxă.
[18] Vezi *Triada* 1, 21-22.

cuvânt, că nu spre defăimarea sfintei Scripturi spun aceia asemenea lucruri, ci, ştiind că nu cunoaşterea, ci lucrarea mântuieşte, şi aflând de la apostol că nu auzitorii, ci făcătorii legii se vor mântui, prin asemenea cuvinte la asta îi îndeamnă şi ei pe cei care au vrut să afle de la dânşii.

[12] Şi eu nu uit că după ce am vorbit despre „despărţirea şi lepădarea" a tot lucrul băsmuielnic şi cu rea socotinţă[17] din înţelepciunea lumească am spus că „acea cunoaştere care vine din instruirea cea dinafară nici aşa n-ar putea fi numită *dar duhovnicesc*, ci doar firesc, fiindu-ne dat prin fire şi sporind prin sârguinţă, şi aceasta – adică faptul că nu-l primeşte vreunul dintre cei nesârguitori – este dovada limpede că este dar firesc, nu duhovnicesc, pentru că dar al lui Dumnezeu în înţelesul propriu al cuvântului, dat în Sfântul Duh, iar nu firesc, este theosofia noastră, care, chiar asupra unor pescari de coboară, îi face fii ai tunetului"[18]. Căci după cum *al Domnului este pământul şi toţi cei ce locuiesc într-însul* (*Psalmul* 23, 1), dar puţini sînt cei ai lui Dumnezeu, deşi toţi sînt făpturi [ale Lui], aşijderea Dumnezeu este Cel ce dă omului cunoaştere, însă puţini sînt cei ce au dobândit înţelepciunea Duhului, măcar că toţi sînt făcuţi de El cuvântători[19] din fire şi în stare a primi ştiinţa. Aşadar, nu-l cleveteşti, oare, în chip vădit pe cel care vorbeşte de cunoaştere ca dar firesc punând pe seama lui spusa că aceasta nu este nicidecum dare a lui Dumnezeu? Că cine este Dăruitorul firii? Nu Dumnezeu? Şi atunci, cum spune că nu este nicidecum de la Dumnezeu ceea ce este dat de la Dumnezeu prin fire?

[13] El însă încearcă pe urmă să arate – mai bine zis să trâmbiţeze fără dovezi – că împreună-glăsuieşte cu marele Dionisie, pe când noi nu: şi hop cu pâra cea mincinoasă, ce „dovedeşte" pentru el ceea ce el n-a putut dovedi nicicum, că zice: „Nu eşti în acord cu dumnezeiescul Dionisie, fiindcă

[19] Adică raţionali.

τὴν φιλοσοφίαν ἐκ δαιμόνων τε φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν διισχυρίζῃ». Μετὰ τοῦτο δ' αὖθις, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος αὐτὸς ἑαυτοῦ, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης», φησίν, «ἣν αὐτοὶ πρεσβεύομεν, τὰς αὐτὰς ἡμῖν ἀφῆκας φωνάς». Πῶς ἄν τις μᾶλλον δείξειεν ἑαυτῷ ἀντικείμενος ὤν; Ἀλλ' ἐκεῖνο πόθεν ἔχεις λαβών, ὡς ἐκ δαιμόνων φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν τὴν φιλοσοφίαν διισχυρίζομαι; «Ὅτι», φησί, «τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἄκρους παράγεις λέγοντας ἀριδήλως ἐκ δαιμόνων ἐπιπνοίας τὴν γνῶσιν δέξασθαι». τί οὖν διὰ τούτου συμπεραίνομεν ἐκεῖ; Βούλει προθῶμεν αὐτὰ τὰ ῥήματα; Ἆρ' οὖν «Θεοῦ σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχήν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλούσης ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀφίπταται· Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίαν εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας αὐτῶν σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἁπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας· εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναταί τις ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων, πῶς ἂν δυνηθείη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι;» Τί οὖν ἐστιν ὅ φαμεν; Τοὺς ἐκ δαιμόνων τὴν ἑαυτῶν σοφίαν εἰπόντας 'δαιμονιώδεις' παρὰ τοῦτο σοφοὺς εἶναι ἀποφαινόμεθα. Σὺ δὲ δι' ὃ τῶν εἰρηκότων κατεψηφισάμεθα, τοῦθ' ἡμῖν προφέρεις. Δέδοικα μὴ καὶ σοῦ τῇ γλώττῃ βάσκανός τις δαίμων τὸ συκοφαντεῖν ἐνηχεῖ. Δαιμονιώδη μὲν οὖν ἡμεῖς τὴν τῶν ἀσεβῶν σοφίαν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ κακοδοξίας προσείπομεν, Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος πλάσματα τοῦ πονηροῦ τοὺς κακοδόξους ὠνόμασεν· ἆρ' οὖν ἐκ τοῦ πονηροῦ τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι τούτους ἐδόξαζεν;

spui sus şi tare că filosofia e de la demoni şi tot la demoni duce". Pe urmă, parcă uitând ce-a spus, zice iarăşi: „Despre această filosofie pe care o predicăm ai spus aceleaşi lucruri ca şi noi". Cum ar putea mai bine să arate că se bate cap în cap cu sineşi? Apoi, de unde ai scos-o că eu spun sus şi tare că filosofia a apărut de la demoni şi tot la demoni duce? „Deoarece", zice, „spui de vârfurile elinilor că au numit limpede obârşia cunoaşterii lor a fi însuflarea cea de la demoni". Şi ce încheiere tragem de aici? Vrei să vedem înseşi cuvintele cu pricina? Aşadar, „vom spune", oare, „că pe înțelepciunea lui Dumnezeu au avut-o cei ce spun vădit despre ei înşişi unele ca acestea? Nu, câtă vreme sîntem în toate minţile şi slujitori ai înțelepciunii adevărate, care nu intră în sufletul cel mârşav şi plăcut demonilor, şi dacă a apucat să intre în el îşi ia zborul de acolo când sufletul se schimbă în rău. „Căci Duhul Sfânt al învăţăturii Se va depărta de la gândurile cele fără pricepere" (*Înțelepciunea lui Solomon* 1, 5), după Solomon, cel ce a avut parte de înțelepciunea lui Dumnezeu şi a scris despre aceasta. Şi atunci, cine e mai nepriceput decât cei care se mândresc că sînt (de)săvârşiți de demoni şi dau mărturie că aceştia le-au dăruit înțelepciunea pe care o au? Că nu despre filosofie îndeobşte spunem acum ceea ce spunem, ci despre filosofia unora ca aceştia – că dacă potrivit lui Pavel nu poate cineva nici să bea „paharul Domnului şi paharul demonilor" (v. *1 Corinteni* 10, 21), cum ar putea cineva să aibă înțelepciunea lui Dumnezeu şi să fie însuflat de demoni?". Ce înseamnă, dar, ceea ce am grăit? Cei care spun că înțelepciunea lor este de la demoni sînt înțelepți demonici, am arătat noi, pe temeiul propriilor lor cuvinte – iar tu ne impuți nouă osânda pe care şi-au rostit-o cu gura lor, încât mă tem că şi limba ta este mişcată spre pârâ mincinoasă de vreun demon zavistnic. Aşadar, noi am numit „demonică" înțelepciunea necinstitorilor [de Dumnezeu] datorită relelor socotințe dintr-însa, iar Grigorie cel numit cu numele cuvântării de Dumnezeu le-a zis celor cu socotință rea

Οὔμενουν, ἀλλ' αὐτῶν τὴν πονηρὰν δόξαν διασύρει διὰ τοῦ τοιούτου προσρήματος. Φανερὸν οὖν οὐδὲν ἧττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ὡς καὶ ἡμεῖς τὴν πονηρὰν χρῆσιν οὐκ ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα κακίζομεν.

[14] Συνείρει δὲ τούτοις ἐφεξῆς καὶ δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν, ἐκ δαιμόνων εἶναί με λέγων καὶ τὴν ἀστρονομικὴν μέθοδον, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτά, τῶν τε φιλοσόφων ἐκείνων καὶ τῶν ἀστρονόμων, καταψηφίζομαι. Καὶ πολλὰ ταύτην ἐγκωμιάσας αὐτός, εἶθ' ὡς ἀκούσας «εἰκονογνώστης» βαρέως ἤνεγκεν, ὥσπερ ἂν οὐκ αὐτὸς ὢν ὁ πρότερος τῷ τῆς ἐκκλησίας ἀκριβεστέρῳ μέρει, καθάπερ αἱρεσιώταις, καινὴν καὶ δεινὴν ἐπωνυμίαν πρὸς διαβολὴν ἐπιθείς. Ἀλλ' οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ μεταβαλὼν περὶ ταυτησί φησι τῆς ὕβρεως δυσχεραίνειν οὐκ ἄξιον, ὡς Χριστοῦ μαθητής, οὐδὲ τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι τῆς ἐντολῆς μεμνημένος, ὁ πολλαπλασίως ἀνθυπενεγκὼν καὶ ἀκρατῶς πάσῃ καθ' ἡμῶν κεχρημένος διαβολῇ. Καίτοι τείνει μὲν ἡμῖν τὰ πρότερα τῶν συγγραμμάτων πρὸς ἐκεῖνον οὐδαμῶς, πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τῆς φήμης θρυλούμενα καὶ πρὸς τοὺς λόγους ἀντεπεξάγω τὸν λόγον, οὐ πρὸς τὸν λέγοντα· καὶ τοσοῦτον ἀπέχω συκοφαντίαις χρῆσθαι περὶ τοὺς ἐκείνου λόγους, ὥσπερ ἐκεῖνος περὶ τοὺς ἡμετέρους, ὥστε καὶ τὰ χείρω τῶν ὑπ' ἐκείνου λεγομένων παρῆκα. Τὸ δὲ μεῖζον ὡς οὐχ ὑπὲρ ἐμαυτοῦ γράφω, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζομένων ἁπλουστέρων ἀδελφῶν, τὸ βάρος ἐκείνων αὐτὸς βαστάσας κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν. Ἐκεῖνος δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ γράφει καὶ πρὸς ἐμέ σαφῶς ἀποτείνεται καί, τῶν ἐμῶν ῥητῶν ἔστιν ἃ φανερῶς προβαλλόμενος, πολύς γίνεται διαστρέφων καὶ ἀντικείμενος. Τὸ δὲ χεῖρον ὅτι αὐτὸς τῆς ἐπηρείας ταύτης καὶ ἄρξας καὶ ἀμυνόμενος, εἶθ' ὡς μήτ' ἄρξαντα μήτ' ἀμυνόμενον δικαιοῖ αὐτὸς ἑαυτὸν ὡς

[20] *Cuvântul* 45, P.G. 36, 657D.

[21] Este vorba, probabil, de „omfalopsihi".

„făpturi ale vicleanului"[20]. Credea, oare, Grigorie că aceştia îşi au naşterea de la cel viclean? Nicidecum, ci e vădit că printr-o astfel de numire ocărăşte socotinţa lor cea rea. Este, deci, cu nimic mai puţin vădit, dacă nu cumva chiar mai vădit, că nici noi nu prihănim filosofia în sine, ci reaua ei întrebuinţare.

[14] Cu acestea mai împleteşte şi o a doua pârâ mincinoasă aşijderea celei dintâi, cum că eu am zis a fi de la demoni cercetarea astronomică, deoarece osândesc aceleaşi lucruri la aceiaşi oameni, adică la filosofii aceia şi la astronomi – şi după ce o laudă mult pe aceasta se supără auzind numirea „iconognoşti", de parcă nu el este cel care, clevetind, a pus primul poreclă nouă şi cumplită[21] părţii celei mai cu acrivie a Bisericii, ca unor eretici. Nu după mult se răzgândeşte însă şi zice că nu se cuvine lui, ucenic al lui Hristos, a se supăra pentru asemenea jignire, nici a plăti cu aceeaşi monedă – el, care a răspuns la orice vorbă cu o mulţime şi s-a slujit împotriva noastră, fără frâu, de toate clevetirile cu putinţă, deşi cele dintâi dintre scrierile noastre[22] nici măcar nu-l ţinteau cumva pe el, ci ţinteau cele ce se zvoneau, şi cuvântul mi-l aduc împotriva cuvintelor, nu împotriva celui care le scrie, şi sînt atât de departe de a veni cu pâri mincinoase împotriva cuvintelor lui – aşa cum face el cu ale mele – încât chiar am lăsat deoparte cele mai rele dintre lucrurile pe care le spune. Mai mult decât atât, nu ca să mă apăr pe sinemi scriu, ci ca să-i apăr pe fraţii mai simpli care sînt ocărâţi, purtând eu povara lor, după porunca apostolească (v. *Galateni* 6, 2), pe când acela scrie ca să se apere pe sineşi, şi pe mine mă ţinteşte în chip limpede, şi, citând multe dintre spusele mele, în chip învederat răstălmăceşte mult şi este foarte răuvoitor – şi mai rău este că, însuşi începând ocărârea şi răzbunându-se, ca şi cum nici n-ar fi început, nici nu s-ar răzbuna se îndreptăţeşte pe sineşi cum că e ucenic al

[22] Prima *Triadă*.

Χριστοῦ μαθητήν, «ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως».

[15] Ἀλλὰ γὰρ ὥσπερ ἀναβαθμοῖς κακῶν χρώμενος, ἐπὶ τὰ χείρω προκόπτει καὶ κατὰ τῶν ἁγίων χωρεῖ, νῦν μὲν ἀναίδην ἀντιλέγων αὐτὸς αὐτοῖς, νῦν δ' ἀντιλέγοντας ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἐλέγχων, ἔστι δ' οὗ καὶ τὰς αὐτῶν ῥήσεις παραχαράττων καὶ προβαλλόμενος. Τοῦ γὰρ σοφοῦ τὰ θεῖα Γρηγορίου τοῦ Νύσσης οὐχ ὁμοίαν τὴν διαγωγὴν εἶναι λέγοντος ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ τε διὰ πάσης ἀρετῆς ἥκοντος καὶ τοῦ μηδὲ ὅλως μετεσχηκότος τοῦ βίου, τῷ νήπιον ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μεταχωρῆσαι πρὸς ὥρας ἀναρπασθὲν («ὁ μὲν γὰρ διὰ πάσης» φησίν, «αἰσθήσεως καὶ παντοίας παιδεύσεως ἔγνω καὶ εὑηρέστησε Θεόν, τὸ δὲ ἀγύμναστον καὶ ἀτριβὲς τὴν διάνοιαν διῆλθε τὸν βίον»), αὐτὸ τὸ διὰ παιδεύσεώς τε καὶ τῶν μαθημάτων ὠφεληθῆναί τινα ὁ σοφὸς οὗτος ᾠήθη ἕρμαιον εὑρεῖν κατά τε τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Τοῦ γὰρ μεγάλου Βασιλείου πρὸς μαρτυρίαν ὑπ' ἐμοῦ παρηγμένου καὶ ματαίαν λέγοντος γεωμετρίαν τε καὶ τὴν ἐπὶ τῇ γεωμετρίᾳ σχολήν, ἣν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι, σχήματά τε καὶ σκιὰς καὶ μετεωρολογίαν τὴν παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένην, αὐτὸς ἀντιτίθησιν ὡς μὴ ἀδελφὰ φρονοῦντα τούτῳ τὸν ἀδελφόν, καὶ σὺν ἐκείνῳ καὶ πρὸς ἐμέ ἀντιλέγοντα. Πρὸς ὃν ἄν τις εἴπεν· ὦ θαυμάσιε, ὁ διὰ πάσης ἀρετῆς ἥκων κἀκ τῶν ματαίων ὠφέληται, ὡς καὶ Γρηγόριος φησίν ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐν Ἀθήναις ὠφεληθῆναι, «καταγελάσας δαιμόνων, οὗ θαυμάζονται δαίμονες». Εἴ τις οὖν βλαβερὰν τὴν δεισιδαιμονίαν ἐρεῖ, σὺ τοῦτον ἀντιλέγειν ἐρεῖς τῷ μεγάλῳ; Πάντως ἥκιστα φαίης, εἰ

[23] Grigorie al Nyssei, Despre *pruncii răpiți fără de vreme din această viață*, P.G. 46, 180C – 181AD.

[24] Vasilie cel Mare, *Cuvânt la începutul Pildelor*, P.G. 31, 397 BC. V. şi *Triada 1*, 1, 8.

lui Hristos, *Care ocărât fiind nu răspundea cu ocară, pătimind nu ameninţa, ci lăsa în seama Celuia ce judecă drept* (*1 Petru* 2, 23).

[15] El însă, ca şi cum ar urca pe o scară a răutăţilor, spre cele mai rele înaintează şi se aruncă asupra sfinţilor, ba însuşi grăind împotriva lor cu neruşinare, ba învinuindu-i că grăiesc împotrivă loruşi şi unii împotriva altora, iar câteodată măsluindu-le spusele şi [aşa] punându-le de faţă. De pildă, înţeleptul în cele dumnezeieşti Grigorie al Nyssei spune că petrecerea din viitor a celui care a străbătut toată virtutea nu va fi la fel cu a celui care nici n-a avut parte deloc de viaţă, fiindcă acesta din urmă s-a mutat de aici acolo ca prunc, fiind răpit fără de vreme, „pentru că unul", zice, „prin toată simţirea şi prin instruire de tot felul a cunoscut pe Dumnezeu şi a plăcut Lui, pe când celălalt a ajuns la capătul vieţii fără a-şi exersa şi a-şi căli cugetul"[23]. „Înţeleptului" de Varlaam i s-a părut că în acest gând, potrivit căruia unii au tras folos din instruire şi discipline, a aflat mare chilipir împotriva marelui Vasilie şi a cuvintelor noastre – căci luându-l eu ca martor pe marele Vasilie, care a vorbit de deşertăciunea geometriei şi a îndeletnicirii cu geometria, pe care au născocit-o egiptenii, precum şi a chipurilor, şi umbrelor, şi cercetării celor cereşti, care-i în cinste la haldei[24], el îi aduce împotrivă pe fratele lui[25] cum că acesta nu i-ar fi frate în gândire şi că, grăind împotriva lui, acela grăieşte şi împotriva mea. I s-ar putea răspunde: „O, minunate! Cel ce a străbătut toată virtutea şi din cele deşarte a tras folos, cum zice şi Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu că s-a folosit la Atena de rătăcirea cinstirii demonilor, „batjocorindu-i pe demoni acolo unde demonii sînt în cinste"[26]. Aşadar, dacă cineva va spune că cinstirea demonilor este vătămătoare, tu vei spune că este contrazis de marele [sfânt]? Nicidecum nu

[25] Reamintim că Grigorie al Nyssei era fratele mai mic al lui Vasilie.
[26] Grigorie Teologul, *Cuvântul 43*, P.G. 36, 524C.

μὴ καὶ δεισιδαίμων ἐθέλεις εἶναι. Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τῷ λέγοντι καὶ παρὰ γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ὄνησιν εἶναί τινα γενέσθαι τῷ διὰ πάσης ἀρετῆς ἥκοντι ὁ λέγων ἐκείνην ματαίαν καὶ βλαβερὰν ἀντιλέγει. Συνεργεῖ γὰρ τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ προαιρέσει οὐ καλῇ καὶ σάρξ ὄφεως τροφὴ γίνεται σωτήριος, ἀλλὰ θανατωθέντος αὐτοῦ καὶ μετασκευασθέντος μεγαλοτέχνου μεθόδοις ἰατρικῆς. Οὐδὲ γὰρ ἐπ' ἐκείνων οἱ ἐξευρόντες Αἰγύπτιοι καὶ οἱ τετιμηκότες Χαλδαῖοι ὡς πρὸς θεογνωσίαν λυσιτελούσας γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν ἐξεῦρόν τε καὶ ἐτίμησαν, ἀλλ' οἷόν τι δεινὸν διατείχισμα μέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἀνήγειραν καὶ διὰ τῶν μαθημάτων σεμνολογήσαντες ἀνήγαγον μὲν πρὸς ἀστέρας τὸ παρ' ἀνθρώπων τῷ θεῷ ὀφειλόμενον σέβας, κατέσπασαν δὲ τὴν αἰτίαν τῶν τε ὄντων καὶ γινομένων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ταῦτα.

[16] Ὁρᾷς ὅπως ὄφις νοητός, τό γε εἰς ἐκείνους ἧκον, ταυτὶ τὰ μαθήματα χωρίζοντα τοῦ Θεοῦ δι' ἀπάτης τὸν ἄνθρωπον; Εἰ δ' ὁ διὰ πάσης ἀρετῆς ἥκων καὶ δι' αὐτῶν ὤνατο, ἀλλὰ καθελών τε καὶ διελὼν καὶ συσκευασάμενος καὶ σὺν λόγῳ χρησάμενος, ὡς αὐτὸς εἰσηγοῦμαι πρὸς ὃν ἀντιλέγειν κακῶς προήρησαι, πρὸς δὲ μηδ' ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνῃ καταγηράσας, ἀλλὰ συνιδὼν ὧν ὑπεροράν δέον, ὡς καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας, ἑλόμενός τε τὴν ὠφέλιμον παιδείαν καὶ ἀποταγὴν ποιησάμενος τῆς ἀνονήτου καὶ βλαβερᾶς, ὡς ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, Βασίλειος ὁ καλῶς τὸν 'αἰγύπτιον πλοῦτον', τὴν ἔξω δηλαδὴ παίδευσιν, κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον ἐμπορευσάμενος, εἶτα τὴν ἡλικίαν προήκων ἀποταξάμενος ταύτῃ καὶ δῆλος ὢν ἐν αἰσχύνῃ τιθέμενος τῆς ἀγόνου ταύτης παῖς τουτέστι μαθητὴς ὀνομάζεσθαι, κατὰ τὸ περὶ Μωσέως ὑπὸ

[27] Vezi *Triada* 1, 1, 11.
[28] Grigorie Teologul, *Cuvântul 21*, P.G. 35, 1088B.
[29] Vasilie cel Mare, *Cuvânt la începutul Pildelor*, P.G. 31, 397C.

vei zice aşa ceva, fără numai dacă vei vrea să fii închinător al demonilor. Aşadar, într-acelaşi chip, nici cel care spune că omul ce a străbătut toată virtutea poate trage folos şi de pe urma geometriei şi a celorlalte discipline nu este contrazis de cel care numeşte „deşartă" şi „vătămătoare" geometria, fiindcă şi răul împreună-lucrează uneori cu binele, însă nu din bună voire, şi carnea de şarpe mântuieşte, dar numai după ce şarpele este omorât şi preschimbat prin mijloacele măiestrei ştiinţe a doctorilor, că nici egiptenii, care au născocit geometria, şi haldeii, care cinstesc astronomia, nu le-au născocit şi cinstit pe acestea ca pe nişte lucruri ce folosesc spre cunoştinţa de Dumnezeu, ci le-au ridicat ca pe un cumplit perete despărţitor între Dumnezeu şi oameni şi, lăudându-se cu disciplinele, pe de o parte au înălţat stelelor cinstirea cuvenită lui Dumnezeu din partea oamenilor, iar pe de alta au pus tot pe seama lor pricinuirea celor ce sînt şi se fac, smulgându-o de la Dumnezeu.

[16] Vezi cum şarpe înţeles cu mintea s-au făcut lor disciplinele acestea, depărtându-l pe om de Dumnezeu prin amăgire? Iar dacă cel ce a străbătut toată virtutea a tras folos până şi din acestea, l-a tras numai doborându-le, şi măcelărindu-le, şi pregătindu-le, şi folosindu-le cu socotinţă[27] (precum îţi arăt eu, iar tu, în rău chip, ai ales să mă contrazici), fără a îmbătrâni în cercetarea vreunuia dintre lucrurile deşarte[28], ci pricepând ce trebuie dat deoparte, la fel ca marele Athanasie alegându-şi învăţătura cea de folos şi lepădând pe cea fără folos şi vătămătoare, precum grăieşte marele Vasilie[29] – Vasilie, cel ce bine a negustorit în vremea tinereţii sale „bogăţia egipteneasc㔍[30], adică instruirea cea dinafară, apoi, ajungând în puterea vârstei, s-a lepădat de aceasta şi se ruşina în chip vădit a se numi copil, adică ucenic, al sterpei acesteia, după cum spune fratele său despre Moisi: „Că dacă fiica împăratului cea stearpă şi

[30] Grigorie al Nyssei, *Despre viaţa lui Moisi*, 2:116, *SC 1, Paris, 1968.*

τοῦ ἀδελφοῦ εἰρημένον· «εἰ γὰρ ἡ ἄγονός τε καὶ στεῖρα βασιλέως οὖσα θυγάτηρ, ἣν οἶμαι», φησί, «τὴν ἐξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν, ὑποβαλλομένη τὸν νέον μήτηρ τοῦ τοιούτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρὸς οἰκειότητα, ἕως ἄν τις τὸ ἀτελὲς τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ βλέπῃ· ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περὶ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνην ἡγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἄγονος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ ἔξωθεν παίδευσις, ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἡ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηνέμιοί τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρίν εἰς τὸ φῶς ἐλθεῖν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτῃ συζήσῃ, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρὰ ταύτῃ σεμνῶν.

[17] Οὕτω τὰ αὐτὰ φρονοῦσιν ἀλλήλοις οἱ ἅγιοι καὶ ἡμεῖς ἐκείνοις ἀσφαλῶς ἑπόμεθα. Σὲ δὲ τὸν σαφῶς καὶ τὰς ῥήσεις τῶν ἁγίων παραχαράττοντα, πῶς ἐξηγητὴν ἐκείνων δεξαίμεθα; Τούτου γὰρ τοῦ μηδ' ἀνθρώπους ἀξιοῦντος τοὺς καθ' Ἕλληνας σοφοὺς καλεῖν καὶ τὸ δύνασθαι γενέσθαι τούτους κατ' ἀνθρώπους ἐπιδιστάζοντος, καὶ ταῦτα παρ' οὐδὲν ἕτερον ὅτι μὴ τῷ διὰ βίου τῇ φιλοσοφίᾳ ταύτῃ προσέχειν καὶ τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν μαθήμασι, τούτου τοίνυν περὶ τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόντος βίου διεξιόντος, ὡς «εἶδεν, ἤκουσεν, ἐπαιδεύθη γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ πᾶσαν μέθοδον, καὶ πρό γε τούτων τὴν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν», καὶ διὰ τῆς ἐνικῆς πτώσεως τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ μόνῃ προσμαρτυροῦντος τὴν τελείαν κάθαρσιν, αὐτὸς διαστήσας τὸν λόγον τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀμείψας εἰς πληθυντικὸν ῥῆμα τὴν

[31] În sensul de „avortate".
[32] Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi*, 2:11, *SC 1, Paris, 1968.*
[33] Adică Nysseanul.
[34] Adică pământească.

neroditoare (prin care socot că se înţelege, propriu-zis, filosofia cea dinafară), înfiindu-l pe prunc, a făcut a fi numită maică a lui, raţiunea îngăduie ca atâta vreme să nu se lepede omul de maica cea cu nume mincinos cât vede în sineşi nedesăvârşirea vârstei – iar cel ce s-a ridicat la înălţime, precum am aflat despre Moisi, va socoti că e ruşine să se numească fiu al celei sterpe, căci stearpă este, cu adevărat, instruirea cea dinafară, pururea chinuindu-se să nască şi niciodată ajungând să nască rod viu – că ce rod al îndelungilor sale dureri de naştere a dat la iveală filosofia? Au nu toate, [fiind] seci şi neîmplinite, sînt lepădate[31] înainte de a ajunge în lumina cunoştinţei de Dumnezeu, în stare, poate, să se facă oameni [deplini] de nu s-ar ascunde tot timpul în sânurile înţelepciunii celei sterpe?"[32]. Şi atunci, să împreună-vieţuiască omul cu aceasta doar atât cât să nu pară neîmpărtăşit de lucrurile cele de cinste ale ei.

[17] Aşadar, sfinţii cugetă la fel întreolaltă, şi noi urmăm lor fără de poticnire – iar pe tine, care şi graiurile sfinţilor le măsluieşti în chip vădit, cum să te primim drept tâlcuitor al lor? Pentru că el[33] nici „oameni" nu îi învredniceşte a se numi pe înţelepţii elinilor, îndoindu-se că ar putea aceştia să ajungă ca oamenii – iar asta numai şi numai fiindcă toată viaţa lor s-au ţinut de această filosofie şi de disciplinele filosofice; şi lămureşte, dar, pe larg că cine s-a împărtăşit din plin de viaţa de aici[34] „a văzut, a auzit, a fost învăţat geometria, şi astronomia, şi ştiinţa toată, şi mai întâi de toate filosofia Scripturii de Dumnezeu însuflate, care aduce sufletului curăţirea desăvârşită"[35], prin folosirea singularului dând mărturie că doar Scriptura de Dumnezeu însuflată aduce curăţirea desăvârşită. Varlaam însă, rupând această spusă de cele dinaintea ei, şi schimbând singularul în plural, şi în loc de „aduce" zicând „aduc", şi adăugându-l [cu de la sine putere] pe „acestea", şi cu rea[36] voinţă

[35] Grigorie al Nyssei, *Despre pruncii răpiţi fără de vreme din această viaţă*, pg. 86, r. 19, Gregorii Nysseni opera, Leiden, 1986.
[36] Literar „strâmbă".

ἑνικὴν πτῶσιν καὶ ἀντὶ τοῦ 'ἐπάγουσαν' 'ἐπάγουσιν' εἰπὼν καὶ προσγράψας τὸ 'ταῦτα' καὶ τὰς ἀνωτέρω αἰτιατικὰς στρεβλῇ γνώμῃ πρὸς εὐθεῖαν μετενεγκών, ὡς τελείαν ψυχῆς κάθαρσιν τὴν γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας εἴδησιν εἰπόντα παράγει τὸν ἅγιον. «Ἄκουσον δή», φησί, «καὶ ἃ λέγει περὶ τῶν μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· γεωμετρία τε γὰρ καὶ ἀστρονομία καὶ ἡ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ κατανόησις καὶ πρό γε τούτων ἡ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφία, τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα κάθαρσιν ταῖς ψυχαῖς». Ὦ παντόλμου καὶ χειρὸς καὶ γλώττης καὶ διανοίας· καίτοι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος καὶ θεόπνευστον μόνην προσεῖπε τὴν τῆς θείας Γραφῆς φιλοσοφίαν, ἵν' ἐκεῖνα μὲν αἰσθήσει δείξῃ συντάττων καὶ ταῖς ἀπ'αὐτῆς πρὸς θεοσέβειαν συντελείαις, τὴν δ' ἱερὰν Γραφὴν τοσοῦτο διαφέρουσαν μαθημάτων, ὁπόσον καὶ τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων διενήνοχεν, ὁ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐδυνήθη, μᾶλλον δὲ ἐβουλήθη, συνιέναι, ἀλλ' ὅπερ αὐτὸς ἀρχόμενος τοῦ λόγου πεποίηκε, συνάψας δολίως τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα καὶ τὴν θείαν Γραφὴν καὶ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τούτων ἀποφηνάμενος τέλος, τοῦτο νῦν ὡς εἰρηκότα διαβάλλει τὸν ἅγιον, καίτοι ἐκεῖνος ἐνταῦθα οὐ τὴν εἴδησιν τῶν ὄντων λέγει κάθαρσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξ εἰδήσεως τῶν ὄντων τοῦ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντος κατάληψιν.

[18] Εἰ δή τις μὴ κατασαπεὶς ἐν τοῖς βιβλίοις μηδὲ καταγηράσας ἐν τῇ τούτων ἐρεύνῃ τοσοῦτον ἐπέγνω Θεόν, ὡς πάντα ἐφέμενος τούτῳ καθαρῶς προσχωρῆσαι, πόσῳ καθαρώτερος τοῦ πάντα φυλοκρινοῦντος καὶ τὴν εἴδησιν ἁπάντων δοκοῦντος ἔχειν, εἶτα περὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπτοημένου καὶ πρὸς τοῦτον κενοῦντος τὸ φιλοῦν τῆς ψυχῆς τὸ πᾶν ἢ τὸ πλέον καὶ τὸν ὑπὲρ πάντα μὴ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἠγαπηκότος Θεόν; Ἄλλως τε, εἰ μὲν τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν εὑρήκασι Ἕλληνες, καλῶς καὶ σὺ τούτοις

[37] Că aduce desăvârşita curăţire a sufletului.
[38] Literal „contribuţiile".

prefăcând acuzativele de mai sus în nominative, ni-l înfățișează pe sfânt spunând, chipurile, că desăvârșita curățire a sufletului este cunoașterea geometriei și astronomiei. „Ascultă", zice, „și ce spune despre discipline dumnezeiescul Grigorie al Nyssei, că geometria, și astronomia, și înțelegerea cea prin număr, și în primul rând filosofia Scripturii de Dumnezeu însuflate – acestea aduc sufletelor curățirea desăvârșită". Ce mână, și limbă, și cuget preaobraznice! Deși cuvântătorul de Dumnezeu și de Dumnezeu însuflatul acela vorbea doar de filosofia dumnezeiești Scripturi[37], ca pe acelea să le arate de o tagmă cu simțirea [trupească] și cu foloasele[38] pe care le aduce aceasta spre cinstirea de Dumnezeu, iar sfânta Scriptură să o arate că se deosebește de discipline tot atât cât și cele dumnezeiești se deosebesc de cele omenești, însă acesta nici așa nu a putut – mai bine zis nu a voit – să priceapă[39], ci îl înfățișează acum în chip mincinos pe sfânt spunând ceea ce el însuși[40] a ticluit la începutul cuvântului, unind în chip viclean disciplinele elinești cu dumnezeiasca Scriptură și declarând că unul și același e scopul lor, măcar că sfântul numește acolo „curățire" nu cunoașterea celor ce sînt, ci cuprinderea [cu mintea], din cunoașterea celor ce sînt, a ceea ce, prin covârșire, nu este.

[18] Dacă cineva, neputrezindu-se între cărți, nici îmbătrânind în cercetarea acestora, L-a cunoscut pe Dumnezeu atât de mult încât, lăsând toate, de Acesta se apropie în chip curat, cu cât este acesta mai curat decât cel care ia toate la puricat și crede că știe toate, care se dă în vânt după această lume, și apoi spre aceasta își deșartă toată puterea iubitoare a sufletului sau cea mai mare parte a ei, și nu-L iubește din tot sufletul și din toată inima pe Dumnezeu, Cel mai presus de toate? Dealtfel, dacă în cele ce sînt au aflat adevăr elinii, bine faci și tu atunci când, luându-te după ei, afirmi

[39] Vezi psalmul 35, 4. Expresia este preluată și în antifonul al 2-lea, privitor la Iuda, de la Utrenia din Vinerea Mare.
[40] Varlaam.

ἑπόμενος διὰ τῶν κατ' ἐκείνους μαθημάτων ταύτην εὑρεῖν ἰσχυρίζῃ, ἐπεὶ δ'ἐκεῖνοι γνώσεως ὑψώματα κατὰ Θεοῦ ἐγείρειν ἐπιχειρήσαντες, μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς Χαλάνης τὸν πύργον οἰκοδομούντων διῃρέθησαν τὰς γλώσσας, ὡς μὴ διαφωνεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀλλήλων φωνεῖν, τίνι τῶν ἀντιφωνούντων αὐτὸς δώσεις τὴν τῆς ἀληθείας οἰκοδομήν, ὅπως ἑπόμενοι τούτῳ διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς διὰ πάντων ἀληθείας εὕροιμεν; Ἡμεῖς ἐκεῖνον μόνον ἴσμεν ὄντα τῆς ἀληθείας εὑρετὴν καὶ ῥήτορα, ὃς ἀπὸ Θεοῦ λαλεῖ, ὅς φησιν, «ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν»· καὶ πάλιν, «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν». Τούτῳ τοίνυν ἡμεῖς καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν μετὰ τῆς προσηκούσης ἑπόμενοι πίστεως, πρὸς κτῆσιν θείας καὶ σωτηρίου σοφίας χειραγωγούμεθα· δεῖν δ' οὗτος οὐκ ἔγνω λόγους ἐξαγγέλλειν ἡμῖν κτισμάτων καὶ διὰ διαιρέσεως καὶ ἀναλύσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ὁρισμῶν παιδεύειν καὶ προάγειν ἡμᾶς. Διατί; Ὅτι «ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Πρὸς ὃν σὺ σαφῶς ἀντιλέγων φωραθείς, ἐσκοτισμένους καὶ ἀνάγνους καὶ ἀτελεῖς ἀποφαινόμενος τοὺς μὴ εἰδότας τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, εἶτ' οὐκ ἐντρέπῃ οὐδὲ ἐγκαλύπτῃ οὐδὲ καταδύσει σαυτόν, ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ τῷ ψεύδει καὶ τῇ κακίᾳ προστίθης, τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολὰς τῶν μαθημάτων ἄνευ μὴ δύνασθαι φάσκων καθᾶραι καὶ τελειῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἡμῖν δ' εἰ καὶ ἀναμφισβήτως ἀκριβοῦς ἦν ἀληθείας ἡ τῶν Ἑλλήνων παιδεία, οὐδ' οὕτως ἂν διαφερόντως περισπούδαστος ἐτύγχανεν οὖσα· καὶ τούτου γὰρ ἀπόντος τοῦ μέρους τῆς ἀληθείας, ἡ ἀληθὴς μακαριότης ἀνύσιμος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀμφισβητήσιμον ἡ τῶν Ἑλλήνων ἔχει παιδεία, πῶς ἂν σε παραδεξαίμεθα λέγοντα πρὸς ἓν καὶ ταὐτὸ φέρειν ταύτην εἶδός τε καὶ τέλος τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένῃ

[41] Vezi *Triade* 2, 3, 3.

[42] În funcție de context, διαίρεσις poate însemna și „diviziune", și „distincție", în logică însemnând în mod mai specific divizarea genului

că adevărul prin disciplinele lor se află – însă de vreme ce, apucându-se ei să ridice împotriva lui Dumnezeu înălţimile cunoaşterii, li s-au amestecat limbile mai vârtos decât celor ce zideau turn în Halan (v. *Isaia* 10, 9), încât nu numai că nu se înţeleg între ei, ci şi grăiesc unii împotriva altora, căruia dintre cei ce se contrazic îi vei încredinţa zidirea adevărului, ca, urmând lui, să aflăm prin adevărul acesta izvorul adevărului celui prin toate [pătrunzător][41]? Noi îl ştim a fi aflător şi vorbitor al adevărului numai pe cel ce de la Dumnezeu vorbeşte, care zice: *Noi mintea lui Hristos avem* (*1 Corinteni* 2, 16) şi: *Noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu* (6). Deci, doar acestuia şi celor asemenea lui urmând cu credinţa cuvenită, sîntem călăuziţi la dobândirea înţelepciunii dumnezeieşti şi mântuitoare – iar acesta tocmai că nu a găsit cu cale a ne vesti nouă despre raţiunile celor create şi prin diereză[42], şi analiză, şi silogism, şi definiţii a ne învăţa şi a ne face să propăşim. De ce? Fiindcă „de nu ştim adevărul din acestea, cu nimic nu sîntem împiedicaţi a dobândi fericirea cea din făgăduinţe", potrivit marelui Vasilie[42b] – pe care prins fiind tu că îl contrazici (de vreme ce declari că cei ce nu ştiu adevărul cel din unele ca acestea sînt întunecaţi, şi neştiutori, şi nedesăvârşiţi) nu te sfieşti, nici nu te ruşinezi, nici nu îţi vine să intri în pământ, ci stărui în minciună şi adaugi la răutate zicând că fără discipline poruncile lui Dumnezeu nu pot să-l curăţească şi să-l desăvârşească pe om. Din partea noastră însă, chiar dacă instruirea elinilor ar fi dat în chip neîndoielnic un adevăr precis, nici atunci n-ar fi meritat o sârguinţă deosebită, de vreme ce adevărata fericire îl împlineşte pe om chiar şi în lipsa acestei părţi a adevărului – iar întrucât şi pe adevărul acesta îl are îndoielnic învăţătura elinilor, cum să ne învoim cu tine, care zici că duce la unul şi acelaşi fel [de înţelepciune] şi scop cu Înţelepciunea Cea de

în specii. Sensul precis nu este esenţial aici, fiind vorba de ineficacitatea metodelor filosofice în viaţa duhovnicească.

[42b] PG 31, 397C.

σοφίᾳ, τῇ ὄντως ἀληθεῖ, τῇ ὄντως σωτηρίῳ, τῇ τῷ αἰῶνι τούτῳ μὴ συνδιαλυομένῃ;

[19] Μετὰ δὴ τὸ μεγαλορῥημονῆσαι, ὡς ὑπευθύνους ἡμᾶς λαβών, ἅτε τοῖς παρακεχαραγμένοις ὑπ' αὐτοῦ ῥητοῖς ἀντιλέγοντας, πρὸς αὐτοὺς διακηρύττεται τοὺς λογικοὺς οὐρανούς, τοὺς ἀποστόλους λέγω. Τοῦ μὲν γὰρ ἀδελφοθέου δύο σαφῶς λέγοντος σοφίας, τὴν μὲν ἄνωθεν, τὴν δὲ κάτωθεν, καὶ τὴν μὲν ἁγνὴν καὶ ἐπιεικῆ, τὴν δὲ ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη, καὶ τοῦ Παύλου δύο σοφίας ἐμφήναντος τῷ λέγειν «ἐπεὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν», αὐτὸς διαῤῥήδην μάχεται τοῖς δύο ἢ καὶ πλείους λέγουσι σοφίας, καὶ τὸ αἴτιον ὅτι «μηδείς πω», φησίν, «ὡρίσατο τὴν τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος γνῶσιν σοφίαν». Ἀλλὰ μὴν ὁ ἀδελφόθεος, ὦ φιλόσοφε, τὴν μὲν γνῶσιν τοῦ ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς δεικνύντος τὰ ἔργα αὐτοῦ σοφίαν ὡρίσατο ἁγνὴν καὶ οὐράνιον, τὴν δὲ γνῶσιν τοῦ μὴ ζῶντος ἐν ἀναστροφῇ καλῇ σοφίαν ὡρίσατο ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη καὶ ἐπίγειον. Εἰκότως· ἡ γὰρ αὐτὴ τοῖς τρόποις τῶν κεκτημένων συμμεταβάλλουσα, τὰς ἐναντίας σοφίας ταῖς ψυχαῖς ἐνειργάσατο· ἄλλως τε, εἰ μηδενὸς ἐπιστήμη φιλοσοφία ἐστίν, οὐδὲ φιλόσοφός ἐστιν οὐδείς οὐδαμοῦ καὶ ἀπολώλεκας σὺ σαυτὸν διὰ τοὺς σαυτοῦ λόγους, ὦ φιλόσοφε, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως σε ὀνομάσω, ἐν οὐδεμιᾷ ψυχῇ κατὰ σὲ τῆς φιλοσοφίας ἐχούσης ἵδρυσιν, μηδ' ἐπωνύμου ταύτης τῶν ἁπάντων οὐδενὸς ὄντος.

[20] Τί δ' ὁ λέγων «σοφία πρώτη σοφίας ὑπεροράν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν», ἣν καὶ ἐπαινεῖν καὶ «ἀσπάζεσθαι», φησίν, «ὡς τὴν

[43] Polisemia cuvântului εἶδος face ca înțelesul acestei ultime fraze să prezinte o anumită ambiguitate. Dintre multiplele variante de traducere posibile am ales-o pe cea care în contextul general al *Triadelor* ni s-a părut a fi cea mai potrivită.

la Dumnezeu, Cea cu adevărat adevărată, Cea cu adevărat mântuitoare, Cea care nu se destramă odată cu acest veac?[43]

[19] După ce spune vorbe mari, trăgându-ne la răspundere pentru că am grăit împotriva măsluirii de către el a cuvintelor [sfinţilor], se ia la harţă cu înseşi cerurile cuvântătoare – cu apostolii, vreau să spun, întrucât în vreme ce fratele-lui-Dumnezeu spune limpede că sînt două înţelepciuni – una de sus, alta de jos, una curată şi blândă, iar cealaltă sufletească şi demonică (v. *Iacov* 3, 15, 17) – şi Pavel două înţelepciuni ne arată grăind: *De vreme ce întru înţelepciunea lui Dumnezeu n-a cunoscut lumea prin înţelepciune pe Dumnezeu* (*1 Corinteni* 1, 21), el se luptă în chip vădit cu cei ce vorbesc de două sau şi mai multe înţelepciuni, sub cuvânt, zice, că „nimeni n-a definit drept înţelepciune cunoaşterea cutărui sau cutărui om". Dar fratele-lui-Dumnezeu, o, filosoafe, a definit drept înţelepciune curată şi cerească cunoaşterea celui ce din petrecerea sa cea bună arată faptele sale (v. *Iacov* 3, 13), [iar] drept înţelepciune sufletească, şi demonică, şi pământească cunoaşterea celui ce nu a vieţuit întru petrecerea cea bună – şi pe bună dreptate, deoarece aceasta, schimbându-se odată cu obiceiurile celor ce au dobândit-o, a lucrat în suflete înţelepciunile ce se bat cap în cap. Dealtfel, dacă filosofia nu este ştiinţă a cuiva, nimeni nu este deloc filosof, şi singur pe sineţi te-ai surpat prin înseşi cuvintele tale, o, filosoafe – sau nici nu ştiu cum să te mai numesc –, de vreme ce după părerea ta filosofia n-are sălaş în nici un suflet, nici nu se poate afla vreun om vrednic a fi numit cu numele ei.

[20] Dar cum rămâne cu cel care a zis: „Înţelepciunea dintâi e a disprețui înţelepciunea ce stă în vorbă şi în antiteze false şi de prisos", şi pe această înţelepciune dintâi ne cheamă să o şi lăudăm şi s-o îmbrăţişăm, zice, ca pe una ce

καταργουμένην σοφίαν νικήσασαν»; Ἆρ' οὐ διαφόρους εἶναι σοφίας δείκνυσι; Τὴν μὲν γὰρ ἐπαινεῖν φησι καὶ ἀσπάζεσθαι πρώτην τε οὖσαν καὶ τὴν ἑτέραν νικῶσαν, τὴν δὲ ὑπεροπτέαν ἡγεῖται καὶ κατηργημένην καὶ ἡττημένην, ἅτε περιττὰς ἔχουσαν καὶ διὰ τοῦτο κιβδήλους τὰς ἀντιθέσεις, ἣν καὶ ἡμεῖς Θεοῦ καλεῖν σοφίαν ἀξιοῦμεν ἥκιστα· τὴν δέ, καὶ κακοδοξίας ἀντεχομένην, οὐκ ἂν ἀπαξιώσαιμεν καὶ πονηρὰν προσειπεῖν, ὁποία ἐστίν ἡ τοῦ Πλάτωνος, μετὰ τῆς ἀκτίστου ὕλης καὶ τῶν αὐθυπάρκτων ἰδεῶν καὶ τῶν δημιουργῶν, τῶν ὑστερογενῶν δαιμόνων, ἔτσι καὶ τὸ αὐτὸ πείθουσι εἶναι καλόν τε καὶ μὴ καλόν, ὅσιόν τε καὶ μή, καὶ ἁπλῶς αὐτὴ ἑαυτῇ διὰ περιττότητα μάτην ἐναντιουμένη, καὶ λέγειν μὲν περὶ παντὸς ἐπιχειροῦσα τοῦ προτεθέντος, περαίνουσα δὲ σχεδὸν συνετὸν οὐδέν, οἷά ἐστι καὶ τὰ σεβόμενα παρ' αὐτῶν, ἃ κατὰ τὸν ἐκ παιδὸς ἱερὸν Σαμουήλ «περανοῦσιν οὐθέν». Εἰ δὲ σύ, τοῖς εἰρήνην ἄγουσι καὶ ταῖς περιττᾶις ἀντιθέσεσιν ἀποταξαμένοις θέλων πολεμεῖν, προφασίζῃ προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, δόγματα καινοτομῶν καὶ ὀνόματα συναιρόμενά σοι πρὸς τὸ φίλερι καὶ φιλόμαχον, ἡμεῖς ἑτοίμως ἐψόμεθα, τῶν συντρόφων ἡμῖν καὶ κοινῇ δοκούντων ἀρίστων νοημάτων τε καὶ ῥημάτων ὀλιγορήσαντες; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Τίς γὰρ δὴ καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐξ ἀνθρώπων γενομένων ἁπάντων, εἰ περιῆσαν, ὑπέσχεν ἄν σοι πειθήνιον οὓς λέγοντι καὶ κατασκευάζοντι ὅτι τέλειος ἄνθρωπος καὶ φιλόσοφος καὶ κεκαθαρμένος ἐστίν ὁ πάντα εἰδώς, ἵν' ἐντεῦθεν συναγάγῃς τὰ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τις ἐπαγγέλλεταί τι εἰδέναι, κἂν θεοσεβὴς ᾖ κἂν μή, καὶ ἀτελῆ καὶ ἄναγνον ἀποφήνῃς τὸν μὴ μεμαθηκότα παρ'

[44] Grigorie Teologul, *Cuvântul 16*, P.G. 35, 936C.

[45] Credința că materia există din veșnicie, alături de conceptele de „idei (forme) eterne" și „demiurgi", constituie unul dintre elementele distinctive pentru filosofia de sorginte platonică. Pentru aceasta, demiurgii sînt ființe ce plăsmuiesc și modelează universul fizic din materia preexistentă, încercând să reproducă în el perfecta ordine a

a biruit înţelepciunea cea desfiinţată?[44] N-arată, oare, că sînt felurite înţelepciuni? Căci zice s-o lăudăm şi s-o îmbrăţişăm cu bucurie pe una, care-i dintâi şi biruitoare a celeilalte, iar pe cea din urmă zice s-o socotim de trecut cu vederea, şi desfiinţată, şi biruită, ca una ce are de prisos – şi, ca atare, false – antitezele, pe care nici noi nu socotim câtuşi de puţin că este cu putinţă să o numim „înţelepciune a lui Dumnezeu", şi când aceasta se ţine şi de reaua socotinţă am socoti-o vrednică şi de numirea „vicleană". De această teapă este înţelepciunea lui Platon, cu materia cea nezidită, şi cu ideile care fiinţează de la sine, şi cu demiurgii[45], adică demonii cei posteriori – înţelepciune care, pe deasupra, vrea să credem că ceea ce este bun şi ceea ce nu e bun, ceea ce este cuvios şi ceea ce nu este cuvios totuna sînt; şi, pe scurt, întrucât ţinteşte ceea ce este de prisos, se împotriveşte sieşi în chip deşert, şi încearcă să vorbească despre toate, dar nu ajunge a săvârşi vreun lucru cu pricepere. Aşa sînt şi cele pe care le cinstesc dânşii, care, potrivit lui Samuil celui din pruncie sfinţit, *nimic nu vor săvârşi* (*1 Împăraţi* 12, 21). Iar dacă tu, vrând să te războieşti cu cei ce păstrează pacea şi s-au lepădat de antitezele de prisos, găseşti îndreptăţiri pentru păcate (v. *Psalmi* 140, 4), născocind dogme şi nume noi care slujesc iubirii tale de ceartă şi de luptă, noi să ne luăm fără preget după tine, nemaipunând preţ nici pe cugetele, nici pe graiurile în care am fost crescuţi şi pe care toţi le socot a fi cele mai bune? Nu, nu se va întâmpla aşa ceva – căci care dintre toţi ceilalţi oameni de acum şi dintre toţi oamenii care au fost vreodată, dacă ar mai fi în viaţă, ţi-ar da crezare cum că om desăvârşit, şi filosof, şi curăţit este cel care ştie toate, ca de aici să tragi încheierea că trebuie să căutăm a învăţa de la oricine pretinde că ştie ceva, fie că este cinstitor de Dumnezeu, fie că nu este, şi-l înfierezi ca nedesăvârşit

„ideilor (formelor)", care constituie arhetipuri ideale ale tuturor creaţiilor. Conceptul a fost preluat, cu diverse modificări, de către gnostici.

Εὐκλείδου μὲν τὴν γεωμετρίαν, ἀριθμητικὴν δὲ παρ' ἄλλου, παρὰ δὲ σοῦ τὴν λογιστικήν, μουσικὴν δὲ καὶ ἀστρονομίαν Πτολεμαίῳ διὰ τῶν κατ' αὐτὸν βιβλίων συγγεγονότα, διαλεκτικήν τε καὶ φυσιολογίαν τὰς ἀριστοτελικὰς πραγματείας ἐκμελετήσαντα; Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν νῦν ἢ τῶν πώποτε νοῦν ἐχόντων Θεὸν εἶναι μόνον τὸν τὰ πάντα εἰδότα;

[21] Καὶ ἵνα τἄλλα τῶν καινῶν ἀκουσμάτων νῦν ἀφῶ καὶ πρὸς τὸ προκείμενον ἐπαναγάγω τὸν λόγον, τίς οὐκ οἶδε καὶ φιλοσοφίαν ἑτέραν μὲν τὴν ἐν λόγοις, ἑτέραν δὲ τὴν ἐν πράξεσι, καὶ τούτων ἑκατέρας πολλὰς καὶ ποικίλας διαφοράς, δι' ὧν μωρά τε καὶ μή, σαρκική τε καὶ πνευματική, ἀντιλεγομένη καὶ ἀναντίῤῥητος, πρόσκαιρος καὶ αἰώνιος ἀναφαίνεται σοφία, πλεῖστον ἑκατέρα σχεδὸν τῆς ἑτέρας διεστηκυῖα σαφῶς; «Ἀλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν αὐτοσοφίαν αὐτὴν ἐπαινῶ, τὴν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἰδέαν, ἥτις μία ἐστίν». Ἀλλ' ὦγαθέ, μόνη μὲν αὐτοσοφία ἴσως ἂν αὕτη κληθείη, μόνη δὲ σοφία ἢ φιλοσοφία, οὔ. Ὅταν μέντοι τῶν ὑπὲρ φιλοσοφίας λόγων αὐτὸς ἀρχόμενος «δεδόσθαι», λέγῃς «ἡμῖν πρὸς Θεοῦ τά τε τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ φιλοσοφίαν μαθήματα», τὰ τῶν θεουργῶν λόγια πάντως οὐχ ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν τάττεις ἐκείνην. Πῶς γὰρ ἂν ἔλεγες ταῦτα καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην, εἰ μὴ διῄρεις αὐτῆς ἐκεῖνα; τί τοίνυν ὀνομάζεις φιλοσοφίαν ἐκεῖ; πότερον τὴν Ἑλλήνων ἢ τὴν ἰδέαν, ἣν ἐνταῦθ' εἶπες; Ἀλλ' εἰ μὲν τὴν τῶν Ἑλλήνων, οὐκοῦν καὶ ταύτην ἐξυμνῶν τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ σαυτῷ ἀντικείμενος, ἐνταῦθ' ὑπεναντίως φάσκων «οὐ ταὐτά ἐστιν, ἐφ' ἃ τὸ τῆς φιλοσοφίας φέροντες ὄνομα ἐξυμνοῦμεν, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐδόξασεν ἢ συνέγραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὐδὲ ταῦτα φιλοσοφία

[46] Varlaam se preocupase în mod deosebit de logică.
[47] Ptolemeu a scris o lucrare în care tratează fundamentarea matematică a intervalelor muzicale.
[48] Aluzie la faptul că Varlaam scrisese lucrări de astronomie, muzică, aritmetică, logică etc.

şi necurat pe cel ce n-a învăţat de la Euclid geometria, de la altul aritmetica, de la tine logica[46], cel care în muzică[47] şi astronomie n-a ucenicit pe lângă Ptolemeu prin cărţile cele după învăţătura lui, iar dialectica şi ştiinţele naturale nu şi le-a însuşit din tratatele aristotelice?[48] Căci care dintre oamenii cu scaun la cap din vremea de acum şi din orice vreme nu ştie că singur Dumnezeu ştie toate?

[21] Şi, ca să las acum deoparte celelalte lucruri nemaiauzite până acum şi să mă întorc unde rămăsesem, cine nu ştie şi că una este filosofia cu vorba, alta e cea cu fapta, şi că multe şi felurite sînt deosebirile dintre ele, prin care înţelepciunea se arată nebună sau nu nebună, trupească sau duhovnicească, cu putinţă sau cu neputinţă de contrazis, vremelnică sau veşnică, şi că între cele două feluri de înţelepciune este, în chip limpede, foarte mare depărtare? „Dar eu", zice, „laud chiar însăşi-înţelepciunea, ideea[49] cunoaşterii pure, care e una singură". Dar, dragul meu, despre însăşi-înţelepciunea s-ar mai putea spune că-i una singură, dar despre înţelepciune sau filosofie, adică iubirea de înţelepciune, nu. Atunci când, începând cuvintele tale în apărarea filosofiei, zici: „Ni s-au dat de la Dumnezeu cuvintele theurgilor şi disciplinele care ţin de filosofie", negreşit că nu pui cuvintele theurgilor în categoria acelei filosofii[50], căci nici n-ai fi putut să spui „acestea" şi „cele din categoria acesteia" dacă n-ai fi făcut deosebire între ea şi acelea. Şi atunci, ce numeşti acolo „filosofie": filosofia elinilor sau „ideea" de care vorbeşti aici? Dacă vorbeşti de a elinilor, te afli lăudând-o pe aceasta din răsputeri, dar şi sieţi împotrivindu-te, că zici aici pe dos: „Nu lăudăm, aplicându-le numele de „filosofie", cele câte a socotit, ori a scris, ori a învăţat, cutare sau cutare, şi nu acestea sînt pentru noi filosofia, ci

[49] „Idee" în sensul platonic de arhetip ideal.

[50] Altfel spus, cuvintele oamenilor însuflaţi de Dumnezeu nu sînt încadrate în categoria respectivei filosofii.

ἡμῖν ἐστιν, ἀλλ' αὐτὴ ἡ τῆς γνώσεως ἰδέα», προσέτι καὶ ὅτι μίαν μὲν ἐνταῦθ' ἰσχυρίζῃ καλεῖσθαι φιλοσοφίαν, τὴν ἰδέαν αὐτήν, ἐκεῖ καὶ ἄλλην αὐτὸς λέγων, τὴν τῶν Ἑλλήνων. Εἰ δὲ μὴ ταύτην, ἀλλὰ κἀκεῖ τὴν ἰδέαν τῆς γνώσεως λέγεις φιλοσοφίαν, τὴν γενικῶς δηλαδὴ πᾶσαν περιέχουσαν γνῶσιν, τὰ παρὰ σοῦ ταύτης ἐκεῖ σαφῶς ἀποδιαιρούμενα θεουργικὰ λόγια πάσης γνώσεως ἐστέρηται καὶ παρεκτικὰ γνώσεως οὐδεμιᾶς ἂν εἴη, καθόλου δὲ τῆς γνώσεως ἀποδιεσταλμένα κατὰ σὲ καὶ πρὸς φενακισμὸν μόνον τῇ φιλοσοφίᾳ προσετέθησαν ἐκεῖ. Τίς δ' ἂν εἴη καὶ χρεία τούτων ἀναγκαῖα, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων καὶ εἰσαγόντων καὶ ἀναγόντων εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἥ δὴ πάσης ἱεραρχίας, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν πάσης θείας οἰκονομίας καὶ ἐνεργείας, τέλος ἐστίν, ὡς αὐτὸς πολλαχοῦ τῶν λόγων ἀποφαίνῃ προϊών; τί τοίνυν καθ' ἡμῶν τοὺς θυμοὺς ἐγείρεις τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν κατηργημένην καὶ μεμωραμένην μετὰ Παύλου λεγόντων; Οὐ γὰρ ἡ τινῶν σοφία αὐτοσοφία ἐστίν.

[22] Ἀλλὰ γὰρ ἴδωμεν καὶ τίνα κἀνταῦθα δῆλος εἶ πρεσβεύων αὐτοσοφίαν. Ἆρα τὴν ἐν τοῖς ὀνομαζομένοις φιλοσόφοις κἀν τοῖς τούτων συγγράμμασιν ἔχουσαν τὸ εἶναι; Καὶ μὴν αὐτὸς φῂς μὴ εἶναι μηδὲ λέγεσθαι φιλοσοφίαν τὴν γνῶσιν τῶν φιλοσόφων, μηδὲ τὰ τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος συγγράμματα, ἀλλ' ἔστιν ἃ τούτων, οὐκ αὐτὰ φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα φιλοσοφίας εἶναι. Τοῦτο δ' εἰς ἀνάγκην περιέστης εἰπεῖν, ἵνα δείξῃς μίαν μόνην ἣν φῂς γνώσεως ἰδέαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς λεγομένας φιλοσοφίας. Οὐκοῦν εἰ μηδὲν ἐκείνων φιλοσοφία ἐστίν, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει τὸ εἶναι κατὰ σέ, ἣν λέγεις αὐτοσοφίαν. Ἐν οἷς γὰρ ἔχει τὸ εἶναι, ἀπ' αὐτῆς ἂν ἐκεῖνα κληθεῖεν, ὥσπερ καὶ ἄνθρωποι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καθόλου εἴδους ἀκούομεν ἐν ἡμῖν ἔχοντος τὸ εἶναι. Εἰ τοίνυν μὴ ἐν ἐκείνοις ἡ αὐτοσοφία σοι αὕτη, ποῦ σχήσει τὸ εἶναι; Ἐν τῷ Θεῷ;

[51] Este vorba de Scripturi.

însăşi ideea cunoaşterii"; mai mult decât atât, te contrazici şi afirmând aici că un singur lucru se numeşte „filosofie", şi anume ideea aceasta, iar dincolo vorbind şi de o alta, cea a elinilor – iar dacă nu de aceea vorbeşti, ci şi acolo numeşti filosofie „ideea cunoaşterii", adică pe cea care cuprinde, îndeobşte, toată cunoaşterea, atunci cuvintele de Dumnezeu insuflate, pe care acolo le-ai despărțit limpede de aceasta, nu cuprind în ele nici o cunoaştere şi nu pot da nici o cunoaştere, căci după tine sînt rupte cu totul de cunoaştere şi doar în chip înşelător au fost puse alături de filosofie acolo. Şi atunci, cum să mai fie trebuință neapărată de acestea[51], de vreme ce disciplinele filosofice şi duc, şi înalță la cunoaşterea celor ce sînt, care e scopul a toată ierarhia sau, altfel spus, a toată iconomia şi lucrarea dumnezeiască, după cum însuți trâmbițezi pe urmă în multe locuri? Şi atunci, de ce te aprinzi împotriva noastră pentru că dimpreună cu Pavel numim înțelepciunea elinilor „desființată" şi „nebunită"? Că înțelepciunea unora nu este însăşi-înțelepciunea.

[22] Să vedem însă şi care este însăşi-înțelepciunea pe care şi aici o propovăduieşti tu în chip atât de limpede: oare cea care-şi are ființarea în aşa-numiții filosofi şi în scrierile acestora? Dar însuți spui că nu sînt şi nici nu se numesc filosofie cunoaşterea filosofilor, nici scrierile cutăruia sau cutăruia, ci unele dintre acestea sînt nu filosofie în sine, ci produse ale filosofiei – şi ai fost nevoit să spui aceasta, ca să arăți că una singură este „ideea cunoaşterii" de care vorbeşti şi nu multiple aşa-numite filosofii. Aşadar, dacă nimic dintr-ale acelora nu este filosofie, atunci nici însăşi-înțelepciunea de care zici nu îşi are în ei ființarea, căci cei în care şi-ar avea ființarea şi-ar trage numele de la ea, după cum toți ne tragem numirea de „oameni" de la specia universală, care îşi are ființarea în noi. Şi atunci, dacă pentru tine această însăşi-înțelepciune nu este în aceia, unde îşi va avea ființarea? În Dumnezeu? Păi însuți zici în continuare că

καὶ μὴν πάλιν αὐτὸς προϊὼν λέγεις μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, ἣν ἐξαίρεις φιλοσοφίαν· οὔκουν ἡ ἐν αὐτῷ τὸ ἄφραστον ἐνοῦσα τρόπον, ἣν αὐτὸς λέγεις αὐτοσοφίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένοις, ἐπεὶ μηδὲ φιλοσοφία ποτ' ἂν ἐκεῖνο κληθείη· σοὶ δ' ὑπὲρ φιλοσοφίας ὁ λόγος. Εἰ τοίνυν αὕτη μήτ' ἐν θεῷ μήτ' ἐν ἀνθρώποις ἔχει τὸ εἶναι, ἔστι δ' ὅμως ἰδέα οὖσα, καθ' ἑαυτὴν οὐκοῦν ἐστιν ὑφεστῶσα· καὶ Πλάτων ἡμῖν αὖθις ἀναβιώσεται μετὰ τῶν τῆς κακοδοξίας τερετισμάτων.

[23] Τοιγαροῦν ταύτῃ τἀληθὲς περὶ τῆς ἐκ μαθημάτων τῶν ἔξω φιλοσοφίας ἁπλῶς καὶ συντόμως φαίη τις ἄν, ὡς φιλοσοφία μὲν ἑκάστου καλοῖτ' ἂν ἡ ἐν συγγράμμασιν ἢ λόγοις ἑκάστου φιλοσόφοις πραγματεία, κοινὴ δὲ ἡ πᾶσι φιλοσόφοις ἐνθεωρουμένη, μεμωραμένη δὲ ἡ τοῦ προσήκοντος σοφία τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσα. Ἡ δὲ μὴ τοῦτο πεπονθυῖα, οὐδὲ μεμωραμένη· πῶς γάρ, τοῦ φύσει γιγνομένου τέλους ἐπιτυγχάνουσα καὶ πρὸς τὸν δοτῆρα τῆς φύσεως ἐπιστρεφομένη Θεόν; Τοιαύτη δέ ἐστιν ἡ τῶν ἐφ' ἡμῶν εὐσεβῶν καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ἀνδρικῶς ὄντως ἀποτιναξαμένη τὸ βλάπτον καὶ τὸ λυσιτελὲς ἀπολεξαμένη καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ συστήσασα καὶ ἐμμελῶς ἁρμοσαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἐγὼ μὲν οὖν ταύτῃ τἀληθὲς ἔχειν οἶομαι. Ὁ δὲ τῆς ἔξω καὶ μεμωραμένης φιλοσοφίας οὗτος ὑπέρμαχος, καὶ τὸ «ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου» Παύλου λέγοντος ἀκούσας, ὡς συγκρινομένην πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν φησὶ μωραίνεσθαι, ὥσπερ καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ διάνοιαν. Κἀμοῦ μὴ τοῦτο παραδεχομένου, δεικνύντος δὲ διὰ πολλῶν σαφῶς τἀληθές, αὐτὸς ἀντιλέγειν οὐκ ἔχων σοφιστείας καταψηφίζεται. Κείσθω μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ μοι περὶ λυσιτελοῦς φιλοσοφίας ἐκεῖνα λόγῳ· καὶ γὰρ ἀνεπηρεάστως ἔτ' ἔχει καὶ ἀναντίῤῥητα μένει.

[52] În original πραγματεία, adică, în contextul dat, sistemul filosofic al respectivului autor (de exemplu, Aristotel vorbeşte în acest sens despre ἡ τοῦ Πλάτωνος πραγματεία).

filosofia pe care o ridici tu în slăvi este nebunie înaintea lui Dumnezeu – nicidecum însă cea care fiinţează în El în chip de negrăit, pe care singur o numeşti „însăşi-înţelepciunea", dar nici cea care este în făpturile Lui, fiindcă atunci nici nu s-ar mai chema filosofie, iar tu anume despre filosofie vorbeşti. Aşadar, dacă aceasta nu-şi are fiinţarea nici în Dumnezeu, nici în oameni, şi totuşi este idee existentă, urmează că subzistă de sine stătător – şi uite că Platon prinde iarăşi viaţă, cu bălmăjelile relei socotinţe.

[23] Prin urmare, nu ar minţi deloc omul care despre filosofia cea din disciplinele dinafară ar spune simplu şi pe scurt că înţelepciune a fiecăruia în parte s-ar putea numi sistemul[52] din scrierile sau cuvintele fiecăruia, iar filosofie de obşte cea care se bagă de seamă la toţi filosofii şi e căzută de la scopul cel cuvenit, care este cunoaşterea de Dumnezeu, pe când cea care nu a păţit aceasta nu e nici nebunită – căci cum ar putea să fie nebunită, de vreme ce a atins scopul său firesc şi e întoarsă spre Dumnezeu, Dătătorul firii? De acest fel este şi înţelepciunea bărbaţilor noştri binecinstitori şi binegrăitori, care cu adevărat bărbăteşte a lepădat ceea ce este vătămător, şi a ales ceea ce este folositor, şi s-a unit cu Biserica lui Dumnezeu, şi s-a potrivit armonios înţelepciunii Duhului. În ce mă priveşte, cred că ea are adevărul, pe când acest apărător al înţelepciunii celei dinafară şi nebunite, deşi l-a auzit pe Pavel cum zice că *a nebunit Dumnezeu înţelepciunea lumii acesteia* (*1 Cor.* 1, 20), spune că „este nebunită faţă de înţelepciunea lui Dumnezeu, la fel ca orice altă virtute şi cugetare omenească" – iar atunci când nu primesc aceasta, ci arăt pe larg şi limpede adevărul, el, neavând ce să răspundă împotrivă, [mă] învinuieşte de sofistică. Rămână, dar, cele din primul meu cuvânt despre filosofia de folos[53], fiindcă sînt încă neclintite şi n-au putut fi, deocamdată, contrazise.

[53] Vezi *Triada 1*, 1.

[24] Καὶ νῦν δ' ἂν ἐροίμην τὸν ἐκ συγκρίσεως μωραίνοντα τὴν ὑπ' αὐτοῦ προεσβευομένην σοφίαν καὶ πῶς οὐδαμοῦ γέγραπται ὅτι ἐμίανεν ὁ Θεὸς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ ἐμώρανε πᾶσαν διάνοιαν, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου τούτου σοφίαν ἐμώρανε; Ποῦ γὰρ συγκρίσεως εἶδος ἐνταῦθα τῶν ἀποστολικῶν ἀναφαίνεται ῥημάτων; Ἀλλ' ὥσπερ ἐπώρωσεν ὁ Θεὸς τὰς καρδίας τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν Φαραὼ καὶ παρέδωκε τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀδόκιμον νοῦν, οὐ συγκρίσεώς ἐστιν, ἀλλ' ἐγκαταλείψεως, τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον καὶ τὸ ἐμώρανεν· ἐπεί, τί καὶ τὸ ὅτι κατήσχυνεν ὁ Θεὸς τοὺς σοφοὺς ἐκείνους βούλεται, καὶ ὅτι κατήργησε, καὶ ὅτι ἀπεδοκίμασε, καὶ αὐτὸ τοῦτο ὅτι παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν; Μὴ καὶ ταῦτα συγκρίνων ὁ ἀπόστολος εἶπε; Καὶ τίς ἂν νοῦν ἔχων παρεδέξαιτο τοῦτο; Μᾶλλον δὲ τίς ἀποστολικαῖς ῥήσεσιν εἰδὼς ἕπεσθαι, ἀφεὶς ἐκεῖνα νοεῖν ἄνευ συγκρίσεως, ὡς ἐκεῖνος ἐδίδαξε, σοὶ πεισθείη συγκρίνοντι; «Τὰ γοῦν μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ». τί οὖν, ἡ μὲν σοφία τῶν ἀνθρώπων συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καταισχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία παῤῥησιάζεται καὶ σοφίζεται; Ἢ, ἃ μὲν βούλει, συγκριτικῶς ἐκλαμβάνεις, ἃ δ' οὐκ ἔνι σοι βουλομένῳ, μὴ λυσιτελοῦντα τῇ παρασκευῇ τῶν σῶν λόγων, ἀφίεις ἀσύγκριτα; Καὶ τίς ἄν σοι πείθοιτο, εἰ μὴ τοῖς σοῖς λόγοις ἠπατημένος, τὴν ἐξω παιδείαν σωτήριον ἥγηται;

[25] Ἃ μὲν οὖν ἐφεξῆς μετὰ ταῦτα λέγει, ὡς αὐτόθεν ἔχοντα τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον, παρεῖναί μοι δοκῶ. Ψεύδεσθαι δ' ὥσπερ οὐκ ἀποχρῶν εἶναι κρίνας ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ

[54] Mai exact, „cuget care nu a trecut proba adevărului".

[55] Varlaam încerca să demonstreze că „înțelepciunea lumii acesteia" este „nebunită" numai la modul relativ, în comparație cu înțelepciunea lui Dumnezeu. Sfântul Grigorie pune în evidență caracterul ilogic și arbitrar al argumentației lui Varlaam, arătând că „filosoful", forțând cuvintele apostolului pentru a demonstra concluzia dorită, le-a rupt din contextul

[24] Acum, l-aş întreba şi următorul lucru pe cel care socoate că înţelepciunea propovăduită de el este nebunită numai prin comparaţie: cum de nu-i scris nicăieri că a spurcat Dumnezeu toată virtutea omenească şi a nebunit toată cugetarea, precum a nebunit înţelepciunea acestei lumi? Căci unde se vede vreun fel de comparaţie în aceste cuvinte apostoleşti? Ci precum, atunci când se spune că a împietrit Dumnezeu inimile iudeilor (v. *Ioan* 12, 40; *Isaia* 6, 10), şi a învârtoşat inima lui Faraon (v. *Ieşire* 7, 3), şi i-a dat pe înţelepţii elinilor întru minte neîncercată[54] (v. *Romani* 1, 28), asta arată nu comparare, ci părăsire, la fel stau lucrurile şi cu *a nebunit*. Pe urmă, [ce crezi tu că] vrea să însemne şi: *a ruşinat Dumnezeu pe înţelepţi*, şi: *a nimicit*, şi: *a lepădat* (v. *1 Corinteni* 1, 27-28), şi însăşi spusa: *i-a dat pe ei întru minte neîncercată* (*Romani* 1, 28)? Nu cumva şi aici face comparaţie Apostolul? Păi care om cu capul pe umeri va încuviinţa aşa ceva? Mai bine zis, care dintre cei în stare să urmărească noima graiurilor apostoleşti va înceta să le mai priceapă – aşa cum a învăţat Pavel – fără a vedea în ele vreo comparaţie şi îţi va da crezare ţie, care compari? *Dumnezeu Şi-a ales cele nebune ale lumii, ca să-i ruşineze pe înţelepţi* (*1 Corinteni* 1, 27): ce, comparată [cu înţelepciunea lui Dumnezeu], înţelepciunea oamenilor este ruşinată şi nebunită, iar nebunia capătă îndrăznire şi este înţelepţită? Sau pe care vrei le înţelegi la modul comparativ, iar pe altele, care nu-ţi vin la socoteală şi nu îţi sînt de folos în alcătuirea cuvintelor tale, le laşi necomparate? Şi cine ţi-ar da crezare, afară numai dacă, înşelat de cuvintele tale, ar socoti mântuitoare instruirea cea dinafară?[55]

[25] Cât priveşte lucrurile pe care le spune în continuare, socot că ar trebui să le las deoparte, fiindcă singure îşi dau în vileag minciuna – dar, parcă judecând că nu-i este de

ce dovedeşte că ele n-au nicidecum un caracter relativ şi că în ele nu poate fi subînţeleasă vreo comparaţie.

καταψεύδεσθαι τῶν ἄλλων περὶ πλείστου ποιούμενος, εἰς τὸ συκοφαντεῖν αὖθις καθῆκεν ἑαυτόν, κἀμοῦ λέγοντος τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν εἶναι φυσικά, κοινῇ πᾶσι δεδομένα πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ νόμον, τὰ δ' ὑπερφυᾶ καὶ πνευματικὰ καὶ διαφερόντως ἀπόῤῥητα, καὶ ὑπερτιθέντος ταῦτα ἐκείνων καὶ τοὺς κατηξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος πάσης ἑλληνικῆς συμμορίας, ἓν δὲ τῶν φυσικῶς δεδομένων ὑπὸ Θεοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνθρωπίνης διανοίας εὑρήματα τὰ μαθήματα, αὐτὸς ὡς ἀπ' ἐμοῦ φησιν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι, ἐκεῖνα μόνα προσῆκεν οἴεσθαι, ὅσων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τῶν δ' ἄλλων οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀξιοῦν τιμῆς. Ἐμοὶ δὲ οὐδέτερον τούτων εἴρηται ἐκεῖ. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλῶν καὶ τῶν φύσει γινομένων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τιμῆς δὲ ἀξιῶ ἕκαστον τῆς προσηκούσης· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυεῖς καὶ μόνοις ἀμέσως διὰ τοῦ Πνεύματος τοῖς κατ' ἀρετὴν διαφέρουσι προσγινομένας, τὰ δὲ φυσικὰ μακρῷ μὲν φάσκων τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀποδεῖν, κοινῇ δὲ πᾶσι πρὸς Θεοῦ δεδόσθαι διὰ τῆς φύσεως.

[26] Τῇ δὴ συκοφαντίᾳ ταύτῃ τὸν λόγον ἐρείσας ἐκεῖνος θρύπτεται καὶ διαχεῖται καὶ κατεπαίρεται τῶν μὴ λεγόντων πνευματικὸν Θεοῦ δῶρον τὴν Ἑλλήνων σοφίαν καὶ πολλὰς προβάλλεται ῥήσεις Βασιλείου τοῦ θείου ὡς ἐκ Θεοῦ πάσης τέχνης χαρισθείσης ἀνθρώποις, ὅπερ οὐδείς ὁ ἀντιλέγων ἐστίν. Εἶτα διὰ πολλῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐξέβη δόξαν καὶ κατασκευάσας συνεπέρανε καὶ ἀπεφήνατο ταύτην λέγων· «καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ἡτισοῦν ἀποκάλυψις τοιαῦτά ἐστιν, οἷα, μὴ δοθέντα μέν, ὑπερβαίνειν ἀνθρώπινον λογισμόν, δοθέντων δέ, ἐξικνεῖσθαι αὐτῶν τὴν ψυχήν». Ὥστε ἢ οὐδέν, ἢ πάνθ' ὁμοίως δῶρά ἐστι Θεοῦ καὶ θεόσδοτα. Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτόν· καὶ σύ, ὁ τῆς

[56] Adică naturale, date prin fire.
[57] Adică invenții, născociri.

ajuns să mintă sieşi şi punând mare preţ pe minciuna împotriva celorlalţi, iarăşi se coboară la pâri mincinoase: şi zicând eu că dintre darurile dumnezeieşti unele sînt fireşti[56], date de obşte tuturor înainte de lege, şi sub lege, şi după lege, iar altele sînt mai presus de fire, şi duhovniceşti, şi osebit de negrăite, şi punându-le pe acestea din urmă mai presus de cele dintâi şi pe cei învredniciţi de înţelepciunea Duhului mai presus de toată ceata cea elinească, iar de filosofie zicând că este unul dintre darurile fireşti de la Dumnezeu, iar de discipline că sînt descoperiri[57] ale cugetării omeneşti, el spune în numele meu că se cuvine a socoti că sînt date de Dumnezeu doar cele neajunse cu gândul omenesc şi că nici unul dintre celelalte lucruri nu este vrednic de aşa cinste. Eu însă n-am zis acolo nici una, nici cealaltă, deoarece ştiu că gândul omenesc nu ajunge nici multe dintre cele care se fac în chip firesc, şi dau fiecărui lucru cinstea cuvenită: una sînt harurile duhovniceşti, care sînt mai presus de fire şi se adaugă, nemijlocit prin Duhul, doar celor ce se deosebesc prin virtutea lor, alta sînt cele fireşti, ce sînt departe de harurile duhovniceşti şi pe care Dumnezeu le dă tuturor prin fire.

[26] Pe această pâră mincinoasă proptindu-şi cuvântul, se umflă în pene, şi se revarsă, şi se sumeţeşte asupra celor ce nu numesc „dar duhovnicesc al lui Dumnezeu" înţelepciunea elinilor, şi vine cu multe graiuri ale dumnezeiescului Vasilie cum că de la Dumnezeu s-a dăruit oamenilor tot meşteşugul[58] – lucru pe care nimeni nu se va apuca să-l tăgăduiască. Pe urmă a ajuns, după multe vorbe, să formuleze propria sa părere; după ce a construit argumentaţia a tras concluzia şi a arătat această [părere a sa] zicând: „Şi principiile disciplinelor, şi prorocia, şi oricare descoperire au însuşirea că atâta timp cât nu sînt date [de Dumnezeu] covârşesc gândul omenesc, iar o dată dăruite sînt accesibile sufletului", aşa încât reiese că ori nici unele, ori toate deopotrivă sînt daruri dumnezeieşti

[58] Sau arta. Vezi Sfântul Vasilie cel Mare, *Către tineri*, P.G. 31, 576 şi urm.

ἑλληνικῆς χάριτος διαφερόντως, διὰ τῶν μαθημάτων καταξιῶσαι σαυτὸν οἰόμενος, τῷ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων ἔχοντι ὁμοίως κεχαριτωμένος ὑπάρχεις ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οἱ τὰ μαθήματα τὴν ἀρχὴν εὑρόντες Αἰγύπτιοι τοῖς προφήταις καὶ ἀποστόλοις εἰσίν ὁμότιμοι; Πῶς γὰρ οὐχ ὁμότιμοι οἱ τῶν ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως γινωσκομένων δώρων ἐν μεθέξει γενόμενοι;

[27] «Ἀλλ' ὁ Θεός», φησίν, «ἐμπέπληκεν ἄρτι δημιουργήσας τὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ὁριστικῶν καὶ διαιρετικῶν καὶ συλλογιστικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν συνέστηκε τὰ μαθήματα· οὐκοῦν δῶρα Θεοῦ τὰ μαθήματα». Τί δ' ἄρα τοῦτο δικαίωμα τοῖς παραχρωμένοις ἢ καταχρωμένοις καὶ τοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀτελὲς τελειοῦσιν ἐκ μαθημάτων; Οὐδὲ γὰρ τοὺς πόρνους καὶ ἀκρατεῖς αἰτίας ἐξέλοιτ' ἄν τις ὅτι τὴν ἀρχὴν ὁ Θεὸς τὸ σῶμα πλάσας τε καὶ ψυχώσας τὴν γεννητικὴν καὶ θρεπτικὴν ἐνεποίησε τούτῳ δύναμιν. Ταῦτα δέ ἐστιν ἃ κωλύομεν διὰ τῶν λόγων ἡμεῖς, τὴν παράχρησιν καὶ τὴν κατάχρησιν καὶ τὸ παρὰ τὸ προσῆκον παρεχόμενον τοῖς μαθήμασι σέβας· καὶ σύ γε τοῦτο, εἰ συνετῶς ἀκούειν ἐκείνων ἐθέλεις, εἴση τε καὶ ὁμολογήσεις καὶ τὸ καταγηρᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφήσεις καὶ σωτηρίους καὶ τελεστηρίους καθαρτικούς τε καὶ φωτιστικοὺς ψυχῆς τοὺς λόγους οὐκέτ' ἐρεῖς, τούτοις τε τοῖς λόγοις καὶ τοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου πεισθείς.

[28] Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τὴν ἀρχὴν ταῦθ' ἃ λέγεις ἐδόθη τῇ ψυχῇ πρὸς Θεοῦ, κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ἔμφυτα καὶ φυσικὰ δήπου, κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων πατέρων διαδιδόμενα. Πῶς οὖν τοῖς ὑπὲρ φύσιν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς μόνους καὶ τῶν εὐσεβῶν τοὺς ἄκρους καὶ ἀπολέκτους ἐν Πνεύματι Θεοῦ χαρισθεῖσιν ὁμοίως ἐδόθησαν; «Ἀλλὰ τὸν

[59] Este vorba, probabil, de cuvintele citate mai sus ale lui Vasilie.
[60] Ai neamului omenesc.

şi date de Dumnezeu. Şi atunci, fără îndoială că cineva ar putea să-i spună: „Aşadar, tu, cela ce socoteşti că prin discipline te-ai învrednicit cu osebire de harul cel elinesc, eşti dăruit de Dumnezeu la fel ca cel ce are belşugul covârşitor al descoperirilor? Şi egiptenii, care au descoperit întru început disciplinele, sînt de o cinste cu prorocii şi cu apostolii? Căci cei ce s-au împărtăşit de darurile deopotrivă dăruite şi deopotrivă cunoscute cum ar putea să nu fie de aceeaşi cinste?".

[27] „Dumnezeu însă", zice, „făcând sufletul, l-a umplut îndată de noţiuni comune şi de puteri definitorii, şi dieretice, şi silogistice, din care s-au alcătuit disciplinele: aşadar, daruri ale lui Dumnezeu sînt disciplinele". Dar ce îndreptăţire au în asta cei care folosesc în chip strâmb sau peste măsură [disciplinele dinafară] şi cei care „desăvârşesc" Evanghelia lui Hristos pornind de la aceste discipline, ca şi cum ar fi nedesăvârşită? Deoarece nici curvarii şi neînfrânaţii nu pot fi izbăviţi de vină pe temeiul faptului că Dumnezeu, plăsmuind întru început trupul şi însufleţindu-l, a făcut în el puterea de naştere şi de creştere. Pe acestea căutăm noi a le opri prin cuvintele [noastre]: întrebuinţarea necuvenită şi peste măsură a disciplinelor şi cinstirea adusă lor dincolo de ceea ce se cuvine. Şi tu, dacă voieşti să asculţi de acelea[59] cu pricepere, vei vedea aceasta, şi o vei mărturisi, şi te vei lăsa de îmbătrânirea în unele ca acestea, şi nu vei mai numi „mântuitoare" şi „desăvârşitoare", „curăţitoare" şi „luminătoare" de suflet ştiinţele discursive, crezând cuvintelor acestora [ale noastre] şi celor ale marelui Vasilie.

[28] Apoi, dacă întru început cele de care zici au fost date de Dumnezeu sufletului, [înseamnă că] sînt de obşte tuturor oamenilor, şi înnăscute, şi firești, moştenite din neam în neam de la părinţii cei dintâi[60]: şi atunci, cum au fost date aşijderea cu cele dăruite întru Duhul lui Dumnezeu, în chip mai presus de fire, numai celor evlavioşi, şi încă celor mai de frunte şi aleşi dintre aceştia? „Dar toate", zici tu, „au acelaşi

αὐτόν», φησίν, «ἔχει λόγον πρὸς τὴν ψυχὴν ἅπαντα δοθέντα γὰρ οὐδὲ τὰ πνευματικὰ τὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν». Ὄντως δῆλος ἐγένου πνευματικοῦ δώρου πεῖραν εἰληφὼς οὐδαμῶς, σὺ σαυτὸν ἀπελέγξας καὶ φανερὰν ποιησάμενος, ὃ δὲ καὶ τούτου χεῖρον ὅτι μηδὲ τοῖς διὰ πείρας εἰρηκόσι πιστεύεις, ὃ δ' αὖθις χείριστον ὅτι καὶ ἀντιῤῥητορεύεις αὐτοῖς, ψυχικὸς ὅλος, ὡς ἔοικεν, ὤν. Τὸ γὰρ ἐκλεκτὸν δοχεῖον τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ὁ Παῦλος, «ἡμεῖς», φησίν, «οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες· ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι καὶ οὐ δύναται γνῶναι», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύων, διαιρέσεσί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὑρίσκεσθαί τε καὶ διδάσκεσθαι οἰόμενος. Τὰ γοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐ διὰ λογισμῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ γινώσκομεν Πνεύματος, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα ἐρευνᾶ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ».

[29] Τεκμηριώσαιτο δ' ἄν τις τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ ἀπὸ τῆς σῆς ἀντιλογίας, ὦ φιλόσοφε. Σὺ γὰρ ἀκούων, καὶ συχνῶς ἀκούων, τῶν μετιόντων ἐκ πείρας ἐν λόγοις, ἐν γράμμασιν, ἐν μαρτυρίαις, ἐν ὑποδείγμασι περὶ φωτὸς οὐκ αἰσθήσεως οὐκ αἰσθήσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διανοίας ὑψηλοτέρου παντάπασιν, οὗ τυγχάνει νοῦς καὶ ὃ γίνεται κρειττόνως ἐκστὰς καὶ ὑπεραναβὰς ἑαυτὸν καὶ Θεῷ συγγενόμενος, σὺ τούτων ἀκούων, νῦν μέν, ἐπαναστῆσαι τὴν διάνοιαν τοῦ προσύλου φωτὸς οὐ δυνάμενος, ὡς περὶ αἰσθητοῦ λεγόντων

[61] Altfel spus, prefacerea respectivă duce la un nivel calitativ superior.

raport cu sufletul, fiindcă o dată dăruite nici cele duhovniceşti nu-s mai presus de gândul omenesc". Cu adevărat, acum ai arătat limpede că n-ai nicidecum cercarea darului duhovnicesc, singur pe sineţi surpându-te şi dându-te în vileag – dar mai rău este că nici nu crezi celor ce din cercare grăiesc, şi cel mai rău este că te şi contrazici cu ei, fiind pe de-a-ntregul sufletesc, după cât se pare. Fiindcă şi Pavel, vasul ales al duhovniceştilor dăruiri, zice: *Noi nu duhul lumii am primit, ci Duhul Cel de la Dumnezeu, ca să ştim cele ce de către Dumnezeu s-au hărăzit nouă, pe care le şi grăim – nu întru învăţate cuvinte ale înţelepciunii omeneşti, ci întru învăţate cuvinte ale Duhului Sfânt, cele duhovniceşti cu cele duhovniceşti alăturându-le; iar omul cel sufletesc nu primeşte cele ale Duhului, pentru că nebunie sînt înaintea lui, şi nu poate să cunoască* (*1 Corinteni* 2, 12-14) atâta timp cât se bagă prin metode raţionale în cele de necuprins, socotind că tot adevărul se află şi se învaţă prin diereze, şi silogisme, şi analize. Ei bine, nu prin raţionamente, ci prin Duhul Lui Care e în noi cunoaştem cele dăruite nouă de Dumnezeu, *pe care ochiul nu le-a văzut, şi urechea nu le-a auzit, şi la inima omului nu s-au suit, iar nouă ni le-a descoperit Dumnezeu prin Duhul Lui, că Duhul cercetează şi adâncurile lui Dumnezeu* (*1 Corinteni* 2, 9).

[29] Adevărul celor spuse s-ar mai putea dovedi fără putinţă de tăgadă şi din felul cum te baţi cap în cap cu tine însuţi, o, filosoafe – căci auzindu-i tu, şi încă adeseori, pe cei ce din cercare vorbesc prin cuvinte, prin scrieri, prin mărturii, prin pilde despre lumina ce este cu totul mai presus nu numai de simţire, ci şi de cuget, pe care o primeşte mintea şi în care cu îmbunătăţire[61] se preface, ieşind din sineşi, şi suindu-se mai presus de sineşi, şi ajungând împreună cu Dumnezeu; auzindu-i, zic, pe aceştia, ba, neputând să îţi desprinzi cugetul de lumina cea materială, îi osândeşti ca şi cum ei ar fi vorbit despre lumina cea simţită [trupeşte], ba, de la prea puţin trecând nu la ceea ce este de mijloc şi

φωτὸς κατηγορεῖς, νῦν δ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως, οὐκ εἰς τὸ μέσον καὶ ἀληθὲς ἀλλ' εἰς ὑπερβολὴν καὶ ψεῦδος ἐκκλίνων, καθ' ἑτέρου βάλλεις σεαυτὸν κρημνοῦ, τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν τοῦτ' εἶναι καὶ θεωρητὴν εἶναι λέγειν ἐκείνους ἰσχυριζόμενος· οὐκ ἂν τοῦτο παθών, εἰ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ἀνέφικτα τὰ θεῖα ἐδόξαζες καὶ πίστιν μετ' εὐλαβείας προσῆγες ὡς μόνην δεκτικὴν τῶν τοιούτων καὶ δι' ἔργων τὴν τελεωτέραν ἐζήτεις εἴδησιν καὶ τῇ πίστει τὴν πεῖραν ἐπῳκοδόμεις, τὸν τῆς χάριτος ὄροφον, τὴν ἐν ἀληθεῖ θεωρίᾳ Θεοῦ ἀγάπην ἐπιστεγάζουσαν· οὕτως ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καὶ μετὰ τὸ δεδόσθαι τὸ ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καὶ μετὰ τὸ δεδόσθαι τὰ τοῦ Πνεύματος δόματα. Ὁ γοῦν ἐν ἀκριβεῖ καταλήψει τῶν μαθημάτων γεγονώς, μικροῦ καὶ ἀδιδάκτως, ὡς αὐτὸς ἂν εἴποις, τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων, οὐδὲ μετρίως γοῦν ἐπαΐοις καὶ διδασκόμενος· εἰκότως· ὁ γὰρ λόγος Κυρίου ἀληθής, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ὃς τῷ Ἰωάννῃ ἀπεκάλυψεν ὅτι τῷ θεαρέστως ζῶντι δίδοται ψῆφος λευκή, ἣν οὐδεὶς δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβών· ὅπως δὲ κἀκεῖνος δύναται, παρὰ τοῦ Παύλου ἐδεδάχθημεν.

[30] Μετὰ δὴ τὴν τῶν κατὰ φύσιν τε καὶ ὑπὲρ φύσιν δώρων ἐξίσωσιν, διὰ πλειόντων ἐπιτίθεται τῇ περὶ προσευχῆς ἀποστολικῇ ἐντολῇ, λέγων ἀδύνατον εἶναι τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, εἰ μὴ ὡς αὐτὸς ἐξηγεῖται παραδεξαίμεθα· ἐξηγεῖται δὲ προσεύχεσθαι ἐνταῦθα λέγειν τὸν ἀπόστολον οὐ τὸ ἐνεργεῖν τὴν προσευχήν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἕξιν ἔχειν αὐτῆς· «ἕξις δέ ἐστι», φησί, «προσευχῆς τὸ μηδὲν δύνασθαι πράττειν οἴεσθαι καὶ εἰς πέρας ἄγειν, μὴ βουλομένου Θεοῦ· ὁ τοίνυν», φησί, «ταύτην τὴν ἕξιν ἔχων ἀδιαλείπτως προσεύχεται». Τοιοῦτον δ' ὂν τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἄρα βιβλίων ὁ φιλόσοφος οὐκ ἀνακύψει καὶ ἀδιαλείπτως προσεύξεται. τί οὖν ἂν εἴποι τις πρὸς τὸν ἀδιαλείπτως καὶ μηδέποτε προσευχόμενον τοιοῦτον φιλόσοφον; Ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἀλλαχοῦ λέγων· «προσευχόμενοι ἐν παντὶ

adevărat, ci la prea mult şi la minciună, în altă râpă te arunci pe sineți, ținând-o sus şi tare că ei socot ființa lui Dumnezeu a fi această lumină şi a fi cu putință de văzut. N-ai fi pățit aşa ceva de ai fi socotit că gândurile omeneşti nu pot ajunge cele dumnezeieşti, şi ai fi arătat credința însoțită de evlavie ca singură primitoare a acestora din urmă, şi prin fapte ai fi căutat cunoaşterea care e mai desăvârşită, şi prin credință ai fi zidit cercarea, acoperişul harului, acoperitoarea dragoste cea întru adevărată vedere de Dumnezeu. Astfel, darurile Duhului covârşesc gândul omenesc şi după ce au fost date – şi tu, care, cum ai spune tu însuți, aproape fără a fi învățat de nimeni ai ajuns la priceperea cea cu de-amănuntul a disciplinelor, n-ai pricepe lucrările duhovniceşti nici măcar cât de cât chiar învățat fiind de cineva, căci Adevărat este, rămânând în veacul veacului, Cuvântul Domnului, Care i-a descoperit lui Ioan că celui ce viețuieşte în chip plăcut lui Dumnezeu i se dă piatră albă, pe care nimeni nu poate să o cunoască, fără numai cel care a primit-o (v. *Apocalipsa* 2, 17) – iar cum anume poate [să o cunoască] şi acela am fost învățați de Pavel.

[30] După ce pune pe aceeaşi treaptă darurile cele după fire şi cele mai presus de fire, [„filosoful"] se ia, cu şi mai multă poliloghie, de porunca apostolească privitoare la rugăciune, zicând că nu este cu putință să ne rugăm neîncetat (v. *1 Tesaloniceni* 5, 17) dacă nu tâlcuim la fel ca el – şi el tâlcuieşte că apostolul vorbeşte aici nu despre lucrarea rugăciunii, ci despre deprinderea ei, şi spune: „Iar deprinderea rugăciunii este a crede că nimic nu se poate face şi duce la bun sfârşit fără voia lui Dumnezeu: cel ce are deprinderea aceasta se roagă neîncetat". Păi da, că de aşa fel fiind rugăciunea cea neîncetată, „filosoful" nostru se va ruga neîncetat fără să mai ridice capul din cărțile elineşti. Ce s-ar putea, dar, spune către „filosoful" de astă teapă, care se roagă neîncetat şi niciodată nu se roagă? Ceea ce zice altundeva şi

καιρῷ ἐν πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες». Ἆρα κἀν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἣν αὐτὸς λέγεις, ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι ταὐτόν ἐστιν ἀδιαλείπτως τε εἰπεῖν καὶ ἐν παντὶ καιρῷ; Προσεπισκήψας δὲ τὴν ἐπὶ τῷ προσεύχεσθαι ἀγρυπνίαν, δῆλός ἐστιν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάττων. Ἔλεγε δὲ καὶ ὁ Κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν». Ἆρ' οὖν κἀνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνῆγεν; Ἀλλ' οὐ τοῦτο ἡ παραβολὴ δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἴτησιν· καὶ τὸ μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ἐφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ῥᾳθυμίας, δείκνυσι τὴν προτροπὴν οὖσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καὶ ταῦθ' ἣν ὁ σοφὸς οὗτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς τὴν αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ τὴν δέησιν, ὃ καὶ τὸ ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ῥῆμα τοῦ Κυρίου δηλοῖ· «δώσει γάρ», φησίν, «ὁ Θεὸς ἅγιον τοῖς αἰτοῦσι αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός», τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. Δεόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε πεῖσαι Θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον πανταχοῦ γάρ, ἀλλ' ὡς τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐπιστρέφοντες, ὡς μεθέξοντες οὕτω τῶν περὶ αὐτὸν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν. «Τότε γάρ» κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ Θεῷ σύνεσμεν, ὅτε πανάγνοις μὲν εὐχαῖς, ἀνεπιθολότῳ δὲ νῷ τοῦτον ἐπικαλώμεθα». Διὰ τοῦτο τοίνυν αὐτὸν ἀδιαλείπτως ἐπικαλούμεθα, ὡς ἂν ἀδιαλείπτως αὐτῷ συνῶμεν.

[31] Τῆς δὲ ἀδιαλείπτου ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἣν ἄρτι διενοήθη πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδὲ ὁ διάβολος φαίνεται ἀμοιρῶν καίτοι μηδέποτε προσευχόμενος· ἤδει γὰρ μηδὲ κατὰ χοίρων δυνησόμενὸς τι, μὴ τοῦ Κυρίου τῶν ὅλων ἐνδόντος, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσεων γοῦν, καὶ πρὸ τούτων κατὰ τοῦ Ἰώβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις

[62] Interpretările patristice admit atât înțelesul „cu duhul", cât şi pe cel „în Duhul".

apostolul: *Rugându-vă în toată vremea cu duhul*[62] *şi spre aceasta şi priveghind* (*Efeseni* 6, 18). Au şi aici e vorba despre deprinderea de care zici tu, sau despre lucrare, măcar că e totuna a spune „neîncetat" şi „în toată vremea"? Adăugând porunca de a priveghea la rugăciune, este vădit că ne cheamă să ne ţinem neîncetat de lucrare. Şi Domnul, potrivit evanghelistului Luca, zicea pildă ucenicilor: *Trebuie în toată vremea a se ruga şi a nu slăbi* (*Luca* 18, 1). Şi aici tot la deprindere ne îndeamnă? Dar pilda nu arată aceasta, ci cererea stăruitoare; şi *a nu slăbi*, adică a nu ne împuţina în stăruinţa noastră din pricina lenevirii, arată că nu sîntem îndemnaţi aici la deprindere – şi cu atât mai mult la cea de care vorbeşte aici „înţeleptul" ăsta –, ci la însăşi lucrarea rugăciunii, adică la cerere, precum arată şi cuvântul prin care încheie Domnul pilda, că zice: *Că va da Domnul Duh Sfânt celor ce cer de la El ziua şi noaptea* (*Luca* 11, 13; 18, 7), adică celor care se roagă aşa, fără încetare. Şi avem nevoie de cererea aceasta neîncetată nu ca să Îl înduplecăm pe Dumnezeu, fiindcă este de-la-Sine-înduplecat, nici ca să Îl atragem la noi, căci este pretutindeni, ci ca prin chemarea cea către Dânsul să ne înălţăm la El şi să ne întoarcem spre El pe noi înşine, ca să ne împărtăşim astfel de darurile cele binecuvenite dimprejurul Lui, căci potrivit marelui Dionisie „împreună cu Dumnezeu atunci vom fi când Îl vom chema cu rugăciuni preacurate şi cu minte netulburată"[63]. Pentru aceasta, dar, neîncetat să-L chemăm, ca neîncetat să fim împreună cu El.

[31] De această „rugăciune" şi deprindere neîncetată pe care cel dintâi a născocit-o „filosoful" ăsta nici diavolul nu se arată a fi neîmpărtăşit, măcar că nu se roagă niciodată, fiindcă ştia că nici împotriva porcilor nu va fi în stare de nimic fără îngăduinţa Domnului tuturor, şi că împotriva lui Petru nici nu va încerca ceva, şi mai înainte de acestea împotriva lui Iov nimic

[63] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri*, 3:1, *Corpus Dionysiacum i*, PTS 33, Berlin, 1990.

ἐπιβουλαῖς· τοσοῦτον ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων, τὸ πεπεῖσθαι Κύριον εἶναι τὸν Θεὸν ἁπάντων· οἱ μὲν γὰρ ἐκτὸς σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες, εὔχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γάρ ἐστι καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγὰς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς φυγάς ἐστιν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παντὸς Θεὸν ἴσασιν πάντες, πάντες δ' εὔχονται καταλλήλως ἕκαστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκοντα Θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτῃ καὶ τὸ χωρίς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ποιεῖν μηδέν· τῶν δὴ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἔρως θεῖος εἶλεν ἑνωθεῖναι κυρίως τῷ Κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι τροφῆς ἄνευ καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, ἐπιστρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕτω τῇ πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπιτηδειότητι τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀπορρήτου πνευματικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιοῦνται δώρου, ὃ καὶ ἀδιαλείπτως σύνεστιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ ἕλκον τὸν καταξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀῤῥητοτάτην ἕνωσιν καὶ πηγάζον εὐφροσύνην ἱεράν, νῦν δὲ τῷ νῷ δι' εὐχῆς ἀνατεινομένῳ πρὸς Θεὸν μυστικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχόμενον, ὥσπερ μουσικὴ τῷ πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ᾠδήν. Οὕτω γὰρ ἐν μεθέξει τῆς ἀεικινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγονότες χάριτος ἐνερῥιζωμένην ἔχουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ». Ὁ τοίνυν βουλόμενος ἐπιτυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς ἀδιαλείπτου προσευχῆς παρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς

[64] Am folosit în mod intenționat cuvântul „muzichie", deoarece consider că Palama folosește aici un concept străin muzicii „clasice" de sorginte occidental-europeană. În numeroase tradiții muzicale, printre care se numără și cea bizantină, există sisteme modale complexe (un astfel de sistem este numit, de exemplu, *maqam* la arabi, *dastgah* la persani, *raga* în India, „glas – ἦχος" în muzica bizantină), care combină scări muzicale, structuri melodice și ritmice într-un tot unitar, cu o lucrare specifică

n-a izbândit prin uneltirile cele de multe feluri (v. *Iov* 1, 12). Iată cât este de departe de rugăciune – nu doar de cea neîncetată, ci şi de cea cu pauze – credinţa că Domnul este Dumnezeul tuturor: că dintre făpturile cuvântătoare toate câte-s fără de trup cunosc aceasta, dar nu se roagă toate, fiindcă potrivnicul lui Dumnezeu este potrivnic şi rugăciunii, şi cel ce a fugit de Bine va fi fugar şi de ruga către Dumnezeu. Dimpotrivă, nu toţi cei îmbrăcaţi cu trup cunosc pe Dumnezeul tuturor, dar de rugat se roagă toţi, fiecare potrivit socotinţei sale. La cei ce Îl cunosc pe Unul şi Adevăratul Dumnezeu, această socotinţă a lor cuprinde şi faptul că fără El nimic nu ar putea face – iar dintre cei încredinţaţi de aceasta, câţi au fost aleşi de dumnezeiasca dragoste să se unească în deplinul înţeles al cuvântului cu Domnul a tot, aceştia, ajungând în rugăciune fără mâncare şi răsuflare, după îndrumarea Părinţilor, îşi întorc mintea în ea însăşi şi astfel, făcându-se potriviţi pentru unirea dumnezeiască, se învrednicesc darului de taină, şi negrăit, şi duhovnicesc al rugăciunii, care şi este necontenit cu dânşii, ba de la sineşi trăgând mintea învrednicită la preanegrăita unire şi izvorând veselie sfinţită, ba în chip de taină împreună-sunând cu mintea întinsă prin rugăciune în sus, către Dumnezeu, şi împreună cu ea rugându-se, la fel ca muzichia[64] pentru cel ce alcătuieşte după aceasta cântarea sa, pentru că astfel, împărtăşindu-se de harul cel pururea-mişcător şi neobosit, au rugăciunea înrădăcinată în suflet şi lucrătoare necontenit, potrivit celui care a zis: *Eu dorm, dar inima mea veghează* (*Cântarea cântărilor* 5, 2). Aşadar, cel ce vrea să dobândească rugăciunea aceasta adevărată şi cu adevărat necontenită de la Cel ce dă, după cuvântul prorocesc, rugăciune celui care se roagă (*1 Împăraţi* 2, 9)[65], să-i creadă pe dumnezeiescul Nil şi pe Grigorie, încât să

asupra sufletului. Cel ce alcătuieşte cântări în cadrul unui astfel de sistem este întipărit şi călăuzit de formulele melodico-ritmice ale acestuia: poate nu am greşi prea mult spunând că şi cel care se roagă este întipărit şi călăuzit de „melodiile" şi „ritmurile" harului.

[65] Vezi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune* 58, P.G. 79, 1180A.

εἰπεῖν «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ», πειθέσθω τῷ θείῳ Νείλῳ καὶ Γρηγορίῳ, ὥστε ζῆν μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅ,τι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, κἀν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὥσπερ σφραγῖδα ἀνεξάλειπτον τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν ἐντετυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περιφέρειν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἔργοις τε καὶ γὰρ λόγοις καὶ διανοήμασιν τὴν δυνατὴν ἡμῖν τέως καὶ ἀδιάλειπτον προσευχὴν ἐπιτηδεύειν χρή, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου· «εἰ μὴ γάρ», φησίν, «ἔλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέδρευσον καὶ λήψῃ»· τὸ γὰρ Πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα, καὶ «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν».

[32] Ἀλλὰ μετὰ τὸ διδάξαι περὶ προσευχῆς ἐκεῖνος καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἕξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐμοῦ προηγμένων τοῦ θεολόγου ῥητῶν, δι' ὧν λέγει τοῦτ' ἀπολαῦσαι μόνον τῶν λόγων τὸ διὰ Χριστὸν προετίμησεν, ἀντεπιφέρει ἐκεῖνα, δι' ὧν φησι, παρῆκα τὰ πάντα τῇ ἐντολῇ· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου καὶ οὐκ ἂν ποτε τούτου ἑκὼν ἀμελήσαιμι»· καὶ οὕτως αὐτὸν ἑαυτῷ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι. Τί οὖν πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι 'λόγους' μὲν οὓς διὰ Χριστὸν καταλιπεῖν λέγει, τὴν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, 'λόγον' δ' οὗ περιέχεται, τὸ ἀπ' ἐκείνης ἐξειλεγμένον καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις μαθήμασι συγκεκραμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγούμεθα, πρὸς οὓς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὦ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρὸς ταῦτα καὶ τὰ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· οὗτος

---

[66] Vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul* 2, P.G. 35, 413; *Cuvântul 20*, P.G. 35, 1065, şi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune*, 61, P.G. 79, 1180A.

[67] Vezi Vasilie cel Mare, *Rânduielile vieţii monahale, pe larg*, P.G. 31, 921.

[68] Vezi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune*, 87, P.G. 79, 1185C.

[69] Adică din ştiinţele discursive. În acest pasaj, în cele care urmează şi în multe altele, termenul de „cuvinte" este adeseori folosit cu acest înţeles, lucru de care trebuie neapărat să se ţină seama pentru o corectă înţelegere

trăiască nelegându-se de nimic dintre cele omeneşti fără nevoie neapărată[66] şi nici în omeneştile nevoi să nu lase, pe cât le stă în putinţă, pomenirea lui Dumnezeu, ci ca pe o pecete de neşters să se sârguiască a purta întipărit în suflet gândul la Dumnezeu, potrivit marelui Vasilie[67]. Că prin fapte, şi prin cuvinte, şi prin gânduri trebuie să lucrăm rugăciunea neîncetată, pe cât ne este cu putinţă, până când vom dobândi darul, că zice: „De n-ai primit darul cel cu bună faimă al rugăciunii, stăruie şi îl vei primi"[68], că Duhul este Cel prin Care ne închinăm şi prin Care ne rugăm, şi *Duh este Dumnezeu, şi cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh şi în adevăr* (*Ioan* 4, 24).

[32] Dar după ce acesta ne învaţă despre rugăciune şi despre deprinderea rugăciunii, deşi a auzit mai înainte spusele pe care le-am înfăţişat de la Cuvântătorul de Dumnezeu, prin care acesta zice că singurul folos pe care l-a tras din cuvinte[69] e faptul că le-a părăsit pentru Hristos şi a avut în faţa cui să dea întâietate lui Hristos, le pune împotrivă cuvintele acelea prin care [Cuvântătorul de Dumnezeu] zice: „Am lăsat toate pentru poruncă; mă mai ţin numai de cuvânt, şi niciodată nu l-aş lăsa de bunăvoie în părăsire" – şi astfel îl arată pe sfânt cu totul nestatornic în ce spune[70]. Ce vom răspunde, aşadar, la acestea, umăr la umăr cu înţeleptul cuvântător de Dumnezeu? Ce altceva decât că prin „cuvintele" pe care le-a părăsit pentru Hristos are în vedere înţelepciunea elinilor, iar prin „cuvântul" de care se ţine îl înţelege pe cel ales din aceea şi îmbinat cu sfinţitele şi dumnezeieştile învăţături, precum arătăm noi, cu care tu te contrazici fără înfrânare, o, filosoafe. La acestea mă aduc şi roadele „cuvântului" cu pricina, că zice: „Fiindcă acesta mă îndeamnă să fiu neputincios împreună cu cel neputincios şi să mă bucur împreună cu cel tare" – acesta este chiar îndemnul apostolesc! –, „acesta desparte pentru mine

a felului în care Palama foloseşte polisemia cuvântului grecesc λόγος, ale cărui numeroase nuanţe nu pot fi redate deplin de românescul „cuvânt".

[70] Lit. „inconsecvent cu sine însuşi".

γάρ με», φησί, «πείθει ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν καὶ ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι» (τοῦ δ' ἄντικρυς ἀποστολικόν ἐστι τὸ παράγγελμα) «οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προστίθησι»· ποῦ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὕροι τις ἄν; «Οὗτος καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὅπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης, κἀν τοῖς ἀριστεροῖς συμφιλοσοφεῖ, τὴν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραζευγνύς καὶ τὸ παρὸν κουφίζων τῷ μέλλοντι». Ταῦτα καὶ ἐπὶ λέξεως τῶν ἀποστολικῶν ἔχεται φωνῶν. Εἰ δέ τις τοῖς λόγοις τούτοις μὴ συναινεῖ, δότω λόγον εὔλογον ἄλλον ὁμολογίας καὶ πείσομαι· τὸν γὰρ θεολόγον ἑαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ πείθομαι.

[33] Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὰς ἀντιφθεγγομένας, ὡς ὁ φιλόσοφος οἴεται ταύτας ῥήσεις, «σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους» ὀνομάσας ἡμᾶς, καὶ τῷ Ἰουλιανῷ συντάττειν οὐ παραιτεῖται καὶ μισεῖσθαι δίκαιον εἶναι μέν φησιν «ὡς ἀποστεροῦντα τῶν λόγων τοὺς μοναχούς, καθάπερ ἐκεῖνος καὶ τοὺς ἐν κόσμῳ χριστιανούς». Ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμῳδοῦ λέγοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι Θεός», τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἴεται συντάττειν τούτῳ, λέγοντα περὶ Θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστατος αὐτὸς ὢν καὶ μὴ συνείς τὸ τῆς διαφορᾶς ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπὲρ τὰ ὄντα γινώσκει καὶ θεολογεῖ τὸν Θεόν, ἡ δὲ τοῦ ἄφρονος καρδία ἐν τοῖς μηδαμῇ μηδαμῶς τίθεται τὸ μόνον ὄντως ὄν. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον ἡμεῖς μὲν ὑπὲρ λόγον ἴσμεν οὖσαν τὴν κατὰ μοναχοὺς πολιτείαν, ὁ δ' ἀποστάτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τὴν κατὰ χριστιανούς, διὰ τοῦτ' ἀπεῖργε τῶν λόγων, ὃ μὴ δυνηθείς συνιδεῖν ὁ πάντ' ἐπίστασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀξιοῖ τοὺς τιμῆς πάσης ὑπερτιθέντας

[71] Grigorie Teologul, *Cuvântul 6*, 6, P.G. 35, 728D-729A. În original, textul complet este „prin armele de-a dreapta ale dreptății mă călăuzește ferindu-mă de îngâmfare".

[72] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 5: 4, *Corpus Dionysiacum i*, PTS 33, Berlin, 1990.

lumile şi de una mă depărtează, iar de alta mă alipeşte". Unde vei afla aşa ceva în înţelepciunea cea elinească? „Acesta şi prin armele de-a dreapta ale dreptăţii mă călăuzeşte, şi cu cele de-a stânga împreună-filosofează, cu nădejdea ce nu face de ruşine împreunându-mă şi uşurând ceea ce e de faţă prin ceea ce va să fie"[71]. Aici se ţine chiar cuvânt cu cuvânt de spusele apostoleşti (v. *Romani* 5, 5; 15, 1, 4; 2 *Corinteni* 6, 7) – iar dacă cineva nu încuviinţează tâlcuirea aceasta, să arate o altă lămurire cu bun temei a împreună-glăsuirii [cuvintelor sfântului] şi îl voi crede, deoarece nu pot crede că de Dumnezeu cuvântătorul se contrazice cu sine însuşi.

[33] Mai mult decât atât: după ce, în urma acestor spuse care – cum crede „filosoful" – se contrazic, ne-a numit „nătângi şi neînvăţaţi", nu se dă în lături nici a mă pune în rând cu Iulian şi a spune că este cu dreptate să fiu urât, „ca unul care-i lipseşte de „cuvinte" pe monahi, precum şi acela pe creştinii mireni". Asta-i ca şi cum cineva, auzindu-l pe Psalmist că spune: *Zise cel nebun: „Nu este Dumnezeu"* (*Psalmi* 13, 1), ar socoti că arătătorul de cele dumnezeieşti cel din Areopag, care grăieşte despre Dumnezeu că nici nu era, nici nu este, nici nu va fi[72], trebuie pus în rând cu nebunul: unul ca acesta este el însuşi cel mai nebun dintre toţi nebunii şi nu pricepe cât de covârşitoare este deosebirea, şi anume că sfântul Îl cunoaşte şi-L teologhiseşte pe Dumnezeu ca fiind mai presus de cele ce sînt, pe când inima nebunului Îl pune între cele ce nu sînt nicidecum pe Cel ce singur este cu adevărat. Şi noi aşijderea ştim că mai presus de cuvânt este petrecerea monahilor, pe când apostatul acela, necuvântătoare socotind petrecerea creştinească, o oprea de la cuvinte – lucru de care neputându-şi da seama acesta, care crede că ştie toate, îi învredniceşte pe cei care au pus cele creştineşti mai presus decât toată cinstirea de aceeaşi pedeapsă cu cei care au ales a le necinsti cât se poate de mult, şi socoate că este drept ca cei binecinstitori să fie la fel de urâţi ca cei

τὰ χριστιανῶν τοῖς ἀτιμάζειν εἰς τὰ μάλιστα προῃρημένοις, καὶ μισεῖσθαι δικαίους εἶναι τοῖς ἀσεβεστάτοις ἐξίσου τοὺς εὐσεβεῖς, διότι παντὸς οὐτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδαστον ἀποφαίνοντα τὴν πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρείαν.

[34] «Κἂν ὁ Κύριος», φησίν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελίοις τὴν περὶ λόγους σπουδήν, ἀλλ' οὐδὲ ἐκώλυσε». τί οὖν ὅταν λέγῃ, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί»; Οὐ διαιρεῖ καὶ ἀπολαμβάνει τῆς ἔξω σοφίας τὸ χρήσιμον καὶ τῇ ἁπλότητι τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅπερ ἐν τοῖς λόγοις ἐκείνοις καὶ ἡμεῖς λέγομεν, οἱ παρὰ σοῦ δι' αὐτὸ τοῦτο νῦν ὑβριζόμενοι; τί δ' ὅταν αὖθις λέγῃ, «ἐγὼ λόγον καὶ σοφίαν ὑμῖν δώσω, ᾗ οὐδεὶς ἀντιστῆναι δυνήσεται» καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»; Ἆρ' οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειοτέραν καὶ ταύτης τῆς ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πεφυκυίας, ἣν αὐτὸς ὑπερμαχῶν ἐξυμνεῖς ὑπερτέραν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν; τί οὖν ἐποίησαν οἱ τῆς σοφίας ἐρασταὶ ταύτης, πρίν ἐκείνης καθαρῶς τυχεῖν; Ἆρα περιῄεσαν ζητοῦντες εἴ τις ἐπαγγέλλεταί τι εἰδέναι, Ἕλλην ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρὰ τούτου καὶ τῶν τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καὶ πανταχόθεν συλλέγειν τὸ φρονεῖν, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπὶ λέξεως οὕτως, «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας μόνης τὸ εἰδέναι τὰ ὄντα περιγίνεται» καὶ «οὐκ ἔστιν ἅγιον εἶναι μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀγνοίας ταύτης κεκαθαρμένον»; Ἆρ' οὖν περιῄρεσαν πανταχόθεν τὸ φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις, ἢ ἦσαν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει καὶ προϋπογράφοντες καὶ πρακτικῶς ἱερογραφοῦντες τὴν κατὰ μοναχοὺς ταύτην ὄντως ὑπεραρωκισμένην καὶ πανίερον ζωήν, καθ' ἣν τὴν ἐν μεσότητι μὲν οὖσαν ἱερὰν πολιτείαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα, πάσῃ δὲ διαιρετῇ καὶ ζωῇ καὶ φαντασίᾳ ἀποταττόμεθα

[73] *Triade* 1, 1, 11; 17; 19-21.

mai necinstitori de Dumnezeu dintre oameni deoarece ei fac cunoscut că a stărui către Dumnezeu în rugăciune este lucru mai de dorit decât oricare altul.

[34] „Măcar că Domnul", zice, „n-a poruncit în Evanghelii să ne sârguim pentru cuvinte, nici nu ne-a oprit [să facem asta]". Dar cum rămâne atunci cu spusa: *Fiţi înţelepţi ca şerpii şi simpli ca porumbeii* (*Matei* 10, 16). Nu desparte şi nu ia din înţelepciunea cea dinafară ceea ce este de folos şi nu amestecă cu simplitatea Evangheliei, aşa cum spunem şi noi în cuvintele acelea[73], care acum sînt defăimate de tine chiar pentru acest fapt. Ce zice iarăşi [Domnul]? *Eu voi da vouă cuvânt şi înţelepciune căreia nimeni nu-i va putea sta împotrivă* (*Luca* 21, 15), şi: *Când va veni Mângâietorul, Acela vă va învăţa pe voi tot adevărul* (v. *Ioan* 14, 26). Au nu a făgăduit înţelepciune mai dumnezeiască şi nespus mai presus decât aceasta, care din fire este sub semnul întrebării întotdeauna, pe care tu, apărându-o, o ridici în slăvi? Ce au făcut, dar, iubitorii acestei înţelepciuni înainte să aibă parte de ea în chip curat? Au umblat, cumva, căutând doar-doar vor găsi pe cineva care să pretindă că ştie ceva, fie acela elin, ori egiptean, ori haldeu, ca de la el şi din scrierile lui să înveţe şi de pretutindeni să-şi adune felul de a gândi, după cum însuţi ne înveţi zicând, cuvânt cu cuvânt, aşa: „Nu din păzirea poruncilor, nu numai din despătimire rezultă cunoaşterea celor ce sînt", şi: „Nu poate să fie sfânt cel care n-a primit cunoaşterea celor ce sînt şi nu s-a curăţit de necunoaşterea aceasta"? Oare au umblat, întreb, adunându-şi de peste tot felul de a gândi, aşa cum ne înveţi tu, ori erau, precum este scris, întotdeauna *în Biserică, stăruind în rugăciune şi în cerere* (*Fapte* 1, 14; 2, 46) şi mai înainte însemnând şi prin făptuire zugrăvind în chip sfinţit vieţuirea aceasta monahicească, cu adevărat preaînălţată şi preasfinţită, potrivit căreia făgăduim că ne vom ridica deasupra sfinţitei petreceri de mijloc, ne lepădăm şi de orice vieţuire împărţită, şi de orice închipuire

καὶ πρὸς τὴν πάσης φιλοσοφίας ὑψηλοτέραν ἐνιαίαν θεοσοφίαν διὰ τῶν ἑνοποιῶν ἐντολῶν ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καὶ εἰς ἱερωτάτην ἱερουργικῶς τελεσιουργούμεθα μονάδα; Ἑνὰς γὰρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ πάντων ὑπεξηρημένῃ καὶ μόνῃ πάντως ἀπερινοήτως τρισυποστάτῳ μονάδι, κατὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν εὐχην καὶ μυστικὴν ἐμφάνειαν καὶ συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυάδι καὶ τῆς οἰκείας ἀπορρήτως μὴ ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον.

[35] Τί οὖν ἄτοπον ποιοῦμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τὸν πρὸς τὴν ἑνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμενον, ἀφέμενον τῆς κατὰ τὰ πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερβῆναι ἀξιοῦμεν τὰς ἐν τούτοις μεριστὰς καὶ μεταβατικὰς νοήσεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας γνώσεις τὴν ἀρχήν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασταίη μοναχὸς κατὰ λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἐνιαίας ζωῆς, εἰ μὴ τὸν ἐπίκτητον κόσμον ὑπεραναβαίη καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπικὰς μαθήσεις καὶ ἐνιαίως καὶ μοναχῶς πρὸς Θεὸν ἀνατείνει συντόμως ἑαυτόν, ὃ καὶ ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κόσμος περιαιρούμενος τοῖς ἐπαΐειν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδιδάσκει; Τάχα δὲ καὶ τὸ μὴ ἀναβαθμίσιν ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ θεῖον θυσιαστήριον καὶ τὸ λίθοις τοῦτο κτίζειν ἀτμήτοις, ἐφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιβέβληται, τοῦτ' αἰνιττόμενον ἦν, ὡς αὐτὴν χρὴ γυμνὴν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευχῆς, περινοίας παντίαις καὶ ἀνθρωπίναις μεθόδοις ἀνεπιχείρητον; Ἀλλ' ὁ Κύριος οὐ ῥητῶς ἀπεῖρξε τὴν περὶ λόγους σπουδήν; Ἀλλ' οὐδὲ τὸν γάμον, οὐδὲ τὸ κρεῶν

[74] Joc de cuvinte: însuşi termenul *monah* vine, după Dionisie, de la faptul că vieţuirea monahului îl face pe acesta „monadă cu-chip-dumnezeiesc". Aşadar, „în chip cu adevărat monastic" înseamnă totodată, în gândirea palamită, „în chip cu adevărat monadificator", ca să zicem aşa.

[75] Dualitatea suflet-trup a naturii umane.

[76] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 4: 9, *Corpus Dionysiacum i*, PTS 33, Berlin, 1990.

împărţită, şi prin poruncile făcătoare de unime sîntem înălţaţi în chip cu adevărat monastic[74] la theosofia unitară, cea mai presus de toată filosofia, şi în chip sfinţit-lucrător sîntem (de) săvârşiţi întru preasfinţită monadă, căci cu adevărat ne facem enadă în Monada Cea Aparte de toate şi Una Întreit-Ipostatică în chip de necuprins cu mintea, potrivit rugăciunii celei pentru noi (v. *Ioan* 17, 23), şi arătării, şi împreună-lucrării de taină a Celui ce pentru noi S-a împărtăşit de diada noastră[75], în chip de negrăit rămânând în monadicitatea Sa, potrivit nedespărţitei Sale puteri mai presus de fiinţă.

[35] Şi atunci, ce lucru nelalocul său facem, o, preaiubitorule de cuvinte, dacă socotim că cel care năzuieşte spre înfăşurarea cea cu-chip-de-unul a minţii[76] şi lasă îndeletnicirea cu disciplinele cele de multe feluri se înalţă mai presus de înţelegerile cele împărţite şi metabatice din acestea, şi de cuvintele cele simţite [trupeşte], şi de cunoaşterile ce din simţire îşi au obârşia? Cum s-ar putea face monah omul cel dinlăuntru după raţiunea vieţii unitare transcendente, de nu se va sui mai presus de podoaba cea dobândită[77] şi de toate învăţăturile omeneşti şi nu se va tinde pe sineşi cu sârguinţă în sus, către Dumnezeu, în chip unitar şi monahic[78], lucru pe care şi tăierea podoabei capului celei [alcătuite] din peri îl lămureşte simbolic celor în stare să înţeleagă? Şi faptul că trebuia să se urce pe dumnezeiescul jertfelnic nu pe trepte şi că acesta era clădit din pietre necioplite, pe care nu s-a pus cuţit (v. *Ieşire* 20, 25-26), nu dădea, oare, de înţeles că trebuie ca însăşi firea goală[79] a minţii să fie casă de rugăciune, neatinsă de subtilităţi de tot felul şi de metode omeneşti? „Dar Domnul", [vei zice], „nu ne-a oprit răspicat de la sârguinţa pentru cuvinte". Dar nu ne-a oprit nici de la nuntă, nici de la cărnuri, nici de la locuirea cu cei ce vieţuiesc în căsătorie. Şi atunci, dacă cerem de la ei[80] acestea, se va găsi

[77] „Dobândită" este aici în opoziţie cu „naturală". [78] Vezi nota 73.
[79] Adică fără „podoaba cea dobândită" despre care se vorbeşte mai sus.
[80] De la monahi.

ἀπέχεσθαι, οὐδὲ τὸ μετὰ τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν ἡμεῖς ταῦτα τούτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέγων κατὰ σὲ τὸν πάντα στρέφειν δοκοῦντα τοῖς τῶν λόγων στροφαῖς ὡς οὐδὲν ἧττον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπὶ οὐκ ἐπέτρεψεν; Οὔμενουν, εἰ μὴ κατηγορημένος αὐτὸς ἐθέλει δικαίως εἶναι· πολλὰ γὰρ τῶν ἀκατακρίτως ἐνεργουμένων τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, τρόπῳ παντὶ τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφεῖται διὰ τὸ τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμένον. Εἰσὶ δ' οἳ τῶν πατέρων καὶ λουτρῶν θεραπείας ἀπείργουσι καὶ νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοηθείας οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὅλους ἀνακειμένους Θεῷ καὶ τὸ πᾶν ἐξηρτημένους ἐκεῖθεν καὶ τὸ συνοῖσον ἀνενδοιάστως προσδόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μὴν τοὺς μὴ πρὸς τὸ μέτρον τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίους ἡγοῦνται, καίτοι τοῦ Θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισίων θαυμάτων ἐπιμαρτυρήσαντος ἐκείνῃ τῇ γνώμῃ. Πατρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καὶ συγκαταβαίνουσι τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν· τοῦτο δὴ καὶ περὶ τὴν τοῦ λόγου παιδείαν εὕροι τις ἂν καὶ ποιοῦντας καὶ λέγοντας. Πῶς οὖν τὸν ταὐτὰ τοῖς πατράσι καὶ ποιοῦντα καὶ λέγοντα τῷ παραβάτῃ καὶ ἀποστάτῃ συντάττειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος; Ἐκεῖνος χριστιανοὺς ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποστερεῖν ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποστερεῖν μοναχούς. Ἱκανὸς γὰρ ὁ πρὸ τοῦ τὴν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρὸς λόγου κτῆσιν παντοίαν τοῖς οὐ ῥᾳθύμοις. Οὔτ' οὖν ἀποστερῶ, καὶ παρακαλῶ πρὸς τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγειλαμένους πρὸς τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἐλλεπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν λόγων τοὺς μακαριστῶς ἑπομένους· τῆς γὰρ περὶ λόγους τριβῆς καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοτέρα ἐστίν ἡ πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρεία.

[36] Σὲ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς πατράσι φαμὲν καὶ πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ ἄν τις ἐν τοῖς τοιούτοις ὑποσταλείη φάναι τἀληθές; Σὺ τοίνυν τἀναντία τοῖς πατράσι φρονεῖς,

cineva să ne osândească, zicând ca tine (căruia ţi se pare că pe toate poţi să le dai la întors cu întorsăturile vorbelor), că trebuie să ne ţinem de ele, întrucât [Domnul] nu ne-a oprit, cu nimic mai puţin decât trebuie să ne abţinem de la ele, întrucât ni le-a îngăduit. Nicidecum însă, dacă nu va vrea să fie el însuşi, pe bună dreptate, osândit, fiindcă multe dintre cele pe care le lucrează fără a fi osândită pliroma cea numită cu numele lui Hristos nu li se îngăduie nicidecum monahilor, datorită petrecerii lor aparte. Unii dintre părinţi chiar îi opresc să se îngrijească prin băi şi nu îngăduie ca atunci când sînt bolnavi să se folosească de ajutorul ştiinţei doctorilor, ca pe unii ce sînt afierosiţi în întregime lui Dumnezeu, şi de El atârnă întru totul, şi de la El aşteaptă fără urmă de îndoială ceea ce este de folos. Bineînţeles, despre cei care n-au ajuns la această măsură a credinţei [părinţii] nu socotesc că trebuie lepădaţi, măcar că Dumnezeu a dat mărturie adeseori, prin minuni nemaipomenite, în folosul părerii de mai sus. Câteodată, ei chiar ne fac pogorământ părinteşte nouă, smeriţilor; pot fi aflaţi făcând şi grăind aceasta şi cu privire la învăţătura cuvântului. Aşadar, cum se face că tu, monahul şi filosoful, ai îndrăznit să-l pui în rând cu abătutul de la credinţă şi apostatul pe cel care şi face, şi grăieşte acelaşi lucru ca părinţii? Acela s-a apucat să îi lipsească de cuvinte pe creştini, ca şi cum ar fi fost nevrednici, pe când eu nu mă apuc să îi lipsesc [de ele] pe monahi, că cei ce nu se lenevesc au timp destul să dobândească în fel şi chip cuvântul înainte să intre în această petrecere. Aşadar, nu îi lipsesc, ci îi chem la Binele Cel mai presus de cuvânt, ca pe unii ce au făgăduit a se sârgui spre asta, nu prin lipsire, ci prin covârşire scoţându-i din cuvinte pe cei ce în chip fericit urmează, deoarece stăruinţa în rugăciune către Dumnezeu este cu covârşire mai presus de îndeletnicirea cu cuvintele.

[36] Da, spunem că tu îi contrazici pe Părinţi şi contrazici toată Biserica lui Dumnezeu – căci cum ar putea cineva să se dea în lături de la rostirea adevărului în lucruri ca acestea? Tu, dar, cugeţi pe dos decât Părinţii – [şi spun aceasta]

οὐκ ἐφ' οἷς μεταξὺ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς οὐχ ἱκανὰς εἶναι λέγεις τελείως καθᾶραι τὴν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας τὴν τελεστικὴν καὶ σωτήριον γῶνσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κτησαμένῳ, οὐδ' ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἄνευ μαθημάτων καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος ἐπιτυχεῖν τὸν μὴ ἀπαλλαγέντα τούτων, καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁμοίως εἶναι δῶρον Θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένοις, καὶ ὁμοίως ταῦτά τε κἀκείνην ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς μετὰ τὸ δεδόσθαι καταλαμβάνεσθαι, καὶ τὸ πάντα εἰδέναι, ὃ Θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν ἀνθρώπῳ τελειότητα εἶναι. Τὴν ἱερὰν δὲ Γραφήν, εἰ καὶ ἀναμιγνύεις τοῖς λόγοις καὶ πολλὰ δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν οἴει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν· οὐδὲ γὰρ ἂν εἰσῆγες τὸ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν μὴ εὐσεβὴς ᾖ, τὸν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δόλῳ τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπὲρ τῶν μαθημάτων σου λόγοις εἰς ἐξαπάτην τῶν ἁπλουστέρων. Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἰσχυριζομένοις δεῖν τὰς θείας ἐντολὰς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καὶ σωτηρίου καθάρσεώς τε καὶ γνώσεως παρεκτικὰς σὺ σαφῶς ἀντιλέγεις, τῶν ἐντολῶν δέ ἐστι καὶ τὸ τὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν, οἱ μὲν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν προτρέποντες κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν προτρέπονται, σὺ δὲ οὐδὲ ταύτας οἴει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν κάθαρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ ἐκεῖνο τὸ συνάγεις εἰς ἓν τὴν θείαν Γραφὴν καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν[81] μαθήματα· τὸ δὲ καὶ εἰς ἓν τέλος ἄγειν ἀμφότερα τὸν μετιόντα λέγειν οὐ δόλος μόνον, ἀλλὰ καὶ σαφὴς ἀντίθεσις πρὸς αὐτὴν τὴν ἱερὰν καὶ θείαν Γραφήν. Οὐδένα γὰρ ἐκείνη τῶν μακρῶν ὠδίνων ἔδωκε καρπόν, ἀλλὰ πάντες ὑπηνέμιοί τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὸς τὸ φῶς τῆς

[81] Adică filosofia.

[82] Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi* 2:11, *Grégoire de Nysse. La vie de Moïse, SC 1, Paris, 1968.*

nu din pricina celor pe care le-ai înşirat în cuvintele [tale] pe temeiul [simplei] bănuieli, ci deoarece zici că poruncile evanghelice nu-s îndestulătoare pentru a curăți desăvârşit sufletul celui care le păzeşte pe dânsele, că nu din despătimire îi vine cunoaşterea desăvârşitoare şi mântuitoare celui care a dobândit-o, că nu putem scăpa de ignoranță şi de părerile mincinoase fără discipline şi fără studiul acestora, că nici desăvârşirea şi sfințenia nu le poate dobândi cel care n-a scăpat de acelea şi că învățătura cea elinească este dar al lui Dumnezeu deopotrivă cu cele date prin descoperire proorocilor şi apostolilor, şi că pe aceea şi pe acestea deopotrivă le cuprind gândurile omeneşti după ce au fost date, şi că atotştiința – lucru pe care-l ştim a fi doar al lui Dumnezeu – este desăvârşirea cea cuvenită omului. Cât priveşte dumnezeiasca Scriptură, măcar că o amesteci cu cuvintele şi te faci că te lupți mult pentru ea, nici despre aceasta nu crezi că aduce sufletului curățire desăvârşită, deoarece altfel n-ai fi învățat că cel care năzuieşte spre curățire trebuie să caute a învăța de la oricine pretinde a şti ceva, fie că este binecredincios, fie că nu este. Aşadar, în chip viclean o amesteci în cuvintele tale despre discipline, spre amăgirea celor ce sînt mai simpli. Întrucât tu îi contrazici în chip vădit pe cei care afirmă că dumnezeieştile porunci trebuie ținute fiindcă aduc despătimire, şi curățire mântuitoare, şi cunoaştere, iar de porunci ține şi cercetarea Scripturilor, [reiese că] aceia, îndemnând la păzirea poruncilor, în mod absolut necesar îndeamnă şi la citirea statornică a Scripturilor, pe când tu socoți că nici acestea nu dau sufletului curățirea. Prin urmare, momeală este acea adunare întru una a dumnezeieştii Scripturi şi a disciplinelor filosofice – iar a spune că amândouă îl duc la unul şi acelaşi scop pe cel care le urmează este nu numai vicleşug, ci şi împotrivire învederată față de însăşi sfânta şi dumnezeiasca Scriptură, fiindcă aceea[81] nu a dat nici un rod al îndelungilor sale dureri de naştere, ci toate [roadele] îi sînt seci şi neîmplinite[82], la lumina cunoaşterii lui Dumnezeu

θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι τὸ κατὰ σὲ μάλιστα σκότος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτὸς τῶν μαθημάτων ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν. Πῶς δὲ καὶ τῶν ἁγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς οἱ πλεῖστοι, κατὰ τούτους τοὺς λόγους, οἱ μὲν ἑλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπειλημμένοι συλλήβδην ἅπαντες, τῶν δὲ μετεσχηκότων τῆς ἐκεῖθεν παιδείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκηνὴν πηγνύντες, οὐρανὸν δὲ ὡσεὶ καμάραν ἱστάντες, ἥλιον δὲ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς γῆς ἐπανάγοντες, ὅθεν ἀνίσχει, κοῖλα δὲ τὰ οὐράνια νῶτα πρὸς ὑποδοχὴν ὑδάτων δοξάζοντες καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ὡς αὐτὸς λέγεις ἄγνοιαν, τὸ μάλιστα κατὰ σὲ σκότος τῆς ψυχῆς, αὐτοί τε κεκτημένοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν ἐπιχειροῦντες;

[37] Ἵνα δὲ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρὸς ἐνταυθοῖ καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκείνου τὰς ῥήσεις προθώμεθα καὶ τῶν ἁγίων ἑνὸς ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς σαφῶς ἀντιφθέγγεται· πάντως δὲ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὖ φρονοῦσιν ὅτι πάντες ἓν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἑνὸς κινούμενοι Πνεύματος· ἐκείνας δ' ὅμως ἡμεῖς προθήσομεν αἱ καὶ τὴν ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἕξουσι. Φησίν οὖν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως· «Διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἀγαπητόν, εἰ καὶ μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνη· οὐκ ἀρκεῖ δὲ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν· ἡ γὰρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς· οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὕτη γένοιτο τῇ ψυχῇ πρὸς τὸ τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, ἣ μάλιστα πάντως σκότος ἐστὶ τῆς ψυχῆς· ὥστε τῷ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ψευδῶν δοξῶν τὴν ἑαυτοῦ καθαριεῖ ψυχήν,

[83] Conform comentatorilor antici ai lui Aristotel, ignoranța „după dispoziție", numită și „dubla ignoranță", este ignoranța celui ce nu știe, însă nu știe că nu știe, ci crede că știe, sau a celui care știe ceva, dar în mod deformat și strâmb. V. Themistius, *Analyticorum posteriorum paraphrasis*, pg. 30, r. 25-30, *Commentaria in Aristotelem Graeca 5.1*, Berlin, 1900; Hermias, *In Platonis Phaedrum scholia*, pg. 26, r. 11-12, ed. Couvreur, Paris, 1901.

neajungând, măcar că alungă prin lumina disciplinelor ceea ce numeşti tu „întuneric maxim al sufletului", şi anume ignoranţa cea după dispoziţie[83]. Şi atunci, cum să nu fie întunecaţi şi nedesăvârşiţi, potrivit cuvintelor acestora [ale tale], cei mai mulţi dintre sfinţi – toţi cei ce n-au primit instruire elinească, iar dintre aceia care s-au împărtăşit de ea cei ce ridică lumea ca pe un cort, întind cerul ca pe o boltă, înalţă soarele din părţile de miazănoapte ale pământului şi socot că tăria cerului e scobită ca să poată primi apă[84], şi [astfel] dobândind ei înşişi ignoranţa cea după dispoziţie de care vorbeşti tu (care, după tine, este „întunericul maxim al sufletului"), încearcă să-i înduplece şi pe ceilalţi [să o primească]?

[37] Iar ca să nu pară cuiva că socotinţele acestui bărbat pe care le-am înşirat aici sînt de fapt născocite de noi, să arătăm înseşi spusele lui şi să le punem faţă în faţă cu una sau două dintre acele spuse ale sfinţilor pe care el le contrazice în chip vădit. De cei ce bine cugetă nu este nicidecum ascuns faptul că toţi [sfinţii] sînt o singură buză mişcată de Singurul Duh; oricum, noi o să le arătăm pe cele a căror împreună-glăsuire este vădită. „Călugărul" şi „filosoful" acesta spune, cuvânt cu cuvânt, aşa: „Prin păzirea poruncilor încă ar fi bine dacă am dobândi cu chiu, cu vai, fie şi numai despătimirea – dar nu ajunge curăţirea de patimi pentru a zări adevărul, fiindcă despătimirea nu vindecă ignoranţa cea după dispoziţie a sufletului. Ea n-ar putea fi de folos sufletului spre zărirea celor ce se cunosc cu mintea atâta timp cât în acesta rămâne ignoranţa cea după dispoziţie, care este, mai mult ca orice altceva, întuneric al sufletului. Aşa încât celui care filosofează i se cuvine să exerseze toată viaţa pentru a-şi curăţi sufletul de patimi şi de părerile mincinoase şi, pe de o parte chemând ajutorul de Sus

[84] Este vorba de acei Părinţi la care se întâlnesc concepţii astronomice preptolemeice, pe care era firesc ca Varlaam, fiind adept al lui Ptolemeu, să le socotească rod al ignoranţei.

καὶ τὴν ἄνωθεν μὲν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις ἐπικαλούμενον, πράττοντι δὲ καὶ αὐτῷ ὅσα προὔργου πρὸς τὸ τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μανθάνειν βουλήσεται καὶ ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται. Οὐδὲν γὰρ αὐτῷ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἂν μόνον πρὸς γνῶσιν αὐτῷ συμβάλληται· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ τῆς προσηκούσης ἀνθρώποις τελειότητος ἐπήβολος, ὃς τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἕνωσιν μόνιμον».

[38] Ταῦτα καὶ πλείω τούτων ἔν τε τῷ *Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης* καὶ [*Περὶ*] *σοφίας κτήσεως* σποράδην εἰρήκει. Δύο τοίνυν φησὶ καθάρσεων τὴν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν καὶ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, καὶ τὴν μὲν κάθαρσιν μόνην τῶν παθῶν τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησί, καὶ ταύτην μόγις, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ, τὴν δὲ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τὴν μάθησιν, οὐ τῶν θείων Γραφῶν, ἡ γὰρ τούτων μάθησις ἐμπεριείληπται τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδὲν ἂν ἐπηκολούθει βλάβος, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τὴν τῆς ἀρετῆς πρᾶξιν τῶν θείων δογμάτων διαιρῶν, καὶ ἡμεῖς ἔστιν ὅτε λέγομεν διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν τὴν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῇ δὲ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τὰ τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται κατ' ἐξοχήν, ὡς καὶ ὁ τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἄγγελος ἔλεγε ταῖς μυροφόροις· «εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν». Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἐστιν, εἰ καὶ ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαί εἰσι Θεοῦ, εἰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐκείνων διαιροῦνται,

[85] Maxim Mărturisitorul, *Către Marin*, P.G. 91, 12A.

[86] Adică în virtutea preeminenței lor sînt menționate separat de celelalte câte fac parte din aceeași categorie.

pentru amândouă aceste curăţiri, pe de alta să făptuiască şi el câte sînt potrivite scopului. Bineînţeles că va voi atunci ca întreaga viaţă să înveţe şi să petreacă împreună cu toţi câţi pretind a şti ceva, căci pentru el nu va avea însemnătate cine anume îl învaţă dacă învăţătura aceea îi va folosi spre cunoaştere, fiindcă la desăvârşirea cuvenită oamenilor a ajuns cel ce a potrivit mintea sa, prin unire trainică, cu adevărul cel prin toate".

[38] Acestea şi altele de acelaşi soi, mai gogonate decât acestea, zisese ici şi colo în *Despre desăvârşirea omenească* şi *Despre dobândirea înţelepciunii*. Spune, dar, că de două curăţiri are trebuinţă sufletul nostru: curăţirea de patimi şi curăţirea de ignoranţa cea după dispoziţie, şi că păzirea poruncilor aduce numai curăţirea de patimi, şi pe aceasta „cu chiu, cu vai", precum zice el, o recunoaşte poruncilor lui Dumnezeu, pe când curăţirea de ignoranţă o dă, zice el, cercetarea – nu a dumnezeieştilor Scripturi, fiindcă cercetarea lor este cuprinsă în păzirea poruncilor. Dacă pe aceasta ar fi avut-o în vedere n-ar fi urmat, totuşi, de aici nici o vătămare, fiindcă şi marele Maxim vorbeşte în chip asemănător despre făptuirea virtuţilor, despărţind-o de dumnezeieştile dogme[85], şi noi înşine spunem câteodată că prin dumnezeieştile porunci sufletul se curăţeşte de patimi, iar prin rugăciunea curată lasă deoparte orice cunoaştere ridicându-se mai presus de ea. Lucrurile de acest fel sînt spuse aşa după preeminenţă[86], precum şi îngerul vestitor al Învierii Stăpânului le zicea mironosiţelor: *Spuneţi ucenicilor Lui şi lui Petru că merge mai-nainte de voi în Galileea* (*Marcu* 16, 7). Petru face parte din ceata ucenicilor, deşi este osebit de aceştia fiind numit după preeminenţă: deopotrivă şi rugăciunea, şi citirea sfintelor Scripturi sînt porunci ale lui Dumnezeu, deşi sînt osebite de acestea după preeminenţă. Nu însă şi însuşirea disciplinelor filosofice – iar dacă despre aceasta s-ar spune aşa ceva chiar

ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δὲ καὶ ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.

[39] Οὗτος δὲ οὐ τὴν τῶν θείων Γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελείως τὴν ψυχήν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διὸ καὶ τὸ δεῖν μανθάνειν τὸν καθαρθησόμενον, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν θεοσεβὴς ᾖ κἂν μή, προστίθησι, καὶ ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καὶ ἀτελῆ τὸν μὴ τὴν γνῶσιν ἐσχηκότα τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρτικήν τε καὶ τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τὴν μάθησιν. Ὅτι μὲν οὖν ὁ ταῦτα λέγων τἀναντίαν φρονεῖ τοῖς πατράσι τε πᾶσι καὶ τῷ τῶν πατέρων Θεῷ, φανερὸν οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὖ φρονοῦσιν· ἡμῖν δὲ παρελθέτω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ ἁπάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντωρ Διονύσιος, ᾧ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελεώτερον τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος αὐχεῖ συμφωνεῖν. Φησὶ γοῦν ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἡ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Ἆρ' ἔστιν εὑρεῖν τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσεως τελεώτερον; Οὔμενουν, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἵνα δὲ ἡμῖν καὶ ὁ ὑπερτελὴς οὗτος κατὰ τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμένων αὐτῷ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν· ἐκεῖ γάρ φησι, «τέλειος ἄνθρωπός ἐστιν ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατόν, ὁμοίαν τῷ Θεῷ πεποιηκώς».

[40] Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τελείωσις, αὕτη δὲ μόνῃ τῇ δι' ἀγάπης ἱερᾷ ἐργασίᾳ τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἡ ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων καὶ τοῦ διὰ βίου μανθάνειν ἐθέλειν καὶ πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται καὶ πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, κἂν Αἰγύπτιοι κἂν Σκύθαι κἂν Ἕλληνες ὦσι, κάθαρσις καὶ τελείωσις;

[87] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* 2:1, *Corpus Dionysiacum ii*, PTS 36, Berlin, 1991.

cu înțelesul că este preeminentă, cu ce absurditate am avea de-a face!

[39] Acesta spune că nu învățarea dumnezeieştilor Scripturi curăță desăvârşit sufletul, ci învățarea disciplinelor elineşti; drept aceea, adaugă şi că cel ce va să se curățească trebuie să învețe de la oricine pretinde a şti ceva, fie că este cinstitor de Dumnezeu, fie că nu este, şi îl numeşte „necurat" şi „nedesăvârşit" pe cel ce nu are cunoştința celor ce sînt, ca să arate că cercetarea aceasta este mântuitoare, curățitoare şi desăvârşitoare. Acum, cât priveşte faptul că cel ce spune aşa ceva cugetă cele potrivnice tuturor părinților şi Dumnezeului părinților, socot că este vădit pentru toți cei ce bine cugetă – şi să ne iasă în față ca martor, mai presus de toți, Dionisie, arătătorul de cele dumnezeieşti din Areopag, cu care [Varlaam] cel mai desăvârşit decât dumnezeieştile porunci se făleşte că prin toate, mai presus decât toți, este împreună-glăsuitor. Zice, dar, în capul întâi din *Ierarhia bisericească*: „După cum ne învață dumnezeieştile Scripturi, asemănarea şi unirea cu Dumnezeu se săvârşeşte doar prin iubirea şi prin sfințita lucrare a preacinstitelor porunci"[87]. Oare se poate găsi ceva mai desăvârşit decât asemănarea cu Dumnezeu? Aşa ceva nu se poate nici spune, nici gândi cumva – iar ca să se învoiască cu noi şi acest „preadesăvârşit", vom aminti începutul scrierii lui *Despre desăvârşirea omenească*, fiindcă acolo zice: „Om desăvârşit este cel care a făcut sufletul său asemenea cu Dumnezeu pe cât stă în putință omului".

[40] Ei bine, dacă asemănarea cu Dumnezeu este desăvârşire, iar aceasta se săvârşeşte doar prin sfințita lucrare a dumnezeieştilor porunci, unde este curățirea şi desăvârşirea cea din cunoaştere şi din discipline şi din dorința de a învăța întreaga viață şi de a sârgui a petrece împreună cu toți câți pretind a şti ceva şi sînt cu priință pentru cunoaştere, chiar dacă ar fi egipteni, sau sciți, sau elini? Cum să nu

Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τὴν κάθαρσιν, οὐ τοῖς θείοις φανερῶς ἀντιλέγει λογίοις καὶ τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς πατράσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μόνην τὴν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τὴν μὴ καθαρτικὴν οὖσαν τῆς ἀγνοίας μηδὲ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς οὖσιν ἀληθείας, ὡς αὐτὸς αὖθις οἴεται, καὶ ταύτην μόγις, τὴν δὲ μὴ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθαιρομένην ἄγνοιαν μάλιστα σκότος λέγων τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἔξω πεφυκὸς καθαίρεσθαι παιδείς, πῶς οὖν οὗτος, οὐδὲν ἧττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἰατροὺς καὶ φωστῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἕλληνας καὶ Αἰγυπτίους καὶ οὐστινασοῦν λογικῶν μαθημάτων εὑρετάς, ἢ τὸν Ἰησοῦν ἡγεῖται; Ἀλλ' ἡ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονοῦντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη τοσαύτη καὶ ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περὶ αὐτῆς λόγων τουτωνί· τοῦ δὲ φρονοῦντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ ὅ τι καὶ ὅθεν αὐτὸ νοσεῖ μὴ νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τὴν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καὶ ἐξειπεῖν, ἀλλὰ καὶ φάρμακον σὺν Θεῷ κεράσαι, ἤν ἄρα πεισθῇ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γὰρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχήν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοητῶς ὁρῶν ταύτης ἀποῤῥηγνύμενον; Ἔγωγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθείς τὴν ἀρχήν, ὡς μὴ ἂν πιστευθῆναί τισι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων, ὡς καὶ αὐτὸς τότε τοῖς συνοῦσιν ἔλεγον, οὐχ ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσί· κἂν εἴπερ ἠθέλησεν, ἀξιοῦντι τὴν ἀρχήν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διὰ στόματος λόγοις καταλῦσαι τὰς δόξας ταύτας καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἁπλουστέρους τῶν ἀδελφῶν ἐπιθέσεις, φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγγράμματα. Νῦν δ' οὐκ οἶδ' εἰς ὅ τι ταυτὶ τελευτήσει· Θεῷ δ' εὔχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ κρείττω.

[41] Ἀλλὰ γὰρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καὶ ποῤῥωτέρω αἰτίων ἀφεῖσθαί μοι δοκῶ· τὸ προσεχέστατον δ' ἁπάντων, ὃ κἀν τοῖς τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τὸ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς

contrazică fățiş Dumnezeieştile Scripturi şi pe Părinți, care pe acestea le-au mărturisit, cel ce zice că din cele de mai sus vine curățirea? Cum se poate ca cel care zice că din păzirea poruncilor se dobândeşte numai despătimirea, care nu curăţeşte de ignoranță şi nici nu luminează adevărul din cele ce sînt, precum tot el socoate, şi aceea „cu chiu, cu vai", iar că ignoranța, ce nu se curăţeşte prin poruncile lui Dumnezeu, este mai vârtos întuneric al sufletului, care, din firea lui, se curăţeşte doar prin învățătura cea dinafară; cum se poate, zic, ca unul ca acesta să nu-i socoată pe elini, şi pe egipteni, şi pe orice alți descoperitori de ştiințe discursive, doctori, şi luminători, şi mântuitori de suflete cu nimic mai prejos, ba chiar mai presus decât Iisus? Vom încerca, dar, să înțelegem şi să numim pricina bolii, dar să şi alcătuim leac, cu ajutorul lui Dumnezeu, care să-l readucă la sănătate de va voi să îl primească – că cine nu va pătimi cu sufletul văzând smuls din Biserică în chip înțeles cu mintea un mădular atât de frumos al ei? În ce mă priveşte, ştiu că atât m-a durut sufletul pentru asta la început încât mi se părea că nici nu aş fi crezut dacă aş spune cât – şi, după cum însumi le spuneam atunci celor ce vieţuiau cu mine, tot chinul cât l-am îndurat scriind nu atât pentru cei ce îmbrățişează liniştirea l-am îndurat, cât pentru acesta către care sînt îndreptate antitezele[88]; şi dacă ar fi vrut, când l-am rugat la început, să pună capăt, prin viul grai față către față[89], părerilor acestora şi atacurilor împotriva celor ce sînt mai simpli între frați, n-ar mai fi fost nevoie de scrieri lungi. Acum, nu ştiu cum se va sfârşi aceasta, însă mă rog lui Dumnezeu şi nădăjduiesc că va ieşi cum e mai bine.

[41] Cred că trebuie să las deoparte pricinile dintâi şi mai depărtate ale bolii – iar cea mai nemijlocită dintre toate, care se arată chiar din cuvintele bolnavului, este atât însuşi adevărul

[88] În sensul de teze care le combat pe cele ale lui Varlaam.

[89] Adică în urma discuțiilor purtate față către față cu Palama.

ἀληθείας ἐστὶ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Δεινὸν ὄντως ἄνδρα κλέψαι φιλομαθῆ καὶ ταῖς περὶ τὸ εἰδέναι λίχνως διακειμέναις ψυχαῖς ἔφεσιν ἀνέφικτον ἐντεκεῖν· αὕτη γὰρ καὶ τῷ Ἀδάμ τῆς ἰσοθεΐας τὸν ἔρωτα τὴν ἀρχὴν ἐνεποίησεν. Ὡήθη γὰρ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος τοῦτ' εἶναι σωτηριῶδες καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ τῶν κτισμάτων πάντων τοῦ Θεοῦ διηκούσῃ ἀληθείᾳ τὸ γνωστικὸν ἐνηρμόσθαι τῆς ψυχῆς καθ' ἕνωσιν μόνιμον. Τοῦτο δ' ἐκ τῶν θείων λογίων καὶ ἐνταλμάτων μὴ τελέως προσγινόμενον ὁρῶν, πρὸς τοὺς δοκοῦντας τοὺς τῆς κτίσεως εὑρηκέναι λόγους ἔβλεψεν Ἕλληνας καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὡς τελεστικὰ ψυχῆς ἐσεβάσθη μαθήματα· οὐ γὰρ ἐνενόησεν ὡς ἀλυσιτελὲς τοῦτο κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῇ ψυχῇ καὶ ἀδύνατον· «ὡς γὰρ ὀστᾶ ἐν γαστρὶ τῆς κυοφορούσης», φησίν ὁ Σολομών, «οὕτως οὐ γνώσῃ τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ, ἃ ποιήσει τὰ σύμπαντα». Ἀλλ' ἃ μὲν ποιήσει οὐκ εἴσῃ, ἃ δὲ πεποίηκεν εἴσῃ; Καὶ μὴν ὁ αὐτός φησιν· «οὐ δυνήσεται ἄνθρωπος τοῦ εὑρεῖν τὸ ποίημα τὸ πεποιημένον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσα ἐὰν μοχθήσῃ τοῦ ζητῆσαι, καί γε ὅσα ἂν εἴποι ὁ σοφὸς τοῦ γνῶναι, οὐ δυνήσεται εὑρεῖν. Διὸ καὶ διάφοροι περὶ κτίσεως μὲν εἰσίν οἱ τῶν ἔξωθεν λόγοι, πάντες δ' ὅτι μὴ ἀληθεῖς, εἰσίν οἳ τούτων ἐπιστήμην συνέθεντο τὴν δεικνῦσαν· ὅτι δὲ εἷς τις τῶν διαφερομένων τἀληθὲς αὐχεῖ, οὐδεμία τούτων ἐπιστήμη δύναται δεῖξαι ἢ ὅλως ἐπινενόηται. Καὶ τοίνυν ὁ μὴ τοῖς ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων ἐπὶ τὸ συνοῖσον ἐκφανεῖσι μόνοις τὸ ἀναμφίλεκτον τῆς ἀληθείας προσμαρτυρῶν κἀν τῶν πρὸς τὸν Ἰώβ ὑπὸ Θεοῦ εἰρημένων τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ σοφίας τὸ ἀκατάληπτον συνιών, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὴν διὰ πάντων δεικνουμένην ἀλήθειαν ἀκριβῶς κατανοῆσαι οἰόμενος, ἔλαθεν ἑαυτὸν ἐπὶ ψάμμου, μᾶλλον δὲ ἐπ' ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, τὸν τῆς γνώσεως οἶκον οἰκοδομῶν, τοσοῦτο πρᾶγμα λόγων στροφαῖς πιστεύων, ἀεὶ στροφαῖς ἄλλων λόγων πεφυκυῖαις καταπαλαίεσθαι· μωρῷ τοίνυν ὁμοιωθήσεται ὁ τοιοῦτος σοφὸς

cel mai presus de noi, cât şi numirea lui, ce au o uriaşă putere de a-l fura pe bărbatul iubitor de învăţătură şi de a da naştere în sufletele lacome de cunoaştere unei năzuinţă de neîmplinit, fiindcă aceasta a vârât şi în Adam, întru început, iubirea de a fi deopotrivă cu Dumnezeu. Şi „filosoful" ăsta a socotit că mântuitoare e tocmai potrivirea părţii cunoscătoare a sufletului, prin unire dăinuitoare, cu adevărul care pătrunde prin toate făpturile lui Dumnezeu, şi că fără această potrivire nu poate fi vorba de desăvârşire. Văzând el că n-o primim desăvârşit din cuvintele şi poruncile dumnezeieşti, a căutat către elini, care cred că au aflat noimele zidirii, şi a cinstit disciplinele lor ca pe nişte [lucruri] desăvârşitoare de suflet, deoarece nu a priceput că în veacul de acum [cunoaşterea deplină] e lucru fără de folos pentru suflet şi cu neputinţă, căci *cum nu vei cunoaşte în ce chip se încheagă oasele în pântecele celei ce poartă făt*, zice Solomon, *aşa nu vei cunoaşte faptele lui Dumnezeu, câte va face toate* (*Eclisiastul* 11, 5). Sau cele pe care le va face nu le vei cunoaşte, dar [poate] vei cunoaşte cele ce a făcut? Acelaşi spune însă: *Nu va putea omul a afla faptul cel făcut sub soare, şi oricât va trudi înţeleptul a afla, nu va putea să afle* (*Eclisiastul* 8, 17). De aceea şi sînt felurite teoriile despre zidire ale celor dinafară: unii dintre ei chiar au alcătuit o ştiinţă ce arată că toate acestea nu sînt adevărate – dar că vreuna dintre cele care se gâlcevesc se poate lăuda cu adevărul, asta nici o teorie de-a lor nu poate să arate sau măcar să-şi închipuie. Aşadar, cine nu mărturiseşte că adevărul neîndoielnic e doar în cele dezvăluite spre folos de către [oamenii] de Dumnezeu însuflaţi şi nu pricepe din cuvintele rostite de Dumnezeu către Iov (v. *Iov* 38-41) că înţelepciunea lui Dumnezeu cea din zidiri este de nepătruns, ci socoate a înţelege cu de-amănuntul din înţelepciunea cea dinafară adevărul ce pătrunde prin toate, nu îşi dă seama că pe nisip – ba mai vârtos pe valuri care se întorc unul asupra altuia – clădeşte casa cunoaşterii, încredinţând un lucru atât de însemnat întorsăturilor de cuvinte, care din fire mereu se luptă cu întorsăturile altor cuvinte. Prin urmare, un „înţelept" de felul acesta va semăna

καὶ δέος οὔ τι μικρὸν μὴ καὶ τὴν πτῶσιν πάθῃ μεγάλην κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παραβολήν. Τὸ γοῦν αἴτιον τῆς ἀπάτης, εἴπερ ἄρα καταστοχάζομαι τῆς ἀληθείας, τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὑπόλοιπον δ' ἄρα κεράσαι τὸ καθάρσιον πόμα.

[42] Προμηθευόμενοι δὲ ὥστε καὶ προσενέγκασθαι τοὺς νοσοῦντας ἀλύπως, δῶμεν ὃ ἀπείπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνατον παντάπασιν ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν κτισμάτων ἀληθεῖς λόγους ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων εὑρίσκεσθαι, κἀκείνους ἀξιώσωμεν τοῖς ἐκ τῶν λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις ἕπεσθαι καὶ μόνον εἶναι πιστεύειν ἰατρὸν τῶν πνευμάτων Χριστόν, τὸν τῶν πνευμάτων Θεόν, καὶ μόνῃ τῇ ἀγαπήσει τε καὶ τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν τελεῖσθαι, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ὑγίειαν ψυχῆς καὶ τελείωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅσον οὐδ' ἐχρῆν, παρ' ἐκείνων δὲ ἀπῃτήσαμεν ὃ οὐκ ἂν ἔχοιεν ἀρνήσασθαι, φέρ' ἴδωμεν τί τὸ περαινόμενον ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης. τί γε ἄλλο ἢ ὅτι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος ἔν τε γνώσει καὶ δόγμασι, τὸ ταὐτὰ φρονεῖν προφήταις, ἀποστόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἁπλῶς, δι' ὧν τὸ ἅγιον Πνεῦμα μαρτυρεῖται λαλῆσαν περί τε Θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἑτέρων δὲ εὑρημένα, ἀσυντελῆ πρός γε ψυχῆς σωτηρίαν, κἂν ἀληθῆ· τῶν γὰρ λυσιτελούντων οὐδὲν παρεῖται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ τοὺς διαφωνοῦντας ἐπί τινος τῶν παρεωραμένων οὐδὲ μεμφόμεθα καὶ τοὺς κρεῖττον κατὰ τι τούτων εἰδότας οὐ μακαρίζομεν.

[43] Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώσεως ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί», καὶ τὰς ἱερὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν

[90] Prin συναπήχθημεν Palama face, probabil, aluzie la *Galateni* 2, 13; 2 *Petru* 3, 17. Avem de-a face cu o aparentă cedare în fața lui Varlaam, cedare al cărei rezultat e, în cele din urmă, o reducere la absurd şi mai deplină a argumentației acestuia.

cu un nebun, şi nu puţin este de temut că va şi păţi căderea cea mare, potrivit pildei Domnului (v. *Matei* 7, 45 şi urm.). Aşadar, pricina amăgirii, dacă îmi dau eu seama de adevăr, este această parte a adevărului. Acum rămâne, dar, să pregătim băutura curăţitoare.

[42] Îngrijindu-ne însă a-i lecui fără durere pe cei bolnavi, să zicem că ar fi adevărat ceea ce am tăgăduit la început ca fiind cu totul cu neputinţă: să zicem, deci, că adevăratele raţiuni ale făpturilor se află din disciplinele dinafară, şi să cerem de la [bolnavii] aceia să urmeze celor pe care le-am dovedit mai înainte pe temeiul Scripturilor şi să creadă că singurul Doctor al duhurilor este Hristos, Dumnezeul duhurilor (v. *Numeri* 16, 22) şi că doar prin iubirea şi păzirea poruncilor Lui se desăvârşeşte asemănarea cu El, altfel spus sănătatea şi desăvârşirea sufletului. Acum, după ce ne-am lăsat traşi[90] de aceia, lăsând de la noi cât nici n-ar fi trebuit, iar de la ei am pretins [doar] ceea ce [oricum] n-ar fi putut să tăgăduiască, hai să vedem la ce ne-a dus această împreună-glăsuire: ei bine, la ce altceva decât că desăvârşirea mântuitoare atât în cunoaştere, cât şi în dogme este a cugeta aceleaşi lucruri ca prorocii, apostolii, părinţii şi, pe scurt, toţi cei despre care avem mărturie că Sfântul Duh a grăit prin ei despre Dumnezeu şi despre zidirile Lui? Iar cele pe care El le-a lăsat deoparte, dar le-au descoperit alţii, nu sînt de folos spre mântuirea sufletului, chiar dacă sînt adevărate, fiindcă învăţătura Duhului nu poate lăsa deoparte nimic din cele de folos. Drept aceea, nici pe cei ce gândesc altfel în privinţa vreunuia dintre cele lăsate deoparte nu îi învinuim, nici pe cei ce ştiu mai mult decât aceştia în vreo privinţă nu-i fericim.

[43] Hristos însă, ducându-ne la desăvârşirea acelei cunoaşteri mântuitoare, zicea: *Dacă aţi crede lui Moisi, aţi crede şi Mie* (*Ioan* 5, 46), şi ne poruncea să cercetăm sfintele

ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐτοῖς εὑρήσοντας ζωὴν τὴν αἰώνιον. Αὕτη μὲν οὖν ἡ γνῶσις, τελεία οὖσα καὶ οὕτω προσγινομένη, πράξεως πρὸς τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδὲ πόνων πολλῶν. Διὸ καὶ ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης περὶ τοῦ Κυρίου φησίν ὅτι περὶ δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγετο, οὐδὲ γὰρ δεῖται πόνου τὸ πρᾶγμα, περὶ δὲ τοῦ βίου πολλάκις μᾶλλον δὲ πανταχοῦ· «τοῦτο γάρ», φησίν, «ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἵνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἑτέρων ἡμῖν, ταῦτα καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Ἐπεὶ δ' ἔστι γνῶσις καὶ ἡ τοῦ πρακτέου διάγνωσις, καὶ ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα καὶ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπειλῆφθαι τὸν πρὸς τὸν Θεὸν ἐφωμοιωμένον καὶ τέλειον ἄνθρωπον· πρὸς ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος αὖθις ἐνετείλατο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί», τὸ τοῦ ἤθους εἰσάγων μετὰ συνέσεως ἄκακον, καὶ τὰς φρονίμους παρθένους τοῦ νυμφῶνος ἠξίωσεν, ὡς τὰ τῆς ἀγάπης ἔργα μὴ διαζευγνύσας τῆς ἐγκρατείας. Ἀλλ' ἡ γνῶσις αὕτη χωρὶς πράξεως οὐδενὶ λυσιτελήσειεν ἄν· «ἀγαθὴ» γὰρ «σύνεσις τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν». Διὸ καὶ ὁ Κύριος τὸν φρόνιμον δοῦλον ἐκεῖνον λέγει μακάριον, «ὃν ἐλθὼν εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως» ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καὶ τὸν εἰδότα καὶ μὴ ποιοῦντα δαρήσεσθαί φησι πολλάς, κἀκεῖνον ὄντως συντάττει τοῖς φρονίμοις, τὸν ἀκούοντα καὶ ποιοῦντα τοὺς λόγους αὐτοῦ· ἀλλὰ γὰρ ὁ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον ἀκούων καὶ ποιῶν, αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ κτᾶται κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὸν ἐντειλάμενον· ὁ δέ ἐστιν αὐτοσοφία καὶ περιοχὴ πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Οὐκοῦν ὁ τοῦτον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος οὐδὲ τῆς μαθήσεως τῶν Γραφῶν δεήσεται, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καὶ τῶν διὰ μαθήσεως ἰόντων διδάσκαλος ἂν εἴη ἀσφαλής, ὡς ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος.

[91] Vezi *Omilia a 23-a la Matei* 5, PG 57, 314, *Omilia 4 la Ioan* 4, PG 59, 50 *et alibi*.

Scripturi, că în acestea vom găsi viața veşnică (v. *Ioan* 5, 39). Ei bine, această cunoaştere, desăvârşită fiind şi în acest fel venind, nu mai are nevoie spre desăvârşire nici de făptuire, nici de osteneli multe. De aceea şi Ioan, cuvântătorul de Dumnezeu cel asemenea aurului, spune despre Domnul că despre dogme rareori vorbea, că nici nu e nevoie de osteneală în privința acestora, pe când despre viață vorbea deseori, mai bine zis mereu, „fiindcă aceasta", zice, „e legea şi prorocii: ca toate câte voim să ne facă alții să le facem şi noi lor"[91]; iar întrucât cunoaştere este şi deosebirea a ceea ce este de făcut, şi de aceasta avem nevoie în făptuire, şi pe aceasta are, prin urmare, trebuință s-o capete omul ce s-a asemănat cu Dumnezeu şi e desăvârşit, Domnul, la această cunoaştere aducându-ne, a poruncit din nou, zicând: *Fiți înțelepți ca şerpii şi simpli ca porumbeii* (*Matei* 10, 16), cerând, odată cu priceperea, şi nerăutatea obiceiului, şi pe fecioarele cele înțelepte le-a învrednicit cămării de nuntă fiindcă n-au despărțit de înfrânare faptele dragostei. Cunoaşterea aceasta nu ar folosi însă nimănui fără fapte, pentru că *pricepere bună este celor care o fac pe ea* (*Pilde* 1, 7). De aceea şi Domnul o numeşte „fericită" pe sluga cea înțeleaptă *pe care, venind domnul său, o va afla făcând aşa* (*Luca* 12, 43; *Matei* 24, 46), şi zice că cel ce a ştiut şi n-a făcut va fi bătut mult (v. *Luca* 12, 47), şi îl pune în rândul înțelepților cu adevărat pe cel care aude şi face cuvântul Lui – iar cel ce aude şi face cuvântul Domnului Îl dobândeşte în sineşi, potrivit făgăduinței, pe Însuşi Cel ce a dat poruncile (v. *Ioan* 14, 23), iar El este Însăşi-Înțelepciunea şi cuprinde toată cunoaşterea adevărată. Aşadar, cel care prin păzirea dumnezeieştilor porunci L-a dobândit pe Acesta în sineşi nici de cercetarea Scripturilor nu va avea nevoie, ci şi fără aceasta le va şti pe toate cu de-amănuntul şi, aidoma lui Ioan [Botezătorul] şi lui Antonie, ar putea fi învățător sigur celor ce trec prin ea.

[44] Τὸ μὲν οὖν τελεστικὸν ἡμῖν ὄντως καὶ σωτήριον, τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν διδασκόμεθα· τὸ δ' ἐπὶ τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβείου ἀῤῥαβῶνα Παῦλος μὲν ἁρπαγὴν καὶ ἄνοδον ὠνόμασεν ὑπερουράνιον, ὁ δὲ Χριστὸς ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρός· ὅτι μὲν γὰρ ἓν ταῦτα, εἰ καὶ διαφόρως εἴρηται, οὐκ ἀσυμφανὲς τοῖς μεμυημένοις. Οὐ γὰρ ἄλλοσε ἄλλοθεν ἐλεύσεται ἡ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδὲ μενεῖ που ἡ μηδαμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἔλευσις πρὸς ἡμᾶς ἐκείνου καὶ μονή, ἡ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἄνοδος· τοῦτο τοίνυν ὡς μὴ γνῶσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δείξομεν ἔπειτα. Νῦν δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καὶ μάρτυρα παραγαγεῖν ὅτι τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι λόγων οὐ προσδεόμεθα πρὸς σωτηρίας καὶ ἁγιωσύνης τελείωσιν. Παρίτω τοίνυν ὁ καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἐκμελετήσας ἀκριβῶς Βασίλειος ὁ μέγας· οὗτος γὰρ τὴν διὰ τοῦ ψαλμῳδοῦ προσμαρτυρομένην ἐν τῇ τοῦ τελείου καρδίᾳ διευκρινῶν ἀλήθειαν, «δύο», φησί, «τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὕρομεν· ἓν μὲν τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἱουσδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἴδησιν ὑγιᾶ· ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὃς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος».

[44] Aşadar, ceea ce cu adevărat ne desăvârşeşte şi ne mântuieşte, aceasta este esenţa adevărului, după cum sîntem învăţaţi prin poruncile theurgice, iar răsplata pentru aceasta – sau arvuna răsplăţii – a fost numită de Pavel răpire şi suiş mai sus de ceruri (v. 2 *Corinteni* 12, 2), iar de Hristos venire, şi sălăşluire, şi arătare a Lui şi a Tatălui (v. *Ioan* 14, 21, 23). De cei aduşi la cele de taină nu este însă ascuns faptul că una sînt acestea, deşi sînt numite în felurite chipuri, fiindcă nu va veni dintr-un loc în altul puterea ce e de faţă pretutindeni, nici va rămâne undeva anume cea care nu este [circumscrisă] nicăieri, ci venire la noi şi sălăşluire a Lui este suirea noastră către El prin descoperire. Vom arăta pe urmă că aceasta nu e cunoaştere, ci necunoaştere în înţelesul că este mai presus de cunoaştere; acum însă cred că trebuie adus şi un martor al celor spuse, care arată că pentru desăvârşirea mântuirii şi a sfinţeniei nu avem trebuinţă de cunoaşterea şi adevărul raţiunilor din zidiri. Să iasă, dar, în faţă şi marele Vasilie, care a învăţat cu de-amănuntul cunoaşterea celor ce sînt, fiindcă acesta, lămurind mărturia Psalmistului despre adevărul care trăieşte în inima celui desăvârşit, spune: „Cuvântul *adevăr* are, am aflat noi, două înţelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viaţa cea fericită, iar celălalt este cunoaşterea sănătoasă a celor privitoare la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mântuire este în inima celui desăvârşit, care îl şi predaniseşte fără de vicleşug aproapelui său – iar cât priveşte pământul şi marea, stelele şi mişcarea sau repeziciunea lor, dacă nu ştim adevărul despre acestea nu sîntem împiedicaţi cu nimic să dobândim fericirea făgăduită”[92].

[92] La *Psalmii* 14, 3; PG 29, 256BC.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT DIN CELE DE PE URMĂ AL DOILEA DESPRE RUGĂCIUNE

2, 2
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

[1] Τῶν μὲν οὖν οὐδὲν μέγα τιθεμένων τὴν ἀπὸ τῆς ἔξω παιδείας ὄνησιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς κατ' αὐτὸ ζῶσι νῦν τε προσγινομένην καὶ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας ἐλπιζομένην κατηγορεῖν οὕτως ἀφειδῶς τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς καὶ συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τὰς κατ' αὐτῶν λοιδορίας, ὑπὸ τοῦ φίλτρου τῆς παιδείας εἴποι τις ἂν ἐπῆρθαι καὶ τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι διαθέσεως ἄκρας. Μόνας γὰρ ἐκείνων περὶ πλείστου ποιουμένων τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐντολὰς καὶ πρὸς μόνας ταύτας πάντας προτρεπομένων ὡς μόνας ἱερουργούσας τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν καὶ τελειούσας καὶ θεουργούσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, λόγους δὲ καὶ τὴν ἐν λόγοις φιλοσοφίαν μὴ πάνυ τῶν γηΐνων ὑπερτιθέντων, σαρκικὴν δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφίαν κατὰ Παῦλον λεγόντων, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς προστάτας αὐτῆς, ὡς τῷ παρὰ Θεοῦ διδασκαλείῳ τῆς κτίσεως κατὰ Θεοῦ χρησαμένους, ἀποτροπαίους δεικνύντων καὶ ἀσόφους σοφούς, ὑπὲρ τῶν παιδικῶν, ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος ἠνιάθη, μὴ

---

[1] Literal: 'iubire de educaţie'; neaoş: dragoste de carte.
[2] Varlaam, adică.
[3] Sau: a-i pârî (unui for de judecată), a-i acuza.
[4] Adică: de la educaţia practicată în antichitatea elenă păgână, adică politeistă.
[5] Adică: nădăjduit a veni deplin, mai apoi, în ceruri.
[6] Este vorba de ştiinţele discursive, bazate pe raţionamente.
[7] Adică: filosofia proprie ştiinţelor discursive.
[8] Sau: plasând-o, considerând-o.

2, 2
AL ACELUIAŞI CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT DIN CELE DE PE URMĂ AL DOILEA DESPRE RUGĂCIUNE

[1] Ar putea spune cineva că [poate] mânat de iubirea de învățătură[1] şi de marea dorință de a şti [s-a apucat] filosoful acesta[2] a-i învinui[3] atât de necruțător (încât a purces şi la a-şi aşterne în lungi scrieri ocările asupra lor) pe cei ce [nu] socotesc de vreo mare însemnătate folosul [venit] de la instruirea cea dinafară[4] față de [folosul] cel venit acum – şi nădăjduit [a veni][5], după nemincinoasele făgăduințe – de la Evanghelie celor ce viețuiesc după aceasta; că doar poruncile lui Hristos cinstindu-le aceia în chip aparte şi doar la acestea pe toți îndemnându-i ca la singurele ce săvârşesc [în chip sfânt] asemănarea cu Dumnezeu şi desăvârşesc şi îndumnezeiesc sufletul omenesc, iar cuvintele [discursive][6] şi filosofia cea întru cuvinte[7] aşezându-o[8] nu foarte mult deasupra celor pământeşti, *înțelepciune trupească*[9] şi *a veacului acestuia*[10], după Pavel, numindu-o, iar pe întâi-stătătorii ei dintre Elini (ca pe unii care de şcoala zidirii, cea de la Dumnezeu, împotriva lui Dumnezeu s-au folosit) dovedindu-i a fi de lepădat şi înțelepți neînțelepți, [ei bine] din pricina puşt[an]ilor[11] – după cum se vede – s-a supărat filozoful, că

[9] *II Corinteni* 1, 12.
[10] *I Corinteni* 1, 20.
[11] Literal: din pricina 'copilandrilor'; adică: a discipolilor filosofilor din antichitate, care constituiau şi obiect al erosului acelora; termenul 'puşti' îl folosim aici cu sensul inițial, cel de sodomit.

τῆς μεγίστης καὶ αὐτῶν ἀξιουμένων τιμῆς, καὶ ταῦθ' ἧς ἔμελλε καὶ αὐτὸς εἶναι κοινωνὸς καὶ δι' ἣν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο καὶ ὃ μόνον φανερὸν ἔπαθλον ἐκαροῦντο τῆς διὰ βίου σπουδῆς. Κατὰ δὲ τῆς λογικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν λατρείας, δηλαδὴ τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ταύτην τοῦ παντὸς τιμωμένων καὶ μεθ' ἡσυχίας ἀπερισπάστως διὰ βίου προσανεχόντων αὐτῇ καὶ τῇ πείρᾳ χεῖρα διδόντων τοῖς εἰσαγομένοις πρὸς τὴν ἀγγελικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς ἐπήγειρε τρόπος; Τίς ἀντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αἱρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αἱρουμένοις; Τίς ὡς παρελθὼν μέγα φρονεῖ τοὺς πόρρω τοῦ σταδίου καθεζομένους; Κἀκεῖ μέν, ἐν τοῖς ὑπὲρ φιλοσοφίας αὐτῷ γεγενημένοις ἀγῶσι, μοναχοῖς ἦν δῆλος ἀντικείμενος ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἔτι περιοῦσιν, ἐνταῦθα δέ, τὰς ῥήσεις σαφῶς τῶν πρὸς οὐρανοὺς μετῳκισμένων πατέρων μεταξὺ προβαλλόμενος τῶν λόγων εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθών, οὗτοι μικρὸν ἀγῶνα πεποίηκε.

---

[12] Pentru care, adică, şi-a luat apelativul de 'filosof'; precum, altcum, Grigorie din Nazianz, numit 'Teologul' (de-Dumnezeu-cuvântătorul) este de un nume cu teologia (cuvântarea-de-Dumnezeu).

[13] «lucru»: faptul de a se fi făcut 'de-un-nume cu filosofia', faptul de a avea apelativul de 'filosof'.

[14] «Slujirea cuvântătoare» (*Romani* 12, 1) este cea săvârşită sub călăuzirea puterii *logos*-ului (putere ce lipseşte necuvântătoarelor), slujire – după tâlcuirea sfântului Vasile cel Mare – improprie idolatrilor: «Slujirea este – cum socotesc eu – stăruitoarea şi neîncetata şi neîmprăştiata slujbă adusă celui slujit; iar deosebirea dintre slujirea cuvântătoare şi cea necuvântătoare ne-o înfăţişează Apostolul, pe de o parte zicând 'Ştiţi că pe când eraţi *neamuri* [adică: păgâni] vă abăteaţi la idolii cei fără-de-glas de parcă eraţi mânaţi' (*I Corinteni* 12, 2), iar pe de alta 'Înfăţişaţi trupurile voastre jertfă vie, sfântă, bine-plăcută lui Dumnezeu, slujirea voastră cuvântătoare' (*Romani* 12, 1); că cel ce 'se abate de parcă ar fi mânat' slujeşte slujire necuvântătoare, adică nu călăuzit de *logos*, [ci] mişcându-se după cum îi vine şi [după cum] înclină [...]; iar cel ce cu *logos* sănătos şi voie bună, cu multă grijă, totdeauna şi pretutindeni, caută [a face] şi izbuteşte [a face] ceea ce este bineplăcut lui Dumnezeu – acesta [e cel ce] plineşte porunca slujirii cuvântătoare, după cum s-a zis: 'făclie picioarelor mele [e] legea Ta, şi lumină cărărilor mele'» (*Asceticon magnum*

nu sînt şi ei învredniciți de preamarea cinste, că aceea era cea de care şi el s-ar fi făcut părtaş şi cea pentru care [şi el] s-a făcut de-un-nume cu filosofia[12] – lucru[13] care e singura răsplată vădită dobândită de ei în urma sârguinței de o viață. Dar asupra slujbei noastre cuvântătoare[14] (mai bine zis: duhovniceşti[15]), adică [asupra] rugăciunii, şi asupra celor ce o cinstesc pe aceasta mai mult decât orice altceva şi, liniştindu-se[16], întru lepădarea grijilor[17] viața toată iau aminte la aceasta şi dau, din [dobândita] cercare, mână de ajutor celor începători în îngerească şi mai-presus-de-lume slujire – ce chip [de împotrivire] s-ar [putea] ridica?; cine grăieşte împotrivă celor ce au ales a tăcea[18]?; cine pizmuieşte pe cei ce au ales a nu fi nicidecum cinstiți [de alții]?; cine se făleşte că i-a întrecut [la alergare] pe cei ce şed [jos, ba încă şi] departe de stadion? Iar acolo[19], în luptele duse de el pentru apărarea filosofiei, arătat era că monahilor se împotriveşte [el,] monahul şi filosoful, dar celor ce sînt încă printre noi; pe când aici[20], zicerile Părinților mutați la ceruri punându-le limpede între cuvintele lui, spre răsturnarea acestora – nu ştiu ce pățind [el] – nu mică i-a fost zbaterea.

PG 31, 1236 BC). Cultul însuşi este perceput de Părinți ca o astfel de slujire cuvântătoare, dialogală: vezi, de pildă, *Liturgia praesanctificatorum* 2.30-32, *stephanus.tlg.uci.edu*: «στῆναι τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ καὶ προσφέρειν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν».
In sanctum Ephraim 46.841.59, *stephanus.tlg.uci.edu:* θυσία ἀναίμακτος, ἡ λογικὴ λατρεία, βίου καθαρότητι ὁλοκαυτουμένη:

[15] «duhovniceşti»: săvârşită prin Duhul, întru harul venit de la El.

[16] Literal: cu linişte, întru isihie.

[17] Literal: [în chip] neîngrijit.

[18] Sfântul Grigorie marchează, retoric, absurdul situației: cum să li te încontrezi în cuvânt, cum să intri în dispută cu ei, câtă vreme isihaştii – prin definiție – tac?

[19] «acolo»: în primul caz, în critica adusă de Varlaam isihaştilor, care disprețuiau filosofia anticilor.

[20] «aici»: în al doilea caz, în critica adusă rugăciunii minții.

[2] Μᾶλλον δ' ἢ πᾶσι, τοῖς ὑπὸ τοῦ ὁσίου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου γεγραμμένοις περὶ εὐχῆς ἀνέδην ἀντεπεξάγει τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπερορίᾳ κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος, Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ προσχωρήσαντος Ἐκκλησίᾳ, ὃς μετὰ τῶν πατρίων ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῷα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρας φιλτέραν ἡγεῖται διὰ τὸν παρ' ἡμῖν «ὀρθοτομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας», κἀν ταύτῃ γενόμενος, βίον μὲν αἱρεῖται καὶ ἀκριβέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἁγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μεθορίῳ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων – Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἡ τῆς ἀρετῆς ἑστία –, ἐνδιαιτᾶσθαι προθυμηθείς. Κἀνταῦθα πρῶτον μὲν ἔδειξεν εἰδὼς καλῶς ἄρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις πατέρων ὑποταττόμενος· δοὺς δὲ διὰ μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τὴν πεῖραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων αὐτὸς τῆς τῶν τεχνῶν τέχνης, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας τὴν πεῖραν, καὶ ἀρχηγὸς γίνεται τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πρὸς τὴν πάλην ἀποδυομένων τῶν τῆς πονηρίας πνευματικῶν, οἷς καὶ πατερικῶν εἰσηγήσεων ἐποιήσατο συλλογήν, ἐπαλείφουσάν

[21] Literal: ripostează.

[22] Adică: avea convingeri romano-catolice. Este vorba de împăratul Mihail al VIII-lea (1259-1282). Nichifor isihastul a fost surghiunit după sinodul unionist de la Lyon din 1274.

[23] Literal: cacodoxia acelora; adică: credința romano-catolică.

[24] Sau: își alege modul mai exact de viețuire [creştină], adică pe cel monahal [sau pustnicesc].

[25] Sau: pe cel numit cu denumirea sfințeniei – *sfântul* Munte.

[26] Sau: că ştie bine a se pune sub stăpânia altora. Vezi, foarte sugestiv, şi Diogenis Laertii, *Vitae philosophorum* 1.60: «ὥς φησιν Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ *Περὶ τῶν φιλοσόφων αἱρέσεων*, τάδε· καλοκἀγαθίαν ὅρκου πιστοτέραν ἔχε. μὴ ψεύδου. τὰ σπουδαῖα μελέτα. φίλους μὴ ταχὺ κτῶ· οὓς δ' ἂν κτήσῃ μὴ ἀποδοκίμαζε. **ἄρχε πρῶτον μαθὼν ἄρχεσθαι.** συμβούλευε μὴ τὰ ἥδιστα, ἀλλὰ τὰ ἄριστα. νοῦν ἡγεμόνα ποιοῦ. μὴ κακοῖς ὁμίλει. θεοὺς τίμα, γονέας αἰδοῦ».

[2] Şi mai mult decât oricăror altor [ziceri], îşi aruncă[21], fără oprelişti, puterea cuvântului asupra celor despre rugăciune scrise de cuviosul şi mărturisitorul Nichifor; ale lui Nichifor celui ce a mărturisit buna mărturisire şi pentru ea a fost surghiunit de întâiul dintre Paleologi, care împărăţea [atunci] şi cugeta cele ale Latinilor[22]; ale lui Nichifor celui ce, deşi îşi trăgea neamul din Itali[eni], a lepădat reaua-slăvire a acelora[23] şi a venit la drept-slăvitoarea noastră Biserică, carele, dimpreună cu meleagurile [părinteşti], şí părinteştile [credinţe] le leapădă şi pe [Biserica] cea de la noi o socoteşte mai de iubit decât a sa (pentru cuvântul – cel de la noi – care drept-învaţă adevărul) şi, venind aici, [de] viaţă şi-o alege pe [cea] mai cu scumpătate, adică pe cea singuratică[24], iar [de] loc de sălăşluire pe cel de-un-nume cu sfinţenia[25], poftind a petrece pe hotarul dintre lume şi cele mai-presus-de-lume; iar acesta este Athosul, vatra virtuţii; iar aici mai întâi a dovedit că ştie bine a se stăpâni [de către alţii][26], supunându-se părinţilor [celor] dintre cei de frunte, şi multă vreme dând acelora cercarea[27] smereniei sale, ia de la aceia, la rândul său, cercarea[28] artei artelor[29] – adică a isihiei – şi se face începătorul[30] celor ce – în lumea cea după cugetare[31] – se dezbracă[32] spre lupta cu duhurile răutăţii[33], cărora le-a făcut

[27] Adică: proba, dovada.

[28] Adică: experienţa.

[29] Sau: meşteşugul meşteşugurilor.

[30] Literal: 'lider' (tradus odinioară prin 'nacealnic'; în armâneşte: 'celnic'); am optat pentru varianta încetăţenită în traducerea Noului Testament (Hristos – Începătorul mântuirii, Începătorul credinţei, Începătorul vieţii; vezi *Fapte* 3, 15; 5, 31; *Evrei* 2, 10; 12, 2).

[31] În lumea – obiectivă, concretă – ce cade sub simţirea minţii, nu sub cea a simţurilor trupeşti.

[32] Se foloseşte aici metaforic, în duh paulin, paradigma antică a luptătorilor în arenă, care luptau goi şi unşi cu ulei; ungerea cu ulei va fi, de altfel, numaidecât pomenită.

[33] *Efeseni* 6, 12; semnalăm că sfântul Pavel (şi, implicit, sfântul Grigorie) nu foloseşte substantivul *πνεύματα* (duhuri), ci adjectivul *πνευματικά* (duhovniceşti).

τε πρὸς τοὺς ἀγῶνας καὶ διατιθεῖσαν τοὺς τρόπους τῶν ἄθλων καὶ προδεικνῦσαν τὰ ἔπαθλα καὶ ὑπογράφουσαν τοὺς στεφάνους τῆς νίκης· εἶτ' ἐπὶ τούτοις, ἐπειδὴ πολλοὺς τῶν εἰσαγομένων ἑώρα τῆς ἀστασίας τοῦ νοῦ μηδὲ μετρίως γοῦν κρατεῖν δυναμένους, καὶ τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστείλειαν.

[3] Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν ἑαυτοῦ φαντασιώδη πολύνοιαν ἐπαφῆκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθάπερ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολογίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπὶ τῆς ἐξορίας ὡμιληκότων ἐκείνῳ καὶ παρ' ἐκείνου τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, οἳ τῆς γῆς ἅλας καὶ φῶς τοῦ κόσμου καὶ φωστῆρων ἀναπεφήνασι τῇ Ἐκκλησίᾳ φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λόγον» (Θεόληπτον ἀκούεις ἐκεῖνον, τὸν ἐπὶ τῆς Φιλαδελφείας πόλεως ὡς ἐπὶ λυχνίας ἀστράψαντα, Σελιώτην τὸν τῶν μοναζόντων καθηγητήν, Ἠλίαν τὸν τὴν ἐρημίαν κατὰ τὸν Ἠλίαν διὰ βίου σχεδὸν ἀσπαζόμενον, τοὺς ἄλλους δι' ὧν ὁ Θεὸς τὴν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐπαναγαγὼν ἐκόσμησε καὶ συνέστησεν), οὐδὲ διὰ τούτους τοίνυν καὶ τοὺς ὑπ'ἐκείνων πεπαιδευμένους καὶ τῆς αὐτῆς ἔτι καὶ νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀναπεισθείς ἀφεῖναι τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ἀγαθὰς ὑπονοίας ἤγουν τοὺς λόγους, εἰ δὲ μή, τὸ γοῦν συγγράμμασι μακροῖς ἀτιμάζειν, ὃν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἂν ἠδυνήθη πάντως ἀξίως· ἀλλ' ὅτι περ ἁπλοϊκῶς ἐκείνῳ καὶ ἀφελῶς συνετέθη τὸ σύγγραμμα, τοῦτο πρὸς τὴν ἀντιλογίαν αὐτὸν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ καὶ τὰς λαβὰς εὑρεῖν ἐδυνήθη. Καὶ τοίνυν, ἵνα

[34] Literal: stabileşte regulile întrecerilor ('sportive').
[35] Literal: premiile. [36] Adică: imaginaţie.
[37] Adică: ca de o materie inflamabilă.
[38] Este vorba de neajunsul – părut – aflat de Varlaam în metoda de rugăciune a lui Nichifor, 'greşeala' lui, în care se poticnea filosoful; vom vedea imediat care este acesta.
[39] *Matei* 5, 13-14. [40] *Filipeni* 2, 16.
[41] Este vorba, desigur, de scrierile lui Varlaam împotriva ishaştilor în care îl atacă pe Cuviosul Nichifor.

şi o culegere de povăţuiri ale Părinţilor, [culegere] care îi unge spre lupte şi rânduieşte chipurile întrecerilor[34] şi le arată de mai înainte răsplătirile[35] şi le înfăţişează cununile biruinţei; apoi, pe lângă acestea, pentru că pe mulţi din cei începători îi vedea neputincioşi de a-şi stăpâni – măcar câtuşi de cât – nestatornicia minţii, le pune dinainte, mai jos, şi un chip prin care să împuţineze câtuşi de cât multa umblare şi închipuire[36] a acesteia.

[3] Asupra acestuia, aşadar, şi-a vărsat filosoful acesta închipuita sa multă mintoşie, ca un foc, ca de o materie[37] slujindu-se de piedica [aflată de el la acela][38]. Nu se ruşinează de acea fericită mărturisire şi de surghiunul cel pricinuit de aceasta; nu se ruşinează de cei ce l-au întovărăşit pe acela în surghiun şi de la acela s-au învăţat cele dumnezeieşti, carii 'sare a pământului şi lumină a lumii'[39] s-au arătat Bisericii şi mai străluciţi decât luminătorii [de pe cer], «având cuvântul vieţii»[40] – [şi] înţelegi [că pomenesc aici] pe Teolipt acela, care în cetatea Filadelfiei ca într-un sfeşnic a strălucit, pe Seliotis, învăţătorul monahilor, pe Ilie, care ca Ilie [Prorocul] a îmbrăţişat pustia aproape în tot răstimpul vieţii, pe ceilalţi cu care Dumnezeu, întorcând Biserica Sa, a împodobit-o şi [iarăşi] a aşezat-o –, nici pentru aceştia, aşadar, şi pentru cei învăţaţi de către aceia, care încă şi acum au aceeaşi petrecere [cu aceia], [ne]înduplecându-se a lăsa [deoparte] nu bunele păreri – adică cuvintele[41] – cele asupra bărbatului; sau, de nu, măcar [a lăsa faptul de] a-l necinsti, în lungi scrieri, pe cel ce nicidecum nu l-ar fi putut lăuda în chip vrednic[42]; ci, faptul că [în chip] simplu şi necăutat[43] şi-a alcătuit acela scrierea, [ei bine] aceasta[44] l-a făcut pe acesta să o contrazică, dându-i putinţa de a găsi pricinile

[42] Adică: sfinţenia Cuviosului Nichifor nu poate fi lăudată în chip vrednic în cuvinte, cu atât mai puţin în cele ale lui Varlaam.

[43] Adică: inocent, naiv, necăutând la reaua intenţie a cititorilor, ci încrezându-se în buna lor intenţie.

[44] Simplitatea şi naivitatea redactării.

τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο νῦν εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σοφός, οὐδ' ὅστις γλῶσσαν μὲν εὔστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀπαίδευτον, ὥσπερ τῶν τάφων ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτοντες, ἀλλ' ὅστις τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων διὰ τοῦ βίου προστίθησι καὶ τοῖς ἔργοις ὡραΐζει τὸ ἀκαλλὲς τῶν ῥημάτων». Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ τοῖς ἁπλοϊκοῖς ἐκείνοις ῥήμασιν ὁ σοφὸς οὗτος ἴσχυσεν ἐπιθέσθαι, μὴ πρότερον διαστρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς μετὰ βραχὺ δείξομεν.

[4] Νῦν δ' ἐπείπερ οὗτος ἀρχόμενός τε καὶ τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοερᾶς, ταύτην καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν διὰ βραχέων προθεωρήσωμεν· τοιαύτη γάρ ἐστιν, οἵα διὰ χρηστολογίας ἀπατῆσαι τῶν ἀπείρων πολλούς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καὶ μετρίως γευσαμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τὴν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τὸ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἄρχεται μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν τοῖς πατράσιν ὡμολογημένων, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκείνοις ὁδόν. Τοῦτο γάρ φησιν ἀρχόμενος, ὡς ἠρεμίαν παρέχειν ταῖς αἰσθήσεσι χρὴ τὸν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καὶ διὰ τούτου, κλέψας τὸν ἀκούοντα ὡς συνῳδὰ λέγων τοῖς πατράσιν, εἶτ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος κοινήν· «τῇ γὰρ προσευχῇ», φησίν, «ἐμπόδιον ἑκάστῃ γίνεται καὶ μάλιστ' ἐφ' ὅσον βίας ὀπωσοῦν μετέχει καὶ ἡδονὴν ἢ ἄλγος ἐμποιεῖ καὶ ἔτι μάλιστα περὶ τὴν παχυτάτην καὶ ἀλογωτάτην τῶν

[45] Redactarea cu simplitate şi naivitate a textului lui Nichifor i-a dat lui Varlaam putinţa de-a găsi motivele de împotrivire.
[46] Literal: lesne-sucitoare.
[47] Adică: neînvăţat – nedeprins – în cele dumnezeieşti.
[48] Grigorie Teologul, *Cuvântul 16*, 2, PG 35, 936D-937A.
[49] Adică: nu de la Părinţi, nu conglăsuind cu ei, nu pe temeiul spuselor lor, cum făcuse Nichifor.
[50] *Romani* 16, 18.
[51] Adică: neexperimentaţi, lipsiţi de cercarea celor înfăţişate prin cuvânt.

de împotrivire[45]; bine, dar – ca să spunem cuvântul acela al Teologului – «pentru noi înțelept nu e cel înțelept [doar] în cuvinte, nici cel ce are, pe de o parte, limbă iscusită[46], dar, pe de alta, suflet neînvățat[47] – ca acele mormânturi care, pe dinafară fiind împodobite, mustesc pe dinăuntru de morți, multă duhoare acoperind – ci cel care vrednicia de credință a cuvintelor o pune de față prin chipul vieţuirii [lui] şi [care] prin fapte înfrumusețează neîmpodobirea vorbelor»[48]. Dar nici vorbelor acelora simple nu a putut înțeleptul acesta să li se împotrivească până ce mai întâi nu le-a strâmbat, cum limpede peste puțin vom arăta.

[4] Acum, însă, pentru că acesta – începând şi sfârşind [scrierea] – de la sine însuşi[49] [ne] învață despre rugăciunea minții, mai întâi să vedem şi noi pe scurt această învățătură a lui; pentru că în aşa fel este [alcătuită] ca 'prin vorbele frumoase să înşele'[50] pe mulți din cei necercați[51] – pe nimeni însă dintre cei ce au gustat, fie şi câtuşi de cât, din rugăciunea adevărată; vom vedea, aşadar, învățătura aceasta, [dar] doar cât să arătăm neconglăsuirea ei cu Părinții. Că [de început] începe de la cele mărturisite de Părinți, dar sfârşeşte pe calea cea cu totul potrivnică acelora; Că, începând, lucrul acesta îl zice, cum că cel ce se îngrijeşte de rugăciune trebuie să dea liniște simțurilor; şi, prin [spusa] aceasta, păcălindu-l pe cel ce îl ascultă cum că vorbeşte în conglăsuire cu Părinții, mai apoi, pe temeiul [spusei] acesteia, conchide că trebuie să omoare cu desăvârşire partea pătimitoare a sufletului – încât să nu mai lucreze după[52] nici una din puterile ei – ba, mai mult, şi toată lucrarea[53] comună sufletului şi trupului; că «piedică rugăciunii» zice «se face fiecare [din lucrările acestea], mai ales întrucât [fiecare din ele] se împărtăşeşte de oarecare silă[54] şi aduce plăcere sau durere,

[52] Adică: prin. [53] «toată lucrarea»: orice fel de lucrare.

[54] Adică: una din caracteristicile fiecăreia dintre lucrările acestea este faptul de a lucra oarecum silnic asupra omului, pentru că omul – sau sufletul sau subiectul – ia aminte silnic la lucrarea aceasta, e 'prins' în ea.

αἰσθήσεων ἀφήν». Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νηστεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐ κλείνειν, οὐ χαμευνεῖν, οὐκ ἐπὶ πλέον ἵστασθαι, οὐδὲν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τὸν προσευχῆς νοερᾶς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γὰρ ταῦθ' ἅπαντα τὴν ἀφὴν ἐνεργεῖν βιάζεται καὶ ὄχλον, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, τῇ ψυχῇ προσευχομένῃ προσφέρει, δέον τὸ ἀνενόχλητον πανταχόθεν αὐτῇ περιποιεῖν. «Καὶ γὰρ ὑπερφυὲς ἂν εἴη», πάλιν φησίν, «εἰ ὄψιν μὲν καὶ ἀκοήν, τὰς ἀϋλοτέρας τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπαθεστέρας καὶ λογικωτέρας, ἀτιμάζοιμεν ἐν προσευχαῖς, ἀφὴν δὲ τὴν παχυτάτην πασῶν καὶ ἀλογωτάτην προσδεξαίμεθα καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἐνεργείας συνεργεῖν ὑποληψόμεθα». Καὶ γὰρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὤν, τὴν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφοράν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι, μὴ πρὸς μόνων τῶν ἔξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἅπασαι κινούμεναι, διατελοῦσιν. Ἡμῖν δὲ τὰ συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθήσεσιν ἐκ τῆς ἀΰλου προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἕξεως τελεωτάτης ἔδει καὶ πραγματείας πρὸς ἓν ὁρώσης, τοῦτο μόνον· ἀλλ' «ὁ διδοὺς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις» καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι δοίη λόγον τῇ νῦν προθέσει σύμμετρον.

[5] Ὅσαι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐνεργειῶν κινοῦνται, ταύτας ἠρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τὰ ἔνδον στρεφομένων ἡμῶν· ὅσαι δὲ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καὶ ταῦτα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεία; Τίς δὲ μηχανὴ τούτων οἴκοθεν ἀφεῖσθαι τὸν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνος δὲ καὶ χάριν ἀφίεσθαι τούτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς

[55] Vedem aici accepțiunea exactă a acestui simț al 'pipăitului' (ἀφή) și care sînt – în doctrina sfântului Grigorie – cele ce cad sub incidența lui: postul, privegherea, plecarea genunchilor, starea în picioare, dormitul pe pământul gol. Într-un cuvânt: nu altul decât simțul 'pipăitului' este (pentru Palama, dar – se pare – și pentru Varlaam) cel prin care simțim osteneala trupească.

[56] Adică: peste putință; absurd.

[57] «deosebit»: mai mult sau mai puțin, în mai mare ori mai mică măsură.

[ceea ce] mai ales – iarăşi – [se poate vedea] în privinţa celui mai gros[ier] şi mai iraţional dintre simţuri, pipăitul». Aşadar – ar [putea] zice cineva către cel ce vine cu astfel de lucruri [nemaiauzite] – cel ce se îngrijeşte de rugăciune trebuie să nu postească, să nu privegheze, să nu îngenuncheze, să nu doarmă pe pământul gol, să nu stăruie în statul în picioare, nimic dintr-acestea să nu facă; că toate acestea lucrează silnic durere asupra pipăitului[55] şi – după cum însuţi ai zice – deranjează sufletul ce se roagă; [or, noi] trebuie a face ca acesta să fie nestingherit de nimic. «Că [şi] peste fire[56] ar fi», zice iarăşi, «ca vederea şi auzul – [adică tocmai] cele mai nemateriale dintre simţuri, şi mai nepătimaşe şi mai raţionale – a le lepăda la vremea rugăciunii, iar pipăitul – cel mai gros[ier] dintre toate, şi mai iraţional – a-l primi şi a socoti că lucrările lui împreună-lucrează [nouă spre folosul nostru]»; că nu a văzut – măcar că este filosof – deosebirea dintre simţuri, cum [că fiecare dintre ele] deosebit[57] împărtăşindu-se de puterea cu-chip-trupesc[58] dintr-însele, nu toate sînt mişcate doar de cele ce vin dinafară asupra lor. Iar noi, voind a înfăţişa cele ce se petrec – din rugăciunea nematerială[59] – în simţurile cele prinse în materie, şí desăvârşita deprindere a [rugăciunii] acesteia ar trebui să o avem, şí aţintirea la un singur lucru, [şi anume] doar cu aceasta; dar «Cel ce dă rugăciune celor ce se roagă»[60], şí celor ce grăiesc în apărarea acestora dea cuvânt, pe măsura râvnei lor de acum.

[5] Aşadar, întorcându-ne [noi] spre cele dinăuntru, câte dintre simţiri sînt mişcate de către lucrările cele dinafară – pe acestea trebuie neapărat a [ni] le potoli; dar câte [dintre simţiri] se însoţesc cu dispoziţiile [aplecările] sufletului – ba încă cu cele bune – [pe acestea] ce trebuinţă este [a le potoli]? Şi, apoi, prin ce meşteşugire le-ar [putea] lepăda de la sine însuşi

[58] Sau: quasi-trupească; oarecare lămuriri referitor la aceasta vezi mai jos, în paragraful 9.
[59] Adică: datorită rugăciunii nemateriale, săvârşite de suflet.
[60] *Cântările lui Moisí* 3, 9 (*I Samuil* 2, 9).

προσισταμένων, ἀλλὰ καὶ συνεργουσῶν τῇ συνδιαθέσει ὅ τι μάλιστα; Τὸ γὰρ σύζυγον ἡμῖν τουτὶ σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς συνεργὸν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον δὲ ὑπέζευκται· οὐκοῦν ἀφηνιάζον μὲν εἴρξομεν, ἀποδεξόμεθα δὲ ἀγόμενον ἢ δέον. Ἀκοὴ μὲν οὖν καὶ ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε καὶ λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν ὅλως ἀντιλήψεταί τις τούτων οὐδενός, οὐδ' ἂν ὀδυνηθείη κατ' αὐτό, μὴ ἔξωθεν προσπεσόντος τοῦ ὁρατοῦ ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄντος ἢ καὶ δυσειδοῦς· τὸ δὲ σῶμα ὀδυνᾶται μᾶλλον κατὰ τὴν ἁφήν, ὅταν νηστείαν ἀσκῶμεν καὶ μὴ προσάγωμεν αὐτῷ τὴν ἔξωθεν τροφήν. Διὰ τοῦτο οἱ πρὸς τὰ ἔνδον ἀπὸ τῶν ἔξω ἑαυτοὺς συστέλλοντες τὰς μὲν μὴ παρόντων τῶν ἔξωθεν οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις τῆς κατὰ ταῦτα ἐνεργείας ἀποπαύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι· τὰς δὲ καὶ ἀπόντων τῶν ἔξω ἐνεργούσας, πῶς ἂν ἀργεῖν παρασκευάσωσι, καὶ μάλισθ' ὅταν τείνωσιν αὗται καὶ πρὸς τὸ προκείμενον τέλος; Ὅτι δὲ ἡ ἀλγεινὴ κατὰ τὴν ἁφὴν αὕτη αἴσθησις τοῖς νοερῶς προσευχομένοις ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελεῖς, πάντες μὲν ἴσασιν ὅσοι καὶ μετρίως ἥψαντο τοῦ κατ' αὐτὴν ἀγῶνος, καὶ λόγων τούτοις ἧττον δεῖ, διὰ πείρας ἐγνωκόσιν, οἳ καὶ τοὺς λόγῳ μόνῳ τὰ τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι λέγοντες τὴν φυσιοῦσαν γνῶσιν.

---

[61] Literal: 'că trupul acesta, cel con-jugat nouă, ne-a fost con-jugat – mai bine zis: sub-jugat – de către Dumnezeu ca să [ne] fie împreună-lucrător'.

[62] Neatingându-se propriu-zis de ceva material, auzul şi vederea nu îl supun pe om experienţei grosiere a ceva material (cum face pipăitul), închizându-i atenţia preponderent în această experienţă, ci îi asigură o oarecare detaşare de material, deci un confort pentru a gândi, pentru a raţiona; astfel 'sînt mai curate şi mai raţionale decât pipăitul'.

[63] Reamintim că, pentru sfântul Grigorie, 'pipăitul' este cel ce dă percepţia ostenelii trupeşti;

[64] Literal ar fi 'cei ce se zgârcesc', se chircesc, se contractă.

[65] Adică: isihaştilor, sihaştrilor.

[66] Adică: toţi câţi s-au ostenit în privinţa acestui simţ al pipăitului; câţi s-au străduit să dobândească durerea ce poate fi resimţită prin acest simţ al pipăitului, venită din nevoinţa trupească.

cel ajuns în sine însuşi? Şi, apoi, pentru ce trebuie să caute a le şi lepăda, de vreme ce nu [îi] stau nicidecum împotrivă, ci împreună-lucrează – cel mai mult [cu putinţă] – prin însoţirea [lor] cu dispoziţiile [sufletului]? Că trupul acesta, cel pus la acelaşi jug cu noi, ni s-a pus la acelaşi jug – mai bine zis: ni s-a supus – de către Dumnezeu[61] ca să ne fie [el] împreună-lucrător; aşadar, de se smuceşte – să îl strunim; iar de trage cum trebuie – să îl primim [cu mulţumire]. Aşadar, auzul şi văzul sînt, de bună seamă, mai curate şi mai cuvântătoare/raţionale decât pipăitul[62], dar nici unul dintre acestea [două] nu simte nimic – nici [nu] se îndurerează de la sine însuşi, de nu cade dinafară [asupra sa] o privelişte dureroasă ori şi un sunet dureros; pe când, prin simţul pipăitului, trupul se îndurerează mai degrabă [atunci] când ne nevoim cu postul şi [când] nu îi aducem hrana cea dinafară[63]. Pentru aceasta, cei ce se [re] strâng pe ei înşişi[64] de la cele dinafară la cele dinlăuntru îşi opresc de la lucrările legate de cele dinafară simţurile ce nu lucrează nefiind de faţă acelea, câtă vreme rămân [ei] înlăuntru; şi le opresc de la lucrările legate de acestea, câtă vreme [ei] rămân înlăuntru; dar pe cele ce lucrează şí când lipsesc cele dinafară – [pe acestea] cum să le facă nelucrătoare, mai ales când acestea [înşele] şi tind spre ţelul ce stă [lor[65]] de faţă? Iar că însăşi simţirea aceasta dureroasă – cea dată de simţul pipăitului – este de cel mai mare folos celor ce se roagă înţelegător o ştiu toţi câţi s-au ostenit – câtuşi de cât – cu el[66] şi aceştia nu au câtuşi de puţin trebuinţă de cuvinte, cunoscând [aceasta] prin [propria] cercare, carii[67] nici nu îi primesc[68] pe cei ce doar prin cuvinte caută [a cunoaşte lucrurile] acestea, ci zic că aceasta este cunoaşterea care îngâmfă.

[67] Adică: ei care; isihaştii.

[68] Sau: nu îi acceptă, nu îi rabdă, nu îi îngăduie.

[69] «nu doar atât»: nu doar experienţa arată necesitatea ostenelii trupeşti în dobândirea rugăciunii celei cu mintea, ci aceasta se poate demonstra şi logic; ceea ce urmează este tocmai un astfel de raţionament.

[6] Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τοὺς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀπροσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καὶ τὴν πρὸς τὰ μέσως πως ἔχοντα τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γὰρ ἂν σχοῖεν ἀπαρενοχλήτου καὶ καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τοὺς δὲ μήπω πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον ἐφθακότας, ἐπειγομένους μέντοι πρὸς αὐτό, τῆς μὲν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δὲ τελείως ἐμπαθείας (δεῖ γὰρ τὸ μὲν ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκρώσαι, ὅ ἐστιν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τὸν δὲ λογισμὸν ἐπικρατέστερον ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κινουμένων, ὅ ἐστιν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν)· εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καὶ τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατούσης, οὐδ' ἄκροις, τὸ τοῦ λόγου, χείλεσι νοερᾶς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἄν, δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τὴν ἀφὴν διὰ νηστείας τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπιμελούμενοι· δι' αὐτῆς γὰρ μόνης τὸ ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκροῦται καὶ οἱ τὰ κτηνώδη πάθη κινοῦντες λογισμοὶ μετριώτεροί τε καὶ ἀσθενέστεροι καθίστανται· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ τὴν ἱερὰν κατάνυξιν αὐτὸ φέρει τὴν ἀρχήν, δ' ἧς καὶ τοὺς προγεγονότας ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμοὺς καὶ τὸ Θεῖον ἵλεω πάντων μάλιστα ποιεῖται καὶ πρὸς τὴν δέησιν καταπειθές. «Καρδίαν» γὰρ «συντετριμμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει» κατὰ τὸν Δαυὶδ καὶ κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον «οὐδενὶ τῶν πάντων οὕτως ὡς κακοπαθείᾳ Θεὸς θεραπεύεται». Διὸ καὶ ὁ Κύριος μέγα δύνασθαι τὴν προσευχὴν μετὰ τῆς νηστείας συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν.

---

[70] Lit.: *relaţia*; ceea ce presupune – în mentalul grecesc – un raport de *posedare reciprocă*; părţile aflate în relaţie se posedă reciproc, sînt reciproc posedate.

[71] «împătimirea-de-plăcere»: căutarea cu obstinaţie a plăcerii trupeşti şi evitarea durerii trupeşti; atitudine cristalizată etico-filosofic ca doctrină hedonistă.

[72] Vezi că prin durere am redat şi pe *ὀδύνη* (*ὀδυνάομαι*) şi pe *ἄλγος*.

[73] Adică: prin 'pipăit', prin simţul 'pipăitului'.

[74] Este vorba, în continuare, tot de 'pipăit'.

[75] *Psalmii* 50, 19.

[76] Adică: 'nimic altceva nu este mai tămăduitor în faţa lui Dumnezeu decât reaua-pătimire [a noastră]'. Notăm că, în greceşte, această *rea-pătimire*

[6] Şi nu doar atât[69], ci, dacă cei ce se roagă cu adevărat înţelegător trebuie neapărat să fie neîmpătimiţi de nimic şi să se fi scuturat de legătura[70] cu cele ce sînt oarecum la mijloc dintre lucruri (că [doar] aşa pot avea parte de rugăciunea cea nestânjenită [de nimic] şi curată), iar cei ce încă nu au ajuns la măsura aceasta, dar se silesc la aceasta, [trebuie neapărat] să se salte deasupra împătimirii-de-plăcere[71] şi să se izbăvească cu desăvârşire de [toată] împătimirea (că trebuie să îşi omoare păcătoşenia trupului – că aceasta este 'a se izbăvi de împătimire' – şi să aibă gândul stăpân peste patimile rele ce se mişcă în lumea cugetării – că aceasta este 'a se sălta deasupra împătimirii-de-plăcere'), dacă, aşadar, aşa stau lucrurile – precum şi stau – şi [dacă], până ce [ne] stăpâneşte împătimirea, nici cu vârful buzelor – după cum se spune – nu am gustat din rugăciunea înţelegătoare, [atunci] avem negreşit trebuinţă de durerea[72] cea dată [nouă] de pipăit prin post şi priveghere şi prin toate celelalte asemenea [acestora], de ne îngrijim de rugăciune; că doar prin acesta[73] se omoară păcătoşenia trupului şi se domolesc şi slăbesc gândurile ce mişcă patimile dobitoceşti; şi nu doar atât, ci acesta aduce la început şi sfânta străpungere [a inimii], prin carea şí nesfintele întinăciuni le şterge, [pe] cele făcute mai înainte, şí Dumnezeiescul – [el] mai mult decât toate[74] – Îl îmblânzeşte şi Îl pleacă spre împlinirea rugăciunii; că, după [cum zice] David, «inimă zdrobită Dumnezeu nu va urgisi»[75] şi, după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie, «prin nimic altceva nu [ne] vindecă Dumnezeu aşa [de mult] ca prin reaua-pătimire[76]»; [fapt] pentru care şi Domnul a învăţat în Evanghelii că mult poate rugăciunea înjugată [la acelaşi jug] cu postul.

(κακοπάθεια) nu e altceva decât opusul pomenitei *împătimiri-de-plăcere* (ἡδυπάθεια; tradusă odinioară chiar prin *dulcea-pătimire*). Vezi *Cuvântul* 24, 11, PG 35, 1181B.

[77] Ioan Scărarul, *Scara*, 6 şi 18, PG 88, 796B şi 932B.

[7] Ἀναλγησία τοιγαροῦν ἐστι τὸ καταργοῦν τὴν προσευχήν, ἣν καὶ πώρωσιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄλγος τῆς ἁφῆς, ὡς κατὰ τῶν ἔργῳ γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοις ἐφιλοσόφησε λόγοις. Ταῦτα ἄρα καὶ τῶν πατέρων εἰσίν οἳ τὴν νηστείαν οἱονεὶ οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφήναντο· «ὕλη» γάρ, φασί, «προσευχῆς, πεῖνα». Ἕτεροι δὲ ποιότητα τοῦτ' ἔφησαν αὐτῆς· ἄποιον γὰρ ἴσασι τὴν ἄνευ κατανύξεως προσευχήν. Τί δὲ ὁ λέγων, «δίψα καὶ ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν· καρδίας δὲ θλιβείσης ἐξεπήδησαν δάκρυα», «προσευχή» δ' αὖθις «δακρύων μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ»; Εἶδες πῶς τὸ κατὰ τὴν ἁφὴν ἄλγος τοῦτο μὴ μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευχῇ, ἀλλὰ καὶ διαφερόντως συνεργεῖ; Τί δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα, ὧν ἐστιν ἡ προσευχὴ θυγάτηρ τε καὶ μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρὰ μέν ἐστι καὶ πικρὰ καὶ δακνηρὰ φύσει τοῖς ἄρτι τοῦ μακαρίου πένθους γευσαμένοις, τοῖς δὲ καταπολαύσασιν αὐτοῦ πρὸς ἡδέα καὶ ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ, μᾶλλον δὲ πῶς καὶ γεννῶσιν αὐτὴν καὶ γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τὰ σωματικῶς ἐνεργούμενα, τὰ καὶ κατ' αἴσθησιν ἡδύνοντά τε καὶ ἀλγύνοντα; Πῶς δὲ αὐτὰ χαρίζεται Θεός, κατὰ τὸν λέγοντα, «εἰ δάκρυον ἐκτήσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ Θεὸς ἥψατό σου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καὶ νοερῶς ἀνέβλεψας»;

[8] «Ἀλλ' ὁ Παῦλος», φησίν, «ἁρπαγείς ἕως τρίτου οὐρανοῦ οὐκ οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός, ὡς ἐπιλελησμένος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προσῆκον τὸν πρὸς Θεὸν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατὰ

[78] Adică: primul în istorie.

[79] Adică: nepuse în practică şi, totodată, de nepus în practică; neaplicate şi neaplicabile.

[80] Ibidem, 14, PG 88, 865D.

[81] Adică: a rugăciunii.

[82] *Scara*, 28, PG 88, 1129A.

[83] Adică: ele care sînt rezultatul unei lucrări trupeşti, al plânsului.

[84] Marcu Ascetul, *Despre legea duhovnicească*, 12, PG 65, 908.

[85] «toate cele după trup»: toate cele din planul trupului; cele simţite 'după trup', percepute trupeşte. NB: acest *după* funcţionează întocmai ca în expresia *după capul meu* sau *după mintea mea* (adică: *după percepţia minţii mele*).

[7] Lipsa durerii – pe care şi 'împietrire' o numesc părinţii [77]– este, aşadar, cea care desfiinţează rugăciunea, şi nu durerea [dată de simţul] pipăitului, cum acesta, întâiul[78], a filozofat – cu cuvinte nefăptuitoare[79] – împotriva celor ce cu lucrul cunosc [acestea]. Astfel, sînt unii dintre părinţi care postul l-au înfăţişat a fi ca o fiinţă a rugăciunii; că zic «materia rugăciunii – foamea»[80]; iar alţii numesc [durerea] aceasta însuşirea [de căpătâi a] acesteia[81]; că fără de însuşire socotesc [a fi] rugăciunea fără de străpungere. Că ce [este cu] cel ce zice [că] «setea şi privegherea au apăsat inima; iar din inima apăsată au ţâşnit lacrimi»?; şi, iarăşi, [că] «rugăciunea este maica lacrimilor şi, iarăşi, fiică [a lor]»?;[82] ai văzut cum [că] durerea aceasta, cea dată [nouă] de pipăit, nu doar că nu se face piedică rugăciunii, dar chiar împreună-lucrează [ei] în chip deosebit? Şi ce [mai este cu] lacrimile acestea, cărora rugăciunea le este maică şi, totodată, fiică?; nu dureroase sînt [ele] – prin fire – şi amare şi usturătoare celor ce [doar] de curând au gustat din fericitul plâns, iar celor ce l-au dobândit din plin pe acesta li se fac dulci şi nedureroase? Cum de nu pier [ele] din pricina rugăciunii, ba, mai mult, cum de o şi nasc pe aceasta şi se nasc dintr-însa – ele, care [nu altcumva decât] trupeşte se lucrează[83] şi care îndulcesc şi îndurerează simţirea?; şi cum de le dăruieşte Dumnezeu, după cel ce zice «de ai dobândit lacrimi în rugăciunea ta, [află că] Dumnezeu S-a atins de ochii inimii tale şi ai văzut [în chip] înţelegător»?[84]

[8] «Dar Pavel,» zice, «răpit până la al treilea cer, nu a ştiut dacă era în trup sau afară din trup, ca unul ce uitase toate cele după trup[85],[86] aşadar, dacă trebuie ca cela ce prin rugăciune se sileşte la Dumnezeu[87] să fie nesimţitor faţă de cele după trup, cum [să fie] daruri ale lui Dumnezeu cele de care

[86] *II Corinteni* 12, 2.

[87] Aici 'se sileşte' are sensul de 'se grăbeşte'.

τὸ σῶμα ἀναισθήτως ἔχειν, πῶς δῶρα θεοῦ, ὧν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς αὐτὸν ἐπειγόμενον;». Ἀλλ' οὐχὶ τῶν σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπειγόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα καὶ πᾶσαν πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον. Οὐδὲν οὖν τούτων δῶρον Θεοῦ, οὐδ' ἡ πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπειγόμενον; «Καὶ πῶς ἂν εἴη», φησίν, «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αἰσθάνεσθαι κατὰ τὴν τῷ Θεῷ τὸν ἄνθρωπον ἑνοῦσαν νοερὰν προσευχήν; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν». Ματαιολογίᾳ χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καὶ ἡμᾶς εἰς τοιούτους λόγους κατασπῶν, καὶ οὕτως ἡγῇ τὴν θείαν ἕνωσιν μικρὸν ὡς οὐχὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλὰ τῶν ματαίων μόνον, καὶ ὃ ἂν μὴ παρῇ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἡγῇ. Ὄντως δῆλος εἶ μὴ τῶν ματαίων αὐτὸς ἀνώτερον καταστήσας

[88] «dumnezeiasca unire»: unirea cu Dumnezeu; clasică expresie patristică.

[89] *Despre teologia mistică* [altfel zis: *Despre tainica cuvântare-de-Dumnezeu*] 1, 1 şi 1, 3, PG 3, 998B, 1000C: «σὺ δέ, ὦ φίλε Τιμόθεε, καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλειπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πρὸς τὴν ἕνωσιν... ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν [...]»· «ἡ... πάντων αἰτία... μόνοις ἐκφαινομένη[...] τοῖς [...] καὶ πᾶσαν πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ὑπερβαίνουσι καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα [...] ἀπολιμπάνουσι» («Iar tu, prietene Timotei, şi simţirile leapădă-le şi lucrările înţelegătoare [adică: netrupeşti, săvârşite de minte]... şi înalţă-te... la unirea cu Cel mai presus de fiinţă şi de cunoaştere»; «Pricina a toate... Se arată descoperit doar celor... ce se saltă deasupra a tot suişul pe toate culmile sfinte şi lasă în urmă toate dumnezeieştile lumini»).

[90] Întrucât acestui ultim termen (*λόγοι*) îi putem da şi sensul de *discursuri/silogisme*, fraza se poate înţelege şi aşa: «Deşarta alcătuire de discursuri/silogisme fiind [toată] bucuria ta (cela ce şi pe noi ne tragi la astfel de discursuri/silogisme)...».

[91] O replică generată de acelaşi tip de logică o dă sfântul Grigorie lui Varlaam şi în *Epistola a II-a* către el, în paragraful 14: «Dacă nimic din cele zidite nu ar fi fost mai presus de demonstraţie, zicând tu că toate cele dumnezeieşti sînt mai presus de demonstraţie, bine ai fi socotit că faci oarecare lucru mare, mărindu-L pe Dumnezeu ca mai presus de ceilalţi;

trebuie să se izbăvească cel ce se sileşte la El?». Dar nu doar de lucrările trupeşti trebuie să se izbăvească cel ce se sileşte la dumnezeiasca unire[88], ci şí lucrările înțelegătoare şí toate dumnezeieştile lumini şí tot suişul pe toate culmile sfinte [trebuie] să le lepede – după [cum spune] marele Dionisie[89]. Cum aşa, nimic dintre acestea, nici suişul pe toate culmile sfinte, nu [mai] este dar al lui Dumnezeu, pe motiv că cel ce se sileşte la dumnezeiasca unire trebuie să se izbăvească de toate acestea? «Păi cum să fie [ivite] din har acestea», zice, «cele ce urmează a nu [mai] fi simțite la vremea rugăciunii înțelegătoare, celei ce uneşte pe om lui Dumnezeu? Că s-ar face în deşert; or, nimic din cele de la Dumnezeu nu [se face] în deşert». De vorbirea în deşert bucurându-te [prosteşte] – cela ce şí pe noi ne tragi la astfel de vorbe[90] –, chiar atât de mic [lucru] socoteşti a fi dumnezeiasca unire, încât să nu poată ridica [pe cel părtaş de ea] din [lucrurile] cele mari şi de neapărată trebuință, ci doar din cele deşarte[91]? Şi ceea ce nu [mai] stă de față când se săvârşeşte [dumnezeiască unirea] aceasta – [lucru] deşert îl socoteşti? Cu adevărat te vădeşti a nu te fi săltat mai presus de cele deşarte; că de te-ai

dar, de vreme ce multe din cele de pe pământ şi la îndemâna noastră se arată a fi mai presus de demonstrație, cum va [mai] indica spusa ta aceasta *mai-presus*-ul dumnezeiesc? Căci mai trainică decât demonstrația ştim a fi – prin fire – experierea, astfel că şi aceasta este mai presus de demonstrație, deşi toată arta şi toată ştiința de la aceasta îşi au obârşiile şi principiile: pe de o parte arta, strânsă din lucrurile supuse legii facerii şi stricăciunii, iar pe de alta ştiința, aşijderea, din cele ce se zic [a fi] pururi la fel. Atâtea, deci, fiind mai presus de demonstrație dintre cele ce sînt, cum socoteşti că măreşti mai presus decât ceilalți ceea ce e mai presus decât tot ce este, zicând [despre aceea] că e mai presus de demonstrație? Căci ce măreție s-ar arăta că au îngerii cei mai-presus-de-lume arătând [cineva] că sînt cu firea mai presus de lei şi de elefanți? – că şi noi, cei din lume, sîntem cu firea mai presus de aceştia, şi atât de prejos față de îngerii aceia. Tot aşa nimeni nu va arăta vreo măreție a lui Dumnezeu prin faptul de a-L arăta pe El a fi mai presus de demonstrație» (vezi Palama II, GA, p. 223).

σεαυτόν· εἰ γὰρ ὑπερανέστηκας, ἔγνως ἂν ὅσῳ καὶ τῶν χρησίμων ἡ πρὸς Θεὸν ὑπερανέστηκεν ἕνωσις.

[9] Σὺ δὲ τοσοῦτο χαίρεις ἐμφιλοχωρῶν τοῖς ματαίοις, ὡς καὶ περὶ προσευχῆς μηδὲν εἰδὼς ὅλως τοσαῦτα μηκύνεις ματαιολογῶν, ὃς καὶ τὴν ἐν καρδίᾳ πνευματικὴν ταύτης χάριν «φαντασίαν» – φεῦ! – καλεῖς «τὸ εἴδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσαν». Οἱ δὲ κατηξιωμένοι ταύτης ἴσασιν αὐτὴν οὐ φαντασιώδη ἀνατύπωσιν, οὐδὲ τῶν ἐφ' ἡμῖν οὖσαν, οὐδὲ νῦν μὲν οὖσαν, νῦν δ' οὐκ οὖσαν, ἀλλ' ἀκάματόν τινα ἐνέργειαν ὑπὸ τῆς χάριτος ἐγγινομένην, συνοῦσαν καὶ ἐνερῥιζωμένην τῇ ψυχῇ, πηγὴν γεννῶσαν εὐφροσύνης ἱερᾶς εἰς ἑαυτὴν συνελκούσης τὸν νοῦν καὶ ἐξιστώσης τῶν πολυειδῶν καὶ προσύλων φαντασμάτων καὶ ἀηδῶς πρὸς πᾶν σωματοειδὲς ἤδὺ παρασκευαζούσης ἔχειν· *σωματοειδὲς* δὲ λέγω τὸ διικνούμενον ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν ἐπὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ ἡδυφανῶς συγγινόμενον καὶ κατασπῶν αὐτούς· τὸ δ' ἐκ τῆς ψυχῆς πνευματικῶς εὐφραινομένης ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαῖνον, κἂν ἐν σώματι τυγχάνῃ ἐνεργοῦν, ἀλλὰ πνευματικόν ἐστι. Καθάπερ γὰρ ἡ ἀπὸ σωμάτων ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσα ἡδονὴ σωματοειδῆ ἀπεργάζεται αὐτόν, μηδὲν τῇ κοινωνίᾳ

---

[92] Adică: al rugăciunii; adică: darul rugăciunii, cel duhovnicesc, cel luat de la Duhul.

[93] Sau *nălucire*; sau *imaginație*; sau – în varianta de odinioară – *fantasie*.

[94] Adică: de rugăciune, de rugăciunea cea cu mintea (de 'darul rugăciunii').

[95] Sau: nu impresie produsă [în suflet] de facultatea imaginației.

[96] Sau: adusă în [suflet] de către har.

[97] Întocmai aceeași imagine o întâlnim mai apoi la un Calist Catafighiotul: «**ἡ** ζωοποιὸς καὶ ἀείβλυτος **τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμις καὶ ἐνέργεια** τῇ καρδίᾳ ἐπιδημήσῃ φωτίζουσα γιγνομένως δυνάμεις τὰς ψυχικάς, πεφυκότως κινουμένη περιφανῶς καὶ παρακαλοῦσα, **πρὸς ἑαυτὴν** (adică: *δύναμιν καὶ ἐνέργειαν*) **προσκαλεῖται τὸν** ἐνεργείᾳ **νοῦν** ὅτι τάχιστα καὶ ἀρρήτως ἑνοῦται αὐτῷ, ὡς εἶναι τῷ ὄντι τὸν νοῦν καὶ τὴν χάριν τὸ τινηκάδε ἀναμφιλέκτως εἰς πνεῦμα ἕν» (*Capete* 84, PG 147, 928BC).

[98] Adică: 'față de nici o dulceață...'.

fi înălțat deasupra [lor], ai fi cunoscut cât [de mult] s-a înălțat unirea cu Dumnezeu şí [față] de cele de trebuință.

[9] Tu, însă, atâta te bucuri de a te învârti în cele deşarte, că – [deşi] neştiind cu desăvârşire nimic despre rugăciune – [şi] lungeşti [vorba] vorbind atâtea în deşert, cela ce şi darul duhovnicesc al acesteia[92], cel [venit] în inimă, îl numeşti – vai! – «închipuire, care poartă în ea însăşi idolul inimii»[93]. Pe când cei ce s-au învrednicit de aceasta[94] o ştiu pe ea [a fi] nu întipărire venită din închipuire[95], nici [ca] fiind în puterea noastră, nici acum fiind – acum nefiind, ci [ca fiind] o anume lucrare neostenită ce se face de către har[96], împreună-fiitoare sufletului şi înrădăcinată în el, născătoare a izvorului de veselie sfântă, [veselie] ce trage la ea mintea şi o scoate din închipuirile cele pironite-în-materie şi cu-multe-chipuri[97] şi o face a nu [mai] avea plăcere [față] de toată dulceața[98] trupească-la-chip. Iar trupească-la-chip [o] numesc [pe] ceea ce străbate de la plăcerile trupului la gânduri şi se însoțeşte [cu ele] în chip plăcut la arătare[99] şi le trage pe acestea în jos; iar cea care din sufletul ce duhovniceşte se veseleşte trece la trup, măcar că lucrează în trup, duhovnicească este. Că precum plăcerea ce vine de la trupuri la minte[100] o face pe aceasta [din urmă a fi] trupească-la-chip şi

[99] Notăm că expresia poate însemna şi «într-o lumină dulce[agă]». Notăm că termenul *ἡδυφανῶς* nu există în literatura veche. Nu este exclus ca sfântul Grigorie să îl folosească aici pentru a crea perechea antitetică – isosilabică şi isotonică – *ἡδυφανῶς/πνευματικῶς* (*'dulcegăreşte'/duhovniceşte*), care ar înfățişa lucrarea perechii de plăceri (*trupească-la-chip/duhovnicească*); vezi propoziția următoare.

[100] Adică: de la trup la minte.

[101] «ea»: plăcerea/dulceața ce vine minții de la trup. Adică: dulceața cea de la trup venită asupra minții nu se îmbunătățeşte întru nimic prin părtăşia sau comunicarea aceasta a ei cu sufletul (şi cu mintea), adică cu ceea ce îi este superior, cu ceea ce este mai sus decât ea.

[102] Literal: 'îi şi transmite [minții] ce este mai rău'.

[103] Adică: din pricina plăcerii trupeşti.

τοῦ κρείττονος βελτιωθεῖσα αὕτη, μεταδοῦσα δὲ μᾶλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς δι' αὐτὴν καὶ σάρκα ὅλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῇ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς «οὐ μὴ μείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας», οὕτως ἡ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα πνευματικὴ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὕτη τῇ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος ἀχρειωθεῖσα, μεταστοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματικὸν ποιεῖ, τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ μηκέτι καθέλκον τὴν ψυχήν, ἀλλὰ ταύτῃ συναναφερόμενον, ὡς καὶ πνεῦμα τότε ὅλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστιν». Ταῦτα δὲ πάντα τῇ πείρᾳ δῆλα γίνεται.

[10] Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστάμενον ἀπέχρησεν ἂν εἰπεῖν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ», λόγοις ἀπράκτοις ἄγεσθαι· λόγον δὲ τιμῶμεν ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ γραφῇ τοὺς τοιούτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μή τινα τῶν πολλῶν ἐξαπατήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνὸν λέγειν καὶ προσαγάγηται τῷ ψεύδει, γράμμασι καὶ ἡμεῖς τἀληθὲς ποιοῦμεν φανερὸν καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχομεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα, μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τούτων ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τοὺς πατέρας πανταχοῦ προδεικνύντες, ἀντικειμένους τῷ

[104] *Facerea* 6, 3.

[105] Adică: nu devine nefolositoare.

[106] Literal: îl face a consta în altceva, îi schimbă 'stihia', adică elementul ce îi stă de bază, esența.

[107] Adică: [trupul] împreună cu sufletul.

[108] *Ioan* 3, 6-8.

[109] Adică: de experierea lor.

[110] Adică: nu şi înfăptuind cele ce le spune.

[111] Adică: de dragul certei, nu din dorința de a afla adevărul, de a se folosi sufleteşte.

[112] Vezi *I Corinteni* 11, 16: «Iar dacă cineva socoteşte să fie iubitor de ceartă – astfel de obicei noi nu avem, nici Bisericile lui Dumnezeu».

[113] Sau: de neînfăptuit.

nu se îmbunătăţeşte întru nimic prin părtăşia [ei] de ce este mai bun[101], ba, mai mult, o şi molipseşte pe [mintea] aceasta cu ce este mai rău[102], încât, din pricina ei[103], întreg omul se şi numeşte 'trup/carne', după spusa [scripturistică] despre cei din mânie potopiţi de Dumnezeu, cum că «nu va rămâne Duhul Meu în oamenii aceştia, din pricină de a fi ei trupuri/cărnuri»[104], [tot] aşa [şi] plăcerea duhovnicească ce vine de la minte asupra trupului nu se netrebniceşte[105] întru nimic din pricina părtăşiei [ei] cu trupul şi preface trupul[106] şi îl face duhovnicesc, lepădând el relele pofte carnale şi nemaitrăgând sufletul în jos, ci împreună cu acesta[107] ducându-se sus, încât duh şi este atunci întreg omul, după cum este scris: «cel născut din Duh duh este»[108]. Iar toate acestea se vădesc de către cercare[109].

[10] Iar către cel ce [doar] în cuvânt se războieşte[110] şi [doar] 'de dragul pricirii' se pune împotrivă[111] de ajuns ar fi a spune că 'astfel de obicei [nici] noi nu avem, nici Biserica lui Dumnezeu'[112], [şi anume cel] de a ne lua după cuvinte nefăptuitoare[113]; iar [de cinstit] cinstim cuvântul făptuitor şi fapta cuvântătoare[114]. Dar fiindcă şi în scris a aşternut astfel de cuvinte[115], ca nu cumva să înşele pe vreunul din cei mulţi şi să îi pară[116] că zice ceva cuviincios şi să fie dus de minciună, [tot] prin scrieri vădim şi noi ceea ce este adevărat şi dăm în vileag minciuna – [scrieri] mici în [chestiunile] acestea [ale lui], dar mai mari în cele mai de trebuinţă decât acestea –, pe Părinţi peste tot punându-i de faţă [a fi] potrivnici învăţătorului

[114] Dacă – în cazul binomului *Cuvânt~trup* – gândim că aşa cum zicem *Cuvântul S'a întrupat*, tot aşa am putea zice şi că *trupul s'a încuvântat*, atunci, îndrăznind filologic, binomul *λόγος ἔμπρακτος~πρᾶξις ἐλλόγιμος* l-am putea reda şi prin *cuvântul înfăptuit~fapta încuvântată*; altfel zis: *cuvântul* ce se poate converti în faptă şi *fapta* ce se poate converti în cuvânt; sau: *cuvântul* ce se preface şi se adăposteşte în faptă şi *fapta* ce se preface şi se adăposteşte în cuvânt.

[115] Adică: nefăptuitoare, neînfăptuite, nefăptuite.

[116] «să îi pară»: celui înşelat.

καινῷ τῆς ἀπραξίας καθηγητῇ, ὃς ἐπεὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχερεῖς ἀποσείεται καὶ τὰς ἐνσημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν τοιούτων πᾶσα ἱερὰ Γραφὴ καὶ θεόπνευστος· «ἡ καρδία μου» γάρ, φησί, «καὶ ἡ σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα», καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου», καὶ πάλιν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου». Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ στόματί φησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπτόντων τὸ καθηδύνεσθαι ἐν τῷ στόματι αὐτῶν τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἴσθησιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναι, εἰ μὴ μόνοι οἱ τῶν τοῦ βίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι· ἐπὶ γὰρ τούτων εὐρώστως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀῤῥήτως χρηστότητος αὐτὸς ἐπαισθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οἰκείας χρηστότητα μεταδίδωσιν, ὡς καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· 'ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἐνέθαλεν ἡ σάρξ μου'. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι ὑπόμνησίς ἐστιν ἀπλανὴς τῆς ἀφθάρτου βιότητος».

[11] Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαί φησιν ὑπὸ θείας τινὸς αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἥκιστα κατὰ τὴν νοερὰν προσευχήν. Δι' ἃ δέ φησιν οὗτος οὐκ ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰς καὶ τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἀλλοιώσεις, τέτταρα σχεδόν ἐστι ταῦτα. Πρῶτον μὲν ὅτι

[117] *Psalmii* 83, 3. [118] *Psalmii* 27, 7. [119] *Psalmii* 118, 103.

[120] Adică: despre cea trupească; nu despre cea spirituală.

[121] *Cuvântul* 31, p. 134.

[122] «dumnezeiasca bunătate»: faptul că Dumnezeu este *bun*, în sensul de *folositor*; vezi *Psalmii* 33, 9.

[123] *Psalmii* 27, 7. [124] Adică: cea din veacul ce va să vină.

[125] *Capete*, 25, p. 96. [126] Adică: prin simțire.

acestuia nou al nefăptuirii, carele, fiindcă făptuirile bune prin trup [săvârşite] le leapădă ca neplăcute, nu primeşte – fireşte – nici dispoziţiile duhovniceşti cele întipărite în trup, măcar că toată sfânta şi de-Dumnezeu-însuflata Scriptură e plină de unele ca acestea; că «inima mea», zice, «şi trupul meu s-au bucurat de Dumnezeul Cel viu»[117]; şi «spre El am nădăjduit şi ajutat am fost şi a înflorit trupul meu»[118]; şi, iarăşi, «cât de dulci sînt gâtlejului meu cuvintele Tale, mai mult ca mierea [sînt ele] gurii mele»[119]. Iar că de gura simţită[120] zice aici [psalmul] – aceasta o arată limpede şi sfântul Isaac[121], spunând că acesta este semnul celor ce au sporit, [şi anume] faptul de a se îndulci în gura lor vorbele rugăciunii. Iar sfântul Diadoh «că una [singură]» zice «este simţirea sufletului, [lucrul acesta ne] învaţă însăşi lucrarea Duhului venită înlăuntrul nostru, [simţire] pe care nimeni nu o poate şti, fără numai cei ce – pentru nădejdea bunătăţilor viitoare – s-au izbăvit de cele bune ale vieţii [celei de aici]; că spre acestea – datorită lipsei de griji – sănătos mişcându-[li]-se mintea, aceasta simte negrăit dumnezeiasca bunătate[122] şi dă [şi] trupului – după măsura propriei lui sporiri – din bunătatea Sa, după cum şi Davíd a zis: 'spre El am nădăjduit şi ajutat am fost şi a înflorit trupul meu'[123]; iar o astfel de bucurie – ce vine atunci înlăuntrul sufletului şi trupului – este nerătăcită aducere aminte de nestricăcioasa vieţuire[124]»[125].

[11] Filosoful, însă, zice că arvuna aceasta a veacului ce va să vină, aducerea aminte a nestricăciunii, lucrarea preasfântului Duh, nu e cu putinţă să se facă de către vreo pricină dumnezeiască şi – câtuşi de puţin – la vremea rugăciunii celei înţelegătoare. Iar [motivele cele] pentru care zice acesta că nu de la Dumnezeu sînt schimbările ce şí în trup se fac de către lucrarea Duhului – cam patru sînt acestea. Mai întâi [pentru] că «darurile [cele] de la Dumnezeu sînt preadesăvârşite; iar

[127] «acelea»: cele lucrate şi în trup de Duhul în vremea rugăciunii minţii, 'schimbările' cele şí în trup săvârşite.

«τὰ ἐκ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα· βέλτιον δὲ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν εἶναι τὴν ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ κατ' αἴσθησιν ὁπωσοῦν ἐνεργεῖν· ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καὶ γάρ ἐστιν αὐτῶν τι βέλτιον, οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν μεῖζον ἢ τὸ λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν οὐ δῶρον Θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρισμάτων τὸ τελεώτατον, μόνον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἕτερον θεῖόν ἐστι δώρημα; Οὐχ ἡ προφητεία αὐτή, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων, οὐχ ὁ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν Πνεύματι λόγος, οὐχ ἡ τῶν πνευμάτων διάκρισις; Κἀν τοῖς προφητικοῖς δὲ καὶ ἰαματικοῖς καὶ διακριτικοῖς καὶ ἁπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἅπασι, κατὰ τούτων ἕκαστον τῶν χαρισμάτων ἐστὶ μείζων τε καὶ ἐλάττων· ὡς καὶ ὁ Παῦλος εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ ἔλαττον ἔχων, δῶρον ἔχει Θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γάρ, αὖθις ὁ αὐτὸς ἀπόστολος «τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα» φησίν, ὡς καὶ ἐλαττόνων ὄντων. Εἰ γὰρ «καὶ ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ», τουτέστι φωτὸς περιουσίᾳ, ἀλλ' οὐδείς τῶν ἀστέρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθὲς ἄρ' ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ φιλοσόφου προτεταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων ἐνταῦθ' ἐστιν ὡρμημένος, ὅτι τὰ τοῦ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων γὰρ ἀδελφόθεος «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν» εἶπεν, οὐ 'τελεώτατον'. Οὗτος δὲ τοῖς λογίοις παρ' ἑαυτοῦ προστιθέναι τολμῶν, εἰκότως καὶ κατὰ τῶν διὰ πράξεως ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χωρεῖ. Ἐρήσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον

---

[128] *I Corinteni* 27, 7. [129] Literal: harisma.

[130] Adică: în cazul fiecăruia dintre darurile acestea (literal: «după fiecare din harismele acestea») există câte o scară a măsurii darului respectiv, a măsurii în care este avut acel dar.

[131] *I Corinteni* 14, 18. [132] *I Corinteni* 12, 31. [133] *I Corinteni* 15, 41.

[134] Prin formula *'frate-cu-Dumnezeu'* încercăm a reda aici termenul *ἀδελφόθεος*, încetățenit la noi ca 'fratele Domnului'. Neajunsul formulei încetățenite ar fi acela că înlocuiește pe *'Dumnezeu'* cu *'Domnul'*.

[faptul de] a fi sufletul mai presus de simțire în rugăciuni este mai bun decât [faptul de] a lucra câtuşi de puțin după simțire[126]; aşadar, fiindcă acelea[127] nu sînt preadesăvârşite (de vreme ce este ceva mai bun decât ele), atunci nici de la Dumnezeu nu sînt». Ce, dar? Fiindcă – după Apostolul – a proroci este mai mare decât a vorbi în limbi[128], atunci darul[129] limbilor nu [mai] este dar al lui Dumnezeu? Şi, fiindcă dragostea este darul cel preadesăvârşit dintre toate, doar acesta singur – şi nici un altul – este dar dumnezeiesc?; prorocia aceasta nu?; puterile, ajutorările, cârmuirile nu?; darurile vindecărilor nu?; cuvântul înțelepciunii şi cunoaşterii în Duhul nu?; deosebirea duhurilor nu? Iar la prorocitori şi vindecători şi deosebitori [de duhuri] şi – într-un cuvânt – la toți cei [cu-dar-]dăruiți de către dumnezeiescul Duh, în privința fiecăruia din darurile acestea este [câte un] mai mare şi [un] mai mic[130]; astfel că, [pe de o parte,] şí Pavel 'mulțumeşte lui Dumnezeu că vorbeşte în limbi mai mult decât toți'[131], dar, [pe de alta,] şí cel ce are ce este mai mic [tot] dar al lui Dumnezeu are; că «Râvniți» zice, iarăşi, acelaşi Apostol, «[la] darurile mai mari»[132] – fiind [adică] şi unele mai mici; că deşi «stea de stea se deosebeşte după slavă»[133], adică după bogăția luminii, nici una dintre stele nu este, totuşi, fără lumină. Nu este adevărat, prin urmare, ceea ce s-a spus mai întâi de către filosoful [acesta] – [lucrul] de la care s-a pornit aici asupra isihaştilor – [şi anume] că darurile lui Dumnezeu sînt preadesăvârşite; că şi cel între Apostoli frate-cu-Dumnezeu[134] a spus că 'de sus este tot darul desăvârşit'[135], nu preadesăvârşit. Iar [filosoful] acesta, cutezând [mai întâi] a adăuga de la sine însuşi cuvintelor Scripturii, fireşte că se şi porneşte [mai apoi] asupra celor ce prin făptuire le citesc pe acelea. Îl voi întreba, aşadar, pe el: nu la nesfârşit vor spori sfinții în dumnezeiasca vedere[136] în veacul ce va să vină? Tuturora le e limpede că la

Semnalăm că în colindele noastre Ioan Botezătorul este numit – în acelaşi duh cu încercarea noastră – 'nănaşul lui Dumnezeu'.

[135] *Iacov* 1, 17. [136] Literal: în theoptie.

οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον ὡς ἐπ' ἄπειρον· καὶ τοὺς ἀγγέλους γὰρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφήτης Διονύσιος ἐπίδοσιν ἀεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικωτέρους ὑπὸ τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν ἔλλαμψιν. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος εἴδομέν τινα ἢ ἀκηκόαμεν μὴ τελεωτέρας ἔτι ταύτης ἐφιέμενον. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυγχανόντων οὐχ ἵσταται, ἡ δὲ προλαβοῦσα χάρις δυναμοποιός ἐστιν αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν μειζόντων μετάληψιν, ὁ δ' ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν ἄπειρός ἐστι καὶ δαψιλῶς καὶ ἀφθόνως χορηγεῖ, τίς ὑπολέλειπται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τοὺς υἱοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατ' αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος κομιζομένους καὶ τὴν ἀκάματον ἐπιτερπῶς ἀνιόντας ἄνοδον; Οὐκοῦν «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον· τὸ γὰρ τελεώτατον προσθήκην οὐκ ἐπιδέχεται.

[12] Τὸ μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ φιλοσόφῳ· δεύτερον δὲ αὐτῷ γενναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ τὴν ψυχὴν τῷ σώματι καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τὸ ἀγαπᾶν τὰς ἐνεργείας, ὅσαι κοιναί εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος». Τί δ' ἄλγος, ποία δ' ἡδονή, τίς δὲ κίνησις ἐν σώματι, οὐ κοινὴ ἐνέργεια ψυχῆς ἐστι καὶ σώματος; Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπερισκέπτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμενος. Ἔστι γὰρ καὶ πάθη μακάρια καὶ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος οὐ προσηλοῦσαι τῇ σαρκὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγὺς τῆς τοῦ Πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι τὴν σάρκα καὶ ἄνω νεύειν καὶ αὐτὴν ἀναπείθουσαι. Τίνες αὗται; Αἱ πνευματικαί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσαι, ὃ καὶ πρότερον εἴπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαίνουσαι καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων

---

[137] *Despre ierarhia cerească*, 4, 2, PG 63, 180A.

[138] Adică: din toate veacurile.

[139] «patimi»: experiențe, stări, manifestări ale sufletului în care acesta este pasiv, suferind ceva, adică 'pătimind' ceva.

[140] «vrednicia»: teapa, treapta, rangul, statutul.

nesfârşit; că şi despre Îngeri tâlcuitorul de cele cereşti Dionisie[137] ne învaţă că pururea iau adaos în aceasta, [fiecare strălucire] anterioară făcându-i mai încăpători spre [a primi înlăuntru] o mai desluşită strălucire. Dar nici din cei ce au avut parte de aceasta pe pământ – din tot veacul[138] – nu am văzut sau auzit pe vreunul care să nu o dorească pe aceasta mai desăvârşită încă. Dacă, aşadar, pe de o parte, dorinţa celor ce au parte [de darul acesta] nu se opreşte, iar [dacă], pe de alta, darul anterior [le] dă [lor] putere [de] a se împărtăşi de unele şi mai mari, iar Cel ce Se dă pe Sine Însuşi [lor spre împărtăşire] este nesfârşit şi dăruieşte din plin şi îmbelşugat, [atunci] cum fiii veacului ce va să vină să nu sporească la nesfârşit în aceasta, dar din dar dobândind şi suind cu veselie suişul cel neostenit[or]? Prin urmare, «tot darul *desăvârşit* este de sus», nu *preadesăvârşit*; că [termenul] *preadesăvârşit* nu primeşte adaos.

[12] Acesta i-a fost, aşadar, filosofului întâiul dintre argumente; iar al doilea [îi] este mai cutezător, [cum] că «aceasta este ceea ce pironeşte sufletul pe trup şi îl umple [astfel] de întuneric: [faptul de] a iubi lucrările [acelea], câte sînt comune părţii lui pătimitoare şi trupului». Bine, dar ce durere [în trup], ce plăcere [în trup], ce mişcare în trup nu este lucrare comună a sufletului şi a trupului? Îmi pare, deci, că [tot în chip] nechibzuit a dat filosoful şi verdictul acesta, [la modul] universal pronunţându-se în privinţa celor ce nu sînt universal[valabil]e; pentru că sînt şi patimi[139] fericite şi lucrări comune sufletului şi trupului care nu pironesc duhul pe carne, ci saltă carnea aproape de vrednicia duhului[140] şi o înduplecă şí pe ea să caute [la cele de] sus. Care [sînt] acestea? – cele duhovniceşti, care nu vin de la trup asupra minţii, ceea ce şi mai înainte am spus-o, ci de la minte trec asupra trupului şi, prin cele astfel lucrate şi pătimite[141], îl preschimbă spre ce este mai bun şi îl

[141] Literal: «prin lucratele şi pătimitele acestea»; adică: prin *cele* pe care aceste lucrări – comune sufletului şi trupului – le lucrează asupra trupului, totuna cu *cele* pătimite de trup de la aceste lucrări.

τε καὶ παθημάτων τούτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασκευάζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθάπερ γὰρ κοινή ἐστι σώματος καὶ ψυχῆς ἡ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τὰ θεῖα πεπονθυίᾳ, ἥτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικὸν ἔχει τι δήπουθεν ἐπαινετὸν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἓν ὂν τὸ ἐν ἡμῖν παθητικόν, καὶ τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθὸν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τὸ σῶμα θεουργεῖ, οὐκ ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότ' αὐτὸ κινούμενον, εἰ καὶ τοῖς μὴ πεῖραν ἐσχηκόσι δόξειεν ἄν, ἀλλ' αὐτὸ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τὸ σῶμα ἐπιστρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ χείρω σχέσεως ἀπάγον καὶ ἁγιασμὸν αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ θέωσιν ἐμπνέον ἀναφαίρετον, οὗ τεκμήριον ἐναργὲς αἱ τῶν ἁγίων θαυματοποιοὶ σοροί. Τοῦ δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου καὶ ἔτι περιόντος «τὸ πρόσωπον ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου». Ἆρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τὸ σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν καὶ τὸ πάθος τοῦτο καὶ ἡ κατ' αὐτὸ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώματός ἐστι κοινή. Καὶ ἡ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἧλος γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ γήϊνά τε καὶ σωματικὰ φρονήματα, καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφός φησιν, ἀλλὰ σύνδεσμός τις ἀπόῤῥητος καὶ ἕνωσίς ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπανιστᾶσα τῶν πονηρῶν καὶ γηΐνων παθημάτων· «οἱ» γὰρ «κραταιοὶ τοῦ Θεοῦ», προφητικῶς εἰπεῖν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν». Τοιαῦταί εἰσιν ἃς ἀκούεις

[142] «sufletul [cel] mijlociu»: sufletul întrupatului Cuvânt al lui Dumnezeu este 'la mijloc', între Dumnezeirea Lui şi trupul cel de El asumat; este interfaţa lor.

[143] «prin sufletul cel mijlociu»: prin sufletul median; prin mijlocirea sufletului, aflat la mijloc.

[144] «astfel»: «[vrednică] de laudă şi dumnezeiască».

[145] Literal: îl lucrează [a fi] dumnezeiesc.

[146] «patimi»: stări de experiere pasivă a ceva.

[147] Literal: relaţia.

[148] Vezi *Ioan* 16, 22 şi *Luca* 10, 42.

[149] *Faptele Apostolilor* 6, 15.

îndumnezeiesc. Că precum comună este trupului şi sufletului dumnezeirea întrupatului Cuvânt al lui Dumnezeu, prin sufletul [cel] mijlociu îndumnezeind carnea[142], încât şi lucruri ale lui Dumnezeu [ajung] să se săvârşească prin ea, [tot] aşa [şi] în oamenii duhovniceşti harul Duhului – trecut la trup prin sufletul cel mijlociu[143] – dă şi acestuia a pătimi cele dumnezeieşti şi [în chip] fericit a împreună-pătimi cu sufletul ce pătimeşte cele dumnezeieşti, [suflet] care, de vreme ce *pătimeşte*, [negreşit înseamnă că] şi are o parte *pătimitoare* [vrednică] de laudă şi dumnezeiască; mai bine zis, una fiind în noi partea pătimitoare, i s-a şi dat a se face astfel[144]; răzbătând [ea], aşadar, la fericită desăvârşirea aceasta, şí trupul îl îndumnezeieşte[145], nemaimişcată [ea] atunci de trupeştile şi aplecatele spre materie patimi[146] – deşi aşa li s-ar părea [că se mişcă] celor ce nu au cercarea [lucrului acestuia] –, ba, mai mult, ea întorcând la sine însăşi trupul şi abătându-l de la legătura[147] cu cele [ce sînt] mai rele şi ea, prin ea însăşi, însuflându-i sfinţirea şi îndumnezeirea cea de neluat [de la el[148]], [de-neluat sfinţire şi îndumnezeire] a căreia limpede dovadă sînt moaştele cele de minuni făcătoare ale sfinţilor. Iar întâiului-Mucenic Ştefan [chiar] încă trăind [el] 'faţa [lui] s-a arătat ca o faţă de înger'[149]; aşadar, oare nu şi trupul i-a pătimit cele dumnezeieşti[150]? Prin urmare şí patima aceasta şi lucrarea cea după ea[151] este comună sufletului şi trupului şí [nici] împreună-pătimirea însăşi a acestora nu i se face sufletului piron [care să-l ţintuiască] de cele pământeşti şi trupeşti şi [nici] nu îl umple de întuneric, cum zice filosoful, ci este o anume [reciprocă] legătură de nespus şi [o] unire cu Dumnezeu, [unire] care şi [pe] trupul însuşi îl ridică minunat din relele şi pământeştile patimi; că «cei puternici ai lui Dumnezeu» – proroceşte vorbind [şi noi] – «foarte s-au înălţat de pe pământ»[152]. De felul acesta sînt lucrările nespuse de care auzi

[150] Adică: 'oare, dimpreună cu sufletul, nu şi trupul i-a pătimit cele dumnezeieşti?'.

[151] «lucrarea cea după ea»: lucrarea corespunzătoare ei, proprie ei, din unghiul ei.

[152] *Psalmii* 46, 10.

ἀποῤῥήτους ἐνεργείας τελουμένας ἐν σώματι τῶν ἱερῶς διὰ βίου τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν αὐταῖς ἄλογον λόγου κρεῖττόν ἐστι καὶ τοῦ λόγῳ ταύτας ἀνετάζοντος, ἀλλὰ μὴ πράξει καὶ τῇ δι' αὐτῆς πείρᾳ τὴν εἴδησιν ζητοῦντος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν, καὶ οὗτος ἂν μὴ πίστιν προσαγάγῃ, τὴν μόνην τῆς ὑπὲρ λόγον ἀληθείας δεκτικήν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὁσίως διασύρει τὰ ὅσια.

[13] Μετὰ τοῦτο γὰρ τὸν ἀπόστολον, ὃ καὶ πρότερον εἶπον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἁρπαγὴν «εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος», ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιέντος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων. «Εἰ δὲ τῶν πάντων ἐστί», φησίν ὁ φιλόσοφος, «καὶ ἅς ἐπυθόμην ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελεῖσθαι ἀποῤῥήτους γλυκύτητάς τε καὶ θερμότητας, καὶ τούτων λήθην ἐμποιήσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημῆσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει· καὶ γὰρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς, κακῶς λέγεται τὸ πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖν τὸν ἀληθῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνειν δεῖ τὰ πρὸς Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεών, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων προσεχῶς αἰτιᾶσθαι Θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία καὶ ἠρεμία βελτίω πρὸς τὴν προσευχήν;». Ὅτι μὲν οὖν τὰ πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος καὶ σχεδὸν ἅπαντα τοῖς ἀξίοις κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεται, πᾶς τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς – «αἰτεῖτε» γάρ, φησίν ὁ Κύριος, «καὶ δοθήσεται ὑμῖν» –, οὐχ ἡ ἁρπαγὴ μόνον, καὶ ταῦτα μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὅτι δ' ἔνια τούτων καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐνεργεῖται, δηλοῦσι τὰ γένη τῶν γλωσσῶν καὶ αἱ τούτων ἑρμηνεῖαι, ἃς καὶ διὰ τῆς προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ

[153] Adică: greşit se zice.

[154] «este mai bună pentru rugăciune»: este ideală pentru rugăciune.

[155] *Matei* 7, 7.

[156] «felurile limbilor şi tălmăcirile»: darul de-a grăi în limbi şi darul de-a tălmăci.

că se săvârşesc în trup celor ce [în chip] sfânt au îmbrăţişat – pe viaţă – sfânta isihie [adică liniştire], iar ceea ce pare la ele [a fi] iraţional/necuvântător este [de fapt] mai presus de raţiune/cuvânt şi de cel ce prin raţiune/cuvânt le cercetează pe acestea – iar nu prin făptuire şi prin cercarea cea prin aceasta caută cunoştinţa [lor] – şi [nu altfel decât] întrecând-o scapă cugetării; iar acesta, de nu aduce credinţă – singura primitoare a adevărului celui mai presus de raţiune/cuvânt –, în chip nesfânt luându-le – vai! – pe cele sfinte, cu necuviinţă [aşadar] batjocoreşte cele cuvioase.

[13] Că după aceasta ni l-a adus [de faţă] – lucru ce şi mai înainte l-am spus – pe Apostolul, care spune că nu ştia, peste fire răpirea aceea, 'de era în trup ori în afară de trup', Duhul aducând [atunci] înlăuntrul lui uitarea a toate cele după trup. «Iar de este [uitare] *a toate*», zice filosoful, «[atunci] şí nespusele dulceţi şi călduri – de care am auzit că se săvârşesc în isihaşti – [aşadar] şí uitarea acestora o va face, venind, Duhul Cel sfânt, [de]ci [nicidecum] nu le va da [pe acestea]; pentru că, în chip necesar, dacă daruri ale lui Dumnezeu sînt cele ce se întâmplă acestora, rău se zice [atunci][153] aceea că cel ce cu adevărat se roagă trebuie să uite [de] *toate*; că nimeni nu trebuie să uite cele de Dumnezeu date lui spre bine; iar de trebuie neapărat să le uite pe acestea, cum nu este absurd a-L socoti mai apoi pe Dumnezeu [a fi] pricinuitorul acestora, a cărora lipsă şi potolire este mai bună pentru rugăciune[154]?». Aşadar, [cum] că cele mai multe din darurile Duhului (şi [de fapt] cam toate) vin [înlăuntrul] celor vrednici [nu altcândva decât] în vremea rugăciunii – [aceasta o] ştie cu acrivie oricine dintre cei întregi la minte (că «cereţi», zice Domnul, «şi se va da vouă»[155]), nu doar răpirea (bunăoară una ca aceasta, până la al treilea cer), ci fiecare din darurile Duhului. Iar [cum] că unele dintre acestea se lucrează şí prin trup – [aceasta o] arată felurile limbilor şi tălmăcirile acestora[156], [tălmăciri] pe

Παῦλος· «ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ»· οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς διδαχῆς λόγος καὶ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων καὶ τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων καὶ αἱ τῶν τοῦ Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις, δι' ὧν ἐδίδοτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ μὲν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἥ τε χάρις καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσῶν, εἰ καὶ διὰ τῆς προσευχῆς ἐγγίνονται, ἀλλ' ἴσως ἐνεργοῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπούσης. Τὰ δὲ ἰάματα καὶ αἱ δυνάμεις οὔποτ' ἂν εἰς ἐνέργειαν ἀφίκοιντο, μὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνεργοῦντος ἑκάτερον αὐτῶν, μάλιστα μὲν νοερῶς προσευχομένης, ἔστι δ' ὅτε καὶ τοῦ σώματος συνυπηχοῦντος. Ἡ δὲ διάδοσις τοῦ Πνεύματος, οὐ μόνον τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ παρούσης ἐνεργεῖται καὶ προσευχῆς ἕνωσιν τελούσης τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρὸς τὴν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκλειπτον πηγήν, οὐ μόνον τοίνυν εὐχῆς ἐνεργουμένης νοερῶς, ἐπεὶ μηδὲ λέγειν ἐπὶ τούτου τι διὰ στόματος οἱ ἀπόστολοι ἱστόρηνται, οὐ μόνον τοίνυν τῆς ψυχῆς νοερῶς προσευχομένης ἐνεργεῖται ἡ διάδοσις ἐκείνη, ἀλλ' ἅμα καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διὰ τῶν χειρῶν τῇ ἁφῇ διαπεμπουσῶν τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν ἐχόμενον. τί οὖν τὰ χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύματος δόματα οὐδὲ τοῖς αἰτιοῦσι καὶ προσευχομένοις πρὸς καλοῦ δίδοται, διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἁρπαζομένοις πάντων ἐπιλελῆσθαι τῶν διὰ σώματος δεῖ;

[14] Μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα αὐτὰ τοῦ φιλοσόφου τὰ ῥήματα προσπαραθῶμεν ἐνταῦθα· «εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς κατὰ τὴν προσευχήν, οἷον αἱ δυνάμεις αὗται καὶ τὰ δόματα, κακῶς λέγεται τὸ δεῖν ἐπιλελῆσθαι πάντων τὸν

[157] *I Corinteni* 14, 13.

[158] «cuvântul învățăturii»: darul de a-i învăța pe ceilalți; cf. *I Corinteni* 12, 8 şi 14, 26.

[159] Literal: 'lucrăturile puterilor'; adică cele lucrate de cel ce 'face *puteri*' (de cel ce săvârşeşte *minuni*); vezi *Matei* 7, 22; 11, 20; 13, 58; *Marcu* 6, 2; *Luca* 10, 13; *Fapte* 8, 13; 19, 11; *Galateni* 3, 5.

[160] Literal: transmiterea Lui (prin mâinile Apostolilor).

care Pavel şi porunceşte [creştinilor] a le dobândi [ei] prin rugăciune (că «cel ce grăieşte în limbi», zice, «să se roage ca să [şi] tălmăcească»[157]); şi nu doar acestea [o arată], ci şi cuvântul învățăturii[158] şi darurile vindecărilor şi lucrările puterilor[159] şi punerile mâinilor lui Pavel, [puneri] prin care se dădea Duhul Cel sfânt. Aşadar, cuvântul învățăturii – ori darul şi tălmăcirea limbilor – măcar că vin [în suflet] prin rugăciune, poate [că] lucrează şí lipsind din suflet rugăciunea; dar vindecările şi puterile nu ar ajunge nicicând [a fi] în lucrare de nu se roagă sufletul celui ce lucrează fiecare dintr-acestea – întâi de toate în chip înțelegător, iar uneori şí trupul con-sunând [cu sufletul]. Iar darea Duhului[160] nu se lucrează doar fiind [prezentă] în suflet rugăciunea (şi [încă] rugăciune săvârşitoare a unirii celui ce se roagă în taină cu nesecat izvorul darului acestuia celui mare), aşadar nu doar lucrându-se în chip înțelegător rugăciunea (de vreme ce nici nu [ni] s-a spus că Apostolii ar fi zis ceva [cu gura] la aceasta[161]), aşadar nu doar rugându-se sufletul în chip înțelegător[/cu mintea] se lucrează darea aceea, ci şí trupul împreună-lucrând [sufletului], prin mâinile ce trimit – prin [simțul] pipăit[ului] – Duhul asupra celui aflat sub ele. Ce, dar, [mai sînt] darurile acestea?; [oare] nu [mai sînt acestea] dări ale Duhului – nici nu se [mai] dau spre bine celor ce cer şi se roagă – pe motiv că cei până la al treilea cer răpiți trebuie să uite toate cele [lucrate] prin trup?

[14] Dar – mai degrabă – înseşi vorbele acelea ale filosofului să [le] adăugăm aici: «dacă daruri ale lui Dumnezeu sînt cele ce li se întâmplă acestora la rugăciune – precum înseşi puterile şi dările[162] – rău se zice aceea că cel ce se roagă

[161] «la aceasta»: la darea Duhului. Adică: de vreme ce nu ziceau nimic cu gura, e limpede că se rugau doar cu mintea, adică doar în chip înțelegător (că de nu s-ar fi rugat nicidecum, atunci nici darea Duhului – către cei botezați – nu s-ar fi făcut).

[162] «înseşi puterile şi dările»: cele pomenite în Scriptură.

νοερῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνει δεῖ τὰ ὑπὸ Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεὼν τὸν διὰ προσευχῆς ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων τὸν Θεὸν αἰτιᾶσθαι, ὧν ἡ ἠρεμία καὶ ἀπουσία βελτίων πρὸς τὴν προσευχήν;». Ἀλλ' ὦ βέλτιστε, τοὺς εἰλικρινῶς προσευχομένους ὁ Θεὸς ποτὲ μὲν ἐξίστησιν αὑτῶν, ὑπὲρ ἑαυτοὺς ποιῶν καὶ ἁρπάζων ἀποῤῥήτως εἰς τὰ οὐράνια, ποτέ δὲ ἐν ἑαυτοῖς οὖσιν αὐτὸς διά τε τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τοῦ σώματος ἐνεργεῖ τὰ ὑπερφυᾶ καὶ ἀπόῤῥητα καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καὶ πᾶσι γὰρ τοῖς ἀποστόλοις, ἐν τῷ ἱερῷ ποτε προσκαρτεροῦσι τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημῆσαν οὐκ ἔκστασιν ἔδωκεν οὐδ' ἥρπασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλὰ πυρίναις γλώσσαις ἐστόμωσεν αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι τοὺς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἴπερ καὶ ἑαυτῶν. Τοῦ δὲ Μωϋσέως σιωπῶντος, «τί βοᾷς πρός με;» φησίν ὁ Θεός· ἡ δὲ φωνὴ αὕτη προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ δὲ σιωπῶν προσηύχετο, νοερῶς δήπουθεν προσηύχετο· ἆρ' οὖν οὐκ ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐπῃσθάνετο τοῦ τε λαοῦ καὶ τῶν κραυγῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπηρτημένου κινδύνου, οὐδὲ τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ῥάβδου; Πῶς οὖν οὐχ ἥρπασε τότε αὐτὸν ὁ Θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως – τοῦτο γὰρ μόνον ἀξιοῖς αὐτὸς τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ Θεοῦ προσγίνεσθαι –, ἀλλὰ πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ῥάβδον καὶ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐνετίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ χειρί, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖ τὸν νοερῶς προσευχόμενον; Τί δ' ὅτε σιωπῶν ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐν τῇ χειρὶ ῥάβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαιρήσων, εἶθ' ὡς συνάψων ταύτην

---

[163] Adică, cum am mai spus: este ideală pentru rugăciune.

[164] Sau: le-a împuternicit, le-a călit, le-a 'lămurit', le-a ascuțit gurile.

[165] Literal: cei ce *se fac* întru ieșire [din sine]; adică: cei ieșiți [din ei înșiși].

[166] *Ieșirea* 14, 15.

[167] Adică: pe motiv că se ruga cu mintea.

[168] «de toate»: de simțiri, de trup, de mână, de cele simțite [trupește].

[169] «tăcând»: rugându-se – adică – netrupește, doar cu mintea, doar [în chip] înțelegător.

în chip înțelegător/cu mintea trebuie să uite [de] toate, că nimeni nu trebuie să uite cele de Dumnezeu date lui spre bine; iar dacă cel ce prin rugăciune se înalță trebuie neapărat să uite [de] acestea, cum nu este absurd a-L socoti pe Dumnezeu [a fi] pricinuitorul acestora, a cărora lipsă şi potolire este mai bună pentru rugăciune[163]?». Dar, o, preaiscusitule, pe cei ce [în chip] curat se roagă Dumnezeu îi scoate uneori din ei înşişi, [a se afla] mai presus de ei înşişi făcându-i şi răpindu-i [în chip de] neînțeles la cele cereşti; alteori [însă] – fiind ei în ei înşişi – [tot] El lucrează prin sufletul şi trupul lor cele mai presus de fire şi negrăite şi – înțelepților veacului acestuia – de neînțeles. Că şi Duhul, venind peste toți Apostolii cei ce stăruiau oarecând în templu în rugăciune şi cerere, nu ieşire [din sine] le-a dat [lor], nici [nu] i-a răpit la cer, ci cu limbi de foc le-a călit gurile[164] şi [tocmai] pe acelea le grăia printr-aceştia, [şi anume] pe care negreşit că le uită cei ce sînt întru ieşire [din sine][165], de vreme ce şi de ei înşişi [uită]. Iar Moisí tăcând, Dumnezeu [îi] zice «ce strigi către Mine?»[166], zicerea aceasta însăşi arătându-l pe el că se ruga; iar pentru că se ruga tăcând, de bună seamă că [în chip] înțelegător [nu altcumva decât] cu mintea se ruga; deci, [pe motivul acesta[167],] oare acela nu [mai] era atunci în simțire, nici nu simțea [el] poporul şi strigătele lor şi primejdia ce [le] stătea asupră, nici în mână toiagul acela simțit [trupeşte]? Cum, dar, de nu l-a răpit atunci pe el Dumnezeu, nici [nu] l-a dezlegat de simțire – că tu numai acesta pretinzi a li se face de către Dumnezeu celor ce se roagă –, ci îl silea către toiagul acela simțit [trupeşte] şi nu doar în suflet [îi] punea puterea aceea mare, ci şi în trup şi în mână, de care – de toate[168] – e musai să uite cel ce se roagă [în chip] înțelegător/cu mintea? Şi ce [mai e] când acela – tăcând[169] – cu toiagul din mână lovea marea[170], întâi spre a o despărți, iar mai apoi spre a o uni pe aceasta după trecere?; oare nu avea [atunci]

[170] Literal: a adus lovitura [asupra] mării.

μετὰ τὴν διάβασιν; Ἆρ' οὐ μνήμην εἶχεν ἀῤῥέμβαστον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ διὰ νοερᾶς προσευχῆς ὑπερηνωμένος ἦν τῷ μόνῳ δυναμένῳ δι' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐνεργεῖν, ἅμα καὶ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν οὐκ ἀναισθήτως ἔχων;

[15] Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τῶν Γραφῶν προήνεγκεν, ἴδωμεν εἰ μὴ καὶ αὗται ταῖς αὐτοῦ περὶ προσευχῆς ἐναντιοῦνται δόξαις. Πρὸ πάντων οὖν ὁ μέγας Διονύσιος συμμαρτυρήσων, ὡς οἴεται, τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ὑπ' αὐτοῦ προάγεται, πρὸς τὸν ἱερὸν Τιμόθεον γράφων· «τῇ περὶ τὰ μυστικὰ θεάματα συντόνῳ διατριβῇ καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλιπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητά, καὶ πρὸς τὴν ἕνωσιν ὡς ἐφικτὸν ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν». Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ θείου Διονυσίου προτρεπτικὴ πρὸς Τιμόθεον ῥῆσις, ἣν ὁ σοφὸς προήγαγεν οὗτος ὡς μαρτυρήσουσαν μόνον αὐτὸν ἀσφαλῶς περὶ νοερᾶς διανοεῖσθαι προσευχῆς, ἐξελέγχει αὐτόν, ὡς ὁ λόγος δείξει προϊών, τὴν νοερὰν τελέως καταργοῦντα προσευχήν, ὃ καὶ διὰ τῶν προτέρων αὐτοῦ πάντων λόγων σχεδὸν οὐ διέλιπε ποιῶν. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς ἀποτρόπαιον ἡγούμενος, ὅ ἐστιν ἡ ἐν συντριβῇ καρδίας ἔμφοβός τε καὶ πολυαλγὴς καὶ πολυστένακτος παράστασις νοερῶς ἐν σιωπῇ τὸν πλείω χρόνον διὰ τὴν κατὰ Θεὸν ἀθυμίαν τελουμένη καὶ ἡ διὰ τοῦ κατὰ τὴν νηστείαν τε καὶ ἀγρυπνίαν κατὰ τὴν ἀφὴν ἄλγους ἐν δάκρυσι καὶ κατανύξει προσευχὴ καὶ τὸ ἐγχειρεῖν ἀνάγειν τοὺς εἰσαγομένους τὸ τοῦ νοῦ μεριστὸν

[171] Cum vom vedea numaidecât, Scripturi sînt socotite aici şi scrierile sfântului Dionisie.
[172] Varlaam, adică.
[173] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia mistică* 1, 1, PG 3, 997B.
[174] Sau: neeronat.
[175] «mâhnirea/întristarea cea după Dumnezeu»: întristarea bună, cea datorită simţirii lipsei lui Dumnezeu, a faptului de a fi lepădat de la faţa Lui, din pricina păcatelor; sau: cea potrivită voii lui Dumnezeu.
[176] «astfel»: cu lacrimi şi cu străpungere.
[177] Adică: cea din planul 'pipăitului', al simţului acestuia sub incidenţa căruia cade durerea ostenelilor trupeşti.

în suflet pomenire neîmprăştiată a lui Dumnezeu, nici [nu] era unit [în chip] mai presus de unire – prin rugăciunea înțelegătoare– cu Singurul ce putea să lucreze prin el unele ca acestea, totodată nefiind nesimțitor nici față de lucrările cele prin trup [săvârşite]?

[15] Dar, fiindcă şi mărturii din Scripturi[171] a adus, să vedem dacă nu cumva şi acestea însele se împotrivesc socotințelor lui despre rugăciune. Întâi de toate, aşadar, este adus de față de către el marele Dionisie, ca să împreunămărturisească – după cum socoteşte [acesta[172]] – cu părerile lui, scriind [acela] către sfințitul Timotei [că] «prin stăruitoarea petrecere în tainicele vederi, şí simțirile părăseşte-le, şí lucrările înțelegătoare, şi [pe] toate cele simțite şi înțelese, şi înalță-te la unirea – pe cât e cu putință – [cea] în chip necunoscut cu Cel mai presus de toată ființa şi cunoaşterea»[173]. Însăşi zicerea aceasta, aşadar, a dumnezeiescului Dionisie, cea îndemnătoare către Timotei, pe care înțeleptul acesta a adus-o întâi de față ca [ea] să îl mărturisească [pe el a fi] singurul care cugetă fără greşeală[174] despre rugăciunea înțelegătoare, îl vădeşte pe el – după cum o va dovedi, înaintând, cuvântul [nostru] – că desființează cu desăvârşire rugăciunea înțelegătoare, ceea ce nici prin mai toate cuvintele lui dinainte nu a lipsit a o face. Că cel ce începutul rugăciunii îl socoteşte [a fi] de lepădat, şi anume înfățişarea înaintea [lui Dumnezeu] întru zdrobirea inimii, [cea] cu frică şi cu durere multă şi cu multă suspinare, [cea] săvârşită – cea mai mare parte a vremii – [în chip] înțelegător/cu mintea, în tăcere, datorită mâhnirii celei după Dumnezeu[175], şi rugăciunea cu lacrimi şi cu străpungere, [cea ajunsă astfel[176]] prin durerea – cea după pipăit[177] – [venită] prin post şi priveghere, şi încercarea începătorilor de a-şi ridica împărțirea minții[178] la o rugăciune mai adunată[179] şi potrivită [împrejurării

[178] Literal: '*împărțitul* minții', dezbinarea ei, caracterul ei neunitar.

[179] «mai adunată»: mai unitară, mai uniformă; literal: mai 'una-la-chip'.

εἰς ἑνοειδεστέραν καὶ κατάλληλον τηνικαῦτα προσευχήν, ὁ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀκολούθως καὶ τὸ τῆς προσευχῆς τέλος καὶ πᾶσαν ἁπλῶς αὐτὴν πρὸς κακοῦ νομεῖ καὶ ἀγωνιεῖται τελέως ἐκ μέσου ποιήσασθαι τῶν ὄντων. Εἰπὲ γάρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὦ φιλόσοφε· οὐδὲ αἱ νοεραὶ ἐνέργειαι ἐκ Θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδὲ κατὰ τὴν προσευχὴν ἀπειλικρινημέναι μᾶλλον εἴπερ ποτέ διαδείκνυνται, διότι καὶ ταύτας ἀπολιπεῖν δεῖ τὸν πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον; Ἀλλὰ μὴν ἡ προσευχή ἐστι κατὰ τὸν εἰπόντα, «μήτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων». Ἔπειτα κἀκεῖνο διανοητέον, ὡς παντὸς μᾶλλον νοερὰ ἐνέργεια ἡ τῶν τελείων προσευχή· μήτε γὰρ πρὸς τὸ σῶμα μήτε πρὸς τὰ περὶ αὐτὸ ὁ τῶν τοιούτων νοῦς ἐπεστραμμένος, μήτε δι' αἰσθήσεως καὶ τῆς συζύγου ταύτῃ φαντασίας ἐνεργῶν, μήτε διανοίᾳ καὶ θεωρίᾳ τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐμφιλοχωρῶν, μόνῃ δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν, πῶς οὐκ ἐς τὰ μάλιστα καθ' ἑαυτὸν ἂν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διονύσιος· καὶ τὴν προσευχὴν ἄρα. Σὺ δὲ ἀποφαίνῃ μηδὲν εἶναι ἀγαθόν, μήδ' ἐκ Θεοῦ κατὰ τὰς προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνεται καὶ ὧν ἀναισθήτως ἔχειν ἀνάγκη τὸν ἐξεστηκότα τὴν κρείττω ἔκστασιν. Οὐκοῦν κατὰ σὲ οὐκ ἀγαθὸν οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχὴ «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ».

[16] Πάλιν γὰρ αὐτά σου τὰ ῥήματα παραθήσω τῇ νοερᾷ προσευχῇ προσαρμοζόμενος. «Παρὰ πάντων ὁμολογουμένου τυγχάνοντος, ὡς προσῆκον τῷ πρὸς τὴν θείαν

[180] Sau: sfârşitul. [181] «ea însăşi»: rugăciunea însăşi.
[182] Adică: a o desfiinţa cu totul.
[183] Adică: lucrările minţii, lucrările netrupeşti.
[184] Diadoh, *Capete*, 70, p. 130.
[185] Adică: prin excelenţă. Sau, altfel: «mai mult decât a oricărui altul».
[186] Adică: lucrând din unghiul simţirii trupeşti, în planul simţirii acesteia.
[187] Adică: «cum nu *va lucra* – la maximum – *de sine*?». Atenţia minţii ce se roagă nemaifiind legată de nimic din cele dinafară, nici cuprinsă în discursivitate, lucrarea minţii este întoarsă cu totul asupra minţii înşeşi, asupra subiectului acestei lucrări; astfel că mintea lucrează prin excelenţă

de] atunci, [aşadar] cel ce [le] nesocoteşte [pe] toate acestea, mai apoi şí ţinta[180] rugăciunii şi, într-un cuvânt, [şi] pe ea [însăşi[181]] pe de-a-ntregul [o] va socoti a fi spre rău şi se va lupta a [o] da cu desăvârşire afară din mijlocul celor ce sînt[182]. Că spune-mi mie aceasta, mai întâi, o filosofule: nici lucrările înţelegătoare[183] nu s-au dat de Dumnezeu – nici [nu] s-au dovedit acestea [a fi] la rugăciune mai curăţite ca oricând – pe motiv că şí de acestea trebuie să se lipsească cel ce prin rugăciune se sileşte la dumnezeiasca unire? [Bine,] dar rugăciunea este – după cel ce zice – «maica înţelesurilor preaînţelepte»[184]. Apoi şi aceea trebuie să cugetăm, [cum] că lucrare a minţii – mai mult decât orice altceva[185] – este rugăciunea celor desăvârşiţi; că nici spre trup, nici spre cele dimprejurul lui [ne]întorcându-se mintea unora ca aceştia, nici lucrând [ea] prin simţire[186] şi prin închipuirea cea înjugată [la acelaşi jug] cu aceasta, nici sălăşluindu-se – cu gândirea şi contemplaţia [minţii] – în logosurile celor ce sînt, ci stăruind doar în rugăciune, cum [deci], rugându-se, nu va lucra *de sine* în măsura cea mai mare [cu putinţă acesteia][187]? Dar [iată că] şí [pe] lucrările înţelegătoare îl îndeamnă Dionisie pe Timotei să lepede, aşadar şí rugăciunea. Iar tu hotărăşti că nu este [ceva] bun – nici de la Dumnezeu – [toate] câte se leapădă în rugăciuni şi [toate] cele faţă de care trebuie să fie nesimţitor cel ieşit [din sine] după ieşirea [aceea] mai bună. Aşadar, după tine, rugăciunea nu e [ceva] bun, nici de la Dumnezeu, [de la] 'Cel ce dă rugăciune celui ce se roagă'.

[16] Iarăşi, dar, o să adaug înseşi vorbele tale, potrivindule rugăciunii înţelegătoare[188]: 'De către toţi mărturisit fiind[189] [faptul] că cel ce se sileşte la dumnezeiasca unire e dator să

asupra sa însăşi, adică *lucrează de sine*, la maximum, mai mult decât în oricare alt caz.

[188] Adică: aplicând sentinţele tale la cazul concret al rugăciunii [celei] cu mintea.

[189] Adică: fiind recunoscut.

ἕνωσιν ἐπειγομένῳ πρὸς πάντα ἀναισθήτως ἔχειν καὶ ἑαυτοῦ ἐπιλελῆσθαι, καὶ Θεὸς τῷ τοιούτῳ πρὸς τὸ πάντων ἀπαλλαγῆναι χεῖρα δίδωσι καὶ πάντων ἀφαρπάζει, εἰ μὲν μηδεμίαν αἴσθησιν ἔχει τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχή, ἧς οὐκ ἔχει αἰσθάνεσθαι; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν. Εἰ δὲ αἰσθάνεται τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ταύτην ἐνίησι Θεὸς αὐτῷ, ἧς ἀπαλλάττεσθαι πάντες φασὶ δεῖν τὸν πρὸς Θεὸν ἐπιστρεφόμενον, τοῦ Θεοῦ ὃν ἂν περιλάμπῃ, λήθην πάντων καὶ τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν δωρουμένου;». Ὁρᾷς ὅπως οἱ Περὶ προσευχῆς σοι λόγοι τὴν προσευχὴν τελέως καταργοῦσιν; Ὁ δὲ θεσπέσιος ἐκεῖνος ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέναι τὸν θεῖον Τιμόθεον προτρεπόμενος, ἀφ' ὑψηλῶν ἐφ' ὑψηλοτέρας ἀναβιβάζει καὶ διὰ τούτων ἐπ' αὐτῆς φέρων ἵστησιν αὐτὸν τῆς ἀκροτάτης περιωπῆς. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πάντα σοφὸς οὐρανίου ψαύειν ὕψους ἀμέσως οἴει τοὺς ἐπὶ γῆς καὶ τὸν θεῖον Μάξιμον προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοντα, «ὅταν ἔρωτι τῆς ἀγάπης πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων παντάπασιν ἐπαισθάνεται». «Οὐκοῦν», φησίν ὁ καινὸς οὗτος καθηγητής, «οὐδὲ τῶν ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγίνεσθαι λεγομένων ἐν τῷ σώματι παθημάτων αἰσθάνεται· μάτην αὐτὰ τοίνυν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει». Φαῖμεν δ' ἂν ἡμεῖς, οὐκοῦν οὐδὲ τῆς προσευχῆς, ἐπεὶ μηδὲ ταύτης ἐπαισθάνεται τότε· μάταιον ἄρα κατὰ τοὺς τοιούτους λόγους τὸ προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' ὄντως καὶ φρενοβλαβὲς τὸ τοιαῦτα ἐκ τοιούτων κατασκευάζειν. Τί δή φησι Μάξιμος, εἴποι τις ἄν, ὁ τῆς θείας ἀγάπης εἴπερ τις σοφὸς ἐπαινέτης καὶ ἐραστής; «Ὅταν πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔθ' ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων αἰσθάνεται» 'τότε', φησίν·

---

[190] Adică: dacă nu simte că se roagă.

[191] Literal: 'nu are a o simți'; nu are cum/voie să o simtă.

[192] *Psalmii* 83, 6.

[193] «nemijlocit»: fără vreo etapă intermediară.

[194] Literal: prin erosul iubirii; prin tensiunea ekstatică născută de iubire.

[195] *Capetele despre dragoste*, 1, 10, PG 90, 964A.

[196] «spusele acestea»: cele ale sfântului Maxim.

fie nesimțitor față de toate şi să uite de el însuşi şi [că] unuia ca acesta Dumnezeu îi dă mână [de ajutor] spre a se izbăvi de toate şi îl răpeşte din toate, dacă cel ce se roagă nu are nici o simțire a rugăciunii[190], cum [mai] e rugăciunea de la Dumnezeu, de vreme ce [el] nu o poate simți[191]?; că s-ar face în deşert; or, nimic din cele de la Dumnezeu nu [se face] în deşert. Iar dacă cel ce se roagă simte rugăciunea, cum [de] Dumnezeu i-o [mai] pune înlăuntru lui pe aceasta, de carea – toți [o] spun – trebuie să se izbăvească cel ce se întoarce spre Dumnezeu, Dumnezeu dăruind celui pe care îl luminează uitarea şí a tuturor lucrărilor înțelegătoare?'. Vezi cum cuvintele tale *Despre rugăciune* desființează cu desăvârşire rugăciunea? Iar de-Dumnezeu-grăitorul acela 'suişuri în inimă a pune'[192] pe dumnezeiescul Timotei îndemnându-l, de la cele înalte la cele şí mai înalte îl ridică şi, prin acestea purtându-l, îl aşază pe piscul cel mai din vârf. Pe când tu, cel în toate înțelept, ți-i închipui – nu ştiu cum – pe cei de pe pământ că nemijlocit[193] ating înălțimea cerului şi îl aduci de față – martor la aceasta – pe dumnezeiescul Maxim, pe cel ce zice: «când, prin dorul dragostei[194], mintea pleacă la Dumnezeu, atunci nici pe sine [însăşi] nu se [mai] simte de loc, nici pe cele ce sînt»[195]. «Aşadar», zice noul învățător acesta, «nu [mai] simte nici patimile [cele] zise a fi pricinuite în trup de către rugăciune; reiese, prin urmare, că în deşert se întâmplă [patimile] acestea». «Aşadar», am zice şi noi [lui], «[nu mai simte] nici rugăciunea, fiindcă nici simțirea acesteia nu o [mai] are atunci; prin urmare, [lucru] deşert este – conform unor astfel de raționamente – [faptul de] a te ruga». Deşert cu adevărat şi nebunesc este, însă, a înjgheba astfel de teze pe temeiul [spuselor] acestora[196]. 'Bine, dar ce spune Maxim' – ar [putea] zice cineva, de este cu adevărat înțelept – 'lăudătorul şi iubitorul [înfocat al] dragostei dumnezeieşti?'. «Când mintea pleacă la Dumnezeu, *atunci* nu se [mai] simte nici pe ea însăşi, nici pe cele ce sînt» – «*atunci*»

ὅταν δὲ ἐν ἑαυτῷ ᾖ νοερῶς προσευχόμενος, τότε καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῷ συνημμένῳ σώματι τελουμένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αἰσθήσεται.

[17] Τρίτη προστίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἡ τῆς προσευχῆς ἀκροτάτη κατάστασις, τὸ ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενέσθαι τὸν νοῦν καὶ ἄϋλον εἶναι πάντῃ καὶ ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαι, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασιν ἔξω ἔσται», φησίν, «ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύτης καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυγχάνει τῶν σῶμα περικειμένων οὐδείς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι, εἰ μὴ ἄρα ὁ καινὸς οὗτος τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδάσκαλος, ἀλλὰ καὶ οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυγχάνοντες σπανιώτατοί εἰσιν· οὐκοῦν τὸν πλείω χρόνον ἐν σαρκὶ ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων αἰσθανόμενοι, πόσῳ μᾶλλον τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἃ καὶ τελειοῖ καὶ ἀνάγει καὶ πνευματικὰ οἷς ἂν ἐνυπάρξειεν ἀποτελεῖ, ἀλλ' οὐ κατασπᾷ καὶ ἀχρειοῖ καὶ φθείρει; Ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ὡς καὶ αὐταὶ αἱ αἰσθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπὸ τῶν ἔξω τελειούμεναι καὶ εἰκόνες ἡμῖν οἷον οὖσαι τῆς ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἧς ἀρχή ἐστιν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἕξιν νεκρωθέν

---

[197] Literal: «în faptul de a se ruga».

[198] Semnalăm că adverbul *ὑπερλίαν* este cel din *Noul Testament* (din formula *οἱ ὑπερλίαν Ἀπόστολοι*, în *II Corinteni* 11, 5 şi 12, 11); contextul nostru fiind ironic, l-am redat ca atare.

[199] «patimile cele din ei înşişi»: evident că aici expresia nu se referă – unilateral – la patimile rele, ci mai degrabă – unilateral – la patimile bune, cum vom vedea imediat. Pe spaţiul teologiei româneşti este poate necesar efortul de a curăţa termenul *patimă* (*πάθος*) de sensul negativ cu care pare a se fi încetăţenit, spre a-l percepe – mai întâi – ca neutru, ca mai apoi, să-l putem percepe şi pozitiv, în expresii de tipul 'patimi lucrate de har' (Palama), 'a pătimi Dumnezeiescul' (Grigorie Teologul) ş.a.m.d. Redarea lui *πάθος* – în cazul patimii bune – prin *pătimire* nu rezolvă problema, mai ales că *pătimire* corespunde deplin grecescului *πάθησις*. Cazul lui *patimă* este şi al altor termeni teologici bizantini, care pe româneşte şi-au pierdut polivalenţa semantică, reduşi la un singur înţeles (*mântuire, smerenie, ispită* etc.).

[200] Adică: există.

[deci] zice [că se întâmplă aceasta]; iar când este în ea însăşi şi se roagă în chip înţelegător, atunci şí pe ea însăşi se simte, şí [pe] fericitele patimi [cele] în ea şi în trupul unit [cu ea] săvârşite de către sfânta rugăciune.

[17] [Şi] îşi adaugă [o] a treia mărturie, cum [că] «'starea cea mai din vârf a rugăciunii [este aceea de] a se face mintea – în rugăciune[197] – afară din trup şi [din] lume şi a fi cu totul nematerială şi fără-de-chip'; încât», zice, «într-o astfel de stare [fiind ea], va fi afară [şí] de patimile ce zic ei [că se ivesc] în trup». [Zicem,] aşadar, [că], după câte ştim [noi], părtaş [în chip] neîncetat de o astfel de stare nu e nimeni din cei îmbrăcaţi cu trup, dacă nu cumva dascălul acesta nou al preafoartei rugăciuni[198]; dar şi cei ce [doar] rar se împărtăşesc de aceasta – prearari sînt [şi aceştia]. Astfel că în cea mai mare parte a vremii toţi se roagă fiind în trup, simţind totodată şi patimile cele din ei[199], cu atât mai mult pe cele sfinte şi lucrate în [ei] de către rugăciune, [patimi] care îi şi desăvârşesc şi îi înalţă şi duhovniceşti îi fac pe cei în care se află [ele], şi [nicidecum] nu îi trag în jos şi îi netrebnicesc şi îi strică. Pentru că este[200] şí astfel de fel de patimi, [care este] nu doar sfânt, dar şi firesc[201], după cum şi ne vor învăţa şi simţirile acestea pe care le avem[202], desăvârşite [nu altcumva decât] prin pătimirea celor din afară[203] şi fiindu-ne ca nişte icoane ale desăvârşirii îndumnezeitoare celei de sus, celei lucrate în [noi] de Duhul, [desăvârşiri] al căreia început este frica lui Dumnezeu, [frică] de la care partea pătimitoare a sufletului – nu omorâtă după deprindere[204], cum filosoful acesta a şi

[201] Adică: patimile cele bune nu sînt doar sfinte, dar şi 'fireşti', conforme cu firea, că împlinesc rostul laturii pătimitoare din firea omenească, cel rânduit de Ziditorul.

[202] «simţirile acestea»: simţurile noastre trupeşti, care se perfecţionează doar interacţionând cu mediul, cum imediat se va spune.

[203] Literal: desăvârşindu-se [ele] prin [faptul de] a pătimi sub [lucrarea] celor din afară.

[204] prin deprindere.

– ὡς ὁ φιλόσοφος καὶ ἐδόξασε καὶ ἐδίδαξεν –, ἀλλ' εἰς θεοφιλῆ προελθὸν ἐνέργειαν, τὴν σωτήριον κατάνυξιν καὶ τὸ μακάριον ἀποτίκτει πένθος, τὸν λουτῆρα τῆς ἀφέσεως, τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδὴ τὰ τῆς μετανοίας δάκρυα, φέροντα. Τὸ τοίνυν θεοφιλὲς τοῦτο καὶ καθάρσιον δάκρυον, τὸ τὴν προσευχὴν πτεροῦν κατὰ τοὺς τῶν πατέρων λόγους, τὸ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς φωτίζον, ὅταν συνημμένον ᾖ τῇ προσευχῇ, τὸ παροῦσαν μὲν τὴν ἐκ θείου λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπογενομένην δὲ ἀνακαλούμενον καὶ διὰ τοῦτο λουτρὸν ἕτερον παλιγγενεσίας ἱερᾶς καὶ βάπτισμα θεῖον ὂν καὶ παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μέν, ἀλλὰ κατ' οὐδὲν ἧττον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δὲ καὶ μεῖζον, καθάπερ τις τῶν πατέρων ἀπεφήνατο σαφῶς, «μεῖζον» λέγων «τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα ἡ τῶν δακρύων καθέστηκε πηγή»· τὸ τοιοῦτο τοίνυν δάκρυον, τὸ καθαῖρον καὶ ἀφαρπάζον τῶν γηΐνων καὶ ἀναφέρον καὶ συνάπτον τῇ τῆς θεογενεσίας χάριτι καὶ δι' αὐτῆς τὸν ἔχοντα θεοῦν, τοῦτο τοίνυν ἆρ' οὐκ ἐνέργεια κοινὴ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

[18] Πῶς οὖν δεξόμεθα τὸν λέγοντα ὅτι 'τὸ τὴν ψυχὴν ἀγαπᾶν τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος, τοῦτό ἐστι τὸ σκότους ἐμπιπλῶν αὐτὴν καὶ κάτω νεύειν παρασκευάζον'; 'τὰ' γὰρ 'κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καὶ σώματος ἔργα, ὅσον ἂν σφοδροτέραν τὴν ἑαυτῶν ἀντίληψιν παρέχηται τῇ ψυχῇ, τοσοῦτον αὐτὴν ἐκτυφλοῖ ὥστε καὶ γενομένας τὰς τοιαύτας κινήσεις, ὅσαι κοιναί εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος, πρὸς κακοῦ', φησί, 'γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πρὸς τὸ ἄναντες τοῦ νοῦ ἐνεργείας'. Ἆρ' οὐ τἀναντία τοῖς ὑπὸ τῶν ἁγίων, μᾶλλον δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡμῖν δεδιδαγμένοις καὶ φρονῶν καὶ διδάσκων διὰ τούτων δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γάρ φασιν ὡς ἔστι τις κοινὴ σώματος καὶ ψυχῆς

[205] Adică: ajungând, dobândind.
[206] Sau: de-Dumnezeu-iubită
[207] *Cuvântul 40*, 31, PG 36 401D-404A.
[208] Ioan Scărarul, *Scara*, 7, PG 88, 804AB.
[209] Sau: a-i plăcea sufletului.
[210] Adică: perceperea lor.
[211] Altfel zis: că există.

socotit şi a şi învăţat [pe ceilalţi], – ci venind[205] la [o] lucrare de-Dumnezeu-iubitoare[206], naşte mântuitoarea străpungere [a inimii] şi fericitul plâns, cel ce aduce baia iertării – iarăşi-chemarea naşterii din Dumnezeu – adică lacrimile pocăinţei. Lacrima aceasta, aşadar, cea de-Dumnezeu-iubitoare şi curăţitoare, întraripătoarea – după cuvintele Părinţilor – a rugăciunii, luminătoarea ochilor înţelegători, când unită va fi cu rugăciunea, păstrătoarea – după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie[207] – a harului celui din dumnezeiasca baie, când acesta e de faţă, şi iarăşi-chemătoarea lui, când [acesta] pleacă, şi, pentru aceasta, fiind [ea] – şi fiind numită de către el – altă baie a sfintei naşteri de-a doua şi [alt] botez dumnezeiesc, [botez] mai ostenicios, dar cu nimic mai prejos decât cel dintâi, ba chiar mai mare [decât acela], după cum hotăra unul din Părinţi, «mai mare» zicând «decât botezul după botez s-a făcut izvorul lacrimilor»[208]; lacrima aceasta, aşadar, cea care curăţeşte şi răpeşte de la cele pământeşti şi înalţă şi uneşte cu harul şi, prin acesta, îl îndumnezeieşte pe cel ce [îl] are, aceasta, aşadar, oare nu este lucrare comună a trupului şi a părţii pătimitoare a sufletului?

[18] Cum, deci, să îl primim pe cel ce zice că '[faptul de] a iubi sufletul[209] lucrările comune părţii ei pătimitoare şi trupului – [faptul] acesta este ceea ce îl umple de întuneric şi îl face să caute la cele de jos'?; că 'lucrurile comune sufletului şi trupului – toate – cu cât mai înteţită dau sufletului simţirea lor[210], cu atât [mai mult] orbesc sufletul; încât şí făcându-se [de cumva se fac] în noi astfel de mişcări, [şi anume] câte sînt comune sufletului şi trupului, spre rău' zice 'socotim că ni se fac [acestea] şi spre vătămarea lucrării [suitoare] în sus a minţii'. Oare nu [tocmai] cele potrivnice celor de noi învăţate de la sfinţi – mai bine zis: de la sfântul Duh – şí a cugeta şí a învăţa [pe alţii] se arată prin [spusele] acestea? Că aceştia spun că este[211] o [anume] lucrare comună trupului şi sufletului, dar al lui Dumnezeu cu adevărat

ἐνέργεια, δωρεὰ Θεοῦ ὄντως ἀγαθοπρεπὴς καὶ θεία, ἣ πρόξενός ἐστι τῇ ψυχῇ τοῦ θείου φωτισμοῦ, ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καὶ ἀντεισάγουσα τὸν ἱερὸν ἅπαντα τῶν ἀρετῶν χορόν (ὁ γὰρ βουλόμενος, φησίν, ἀποκτήσασθαι κακίας κλαυθμῷ ἀποκτᾶται αὐτάς· καὶ ὁ βουλόμενος κτήσασθαι ἀρετὰς κλαυθμῷ κτᾶται αὐτάς)· οἱ μὲν οὖν φασιν ὡς εἰσίν ἐνέργειαι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπὶ τοσοῦτο λυσιτελοῦσαι τῇ ψυχῇ, ὁ δέ φησιν, ὡς οὐδεμία ἐστίν· «πᾶσαι» γάρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζουσι· καὶ πᾶσαι αἱ γινόμεναι κινήσεις – ὅσαι κοιναὶ εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος – πρὸς κακοῦ γίνονται καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς». Οὐ γὰρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαιρήσεται, ὅτι μὴ ταύτην ἰδίως ἐπιβλαβῆ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς συνέταξε καὶ ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καὶ μάλισθ' ὅτι τὴν τῶν ἀκροωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διὰ τῆς τοιαύτης μηχανῆς ἐπικεχείρηκεν, ἐπειδὴ τοῦτό φησιν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τὸ ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἐν Ἰουδαίοις ἱερέων, ὅτι «τὰ ἅγια τῶν βεβήλων οὐ διέστελλον»· καὶ οὗτος τοίνυν μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καὶ σώματος ἀγαθῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸ μακάριον πένθος τῶν βεβήλων οὐ διέστελεν ἐνεργημάτων.

[19] «Ἀλλ' ἐγώ», φησίν, «οὐ τοῦτο τὸ πένθος ἡγοῦμαι ἀπαθὲς καὶ μακάριον· πῶς γὰρ ἂν εἴη ἀπαθὲς ὃ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ τελεῖται; πῶς δ' ἂν εἴη ἀπαθὴς ὁ τὸ παθητικὸν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλὰ μὴ καθ' ἕξιν νέκρωσιν αὐτοῦ τελέως ἐξεργασάμενος;». Ἀλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθημεν, ὦ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ

[212] Sau: cuvenit celor buni/cuvenit Celui bun.

[213] Notăm că termenul *κλαυθμός* s-a încetăţenit la noi în două variante: în Filocalie ca *plâns*, iar în Scriptură ca *plângere* («plângere şi tânguire multă», «plângerea şi scrâşnirea dinţilor vezi»; vezi de pildă, *Matei* 2, 18; 8, 12; vezi şi *Psalmii* 83, 7 «ἡ κοιλὰς τοῦ κλαυθμῶνος/valea plângerii»; *κλαυθμών* e redat şi ca *Bochim* în *Judecători* 2, 5 şi ca *dumbrava murelor* în *II Samuil* 5, 23); fiindcă prin plâns l-am tradus pe *πένθος*, optăm aici pentru varianta *plângere*.

[214] Adică: în particular; este vorba de cazul particular al lacrimii duhovniceşti, al plânsului curăţitor.

de-bine-făcător[212] şi dumnezeiesc, [dar] care este pricinuitor sufletului de dumnezeiască luminare, izbăvitor de patimile cele rele şi aducător – în locul [lor] – a toată ceata sfântă a virtuților (că cela ce voieşte, zice, a lepăda răutățile – prin plâns[213] le leapădă pe ele; iar cela ce voieşte a dobândi virtuțile – [tot] prin plâns le dobândeşte pe ele), aceştia, deci, spun că sînt lucrări comune trupului şi sufletului aşa de folositoare sufletului, pe când el zice [cum] că nu este nici una; că 'toate [acestea]' – zice – 'fac sufletul să caute la cele de jos' şi 'toate mişcările ce se fac – [toate] câte sînt comune sufletului şi trupului – spre rău se fac [acestea] şi spre vătămarea sufletului'; că pe acesta nu îl va scoate de sub vina aceasta [faptul] că nu a zis lucrarea aceasta anume[214] [a fi] 'vătămătoare', ci va fi pe drept vinovat că şí pe aceasta a pus-o în rândul celor rele şi, mai ales, că a încercat să fure – printr'o astfel de meşteşugire[215] – încuviințarea celor ce îl ascultă; fiindcă aceasta [şi nu alta] zice Domnul – prin prorocul – că este fărădelegea preoților osândiți la Iudei[216]: că «nu au [de]osebit cele sfinte de cele spurcate»[217]; şí acesta, aşadar – dimpreună cu multe alte lucrări bune comune sufletului şi trupului – nici [pe] fericitul plâns nu l-a [de]osebit de lucrăturile cele spurcate[218].

[19] «Eu însă», zice, «nu plânsul acesta îl socotesc nepătimitor şi fericit; căci cum ar fi [ceva] nepătimitor ceea ce se săvârşeşte prin lucrarea părții pătimitoare a sufletului?; şi cum ar fi nepătimitor cel ce are [încă] lucrătoare partea aceasta pătimitoare, şi nu a lucrat [în chip] desăvârşit omorârea – după deprindere – a acesteia?». Noi însă nu aceasta ne-am învățat[219] a fi nepătimire, o, filozofule, [şi anume]

[215] Sau: printr'un astfel de şiretlic.
[216] «la Iudei»: în cazul Iudeilor, între Iudei.
[217] *Iezechiil* 22, 26.
[218] «lucrăturile»: rezultatul lucrărilor.
[219] Adică: de către Părinți.

νέκρωσιν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μετάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὁλικῶς ἀπεστραμμένου τὰ πονηρὰ καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς τὰ καλά, καὶ οὗτος ἡμῖν ἀπαθής, ὁ τὰς πονηρὰς ἕξεις ἀποκτησάμενος καὶ ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας, ὁ «οὕτω ποιωθεὶς ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλαῖς ἡδοναῖς», ὁ οὕτως ὑποτάξας τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφότερά ἐστι τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καὶ κριτικῷ καὶ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τὸ λογιζόμενον· παράχρησις γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἡ τὰ τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα, καθάπερ καὶ τὴν μεμωραμένην σοφίαν ἡ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις· εἰ δέ τις καλῶς ταύταις χρῷτο, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πνευματικῶς ἐκλαμβανομένων τὴν θεογνωσίαν πορίσεται, διὰ δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρὸς Θεοῦ πεποίηται κινουμένου, τὰς καταλλήλους ἀρετὰς ἐργάσεται, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ τὴν ἀγάπην ἐνστερνιζόμενος, τῷ δὲ θυμοειδεῖ τὴν ὑπομονὴν κατακτώμενος· οὐχ ὁ νεκρώσας τοίνυν (ἐπεὶ καὶ πρὸς τὰς θείας ἕξεις καὶ σχέσεις καὶ διαθέσεις ἔσται ἀκίνητός τε καὶ ἀνενέργητος), ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποτάξας, ὥστε διὰ τοῦ πείθεσθαι τῷ νῷ – φύσει λαχόντι τὴν ἡγεμονίαν – πρὸς Θεοῦ ἀγόμενον ᾗ δέον, ἀνατείνεσθαι διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἕξιν ἀφικνεῖσθαι τῆς θείας διαθέσεως καὶ εἰς ἀρίστην ἕξιν προβιβάζειν ταύτην, ἥτις ἐστίν ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, δι' ἣν πληροῖ κατὰ τὸ λόγιον τὰς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντολάς, ἐξ ὧν διδάσκεται καὶ ἐνεργεῖ

---

[220] «întoarsă»: este vorba de partea pătimitoare.

[221] Adică: Cel pentru care virtuțile au devenit calitate a sufletului.

[222] *Scara*, 29, PG 88, 1149A.

[223] Partea irascibilă.

[224] A făpturilor, adică.

[225] *I Coloseni* 1, 20; vezi şi *Romani* 1, 22.

[226] «potrivitele virtuți»: virtutea potrivită iuțimii şi virtutea potrivită poftei, adică virtuțile potrivite celor două laturi ale părții pătimitoare.

[227] «pe aceasta»: partea pătimitoare.

[228] Adică: prin 'întinderea' aceasta.

[229] «pe aceasta»: aşezarea lăuntrică, dispoziția [bună a] sufletului.

omorârea părţii pătimitoare, ci mutarea ei de la cele [ce sînt] mai rele la cele [ce sînt] mai bune şi lucrarea [strămutată] – după deprindere – la cele dumnezeieşti, pe de-a-ntregul întoarsă [fiind ea][220] de la cele rele şi întoarsă la cele bune. Iar nepătimitor acesta ne este, [şi anume] cel ce a lepădat de tot [de la el] deprinderile rele şi s-a îmbogăţit în cele bune, cel ce «astfel s-a întipărit[221] cu virtuţile: precum s-au întipărit de plăcerile nu bune cei împătimiţi [de ele]»[222], cel ce astfel şi-a supus iuţimea[223] şi pofta (care dimpreună sînt [tocmai] partea pătimitoare a sufletului) părţii cunoscătoare şi judecătoare şi cuvântătoare a sufletului: precum împătimiţii [îşi] supun partea cuvântătoare părţii pătimitoare; că rea întrebuinţare a puterilor sufletului este cea care le odrăsleşte pe acelea dintre patimi care sînt de lepădat, precum şi rea întrebuinţare a cunoaşterii celor ce sînt[224] [este cea] care [odrăsleşte] înţelepciunea cea [de Domnul vădită a fi] nebunătate[225]; iar de cineva le foloseşte bine pe acestea, prin cunoaşterea celor ce sînt – duhovniceşte înţelese – [îşi] dobândeşte cunoaşterea de Dumnezeu, iar prin partea pătimitoare a sufletului – mişcându-se pentru ce a fost făcută de Dumnezeu [să se mişte] – va lucra potrivitele virtuţi[226], prin partea poftitoare dragostea primindu-o/îmbrăţişându-o, iar prin iuţime/mânie răbdarea dobândindu-o. Aşadar nu cel ce a omorât-o [pe aceasta[227] este nepătimitor] – că [aşa] şi faţă de dumnezeieştile deprinderi şi relaţii şi dispoziţii [lăuntrice] va fi nemişcat şi nelucrător –, ci cel ce [şi-]a supus-o pe aceasta, ca – prin faptul de a şi-o pleca minţii, celei ce prin fire i-a fost dat a avea stăpânia – de la Dumnezeu fiind călăuzită aşa cum trebuie, să se întindă, prin neîncetata pomenire a lui Dumnezeu, la Dumnezeu şi, prin aceasta[228], să ajungă la deprinderea dumnezeieştii dispoziţii [lăuntrice] şi să o aducă pe aceasta[229] la măsura celei mai bune deprinderi, [deprindere] care este dragostea faţă de Dumnezeu, [dragoste] prin care plineşte, după cuvântul Scripturii, poruncile Celui

καὶ κτᾶται τὴν εἰλικρινῆ τε καὶ τελείαν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, αἷς μὴ συνεῖναι τὴν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

[20] Αὕτη μὲν οὖν ἡ πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδὸς ἐξηλλαγμένη τέ ἐστι καὶ ἄνω βαίνουσα καὶ τοῖς ἀνακεχωρηκόσι τοῦ κόσμου μάλιστα ἁρμόσει· σχολάσαντες γὰρ Θεῷ καὶ ἀνεπιθολώτῳ νῷ τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμιλίᾳ διακαρτερήσαντες, διὰ τῆς συνουσίας ταύτης εὐχερῶς τὸν συρφετὸν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καὶ τὴν ἀγάπην σφίσιν αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι. Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένοις ἐστὶ βιαζομένους ἑαυτοὺς κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ τοῖς τοῦ κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καὶ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς τῆς βίας ταύτης κοινωνοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δὲ ἡ βία ἐγχρονίσασα τῇ συνηθείᾳ ἡδεῖαν τὴν πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καὶ τὴν διάθεσιν εἰς ἕξιν μετατίθησιν· ἡ δὲ χαρίζεται τὸ πρὸς τὰς πονηρὰς ἕξεις τε καὶ σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τὸ δὲ πρὸς τὰ πονηρὰ τοιοῦτον μῖσος τὴν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἡ πρὸς τὸν μόνον ἀγαθὸν ἀγάπη τίκτεται. Ζῶν τοίνυν καὶ ἐνεργὸν παραστῆσαι δεῖ τῷ Θεῷ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ᾖ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καὶ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γάρ, φησίν, «ὑμᾶς διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ». Πῶς οὖν τὸ ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἂν παρασταίη θυσία τῷ Θεῷ εὐάρεστος; Ὁπότε λεῖα μὲν ὁρῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεῖα ἐλεηθήσεται», καὶ τὸν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καὶ πορίζουσιν ἡμῖν, ὥτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι

[230] Acest 'care' este la plural: dragostea de Dumnezeu şi dragostea de aproapele.
[231] Literal: se va potrivi.
[232] Literal: oprindu-I-se [ei din toate] lui Dumnezeu; adică: stând din lucru, încetând [toate], pentru Dumnezeu (vezi *Psalmii* 45, 11: «Opriţi-vă şi cunoaşteţi că Eu sînt Dumnezeu»); vezi şi paragraful 22; vezi, de asemenea, şi *Triade* 1, 1 , 8.
[233] Sau: în tovărăşia cu El.

iubit, [porunci] din care se învaţă şi lucrează şi dobândeşte curata şi desăvârşita dragoste către aproapele, dimpreună cu care[230] cu neputinţă este a nu fi [şi] nepătimirea.

[20] Calea aceasta, aşadar, – [cea] prin nepătimire spre dragostea desăvârşită – este [cu totul] aparte şi purtătoare [nemijlocit] în sus şi se potriveşte[231] îndeosebi celor ce s-au depărtat de lume; că oprindu-se [ei] – pentru Dumnezeu – [din tot lucrul][232] şi cu minte netulburată stăruind în vorbirea cu El[233], prin împreunarea aceasta leapădă lesne tot gunoiul patimilor rele şi îşi învistieresc loruşi dragostea. Iar celor ce se învârt încă în lume [calea] le este [aceea de] a se folosi – silindu-se pe ei înşişi – de lucrurile lumii după poruncile lui Dumnezeu; aşadar şi partea pătimitoare a sufletului – părtaşă [făcându-se] de sil[inţ]a aceasta – va lucra după acelea[234]; iar sil[inţ]a aceasta zăbovind în obicei, dulce face [a fi] legătura cu poruncile lui Dumnezeu şi dispoziţia [aceasta] în deprindere o preface; iar [deprinderea] aceasta hărăzeşte [sufletului] ura preastatornică faţă de relele deprinderi şi legături, iar ura aceasta faţă de cele rele rodeşte nepătimirea, [nepătimire] de la care se naşte dragostea de Cel singur bun. Vie, aşadar, şi lucrătoare trebuie să înfăţişăm lui Dumnezeu partea pătimitoare a sufletului, ca să fie *jertfă vie*, ceea ce Apostolul [până] şi despre trupul nostru a spus-o; că zice: «vă rog, prin îndurările lui Dumnezeu, să înfăţişaţi trupurile voastre jertfă vie, sfântă, bineplăcută lui Dumnezeu»[235]. Cum, dar, va fi înfăţişat trupul nostru jertfă bineplăcută lui Dumnezeu? – [atunci] când ochii privesc lin (după cum este scris: «cela ce caută lin milui-se-va»[236]) şi trag [asupră-ne] şi ne aduc mila cea de sus, iar urechile se supun dumnezeieştilor învăţături (nu doar să le audă, ci ca – după

[234] «după acelea»: după poruncile acelea.

[235] *Romani* 12, 1.

[236] «lin»: blând, blajin, dulce; *Pilde* 12, 13a (pasajul este doar în *Septuaginta*; am citat din *Biblia* de la 1688).

μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατὰ τὸ δαβιτικὸν μεμνῆσθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς, οὐκ ἀκροατὴν ἐπιλησμονῆς κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποστόλων γενόμενον, ἀλλὰ «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμείναντα καὶ μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ», γλῶσσα δὲ χεῖρές τε καὶ πόδες ὑπηρετῶσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἱ ἐνέργειαι αὗται τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Οὐ κοιναί εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος; Πῶς οὖν αἱ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλῶσι καὶ ἐκτυφλοῦσι τὴν ψυχήν;

[21] Ὁ δὲ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ;» φησί, «τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;». Ἆρ' οὖν οὐ κοινὴ ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ; Πρὸς κακοῦ τοίνυν αὐτὴν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς; Καὶ μὴν τοῦτό ἐστι δεῖγμα ἀκριβὲς τοῦ τὸν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτόν, ὃ δευτέρα μὲν ἔστιν ἐντολὴ Θεοῦ, ὁμοία δὲ κατὰ τὸ θεοπαράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καὶ μεγάλῃ ἐντολῇ. Διόπερ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Ῥωμαίοις γράφων, «λύπη μοί ἐστι», φησί, «μεγάλη καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα». Ὁρᾷς τὸ παθητικὸν ζῶν καὶ ἐνεργὸν τῆς ἀπαθοῦς καὶ θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δὲ ἀδιαλείπτως ἐκείνη προσηύχετο καὶ ἀδιαλείπτως ὠδυνᾶτο, συνυπάρχουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τῇ προσευχῇ τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· ὅτι δὲ οὐ συνυπάρχουσαν μόνον ἀλλὰ καὶ συνεργοῦσαν, ἔδειξεν ὁ αὐτὸς διὰ τῆς κατασκευῆς ἐκεῖ· «ηὐχόμην» γάρ φησιν «αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου»· καὶ ἀλλαχοῦ· «ἡ εὐδοκία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν

[237] *Psalmii* 102, 18.
[238] Adică: a libertății.
[239] Adică: în împlinirea poruncilor.
[240] *Iacov* 1, 25.
[241] *II Corinteni* 11, 29.
[242] «aceasta»: lucrul acesta; adică: împreună-pătimirea cu aproapele, pomenită în spusa lui Pavel.
[243] *Matei* 22, 36 şi urm.

daviticeascul [cuvânt] – să 'îşi aducă aminte de poruncile lui Dumnezeu ca să le facă pe ele'[237], 'făcându-se nu auzitor [fiu] al uitării' – după cum s-a zis de către fratele lui Dumnezeu– 'ci aplecându-se asupra legii desăvârşite a slobozeniei[238] şi stăruind [în facerea lucrului[239]] şi fericit [ajungând] întru facerea lui'[240]), iar limba şi mâinile şi picioarele slujesc voilor dumnezeieşti. Ce, dar, [sînt] lucrările acestea ale poruncilor lui Dumnezeu? Nu sînt lucrări comune sufletului şi trupului? Cum, dar, [zici că] toate lucrările comune sufletului şi trupului umplu sufletul de întuneric şi îl orbesc?

[21] Iar Apostolul «cine este slab» zice «şi eu să nu fiu slab?; cine se sminteşte şi eu să nu ard?»[241]. Acestea nu sînt oare lucrare comună trupului şi părţii pătimitoare a sufletului?; 'spre rău', aşadar, 'şi spre vătămarea sufletului' vom socoti [a fi lucrarea] aceasta? Păi aceasta[242] este [tocmai] dovada desăvârşită a faptului de a-l iubi pe aproapele ca pe sine însuşi, ceea ce este – de bună seamă – a doua poruncă a lui Dumnezeu, dar – după cuvântul cel [pre]dat nouă de Dumnezeu – [este] asemenea marii porunci celei dintâi[243]. [Fapt] pentru care acelaşi Apostol, scriind Romanilor, «mare îmi este» zice «întristarea şi neîncetată durere [este] inimii mele pentru fraţii mei, [pentru] cei de un neam cu mine după trup»[244]. Vezi [că] vie [este] şi lucrătoare partea pătimitoare a nepătimitorului şi dumnezeiescului sufletului aceluia? Iar dacă neîncetat se ruga [sufletul] acela şi neîncetat îl durea, avea, prin urmare, în sine însuşi tovarăşă rugăciunii durerea sufletului; iar că nu [o avea] doar tovarăşă, ci şi lucrătoare, tot el a arătat-o, prin alcătuirea [vorbelor celor de] acolo; că zice: «aş fi dorit să fiu eu însumi anatema de la Hristos pentru fraţii mei»[245]; iar altundeva: «bunăvoinţa inimii mele şi cererea mea cea către Dumnezeu pentru Israil

[244] *Romani* 9, 12.
[245] *Romani* 9, 2.

εἰς σωτηρίαν»· πάντως διὰ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς ψυχῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἡγησόμεθα τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν;

[22] Ἀλλ' ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος περὶ μὲν ἀπαθείας ἤκουσέ τε καὶ ἐφαντάσθη, τὴν δὲ ἀναλγησίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς κακοῦ τε οὖσαν καὶ πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν οὖν καὶ ἄλγος ἀγαθόν, τὸ τῇ ἀναλγησίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον, καὶ κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνέργειαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλλον δὲ τελειοῦσαι τὴν ψυχήν, εἴπερ διὰ τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἡ τελείωσις αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δὲ τοῦ σώματός ἐστι τοιαῦτα ἔργα, πόσῳ μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῷ; τὸ γὰρ σῶμα διὰ μέσου τούτου τὴν πρὸς τὸν νοῦν ἴσχει συναφήν. Ὁ δὲ φιλόσοφος ὅμοιόν τι ποιεῖ, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ Θεοῦ προστάττοντος «σχολάσατε καὶ γνῶτε ὅτι ἐγώ εἰμι Θεός», εἶτα τοὺς σχολάσαντας τοῖς θείοις τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ ἐργαζομένους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων 'σχολάσατε, εἶπεν ὁ Θεός, ὑμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶσθε'. «Νεκρώσατε» γάρ φησι καὶ ὁ ἀπόστολος «τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν πάθος κακὸν καὶ τὴν πλεονεξίαν». Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν καὶ ἁπλῶς πάσας τὰς γῆϊνας. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, οὐδὲ τὰ θεῖα καὶ μακάρια πάθη, οὐδὲ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις τῆς ψυχῆς· «τὸ ἐπιθυμητικόν» γάρ, φησί, «τετάσθω σοι πᾶν πρὸς Θεόν, ὁ θυμὸς ἔστω σοι κατὰ μόνου τοῦ ὄφεως»· πῶς οὖν νενεκρωμέναι αἱ δυνάμεις αὗται τῆς ψυχῆς, εἰ κινηθείη τις τούτων πρὸς τὴν

[246] *Romani* 10, 2.

[247] «aceasta»: numită bunăvoință și cerere.

[248] «este»: există.

[249] Dacă nu este ironică, expresia poate fi redată și astfel: «câtă vreme desăvârșirea nu îi vine fără numai prin ținerea dumnezeieștilor porunci».

[250] Adică: astfel de lucrări aducătoare ale desăvârșirii.

[251] *Psalmii* 45, 11.

este spre mântuire»[246]; negreşit că pricinuită [fiind aceasta[247]] de acea – pentru ei – mare întristare şi neîncetată durere a sufletului. Aşadar, cum să socotim nepătimire omorârea – după deprindere – a părţii pătimitoare?

[22] Însă – cum se pare – de nepătimire filozoful a auzit şi şi-a închipuit [câte ceva], dar de lipsa durerii nu a auzit, care [negreşit] este spre rău şi este înfierată de Părinţi. Este[248], aşadar, şí durere bună, potrivnică lipsei acesteia de durere, şí lucrări comune sufletului şi trupului [care sînt] folositoare [sufletului], mai bine zis care desăvârşesc sufletul, dacă desăvârşirea îi vine acestuia prin ţinerea dumnezeieştilor porunci[249]. Iar dacă asemenea lucruri[250] sînt ale trupului, cu cât mai mult nu vor fi ale părţii pătimitoare a sufletului, [parte] care este nemijlocit prinsă de minte? – că [tocmai] prin mijlocirea [părţii] acesteia îşi are trupul putinţa legăturii cu mintea. Pe când filozoful asemenea face celui care, auzind pe Dumnezeu poruncind «opriţi-vă şi cunoaşteţi că Eu sînt Dumnezeu»[251] iar [mai] apoi pe cei ce s-au oprit pentru cele dumnezeieşti văzându-i lucrând cele dumnezeieşti şi duhovniceşti, i-ar învinui zicând: «Dumnezeu a zis 'opriţi-vă'; ci voi, sârguind a lucra, rătăciţi». Că şi Apostolul «omorâţi» zice «mădularele cele de pe pământ – curvia, necurăţia, patima rea – şi lăcomia»[252]. Auzi care dintre lucrările trupeşti trebuie omorâte? – curvia, necurăţia şi, într-un cuvânt, toate cele pământeşti; şi care patimă? – cea rea; aşadar nu lucrările Duhului cele prin trup săvârşite, nici patimile dumnezeieşti şi fericite, nici puterile sufletului cele sădite lui spre acestea; că zice: «partea poftitoare să ţi se întindă întreagă spre Dumnezeu; iuţimea să îţi fie doar împotriva şarpelui»[253]. Cum dar – [odată] omorâte puterile acestea ale sufletului – se va [mai] mişca vreuna din ele spre dumnezeiasca înălţare

[252] *Coloseni* 3, 5.

[253] Ioan Scărarul, *Scara*, 26, PG 88, 1068D.

θείαν ἀνάτασιν ἐν ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαῖς ἢ διεγερθείη κατὰ τοῦ ὄφεως ἐν ταῖς ἀτόποις προσβολαῖς;

[23] Πῶς δὲ ἀσφαλῶς ἔσται λέγων ὁ φιλόσοφος; «Τί δαί; Αἴσθησιν μὲν καὶ φαντασίαν ἀτιμάσομεν προσευχόμενοι, τὸ δὲ παθητικὸν τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖν κατά τινα τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων δεξόμεθα; Ἢ πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ τοῦτο; Αἱ γὰρ τούτου ἐνέργειαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τὸ θεῖον ὄμμα». Βαβαί· πῶς κατορύττει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἡ πρὸς Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γὰρ τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνέργειαι· ταύτῃ γὰρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καὶ ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθά τε καὶ ἀλλοτριούμεθα, καθάπερ καὶ τῷ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν σοφὸν Συνέσιον, ἀπαινοῦμεν τε καὶ μεμφόμεθα. Νέκρωσις ἄρ' οὖν ἐστι τοῦ λογιστικοῦ θείοις θεωρήμασιν ἐνασχολεῖσθαι καὶ Θεῷ τὸν ὕμνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπειν καὶ τούτῳ διὰ τῆς συνεχοῦς κολλᾶσθαι μνήμης; Ἢ τοῦτό ἐστιν ἡ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθὴς ἐνέργεια τοῦ νοῦ; Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τὸ παθητικὸν νεκροῦσιν οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν, κατακλείσαντες ἀργὸν καὶ ἀκίνητον ἐν ἑαυτοῖς, οὐδὲ γὰρ ἂν σχοῖεν ὅτῳ ἂν ἐρῷεν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μισοῖεν τὸν πονηρόν, οὐδὲ δι' οὗ τοῦ μὲν ἀλλοτριωθεῖεν, οἰκειωθεῖεν δὲ τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ νεκροῦσι, τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης ὅλην μετατιθέντες ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· «ἀγαπήσεις» γάρ, φησί, «Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου», ταὐτὸν δ' εἰπεῖν τῆς δυνάμεώς σου· ποίας δυνάμεως ὅλης; Δῆλον ὅτι τοῦ παθητικοῦ· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τῆς ψυχῆς φιλοῦν. Τοῦτο δὴ διατεθὲν οὕτω καὶ τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς δυνάμεις τῶν γηΐνων

---

[254] Adică: la vremea atacurilor date de diavol prin gândurile-momeală aruncate în mintea omului, prin care vrea să îl tragă la fapte care – privite în orizontul veşniciei – sînt absurde sau nebuneşti sau prosteşti.

[255] Sau: percepţia trupească şi imaginaţia.

[256] Aici 'dumnezeiescul ochi' – adică mintea – este, ca şi adineauri, în acuzativ.

[257] Adică: facultate a sufletului.

[258] Adică: ne facem casnici.

[259] Este de fapt textul lui Nemesie, *Despre firea omului*, 31, PG 40, 725A.

cea întru rugăciunile către Dumnezeu sau se va [mai] ridica împotriva şarpelui la vremea momelilor [lui] nebuneşti[254]?

[23] Şi cum va mai fi [astfel] fără greşeală filosoful, zicând [el] «Ce, dar?; simţirea şi închipuirea[255] – rugându-ne – le vom dispreţui, dar partea pătimitoare a sufletului o vom primi a lucra după vreuna din puterile ei? Sau – mult mai degrabă – nici pe aceasta [nu o vom primi]?; că, mai mult decât toate, lucrările acesteia [sînt acelea care] orbesc cu totul şi îngroapă în pământ dumnezeiescul ochi». Vai [şi amar]!; cum îngroapă în pământ dumnezeiescul ochi[256] ura de cele rele şi dragostea de Dumnezeu şi de aproapele? – că şí acestea sînt lucrări ale părţii pătimitoare; că printr-aceeaşi putere a sufletului[257] iubim şi ne scârbim, ne încăsnicim[258] şi ne înstrăinăm; după cum şí prin partea cuvântătoare a sufletului – după înţeleptul Sinesie – lăudăm şi ocărâm[259]. Prin urmare, omorâre este oare părţii cuvântătoare [faptul de] a se îndeletnici cu dumnezeieştile vederi şi a-I înălţa lui Dumnezeu cântarea şi mulţumirea şi a se lipi de Acesta prin neîncetată pomenirea [Lui]? Sau aceasta [nu] este [altceva decât] viaţa cea adevărată a minţii şi propriu-zisa ei lucrare? Tot aşa, dar, nici iubitorii celor bune nu [îşi] omoară partea pătimitoare, închizându-o în ei înşişi nelucrătoare şi nemişcată, că nici nu ar mai avea cu ce să iubească binele şi să urască răul, nici prin ce să se înstrăineze de acesta din urmă şi să se încăsnicească lui Dumnezeu; iar [de omorât] aceasta [îşi] omoară, [şi anume] legătura cu cele rele a puterii acesteia, strămutând-o întreagă la dragostea cea către Dumnezeu, după prima şi marea poruncă; că «Să iubeşti» zice «pe Domnul Dumnezeul tău din toată vârtutea ta»[260], adică din [toată] puterea. Din care 'toată putere'? – limpede că a părţii pătimitoare; că aceasta este partea iubitoare a sufletului. Aceasta[261], deci, [odată] astfel întocmită[262], şí pe celelalte puteri ale sufletului

[260] *Deuteronomul* 6, 5. *Marcu* 12, 30.

[261] Adică: partea iubitoare, puterea părţii pătimitoare.

[262] «întocmită»: dispusă, 'configurată'.

ἀπανίστησι καὶ ἀνατείνει πρὸς Θεόν· τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ τῇ προσευχῇ τὸ εἰλικρινὲς πορίζει καὶ τὸν νοῦν οὐκ εἴργει, ἀλλὰ καὶ συμπράττει διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν· τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ σαρκὸς ὑπερφρονεῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἄλγη ῥᾷον φέρειν τοῖς ὑπὲρ τοῦ ὄντως ἐφετοῦ πάσχουσι παρέχει· δι' αὐτοῦ γὰρ ἐκείνῳ τῷ φίλτρῳ κατ' ἄκρας ἁλόντες καὶ οἷον ἐπαναστάντες τῆς σαρκός, τῇ δι' εὐχῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα κοινωνίᾳ, τὰ σαρκὸς ταῦτα πάθη κατὰ μόνον τὸ κρίνειν αἰσθανόμενοι, διαγίνονται.

[24] Καὶ τί δεῖ πλείω τούτων γράφειν; Δῆλον γάρ ἐστι πᾶσιν, εἰ μὴ καὶ τῷ σοφῷ τούτῳ γέγονε σαφές, ὡς «σταυρῶσαι τὴν σάρκα σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις» προσετάγημεν, οὐχ' ἵν' ἡμᾶς αὐτοὺς διαχειρισώμεθα, πᾶσαν σώματος ἐνέργειαν καὶ ψυχῆς δύναμιν νεκρώσαντες, ἀλλ' ὡς ἂν τῶν μὲν φαύλων ὀρέξεών τε καὶ πράξεων ἀποσχώμεθα καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυγὴν ἀνεπίστροφον ἐπιδειξώμεθα, γενώμεθα δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πνεύματος ἄνδρες, κατὰ τὸν Δανιήλ, τελείῳ φρονήματι ζῶντες ἐν αὐταῖς καὶ κινούμενοι καὶ ἀνδρικῶς ἀεὶ χωροῦντες εἰς τὸ πρόσω, κατὰ τὸν ἀπὸ Σοδόμων ἐξιόντα Λώτ, ὃς ἀεὶ προβαίνων καὶ ἀκίνητος πρὸς τὰ ὀπίσω μένων ζῶντα ἑαυτὸν διετήρησε, τῆς εἰς τοὐπίσω στραφείσης συζύγου νεκρωθείσης. Ὅτι μὲν οὖν ζῶν ἔχουσι καὶ τὰ κρείττω ἐνεργοῦν, ἀλλ' οὐ νεκροῦσιν οἱ ἀπαθεῖς τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἱκανῶς οἶμαι δεδειγμένον εἶναι.

---

[263] Mintea, adică.

[264] Sau: «celor împătimiți de ceea ce este cu adevărat [vrednic] de dorit». Notăm că, deşi genitivul *τοῦ ὄντως ἐφετοῦ* poate veni de la nominativul 'Cel cu adevărat [vrednic] de dorit', traducem prin neutrul quasi-filosofic, cel folosit de Părinți şi de imnografi (vezi Grigorie Teologul, *Epistole*, 178.12, *stephanus.tlg.uci.edu*; Ioan Hrisostom, *La Psalmul 118*, 55.690, *stephanus.tlg.uci.edu*; troparul al treilea al Pesnei a VIII[a] din 24 Ianuarie, stihira cuviosului la Laudele din 8 Mai, etc.).

[265] Adică: prin partea pătimitoare.

[266] Adică: de farmecul a ceea ce este cu adevărat de dorit.

[267] Expresia «patimile acestea ale trupului» indică cele simțite – sau receptate – de către trup, pasiv.

le ridică din cele pământeşti şi le înalță la Dumnezeu; aceasta [odată] astfel întocmită, şí rugăciunii îi aduce curăția şi nici mintea nu îngrădeşte, ci şi împreună-făptuieşte [faptul de] a-L avea [ea[263]] sălăşluit în sine – prin pomenire – pe Dumnezeu; aceasta [odată] astfel întocmită, şí dă celor ce pătimesc pentru ceea ce este cu adevărat [vrednic] de dorit[264] [tărie de] a dispreți trupul şi a răbda lesne durerile după trup; că, prin aceasta[265], [cu]prinşi fiind ei de farmecul acela[266] şi oarecum răsculați asupra trupului, prin împărtăşirea cu dumnezeiescul Duh, cea adusă lor de rugăciune şi dragoste, ajung să simtă patimile acestea ale trupului[267] numai [şi numai] în faptul de a le [de]osebi [ei cu mintea].

[24] Şi ce trebuință este de-a scrie mai mult decât acestea? Că e vădit tuturora – de nu i-o fi [de acum] limpede şí înțeleptului acestuia – [aceea] că 'a ne răstigni trupul dimpreună cu pătimirile şi poftele'[268] ni s-a poruncit nu ca să ne punem înşine capăt zilelor, omorându-ne toată lucrarea trupului şi [toată] puterea sufletului, ci ca, pe de o parte, să ne ținem departe de relele pofte şi fapte şi fără întoarcere [a fi][269] să dovedim fuga de acestea şi, pe de alta, să ne facem bărbați ai dorirîlor duhului, după [chipul lui] Daniil, cu cuget desăvârşit viind într-acestea[270] şi mişcându-ne [întru ele] şi bărbăteşte înaintând pururea spre cele dinainte, după [chipul lui] Lot cel ieşit din Sodoma, care mergând pururea înainte şi rămânând nemişcat față de cele dinapoi, viu s-a păstrat pe sine, soția – întorcându-se spre cele dinapoi – murind. Aşadar, [cum] că cei nepătimitori vie şi lucrătoare a celor [ce sînt] mai bune au partea pătimitoare a sufletului – şi [că] nu o omoară [pe aceasta] – socotesc că s-a arătat îndestul.

[268] *Galateni* 5, 24.

[269] Literal: neîntoarsă; adică: definitivă.

[270] «viind într-acestea»: trăind întru dorirîle acestea ale duhului (pe *ζῶντες ἐν αὐταῖς* l-am redat prin prisma lui *ἐν αὐτοῖς ἔζησάς με*, din *Psalmii* 118, 93).

[25] Νῦν δ' ἴδωμεν πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, καίτοι τὴν ἑαυτοῦ πολύνοιαν πᾶσαν ἐπαφεὶς ταῖς εἰσαγωγικαῖς εἰς προσευχὴν εἰσηγήσεσι τοῦ σεπτοῦ Νικηφόρου, ὅμως τοῦ συκοφαντῆσαι καὶ διαστρέψαι καὶ διαβαλεῖν πλέον ἴσχυσεν οὐδέν, ἑαυτὸν καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ἀλλ' οὐχὶ τὸν ὅσιον ἐκεῖνον, διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων λυμηνάμενος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀρχόμενος τοῦτο τοῦ ἀνδρὸς καταψεύδεται, τὸ πρῶτον αὐτὸν παραδεδωκέναι λέγειν τὰς τοιαύτας τῶν εἰσηγήσεων, ἃς ὑβρίζων 'εἰσπνοάς' ἐκάλεσε· πολλοῖς γὰρ χρόνοις πρότερον ταῦτα προεισηγήσαντο πνευματικοὶ ἄνδρες ἕτεροι καὶ ῥήμασι καὶ νοήμασι σχεδὸν τοῖς αὐτοῖς, κἂν τοῖς τῶν πατέρων ἁπάντων λόγοις πολλὰς ἂν εὕροι τις φωνὰς συμμαρτυρούσας αὐταῖς, οἷάπερ ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ διὰ λόγων ἡμῖν τὴν πνευματικὴν *Κλίμακα* τεκτηναμένου· «Ἰησοῦ» γάρ φησι «μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώσῃ ἡσυχίας ὠφέλειαν». Μετὰ τοῦτο, «βίαζε τὸν νοῦν σου» λέγοντος τοῦ ὁσίου ἐκείνου «μετὰ τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τὴν καρδίαν εἰσελθεῖν» (τουτέστι κολληθῆναι τούτῳ καὶ τὰ ἐν καρδίᾳ σκοπεῖν, κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον· «ἡ καρδία» γάρ, φησίν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου καί, ἐπειδὰν κατάσχῃ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χάρις, ἡγεμονεύει πάντων τῶν μελῶν καὶ τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ τοίνυν χρὴ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους»), ἐκείνου τοίνυν τοῖς μεγάλοις τούτοις παντάπασι συμφθεγγομένου, πάλιν οὗτος διὰ συκοφαντίας ἐπηρεάζει καί, διελὼν ἀπὸ τοῦ 'νοῦ' τὸ 'βίαζε', τῷ εἰσπνεομένῳ συνείρει πνεύματι, καὶ συκοφαντικῶς οὕτω διαφθείρας μετὰ τῶν ῥημάτων καὶ τὴν διάνοιαν, εἶτα κατὰ τῶν βιαίων εἰσπνοῶν πολὺς αὐτὸς πνεῖ, τῶν ἀτοπωτάτων οὖσας ἀποδεικνύς. Ἀλλὰ καὶ 'νοῦν' ἐκείνου λέγοντος τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ χρῆν εἶναι διὰ τῶν αἰσθήσεων ταύτας ἔξω χεομένας ἐπανάγειν καὶ παρασκευάζειν εἴσω νεύειν τοὺς

[271] «el»: bărbatul acela, cuviosul Nichifor adică.
[272] Adică: au predat aceste învățături.
[273] *Scara*, 27, PG 88, 1112C.
[274] Nichifor Isihastul, *Despre trezvie*, PG 147, 963B-964A.
[275] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 AB.

[25] Iar acum să vedem în ce chip filozoful acesta – măcar că toată multa sa mintoşie şi-a năpustit-o asupra începuturilor învăţăturilor despre rugăciune ale cinstitului Nichifor – nu a izbutit nimic mai mult decât a pârî în chip mincinos şi a strâmba şi a cleveti, pe sine însuşi – şi propriile sale cuvinte –, nu pe Cuviosul acela, prăpădindu-se prin mincinoase pârele acestea. Mai întâi, aşadar, începând, minte împotriva bărbatului [aceluia] prin faptul de a zice că el[271] este primul care a predanisit astfel de învăţături, pe care – ocărându-le – 'însuflări' le numeşte; [aceasta pentru] că, [încă] cu mulţi ani înainte, mai întâi au învăţat acestea[272] alţi bărbaţi duhovniceşti, şi aproape [chiar] cu aceleaşi vorbe şi noime; [dar] şi în cuvintele tuturor Părinţilor poate afla cineva multe ziceri ce împreună-mărturisesc acestora, precum este cea a celui ce prin cuvinte ne-a întins nouă duhovnicească *Scară*; că «pomenirea lui Iisus» zice «lipeşte-se de [ră]suflarea ta şi atunci vei cunoaşte folosul isihiei [adică al liniştirii]»[273]. După aceasta, zicând Cuviosul acela «sileşte mintea ta [ca] – dimpreună cu aerul însuflat [tras, adică, în piept] – [şi ea] să intre în inimă»[274], adică să se lipească de acesta şi să scruteze cele din inimă, după marele Macarie; că «inima» zice «stăpâneşte întreg organul [trupul întreg adică]; şi harul, de cuprinde păşunile inimii, împărăţeşte asupra tuturor gândurilor şi mădularelor; într-acolo, aşadar, trebuie să ne uităm de a scris harul legile Duhului»[275] – asupra aceluia, deci – conglăsuitor cu toţi aceşti mari [Părinţi] – acesta, iarăşi, prin pâră mincinoasă, [îşi] aruncă [cu] noroi şi, rupând 'mintea' de 'sileşte', o leagă de aerul tras în piept şi, dimpreună cu spusele stricând, în chip defăimător şi mincinos, şi înţelesul [lor], mai apoi [îşi] suflă [răutatea] îndelung asupra 'silitelor însuflări', dovedindu-le [chipurile] că sînt dintre cele mai absurde. Şi, deşi acela 'minte' numeşte [aici] lucrările minţii şi [zice] că pe acestea, vărsate [fiind] ele afară prin simţiri, cei ce se îngrijesc de rugăciune trebuie să le

προσευχῆς ἐπιμελουμένους, ὁ φιλόσοφος νοῦν αὐτὸν αὖθις συκοφαντεῖ λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ· καὶ γὰρ οὕτω πολλῶν εὐπορῆσαι τόπων κατὰ τῶν ὁσίων φωνῶν ὑπενόησεν.

[26] Ἡμῶν δ' αὖθις τἀληθὲς διευκρινούντων, αὐτὸς ἀντιπεῖν οὐκ ἔχων, «ἔστωσαν», φησίν, «οἱ ἡμέτεροι λόγοι διδασκαλία πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ φαινομένου ἀτόπου παρακρουσθέντας ἄν». Καὶ σὺ τοίνυν ὁ διδάσκων ἃ μὴ συνῆκας, φαίη τις ἂν πρὸς τὸν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρεκρούσθης ἢ οὔ; Παρακρουσθεὶς μὲν γάρ, πῶς ἀξιοῖς κατ' αὐτὸ διδάσκαλος εἶναι τοῦ διδάξοντος δεηθεὶς καὶ μαθὼν παρ' ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν, μὴ παρακρουσθείς δέ, πῶς ὑβρίζεις ἀπὸ τοῦ κατὰ σὲ φαινομένου τὸν μηδὲν ἄτοπον διανοούμενον, καὶ ταῦτ' οὐχ ὅτι κακῶς ἐξεῖπεν, ἀλλὰ κακῶς ἐνενόησεν; Εἰ γὰρ ἄμφω κακῶς ἐκεῖνος, πῶς ἂν σύ, κατήγορος ὤν, τὸ νοούμενον παραδραμών, κατὰ μόνου τοῦ φαινομένου ἐχώρησας; Ἔδει τοίνυν, εἴπερ ἐφυλάξω τὴν ἀπὸ τῶν ῥημάτων ἀπάτην αὐτὸς καὶ τοῖς ἄλλοις φυλάττεσθαι παρηγγύας, τήν τε διάνοιαν καὶ τὸν πατέρα τῆς διανοίας ἐν ἐπαίνῳ τίθεσθαι καὶ τῶν ῥημάτων ἐκείνων οὐ κατήγορον, ἀλλ' ἐξηγητὴν ποιεῖν σαυτόν. Εἰ γὰρ τοῦτό τις ὑπολογιζόμενος, ὅτι πρὸς τὸ φαινόμενον ἀπαντᾷ, καταλογογραφήσειε τοῦ ἐντελλομένου τὴν τοῦ σώματος νέκρωσιν, ὡς αὐτόχειρας γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους διδάσκοντος, ἆρ' ἂν αὐτὸς ἐξαιρήσῃ τοῦτον, εἰ μὴ μεταβουλεύσαιτο, τῆς μετὰ τῶν ἀντιθέων καταδίκης; οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Τί δ' ὅτε Βασίλειος ὁ μέγας – ἵνα παραπλησίῳ τοῖς ὑπὸ σοῦ κατηγορουμένοις παραδείγματι χρήσωμαι –, τί τοίνυν ὅθ' οὗτος εἶπε τὸν νοῦν ἔξω

---

[276] «că a spus rău»: că a formulat greşit.

[277] «că a înţeles rău»: că a conceput greşit.

[278] Adică: dacă este vorba de o greşeală în gândire, care duce – firesc – şi la o formulă greşită; 'greşită' nu în sensul că nu ar formula corect gândul, ci în sensul că formulează un gând greşit.

[279] «asupra [a]părutului [ei]»: asupra a ceea ce pare ea [să zică]. Altfel zis, filosoficeşte: 'ai lăsat deoparte noumen-ul şi te-ai aruncat doar asupra fenomen-ului'.

[280] «după părutul vorbelor»: după ceea ce cuvintele par a zice, după sensul de suprafaţă, aşa cum este el perceput de un neavizat.

[281] Vezi, de pildă, locul paulin citat mai sus, în paragraful 22 (*Coloseni* 3, 5).

întoarcă iarăşi înapoi şi să le facă a căuta [spre] înlăuntru, filozoful iarăşi îl defaimă [cum] că a[r fi] zis că acestea sînt ființa minții, gândind [el cum] că va avea astfel la îndemână – împotriva cuvioaselor ziceri [acestora] – multe locuri [din scrierile Părinților].

[26] Dar limpezind noi iarăşi adevărul şi nemaiavând el ce zice asupra noastră, zice: «fie cuvintele noastre învățătură pentru aceia care ar fi înşelați de [a]păruta absurditate». Dar tu, cela ce înveți [pe alții] cele ce [însuți] nu le-ai priceput – ar [putea] zice cineva către un aşa învățător – ai fost înşelat ori nu? Că de ai fost înşelat, cum [mai] pretinzi că eşti învățător în privința lucrului acestuia, [tu însuți] având trebuință de învățător şi aflând de la noi adevărul? Iar de nu ai fost înşelat, cum de ocărăşti – din pricina unei (după cum tu o socoteşti) '[a]părute [absurdități]' – pe cel ce nu a gândit nimic nelalocul lui, [învinuindu-l, anume,] nu că a spus rău [lucrul cu pricina][276], ci că a înțeles rău[277]? Că dacă [aşa stau lucrurile[278] şi, prin urmare, dacă] acela a greşit în amândouă privințele, cum de tu, fiind acuzator [public al aceluia], ai lăsat de o parte înțelesul [zicerii] şi te-ai năpustit doar asupra [a]părutului [ei][279]? Trebuia, aşadar – de te-ai păzit pe tine de înşelăciunea vorbelor şi şi pe alții i-ai asigurat a-i păzi – să învederezi vrednicia de laudă a înțelesului şi a tatălui înțelesului şi să te faci pe sineți nu acuzator al zicerilor acelora, ci tâlcuitor [al lor]. Că dacă cineva, socotind după părutul vorbelor[280], ar face plângere împotriva celui ce porunceşte omorârea trupului[281], cum că învață pe oameni să-şi pună capăt zilelor, oare el[282] îl va izbăvi pe acesta[283] – de nu îşi va schimba [acesta] cugetul – de la a fi osândit laolaltă cu potrivnicii lui Dumnezeu? – eu, unul, socot că nu. Şi ce [te faci] când Vasile cel mare (ca să folosesc un loc asemenea

[282] «el»: depunătorul plângerii.

[283] «îl va izbăvi pe acesta»: îl va absolvi pe cel ce porunceşte omorârea trupului.

διαχεῖσθαι καὶ ἐπανάγεσθαι πάλιν, κακῶς ἐροῦμεν αὐτὸν ὡς τὴν τοῦ νοῦ ἀμετάβατον οὐσίαν διαχεῖσθαι λέγοντα καὶ τὴν μηδέποτε ἑαυτὴν ἀπολείπουσαν ἐπανάγεσθαι, ἢ 'νοῦν' νοήσομεν αὐτὸν λέγειν τὰς μεταβατικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, αἳ δὴ ποτέ εἰσιν αὗται;

[27] Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ φαινομένου κατηγορεῖν ὑπὸ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξελεγχόντων εἰρχθείς καὶ κατὰ τοῦ νοουμένου ὅλος χωρῆσαι προθυμηθείς, κατά τε τῶν ὑπὲρ τοῦ σεπτοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου γεγραμμένων ἡμῖν τὸν ἀγῶνα μετασκευάσας αὐτῷ, τῆς συκοφαντικῆς αὐτοῦ κἀνταῦθα τέχνης οὐκ ἐπιλέληστο, μᾶλλον δ' ἐπιλελῆσθαί πως οὐκ ἐδυνήθη. Πῶς γὰρ ἀντειπεῖν τοῖς διὰ τὴν ἐνοῦσαν ἀλήθειαν ἀντιῤῥήτοις οὖσιν ἔσχεν ἂν καὶ δυσσεβείας ἔγκλημα προστρίψαι τοῖς εὐσεβέσι, μὴ τὴν συκοφαντίαν τούτοις ἐνείρας; Ἡμῶν τοίνυν πρῶτον σαρκικὸν λογιστικὸν ὄργανον τὴν καρδίαν εἰπόντων, κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον, οὗ καὶ τὰς τοῦτο δηλούσας ῥήσεις ἐκεῖ προὐθέμεθα, τὸ 'σαρκικόν' ἀπαλείψας οὗτος καὶ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριοιν παραγαγὼν λέγοντα τῷ λεπτῷ καὶ φωτοειδεῖ τῆς αἰσθητικῆς φύσεως ἀνακίρνασθαι τὴν νοερὰν οὐσίαν, ἀκολούθως μὲν συνάγει τούτῳ καὶ ὡς 'ὀργάνῳ πρώτῳ' χρῆσθαι φάναι τὸν ἅγιον, ἀνακολούθως

[284] *Epistole* 2, PG 32, 228A.

[285] Adică: greşit.

[286] «lucrările [stră]mutătoare ale minţii»: metabaticele.

[287] «aici»: pe noul câmp de luptă.

[288] Sau: tehnica sa calomniatoare.

[289] Vezi trimiterile la 1, 2, 3 şi 1, 2, 41.

[290] Sau: 'substanţa' inteligibilă.

[291] Sfântul Grigorie al Nyssei (*Despre alcătuirea omului* VIII, PG 44, 145 AC) aşează făpturile vii pe trei trepte: treapta cea mai de jos este cea a plantelor, definite doar de puterea nutritivă (*θρεπτικὴ δύναμις*), treapta de mijloc este cea a necuvântătoarelor, înzestrate de Ziditorul, pe lângă putere nutritivă, şi cu lucrare (sau fire) simţitoare (*αἰσθητικὴ ἐνέργεια*), iar treapta cea mai de sus este cea a omului, dăruit de Dumnezeu, pe lângă facultăţile treptelor inferioare, şi cu fiinţă înţelegătoare (*νοερὰ οὐσία*; filosofic: esenţă inteligibilă, substanţă spirituală). În viziunea sfântului Grigorie, în plăsmuirea omului, această 'esenţă inteligibilă' este 'turnată' de Făcătorul în facultatea simţitoare, care – astfel – este la mijloc, între material

celor de tine învinuite), ce [te faci], aşadar, când acesta spune că mintea se împrăştie afară şi [că] se întoarce iarăşi?[284]; vom spune oare că susţine, în chip rău[285], [faptul] că ne[stră]mutata fiinţă a minţii [e cea care] se împrăştie [înafară] şi că se întoarce [înlăuntru] pe ea însăşi, [pe cea] care nicicând nu a lipsit [dinlăuntru]?; sau [– cum se şi cade –] vom înţelege că 'minte' a numit [aici] lucrările [stră]mutătoare ale ei, oricare ar fi acestea[286]?

[27] Filozoful, însă, împiedicat de cuvintele noastre – cele dătătoare în vileag – a [mai] acuza [pe Cuviosul acela] pe temeiul părutului [cuvintelor] şi poftind să se năpustească, întreg, şí asupra înţelesului [lor], aţintindu-şi [de acum] lupta împotriva celor scrise de noi în apărarea bărbatului aceluia, nici aici[287] nu şi-a uitat meşteşugul defăimător[288] – sau, mai degrabă, [nici aici] nu l-a putut uita; pentru că, altminteri, cum mai putea contrazice [cuvintele noastre] cele de necontrazis ([aceasta] datorită adevărului din ele) şi arunca vina relei-cinstiri [de Dumnezeu] asupra [lor], a celor binecinstitoare, de nu vâra [mai întâi] într-acestea defăimarea? Zicând noi, aşadar, inimii 'primul organ trupesc cuvântător' – după marele Macarie, ale căruia ziceri doveditoare [în privinţa aceasta] le [şi] pusesem acolo –, acesta, ştergându-l pe 'trupesc'[289] şi aducându-l de faţă pe al Nyssei dumnezeiesc Grigorie care zice că fiinţa înţelegătoare[290] e amestecată cu subţirele şi luminosul firii simţitoare[291], potrivit conchide că

şi duhovnicesc, este 'interfaţa' dintre minte şi trup. Expresia «subţirele şi luminosul firii simţitoare» nu numeşte, deci, o calitate unilaterală (sau două calităţi unilaterale) ale *firii* sau *puterii* sau *lucrării simţitoare* (pe care dobitoacele o au în plus faţă de plante), ci propriu-zis *firea simţitoare, puterea simţitoare* însăşi; aceasta e subţire (*λεπτή*) în raport cu firea vie definită doar de puterea nutritivă şi vitală, adică în raport cu planta, dar, deopotrivă, grosieră (*ὑλωδεστέρα*) în raport cu fiinţa înţelegătoare, cu fiinţa minţii. Fiind percepţie (*ἀντίληψις*), ea nu este materie, ci – am zice noi astăzi – 'informaţie'; acesta este şi înţelesul ultimei propoziţii din paragraful de faţă: «că nu trup este luminosul simţirii omeneşti».

δὲ τοῖς ὑφ' ἡμῶν λεγομένοις ἐπιτίθεται, λέγων ἐναντίως ἔχειν ταῦτα τοῖς τοῦ ἁγίου ῥήμασι, φάσκοντα τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐ τὸ φωτοειδὲς ἐκεῖνο, πρῶτον ὄργανον λογιστικόν. Ἀλλ' εἰ τὸ 'σαρκικόν' προσθείης, ὦ σοφιστά, καθάπερ εἰρήκαμεν ἡμεῖς, μακρὰν ποιήσεις τὴν διαβεβλημένην ἐναντιότητα καὶ συμφώνως ὄψει τοὺς ἁγίους ἀλλήλοις καὶ ἡμᾶς αὐτοῖς ὑπ' αὐτῶν δεδιδαγμένους· οὐ γάρ ἐστι σάρξ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως φωτοειδές.

[28] Ἀλλὰ καὶ ἑτέραν ἐπενόησε τῶν ἡμετέρων ῥημάτων πρὸς τὸν Νύσσης ἐναντίωσιν, ὡς, ἐπεί φαμεν ὄργανον μὲν ὀργάνων τὴν καρδίαν ἐν σώματι, χρῆσθαι δὲ τὸν νοῦν δι' αὐτῆς τούτῳ ὡς ὀργάνῳ, γνωστὴν δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος ἕνωσιν, παρ' ἐκείνου λεγομένην ἀπερινόητον. Τί γοῦν ἐκεῖνος, ὅταν λέγῃ προσφυῆναι μὲν τῷ αὐξητικῷ τὸ αἰσθητικόν, μέσως ἔχοντι τῆς τε νοερᾶς καὶ ὑλωδεστέρας οὐσίας, εἶτα πρὸς τὸ τοῦ αἰσθητικοῦ λεπτομερέστερον τὴν ἀνάκρασιν γίνεσθαι τοῦ νοῦ καὶ τούτῳ ὡς ὀργάνῳ πρώτῳ χρῆσθαι καὶ δι' αὐτοῦ τῷ σώματι; Ἆρ' οὐ μᾶλλον ἡμῶν – καὶ πολλῷ μᾶλλον – γνωστὸν καὶ ῥητὸν ἐποιήσατο τὸν τρόπον τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σῶμα συναφείας; Πῶς οὖν λέγει ταύτην

---

[292] Grigorie al Nyssei, adică.

[293] «acesta»: «subțirele şi luminosul firii simțitoare».

[294] «ea»: «ființa înțelegătoare», 'substanța' spirituală.

[295] În pomenitul capitol din *Despre alcătuirea omului*, sfântul Grigorie chiar spune: «partea cuvântătoare nu poate altfel ajunge în trup, fără numai de se amestecă părții simțitoare»; partea simțitoare îi este părții cuvântătoare sau înțelegătoare 'prim organ'; da, dar nu 'prim organ *trupesc*'.

[296] Sau: inconsecvent. [297] Lui Grigorie al Nyssei.

[298] Şi în românește *ochiului* i se spune – metonimic – *lumină*; or, dând perceperea mediului înconjurător şi aducând 'lumină', simțirea – totalitatea simțurilor – se definește prin a fi 'luminoasă'; aceasta înseamnă «luminosul simțirii omenești». Notăm şi că Grigorie al Nyssei arată că triada *putere nutritivă~putere simțitoare~putere înțelegătoare* corespunde paulinului *trup~suflet~duh* (Nysseanul se referă la *Epistola către Efeseni*, dar textul este mai debrabă din I Tes. 5, 23). Vezi *Despre alcătuirea omului* 8, PG 44, 145 CD) şi domnescului *inimă~suflet~cuget* (din *Marcu* 12, 30: «Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta şi din tot sufletul tău şi din tot cugetul

sfântul[292] a arătat că acesta[293] este şí cel de care [ea[294]] se foloseşte ca de un 'prim organ'[295], dar – nepotrivit[296] – se aruncă asupra celor zise de noi, zicând [el] că acestea sînt potrivnice zicerilor sfântului[297], de vreme ce [ale noastre] spun că inima – ci nu 'luminosul' acela – este 'primul organ cuvântător'. Dar – o, sofistule – de l-ai adăuga pe 'trupesc', cum am spus noi, ai alunga contrazicerea de care – defăimându-ne – ne acuzi; şi îi vei vedea pe sfinţi [a fi] în conglăsuire întreolaltă, [cum] şí pe noi [în conglăsuire] cu ei, [noi] cei de către ei învăţaţi; că nu trup este luminosul simţirii omeneşti[298].

[28] Dar a [mai] născocit şi altă potrivnicie a cuvintelor noastre faţă [de ierarhul] Nyssei, [cum] că, întrucât zicem că inima este – în trup – organul organelor şi [că] prin ea mintea se foloseşte de acesta[299] ca de un organ, cunoscută arătăm a fi unirea dintre minte şi trup, [unire] pe care acela[300] o spune [a fi] de necuprins [cu mintea]. Bine, dar [ce te faci] când acela zice că puterii crescătoare i se altoieşte puterea simţitoare, [putere simţitoare] care este la mijloc între fiinţa înţelegătoare şi cea [care este] mai materială, şi, mai apoi, [că abia] cu mai-subţirele [acesta propriu] puterii simţitoare[301] se face amestecare minţii[302] şi că mintea se foloseşte de aceasta[303] ca de un prim organ şi – [nu altcum decât] prin aceasta[304] – [se foloseşte şi] de trup?; oare nu [şí] mai mult decât noi – ba chiar cu mult mai mult – a făcut [a

---

tău»), în care – spune el – Domnul numeşte «*inimă* starea mai trupească, *suflet* firea mijlocie, iar *cuget* firea mai înaltă, puterea înţelegătoare». Aşadar, după Nyssan, *puterea simţitoare* ('luminosul simţirii') nu este trup.

[299] «de acesta»: de trup.

[300] Grigorie al Nyssei.

[301] Adică: cu puterea simţitoare (pe care necuvântătoarele – şi omul – o au în plus faţă de plante), cea mai subţire decât grosiera putere crescătoare, adică nutritivă (proprie plantelor).

[302] «amestecarea minţii»: 'turnarea', astfel încât puterea simţitoare ajunge 'îmbibată' de putere înţelegătoare, inteligibilă, spirituală.

[303] De puterea simţitoare, adică.

[304] Prin puterea simţitoare.

ἀνεπινόητον καὶ ἀνέκφραστον; Ἆρα καὶ αὐτὸς ἀντιλέγειν ἑαυτῷ τῇ σῇ σοφίᾳ δοκεῖ; Καὶ πῶς οὐ κατὰ σέ, εἴπερ σεαυτῷ γοῦν ἕπεσθαι γινώσκεις; Ἀλλ' ἐγῷμαι ὡς ἐπαφὴν μὲν ἐπὶ τῶν τοιούτων λέγομεν καὶ χρῆσιν καὶ ἀνάκρασιν· τίς δὲ αὕτη καὶ πῶς ἂν τελεσθείη νοερᾶς φύσεως πρὸς σωματοειδὲς ἢ σῶμα, νοῆσαί τε καὶ φράσαι κοινῇ πᾶσιν ἀμήχανον ἀνθρώποις. Οὕτω σφίσι τε αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις ὁμολογοῦσιν οἱ πατέρες καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς. Σὺ δ' ὁ ταῖς ἀντιθέσεσι χαίρων, ὡς ἔοικε, κἀκείνους ἀντικεῖσθαι δοκεῖν ἐφίεσαι, διὸ καὶ ἡμῖν ἀντίκεισαι, συμφθεγγομένους αὐτοὺς ἀλλήλοις δεικνύσι.

[29] Τοῦ γὰρ μεγάλου Μακαρίου τῇ τῆς χάριτος ἐνεργείᾳ διαδαχθέντος καὶ ἡμᾶς διδάσκοντος εἶναι τὸν νοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς λογισμοὺς πάντας τῆς ψυχῆς, ὡς ἐν ὀργάνῳ, τοῦ δὲ Νύσσης μὴ εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦτον, ὡς ἀσώματον, ἡμεῖς εἰς ἓν τὰ δοκοῦντα διαφέρειν ταῦτα συνάγοντες ἀμφότερα καὶ μὴ ἐναντίως ἔχοντα δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ ἔνδον ἐστί, φαμέν, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ὡς ἀσώματος ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐντός ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐκτὸς τοῦ σώματος, ὡς συννημένος τούτῳ καὶ πρώτῳ σαρκικῷ ὀργάνῳ τῇ καρδίᾳ χρώμενος ἀφράστως κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον. Ἐπεὶ τοίνυν κατ' ἄλλο μὲν ἐκεῖνος οὐκ ἔνδον εἶναι λέγει, κατ' ἄλλο δὲ οὗτος ἔνδον, ἥκιστα πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται· καὶ γὰρ οὐδ' ὁ λέγων μὴ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον εἶναι, ἢ ἀσώματον, ἀντίκειται τῷ ἔνδον γενέσθαι ποτὲ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον λέγοντι παρθενικῆς

[305] Literal: con-prinderii.

[306] Altfel zis: 'că altcumva – după [cele spuse de] tine – este cu neputință'.

[307] Adică: dacă ştii a fi consecvent cu tine însuți.

[308] Adică: a minții şi a trupului, întreolaltă, contact.

[309] «ce-este-trupesc-la-chip sau ce-este-cu-chip-trupesc»: sufleteasca facultate care 'preia informația' de la simțirea trupească şi este întipărită de aceasta; ține, desigur, de partea pătimitoare a sufletului.

[310] *Omilia* 15, 20, PG 24, 589B.

[311] Mintea, adică.

[312] *Despre alcătuirea omului*, 12, PG 44, 157D.

[313] Că, adică, divinul nu stă sub stăpânia legilor spațiului.

fi] cunoscut şi grăit a făcut [a fi] chipul unirii[305] minţii cu trupul? cum, dar, de [mai] zice că [unirea] aceasta este de neînţeles şi de negrăit?; i se pare, cumva, înţelepciunii tale [cum] că el însuşi se contrazice pe sine?; căci, după [cele spuse de] tine, cum nu va fi aşa?[306] – [aceasta] de ştii a urma ţie însuţi[307]. Pe când eu socot că, în privinţa acestora, [de spus] spunem [a fi] *unire* şi *folosire* şi *amestecare* a acestora[308]; care este, însă, aceasta şi cum se săvârşeşte ea, [de vreme ce este atingere] a firii înţelegătoare de ce-este-trupesc-la-chip[309] sau de trup – a [o] înţelege şi a [o] grăi în cuvinte cu neputinţă este tuturor oamenilor îndeobşte. Aşa conglăsuiesc Părinţii cu ei înşişi şi întreolaltă, şi noi cu ei. Pe când tu, care – după cum se pare – te bucură contrazicerile, şí aceia îţi doreşti să pară că se contrazic, [fapt] pentru care şí nouă te pui împotrivă, celor ce îi arătăm pe aceia [a fi] conglăsuitori [întreolaltă].

[29] Că învăţând marele Macarie de la lucrarea harului – şi învăţându-ne şí pe noi – [cum] că mintea este în inimă – şi toate gândurile sufletului – ca într-un organ[310], iar [sfântul] Nyssei [cum] că aceasta[311], ca [una ce este] netrupească, nu este înlăuntrul trupului[312], adunând noi întru una amândouă [zicerile] acestea – ce par a se deosebi – şi arătându-le a nu fi potrivnice una alteia, deşi nú înlăuntru este mintea – zicem, după Grigorie al Nyssei – ca [una ce este] netrupească, dar şí înlăuntru este – şi nu înafara trupului – ca [una ce este] unită acestuia şi [ca una ce] negrăit se slujeşte de inimă ca de un prim organ trupesc, după marele Macarie. Aşadar, fiindcă într-altă privinţă zice acela că nu este înlăuntru şi în altă privinţă acesta [că este] înlăuntru, întru nimic nu se deosebesc [ei] întreolaltă; că nici cel ce spune că nu în [vreun] loc este Dumnezeiescul[313], ca netrupesc, nu stă împotrivă celui ce spune că oarecând Cuvântul lui Dumnezeu a venit înlăuntrul feciorescului şi preaneprihănitului pântece, unit

καὶ παναμώμου μήτρας, ὡς ἐκεῖ συνημμένον ὑπὲρ λόγον τῷ καθ' ἡμᾶς φυράματι διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον.

[30] Σὺ δ' ἡμᾶς τοὺς μὴ διαφέρεσθαι δεῖξαι σπεύδοντας ἐκείνους, πρὸς ἐκείνους σπεύδεις δεῖξαι διαφερομένους, καίτοι περὶ τῶν τοιούτων, πῶς ἴσχει τὴν πρὸς σῶμα συναφὴν ὁ νοῦς, καὶ ποῦ κεῖται τὸ φανταστικόν τε καὶ δοξαστικόν, καὶ τίνα τὸ μνημονευτικὸν ἔλαχε τὴν ἵδρυσιν, κἀν τῷ σώματι τί τῶν μερῶν τὸ καιριώτατον καὶ οἷον καθοδηγούμενον τῶν ἄλλων, καὶ ὅθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ αἷμα, καὶ εἰ ἀμιγὴς τῶν χυμῶν ἕκαστός ἐστι, καὶ ποίῳ τῶν σπλάγχνων ὡς ἀγγείῳ χρῆται, περὶ τῶν τοιούτων τοίνυν ἔξεστι παντὶ λέγειν τὸ δοκοῦν, ἐπεὶ πάντες ἐν τοῖς τοιούτοις τὰ εἰκότα λέγουσιν, ὥσπερ καὶ περὶ ἀκινησίας ἄστρων καὶ ἀστέρων κινήσεως, μεγέθους τε καὶ φύσεως ἑκάστου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ὅσα μὴ σαφῶς ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα, μόνον γινῶσκον ἀκριβῶς τὴν διὰ πάντων διικνουμένην ἀλήθειαν· ὥστ' εἰ καὶ ἀντιλέγοντας τῷ Νύσσης θείῳ καὶ σοφῷ Γρηγορίῳ κατὰ τοῦτ' ἐφώρασας ἡμᾶς, οὐκ ἔδει σε καθ' ἡμῶν χωρῆσαι διὰ τοῦτο· πόσους γὰρ οἶει τοὺς σφαῖραν λέγοντας τὸν οὐρανὸν καὶ πόλους τοῖς πλανωμένοις ἰσαρίθμους ἀστράσι, μὴ τοῦτο λέγοντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πόσους δ' ἀεικίνητον, ἔστιν ὧν ἱστάντων, πόσοις δ' ὁ ἥλιος κύκλῳ περιέρχεσθαι δοκεῖ, μὴ τοῦτο τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ νομίζοντος; Πάντας οὖν τούτους σὺ γ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἀποφήναιο τοῖς πατράσιν ἀντιλέγειν, ὥσπερ καὶ ἡμᾶς, ἀλλ' αὐτὸς ἐξελεγχθήσῃ μὴ εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ἔπεσθαι πάντας ἡμᾶς ἐκείνοις ἀναγκαῖον, καὶ ἔοικάς μοι μηδ' ἐνθυμηθῆναί ποτε ταύτην ἢ διακρῖναι τῆς μὴ ἀναγκαίας· διὸ ἐν τοῖς πρὸς τὸν

[314] Sau: unirea prin atingere.

[315] Şi, totodată, nevralgică.

[316] Notăm că termenii *ἀστήρ* şi *ἄστρον* au, în general, la scriitorii greco-latini, acelaşi înţeles, cel de *astru, stea*. Macrobius, însă, atribuie pe *ἀστήρ* corpului ceresc izolat, iar pe *ἄστρον* stelei ce face parte dintr-o constelaţie (*In Somnium Scipionis* I. 14.21-26, *stephanus.tlg.uci.edu*); mai mult, filozoful medio-platonic Alkinous (*Didaskalikos* 170.20-1, *stephanus.tlg.uci.edu*) aplică termenul *ἀστήρ* planetelor, iar pe cel de *ἄστρον* stelelor.

acolo – mai presus de cuvânt – cu frământătura noastră, pentru negrăită iubirea Sa de oameni.

[30] Iar tu te sileşti a ne arăta pe noi – pe cei ce ne silim a-i arăta pe aceia că nu se deosebesc [întreolaltă] – [cum] că ne deosebim de aceia, măcar că despre unele ca acestea – [şi anume] cum de îi stă minții în putință unirea cu trupul[314], şi unde [anume în trup] stă închipuirea şi socotința, şi de ce sălaş a avut parte ținerea de minte, şi care parte din cele ale trupului este cea de căpătâi[315] şi oarecum călăuzitoarea celorlalte, şi unde îşi are sângele începutul facerii [lui], şi dacă fiecare dintre umori este neamestecată [cu vreo alta] şi care dintre măruntaie îi slujeşte drept vas – despre unele ca acestea, aşadar, fiecare poate îşi poate da cu părerea, fiindcă în privințele acestea toți spun lucruri nimerite, cum şi despre nemişcarea aştrilor şi mişcarea stelelor[316], despre mărimea şi firea lor în parte şi despre celelalte [lucruri] asemenea [acestora], pe care nu limpede ni le-a descoperit Duhul, Singurul ce cunoaşte cu acrivie adevărul tuturora pe care le străbate; încât, şi de ne-ai [fi] prins pe noi a zice – în privința aceasta – ceva potrivnic dumnezeiescului şi înțeleptului Grigorie al Nyssei, [tot] nu ți se cădea să te năpusteşti – pentru aceasta – asupra noastră; căci – socoate – câți [nu] spun că cerul e sferă şi [că] axele sînt deopotrivă la număr cu stelele rătăcitoare[317]? – [deşi] nu aceasta zice marele Vasile;[318] [şi] câtora dintre cei ce îl ştiu pe soare [a fi] pururea-mişcător [nu] li se pare că el se mişcă în cerc? – deşi nu aceasta crede sfântul Isaac. Aşadar, pe toți aceştia tu i-ai socoti – precum se pare – a-i contrazice pe Părinți, ca şi pe noi; ci tu vei fi dat în vileag a nu şti care este adevărul în privința căruia noi – toți – trebuie neapărat să urmăm acelora; ba îmi pare că nici nu ai luat vreodată aminte la acesta, deosebindu-l de cel nu [este] neapărat [de urmat]; [fapt] pentru care,

[317] În cazul lui Alkinous, aceste *stele rătăcitoare* sînt chiar planetele.
[318] *La Hexaemeron*, 1, 11, PG 29, 25BC.

μακάριον βίον φέρουσιν ἀντικείμενος αὐτοῖς, τοὺς ἄλλους ἀκριβῆ τὴν ὁμολογίαν ἀπαιτεῖς ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τὴν μακαριότητα. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς ὑπεριδόντες τῶν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις καθ' ἡμῶν αὐτοῦ διαβολῶν, ἐπὶ τἀναγκαιότερα τρέψωμεν τὸν λόγον.

împotrivindu-te lor în cele ce duc la fericita viaţă, pretinzi [apoi] de la alţii [a da] mărturisire exactă în privinţa celor ce nu duc la fericirea aceea. Şi noi, deci, nemailuând aminte la restul pârelor lui mincinoase asupra noastră, asupra celor [ce sînt] mai de trebuinţă să [ne] mutăm cuvântul.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT DIN CELE DE PE URMĂ AL TREILEA DESPRE LUMINA SFÂNTĂ

2, 3
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ

[1] Ὁ δὴ τῆς νοερᾶς προσευχῆς κατὰ τῶν διὰ βίου ταύτῃ προσανεχόντων τοιοῦτος ὑφηγητὴς καὶ περὶ φωτὸς ἱεροῦ διδάσκειν ἀξιοῖ τοὺς ὁρῶντας, καὶ ταῦτα τυφλὸς ὢν αὐτός, ὡς καὶ αὐτὸς ἀρνεῖσθαι οὐκ ἔχει, ἁμαρτάνειν αὐτοὺς ἰσχυριζόμενος ὅτι τοῦθ' ὃ μὴ βλέπει, τυφλὸς ὢν οὗτος, φῶς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ ταῦτ' οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα τῶν ἐφ' ἡμῶν ὄντων ἢ τῶν μικρῷ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ καθαρότητι βίου καὶ θεοπτίας ὕψει βεβοημένων ἁμαρτάνειν περὶ τὸ φῶς ἀποφαινόμενος τοῦτο, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς ἐκ παλαιοῦ προσκυνητοὺς ἡμῖν ἁγίους, ὡς ὁ λόγος δείξει προϊών. Ἐπεὶ δ' ἤκουσε παρὰ τῶν τοιαῦτα διεξιόντος ἀκουσάντων αὐτοῦ (κατεπληγμένων, ὡς ἔοικε, τῆς καινοφωνίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ σιωπῇ τὴν οὕτω σαφῆ κατὰ τῶν ἁγίων πατέρων παρελθεῖν βλασφημίαν οὐκ ἐνεγκόντων, ἅμα δὲ καὶ δεδοικότων περὶ σφίσιν αὐτοῖς μὴ τοῦ τοιούτου μύσους κοινωνοὶ γένωνται σιωπῇ παρελθόντες, ὃ καὶ ἡμᾶς ἀρτίως πρὸς τὸ γράφειν μάλιστα τῶν ἄλλων ἐπῆρεν), ἐπεὶ τοίνυν ἐκεῖνος τῶν τοιούτων ἀκήκοε λεγόντων πρὸς αὐτὸν ὡς, «ἀμύητος ὢν καὶ τυφλὸς ἄντικρυς πρὸς τὰ τοιαῦτα τί ποτε παθὼν περὶ μυστικῶν ἱερῶν θεαμάτων ἐγχειρεῖς λέγειν, ὧν οὐδ' ἂν εὐχερῶς ἐπαΐοις τῶν πεπειραμένων

[1] Literal: neiniţiat.

[2] Cuvintele acestea sînt consemnate pe Palama din dialogul monahilor isihaşti cu Varlaam. Cuvintele se regăsesc într-o altă formă, dar cu acelaşi înţeles, în dialogul lui Ioan Cantacuzino cu Varlaam în timpul sinodului din 1341. Vezi Ioan Cantacuzino, *Istoria imperiului bizantin*, II, Bonn, p. 553.

2, 3
AL ACELUIAŞI CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT DIN CELE DE PE URMĂ AL TREILEA DESPRE LUMINA SFÂNTĂ

[1] Ei bine, tâlcuitorul acesta [aparte] al rugăciunii înțelegătoare [sau cu mintea], [şi anume cel] împotriva celor ce s-au dedat ei pe viață, şí despre lumina sfântă pretinde a-i învăța pe cei ce [o] văd, şi asta orb fiind el, lucru pe care nu are cum să-l tăgăduiască, de vreme ce susține că ei greşesc când spun lumină [a fi] ceea ce acesta, orb fiind, nu vede; şi [face] asta zicând a greşi în privința luminii acesteia nu [doar] cutare sau cutare dintre cei ce [încă] sînt printre noi ori dintre cei [ce au trăit] cu puțin înaintea noastră [şi] cărora ca tunetul li s-a dus vestea curăției vieții lor şi a înălțimii vederii de Dumnezeu, ci înşişi sfinții cărora de mult ne închinăm, după cum [o] va arăta, înaintând, cuvântul [nostru]. Iar dacă i-a auzit pe cei ce l-au auzit povestind unele ca acestea (care, cutremurați – cum se pare – de cu totul nemaiauzita zicere şi nesuferind a trece sub tăcere hula atât de limpede [adusă] asupra sfinților Părinți, temându-se totodată şi pentru ei înşişi, [ca] nu cumva – trecând-o sub tăcere – să se facă părtaşi unei asemenea necurății, ceea ce – mai mult decât orice altceva – şí pe noi ne-a stârnit acum să scriem), dacă, aşadar, i-a auzit acela pe unii ca aceştia zicând către el cum că «nedeprins fiind[1] [tu] în unele ca acestea şi de-a dreptul orb, ce-ai păți de te-ai apucat să vorbeşti despre sfintele vederi cele de taină, pe care nu le-ai putea lesne pricepe nici de i-ai asculta pe cei care au cercarea [lor]?»[2], neavând [el] cum

ἀκούων;», ἀρνεῖσθαι τὴν ἐπὶ τοῦτοις ἀμαθίαν καὶ ἀπειρίαν οὐκ ἔχων, πᾶσι φανερὰν προκειμένην, «οὐ θαυμαστόν», φησίν, «εἰ τυφλὸς ὢν αὐτὸς βλέποντός τινος ἔχοιτο καὶ οὕτω τῶν ἄλλων τυφλῶν ἐχομένων αὐτοῦ ἡγεμὼν ἀπλανὴς κατασταίη», τῇ περιουσίᾳ τῆς περὶ τὸ λέγειν δυνάμεως καὶ τῇ πιθανολογίᾳ τῶν διαλεκτικῶν σοφισμάτων εὑρηκέναι οἰόμενος, ὅθεν καὶ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς περιγένοιτο, τἀναντία τούτῳ σαφῶς λεγούσης· «τυφλὸς γὰρ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, φησίν, «ἀμφότεροι εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται». Ἀλλ' ἐγώ, φησίν ὁ τυφλὸς οὗτος καὶ τῶν τυφλῶν ὁδηγός, ἐχόμενος ἕπεσθαι τοῖς ὁρῶσι δύναμαι. Καὶ τίς τῶν τυφλῶν, ὃς οὐ τοῦτο δύναται; Κυλλὸς μὲν γὰρ ὢν ἀμφοτέρῳ τῷ πόδε τε καὶ τῷ χεῖρε καὶ παρειμένος παντάπασιν, οὐδ' ἂν σοῦ γε ἔχοιτο, οὐδ' ἂν ἕποιτο, οὐδ' ἂν ὁδηγοῦ τὸ παράπαν δέοιτο, κλινοπετὴς ὤν· χεῖρας δ' ὑγιαίνων καὶ πόδας, τοῦ χάριν, τυφλῶν κράτιστε, μὴ τοῦ ὁρῶντος μᾶλλον ἢ σοῦ ἐχόμενος ἕποιτο; Κλέπτων τοίνυν ἔοικας παρέχειν σαυτῷ τὸ τῆς ἀναβλέψεως ἀμυδρόν, μᾶλλον δὲ τὴν οἰκείαν αὐτὸς περὶ τὰ τοιαῦτα πᾶσαν οὐκ αἰσθάνεσθαι τύφλωσιν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεις, ἀντιλέγειν τοῖς σὲ τυφλὸν ὁρῶσιν οὐκ ἔχων. Πῶς γὰρ ἄν, εἰ μὴ τοῦτ' ἦν, ὁδηγὸς τῶν ἄλλων εἶναι τυφλῶν ἠξίους; Ἴσθι τοίνυν, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις διὰ πίστεως ἔλλειψιν μήπω τελείως ἀναβλέψαντα τυφλόν, ὅς, «τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας» ἔλεγεν ὁρᾶν. Εἰ τοίνυν τοιοῦτος σὺ τὰς ὄψεις ὤν, ἀλλὰ μὴ τελείως ἐκκεκομμένος, εἶτα πρὸς τὸν ἡλίου δίσκον ἀτενὲς ὁρᾷς, ὡς τοὺς ἄλλους διδάξων τί ποτέ ἐστιν ἐκεῖνος, οὐκ ἂν ἤκουσαν παρὰ σοῦ σκότον ἀτεχνῶς ὄντα τὸν μέγαν φωστῆρα, τὸν ὁλολαμπῆ, τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας; Εἰ γὰρ τὴν τῶν καθαρῶς ὁρώντων συμμετρίαν

[3] *Matei* 15, 14.

[4] Adică: fără tendoane.

[5] Sau: pari a-ți atribui – sofistic – o vedere nedesluşită, care te face superior orbilor.

[6] Adică: cu toate că – neavând ce răspunde celor ce te văd că eşti orb – zici că ai fi conştient că eşti orb.

[7] Adică: de nu ai pune pe seama ta o oarecare vedere, oricât de nedesluşită.

tăgădui lipsa lui de învățătură şi de cercare în privința acestora, [lipsă] vădită înaintea tuturor, «nu e [nimic] de mirare» zice «dacă [cineva] – orb fiind el însuşi – s-ar ține de cineva care vede şi s-ar face, astfel, călăuză nerătăcită celorlalți orbi ce se țin de el», socotind că – prin prisosința puterii lui de a cuvânta şi prin probabilistica sofismelor dialectice – a aflat unde scăpa de evanghelica zicere care grăieşte limpede [tocmai] cele împotriva lui; că «dacă orb pe orb va călăuzi», zice, «amândoi vor cădea în groapă»[3]. 'Bine' – zice orbul acesta, călăuza orbilor – 'dar eu, ținându-mă de cei ce văd, pot urma lor'. Bine, dar care e acela dintre orbi care să nu poată [face] aceasta? Că de e schilod de amândouă mâinile şi picioarele şi cu totul fără vine[4], nu se poate ține de tine, nici urma ție, nici are trebuință de călăuză, de vreme ce zace în pat; iar de are sănătoase mâinile şi picioarele, pentru ce – o, preaputernice între orbi – să nu se țină mai degrabă de cel ce vede, urmând aceluia, decât ție? Furând, aşadar, pari a pune pe seama ta o vedere nedesluşită[5] – sau, mai bine zis, pari a nu-ți da seama de propria ta pe de-a-ntregul orbire în privința unelor ca acestea (măcar că zici aceasta, neavând ce zice celor ce te văd [că eşti] orb[6]) –; că de nu ar fi aşa[7], cum ai mai pretinde a fi călăuză a orbilor? [Fie, să zicem că] vezi ca orbul din Evanghelie, care din pricina lipsei credinței [desăvârşite][8] încă nu vedea desăvârşit, ci zicea că îi vede «pe oamenii umblând ca pe nişte pomi»[9]; astfel fiindu-ți, aşadar, ție vederile (şi nu tăiate cu desăvârşire), de-ai privi țintă la crugul soarelui[10], ca să-i înveți apoi pe ceilalți ce [anume] este acela, oare nu vor auzi de la tine cum că întuneric – cu desăvârşire – este luminătorul cel mare, cel pe de-a-ntregul strălucitor, ochiul zilei?; că de [vreme ce acesta], covârşind buna lucrare a ochilor celor ce văd curat, pare – până şi

[8] Adică: a credinței 'cu lipsuri'.
[9] *Marcu* 8, 24.
[10] Adică: la discul soarelui.

ὀφθαλμῶν ὑπερβαίνων οὐκ ἀμίκτους σκότους ἐπιχεῖν δοκεῖ τὰς ἀκτῖνας τοῖς καὶ μεθ' ὑγιοῦς ὄψεως ἀτενίζουσι, πῶς οὐκ ἂν φωτὸς ἄμικτον σκότος εἶδεν ὁ δι' ἀμυδροῦ φέγγους προσορᾶν ἐγχειρῶν; Οὕτω μὴ ὅτι γελοῖον, ἀλλὰ καὶ καταγέλαστον τὸν τυφλὸν περὶ φωτὸς ἐπιχειρεῖν διδάσκειν.

[2] Ἀλλὰ γὰρ ἐκκαλύψωμεν τῆς φιλοσόφου διανοίας τὸ βάθος, ὃ περιστείλας τῷ παραδείγματι οὐ μᾶλλον ἔκρυψεν ἢ ἐνέφηνε. Φησὶ τοίνυν ὁ φιλόσοφος τυφλοὺς μὲν εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἁγίων πρὸς οὓς προϊὼν ἀντιλέγει φανερῶς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλοσόφον εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἁγίων πρὸς οὓς προϊὼν ἀντιλέγειν φανερῶς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλόσοφον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο συνορᾶν μόνον δύνασθαι τούς τε λόγους τῶν ὄντων καὶ τῶν λογίων τὸν νοῦν, ἕπεσθαί τε τούτοις οὕτω καὶ τοὺς ἐχομένους ὁδηγεῖν. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος, ὦ φιλόσοφε, οὐκέτι τυφλός· τοῖς γὰρ πρὸς ἀνάβλεψιν ἡγησαμένοις, δηλαδὴ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὡς σὺ φῄς, ἠκολούθησεν· οὐκοῦν ἀνέβλεψεν. Εἰ δὲ μὴ ἀνέβλεψεν ἀκολουθήσας, πῶς ἐγγυᾶται τοῖς ἄλλοις δι'ἀκολουθήσεως τὴν ἀνάβλεψιν; Οὕτως ἀνακόλουθος εἶ σαυτῷ σὺ σαυτὸν καὶ τυφλὸν καὶ βλέποντα μαρτυρῶν. Εἰ γὰρ ἡ γνῶσις μόνον κατὰ σὲ νοητόν ἐστι φῶς, ὑπὲρ οὗ καὶ τοὺς τοσούτους ὑπῆλθες ἀγῶνας, σὺ δ' ἔχεις τῶν λογίων τὴν γνῶσιν, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖς, πῶς καὶ σὺ τυφλὸς καὶ ἀφώτιστος; Εἰ δ' ἄλλως οὐκ ἔνι φωτισθῆναι, εἰ μὴ ὡς ἂν αὐτὸς ἐφωτίσθης τε καὶ φωτίζεις, ὡς αὐτὸς καὶ τοῦτο πολλαχοῦ φῄς, οὐδ' ὁ μέγας Διονύσιος, ᾧ νομίζεις εἰδέναι ἕπεσθαι,

[11] Avem aici un insolit uz de iluzia optică cea dată omului de vederea discului solar însuşi, şi anume de impresia de a vedea umbre – adică întuneric – pe soare. Dacă sfântul Grigorie pare aici sofist, aceasta e pentru că îi răspunde sofistului de Varlaam cu aceeaşi monedă, pe limba proprie aceluia, adică în sistemul de referinţă al iluzoriilor adevăruri sofistice; sistem în care – deopotrivă – ar fi valabil şi opusul opiniei lui Palama: cel cu vedere foarte slabă, nevăzând integral tăria razelor soarelui, nu va avea iluzia vederii unor umbre pe discul solar.

celor ce îl privesc cu vedere sănătoasă – a-şi vărsa razele nu neamestecate cu întuneric, cum dar să nu pară întuneric neamestecat cu lumină celuia ce, nedesluşită având lumina ochilor, încearcă a căuta spre el? Aşa că nu doar de râs, ci şi de batjocură este a se apuca orbul să învețe [pe alții] despre lumină[11].

[2] Dar să descoperim adâncimea cugetării filosofului, pe care, acoperind-o [el] cu pilda [de mai sus][12], nu atât a ascuns-o, cât a vădit-o. Zice, deci, filozoful că orbi cu desăvârşire (adică nerozi) sîntem toți – şí noi şí dintre sfinți aceia pe care, în curgerea cuvântului lui, îi contrazice mai apoi pe față –, iar că el prin aceasta se deosebeşte de orbii (adică de nerozii) aceştia, [şi anume] prin [faptul de] a fi filozof şi – pentru aceasta – a fi singurul care poate vedea logosurile celor ce sînt şi înțelesul cuvintelor [Scripturii şi care poate] urma, astfel, acestora şi [îi poate] călăuzi pe cei ce se țin de el. Dar unul ca acesta – o, filozofule – nu mai e orb; că a urmat celor ce călăuzesc la dobândirea vederii (adică a adevăratei cunoaşteri, cum [îi] zici tu), aşadar a văzut; iar dacă – urmând [acelora] – nu a văzut, ce chezăşie va [mai] da celorlalți că, urmându-l, îşi vor dobândi vederea? Astfel [că] eşti neurmător ție însuşi[13], de vreme ce zici despre sineți şí că eşti orb şí că este văzător. Că dacă, după tine, singură cunoaşterea este lumină înțeleasă, [cunoaştere] în apărarea căreia te-ai şi aruncat într-atâtea lupte, iar tu ai cunoaşterea cuvintelor [Scripturii], după cum mărturiseşti, [atunci] cum de şí tu eşti orb şi neluminat? Iar dacă altminteri nu se poate lumina [cineva], fără numai aşa cum tu te-ai luminat şi [cum] luminezi [tu] – după cum însuți şí aceasta o spui adesea – [atunci] şí marele Dionisie, căruia socoteşti tu că îi urmezi, tot aşa s-a luminat şi [tot aşa] luminează; prin

[12] «pilda orbului»: imaginea orbului care – ținându-se de cineva care vede – călăuzeşte alți orbi.

[13] Adică: inconsecvent cu tine însuți.

ἄλλως ἐφωτίσθη τε καὶ φωτίζει· τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς κατὰ σὲ τοῦτο μόνον οἶδεν, ἔπεσθαι τοῖς εἰδόσιν· ἀλλὰ κἀκεῖνοι τὸν ὅμοιον ἔχοντες τρόπον καὶ σοὶ παραπλησίως ἔχοιεν ἄν. Τίς οὗτος ὁ τῶν τυφλῶν ὁρμαθός, ὃν ἡμῖν διὰ τῶν σῶν λόγων συναθροίζεις ἀρτίως, ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλεψιν ὁδηγούντων καὶ μενόντων τυφλῶν; Τοῦτο δ' ὅτι ταῖς ἱεραῖς ἔποιντο Γραφαῖς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἰσχυρισαμένους εὑρήσεις, οἳ καταψευδόμενοι σφῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν Γραφῶν ἐξηλέχθησαν ὑπὸ τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἑπομένων αὐταῖς.

[3] Σὲ δ' εἴ τις ἐξετάσειεν, ὅπως καὶ αὐτὸς ἕπῃ τοῖς ἁγίοις, οὐ μόνον τυφλὸν ἂν σε εἴποι ἀλλὰ καὶ κωφόν· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου, καθάπερ ἐν τῷ Περὶ σωτηρίου γνώσεως λόγῳ προεξεθέμεθα, λέγοντος ἀριδήλως «ἐκ μόνων τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖσθαι τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίν τε καὶ ἕνωσιν, αὐτὸς ἐπίσης ἀριδήλως οὐκ ἐκ μόνων φῄς· ἐξ ἡμισείας γὰρ ταύτας τὸν τηροῦντα καθαίρειν δίδως, καὶ τοῦτο μόγις· οὕτως ἕπῃ κατ' ἴχνος. Καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης 'ἄγονον καὶ ἀτελῆ' τὴν ἔξω σοφίαν εἶναι διδάσκοντος καὶ μέχρι τούτου ἀξιοῦντος ἡμᾶς μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου ταύτης μητρὸς οἰκειότητα, «μέχρις ἂν τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελὲς ἐν ἑαυτοῖς βλέποιμεν», μετὰ τοῦτο δ' αἰσχύνην ἡγεῖσθαι τῆς κατὰ φύσιν ἀγόνου ταύτης ὀνομάζεσθαι παῖδας», αὐτὸς διὰ βίου ταύτῃ προσέχειν ἡμᾶς χρησιμώτατόν τε καὶ ἀναγκαιότατον εἶναι διδάσκεις κἀπὶ ταύτῃ σεμνύνεσθαι,καὶ παραχαράττειν οὐκ ὀκνεῖς ἑτέρας ῥήσεις αὐτοῦ , μόνον ἵν' ἔχῃς προβαλλόμενος πείθειν ὡς τελείας ἐστὶ καὶ σωτηρίου καθάρσεως ποιητικὰ τὰ μαθήματα· οὕτω καὶ μόνος αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τῶν ἁγίων ἀσφαλῶς ἔχῃ. Καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου σαφῶς

[14] Scripturilor, adică. [15] Vezi *Triade* 2, 1, 39.
[16] Adică: doar prin ţinerea lor.
[17] *Despre bisericeasca ierarhie* II 1, PG 3, 392 A.
[18] Literal: faptul de a fi casnici ai acestei pseudo-mame.
[19] Sau: câtă vreme sîntem imaturi.
[20] Grigorie al Nyssei, *La viaţa lui Moise*, ΒΕΠΕΣ 65A, p. 113-114. Vezi şi 2, 1, 11.
[21] Ale ierarhului Nyssei, adică.

urmare şí el – după [cele zise de] tine – doar atât ştie, [şi anume] a urma celor ce ştiu; dar şi aceia, având [ei] acelaşi chip [al luminării] ca şi tine, vor fi [tot] asemenea ție. Ce este, dar, lanțul [acesta] de orbi, pe care te-ai trezit acum a ni-l alcătui prin cuvintele tale, călăuzindu-se unii pe alții la vedere şi rămânând [pururea] orbi? De altfel, pe mulți alții îi vei afla că au susținut lucrul acesta, cum că ar urma [adică] sfintelor Scripturi, care [însă] au fost dați în vileag – de cei ce cu adevărat urmează acestora[14] – că mint împotriva lor înşişi şi împotriva Scripturilor.

[3] Iar dacă cineva te-ar cerceta [şi] pe tine, [să vadă] cum urmezi tu sfinților, ar zice că eşti nu doar orb, ci şi surd; că prealimpede spunând marele Dionisie – cum în cuvântul [nostru] *Despre mântuitoarea cunoaştere*[15] mai înainte am pus de față – [cum că] 'prin singure dumnezeieştile porunci[16] se săvârşeşte cea cu Dumnezeu asemănare şi unire'[17], tu zici – tot prealimpede – că nu doar prin ele, de vreme ce [ne] înveți cum că doar pe jumătate se curățeşte – şi asta cu greu – cel ce le ține pe acestea; aşa urmezi [tu sfinților] pas cu pas. Şi învățând[u-ne] Grigorie al Nyssei nerodnică şi nedesăvârşitoare a fi înțelepciunea cea dinafară, şi [doar] până atunci cerându-ne a nu lepăda înrudirea cu maica aceasta cea cu-nume-mincinos[18], [şi anume doar] «până ce mai vedem în noi înşine nedesăvârşirea vârstei[19]», iar după aceea «ruşine a socoti faptul de-a ne numi fii ai acesteia, ai celei din fire neroditoare»[20], tu [ne] înveți cum că de neapărată trebuință şi preafolositor [ne] este ca [nu doar până atunci, ci] *pe viață* a lua aminte la aceasta şi a ne mândri cu ea, şi nu pregeți a măslui [şi] alte ziceri ale lui[21], doar [doar] de-ai putea, punându-le de față, să [ne] convingi [– nici mai mult, nici mai puțin –] că făcătoare ale desăvârşitei şi mântuitoarei curății sînt ştiințele [sau disciplinele]; aşa eşti tu – mai presus decât toți – următor negreşit al sfinților. Şi desluşit zicând marele Vasile că nici o piedică nu este fericirii celei

εἰπόντος μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα τὸ μὴ εἰδέναι τὴν δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν μεταξὺ στοιχείων διικνουμένην ἀλήθειαν, σὺ τοῦτο σωτηριῶδες ἀποφαίνῃ, καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν· καὶ εἴθε τῇ ἀληθείᾳ γοῦν, εἰ δεῖ καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνεφίκτων εὔξασθαι· καὶ γὰρ ἐν Θεῷ μόνῳ πάντων ἡ γνῶσις, ὅς φησι πρὸς τὸν Ἰώβ, «ἀπάγγειλόν μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, ποῦ οἱ στύλοι τῆς γῆς πεπήγασι, τίνες δὲ πηγαὶ θαλάσσης, πόσον δὲ τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν». Σὺ δὲ οὐ ταύτῃ τῇ ἀληθείᾳ ζητῶν ἐναρμόζειν σου τὸν νοῦν οἴει μόνος εἰδέναι τε καὶ ἔχειν τὴν τελειότητα, ἀλλὰ τοῖς Ἀριστοτέλει καὶ Πλάτωνι. Εὐκλείδῃ τε καὶ Πτολεμαίῳ καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς· διὸ καὶ ἀστρολόγους καὶ φυσιολόγους θεόπτας μᾶλλον τῶν μὴ τοιούτων ἡγῇ, ὡς περὶ τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν ὑγιῶς τὸ λογικὸν σφίσι περιπορευόμενον ἔχοντας, ἧς τῇ συνελίξει καὶ τῶν ἰσαγγέλων αὐτοὺς καταξιοῖς νοήσεων· καὶ ταῦτα λέγων οἴει σωτηρίως καὶ ἀσφαλῶς ἕπεσθαι τῷ θεοφάντορι Διονυσίῳ καὶ ὁδηγὸς ἡμῶν ἀπλανὴς εἶναι διὰ τοῦτο παῤῥησιάζῃ.

[4] Ἀλλὰ μὴ καυχάσθω ὁ κυρτὸς ὡς ὀρθός· τοὺς γὰρ ὁρῶντας αὐτὸν οὐ πείσει οὐδ' ἀπατήσει, κἂν ἑαυτὸν ἀπατᾷ· μηδὲ καταψευδέσθω τῶν ὀρθὰ φρονούντων καὶ τοῖς θεηγόροις ἀσφαλῶς ἑπομένων, καὶ ταῦτ' ἐφ' ὧν οὐδείς οὐδαμοῦ γῆς, οὐδὲ τῶν μὴ στοιχούντων τῷ τῆς χάριτος εὐαγγελίῳ, ἐλεγχθείη ἂν ἀρτίως τελέως σφαλλόμενος. Τίς γὰρ μὴ ὅτι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, ἀλλὰ κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης κἂν Ἰνδὸς ᾖ, ὃς νῦν οὐκ οἶδε τὸν Θεὸν μηδὲν ὄντα τῶν κτιστῶν ἢ τῶν αἰσθητῶν; Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς μελλούσης Χριστοῦ παρουσίας οὐ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι μόνοις ἡ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀθανασίας περικλείεται χάρις, ἀλλὰ κατὰ

[22] Sf. Vasile, *La Psalmul 14*, 3, PG 29, 265C.

[23] Adică: doar Dumnezeu are cunoaşterea a toate.

[24] Literal: de ai pricepere.

[25] Adică: prin - de către ei – integrarea căruia; despre procesele de înfăşurare (pliere)/desfăşurare vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 4, 9, PG 3, 705 A.

dintru făgăduinţe faptul de a nu şti adevărul ce străbate cerul şi pământul şi stihiile dintre [acestea][22], tu zici că mântuitor este [adevărul] acesta şi că fără aceasta nu este desăvârşire, [şi anume] fără [faptul de] a-şi potrivi cineva mintea sa adevărului celui prin toate [străbătător]; 'ci facă-se, dar, [desăvârşirea] prin adevărul [acesta]' – [am zice] de s-ar cădea [cumva] să ne rugăm şi pentru cele de neizbândit; [iar 'de neizbândit' zic] pentru că în singur Dumnezeu este cunoaşterea a toate [câte sînt][23], Care zice către Iov «vesteşte Mie – de ai pricepere[24] – unde s-au înfipt stâlpii pământului; şi care sînt izvoarele mării; şi cât de largă e [partea] cea de sub cer». Tu, însă, nu adevărului acestuia căutând a-ţi potrivi mintea socoţi că eşti singurul ce ştie şi are desăvârşirea, ci [potrivindu-ţi-o] lui Aristotel şi Platon, lui Euclid şi Ptolemeu şi câţi [mai sînt] asemenea acestora, [fapt] pentru care văzători-de-Dumnezeu îi socoteşti [mult] mai degrabă pe cei ce sînt astrologi şi naturalişti – decât pe cei ce nu sînt –, ca pe unii ce îşi au partea cuvântătoare în chip sănătos petrecând în jurul adevărului celor ce sînt, [adevăr] prin înfăşurarea căruia[25] îi faci cu totul vrednici [până] şi de înţelegerile cele potrivite Îngerilor; şi zicând [tu] acestea, socoţi a urma – [în chip] mântuitor şi negreşit – de-Dumnezeu-arătătorului Dionisie şi, pentru aceasta, te proţăpeşti dinaintea noastră a ne fi nerătăcită călăuză.

[4] Ci [să] nu se laude gârbovul ca [şi când ar fi] drept – că pe cei ce îl văd nu îi va convinge, nici [îi va] înşela, măcar că pe sine se înşală –, nici [să] mintă împotriva celor ce cugetă cele drepte şi urmează – fără [primejdie de-a cădea în] greşeală – de-Dumnezeu-grăitorilor, mai ales în privinţa cărora nimeni de pe pământ – nici [măcar] dintre cei nesocotiţi în tabăra evangheliei harului – nu ar [mai] putea fi dovedit acum că greşeşte cu desăvârşire. Căci cine (nu doar dintre cei numiţi de la numele lui Hristos, ci şí Scit fie el, şí Pers, şí Indian) nu ştie atâta lucru, [cum] că Dumnezeu nu este nimic din cele ce sînt ori din cele simţite [trupeşte]? Că după cum, la venirea lui Hristos ce va să fie, nu doar la cei

τὰ λόγια κοινῇ πάντες ἀναστήσονται, εἰ καὶ μὴ κοινῇ πάντες τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγελμένων τεύξονται, οὕτω καὶ νῦν κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς αὐτοῦ προτέραν παρουσίαν, εἰ καὶ μὴ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κοινῇ πάντες, τῷ περιόντι τῆς τοῦ παραγενομένου χάριτος ἀνεπιγνώστως μετασκευασθέντες, ἕνα Θεὸν ὁμολογοῦσιν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ παντός· κἂν ἐρωτήσῃς τὸν Πάρθον, τὸν Πέρσην, τὸν Σαυρομάτην, ἀκούσειας ἂν εὐθὺς τὴν ἀβραμιαίαν ἐκείνην παρ' αὐτοῦ φωνήν, ὅτι «τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέβομαι», ὁ Πτολεμαῖος οὐκ ἂν εἶπε καὶ Ἵππαρχος καὶ Μαρῖνος ὁ Τύριος, οἱ κατὰ σὲ σοφοὶ καὶ τῇ μὲν διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων καὶ ἐπικύκλων καὶ σφαιρῶν ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτῶν ἐναρμόσαντες νοῦν, θεῖον δ' ὅμως λέγοντες τὸν οὐρανὸν καὶ παναίτιον, οὐδ' Ἀριστοτέλεις καὶ Πλάτωνες, οἱ θεῶν σώματα τοὺς ἀστέρας δοξάζοντες, οὐδ' οἱ τόσον λέγοντες τοὺς θεῶν πηδᾶν ἵππους, ὅσον ἀπὸ σκοπιᾶς ὀφθαλμὸς ὁρᾷ ἐπὶ οἴνωπα πόντον.

[5] Πάντων οὖν ἀρτίως διὰ τοῦ ἐν σκοτίᾳ λάμψαντος φωτὸς κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ ποτὲ θαυμαζομένους ἐκείνους ὑπὲρ αἴσθησιν ἐγνωκότων τὸν Θεόν, ὡς μηδ' ἀπὸ τῶν ὄντων ἔτι διαπλάττοντας χαρακτηρίζειν ὅλως ἀνέχεσθαι, πῶς σὺ τοῖς τοῦ εὐαγγελίου μαθηταῖς, τοῖς εἰς ἀκοὴν ὠτίου δεξαμένοις τὰ θεοπαράδοτα λόγια, τοῖς διὰ στομάτων μεμυημένοις πυρίναις γλώσσαις τοῦ Πνεύματος ἐστομωμένων, οὓς οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τοῦ προσκυνητοῦ στόματος ἐδίδαξεν («ὁ γὰρ μονογενὴς Υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»), πῶς σὺ τούτοις τοῖς ἐκ παντὸς ἔθνους ἀπολέκτοις, τῷ

[26] *Iona* 1, 9.

[27] Homer, *Iliada* 5.770-772:

«ὅσσον δ' ἠεροειδὲς ἀνὴρ ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν
ἥμενος ἐν σκοπιῇ, λεύσσων ἐπὶ οἴνοπα πόντον,
τόσσον ἐπιθρῴσκουσι θεῶν ὑψηχέες ἵπποι».

[28] Este vorba de cei necredincioşi, de după Întrupare.

[29] Adică: mai presus de simţirea trupească.

[30] Literal: a-L caracteriza.

[31] Literal: care au fost iniţiaţi.

ce au crezut Lui se va mărgini harul învierii şi al nemuririi (că, după [cum se spune în] Scripturi, îndeobşte vor învia cu toţii, măcar că nu toţi îndeobşte vor avea parte de cele făgăduite [a fi] după înviere), [tot] aşa şi acum, la cea mai dintâi venire a Lui pe pământ, măcar că nu toţi au ascultat de evanghelia lui Hristos, toţi îndeobşte – preschimbaţi [în chip] neştiut de prisosul harului venit [de faţă] – mărturisesc un [singur] Dumnezeu nezidit, a tot ziditor; şi de-ai întreba Parthul, Persul, Sarmatul, ai auzi numaidecât de la el avram[ic]ească zicerea aceea: [cum] că «pe Dumnezeul cerului îl cinstesc eu»[26]; ceea ce Ptolemeu nu ar zice, nici Ipparhos, nici Marin Tyrianul – cei (după tine) înţelepţi –, care, măcar că şi-au potrivit mintea adevărului celui [pătrunzător] prin cereştile cicluri şi epicicluri şi sfere, Dumnezeiesc zic [a fi] cerul şi atotpricinuitor, nici Aristotelii şi Platonii, care socotesc stelele [a fi] trupuri ale zeilor, nici cei ce atâta [de sus] zic a sări caii zeilor, [şi anume] cât vede ochiul ce priveşte – de sus – asupra mării vineţii [ca vinul][27].

[5] Cunoscând, aşadar, [de] acum cu toţii[28] – prin lumina ce a luminat în întuneric, [şi cunoscând ei] mai bine decât cei oarecând admiraţi pentru înţelepciune – [faptul] că Dumnezeu e mai presus de simţire[29], încât nu îngăduie câtuşi de puţin a-L mai înfăţişa[30] prin cele ce le-ar plăsmui [ei pornind] de la cele ce sînt, cum de tu [năpustind tocmai asupra] ucenicilor evangheliei, care au primit în auzul urechii cuvintele cele de-Dumnezeu-preda[nisi]te, care s-au deprins tainele[31] prin gurile cele călite[32] cu limbile de foc ale Duhului, pe care nu înger, nu om, ci Însuşi Domnul – prin închinată gura Lui – i-a învăţat (că «Fiul Unul-născut, Cel ce este în sânul Tatălui, Acela a tâlcuit»[33]), cum de tu [tocmai] asupra celor aleşi din tot neamul – asupra «neamului

[32] Adică oţelite, cu foc lămurite.
[33] *Ioan* 1, 18.

ἔθνει τῷ ἁγίῳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτην ἐτόλμησας προστρίψασθαι μέμψιν, ὅτι αἰσθητὴν οἴονται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, σχῆμά τε ἔχουσαν καὶ ὄγκον καὶ ποιότητα, καὶ ὡς φῶς τοιοῦτον κιρνᾶσθαι τῷ ἀέρι, δεκτικῷ ὄντι τῆς ἐκεῖθεν ἀπορρύοίας καὶ περιγράφοντι αὐτὸ τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς; Ἆρ' οὐκ ἐπῆλθέ σοι τοῦτ' ἀναλογισαμένῳ συνιδεῖν, ὡς τί μὴ τὸν ἥλιον λέγει τις Θεόν, εἰ τοιαύτην περὶ Θεοῦ τὴν δόξαν ἔχει; Πῶς δὲ διαφεύγειν οἴεται τὴν τῶν ἄλλων αἴσθησιν, εἴπερ αἰσθητὸν ἥγηται τὸ θεῖον; Τοῦ δ' ἕνεκεν τὰς κατ' αἴσθησιν ἀτιμάζει ἡδονάς, ὧ μάλιστα πάντων ποιοῦσιν οἱ παρὰ σοῦ τοιαῦτα συκοφαντούμενοι; Θεὸς μὲν γὰρ αἰσθητὸς ἡ κοιλία, κατὰ τὸν Παῦλον, τοῖς γαστρὸς οὖσι δούλοις, καὶ δευτέραν ἱστᾶσιν εἰδωλολατρίαν οἱ φιλάργυροι καὶ πλεονέκται· πιστεύειν δὲ εἰς Χριστὸν οὐ δύνανται, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ψῆφον, οἱ δόξαν παρὰ ἀνθρώπων λαμβάνοντες, τὴν δὲ παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν οὐ ζητοῦντες. Οἱ δὲ πάντων τούτων ὑπερφρονήσαντες, καὶ ταῦτα διὰ τὸν ὑπὲρ πάντα Θεόν, ἆρ' οὐ δι' ἔργων δεικνύουσι Θεὸν ὄντως σέβοντες τὸν ἐπέκεινα πάντων; Ἢ διότι καὶ τοῖς ἄλλοις τούτων ἀποσχέσθαι συμβουλεύουσιν, ἃ τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν ἀφαιρεῖ, μὴ μόνον οὐ πείσεταί τις τούτοις, ἀλλὰ καὶ συκοφαντήσειεν ὡς ἀσφαλῆ δόξαν οὐκ ἔχοντας περὶ τὸ θεῖον;

[6] Ὃ γὰρ λέγεις τελευτῶν τῆς κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων πολυῤῥημοσύνης φανερὰν ἐποίησέ μου τὴν ἐκούσιον κατ' αὐτῶν συκοφαντίαν· «νῦν» γάρ, φησί, «περὶ τοῦ παρά τισιν ἐνυποστάτου λεγομένου φωτὸς λέγομεν, μὴ πρότερον περὶ αὐτοῦ ἰδίαν ἀποφηνάμενοι γνώμην, ὡς ὃ

[34] *I Petru* 2, 9.
[35] Adică simțită trupește.
[36] Sau aerul.
[37] Adică: plăcerile cele din unghiul simțirii, produse de simțirea trupească.
[38] Literal: după verdictul evanghelic; *Ioan* 5, 44.
[39] Sau: pâra.

sfânt»[34], asupra Bisericii lui Dumnezeu – ai cutezat să aduci o asemenea învinuire, [cum] că sensibilă[35] consideră [ei a fi] fiinţa lui Dumnezeu, având formă şi volum şi calitate, şi ca lumina se amestecă un astfel de dumnezeu cu văzduhul[36], [văzduh] care este în stare a primi [re]vărsarea cea dintr-acolo şi care circumscrie [lumina] aceasta [în mod] spaţial şi [în chip] simţit [trupeşte]? Nu ţi-a venit, oare (ţie, celui ce ai chibzuit la aceasta) să te întrebi [pentru] ce – dacă [tot] are cineva o astfel de socotinţă despre Dumnezeu – [pentru ce deci] nu spune că [nu altul decât] soarele este Dumnezeu? Şi pentru ce înţelege să ocolească simţirea altor [lucruri], dacă [tot] a socotit Dumnezeiescul [a fi] simţit [trupeşte]? Şi pentru ce [mai] disprețuieşte plăcerile cele după simţire[37], ceea ce – mai mult decât toţi – o fac cei pentru asemenea lucruri defăimaţi de tine? Că, pe de o parte, [nu altceva decât] dumnezeu simţit [trupeşte] le este burta – după [spusa lui] Pavel – celor ce sînt robi ai pântecelui, iar iubitorii de argint şi lacomii scornesc [nu altceva decât] o a doua închinare la idoli; şi nu pot crede în Hristos – după cuvântul Evangheliei[38] – cei ce iau slavă de la oameni, iar slava de la unul Dumnezeu nu o caută. Aşadar, pe de alta, cei ce disprețuiesc toate acestea – şi asta pentru Dumnezeu Cel peste toate – oare nu dovedesc – cu fapta – că Îl cinstesc cu adevărat pe Dumnezeu Cel dincolo de toate? Ori, cumva, pentru că şi pe alţii îi sfătuiesc a se ţine departe de acestea – [acestea] care alungă slava de la Unul Dumnezeu – [din pricina aceasta] va trebui nu doar să nu le dea cineva crezare, dar şi să îi defaime cum că nu negreşită le este au socotinţa în privinţa Dumnezeiescului?

[6] Pentru că ceea ce spui încheindu-ţi multa vorbire cea împotriva bărbaţilor acestora vădită a făcut ponegrirea[39] [mincinoasă] ce o aduci asupra lor; că zice «acum vom spune [ceva şi] despre ceea ce unii numesc 'lumină enipostată' (de vreme ce nu ne-am pronunţat anterior despre aceasta), cum că ceea ce zic [ei] a vedea, fiind lumină înţeleasă şi nematerială şi *în ipostas propriu* [...]». Şi aici, aşadar, îşi strecoară minciuna [ponegritoare];

λέγουσιν ὁρᾶν, νοητὸν καὶ ἄϋλον, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὂν φῶς». Κἀνταῦθα τοίνυν συμπλέκει τι συκοφαντίας· ἐν ὑποστάσει μὲν γὰρ φῶς ὁρᾶσθαί φησιν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς, ἐν ἰδίᾳ δὲ οὔ. Ὅμως γε μήν, εἰ καὶ μηδὲ τοῦτο συκοφαντίας ἀμιγὲς προήνεγκεν, ἀλλ' ὁμολογεῖ νοητὸν καὶ ἄϋλον αὐτοὺς λέγειν τὸ τοιοῦτον φῶς· τὸ δὲ νοητὸν καὶ ἄϋλον οὐκ αἰσθητόν, οὐδέ, ὡς αἰσθητόν, συμβολικόν. Πῶς οὖν ἀρχόμενος ἐδείκνυ τούτους αἰσθητὸν φῶς λέγοντα τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, κιρνώμενον ἀέρι καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καὶ σχῆμα καὶ ποιότητα καὶ ὄγκον ἔχον, ἃ πάντα τοῦ αἰσθητοῦ ἐστι φωτός; Καίτοι ἐκεῖνοι, κἂν νοητὸν λέγωσι τὸ τῆς χάριτος φῶς, ἀλλ' οὐ κυρίως· καὶ ὑπὲρ νοῦν γὰρ ἴσασιν αὐτό, ὡς μόνῃ τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἐγγινόμενον τῷ νῷ. Ἀλλ' οὐδ' οὕτω τοῦτό τις ἐκείνων οὐσίαν εἶπεν ἢ ἀπόῤῥοιαν, οἵαν οὗτος οἴεται, Θεοῦ· κἄν τις ἐκ τῶν παραδειγματικῶς περὶ τούτου τοῦ φωτὸς ὑπ'ἐκείνων εἰρημένων κακουργῶν συνάγῃ τι τοιοῦτον, αὐτός φησιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι. Τοὺς οὖν μὴ μόνον ὑπὲρ αἴσθησιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν λέγοντας τουτὶ τὸ φῶς, εἶτα καὶ ὑπὲρ τοῦτο δοξάζοντας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, αἰσθητὸν φῶς καὶ ὁρατὸν οἴεσθαι λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἆρ' οὐ πάσης ἐπέκεινα συκοφαντίας;

[7] Ἀλλὰ τί φησι προϊὼν ὁ τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν πεφωτισμένων συκοφάντης οὗτος; «Εἰ μὲν τὸ νοητὸν καὶ ἄϋλον ὃ λέγουσι φῶς αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ὑπερούσιον Θεὸν τοῦτ' εἶναι βούλονται, φυλάττοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον, ἢ ὁρᾶν λέγοντες ἄγγελον εἶναι οἴονται, ἢ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθεὶς ὁρᾷ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι τὸν Θεόν· εἰ δὴ ἓν τι τούτων τὸ παρ' αὐτῶν λεγόμενόν ἐστι, πάνυ γε ὀρθῶς περὶ τούτου

că marele Macarie – [ca] şi Maxim cel mult [cunoscător în] cele dumnezeieşti şi [toţi] câţi [sînt] în cugetul lor – spune [faptul de] a se vedea [acea] lumină «în ipostas», dar «în [ipostas] propriu» nu. Dar şi aşa – deşi [adică] nici lucrul acesta nu îl aduce de faţă neamestecat cu minciună [ponegritoare] – mărturiseşte, însă, că aceia spun că lumina de felul acesta e *înţeleasă şi nematerială.* Bine, dar ceea ce este *înţeles şi nematerial* nu e [nicidecum] *simţit* [trupeşte], [deci] nici *simbolic* ca [lucrul cel] *simţit* [trupeşte]; cum dar – începându-şi [el scrierea] – arăta că aceştia ar fi zis [că] fiinţa lui Dumnezeu [este] lumină simţită [trupeşte], amestecată cu aerul şi cuprinsă de acesta, având [ea] formă şi calitate şi volum, [însuşiri] care – toate – sînt ale luminii simţite [trupeşte]? Şi, măcar că *înţeleasă* spun aceia [a fi] lumina harului, nu [în chip] propriu-zis [zic aceasta]; că o ştiu pe aceasta [a fi] şí *mai presus de minte,* de vreme ce vine în minte doar prin puterea Duhului, la odihnirea a toată lucrarea înţelegătoare. Şi nici nu a zis cineva dintre aceia [cum că] astfel [ar fi lumina] aceasta *fiinţă* ori *emanaţie* a lui Dumnezeu, [şi anume] de felul socotit de acesta; iar dacă din cele [în chip] paradigmatic zise de aceia despre lumina aceasta cineva – din rea voire – ar conchide aşa ceva, [să afle că] el zice [aceasta], şi nu aceia. Aşadar, pe cei care nu doar mai presus de simţire, ci şi mai presus de minte zic [a fi] lumina aceasta, [şi care] apoi mai presus şí de [lumina] aceasta socotesc [a fi] fiinţa lui Dumnezeu, a-i pârî că lumină simţită [trupeşte] şi văzută socot [ei a fi] fiinţa lui Dumnezeu – [faptul acesta] nu covârşeşte oare toată defăimarea?

[7] Dar ce spune – mergând [el] mai departe – defăimătorul acesta al celor ce s-au luminat [în chip] mai presus de gând? – «Dacă lumina despre care spun [ei] că e înţeleasă şi nematerial[nic]ă [ei] o înţeleg a fi Însuşi Dumnezeul Acela Cel mai-presus-de-fiinţă (păzindu-I [ei, astfel, neştirbit] faptul de a fi [El] nevăzut şi neatins de nici una dintre simţiri), sau dacă spun că înger este ceea ce văd sau însăşi fiinţa minţii (când, curăţită [fiind mintea] de patimi şi totodată de ignoranţă, se vede ea pe ea însăşi şi – în ea însăşi, ca în [ceea ce este] chipul Său

φρονεῖν αὐτοὺς καὶ συμβαίνοντα τῇ τῶν χριστιανῶν παραδόσει οἴεσθαί γε χρή· εἰ δὲ μήτε τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦτ' εἶναι λέγουσι, μήτ' ἀγγελικὴν μήτε τὸν νοῦν αὐτόν, ἀλλ' ὁρᾶν τὸν νοῦν εἰς αὐτὸ ὡς εἰς ἑτέραν ὑπόστασιν, τοῦτο ἔγωγε τὸ φῶς ὅ τι μέν ἐστιν οὐκ οἶδα, ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν οἶδα». Καὶ τίς ποτε ἀνθρώπων, ὦ κατὰ τῶν ὄντως ἀνθρώπων ὑψηγόρε σύ, φῶς ἂν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φαίη νοητόν, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος μήτε νοῦς ἀνθρώπινος; Οὐδὲ γὰρ φανταστικῶς γοῦν ἀναπλάσαι δύναιτ' ἄν τις τὸ τούτων ἐκτὸς νοητὸν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φῶς. Ἀλλὰ δῶμεν τουτὶ τὸ ἀδύνατον, δῶμεν τοίνυν ὅτι τοῦτ' ἔφη τις τῶν ἡσυχαζόντων πρὸς τὴν σὴν λογιότητα· οὐκ οἶδα μὲν ὅστις, οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ὑποδεῖξαι δύνασαι· τῶν οὐκ ἐλλογίμων δ' ὅμως εἶναι λέγεις αὐτόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἑρμηνεῦσαι ἐδύνατο, ὃ καὶ μᾶλλον πείθομαι, ἢ καὶ μὴ διαγνῶναι καλῶς – ἔστω γὰρ καὶ τοῦτο, καὶ γὰρ οὐ πάντων ἡ γνῶσις –, οὐκ ἔδει σε παρὰ τῶν ἐχόντων τὸ τῆς διακρίσεως χάρισμα πυθέσθαι καὶ μαθεῖν, ὡς ἐφικτόν, τί τὸ μέγα θέαμα τοῦ φωτὸς τούτου, ἀλλ' ὡς μαινομένων εὐθύς τῶν θεολήπτων καταψηφίζεσθαι καὶ τὸ παρὰ τοῦ θείου Παύλου λεγόμενον φανερῶς παθεῖν; Εἰ γὰρ εἰσέλθοι τις, πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐν ὑμῖν, φησίν, ἰδιώτης ἢ ἄπιστος καὶ μὴ ἀκούσει καὶ τῶν διακρίνειν δυναμένων, ἐρεῖ ὅτι μαίνεσθε. Τὸ τῶν ἰδιωτῶν τοίνυν καὶ ἀπίστων, φεῦ, καὶ αὐτὸς ἔπαθες, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος. Ἔστω δὲ μὴ ἕνα, μηδ' ἐνίους, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ πάντας τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἤρκει σοι τοῦτ' εἰπεῖν, ὃ μετὰ τοὺς μακροὺς εἴρηκας ἀγῶνας, ὅτι «τοῦτο τὸ φῶς οἶδα ὅτι οὐκ ἔστι»; Πάντες γάρ σοι συνεῖπον ἂν ὅτι φῶς ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ, ὃ μήτε Θεός

[40] Adică: nu şi-l va fi reprezentat corect.
[41] *I Corinteni* 14, 23.

– pe Dumnezeu), dacă, deci, ceea ce spun ei [a vedea] este una dintr-acestea [trei], [atunci] trebuie să socotim că foarte drept cugetă ei în privința [luminii] acesteia, şi în conglăsuire cu predania Creştinilor; iar dacă [ei] spun că [lumina] aceasta nu este nici Ființa cea mai-presus-de-ființă, nici [ființa] îngerească, nici mintea însăşi, ci că mintea priveşte la [lumina] aceasta ca la alt ipostas, [atunci] eu nu ştiu ce anume este această lumină, dar ştiu că [ea] nu există». Dar cine dintre oameni – o, tu, cel ce vorbeşti cu semeție asupra oamenilor celor cu adevărat [oameni] – [cine deci] ar spune vreodată că există lumină înțeleasă [subzistentă] în ipostas propriu, [lumină] care nici Dumnezeu nu este, nici înger, nici minte omenească? Că, în afara acestora trei [lumini], nici nu poate plăsmui cineva – în închipuirea sa – [vreo] lumină înțeleasă [subzistentă] în ipostas propriu. Dar să zicem că ar fi fost cu putință ceea ce nu este cu putință; să zicem, aşadar, că cineva dintre isihaşti ar fi spus lucrul acesta către cărturăria ta; [de ştiut] nu ştiu care, că nici tu nu poți să arăți [care]; zici însă că nu dintre cei învățați. Dacă, deci, acela nu va fi putut tâlcui bine [lucrul cu pricina] (ceea ce şi cred [că s-a întâmplat], mai degrabă) sau, mai mult, [chiar] nu [îl] va fi putut pătrunde bine [cu mintea sa][40] (că şí aceasta se poate, că nu tuturora le este [dată] cunoaşterea), nu trebuia [oare] să îi întrebi pe cei ce au darul deosebirii şi să te încredințezi [de la aceia] – pe cât e cu putință – ce este vederea cea mare a luminii acesteia, şi nu să te apuci numaidecât a-i face nebuni pe cei de-Dumnezeu-răpiți şi [astfel] să pățeşti limpede ceea ce s-a zis de către dumnezeiescul Pavel?; că 'de-ar intra vreunul', zice [el] către Corinteni, 'necărturar ori necredincios, şi nu îi va auzi şi pe cei ce pot să şi tălmăcească, 'va zice că sînteți nebuni'[41]. Ca necărturarii, aşadar, şi ca necredincioşii – vai! – aşa ai pățit şi tu, monahul şi filozoful. Şi să zicem că nu unul, nici unii, ci mulți [dintre noi] şi [chiar] noi toți să îți fi zis aceasta; nu îți era de ajuns să spui lucrul acesta, cel pe care l-ai spus [abia] după multele tale zbateri [polemice chipurile], [şi anume cum] că «această lumină ştiu că nu există»? Că toți ar fi zis dimpreună cu tine [cum] că lumină [subzistentă] în ipostas propriu

ἐστι μήτ' ἄγγελος μήτ' ἄνθρωπος, οὐκ ἔστιν ὅλως· ἀλλὰ καὶ πάντες ἂν εὐθύς συνεῖδον ὡς, εἰ φῶς νοητὸν ἐν ὑποστάσει φαίη τις ὁρᾶν ἰδίᾳ, τούτων τί φησιν ὁρᾶν, ὃ λέγοντα, πάνυ καὶ αὐτὸς ὀρθῶς εἴρηκας φρονεῖν. Κατὰ τίνων οὖν αἱ διὰ τοσούτων σοι βιβλίων βλασφημίαι καὶ μέμψεις καὶ συκοφαντίαι; Ἆρ' οὐ κατὰ τῶν τοιούτων, οὓς ὀρθῶς ὕστερον ἀπεφήνω φρονεῖν, καὶ τῆς παρὰ σοῦ συκοφαντίας οὐκ ἐξεληλεγμένης;

[8] Οὐ γὰρ τοῦτο λέγω, ὡς κατὰ σὲ φρονοῦσι περὶ τοῦ φωτὸς ἐκεῖνοι τούτου ἢ κατὰ σὲ θεολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ σέ· τοσοῦτον ὑπεραναστήκασι τῶν σῶν κατ' αὐτῶν διαβολῶν καὶ μέμψεων. Σὺ μὲν γὰρ φῂς περὶ αὐτῶν· «εἰ νοητὸν λέγουσι φῶς τὸν Θεόν, φυλάττοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθήσεσειν ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον, καλῶς λέγουσιν»· ἐκεῖνοι δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀνέπαφον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ γινώσκουσιν, ἐπεὶ μὴ μόνον Θεός ἐστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα ὤν, ἀλλὰ καὶ ὑπέρθεος, καὶ μὴ μόνον ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἐπέκεινα καὶ πᾶσαν ὑπεροχὴν ὁπωσοῦν ἐπὶ νοῦν γινομένην ὑπερβέβηκεν. Ὁ μέντοι φῶς ἐνυποστάτως οἱ ἅγιοι πνευματικῶς ὁρῶσιν, ὡς αὐτοί φασιν, ὃν μὲν καὶ μὴ συμβολικὸν τοῦτον, οἷα τὰ διαπλαττόμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις φάσματα, ἄϋλόν τε θείαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν ὁρωμένην ἀοράτως καὶ νοουμένην ἀγνώστως, δι' αὐτῆς τῆς πείρας ἴσασι· τί δέ ἐστιν, ἐκεῖνοι μὲν οὐκ εἰδέναι λέγουσι.

[9] Σὺ δὲ προσαγαγὼν τὰς ὁριστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς καὶ διαιρετικὰς μεθόδους, γνῶθι καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἡμᾶς διδάξαι καταξίωσον. Οὐσία μὲν γὰρ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ γὰρ

[42] Adică: în Duhul, întru vederea pe care Acesta le-o dă.
[43] Adică: aparițiilor de lumină.
[44] Sau dar.

[şi] care nici Dumnezeu nu este, nici înger, nici om, [aşa ceva] nu există nicidecum; dar ar fi şi priceput toţi [cum] că, de zice cineva că vede lumină înţeleasă [subzistentă] în ipostas propriu, ceva din acestea [trei] vede, [lucru pe] care şi tu însuţi ai spus că foarte drept [îl] cugetă cel ce zice [aceasta]. Asupra căror [oameni sînt scrise], aşadar, hulele şi învinuirile şi pârele [mincinoase], cele dintr-atâtea cărţi ale tale?; oare nu asupra unora ca aceştia, despre care mai apoi te-ai pronunţat [cum] că 'drept cugetă'?; şi nu [şi] asupra pârii tale, pe care nu vrei să o vădeşti a fi mincinoasă?

[8] Că nu aceasta o spun eu, [şi anume] cum [că] precum tine cugetă aceia despre lumina aceasta, ori că precum tine teologhisesc, ci şi mai presus de tine; într-atât s-au înălţat [ei] mai presus de pârele şi învinuirile tale asupra lor. Că tu zici despre ei: «dacă [ei] spun [că] lumina [aceasta] înţeleasă [nu e altcineva decât] Dumnezeu [Însuşi] – păzindu-I [ei, astfel, neştirbit] faptul de a fi [El] nevăzut şi neatins de nici una dintre simţiri – [atunci] bine spun [ei lucrul acesta]»; pe când aceia fiinţa lui Dumnezeu o ştiu a fi mai presus şí de faptul de a fi ea neatinsă de nici una dintre simţiri, de vreme ce [Dumnezeu] nu este Dumnezeu doar fiind[că e] mai-presus-de-toate, ci [fiindcă e] şi mai-presus-de-dumnezeire, iar mai-presus-ul [adică superioritatea] Celui dincolo de toate nu e doar [un] mai-presus decât toată afirmaţia, ci şi [un mai-presus] decât toată negaţia şi întrece tot mai-presus-ul ce ar veni [omului] în minte. Dar lumina pe care [a subzista în chip] enipostatic o văd duhovniceşte[42] sfinţii (după cum înşişi o spun) – şi care [totodată] nu e [ceva] simbolic asemenea arătărilor [de lumină[43] celor] potrivite împrejurărilor anume – nemateria[nic]ă strălucire dumnezeiască şi har[44] văzut [în chip] nevăzut şi înţeles [în chip] neştiut o ştiu [ei] – prin însăşi cercarea [ei] – pe aceasta; dar ce anume este – aceştia spun că nu ştiu.

[9] Dar află tu – aducând [de faţă] metodele [tale] definitorii şi analitice şi dieretice – şi catadicseşte a ne învăţa şí pe noi, necărturarii. Că fiinţă a lui Dumnezeu nu este (că aceea

ἀνέπαφος ἐκείνη καὶ ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικοὺς γὰρ φέρει χαρακτῆρας καὶ ποτὲ μὲν τοῦ σώματος ἀπανιστᾷ ἢ οὐκ ἄνευ σώματος καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἀῤῥητον, ἄλλοτ' αὖθις καὶ τὸ σῶμα μεθαρμοσάμενον καὶ τῆς οἰκείας μεταδεδωκὸς λαμπρότητος, οἷὸς ποτε καὶ ὁ μέγας Ἀρσένιος ὤφθη καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενον καὶ ὁ Μωϋσῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους κατερχόμενος, οὕτω τοίνυν καὶ τὸ σῶμα θεουργῆσαν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὦ τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτὸν ἔστι δ' ὅτε καὶ τῷ ὁρῶντι τρανῶς δι' ἀῤῥήτων, ὡς εἰπεῖν, ῥημάτων ὁμιλεῖ, καθάπερ καὶ τῷ θείῳ Παύλῳ, «καταβαῖνον τῆς οἰκείας περιωπῆς, ὡς ἂν μετρίως γοῦν κτιστῇ φύσει χωρηθῇ», κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ὁ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ αἰώνων καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἔτι τοῖς πᾶσιν ὢν ἀόρατός τε καὶ ἀχώρητος. Τότε τοίνυν ἦν ἐπωνυμίαν προσεῖπον Ἰουδαίων παῖδες τῷ ἄνωθεν ἐπ' ἐρήμου κατιόντι ἄρτῳ, 'μάννα' προσαγορευόντες αὐτό, τοῦτο καὶ ὁ καταξιωμένος ἐκείνου τοῦ φωτός, ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, συχνῶς στρέφει κατὰ νοῦν· 'τί τοῦτο;'· καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τὸ τοῦ φωτὸς ἐκείνου ὄνομα· σὺ δ' εἴπερ ἔχεις φάναι τι πλέον. Ἀλλ' ἐπανίωμεν εἰς τὰ ἑξῆς.

[10] Σὺ μὲν καλῶς λέγειν αὖθις φὴς ἐκείνους, εἰ καὶ ἄγγελον τοῦτ' οἴονται τὸ φῶς. Ἐκεῖνοι δ' ἄγγελον μὲν τοῦτο τὸ φῶς οὐκ ἂν ποτε φαῖεν· ἴσασι δὲ τοῖς πατερικοῖς μεμυημένοι λόγοις διαφόρως καὶ τοῖς ὁρῶσι καταλλήλως τὴν ἀγγελικὴν τελουμένην ὀπτασίαν· ἢ γὰρ ἐν παχύτητι οὐσίας, ὃ καὶ τῇ

[45] Literal: că poartă caractere Stăpâneşti [adică: ale Stăpânului].
[46] *Patericul* 4, 2, PG 65, 108 A; *F. Ap.* 6, 15; *Ieşirea* 34, 35.
[47] Pasajul Teologic (adică al Teologului, al lui Grigorie Nazianzineanul) folosit aici este: «El, pe de o parte, pogorându-Se din piscul Său şi, pe de alta, înălţându-ne pe noi din smerenia cea de jos, pentru ca Cel Neîncăput să Se facă încăput firii muritoare, pe potriva [acesteia] şi cât [îi este ei] neprimejdios» (*In sanctum pascha* PG 36, 637 B). Semnalăm că 'smerenie' înseamnă aici 'stare jalnică', neavând nici o valenţă pozitivă, ba dimpotrivă.
[48] *Cf. Ieşire* 15, 18 şi *Ode* 1, 18.

este de neatins şi de neîmpărtăşit [nimănui]), [nici] înger nu este (că Stăpâneşti însuşiri are[45]); şi uneori ridică din trup [pe părtaşul de ea] sau [îl] şí înalţă – nu fără de trup – la înălţime negrăită; alteori, iarăşi, şí trupul prefăcându-l şi dându-i [din] propria strălucire (cum şi marele Arsenie s-a arătat oarecând, nevoindu-se la linişte, şi Ştefan, împroşcat cu pietre, şi Moisí, coborându-se din munte)[46], şí trupul, deci, astfel îndumnezeindu-l, [până şi] ochilor trupeşti – o, minune! – se face [cu putinţă] de luat; iar alteori şí vorbeşte (aşa zicând [noi]) prin negrăite ziceri celui ce [o] vede, precum şi dumnezeiescului Pavel, 'pogorându-Se din piscul Său, încât să Se facă încăput firii zidite, pe potriva [acesteia][47]' (după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie) Cela ce – după fire Sa – nevăzut este şi neîncăput tuturora, [şi aceasta] din veacuri şi peste veacuri şi încă[48]; iar atunci[49], aşadar, numirea pe care feciorii Iudeilor au dat-o pâinii coborâte de sus pe pustie, 'manna' numind-o [ei][50], pe aceasta o are adesea în minte – ajuns în sine însuşi – şí cel învrednicit de lumina aceea: 'ce este aceasta?'[51]. Acesta, deci, le este lor numele luminii aceleia; iar tu – de ai [alte numiri] mai mult [decât aceasta] – spune. Dar să ne întoarcem la cele ce avem a spune.

[10] Tu zici, aşadar, că aceia spun bine [lucrul acesta][52] şí înger de socotesc [a fi] lumina aceasta; pe când aceia nicicând nu i-ar zice luminii acesteia 'înger'; că ştiu, deprinşi [fiind ei] prin cuvintele părinţilor, [cum] că îngerească vedenie se săvârşeşte [în chip] deosebit [de acesta] şi [în chip] potrivit celor ce văd; că ori întru grosimea fiinţei [îngereşti][53]

[49] «atunci»: la vremea împărtăşirii de lumina aceea.

[50] Amintim că *manna* înseamnă 'ce este aceasta?' (cf. *Ieşire* 16, 15).

[51] Aceeaşi teză vezi-o şi la Calist Catafighiotul, *Capete* 79.

[52] Adică: tu spui că aceia au folosit corect – spre desemnarea luminii acesteia – expresia 'lumină în ipostas propriu'.

[53] Adică: ori prin îngroşarea firii îngereşti; vezi şi Marcu Evghenicul, *Antireticul I* în *Opere* II, GA, p. 147.

αἰσθήσει ὑποπίπτει καὶ οὐδὲ τοῖς ἐμπαθέσιν ἢ ἀμυήτοις πάντῃ ἀόρατόν ἐστιν, ἢ λεπτότητι οὐσίας, καθ' ἣν καὶ ἡ ψυχὴ μετρίως πως καθορᾷ, ἢ ἐν ἀληθεῖ θέᾳ, ἧς οἱ διὰ καθαρότητος πενυματικῶς ὁρῶντες ἀξιοῦνται μόνοι, κἂν αὐτὸς τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων τούτων ἀμυήτως ἔχων αὐτούς τε τοὺς ἀγγέλους ἀοράτους ἀλλήλοις δεικνύῃς οἰόμενος, οὐ κατὰ τὸ ἀσώματον, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν φάσκων ἀοράτους, καὶ μεταξὺ τῶν λόγων τοὺς θεόπτας τῇ τοῦ Βαρλαάμ συντάττεις ὄνῳ, διὰ τὸ ἄγγελον καὶ αὐτὴν ἰδεῖν ἀναγεγράφθαι.

[11] Καὶ τὸν νοῦν αὖθις, εἰ μὴ ὡς «εἰς ἑτέραν τινὰ ὑπόστασιν ὁρᾷ, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι τὸν Θεόν, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθῇ», θεόπτην εἶναι τίθεσθαι καὶ συμβαίνειν οἴει τῇ τῶν χριστιανῶν μυστικωτάτῃ παραδόσει τοὺς αὐτὴν τὴν τοῦ νοῦ οὐσίαν, ὡς φῶς οὕτω λέγοντας ὁρᾶν. Ἐκεῖνοι δ' ἴσασιν ὡς ὁ νοῦς καθαρθεὶς καὶ φωτισθεὶς καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος τρανῶς ἐν μεθέξει γεγονώς, μεταλαγχάνει μὲν καὶ μυστικῶν ὑπερφυῶν ἄλλων θεαμάτων, ὡς μικρὸν ἀνωτέρω παρεγύμνωσεν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ὁρῶν ὡς ἄλλο μὲν ὁρᾷ, ἀλλ' οὐκ εἰς ἄλλο καὶ οὐ τὴν ἰδίαν ἁπλῶς εἰκόνα καθορᾷ, ἀλλὰ τὴν ἐμμορφωθεῖσαν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα, συμπληροῦσαν τὴν εἰς τὸ ὑπερβάλλειν ἑαυτὸν δύναμιν τοῦ νοῦ καὶ τελειοῦσαν τὴν εἰς τὰ κρείττω καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν ἕνωσιν, δι' ἧς ὁ νοῦς κρεῖττον ἢ κατ'

---

[54] Literal: neiniţiaţilor.

[55] Adică: din unghiul căreia.

[56] Literal: neiniţiat în deosebirea.

[57] Adică: nu din unghiul netrupescului lor, ci din unghiul fiinţei; nu din pricina netrupescului lor, ci din pricina fiinţei.

[58] *Numeri* 22, 25.

[59] Cel mai probabil, acest «aşa» înseamnă aici 'în înţelesul acesta', adică 'autonom', indicând starea definită de parametrii mai înainte înfăţişaţi: mintea s-a curăţit autonom de patimile ignoranţei şi se vede ea pe sine însăşi; or, fiind ea chip şi icoană a lui Dumnezeu, Îl 'vede' în ea pe

– ceea ce şi sub simţire cade şi nu e cu totul nevăzută níci celor împătimiţi sau nedeprinşilor[54] – ori prin subţirimea fiinţei [omeneşti], după care[55] şi sufletul vede oarecum îndestulător, sau întru adevărată vedere, de care se învrednicesc doar cei ce – prin curăţie – văd duhovniceşte, măcar că tu, neştiutor fiind al deosebirii[56] dintre felurile [acestea ale vederii], pe îngerii înşişi te arăţi a-i socoti nevăzuţi unii altora – de vreme ce îi spui [pe aceştia a fi] nevăzuţi nu după netrupescul [lor], ci după fiinţă[57] – şi, printre rânduri, îi pui pe văzătorii-de-Dumnezeu la un loc cu asina lui Varlaam[58], că şí despre ea s-a scris că a văzut înger.

[11] Iar mintea, iarăşi, 'de nu priveşte la oarecare alt ipostas, ci se vede ea pe ea însăşi şi – în ea însăşi, ca în [ceea ce este] chipul Său – pe Dumnezeu, [aceasta] când se va curăţi de patimi şi totodată de ignoranţă', o proclami a fi de-Dumnezeu-văzătoare şi socoţi că 'în conglăsuire cu predania cea preatainică a Creştinilor' sînt cei ce aşa[59] zic a vedea ca lumină însăşi fiinţa minţii. Pe când aceia[60] ştiu că mintea, curăţindu-se şi luminându-se şi părtaşă harului lui Dumnezeu învederat făcându-se, are parte, de bună seamă, şi de alte vederi tainice [şi] mai presus de fire (cum cu puţin mai sus a descoperit [aceasta] cuvântul [nostru]), dar şi când se vede pe sine, priveşte *ca la altceva*, nu [propriu-zis] *la altceva*, şi nu [îşi] vede – simplu – propriul chip, ci strălucirea cea formăluită[61] în propriul chip de către harul lui Dumnezeu, [strălucire] plinitoare a puterii minţii de a se ridica [ea] mai presus de sine şi săvârşitoare a unirii [ei] cu cele [ce sînt] mai bune şi mai presus de înţeles, [strălucire sau unire] prin care [nu altcumva decât] în Duh – [deci] mai presus decât [prin vederea cea] după om – vede mintea pe Dumnezeu. Şi nu e nicidecum lucru minunat [faptul] că tu

Dumnezeu. Dar, după cum se vede, în ecuaţia aceasta Dumnezeu nu apare; or, neapărând, aceasta nu poate fi ecuaţia propriu-zisei vederi-de-Dumnezeu; e ceea ce va limpezi numaidecât sfântul Grigorie.

[60] «aceia»: adevăraţii văzători-de-Dumnezeu.

[61] Adică: formată, configurată.

ἄνθρωπον ἐν Πνεύματι Θεὸν ὁρᾷ. Κἂν ἀγνοῇς σὺ τοῦτο, θαυμαστὸν οὐδέν, ἐπεὶ μηδ' ἐκεῖνοι ἂν ἦσαν θαυμαστοί, σοῦ τὰ κατ' αὐτοὺς γινώσκοντος, τοῦ μηδὲν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν τιθεμένου. Διὸ καὶ σὺ μὲν τότε λέγεις θεόπτην γίνεσθαι τὸν νοῦν, ὅταν μὴ μόνον τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθῇ· ἐκεῖνοι δὲ τῆς μὲν κατὰ σὲ 'καθάρσεως ἀγνοίας' οὐδένα ποιοῦνται λόγον, τῶν δὲ πονηρῶν παθῶν ἑαυτοὺς καθάραντες καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ ἀΰλου προσευχῆς πᾶσαν γνῶσιν ὑπεραναβάντες, τυγχάνουσι τῆς θεοπτίας, ἅτε μὴ ἐξηπατημένοι τοῖς τοιούτοις λόγοις, μηδ' ἀφειμένοι τοῦ προσέχειν ἑαυτοῖς, μηδὲ περιιόντες καὶ σπουδάζοντες συλλέγειν τὸ φρονεῖν καὶ μανθάνειν, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης, κἂν Αἰγύπτιος, ᾖ, διὰ τὴν τῆς ἀγνοίας ταύτην κάθαρσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες μηδαμῶς πρὸς θεοπτίαν ἐμποδίζουσαν τὴν τοιαύτην ἄγνοιαν. Εἰ γὰρ καί, ὡς σύ γε λέγεις αὐτός, ἡ τῶν ἐντολῶν τήρησις μόνην τὴν τῶν παθῶν παρέχει κάθαρσιν, ἐν δὲ τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει μόνῃ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαν ἡ τούτου καὶ παρουσία καὶ μονὴ καὶ ἐμφάνεια τελεῖται, ἆρ' οὐ πλάνη σαφὴς ἡ προσθήκη τῆς κατὰ σὲ καθάρσεως ταύτης, ἣν 'ἀγνοίας' λέγεις 'κάθαρσιν'; Ἀλλὰ τὴν μὲν τῆς ἀγνοίας ταύτης κάθαρσιν κἀν τοῖς προτέροις λόγοις διὰ πολλῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καθαίρεσιν ἐδείξαμεν οὖσαν.

[12] Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δέον εἰς τὰ ἐφεξῆς αὐτῷ κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων εἰρημένα. Εἰ γὰρ καὶ συκοφαντεῖν αὐτοὺς ἐξηλέγξαμεν αὐτὸν καὶ δῆλος γέγονε καθ' ἑαυτοῦ ἀγωνιζόμενος καὶ τὰ τῆς οἰκείας διανοίας ἀνατρέπων ἀναπλάσματα καὶ προσπαλαίων ἢ καταπαλαίων ἑαυτὸν αὐτός, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τῶν ἡμετέρων οἴεται γράφειν, ἴδωμεν τίνα ταῦτά ἐστι. Πρῶτον μὲν οὖν τὴν αἰτίαν φησίν, ἀφ' ἧς ὥρμηνται οἱ κατηγορούμενοι φῶς αἰσθητὸν οἴεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ

[62] Adică: se biruie.

nu cunoşti aceasta, că aceia nici nu ar mai fi minunaţi de-ai cunoaşte tu cele ale lor, cel ce socoteşti [a nu fi] nimic mai presus de cunoaştere; [fapt] pentru care tu şi zici că [abia] atunci se face mintea văzătoare-de-Dumnezeu, [şi anume] când se curăţeşte nu doar de patimi, ci şi de ignoranţă [sau neştiinţă]; pe când aceia nu vorbesc câtuşi de puţin despre – cum îi zici tu – 'curăţirea de ignoranţă', ci curăţindu-se pe ei înşişi de patimile [care sînt] rele şi ridicându-se – prin stăruitoarea şi nematerial[nic]a rugăciune – mai presus de toată cunoaşterea, au parte de vederea-de-Dumnezeu, ca unii ce nu sînt înşelaţi de astfel de vorbe, nici slăbesc a lua aminte la ei înşişi, nici se învârt [încolo şi încoace] şi se silesc a culege înţelepciune şi a afla de e vreun lucru pe care cineva – şí Scit de-ar fi el, şí Pers, şí Egiptean – l-ar cere a fi ştiut pentru [a fi dobândită] această curăţire de neştiinţă, ci ştiind cu acrivie că o astfel de neştiinţă nicidecum nu împiedică vederea-de-Dumnezeu. Că dacă (cum şi tu însuţi zici) singură ţinerea poruncilor dă curăţirea de patimi, iar prin singură ţinerea poruncilor – după făgăduinţa lui Dumnezeu – se săvârşeşte venirea Acestuia şi sălăşluirea [Lui] şi arătarea [Lui], [atunci] nu e oare curată rătăcire adăugarea acestei – după socotinţa ta – curăţiri, căreia îi zici tu 'curăţire de ignoranţă'? Dar [despre] curăţirea de ignoranţa [sau neştiinţa] aceasta [am vorbit] şí în cuvintele dinainte, [unde] am arătat-o – în multe chipuri – a fi desfiinţare a cunoaşterii celei adevărate.

[12] Să ne întoarcem trebuie acum, aşadar, la cele ce a zis mai departe împotriva celor ce se liniştesc. Că şí de l-am dovedit a-i părî [nu altcum decât] în chip mincinos pe aceştia şi vădit s-a făcut [el tuturora] cum că împotriva lui însuşi luptă şi că [ceea ce] răstoarnă [nu sînt altceva decât] plăsmuirile propriei lui cugetări şi cu sine însuşi se bate şi pe sine însuşi se bate[62], totuşi, fiindcă [el] îşi închipuie că împotriva alor noastre scrie, să vedem care sînt acestea. Întâi [de toate], aşadar, zice pricína de la care au pornit învinuiţii [de el şi au ajuns] a socoti simţită [trupeşte a fi] fiinţa lui Dumnezeu

ἢ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόῤῥοιαν· φησὶ τοίνυν τοιαῦθ' ὑπολαβεῖν ἐκείνους κατιδόντας, ὡς αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τοῖς λογίοις μυστικῶς γενομένων τοῖς ἁγίοις ὁράσεών τε καὶ ἀποκαλύψεων ἐν φωτί τε καὶ διὰ φωτὸς ἐγίγνοντό τε καὶ ἐφαίνοντο· σημεῖον δὲ τοῦ τοιαύτην ἐκ τῶν τοιούτων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπολαβεῖν τὸ θεωρητικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα τοῦτον τίθεσθαι αὐτούς, ὃς τοιούτοις ἀεὶ φωσίν ἐντυγχάνει τε καὶ ὁμιλεῖ. Καὶ πῶς, ὦ βέλτιστε, ὁ τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον τιθέμενος φῶς τοιοῦτον οἴεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ θεωρητικὸν τῶν παρ' ἡμῖν ἀνδρῶν ὡρίσατό ποτέ τις, ὃς ἂν ὁρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰ τοίνυν ὁ θεωρητικὸς οὐχ ὁρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ,θεωρητικὸν δ' ἐκεῖνοι κατὰ σὲ λέγουσι τὸν φῶς οἱονδήποτε βούλει βλέποντα, δηλοῖ γεγόνασι δοξάζοντες ὡς οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ φῶς τοιοῦτον, οἷον ἰσχυρίζονται τὸν θεωρητικὸν ὃν φασιν ὁρᾶν. Οὕτως εὐεξέλεγκτον ἡ κακία, πολυτρόπως ἑαυτὴν περιτρέπουσα καὶ μηδ' ἑαυτῆς ὥσπερ φειδομένη ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς ἀεὶ χωροῦσα τῷ παντάπασιν ὑπάρχειν ἑαυτῇ ἀνακόλουθος. Οὕτω καὶ Σωσάνναν ἀθῷον ἄκοντες οἱ ἐν κακίᾳ γηραλέοι ἔδειξαν πρεσβύτεροι, καίτοι τρεῖς ὄντες οὗτοι καὶ παρὰ τῆς ὑπὸ Θεοῦ ἐγηγερμένης σοφίας τοῦ τότε παιδαρίου Δανιήλ χωρὶς ἐτασθέντες ἕκαστος, οὐ θαυμαστὸν εἰ μὴ συνεφώνησαν ἀλλήλοις· οὗτος δέ, ὁ μηδ' ἑαυτῷ ἑνὶ ὄντι ἕπεσθαι δυνάμενος, καὶ ταῦτ' ἐν σκέψει καὶ διὰ γραμμάτων τὰς συκοφαντίας προτιθείς, ὅσον ἐκείνους παρελήλυθεν.

---

[63] Adică: vedeniile.
[64] Sau: cu lumina.
[65] Adică: simțită trupește, sensibilă.
[66] Literal: 'cum?'; neaoș: 'de unde până unde?'.
[67] Adică: în lectura ta, cum ți se pare ție.
[68] Adică: inconsecventă cu sine însăși.
[69] *Susana* 1; «învechiți în răutate»: cf. *Susana* 1, 52.
[70] Textul scripturistic spune că bătrânii erau doi.
[71] Varlaam, adică.

sau emanaţia [venită] de la aceasta; zice, deci, că aceia au prins a gândi unele ca acestea văzând că – din[tre] vederile[63] şi descoperirile [înfăţişate] în Scripturi a se fi făcut în taină sfinţilor – cele mai multe *în lumină*[64] şi *prin lumină* s-au făcut şi s-au arătat; iar semn că [nu altcumva decât pornind] de la acestea au prins [ei a înţelege că] de acest fel[65] [e] fiinţa lui Dumnezeu este faptul de a spune ei că 'virtute văzătoare [de Dumnezeu]' şi 'om văzător [de Dumnezeu]' acesta [este], [şi anume] cel ce pururea are parte de astfel de lumini şi petrece [cu ele]. Şi pentru ce[66] – o, preaiscusitule – cel ce spune că [doar] unul ca acesta e văzător [de Dumnezeu] ar socoti [numaidecât că o] astfel de lumină [e] fiinţa lui Dumnezeu?; că nimeni din bărbaţii cei de la noi nu a spus vreodată [cum] că, prin definiţie, 'văzător [de Dumnezeu]' este cel care vede fiinţa lui Dumnezeu. Prin urmare, dacă văzătorul [de Dumnezeu] nu vede fiinţa lui Dumnezeu şi dacă aceia zic – după tine[67] – că văzător de Dumnezeu e cel ce vede [o] lumină, de orice fel ar vrea [el], [atunci] vădiţi s-au făcut [aceia] că socotesc cum că nu este fiinţa lui Dumnezeu o astfel de lumină, [şi anume] cea de felul celei pe care susţin ei că o vede cel căruia ei îi zic văzător. Aşa că lesne de dat în vileag [s-a vădit a fi] răutatea, în multe chipuri [singură] întorcându-se asupra sa însăşi şi nici pe sine cruţându-se, ci împotriva sa însăşi pururea pornindu-se, prin faptul de a fi [ea] cu totul neurmătoare sieşi[68]; [tot] aşa şi pe Susana fără de voia lor au vădit-o a fi nevinovată bătrânii cei învechiţi în răutate[69]; cu toate că, trei fiind aceştia[70] şi separat fiind cercetat fiecare de către înţelepciunea cea de [Însuşi] Dumnezeu iscată a băieţandrului – pe atunci – Daniil, nu e [foarte] de mirare că nu au conglăsuit întreolaltă; acesta[71], însă, cel ce nici sieşi nu e în stare a urma – măcar că nu e decât unul singur, iar mincinoasele lui pâre le mai are şi [ticluite] cu chibzuire şi aşternute în scris – [o, cu] cât i-a întrecut pe aceia.

[13] Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὸ σημεῖον, ὃ προὐβάλετο κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων τὴν ἀρχὴν εὐθύς ὡς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κακοδοξοτάτους ἐλέγξων, τεκμήριον τῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας ἀναπέφηνεν, ἀλλ' ἑαυτῷ χαρισάμενός ἐστι, χώραν δοὺς ὑπὸ τοῦ λόγου διαπνεῦσαι τὸ οἰδοῦν ὑπ' ἀνίας τῆς ψυχῆς. Τοῦτο γὰρ ἦν, ὡς ἔοικεν, ὃ τὴν σφοδρὰν λύπην ἐνεποίησεν αὐτῷ καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὑπεκίνησε μανίαν, ὅτι μὴ θεωρητικὸν καλεῖν αὐτὸν ἠξίουν, μηδ' ἄλλον δή τινα τῶν τὴν μὲν ἑλληνικὴν παιδείαν διὰ βίου ἐκμελετώντων, προσευχῇ δὲ καὶ ψαλμῳδίᾳ καὶ τῇ τῶν παθῶν ἀποχῇ καὶ τῇ τῶν ἀρετῶν ἐργασίᾳ σχολασάντων μηδὲ πρὸς βραχύ. Μανείς τοίνυν οὕτω καὶ διὰ ταῦτα, κρύπτει μὲν ἐν μυχοῖς καρδίας τὸ πάθος, ὑπέρχεται δὲ τοὺς ἁπλουστέρους σαίνων, ὥσπερ ποτέ τὸν ὄφιν φασὶ τὴν Εὔαν, καὶ μανθάνει μὲν πρῶτον παρ' ἐνίων ἔστιν ἃς τῶν πατερικῶν παραδόσεων, διαστρέφει δ' ἔπειτα κακουργήσας· ὡς δ' οὐκ εἶχε καὶ αὐτοὺς πειθομένους, ἀλλὰ τὸν δι' ἡμᾶς νέον Ἀδὰμ μᾶλλον ἢ τὸν παλαιὸν μιμουμένους, κατ' ἐκείνων πρώτων χωρεῖ καὶ δι' αὐτῶν κατὰ πάντων τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, οὐδὲ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἀφιεὶς αἰτίας, οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἁγίους πρεσβευομένους, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν μᾶλλον, ὅτι καὶ γραφαῖς ἔδωκαν τὰ μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν μαρτυροῦντα τὸ πάντων ἄριστον. Ἵνα δὲ καὶ πίστιν ἱκανὴν αἱ κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔχωσι διαβολαί, οἷς πρώτοις ὡμίλησεν

[72] E vorba despre simptoma greşitei (după Varlaam) credinţe a isihaştilor, cea depisatată de Varlaam, cea pomenită în paragraful precedent: «semn... este faptul de a spune ei că... 'om văzător [de Dumnezeu]' acesta [este], [şi anume] cel ce pururea are parte de astfel de lumini şi petrece [cu ele]».

[73] Întrucât în românește folosim termenul ὀρθόδοξος (lit.: *drept-slăvitor, cu-dreaptă-socotinţă*) ca atare (adică în forma *ortodox*), îndrăznim să folosim aici ca atare şi termenul κακόδοξος (lit.: *rău-slăvitor, cu-rea-socotinţă*), adică în forma *cacodox*.

[74] Altfel zis: pe lângă faptul că indiciul/simptoma (de cacodoxie) pe care, în viziunea lui Varlaam, îl/o prezentau isihaştii s-a dovedit a fi 'semn' al ortodoxiei lor (aceasta chiar în cadrele greşite, cele plăsmuite de Varlaam), ea

[13] Şi nu numai, ci semnul[72] care drept dintru început s-a pus de faţă pe seama celor ce se liniştesc – când îi dă [el, chipurile,] în vileag a fi cei mai preacacodocşi[73] dintre [toţi] oamenii [ce au trăit] vreodată (deşi s-a arătat [a fi, dimpotrivă,] dovadă de netăgăduit a ortodoxiei lor) – [de fapt] sieşi şi l-a făcut plocon[74], dând loc faptului de-a răsufla, din cuvântul [lui], umflătura [şi duhoarea] sufletului lui, cea din pricína bolii; că [nu altul decât] lucrul acesta era – se pare – ceea ce i-a adus în suflet marea tristeţe şi i-a stârnit turbarea asupra bărbaţilor acestora, [şi anume] faptul că nu îl socoteau şi pe el vrednic a fi numit văzător [de Dumnezeu], şi nici pe vreun altul din cei care zăbovesc – pe viaţă – în instruirea elină, fără a da [ei] câtuşi de puţin răgaz rugăciunii şi psalmodiei şi abaterii de la patimi şi lucrării virtuţilor. Turbând [el], deci, în chipul acesta şi din pricina aceasta, îşi ascunde, însă, patima în adâncurile inimii şi se aciuează, gudurându-se, pe lângă cei [ce sînt] mai simpli[75], linguşindu-i ca oarecând şarpele – [cum] zic [Scripturile] – pe Eva, şi învaţă [mai] întâi, de la unii, predanii de ale Părinţilor, dar le strâmbă [mai] apoi, cu vicleşug. Şi, văzându-i pe aceia că nu ascultă [de el], ci urmează Celui [ce] pentru noi [S-a făcut] Adam nou, mai mult decât [lui Adam] celui vechi, asupra acelora se porneşte mai întâi şi, prin ei, asupra tuturora celor ce îmbrăţişează isihia, nici pe cei dinaintea noastră nelăsându-i fără de vină, nici pe cei de către Biserică cinstiţi ca sfinţi, ba asupra acestora şí mai mult [năpustindu-se], [pentru] că [aceştia] au [mai] dat şí scrisului cele ce nu dau mărturie cum că cei ce sînt ca el ar fi mai buni decât toţi. Iar ca să aibă destulă crezare pârele lui împotriva bărbaţilor acelora, [a celor] cu care a petrecut înainte ca ucenic şi prin care şí asupra celorlalţi s-a aruncat,

este totodată – ca pură plăsmuire a minţii acestuia – simptomă a cugetului inimii lui, developându-i suferinţa pentru faptul de a nu fi şi el socotit – şi cinstit – între văzătorii de Dumnezeu (vezi şi *Triade* 2, 2, 1).

[75] Dintre isihaşti, se înţelege.

ὡς μαθητιῶν καὶ δι' ὧν τοῖς ἄλλοις ἐπέθετο, γεγραμμένα ὑπεδείκνυ, πρίν ἢ χερσίν οἰκείαις ὡς οὐκ ἀληθῆ κατακερματίσαι τὰ ὑπ' ἐκείνων αὐτῷ δεδιδαγμένα, ὡς τότε ἔλεγεν. Ἔδειξεν οὖν τότε ταῦτα καὶ ἡμῖν. Ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἑρμηνεία τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περί τε οὐσίας Θεοῦ ῥῆμα οὐδὲ ἕν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθής ἐστιν ὁ τῷ Θεῷ ὠκειωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἣν ὡς ἀῤῥαβῶνα μυστικὸν θειοτέροις ὀνόμασι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἐτίμων. Οὐκ ἤρκεσεν οὖν αὐτῷ ἡ ἐν ἐκείνοις κακουργία· καὶ γὰρ ἀντὶ τῶν μαθημάτων τὴν θείαν Γραφὴν αὐτὸς ἔλεγεν εἰπεῖν αὐτοὺς ἀνόνητον παντάπασι καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων πονηρὰ καὶ τὰ πάθη δαίμονας συνουσιωμένους τῇ ψυχῇ καὶ ἕτερ' ἄττα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα. Ἀλλ' οὐκ ἀπέχρησε ταῦτα τῷ καινῷ τούτῳ κατηγόρῳ· προσέθηκε δέ, φεῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο πλάσασθαι κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔγνω, διασκεψάμενος πόθεν ἂν σχοίη τὸ εὐπαράδεκτον τὸ μέγα τοῦτο καὶ δεινὸν πλάσμα τῆς συκοφαντίας, τὰς διὰ φωτὸς προφητικὰς προήνεγκεν ἀποκαλύψεις καὶ τὰς ἐκ τούτων δῆθεν ἀντιθέσεις, ἅς οὐδείς ποτ' εἶπεν ἄλλος, ὅτι μὴ ὁ ταύτας ἀντικείμενος οὗτος. Εἴτ' οὖν κρατεῖ κατὰ ταύτας ἑαυτῷ μαχόμενος, εἴτ' οὔ, λόγος ἡμῖν οὐδείς· ἀφῶμεν αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ πληττόμενόν τε καὶ κοπτόμενον.

[14] Ἀλλὰ μετὰ τὸν ἐκ συκοφαντιῶν ἀγῶνα τοῦτον πρὸς ἕτερον ἀποδύεται, δεῖξαι σπεύδων ὡς φῶς νῷ θεωρητικὸν ἡ γνῶσις μόνη τῶν κτισμάτων ἐστίν, ἵνα, τούτου δειχθέντος,

[76] Varlaam a rupt mai apoi scrierile acelea, întrucât, pe de o parte, nu îşi putea întemeia pe ele acuzaţiile împotriva isihaştilor şi, pe de alta, erau dovadă a faptului că ilegitim făcuse deja lucrul acesta.

[77] Literal: 'împreună-fiinţaţi sufletului'.

[78] «în privinţa acestora»: pentru a dovedi contradicţiile acestea.

dă la iveală [şí] aşternute în scris – mai înainte de-a le rupe cu propriile lui mâini, ca neadevărate[76] – cele învățate de el de la aceia, după cum zicea [pe] atunci. Pe acestea ni le-a arătat, aşadar, atunci şi nouă. Dar în ele nu era nici urmă de tâlcuire – sau [măcar] de pomenire – a descoperirilor proroceşti, iar despre ființa lui Dumnezeu nici un cuvânt, ci [se spunea doar] că nu cel cu multă învățătură este cel care se face casnic lui Dumnezeu, ci cel ce prin virtute s-a curățit de patimi şi prin rugăciune stăruitoare şi curată s-a lipit de Dumnezeu şi prin acestea are parte de încredințare şi gustă bunătățile ce vor fi, [încredințare] pe care, ca pe o arvună de taină, o cinsteşte – pe cât e cu putință – cu numiri mai dumnezeieşti. Nu i-a fost, aşadar, de ajuns măsluirea [zicerilor bărbaților] acelora, că în loc de 'învățături', [cum au spus aceia], el zice că 'dumnezeiasca Scriptură' au spus-o ei [a fi] fără folos, şi cunoaşterea celor ce sînt [a fi] rea, şi patimile [a fi] draci uniți cu [însăşi] ființa sufletului[77] şi altele de felul acesta, nu puține. Acestea, dar, nu i-au fost de ajuns noului pârâtor acestuia; ci a adăugat – vai! – şi cele despre ființa lui Dumnezeu. Găsind [el] cu cale, deci, şí aceasta a o scorni [şi aduce] asupra bărbaților acelora, chibzuind cum ar putea să fie [mai] lesne de crezut o aşa mare şi cumplită făcătură a pârii mincinoase, proroceştile descoperiri [cele] prin lumină le-a adus de față şi contradicții iscate – chipurile – de acestea, [contradicții] pe care nimeni altul nu le-a spus vreodată, fără numai acesta care se împotriveşte lor. Aşadar, de biruie – sau nu – cu sine însuşi luptându-se în privința acestora[78] – pe noi nu ne priveşte; să îl lăsăm să se lovească singur şi [singur] să se bată.

[14] Dar, după lupta aceasta [cea dusă] prin pâri mincinoase, spre alta se despoaie[79], silindu-se [adică] a arăta cum că lumină văzută minții e singură cunoaşterea zidirilor, ca,

[79] Adică: se pregăteşte; revine paradigma sportivului din antichitatea greco-romană, conform căreia, înainte de a se lupta, atleții se dezbrăcau, spre a se unge cu ulei.

ἐσκοτισμένος καὶ ἄναγνος ἀποδειχθῇ πᾶς ὁ μὴ τὴν Ἀριστοτέλους φυσιολογίαν καὶ τὴν Πλάτωνος θεολογίαν καὶ τὴν Πτολεμαίου ἀστρολογίαν ἐκμελετήσας. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς μὴ τὸν διὰ νοημάτων μόνον φωτισμὸν πρεσβεύοντας ὑβριστικῶς ἐπεξέρχεται καὶ φαύλαις ἐπωνυμίαις διασύρει, φάσκων ἐπὶ λέξεως οὕτως· «ἀλλ' οἱ περὶ τὰς εἰσπνοὰς δύο λέγουσιν εἶναι τὰ δεικνύμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ὁσίοις φῶτα νοητῶς· ἓν τὸ τῆς γνώσεως καὶ ἕτερον ἐνυπόστατον, ὃ διαφερόντως τοῖς πόῤῥω ἐλθοῦσι τῶν εἰσπνοῶν φαίνεσθαι». Ἴδωμεν οὖν τίνες οὓς δι' ἐπωνυμιῶν τοιούτων ἐκφαυλίζει ὡς ἑτερόφρονας· τούτων γὰρ δειχθέντων, συναποδειχθήσεται ὡς καὶ τῆς γνώσεως ἔστι τι μακρῷ κρεῖττον καὶ θεοειδέστερον φῶς, μόνοις τοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος ὁρῶσιν ἀποκαλυπτόμενον, οὐ τοῖς ἔτι περιοῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ αἰῶνος ἅπασιν ἁγίοις. Ὅτι δ' οὗτος καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα, πάντας δ' ἁπλῶς αἰτιᾶται τοὺς τὸν ἱερὸν καὶ ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, δείκνυσι τρανῶς τὸ παράδοσιν ἔγγραφον ἀπὸ τῶν πατέρων ἐς ἡμᾶς κατιοῦσαν, ἐπαινουμένην τε παρὰ τῶν ἐπ'αρετῇ προηκόντων καὶ τῶν πρώην ἐξ ἡμῶν γεγονότων, ὡς ἴσμεν, θείων ἀνδρῶν καὶ τὸ λυσιτελὲς ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων διὰ πείρας ἐπιδεικνυμένην, διαστρέψαντά τε καὶ διαβαλόντα πρότερον σοφιστικῶς αὐτόν, εἶτ' ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζειν ἅπαντας καὶ τὸν λόγον ἐπὶ διαβολῇ κοινῇ προάγειν.

[15] Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἐκ παλαιοῦ προσκυνητῶν ἡμῖν ἁγίων πλείστοις ἐξεγένετο διὰ πείρας μαθεῖν τε καὶ διδάξαι περὶ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος, ἡμεῖς, ὥσπερ ταῖς εὐαγγελικαῖς

[80] Sau: doar iluminarea prin sensurile (făpturilor).
[81] Cu trasul aerului în piept, adică.
[82] Adică: de alt cuget decât cel corect, care consideră că altfel stau lucrurile.
[83] Sau: 'că există'.
[84] Sau petrecere, sau trai.
[85] Adică ajunsă.
[86] Adică: deja.
[87] Adică: prin experierea lucrurilor.

arătând [el mai întâi] aceasta, întunecat şi necurat să îl dovedească [mai apoi a fi] pe tot cel nu a studiat fiziologia lui Aristotel şi teologia lui Platon şi astrologia lui Ptolemeu. Pentru aceasta se şi aruncă cu ocări asupra celor ce nu cinstesc doar luminarea cea prin înţelesuri[80] şi îi batjocoreşte cu [de]numiri mârşave, aşa zicând [el] cuvânt cu cuvânt: «dar cei [ce se îndeletnicesc] cu inspirările[81] două spun că sînt luminile cele [în chip] înţeles arătate de Dumnezeu cuvioşilor: una [e] cea a cunoaşterii şi cealaltă [e cea] enipostată, care se arată cu deosebire celor ce au ajuns departe cu inspirările». Să vedem, dar, cine sînt cei pe care îi defaimă ca [cum că sînt] de-alt-cuget[82]; că odată arătat lucrul acesta, se va dovedi totodată că este[83] o [anume] lumină cu mult mai presus – şi mai dumnezeiască-la-chip – şí decât cunoaşterea, descoperită singuri celor ce văd în Duhul, nu doar celor ce trăiesc încă, ci şi tuturor sfinţilor celor din veac. Iar [faptul] că acesta învinuieşte nu [doar] pe cutare ori pe cutare dintre ai noştri, ci, fără deosebire, pe toţi cei care au îmbrăţişat sfânta şi liniştita viaţă[84], [aceasta o] arată limpede aceea că, strâmbând el mai întâi şi pârând – sofistic – predania scrisă cea de la părinţi la noi coborâtă[85] (cea lăudată de dumnezeieştii – precum ştim – bărbaţi cei ajunşi de acum[86] la virtute şi de curând plecaţi dintre noi [la Domnul] şi arătătoare – prin cercare[87] – a ceea ce este de folos începătorilor), pe toţi mai apoi îi [de]numeşte [pornind] de la ea[88] şi trece la defăimarea obştească, a tuturora.

[15] Dar, fiindcă şí din sfinţii cei de demult cinstiţi de noi multora le-a stat în putinţă – prin cercare – a se învăţa şi a învăţa [şi pe ceilalţi] despre lumina harului, noi, apărând [în cuvânt] poruncile evanghelice[şti][89], am adus [de faţă]

[88] E vorba de scornirea – pornindu-se, chipurile, de la scrierile părinţilor – a denumirii de omfalopsíhĭ (oameni 'cu sufletul în buric').

[89] Sau altfel: 'avocăţind' pe baza codului format de poruncile evenghelice, 'avocăţind' prin poruncile evanghelice; analizând dacă ceva e în acord sau nu cu poruncile evanghelice.

συνηγοροῦντες ἐντολαῖς, ἐκείνας παρηγάγομεν πρὸς μαρτυρίαν τὰς ῥήσεις, αἳ καὶ τὴν ὁμολογίαν συνεπεφώνουν τῶν μὴ παραγομένων, ὡς καὶ τὰ λόγια οὕτω διδάσκει προσημαίνουσαι· τὸν αὐτὸν κἀνταῦθα τρόπον ἐκεῖνα τῶν πατερικῶν προθήσομεν ῥημάτων, ἃ καὶ κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν ἄλλων πάντων γεγράφθαι ὁ ταῦτα ἐξαγγέλλων ἰσχυρίζεται. Φησὶ τοίνυν Ἰσαάκ, ὁ πιστὸς τῶν τοιούτων καὶ ἀσφαλὴς ἐξηγητής, ὅτι «δύο ὀφθαλμοὺς κεκτήμεθα ψυχικούς, καθὼς λέγουσιν οἱ πατέρες». Ἤκουσας ὅτι οἱ πατέρες πάντες τοῦτο λέγουσι; Λέγουσι γοῦν ὅτι «δύο ψυχικοὺς ἔχομεν ὀφθαλμοὺς καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας· ἐν ἑνὶ μὲν γὰρ ὀφθαλμῷ τὰ κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν ὁρῶμεν, ἤγουν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν αὐτοῦ τὴν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειότητος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλμῷ θεωροῦμεν τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἁγίας, ὅτε εἰς τὰ μυστήρια τὰ πνευματικὰ εὐδοκήσει ὁ Θεὸς εἰσάξαι ἡμᾶς. ᾗ μὲν οὖν ὀφθαλμοί, φῶς τὸ ὑπ' αὐτῶν ὁρωμένον· ᾗ δὲ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας, διπλόη τις φαίνεται ἐν τῇ τοῦ φωτὸς τούτου θεωρίᾳ· ἑκατέρῳ γὰρ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλο φῶς ὁρᾶται, ὃ θατέρῳ οὐχ ὁρᾶται. Τούτων δ' ὅ τί ποτέ ἐστιν ἑκάτερον ἐξηγήσατο ἡμῖν ὁ θεῖος οὗτος Ἰσαάκ, τὸ μὲν κατάληψιν εἰπὼν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας καὶ ἁπλῶς τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων προσγινομένην γνῶσιν τοῦ κτίσαντος αὐτά, τὸ δὲ θεωρίαν οὐ τῆς θείας φύσεως, μὴ πάλιν σχοῖεν ἀφορμὴν οἱ συκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν ἔδωκεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύσασιν αὐτῷ καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδειξαμένοις, ἣν καὶ ἠθέλησεν ὁρᾶν αὐτούς· «θέλω» γάρ, φησὶ πρὸς τὸν πατέρα, «ἵνα

[90] *Cuvântul* 72, p. 281.

[91] Literal: a ne introduce pe noi în tainele duhovniceşti.

[92] Adică: cuprinderea cu mintea, înţelegerea.

spre mărturie acele ziceri care dădeau glas şí mărturisirii [din cuprinsul zicerilor] celor ce nu au fost aduse [de față], arătând [ele] dintru început că şí cuvintele [Scripturilor] învață [tot] aşa; în acelaşi chip şí aici le vom adăuga dintre zicerile părinților pe acelea care – [după cum] susține cel ce [ne] dă de ştire acestea – s-au scris în conglăsuire şí cu toate celelalte. Zice deci Isaac – credinciosul şi negreşitul tâlcuitor al unora ca acestea – că «doi ochi sufleteşti am dobândit, precum spun părinții»[90]. Ai auzit că toți părinții spun aceasta? Spun, aşadar, că «doi ochi sufleteşti avem şi nu spre aceeaşi trebuință e vederea prin fiecare din ei; că printr-un ochi vedem cele ascunse în firi[le lucrurilor], adică puterea lui Dumnezeu şi înțelepciunea Lui şi pronia Lui față de noi, înțeleasă din măreția purtării Lui de grijă celei spre noi; iar prin celălalt ochi vedem [dumnezeieşte] slava firii Lui celei sfinte, când va binevoi Dumnezeu a ne aduce pe noi la tainele duhovniceşti[91]». Dacă, deci, sînt *ochi*, [atunci nu altceva decât] *lumină* este ce se vede de către ei; iar dacă nu spre aceeaşi trebuință e vederea prin fiecare din ei, [atunci] îndoită se vădeşte [a fi trebuința aceasta], după vederea luminii fiecăruia [din ochi], că prin fiecare ochi altă lumină se vede, [lumină] ce nu se vede prin celălalt; iar ce anume este fiecare dintre [luminile] acestea, [tocmai aceasta] ne-a tâlcuit nouă dumnezeiescul acesta Isaac, zicând că una este cuprinderea[92] puterii şi înțelepciunii şi proniei lui Dumnezeu şi, într-un cuvânt, *cunoaşterea* – ce [ne] vine de la zidiri – a *Celui ce le-a zidit* pe ele[93], iar cealaltă [dumnezeiască] *vederea* – nu a dumnezeieştii firi (n-aibă iarăşi pricină clevetitorii), ci – a *slavei firii Lui*, pe care a dat-o Domnul ucenicilor şi printr'înşii tuturora celor ce cred Lui şi îşi dovedesc credința cu fapta, [slavă] pe care a şi voit ca aceştia să o vadă; că «voiesc», zice către Tatăl, «ca să vadă aceştia slava Mea, pe

[93] Altfel zis: cea de la zidiri venită cunoaştere a Celui ce le-a zidit pe ele.

θεωρῶσιν οὗτοι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου»· καὶ πάλιν, «δόξασόν με σύ, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί». Ὥστε καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύσιν δὲ οὔ· ἄλλο ἄρα φύσις Θεοῦ καὶ ἡ δόξα ταύτης ἕτερον, εἰ καὶ ἀχώριστά ἐστιν ἀλλήλων· ἀλλ' εἰ καὶ τῆς θείας φύσεως ἕτερόν ἐστι, τοῖς ὑπὸ χρόνον οὖσιν οὐκ ἂν εἴη ἐναρίθμιος, οὐκ οὖσα καθ' ὑπεροχήν, αὐτῇ δὲ τῇ θείᾳ φύσει τὸν ἄφραστον ἑνοῦσα τρόπον. Οὐ μέντοι μόνῳ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἡνωμένῳ ἑαυτῷ φυράματι ταύτην ἔδωκε τὴν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα δόξαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς· «ἐγώ» γάρ, φησί, «τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, πάτερ, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἓν ἐσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί· ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν». Ἀλλὰ καὶ ὁρᾶν αὐτοὺς ἠθέλησεν. Αὕτη ἄρα ἐστίν ἡ δόξα, δι' ἧς κτώμεθα ἐν ἑαυτοῖς καὶ ὁρῶμεν κυρίως τὸν Θεόν.

[16] Πῶς οὖν τὴν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως κτώμεθά τε καὶ ὁρῶμεν; Ἆρα τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐξετάζοντες καὶ δι' αὐτῶν θηρώμενοι τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας; Ἀλλ' ἕτερος ὀφθαλμός ἐστι ψυχῆς ὁ ταῦθ' ὁρῶν, ᾧ τὸ θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ καὶ τῶν ἄλλων πάντων πατέρων ἀνωτέρω εἰρημένον, οὐχ ὁρᾶται· ἕτερον ἄρα τουτί ἐστι τὸ φῶς παρὰ τὸ φῶς ὃ τῆς γνώσεως ἐπώνυμόν ἐστιν. Οὐκοῦν οὐ πᾶς ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἢ δι' αὐτῆς ὁρῶν ἔνοικον ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, ἐξ αὐτῆς ὡς ἐξ εἰκότος στοχαζόμενος Θεόν. Ὁ δὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὁρῶν οὐκέτ' ἐκ τοῦ εἰκότος, ἀλλ' ἀληθεῖ καὶ τῶν κτισμάτων πάντων ὑπερανιδρυμένῃ θέᾳ γινώσκει τε καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὸν Θεόν· οὐ γὰρ χωρίζεταί ποτε τῆς ἀϊδίου δόξης. Ἀλλὰ μὴ

[94] *Ioan* 17, 24. [95] *Ioan* 17, 5.
[96] Adică: firii omeneşti a Cuvântului întrupat.
[97] *Ioan* 17, 22.

care Mi-ai dat-o Mie – că M-ai iubit – înainte de întemeierea lumii»[94]; şi iarăşi: «slăveşte-mă Tu, Tată, la Tine Însuţi cu slava pe care am avut-o – mai înainte de-a fi lumea – la Tine»[95]; astfel că şí firii omeneşti a dat slava dumnezeirii, pe când firea nu; altceva [este], aşadar, firea lui Dumnezeu şi altceva slava acesteia, măcar că nedespărţite sînt una de alta. Dar, măcar că este altceva decât dumnezeiasca fire, nu poate fi numărată între cele ce sînt sub timp, ea – în înţeles de covârşire – nefiind, unită [fiind ea] cu însăşi dumnezeiasca fire în chip negrăit. Aşadar nu doar frământăturii celei după ipostas unită Sieşi[96] a dat slava aceasta cea mai presus de toate cele ce sînt, ci şi ucenicilor (că «Eu», zice, «slava pe care Mi-ai dat-o Mie, Tată, le-am dat-o lor, ca să fie [ei] una, precum Noi una sîntem; Eu în[tru] ei şi Tu în[tru] Mine, ca să fie [ei] desăvârşiţi în[tru] una»[97]); dar a voit ca ei să o şi vadă. Aceasta este, aşadar, slava [cea] prin care Îl dobândim în noi înşine şi Îl vedem – [în chip] propriu zis – pe Dumnezeu.

[16] Cum, dar, dobândim şi vedem slava aceasta a dumnezeieştii firi?; oare cercetând logosurile [sau ştiinţele] celor ce sînt şi, prin acestea, vânând cunoaşterea puterii şi înţelepciunii şi proniei lui Dumnezeu? Dar alt ochi al sufletului este cel ce vede acestea, căruia dumnezeiasca lumină – slava firii Lui, după cuvântul ce s-a spus mai sus de sfântul Isaac şi toţi ceilalţi părinţi – nu îi este [cu putinţă] de văzut. Prin urmare nu tot cel ce are cunoaşterea celor ce sînt – sau 'vede' prin [cunoaşterea] aceasta – are sălăşluit în sine pe Dumnezeu, ci [are sălăşluită] această cunoaştere a zidirilor, dintr-aceasta, prin asemănare, gândindu-L pe Dumnezeu; pe când cel ce are – în chip negrăit – şi vede lumina aceea, de acum [acesta] nu pe asemuite, ci prin vedere adevărată şi săltată mai presus de toate zidirile, [aşa] Îl cunoaşte şi Îl are în sine pe Dumnezeu; că nicicând nu Se desparte de slava Sa. Nu cumva însă, necrezând [noi] datorită covârşirii

διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς εὐεργεσίας ἀπειθήσαντες ἀφηνιάσωμεν, πιστεύσαντες δὲ τῷ μεταλαβόντι τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ μεταδόντι τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ ζητήσωμεν πῶς κτᾶταί τις τοῦτο καὶ ὁρᾷ. Πῶς οὖν; Τῇ τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσει· τῷ γὰρ τηροῦντι ταύτας τὴν ἑαυτοῦ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος, ἣν ἐφεξῆς προϊὼν καὶ «μονὴν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρός» ὠνόμασεν εἰπών, «ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονὴν παρ' αὐτοῦ ποιήσομεν», καὶ «ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν». Ὅτι μὲν οὖν 'λόγον αὐτοῦ' τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ λέγει δῆλον, ἐπεὶ καὶ ἀνωτέρω ἀντὶ τοῦ νῦν εἰρημένου 'λόγου' τέθεικεν αὐτάς· «ὁ ἔχων» γάρ, φησί, «τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με».

[17] Ὥστε καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους καὶ τὰ κατ'ἐκεῖνον δόγματα, μηδαμῶς οὖσα γνῶσις ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ, κἂν ἐκεῖνος πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο βούληται. Δεῖ δὲ καὶ ἡμᾶς εἰδέναι ταύτην οὐκ εἶναι γνῶσιν λέγοντας τὴν θεωρίαν καθ' ὑπεροχήν, ὡς καὶ τὸν Θεὸν μὴ ὄντα· καὶ γὰρ ὑπὲρ τὰ ὄντα πεπιστεύκαμεν αὐτόν. Ἀλλὰ πῶς καὶ μὴ βουλομένου τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τῶν ἐκείνου λόγων δείκνυται τὸ θεῖον τοῦτο φῶς ἕτερον παρὰ τὴν γνῶσιν; Τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν ἐκεῖνος οὔ φησι δύνασθαι τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἀπελαύνειν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὴν μάθησιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἐπίμονον μελέτην· τὸ δὲ μὴ ἀπελαῦνον τὴν ἄγνοιαν γνῶσιν οὔποτ' ἂν δύναιτο παρέχειν. Τὸ τοίνυν κατ' ἐκεῖνο μὴ παρέχον γνῶσιν τὴν θεωρίαν ταύτην χορηγεῖ, κατὰ τοὺς τοῦ Κυρίου λόγους· οὐκ

---

[98] Adică: din pricina caracterului covârşitor al binelui ce ni s-a făcut, şi anume al faptului de a ni se fi dat putinţa împărtăşirii de însăşi slava firii dumnezeieşti.

[99] Să lepădăm, adică, frâul ascultării de poruncile dumnezeieşti.

[100] *Ioan* 14, 23.

[101] *Ioan* 14, 21.

[102] *Ioan* 14, 21.

facerii-de-bine[98], să ne sirepim[99], ci, crezând Celuia ce a luat firea noastră şi a dat [acesteia] slava firii Lui, să căutăm [a afla] cum dobândeşte cineva – şi vede – [darea] aceasta. Aşadar, cum? – [de bunăseamă că] prin ţinerea dumnezeieştilor porunci; că [doar] celuia ce le ţine pe acestea i-a făgăduit Domnul arătarea Sa, [arătare] pe care – mai departe mergând cuvântul [Evangheliei] – şí «locaş a Luişi şi a Tatălui» a numit-o, zicând «de Mă iubeşte cineva, cuvântul Meu îl va ţine, şi Tatăl Meu îl va iubi pe el, şi vom veni la el, şi locaş la el [Ne] vom face»[100] şi «[Mă] voi arăta lui pe Mine Însumi»[101]. Iar că [aici] 'cuvânt al Lui' [nu altceva decât] poruncile Lui le numeşte e limpede, fiindcă şi mai sus le-a pus pe acestea în locul 'cuvântului' de aici; că zice: «cel ce are poruncile Mele şi le ţine pe ele – acela este cel ce Mă iubeşte»[102].

[17] Astfel că şí de aici se vădeşte – şi chiar după cuvintele filozofului şi după dogmele lui – că nicidecum nu este cunoaştere vederea aceasta a lui Dumnezeu – măcar că acela orice a voit, numai lucrul acesta nu. Dar trebuie să ştim – cei ce spunem că nu cunoaştere este această vedere [de Dumnezeu] – şi aceea că în înţeles de covârşire [a cunoaşterii zicem aceasta], aşa cum şí despre Dumnezeu zicem că 'nu este', [aceasta tocmai] pentru că Îl credem pe El a fi mai presus de cele ce sînt. Dar cum adică şí nevrând filozoful, din [înseşi] cuvintele aceluia se vădeşte că lumina aceasta dumnezeiască e alt[cev]a decât cunoaşterea? [Păi] acela spune că nu ţinerea poruncilor poate alunga întunericul necunoaşterii, ci învăţătura [de carte] şi îndeletnicirea stăruitoare cu aceasta; or, ceea ce nu poate alunga necunoaşterea cunoaştere nu va putea da vreodată; prin urmare, ceea ce – după [înseşi cele spuse de] acela – nu dă cunoaştere[103] dă această vedere [de Dumnezeu], după

[103] Lucrul care – după înseşi spusele lui Varlaam – nu dă cunoaştere, e tocmai ţinerea poruncilor.

ἄρα γνῶσίς ἐστιν ἡ θεωρία αὕτη, μὴ ὅτι δὲ γνῶσιν ἡγεῖσθαί τε καὶ λέγειν ταύτην οὐ χρεών, ἀλλ' οὐδὲ γνωστήν, εἰ μὴ ἄρα καταχρηστικῶς καὶ ὁμωνύμως, ἢ κυρίως μᾶλλον, ἀλλ' ὑπεξηρημένως. Μὴ ὅτι οὖν γνῶσιν ταύτην οὐχ ἡγεῖσθαι χρή, ἀλλὰ καὶ πάσης γνώσεως καὶ τῆς κατὰ γνῶσιν θεωρίας διαφερόντως ὑπερτέραν, εἴπερ τῆς τοῦ Θεοῦ μονῆς ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανείας ὑψηλότερον οὐδέν, οὐδ' ἴσον, οὐδ' ἐγγύς. Ἡμεῖς δὲ καὶ γνώσεως καὶ ἀληθοῦς γνώσεως ἴσμεν παρεκτικὴν οὖσαν τὴν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐκπλήρωσιν· διὰ γὰρ ταύτης μόνης ὑγίεια τῇ ψυχῇ προγίνεται. Τίς δ' ἂν εἴη ψυχῆς ὑγίεια, τὸ γνωστικὸν νοσούσης; Παρεκτικὰς μὲν οὖν ἐπιστάμεθα τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολὰς καὶ γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως μόνης, ἀλλὰ καὶ θεώσεως· ταύτης δὲ τυγχάνομεν τελείως κτησάμενοι καὶ ἰδόντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι, ὁπηνίκα εὐδοκήσει ὁ Θεὸς εἰς τὰ Πνευματικὰ μυστήρια προαγαγεῖν ἡμᾶς κατὰ τὸν προειρημένον τοῦτον ἅγιον.

[18] Ἐπεὶ δὲ τοὺς πατέρας οὗτος προὐβάλετο τοῦτο λέγοντας, καὶ ἡμεῖς τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας ἀφέντες ἑνίους ἴδωμεν τῶν πρὸ αὐτοῦ, τίνα λέγουσι δόξαν Θεοῦ τοῖς μύσταις μόνοις μυστικῶς καὶ ἀποῤῥήτως ὁρωμένην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς αὐτόπτας καὶ ἀποστόλους τοῦ μόνου

---

[104] Vezi citatele de mai sus, conform cărora ținerea poruncilor aduce cu sine arătarea Domnului și sălășuirea Lui și a Tatălui Lui în cel ce le ține pe acestea.

[105] Amintim că sfântul Isaac spune: «doi ochi sufleteşti am dobândit, *precum spun părinții*»; vezi mai sus, paragraful 15.

[106] Literal: doar inițiaților.

[107] Nu este singura dată când atributul *Părinte/Tată* (aici chiar *Dumnezeu-Părinte*, adică *Dumnezeu-Tată*) este folosit de sfântul Grigorie Palama pentru Dumnezeu-Fiul (vezi, de pildă, *Epistola I^a către Varlaam* 43, Palama II, GA, p. 179). Primul la care apare această formulă este, se pare, Meliton al Sardelor, care spune (*De pascha* 58-69, *stephanus.tlg.uci.edu*) spune: «cu firea Dumnezeu fiind şi om […] este toate: întrucât judecă – *lege*; întrucât învață – *Cuvânt*; întrucât mântuieşte – *har*; întrucât naşte – *Părinte*; întrucât

cuvintele Domnului[104]. Aşadar nu cunoaştere este această *vedere* [de Dumnezeu]; şi nu [doar] că nu trebuie să o socotim şi să o zicem pe aceasta [a fi] *cunoaştere,* dar nici *cunoscută* [nu trebuie să o numim] – fără numai dacă [o numim astfel] abuziv şi omonimic; sau – mai degrabă – propriu-zis, dar [în sens de] mai presus [de toate]. Aşadar nu [doar] că nu trebuie să o socotim pe aceasta [a fi] cunoaştere, dar [trebuie să o socotim] cu totul mai presus şí de toată cunoaşterea şí de vederea proprie cunoaşterii, câtă vreme nimic nu e mai înalt – nici deopotrivă, nici apropiat – de sălăşluirea în noi a lui Dumnezeu şi arătarea [Lui]. Dar noi dătătoare şí a cunoaşterii [şí anume a cunoaşterii adevărate] ştim [a fi] împlinirea poruncilor lui Dumnezeu; că prin singură aceasta se face sănătate în suflet (căci ce sănătate a sufletului ar fi [aceea], bolind partea lui cunoscătoare?); aşadar, poruncile lui Dumnezeu le ştim dătătoare şí a cunoaşterii, dar nu doar a cunoaşterii, ci şi a îndumnezeirii; iar de aceasta avem parte [în chip] desăvârşit când dobândim şi vedem în noi înşine – în Duhul – slava lui Dumnezeu, [atunci] când va binevoi Dumnezeu a ne aduce pe noi la Duhovniceştile taine, după sfântul acesta mai sus pomenit.

[18] Şi fiindcă [sfântul] acesta îi pune de faţă de părinţi ca zicând [ei] lucrul acesta[105], şí noi, [deoparte] lăsându-i pe toţi cei de după el, să îi vedem pe unii dintre cei de dinaintea lui, ce anume zic [ei a fi] slava lui Dumnezeu cea în chip de taină şi de negrăit văzută doar celor ce s-au învăţat [tainele acestea][106], şi înaintea [tuturor] celorlalţi [să îi vedem] pe însăşi-văzătorii şi apostolii [adică trimişii] singurului nostru Dumnezeu [şi] Părinte, Iisus Hristos[107], prin Care se

---

Se naşte – *Fiu;* întrucât păstimeşte – *oaie* [*spre junghiere*]; întrucât se îngroapă – *om;* întrucât învia2ă – *Dumnezeu.* Acesta este Iisus Hristos, 'Căruia [e] slava în veci. Amin'». Formula se regăseşte în literatura ascetico-mistică şi în imnografie; vezi, de pildă, imnografia Duminicii Fiului risipitor (*Slava* Laudelor, de exemplu), Antifonul al II-lea al Duminicii Glasului 3 (în *Octoih*) («prin Duhul fii se fac Ţie, Hristoase, ca unui Tată, Sfinţii pururea») etc.

Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν τῷ τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται πληρώματι, καὶ πρὸ τῶν ἀποστόλων αὖθις τὸν κορυφαῖον ἐκείνων Πέτρον, ὅς φησιν· «οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος». Τίνα τοίνυν δόξαν οὗτος ἐπώπτευσε τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕτερος ἀπόστολος παρίτω δείξων· «διαγρηγορήσαντες» γάρ, φησίν, «ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ». Ποίαν δόξαν; Ἕτερος αὖθις παρελθέτω τῶν εὐαγγελιστῶν συμμαρτυρήσων· «ἔλαμψε», φησί, «τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένοντο λευκὰ ὡς τὸ φῶς»· καὶ ἔδειξεν αὐτοῖς ὅτι αὐτός ἐστι κατὰ τὸ ψαλμικὸν «ὁ τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος» Θεός. Διὸ καὶ ὁ Πέτρος μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι ἐπώπτευσε τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ», τὸ φῶς τὸ καὶ τὰς ἀκοάς, εἰ καὶ θαυμαστὸν εἰπεῖν, περιαυγάζον (καὶ νεφέλην γὰρ φωτεινὴν λόγους ἐνηχοῦσαν ἐθεάσαντο ἐκεῖ), μετὰ τὸ ἰδεῖν τοίνυν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ «ἔχομεν» φησί, «βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον». Ποῖον προφητικὸν λόγον βεβαιότερον ἀπὸ τῆς θέας τοῦ φωτὸς ἔχετε μαθόντες, ὦ θεόπται; Ποῖον ἕτερον ἢ ὅτι ὁ Θεὸς «ὡς ἱμάτιον τὸ φῶς ἀναβάλλεται»; «Τούτῳ δέ», φησί, «καλῶς τῷ λόγῳ τῷ προφητικῷ ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσει». Ποία ἡμέρα; Πάντως ἡ διαυγάσασα ἐν Θαβωρίῳ. «Καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ». Ποῖος φωσφόρος; Πάντως ὁ καταλάμψας αὐτὸν ἐκεῖ σὺν Ἰακώβῳ καὶ Ἰωάννῃ.

---

[108] Notăm că în cazul traducerii lui *κορυφαῖος* (însemnând *cel din vârf*, de la *κορυφή*, care înseamnă *vârf, culme*) slavonescul *vârhovnic* este – de putem zice aşa – mai 'românesc' decât pe de-a-ntregul grecescul *corifeu*, de vreme ce îl conţine pe *vârh* (adică *vârf*).

[109] Sau, în terminologia consacrată: «înţelepţitelor basme»; formula noastră o folosim dat fiind contextul de faţă.

[110] *II Petru* 1, 16.

numeşte toată părinţia cea din plinul sfintei Biserici, şi, iarăşi, mai întâi de apostoli, pe vârhovnicul lor[108] Petru, care zice: «nu urmând sofisticelor mituri[109] v-am făcut cunoscute vouă puterea Domnului nostru Iisus Hristos şi venirea [Lui], ci văzători făcându-ne ai măreţiei Aceluia»[110]. Ce slavă, aşadar, a Domnului Iisus Hristos a văzut acesta? – alt apostol să [o] spună, venind de faţă; că zice [că] 'priveghind Petru şi cei dimpreună cu el, au văzut slava lui Hristos'[111]. Ce fel de slavă? – altul dintre evanghelişti, iarăşi, să treacă [la rând], împreună-mărturisind: «strălucit-a», zice, «faţa Lui ca soarele şi hainele Lui s-au făcut albe ca lumina»[112]; şi le-a arătat lor că [nu altcineva decât] El este – după psalmicescul [stih] – Dumnezeul «Cel ce [Se] îmbracă [cu] lumina ca [şi cu o] haină»[113]. [Fapt] pentru care şí Petru după ce spune că a văzut slava lui Hristos «în muntele cel sfânt» – [şi anume] lumina cea care şí auzul (o zicem, măcar că străin e a o zice) i l-a luminat, că şí nor luminos [şi] răsunând [de] cuvinte a văzut [el] acolo – după ce, aşadar, a văzut slava aceasta a lui Hristos, [Petru] şi zice [că] «avem mai întărit cuvântul proorocesc»[114]. Care cuvânt proorocesc [îl] aveţi mai întărit, învăţându-vă de la vederea luminii, o, de-Dumnezeu-văzătorilor? – care altul decât acela că Dumnezeu [Se] îmbracă [cu] lumina ca [şi cu o] haină?; cuvânt proorocesc «la care», zice, «bine faceţi luând aminte, ca la o candelă ce luceşte în loc pâclos, până ce se va lumina de ziuă»; care ziuă? – negreşit că aceea care a strălucit în Tavor; «şi luceafărul va răsări»[115]; care luceafăr? – negreşit că Acela care cu totul l-a luminat acolo pe el, dimpreună cu Iacov şi cu Ioan; 'până ce va răsări luceafărul acesta' unde? – «în inimile voastre». Vezi că lumina aceasta străluceşte de [pe] acum în inimile credincioşilor

[111] *Luca* 9, 32.
[112] *Matei* 17, 22.
[113] *Psalmii* 103, 2.
[114] *II Petru* 1, 19.
[115] *II Petru* 1, 19.

Ἕως ἂν ἀνατείλῃ ὁ φωσφόρος οὗτος, ποῦ; «Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν». Ὁρᾷς ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ἐν ταῖς καρδίαις ἀρτίως φαίνει τῶν πιστῶν καὶ τελείων; Ὁρᾷς δ' ὅσον ὑπερέχει τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως; Οὐχὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων (ἐκείνη γὰρ οὐδὲ τῆς φωτὸς ἐπωνυμίας ἀξία, ψευδὴς οὖσα πᾶσα ἢ τῷ ψεύδει συμμιγὴς καὶ σκότει μᾶλλον ἢ φωτὶ παραπλησία), οὐ ταύτης οὖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν γνώσεως τοσοῦτο διενήνοχε τὸ φῶς τῆς θεωρίας ταύτης, ὡς τὸ μὲν κατ' ἐκείνην φῶς λύχνῳ παρεικάζεσθαι φαίνοντι ἐν τόπῳ αὐχμηρῷ, τὸ δὲ κατὰ τὴν μυστικὴν ταύτην θεωρίαν φῶς ἐν ἡμέρᾳ λάμποντι φωσφόρῳ, ὅς ἐστιν ὁ ἥλιος.

[19] «Ἀλλὰ πῶς», φησί, «παραβλητὸν ἡλίῳ αἰσθητῷ, εἰ καὶ θεϊκόν ἐστι τουτὶ τὸ φῶς;». Σὺ ὁ θεωρητικώτατος ἁπάντων τοῦτο ἀγνοεῖς καὶ οὐκ ἔχεις παραδειγματικῶς ἐκλαμβάνειν, ἀλλ' οὐ συγκριτικῶς, τὸ τὸν Θεὸν λάμπειν ὡς τὸν ἥλιον ἢ ὑπὲρ τὸν ἥλιον; Καίτοι καὶ φανέντος καὶ δευτέρου τὸ ἴσον ἔχοντος φωστῆρος ἐν ἡμέρᾳ, διπλάσιον ταύτης γενήσεται τὸ φῶς καὶ τοῖν ἡλίοιν ἑκάτερος ἐν τοσούτῳ φαινόμενος φωτὶ ἀλαμπέστερος φανεῖται. Ὁ τοίνυν ὡς ἥλιος τότε λάμπων τὸν ἥλιον ὑπερλάμπων, οὐχ ὡς ὁ ἥλιος λάμπει, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν ἥλιον· οὕτω καὶ ὁμοιωματικῶς λεγόμενος οὐδεμίαν ἔχει τὴν ἰσότητα, καὶ παραδειγματικῶς συγκρινόμενος οὐδεμίαν ἔχει ὁμοιότητα ὁμότιμον. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ αἰσθητὸν κυρίως οὐδὲ νοητὸν τὸ φανὲν φῶς ἐν Θαβωρίῳ τοῖς τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἀπολέκτοις, ἐν τῷ Περὶ φωτισμοῦ θείου καὶ ἱερᾶς εὐδαιμονίας λόγῳ κατ' ἐμὴν δύναμιν ἱκανῶς προαποδέδεικται.

---

[116] Adică: lumina cunoaşterii dumnezeieştilor Scripturi.

[117] 'aici': în epistola Apostolului Petru.

[118] Ceea îi va permite aici sfântului Grigorie să identifice *luceafărul* cu *soarele* (adică cu astrul zilei) este sensul literal al termenului *φωσ-φόρος/ luci-ferum*, şi anume *de lumină* (sau *de lucire*) *purtător*.

[119] «cum de este pusă alături»: cum de se poate compara.

[120] Literal: luminător.

[121] «lumina acesteia»: lumina zilei.

şi desăvârşiților? Şi vezi cu cât este ea mai presus de lumina cunoaşterii?; [Aşadar] nu de a celei [venite] de la [învățarea de] ştiințe elineşti (căci [cunoaşterea] aceea nici nu e vrednică a se numi lumină, toată mincinoasă fiind [ea] ori amestecată cu minciuna şi mai degrabă asemenea cu întunericul decât cu lumina), ci chiar de a celei [venite] de la cunoaşterea dumnezeieştilor Scripturi într-atâta se deosebeşte lumina vederii acesteia [de Dumnezeu], încât lumina aceleia[116] este asemănată [aici[117]] candelei ce luceşte în loc pâclos, pe când lumina acestei tainice vederi [de Dumnezeu e asemănată] luceafărului ce străluceşte în [plină] zi, care este soarele[118].

[19] «Dar», zice, «cum de este pusă [ea] alături[119] soarelui simțit [trupeşte], dacă şí dumnezeiască este lumina aceasta?». [Cum, tocmai] tu nu ştii aceasta, cel decât toți mai văzător [de Dumnezeu], şi [tocmai tu] nu poți înțelege paradigmatic – şi nu comparativ – faptul că Dumnezeu [stră]luceşte ca soarele sau mai presus decât soarele? Măcar că şí de s-ar arăta şi un al doilea – deopotrivă [în strălucire cu cel dintâi] – soare[120] în [plină] zi, îndoită s-ar face [atunci] lumina acesteia[121], pricină din care fiecare dintre cei doi sori – văzut [el] într-atâta lumină – s-ar arăta mai nestrălucitor; aşadar cel ce străluceşte atunci ca soarele, strălucind mai presus decât soarele[122], nu ca soarele străluceşte, ci mai presus decât soarele. Aşa că şí pe asemuite spus [a fi acel al doilea 'soare'] nicidecum nu va fi deopotrivă [celui dintâi], şí paradigmatic comparat nu va avea asemănare de aceeaşi cinste [cu acela]. Iar că nici propriu-zis simțită [trupeşte], nici [propriu-zis] înțeleasă nu este lumina cea pe Tavor arătată celor aleşi dintre ucenicii Domnului – în cuvântul *Despre luminarea dumnezeiască şi sfânta eudemonie,* după puterea mea, îndestul s-a arătat mai înainte.

[122] Adică: cel ce, în acea ecuație 'bisolară', va străluci ca soarele cel din ecuația 'monosolară', acela va străluci mai puternic decât soarele din ecuația 'bisolară'.

[20] Φασὶ δ' οἱ κατὰ τοῦ τοιούτου φωτισμοῦ καὶ φωτὸς ἀγωνισάμενοι καὶ συμβολικὰ εἶναι φάσματα πάντα τὰ παρὰ Θεοῦ δειχθέντα τοῖς ἁγίοις φῶτα, καὶ ἀΰλων δή τινων καὶ νοητῶν αἰνίγματα πραγμάτων, καὶ οἰκονομικῶς καὶ φαντασικῶς δεικνύμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις, καὶ τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἁγίου καταψεύδονται Διονυσίου ὡς συμφθεγγομένου τούτοις, καίτοι σαφῶς οὗτος τὸ ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει τοὺς μαθητὰς περιαστράψαν φῶς φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιαυγάζειν φησίν ἡμᾶς ἀδιαλείπτως καὶ ἀτελευτήτως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ὄντας. Τῶν οὖν συμβόλων τε καὶ αἰνιγμάτων πάντων, τῶν πρὸς τὰ συμβαινούσας περιστάσεις διαπλαττομένων, γινομένων τε καὶ ἀπογινομένων, καὶ νῦν μὲν ὄντων, νῦν δ' οὐκ ὄντων, μᾶλλον δὲ φαινομένων μέν ποτε, κυρίως δὲ ὄντων σχεδὸν οὐδέποτε, τὸ ἀεὶ ὂν καὶ κυρίως ὂν καὶ ἀναλλοιώτως ὂν φανότατον τοῦτο καὶ θειότατον φῶς πῶς οὐκ ἀφειμένον ἔσται; Ἢ τὸν μὲν ἐν αἰσθητοῖς φανότατον ἁπάντων ἥλιον ἐκ τροπῆς ἠργμένον καὶ πολλαῖς ἐτησίοις ὑποκείμενον τροπαῖς καὶ πολλοῖς σώμασιν ἀντιφραττόμενον, καὶ νῦν μὲν ἐκλείποντα νῦν δὲ κρυπτόμενον, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἁγίων ἐπιτάγμασιν ὑποταττόμενον, κἀντεῦθεν καὶ κινήσεως ἀνακοπτόμενον, ἀναποδίζοντά τε καὶ ἱστάμενον, τοῦτον μὲν καὶ τὸ ἀπὸ τούτου φῶς ὃν ἐροῦμεν ἐν ὑποστάσει, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο, «παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα», τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθέου σαρκὸς τῆς πλουτούσης καὶ διδούσης τὴν δόξαν τῆς θεότητος, τοῦτο τοίνυν τὸ φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, σύμβολον καὶ φάσμα καὶ ἀνυπόστατον ἐροῦμεν; Οὐχ, ἕως ἂν ὦμεν τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἐρασταί.

[123] *Despre dumnezeieştile numiri*, PG 3, 592 C.

[124] Întrucât, nefiind din veşnicie, abia de la zidirea lui a început să fie, trecând din nefiinţă la fiinţă.

[125] Sau strălucirea.

[20] Şi mai zic cei ce se luptă împotriva acestei luminări şi lumini şi [aceea că nu altceva decât] arătări *simbolice* [de lumină] sînt toate luminile cele de la Dumnezeu arătate sfinților, şi *ghicituri* ale unor lucruri [adică realități] nematerial[nic]e şi înțelese, şi prin iconomie şi prin închipuire arătate potrivit împrejurărilor [anume], şi mai şi mint asupra sfântului Dionisie Areopagitul cum că [el] ar fi împreună-grăitor cu aceştia, măcar că [despre] lumina care la preadumnezeiasca Schimbare-la-față i-a strălucit împrejur pe ucenici acesta zice limpede [că] în sclipiri prealuminoase ne va lumina împrejur în veacul viitor, fără de contenire şi fără de sfârşit, pururea dimpreună cu Domnul – după făgăduință – fiind noi[123]. Preastrălucita, aşadar, şi dumnezeiască lumina aceasta, cea pururea fiitoare şi [în chip] propriu-zis fiitoare şi [în chip] neschimbat fiitoare, cum nu va sta deoparte de toate simbolurile şi ghiciturile, [de] cele plăsmuite după împrejurările [anume], [de cele] care se fac şi se desfac şi [care] acum sînt, acum nu sînt, mai bine zis [care] uneori se arată [a fi], nicicând fiind propriu-zis? Sau [cum aşa], despre soarele [acesta văzut, cel] mai strălucitor decât toate cele simțite [trupeşte], [cel nu altcum decât] prin schimbare [a] început [să fie][124] şi [care] multor schimbări [e] supus peste an şi multe corpuri [cereşti] întâlneşte, şi acum nu se mai vede, acum e ascuns [de ele], ba uneori se supune şi poruncilor sfinților, oprindu-se din mişcare, întorcându-se îndărăt şi stând pe loc – despre [soarele] acesta, aşadar, şi despre lumina ce este de la el spunem că [există] în ipostas, iar despre lumina aceea, 'la care nu este mutare ori umbră de schimbare', raza[125] trupului celui deopotrivă-cu-Dumnezeu, trupului celui îmbogățit cu slava dumnezeirii şi dătător [mai departe al acesteia][126], despre lumina aceasta, aşadar, [despre] frumusețea viitorului şi stătătorului veac, vom spune că e simbol şi arătare şi neipostat[n]ică [adică fără subzistență]? Nu, câtă vreme sîntem iubitorii luminii aceleia.

[126] Literal: 'transmițător'.

[21] Τοῦτο γὰρ τὸ φῶς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας θεότητα σαφῶς καλοῦσι. «Φῶς», φησίν, «ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς»[127] καὶ αὖθις, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»[128] καὶ πάλιν, «ἐφαίνετο τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, ὡς δι' ὑελίνων λαμπτήρων, διὰ τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ἡ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις». Ὥστε οὐ τοῦ σώματος ἦν ἁπλῶς ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, ἥτις ἐν μιᾷ τῶν ἐν αὐτῇ ἁγίων ὑποστάσεων τῷ προσκυνητῷ ἐκείνῳ συνημμένη σώματι, πᾶσαν τὴν ἰδίαν ταύτην δόξαν καὶ θεοπρεπῆ λαμπρότητα ἐνέθηκεν αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ μέγας Μακάριος δόξαν τοῦτο προσηγόρευσε τοῦ Πνεύματος. Πῶς οὖν ἡ θεότης, ἡ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, νῦν μὲν ἔσται νῦν δ' οὐκ ἔσται, γινομένη τε καὶ ἀπογινομένη, φαινομένη τε καὶ ἀφανιζομένη, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀναξίων κρυπτομένη, ἀλλ' εἰς τὸ μὴ ὄν χωροῦσα, οἷα τὰ φάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα σύμβολα καὶ αἰνίγματα καὶ ὅσα παρὰ τῶν παντόλμων ὀνομάζεται τούτων, οἳ καὶ τοὺς σφῶν ἐλέγχους ὡς αὐτοῖς συμμαρτυροῦντας παρήγαγον, Διονύσιόν τε τὸν θεῖον καὶ Μάξιμον, οὐ συνορῶντες ὡς ἀναλογικῶς τε καὶ ἀναγωγικῶς 'θεολογίας σύμβολον' τὸ ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς ὁ σοφὸς τὰ θεῖα προσηγόρευσε Μάξιμος;

[22] Συμβόλων γὰρ ὁμωνύμως καὶ τῶν ὑφεστώτων πάντων γινομένων τε καὶ λεγομένων ἐν ταῖς κατ' ἀναλογίαν

---

[127] Grigorie Teologul, *Cuvântul 40*, 6, PG 36, 365 A.
[128] Vezi trimiterea la Ioan Hrisostom în *Triade* 1, 3, 26.
[129] Cf. Vasile cel Mare, *La Naşterea Domnului*, PG 31, 1473 A.
[130] În trup, adică; înlăuntrul trupului.
[131] *Despre dragoste* 21, PG 34, 925 C.
[132] Literal: suprafiinţimii.
[133] Adică: de la faţa lor.
[134] «aceia»: dătătorii în vileag.
[135] «pentru ei»: pentru eretici, în favoarea lor.

[21] Că [pe] lumina aceasta şi Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul şi Ioan cel cu gura de aur şi Vasile cel Mare o numesc limpede *dumnezeire*; «lumină», zice, «[este] dumnezeirea cea arătată pe munte ucenicilor»[127]; şi iarăşi: «mai strălucitor decât Sineşi Se arăta Domnul, dumnezeirea vădindu-şi razele ei»[128]; şi iarăşi: «se arăta celor curaţi cu inima, ca din nişte felinare [sau candele] de sticlă [ieşind] din închinatul trup puterea aceasta strălucitoare»[129]. Încât nu a trupului – şi atât – era slava aceea, ci a dumnezeieştii firi, [fire] care, în unul dintr-acele sfinte sfinte Ipostasuri ale ei unită [fiind] cu închinat trupul acela, toată această slavă a sa şi [toată această] lui-Dumnezeu-cuvenită strălucire [şi-]a pus[-o] în el[130]; [fapt] pentru care şi marele Macarie a numit aceasta *slavă a Duhului*[131]. Cum, dar, să fie cu putinţă ca dumnezeirea, [aşadar] strălucirea şi slava fiinţei aceleia celei mai presus de fiinţă[132], ba să fie, ba să nu fie, făcându-se şi [apoi] desfăcându-se, apărând şi dispărând – [şi dispărând] nu ca ascunzându-se de la cei nevrednici[133], ci ca întorcându-se în cele ce nu sînt, precum nălucirile şi simbolurile şi ghiciturile de felul acesta şi toate câte se zic de către a-tot-cutezătorii aceştia, care i-au [mai] adus de faţă [şí] pe dătătorii lor în vileag – ca şi când [aceia[134] chipurile] ar da mărturie pentru ei[135] – pe Dionisie dumnezeiescul şi pe Maxim, nevăzând că [nu altcum decât în chip] analog[ic] şi anagogic[136] a numit 'simbol al teologiei'[137] lumina de la schimbarea la faţă a Domnului înţeleptul [în] cele dumnezeieşti Maxim?

[22] Că simboluri devenind în teologhisirile analogice şi anagogice – şi şí numindu-se [în chip] omonimic [*simboluri*]

[136] Vezi nota părintelui Stăniloae (F.R. VII, Buc. 1977, p. 291).

[137] Mai precis: simbol al teologiei apofatice. Privitor la evenimentul Schimbării la faţă, sfântul Maxim are în vedere atât lumina feţei Mântuitorului, cât şi hainele Lui luminoase; pentru el, lumina feţei este – între altele – simbol şi al modului apofatic de a teologhisi, iar hainele luminoase al modului catafatic; vezi *Ambigua*, PG 91, 1125 D, 1165 BC şi 1168.

καὶ ἀναγωγὴν θεολογίαις, τοιοῦτο σύμβολον καὶ αὐτὸς ἐκεῖ τουτὶ προσεῖπε, διὸ καὶ θεωρίαν σαφῶς ἐπέγραψε τοὺς ἐκεῖ λόγους, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος θεωρίαν ὠνόμασε τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ ξύλον, σύμβολον αὐτῆς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἀναγωγικῶς ποιησάμενος, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φάσμα καὶ ἀνυπόστατον σύμβολον ἐκεῖνο ἦν. Ἀλλὰ καὶ τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Ἠλίαν, τὸν μὲν κρίσεως, τὸν δὲ προνοίας σύμβολον, ὁ θεῖος ποιεῖται Μάξιμος. Ἆρ' οὖν οὐ παρῆσαν ἀληθῶς, ἀλλὰ συμβολικῶς κἀκεῖνοι διεπλάσθησαν; τί δὲ ὁ Πέτρος, οὐκ ἂν γένοιτο τῆς πίστεως σύμβολον τῷ θεωρεῖν κατὰ ἀναγωγὴν βουλομένῳ καὶ τῆς ἐλπίδος Ἰάκωβος καὶ τῆς ἀγάπης ὁ Ἰωάννης; Καὶ αὐτὸ τὸ ὄρος τῆς κατ'ἀρετὴν ἅπασαν ἀναβάσεως, ἐφ' ᾧ Χριστὸς ἀνελθών, τοῖς ἀκολουθῆσαι δυνηθεῖσιν, ἵνα κατὰ τὸν αὐτὸν εἴπω Μάξιμον, ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐπιφαίνεται, ἐν ᾗ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι; Ὁρᾷς οἷον ἦν τὸ ἐκεῖ τοὺς μαθητὰς περιαστράψαν φῶς; Κατὰ τοῦτο γοῦν μεταμορφωθέντα τὸν Κύριον οἱ τῶν ἀποστόλων ἔκκριτοι θεασάμενοι «ἀπὸ τῆς σαρκὸς εἰς τὸ Πνεῦμα μετέβησαν, πρίν τὴν διὰ σαρκὸς ἀποθέσθαι ζωήν», καθάπερ αὐτὸς αὖθις λέγει, «τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἴσθησιν ἐνεργειῶν, ἣν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα ἐνήργησεν». Ὁρᾷς ὡς ἀθέατον ἦν ἐκεῖνο τὸ φῶς τῇ αἰσθήσει μὴ μετασκευασθείσῃ διὰ τοῦ Πνεύματος; Διὸ καὶ τοῖς πλησιοχώροις οὐκ ἐπεφάνη, καίτοι λάμψαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Οὕτω μὲν οὖν οὗτος.

---

[138] «el»: sfântul Maxim.
[139] «aceasta»: lumina feței Domnului pe Tavor.
[140] Adică: viziune [asupra lucrurilor].
[141] Adică *pom*.
[142] *Cuvântul 43*, 12, PG 36, 509 B.
[143] Vezi mai sus.
[144] Vezi *Ioan* 17, 5.
[145] «întru [lumina] aceasta»: prin lumina aceasta, 'din unghiul' ei; așa cum spunem: «întru lumina Ta vom vedea lumină».

– şí toate cele ce subzistă, [nu altcum decât] în înțelesul acesta a numit-o şí el[138] acolo pe aceasta[139] 'simbol' ([fapt] pentru care a şi pus, limpede, titlul de *theorie*[140] cuvintelor de acolo; după cum şi Grigorie cel de-un-nume-cu-teologia [nu altcum decât] *theorie* a numit cunoscutul lemn[141] al binelui şi răului[142]), simbol al [teologhisirii] acesteia făcându-o – [în sens] anagogic – în theoria sa; dar nu înseamnă că, din pricina aceasta, [lumina] aceea era nălucire şi simbol lipsit de subzistență/neipostatic. [Bine,] dar dumnezeiescul Maxim şi pe Moisí [îl] face simbol, şi pe Ilie, pe unul al judecății, iar pe celălalt al proniei; să însemne oare că, din pricina aceasta, nici aceia nu au stat de față cu adevărat [pe Tavor], ci [doar] s-au nălucit [în chip chipurile] simbolic? Şi cum aşa, Petru nu mai poate fi – celui ce voieşte a se da, anagogic, theoriei – simbol al credinței şi Iacov al nădejdii şi al dragostei Ioan? Şi muntele însuşi [al Tavorului nu îi mai poate fi simbol] al suişului celui [săvârşit] prin toată virtutea, [munte] pe care Hristos suindu-Se, celor ce Îl pot urma – ca să spun ca acelaşi Maxim[143] – Se arată [a fi] în chip de Dumnezeu, [chip] în care a fost mai înainte de a fi lumea[144]? Vezi ce fel de lumină era cea care acolo i-a strălucit-împrejur pe ucenici? Întru [lumina] aceasta[145], aşadar, văzându-L schimbat la față pe Domnul cei aleşi dintre apostoli, «de la trup[146] la Duh s-au mutat, mai înainte de-a lepăda viața cea prin trup», după cum tot el zice, «prin schimbarea lucrărilor simțirilor, [schimbare] pe care a lucrat-o înlăuntrul lor Duhul»[147]. Vezi că nevăzută era lumina aceea simțului [trupesc] nepreschimbat prin Duhul?; [fapt] pentru care nici nu s-a arătat celor de lângă [munte], măcar că a strălucit mai presus decât soarele. Aşa [spune], deci, acesta[148].

[146] Literal: de la carne.
[147] PG 91, 128 A.
[148] Sfântul Maxim, adică.

[23] Διονύσιος δὲ ὁ μέγας τουτὶ τὸ φῶς ἁπλοῦν φησιν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπερούσιον, τουτέστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα ὄν. Πῶς οὖν αἰσθητὸν τὸ τοιοῦτον ἢ συμβολικὸν τοιοῦτο; Μέλλων γὰρ οὗτος περὶ τοῦ φωτὸς ἱερογραφεῖν, ὡς τοῦ φωτὸς ἀσφαλὴς καὶ θεατὴς καὶ μύστης καὶ τελετής, «νῦν μέν», φησίν, «οἱ ἔνθεοι καθηγεμόνες ἡμῶν αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ καὶ τοῖς οὖσι τὰ ὑπερούσια, καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῶν μεριστῶν συμβόλων τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἀσχημάτιστον ἁπλότητα παρέδωκαν ἡμῖν· ὅταν δὲ ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ, κατὰ τὸ λόγιον, ἐσόμεθα, τῆς μὲν ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμενοι, φανοτάταις ἀστραπαῖς ἡμᾶς περιαυγαζούσης, ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Ὁρᾷς, ὅπως οὐχ ὑπὲρ αἴσθησιν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα, τοῦτό ἐστι τὸ φῶς καὶ ὡς ὑπερφυὴς ἡ θεωρία αὕτη;

[24] Νῦν μὲν γὰρ αἰσθήσει καὶ διὰ τῶν ὄντων καὶ τῶν μεριστῶν συμβόλων, τότε δὲ ὑπὲρ ταῦτα γεγονότες, τὸ ἀΐδιον φῶς ἀμέσως, μηδενὸς μεσιτεύοντος παραπετάσματος, ὀψόμεθα, ὡς καὶ ὁ τῶν τοιούτων ἱεροτελεστὴς θειότατος ἐκφαντορικῶς ἐξηγήσατο· «νῦν μὲν» γάρ, φησί, «βλέπομεν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Τὸ δὲ νῦν εἶπε τὴν δυνατὴν καὶ ἀνάλογον τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θεωρίαν δεικνύς· αὐτὸς γὰρ ταύτην ὑπεραναβάς, ὑπὲρ αἴσθησίν τε γεγονὼς καὶ νοῦν, εἶδε τὰ ἀόρατα καὶ ἤκουσε τὰ

[149] Literal: nepoticnit; negreşit.
[150] Literal: iniţiat.
[151] Adică: săvârşitor al ritualurilor de iniţiere în ea.
[152] Adică: desăvârşirea asemenea lui Hristos.
[153] Sau – după alt înţeles al termenului λῆξις – 'la moştenirea cea în-chipul-lui-Hristos (la moştenirea faptului de a fi asemenea lui Hristos) şi preafericită'.
[154] *I Timotei* 4, 17.
[155] Literal: de teofania vizibilă a Lui.
[156] *Despre dumnezeieştile numiri* 1, 4, PG 3, 592 B.
[157] «unele ca acestea»: simbolurile.
[158] *I Corinteni* 13, 12.

[23] Iar Dionisie cel mare lumina aceasta o spune [a fi] simplă, fără-de-formă, mai-presus-de-fire, mai-presus-de-ființă, adică fiind [ea] mai presus de toate cele ce sînt; cum, aşadar, [să fie] simțită [trupeşte] una ca aceasta, sau simbolică? Că urmând el a scrie [în chip] sfânt despre lumină – ca [unul ce este] al luminii [acesteia] nerătăcit[149] şí văzător şí ştiutor de taină[150] şí săvârşitor[151] – «acum», zice, «dumnezeieştii noştri călăuzitori [nu altcum decât] prin [lucruri] simțite [trupeşte] ni le-au predanisit nouă pe cele înțelese; şi prin cele ce sînt – pe cele mai presus de ființă; şi prin felurimea împărțitelor simboluri – simplitatea cea mai-presus-de-fire şi fără-de-formă; iar când nestricăcioşi şi nemuritori ne vom face şi vom ajunge la sfârşitul[152] cel în-chipul-lui-Hristos şi preafericit[153], 'totdeauna cu Domnul' – după cuvântul Scripturii – 'vom fi'[154], plini făcându-ne, prin preacuratele vederi-de-Dumnezeu, de văzuta arătare-a-dumnezeirii Lui[155], [teofanie] ce ne va lumina împrejur în sclipiri prealuminoase, ca şi pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față»[156]. Vezi că nu doar mai presus de simțire este lumina aceasta, ci şi mai presus de toate cele ce sînt, şi că mai-presus-de-fire este vederea aceasta [a ei]?

[24] Pentru că acum [o vedem] cu simțirea şi prin cele ce sînt şi [prin] simbolurile împărțite; pe când atunci, ajungând [noi] mai presus de acestea, nemijlocit vom vedea lumina cea pururea-fiitoare, nici un acoperământ nemaifiind la mijloc; după cum a tâlcuit-o şi preadumnezeiescul sfințit-săvârşitor al unora ca acestea[157], [în chip] văditor [de cele dumnezeieşti]; «că acum» zice «vedem prin oglindă şi în ghicitură; pe când atunci – față către față»[158]. Iar pe [acest] 'acum' l-a spus arătând [prin el] vederea [de Dumnezeu] cea în putința noastră şi pe măsura firii noastre; că [în ce îl priveşte pe] el, suindu-se deasupra [vederii] acesteia, ajungând mai presus de simțire şi de minte, a văzut cele de nevăzut şi a auzit cele de neauzit, luând în sine [însuşi] arvuna facerii

ἀνήκουστα, τὸν ἀῤῥαβῶνα τῆς παλιγγενεσίας ἐκείνης καὶ τῆς κατ' αὐτὴν θέας λαβὼν ἐν ἑαυτῷ, διὸ καὶ ἔλεγεν· «οἶδα» ἀκούσας καὶ ἰδών. Ἰδοὺ αἰσθήσεως ἐνέργεια ταυτὶ δοκεῖ· ἀλλ' ἐκεῖνος αὖθις εἶπεν, ὡς «οὐκ οἶδα εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα αἰσθόμενον». Ὥστε ἡ αἴσθησις αὕτη ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ νοῦν ἐστιν· ἡνίκα γὰρ ἑκάτερον τούτων ἐνεργεῖ καὶ ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεταί τε καὶ νοεῖ· διὰ τοῦτο προσέθηκεν ὅτι «ὁ Θεὸς οἶδεν», ἐπεὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ τότε ἐνεργῶν. Αὐτὸς δὲ ὑπὲρ ἄνθρωπον τῇ πρὸς Θεὸν ἑνώσει γεγονὼς διὰ τοῦ ἀοράτου ἑώρα τὰ ἀόρατα, μήτε τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν ἐκστάντα καὶ ὁρατὰ τούτῳ γεγονότα.

[25] Καὶ ὁ μέγας τοίνυν Διονύσιος οὐκ αἰσθητὴν ἔδειξε τὴν τοῦ αἰωνίου φωτὸς θέαν, ὁρατὴν εἰπὼν αὐτήν, ἐπεὶ τοῖς χριστοειδέσιν εἶπεν ὁρατήν. Εὑρήσεις δὲ αὐτὸν καὶ ἀλλαχοῦ σαφῶς ὁρατὸν λέγοντα τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν φῶς· «ἡ γὰρ τῶν νοερῶν», φησίν, «αὐθαίρετος αὐτοεξουσιότης, εἰ τοῦ μετρίως αὐτῇ δοθέντος ὁρατοῦ τοὺς ὅρους ὑπερπηδῆσαι τολμηρῶς ἐπιχειρῆσοι, τὸ μὲν φῶς ἐνεργήσει παρὰ τὰ φωτὸς οὐδὲ ἕν, αὐτὴ δὲ καὶ τοῦ μετρίου δι' ἑαυτὴν ἀποτεύξεται». Εἰ γοῦν τῶν νοερῶν ἡ θεωρία τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν οὐκ ἀποδιαστέλλεται, κἂν ὁρατή, πῶς ἡ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λήξεως ὑπὲρ αἴσθησιν οὐκ ἔσται, διότι ὁρατή; Καὶ μὴν οὐ μόνον ὑπὲρ αἴσθησιν ἡ ὁρατὴ ἐκείνη θεοφάνεια, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος διετράνωσε· «πασῶν» γάρ, φησί, «τότε τῶν κατὰ σῶμα καὶ νοῦν φυσικῶν ἐνεργειῶν τὴν ἀπόπαυσιν ἡμῖν χαριεῖσθαι τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς θεώσεως, ὥστε

[159] Sau văzului potrivit aceleia.
[160] *Despre bisericeasca ierarhie* 7, 2, PG 3, 553 D.
[161] Adică: netrupeşti.
[162] Adică: lumina nu va înceta să strălucească.
[163] Firea înţelegătoare, adică.
[164] *Op.cit*, 2, 3, PG 3, 397 D–400 A.
[165] Adică: a celor ajunşi la desăvârşirea în Hristos, asemenea cu Hristos.

aceleia din nou [a lumii] şi [arvuna] vederii potrivite aceleia[159]; tocmai de aceea a şi zis 'ştiu', întrucât [adică] a auzit şi a văzut. Iată [deci] că aceasta pare [a fi] lucrare a simțirii; dar acela a spus, iarăşi, cum [că] nu ştie dacă mintea era cea care simțea ori dacă trupul; încât simțirea aceasta e mai presus de simțire şi de minte; că atunci când fiecare dintr-acestea două lucrează, atunci simte că lucrează şi înțelege [că lucrează]; pentru aceasta a adăugat că «Dumnezeu ştie», fiindcă Dumnezeu era Cel ce lucra atunci. Iar el, ajungând mai presus de om prin unirea cea către Dumnezeu, [nu altcum decât] prin Cel nevăzut le vedea pe cele nevăzute, nu ieşind [ele] din [tărâmul lui] mai-presus-de-simțire şi făcându-se [astfel] acestuia [cu putință a fi] văzute.

[25] Aşadar nici marele Dionisie nu a arătat vederea luminii veşnice [a fi] simțită [trupeşte] prin aceea că a spus-o [a fi] văzută, de vreme ce a spus că [doar] celor în chipul lui Hristos le este [aceasta] văzută[160]. Şi îl vei afla pe el şi altundeva 'văzută' zicând limpede a fi lumina cea mai presus de simțire; «că dacă voia slobodă», zice, «a înțelegătoarelor [firi][161] s-ar apuca, cu îndrăzneală, să sară dincolo de hotarele *văzutei* [lumini] celei cu măsură date ei, lumina nu va lucra nimic altceva decât cele ale luminii[162], dar ea[163] nici de cea dată cu măsură nu va mai avea parte, [şi aceasta] din pricina ei înşişi»[164]. Dacă, deci, vederea [de Dumnezeu] a înțelegătoarelor [firi], măcar că [este] văzută, nu se desparte de [tărâmul cel] mai-presus-de-simțire, oare [vederea] cea a celor ce au ajuns la sfârşitul cel în chipul lui Hristos[165] nu va fi [şi ea] mai presus de simțire, [şi anume] pe motiv că e văzută?; cum aşa? Bine, dar nu doar mai presus de simțire este acea văzută arătare-de-Dumnezeu[166], ci şi mai presus de minte, după cum şi sfântul Maxim [ne-]a învederat; că zice: «Duhul ne va hărăzi atunci, prin îndumnezeire, încetarea

[166] Adică theofanie.

τὸν Θεὸν διά τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι». Τοῦ αὐτοῦ ἄρα φωτὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ αἴσθησις ἀντιλήψεται, ἑκάτερον μέντοι ἀναλόγως ἑαυτῷ, ἀλλ' ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ νοῦν. Καὶ ὅ φησιν ὁ μέγας Διονύσιος ὁρατὴν θεοφάνειαν ἐκεῖ καὶ ὑπὲρ νοῦν ἕνωσιν οὐ πάνυ διενηνόχασιν ἀλλήλων· ἄλλως τε καὶ ἀέρος ἐκεῖ καὶ τόπου κατὰ τοὺς θεηγόρους μὴ δεόμενοι, πῶς αἰσθητοῦ δεησόμεθα φωτός;

[26] Ἀλλ' ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Παῦλος καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ ἀόρατα τεθεαμένος ἐν ἐκστάσει τὴν οὐσίαν ἆρ' εἶδε τοῦ Θεοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι; Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ οἱ δι' ἡσυχίας κεκαθαρμένοι τῶν ἀοράτων καταξιοῦνται θεαμάτων, ἀνεπάφου μενούσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μυοῦνται καὶ διανοοῦνται περὶ τῆς θέας ἐκείνης οἱ καταξιωμένοι ταύτης καὶ οὕτω τῆς νοητῆς τοῦ Θεοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεῖ καὶ ἀΰλῳ τῷ νῷ μετέχουσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰς θεωρίας ταύτας καὶ τὰς κατ' αὐτὰς μυήσεις ἴσασι τὸ θεῖον· καὶ οὕτω τὴν ὑπὲρ νοῦν ταύτην κρεῖττον ἢ καθ' ἡμᾶς ἔχουσιν ἐπιβολήν, οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ ὁρᾶν, ὡς οἱ ἐξ ἀφαιρέσεως θεολογοῦντες, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ὁράσει τὸ ὑπὲρ ὅρασιν εἰδότες, πάσχοντες οἷον τὴν

---

[167] «fireşti»: ale firii, naturale.

[168] *Capetele teologice*, 88, PG 90, 1168A.

[169] Altfel zis: de aer şi de spaţiu.

[170] Grigorie al Nyssei, *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 104C.

[171] Sau: sînt şi iniţiaţi în.

[172] Vezi *Despre dumnezeieştile numiri* 1, 4, PG 3, 592 B. (ed. De Gruyter, p. 115).

[173] Sau: iniţierile cele săvârşite prin acestea.

[174] Vezi nota de la *Triade* 1, 3, 20.

[175] Tot acest pasaj palamit se bazează/interpretează pasajul dionisian următor (din care Palama deja a spus că [A] şi [B(2)] nu sînt foarte deosebite, şi va spune, în finalul paragrafului 26, că [B(1)] şi [B(2)] sînt foarte deosebite): «Τότε δέ, ὅταν ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν κυρίῳ κατὰ τὸ λόγιον ἐσόμεθα [A] τῆς μὲν ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις

tuturor lucrărilor fireşti[167] celor după trup şi [după] minte, ca Dumnezeu să Se arate [şi] prin suflet şi prin trup»[168]. Prin urmare [una şi] aceeaşi lumină o va lua şi mintea şi simţirea, fiecare [în chip] potrivit ei, dar [în chip] mai presus de simţire şi minte. Iar ceea ce marele Dionisie numeşte acolo 'văzută theofanie/arătare-de-Dumnezeu' şi 'unire mai-presus-de-minte' nu sînt foarte mult deosebite întreolaltă. De altfel, nemaiavând [noi] acolo trebuinţă – după [cum spun] de-Dumnezeu-grăitorii – de văzduh şi [de] loc[169], cum să mai avem trebuinţă de lumină văzută?[170]

[26] Dar Pavel, în Dumnezeu ajungând el şi pe cele nevăzute ale lui Dumnezeu întru ieşire[a din sine] văzându-le, oare fiinţa lui Dumnezeu a văzut-o?; cine ar spune aceasta?; în acelaşi chip, aşadar, şi cei curăţiţi prin isihie se învrednicesc de priveliştile cele nevăzute, neatinsă rămânând fiinţa lui Dumnezeu. Dar se şi deprind în taină [învăţătura] despre[171] vederea aceea şi cugetă [la ea] cei învredniciţi de aceasta, astfel că se împărtăşesc – cu minte nepătimitoare şi nematerial[nic]ă – [şi] de înţeleasa dare de lumină a lui Dumnezeu[172]. Dar, totodată, Dumnezeiescul [ei] îl ştiu [a fi] mai presus şi de vederile acestea şi de deprinderile în taină cele legate de acestea[173] şi au astfel [parte şi de asupră-] aruncarea[174] aceasta cea mai presus de minte, cea mai presus de noi[175], [şi anume] nu prin faptul de a nu vedea (precum cei ce teologhisesc prin negare [afereză]), ci prin vederea însăşi aflând ceea ce este mai presus de vedere, pătimind (ca să zicem aşa) negarea, nu cugetând[u-o]. Aşadar, după cum a pătimi cele dumnezeieşti şi a [le] vedea e altceva – şi

---

θεωρίαις ἀποπληρούμενοι φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἡμᾶς περιαυγαζούσης ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει, [B] (1) τῆς δὲ νοητῆς αὐτοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεῖ καὶ ἀΰλῳ τῷ νῷ μετέχοντες (2) καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως ἐν ταῖς τῶν ὑπερφανῶν ἀκτίνων ἀγνώστοις καὶ μακαρίαις ἐπιβολαῖς».

ἀφαίρεσιν, ἀλλ' οὐ διανοούμενοι. Ὡς οὖν τοῦ καταφατικῶς θεολογεῖν τὸ τὰ θεῖα πάσχειν καὶ ὁρᾶν ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν, οὕτω τοῦ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογεῖν τὸ κἀν τῇ πνευματικῇ ὁράσει διὰ τὸ τοῦ ὁρωμένου ὑπερβάλλον πάσχειν τὴν ἀφαίρεσιν ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν. Εἰ γάρ τις ἡλίου σκιὰν ἐν κατόπτρῳ καθορῴη τοῦ κατ' οὐρανὸν τούτου λαμπροτέραν, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς σκιώδους ἀστραπῆς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἡττωμένην ἔχειν, πάντως τὸ δι' ὑπεροχὴν ἀόρατον τοῦ ἀρχετύπου συνεώρακεν ἄν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀορασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁράσεως· οὕτω τοίνυν καὶ οἱ τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θέας ἀξιούμενοι, οὐκ ἐξ ἀποφάσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν πνεύματι ὁράσεως τῆς θεοποιοῦ ταύτης ἐνεργείας τὸ ὑπὲρ ὅρασιν γινώσκουσι, πόσῳ γε μᾶλλον τοῦ ταύτην ἐνεργοῦντος. Ὅσοι δ' ἂν ὑπ' ἐκείνων διδαχθεῖεν, τῆς μὲν νοητῆς φωτοδοσίας μεταλαγχάνουσι καὶ πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἀνιέναι δύνανται· τυχεῖν δὲ τῆς ὁμοίας θέας καὶ δι' αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς συνορᾶν τὸ τοῦ Θεοῦ ἀθέατον, τῶν ἀδυνάτων, εἰ μὴ καὶ τῆς ὑπερφυοῦς καὶ πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως τεύξονται.

[27] Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Στέφανος, κατὰ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθείς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδὴς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τὸ θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες». Καλῶς ἄρα καὶ πρότερον ἐλέγομεν ὅτι ἡ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Χριστοῦ θεωρηθεῖσα δόξα τοῦ Πατρὸς

[176] Pasaj uşor ilogic, fără numai dacă nu se are în vedere o oglindă concentratoare a fasciculului luminos.

[177] Probabil e vorba despre iluzia optică în care retina, arsă de intensitatea mare a luminii, nu mai este sensibilă la lumină, astfel că transmite minţii imaginea unei umbre.

e mai presus – decât a teologhisi catafatic, tot aşa şi decât a teologhisi prin negare e altceva – şi e mai presus – a pătimi negarea, la vremea vederii duhovniceşti [însăşi], din pricina însuşirii covârşitoare a ceea ce se vede/a Celui ce Se vede. Că chipul soarelui de l-ar vedea cineva în oglindă mai strălucitor decât al [soarelui] acestuia de pe cer[176], încât văzul să îi fie biruit [ca] de un fulger întunecat[177], negreşit că ar vedea totdeodată [şi] nevăzutul – datorat covârşirii [văzului] – arhetipului, dar nu prin nevedere, ci prin vedere; [tot] aşa, deci, şi cei învredniciți de acea preafericită vedere, nu prin apofază, ci prin vederea în Duhul cunosc însuşirea de [a fi] mai-presus-de-vedere a lucrării acesteia îndumnezeitoare şi – cu cât mai mult? – a Celui ce lucrează [lucrarea] aceasta. Iar [toți] câți sînt învățați de către aceia, [aceştia] se împărtăşesc [de bună seamă] de înțeleasa dare de lumină şi pot sui la teologhisirea cea prin apofază, dar a avea parte de aceeaşi vedere [cu aceia] şi, prin ea şi cu ea, a vedea totdeodată şi nevăzutul lui Dumnezeu – cu neputință este, de nu vor dobândi şi unirea cea mai-presus-de-fire şi duhovnicească şi mai-presus-de-minte.

[27] Că [tot] astfel şí Ştefan – după al Nyssei dumnezeiesc Grigorie – «nu rămânând [el] în omeneasca fire şi putere[178] vede Dumnezeiescul, ci amestecându-se cu[179] harul sfântului Duh, că – mărturisit este de Scriptură – [doar] celui asemenea sînt [cu putință a fi] văzute cele asemenea; că dacă slava Tatălui şi a Fiului s-a făcut încăpută omeneştii firi şi puteri, mincinos e cel ce neîncăpută a zis [a fi] vederea [aceasta]; dar neapărat că nici acela nu minte şi şí istoria este adevărată»[180]. Aşadar, bine ziceam şi mai înainte că a Tatălui era slava cea văzută la schimbarea-la-față a lui Hristos,

[178] Adică: în hotarele firii omeneşti.
[179] Literal: spre.
[180] *Întâiul cuvânt la Ştefan*, PG 46, 717 B.

ἦν, ἐπεὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ δόξα μία· καὶ νῦν γὰρ σαφῶς ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Στέφανος, οὐ τὸν Θεὸν ἐν δόξῃ εἶδε μόνον ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν δόξαν, δόξαν οὖσαν τοῦ Πατρός. «Ἆρ' οὖν ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τὸ κατόρθωμα; Ἆρά τινος τῶν ἀγγέλων πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολύς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἃ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος, πλήρης ὢν Πνεύματος ἁγίου, εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τὸ φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον». Εἰ δὲ ἐν φωτὶ πατρικῷ τῷ Πνεύματι φῶς ὁρῶμεν τὸν Υἱόν, ἔστιν ἄρ' ἡμῖν ἕνωσίς τις ἄμεσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μετάδοσις φωτὸς ἐκεῖθεν, μὴ διὰ μέσων μετεχομένη τῶν ἀγγέλων, εἰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπαναίνεται καὶ τὸν μέγαν Διονύσιον τοῦθ' οὕτως οἴεται διδάσκειν, μὴ τὴν δύναμιν ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἱεροφάντορος τούτου θεολογίας συνιείς.

[28] Τὴν γὰρ αἰτίαν οὗτος τῆς ἀγγελικῆς ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίας, ὁράσεις μὲν πολλὰς δι' αὐτῶν ἡμῖν ἐκφαίνεσθαί φησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς αὐτοφανεῖς ἁπάσας, οὐδὲ πᾶσαν ἕνωσιν, οὐδὲ πᾶσαν ἔλλαμψιν δι' ἐκείνων γίνεσθαί φησιν. Εἰπὼν γὰρ τὴν πολυύμνητον ἐκείνην δοξολογίαν ὑπὸ πλήθους οὐρανίου στρατιᾶς ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει τοῖς ἐπὶ γῆς παραδοθεῖσαν, καὶ ὡς ἄγγελος εὐηγγελίσατο τοῖς ποιμέσι ταύτην, ἅτε τῇ τῶν πολλῶν ἀναχωρήσει καὶ ἡσυχίᾳ κεκαθαρμένοις, τὴν περιλάμψασαν αὐτοὺς δόξαν τοῦ Θεοῦ οὐκ

[181] *Întâiul cuvânt la Ştefan*, PG 46, 716 D–717 A.

[182] «tot aşa»: ca el.

[183] Aici «îngereasca denumire» indică denumirea de *înger* (ἄγγελος), adică de *trimis*; «pricina îngereştii denumiri» înseamnă cauza pentru care netrupeştile făpturi se numesc *trimişi*.

[184] *Despre cereasca ierarhie* 4, 2, PG 3, 181 B.

că una [şi aceeaşi] e slava Tatălui şi a Fiului; că şi acum, limpede ajuns în Dumnezeu, nu doar pe Dumnezeu L-a văzut, în slavă, ci şi slava însăşi, slavă a Tatălui fiind [ea]. «Aşadar, oare a firii omeneşti era izbânda [aceasta]? Oare vreunul dintre îngeri [a fost] ridicând la acea înălțime firea omenească cea jos zăcătoare? nicidecum; că nu aşa s-a scris, cum că Ştefan mult [fiind el] întru putere ori plin făcându-se de ajutor îngeresc a văzut cele ce a văzut, ci că Ştefan, plin de Duh sfânt, a văzut slava lui Dumnezeu şi pe Unul-Născutul lui Dumnezeu; că nu e [cu putință] – după cum a zis prorocul – a fi văzută lumina de nu e privită în lumină»[181]. Iar dacă [nu altcum decât] întru lumina Părintească vedem – în Duhul – lumină pe Fiul, este pentru noi o anume unire nemijlocită cu Dumnezeu şi o hărăzire de lumină de acolo, nu împărtăşită prin îngeri mijlocitori, măcar că filosoful acesta tăgăduieşte [aceasta] şi îşi închipuie că marele Dionisie [tot] aşa[182] [ne] învață [despre lucrul] acesta, nepricepând cu acrivie înțelesul teologiei sfințitului-arătătorului acestuia [de cele dumnezeieşti].

[28] Că dezvăluind acesta pricina îngereştii denumiri[183], zice că multe vedenii ni s-au arătat nouă prin aceştia[184], dar nu zice şi că toate [vedeniile] cele de-la-sine-arătate se fac prin aceia, nici toată unirea, nici toată strălucirea. Că zicând [el] că multcântata slavoslovie aceea[185] [nu de altcineva decât] de mulțime de oştire cerească a fost predanisită celor de pe pământ la naşterea lui Hristos şi cum că înger [a fost cel ce] a vestit-o pe aceasta[186] păstorilor, ca unora curățiți prin depărtarea de cei mulți şi prin isihie/linişte, nu a spus [însă] cum că slava lui Dumnezeu – care a strălucit împrejurul lor

[185] Adică: «slavă întru cele preaînalte lui Dumnezeu şi pe pământ pace, întru oameni bună-voire» (*Luca* 2, 14).
[186] «aceasta»: naşterea lui Hristos.

εἶπε δι' ἀγγέλων γεγονέναι· ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς περιλαμφθείσης δόξης οἱ ποιμένες τοῦ σωτηρίου τὴν ἀποκάλυψιν ἐδέξαντο· φοβηθέντων δὲ αὐτῶν – καὶ γὰρ ἀήθεις ἦσαν τοιούτων θεαμάτων – ἐξήγγελλον οἱ ἄγγελοι τί βούλεται τοῦ φωτὸς ἡ παρουσία. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ, ὅτι τε καὶ ὅπως ἐν γαστρὶ ἕξει τὸν Θεὸν καὶ τέξεται σαρκὶ δι' ἀγγέλου ἐμυεῖτο, ἀλλ' οὐχὶ δι' ἀγγέλου ἡ τοῦ Θεοῦ ἕνωσις πρὸς αὐτὴν ἐγίγνετο. Σκεπτέον δὲ κἀνταῦθα ὡς οὐδ' ἐκείνη τῇ ἑνώσει ἐμυεῖτο, ἀλλὰ τοῦ ἐξαγγέλλοντος ἐδεῖτο. Καὶ τί δεῖ πλειόνων, αὐτοῦ λέγοντος ἀριδήλως ὅτι τῇ πρὸς τὸ ὕπερθεν φῶς ἑνώσει, ἥ μόνοις ἐνυπάρχει «τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν κατηξιωμένοις ἀγγέλοις, ταύτῃ καὶ οἱ θεοειδεῖς ἀγγελομιμήτως ἑνοῦνται νόες κατὰ πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπαυσιν»· καὶ αὖθις, «καθάπερ οἱ δεινοὶ περὶ τὰς ἱερὰς ἡμῶν τελετὰς τὰς αὐτοφανεῖς φασι τῶν θείων ἀποπληρώσεις τῶν δι' ἑτέρων μεθέξεων εἶναι τελεωτέρας, οὕτως οἶμαι καὶ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων τὴν ἄμεσον μετουσίαν τῶν πρώτως ἐπὶ Θεὸν ἀνατεινομένων ἐναργεστέραν εἶναι τῶν διὰ μεσότητος ἀποτελουμένων». Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἕνα τῶν πρώτων καὶ περὶ Θεὸν ἀγγέλων ὁρᾷ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τοῦτ' ἐκδιδάσκει· «Ἰεζεκιήλ δὲ καὶ πρὸς αὐτῆς φησὶ τοῦτο πανιέρως νομοθετηθῆναι τῆς τοῖς χερουβὶμ ἐπιβεβηκυίας ὑπερενδόξου θεότητος».

[29] Οὕτω μὴ μόνον ἐν ἀγγέλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμῖν, οὐχ ὅπως ἐμμέσως καὶ δι' ἑτέρων, ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτίαι τελοῦνται, οὐ διὰ τῶν πρώτων διαπορθμευτικῶς ἐπὶ τὰ δεύτερα ἰοῦσαι· ὁ γὰρ Κύριος τῶν κυρίων νόμοις

[187] A naşterii lui Hristos, adică. [188] Literal: 'a fost iniţiată'.
[189] *Despre dumnezeieştile numiri* 1, 5, PG 3, 593 B.
[190] Adică: în cele ce se săvârşesc în biserică.
[191] Adică: din nemijlocita Lui 'vecinătate'.
[192] *Despre cereasca ierarhie* 8, 2, PG 3, 240 C.
[193] Ibidem, 241 A.
[194] Literal: 'nu doar în îngeri, ci şi în noi'.

– s-a făcut prin îngeri; dar şi păstorii, iarăşi, nu prin slava ce le-a strălucit împrejur au primit descoperirea mântuielnicului [lucru săvârşit[187]]; ci înfricoşându-se ei, că nedeprinşi erau cu astfel de privelişti, îngerii [au fost cei ce] vesteau ce vrea [să însemne] venirea luminii [aceleia]. Şi fecioara-maică [tot] prin înger a fost în taină învăţată[188] că Îl va avea în pântece – şi cum [de Îl va avea] – pe Dumnezeu şi Îl va naşte cu trup, dar nu prin înger se făcea unirea lui Dumnezeu cu ea; şi se cade să luăm aminte – şi aici – cum că nici aceea nu a fost învăţată de către unire [taina zămislirii], ci [şi ea] avea nevoie de vestitor. Şi ce trebuinţă e de mai multe [vorbe], când [el] însuşi spune limpede că prin unirea cu lumina cea de sus – [unire] care «sălăşluieşte doar în îngerii învredniciţi [a ajunge] mai presus de cunoaşterea îngerească – prin aceasta, aşadar, se unesc şí mințile cele dumnezeieşti-la-chip, [unindu-se] în chip asemenea îngerilor, prin încetarea a toată lucrarea înţelegătoare»[189]; şi iarăşi: «precum cei iscusiţi în sfinţitele noastre săvârşiri[190] spun că de-la-sine-arătatele umpleri de cele dumnezeieşti sînt mai desăvârşite decât părtăşiile [mijlocite] prin alţii, [tot] aşa socotesc şi nemijlocita împărtăşire a îngereştilor cete celor [mai] întâi întinse spre Dumnezeu[191] [a fi] mai învederată este decât a [cetelor] celor desăvârşite prin mijlocirea [altora]»[192]. Iar Zaharia vede unul din îngerii cei dintâi, cei dimprejurul lui Dumnezeu, după cum şi aceasta [ne] învaţă marele Dionisie; «iar Iezechiil şi zice că lucrul acesta s-a legiuit în chip cu totul sfânt de către însăşi preaslăvita Dumnezeire, Cea suită pe heruvimi»[193].

[29] Astfel că nu doar îngerilor, ci şi nouă[194] se săvârşesc – nu doar [în chip] mijlocit şi prin alţii, ci şi – nemijlocite şi de-la-sine-arătate vederi, nu doar prin cele dintâi venite la cele de al doilea, prin trecere; că Domnul domnilor nu stă

οὐχ ὑπόκειται κτίσεως. Διὸ καὶ κατὰ τὰς ἱερὰς ἡμῶν παραδόσεις πρῶτος καὶ μόνος ὁ Γαβριὴλ μυεῖται τὸ τῆς ἀφθέγκτου κενώσεως τοῦ λόγου μυστήριον, καίτοι μὴ τῆς πρώτως καὶ ἀμέσως περὶ Θεὸν ἱδρυμένης ἀγγελικῆς τάξεως ὑπάρχων. Ἔδει δ' ἄρα καινὴν εἶναι τὴν τῆς καινῆς κτίσεως ἀρχήν. Ὁ γὰρ μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν κενώσας ἑαυτὸν τὰ πάντα ἐποίησε καινά· διὸ καὶ ἀναλαμβανόμενος εἰς οὐρανὸν τοὺς ἐν ὑποβεβηκυίᾳ τάξει καὶ μᾶλλον περικοσμίους ἀγγέλους καθά φησιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, φωτιστικοὺς καὶ τελεσιουργοὺς ποιεῖται τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας, αἴρειν πύλας αἰωνίους τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν διακελευομένους καὶ μυοῦντας, ὡς εἰσελεύσεται καὶ ἀνελεύσεται καὶ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἐπάνω καθιεῖται ὁ σάρκα περικείμενος διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον. Κύριος γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων καὶ βασιλεύς τῆς δόξης, πάντα δυνάμενος, καὶ τοὺς ἐσχάτους ποιεῖν ὑπὲρ τοὺς πρώτους ὅτε βούλοιτο. Πρὸ δὲ τῆς διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, ἐν μὲν ἀγγέλοις οὐδὲν τοιοῦτον ἐδιδάχθημεν, κἀν τοῖς προφήταις καταλλήλως, πλὴν τῶν τὴν μέλλουσαν χάριν προϋπογραφόντων, ἧς νῦν ἐπιφανείσης, οὐκ ἀνάγκη πάντα τελεῖσθαι διὰ μεσότητος. Ταῦτ' ἄρα καὶ κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «νῦν ἐγνωρίσθη ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ», καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ἡμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανῶν νῦν ἀνηγγέλη ταῦθ' ἡμῖν, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι». Μειζόνων δὲ κατὰ τοῦτο τῶν ἐλαττόνων τελουμένων διὰ τῆς χάριτος, πάλιν ἡ τῆς εὐκοσμίας τάξις ἀσφαλῶς ἅμα συντηρεῖται καὶ θαυμασίως.

---

[195] Sau 'datini'. [196] Literal: e iniţiat în.

[197] «nou să fie începutul»: începutul să stea sub semnul altor legi, noi.

[198] *Filipeni* 2, 7.

[199] Chiril al Ierusalimului, *Procatehezele* 15, PG 33, 360 A.

[200] Literal: iniţiindu-i. [201] *Efeseni* 3, 10. [202] *I Petru* 1, 12.

sub legile zidirii; [fapt] pentru care după sfintele noastre predanii[195] cel dintâi – şi singur [el] – Gavriil e adus la aflarea tainei[196] nespusei goliri a Cuvântului, măcar că nu era din cea dintâi ceată îngerească, din cea aşezată nemijlocit împrejurul lui Dumnezeu. Pentru că se cădea, aşadar, [ca] nou să fie începutul zidirii celei noi[197]. Că Cel ce până la noi pentru noi S-a golit pe Sineşi pe toate le-a făcut noi[198]; [fapt] pentru care şi înălţându-Se la cer, pe îngerii din ceata mai prejos şi mai dimprejurul lumii – după cum spune sfântul Chiril – [pe aceştia] îi face luminători şi desăvârşitori ai cetelor mai presus[199], poruncind căpeteniilor lor să ridice porţile cele veşnice şi învăţându-i[200] că va intra şi Se va sui şi va şedea peste toată stăpânia şi puterea Cela ce trup a îmbrăcat [asupra Sa] pentru negrăită iubire de oameni; pentru că este Domnul puterilor şi Împăratul slavei, [Cel] puternic a face toate, [chiar] şi pe cei de pe urmă mai presus de cei dintâi, [atunci] când voieşte. Iar înainte de arătarea prin trup a lui Dumnezeu, nimic de felul acesta nu am învăţat [să se fi întâmplat] îngerilor, nici profeţilor (în chip potrivit [acestora]), fără numai [în cazul] celor ce preînsemnau harul ce avea să vină, [har] care acum arătându-se, nu mai e nevoie ca toate să se săvârşească prin mijlocire. Tot aşa şi după marele Pavel 'acum s-a făcut cunoscută începătoriilor şi stăpâniilor prin Biserică înţelepciunea cea mult-felurită a Dumnezeu'[201], şi după vârhovnicul horei apostolilor, [adică după] Petru, 'prin cei ce v-au binevestit vouă în Duhul sfânt Cel trimis din ceruri vi s-au vestit vouă acum acestea, [lucruri] spre care îngerii poftesc a se apleca'[202]. Mai presus – în privinţa aceasta – făcându-se prin har cei [ce erau] mai prejos, iarăşi rânduiala bunei-întocmiri se ţine [în chip] negreşit şi, totodată, minunat.

[30] Ὁ δὲ τὴν ἀγγελικὴν ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίαν κάλλιστα καὶ ὡς οὐκ ἂν εἴη βέλτιον ἐξηγήσατο καὶ διετράνωσε καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς, τίνος ἕνεκεν οὗτοι καὶ παρήχθησαν καὶ ἐκλήθησαν οὕτω τὴν ἀρχήν. Ὅτι δὲ ὁ τὸ μυστήριον ἀμέσως τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ λόγου πιστευθείς, εἰ καὶ ἀρχιστράτηγος ἦν, ἀλλ' οὐ τῶν περὶ Θεὸν ἀμέσως ἱδρυμένων ἦν, εὕροις ἂν τοῖς θείοις προφήταις ἐκπεφασμένον· καὶ γὰρ παρ' ἄλλου του τῶν ἀξιώματι διαφερόντων ἀρχικῶς οὗτος ἔστιν οὗ καλεῖται καὶ προστακτικῶς ἀκούει· «συνέτισον ἐκεῖνον τὴν ὅρασιν». Ἐπιστῆσαι δὲ κἀν τούτῳ χρή, ὡς οὐ «μετάδος» εἶπεν «ἐκείνῳ τὴν ὅρασιν», ἀλλὰ «συνέτισον»· τὴν μὲν γὰρ τῆς γνώσεως χάριν διὰ μέσων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τελουμένην ἴδοις ἄν, τῶν δὲ θεοφανειῶν αὐτοφανεῖς εἰσιν αἱ πλείους. Διὸ καὶ ἐπὶ Μωϋσέως τὴν μὲν νομικὴν ὑποτύπωσιν δι' ἀγγέλων ἡ θεολογία φησὶ δεδόσθαι, τὴν δ' ὅρασιν ἐκείνην καὶ θεοπτίαν οὔ, ἀλλὰ τῆς ὁράσεως τὴν μύησιν. Μυστικαὶ δ' ὁράσεις διαφόρων γίνονται πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν προσύλων, ἀΰλων, προβεβηκότων, ὑποβεβηκότων, καὶ ἄλλοτε ἄλλως, καὶ διαφόρως τούτων ἕκαστον ἀποκαλύπτονται τῇ δυνάμει τῶν ὁρώντων ἀναλόγως καὶ τοῖς οἰκονομουμένοις καταλλήλως πράγμασι. Καὶ αὐτοῦ δὲ ἡ τοῦ πάντων ἐπέκεινα ἐμφάνεια κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἢ ἀλλοθί που τοῖς μύσταις ἢ τοῖς προφήταις, ὡς ὁ μέγας Διονύσιός φησιν, ἐπέλαμψε, κἂν ὁ τυφλὸν ἑαυτὸν καλέσας οὗτος καὶ φερωνύμως ἀδιακρίτως πᾶσιν ἐπιβάλλων, μᾶλλον δὲ

[203] Literal: arhistrateg, 'prim-general'. [204] Adică: zidiți, întemeiați.
[205] *Daniil* 8, 16; vezi și Dionisie Areopagitul, *Despre cereasca ierarhie* 4, 12, PG 3, 180 B.
[206] Așadar: nu Gavriil îi 'dă' omului aceluia (lui Daniil, adică) vedenia, ci acela o are oarecum nemijlocit de la Dumnezeu.
[207] Literal: săvârșit. [208] Adică: dumnezeieștile cuvinte, Scriptura.
[209] Literal: inițierea în vedenie.
[210] Adică: lucrurilor care fac subiectul respectivei iconomii dumnezeiești.

[30] Iar cel ce dezvăluie îngereasca denumire a tâlcuit – minunat şi cum nu se poate mai bine – şi a lămurit şi ne-a învățat pentru care pricină aceştia au şi fost aduşi întru început [la ființă] şi au fost numiți aşa. Iar [faptul] că cel căruia i-a fost încredințată nemijlocit taina pogorârii la noi a Cuvântului, măcar că era mai-mare-voievod[203], [dar] nu era dintre cei aşezați[204] nemijlocit împrejurul lui Dumnezeu – îl poți afla spus de dumnezeieştii proroci; pentru că acesta este chemat la ordin de un altul, de alt rang, şi aude poruncindu-i-se «tâlcuieşte aceluia vedenia»[205]; şi trebuie să adăugăm aici că nu i-a zis «dă-i», ci «tâlcuieşte-i»[206]; că darul cunoaşterii îl vei vedea cel mai adesea dat[207] prin mijlocitori, pe când dintre theofanii [adică dintre dumnezeieştile-arătări] cele mai multe sînt de-la-sine-arătate; [fapt] pentru care şi în [privința lui] Moisí teologia[208] [ne] zice că întipărirea legii [nu altcum decât] prin îngeri s-a dat, nu însă şi vedenia aceea şi vederea [de Dumnezeu], ci tâlcuirea vedeniei[209]. Iar vedenii de taină se fac în privința a felurite lucruri – a celor ce sînt, a celor ce vor fi, a celor simțite [trupeşte], a celor înțelese [şi netrupeşti], a celor nemateriale, a celor mai presus, a celor mai prejos şi alteori a altora – şi fiecare din acestea se descoperă deosebit şi pe măsura puterii celor ce văd şi potrivit lucrurilor iconomisite[210]. Şi arătarea a Însuşi Celui dincolo de toate din alte şi alte pricini şi [prin alte şi alte] puteri a strălucit – în sfintele lăcaşuri ori altundeva – ştiutorilor Lui de taină[211] sau prorocilor, după cum spune marele Dionisie;[212] măcar că acesta, cel ce [el singur] orb s-a numit pe sine însuşi şi care, după cum îi spune şi numele, orbeşte[213] asupra tuturor s-a aruncat – sau, mai degrabă, [care] nu

[211] Literal: inițiaților.
[212] *Despre dumnezeieştile numiri*, 1, 8, PG 3, 597A.
[213] Literal: fără [de]osebire; adică: nedistingând [nimic].

μηδ' ἐπιβάλλων ὅλως, ἀξιοῖ τοὺς τὸ αἰώνιον φῶς ἐφ' ὅσον εἰκὸς πρεσβεύοντας ἡμᾶς καὶ τὰ φανέντα ἅρματα καὶ τοὺς τροχοὺς καὶ τὰ ξίφη καὶ ἄλλα δή τινα τοιαῦτα τῷ φωτὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁμότιμα ἡγεῖσθαι· καὶ οὐδ' ἐκεῖνο παρὰ τῆς θεολογίας ἤκουσεν, ὡς «ἀντὶ πάντων τόθ' ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις», ἵν' ἐντεῦθεν γοῦν Θεοῦ εἶναι τὸ φῶς τουτὶ πιστεύσῃ.

[31] Καίτοι τὸν Θεὸν οὐδείς εἶδεν, οὐδὲ ὄψεται, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' ἢ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος αἰσθητῶς ἢ νοητῶς ὁρῶν. Ὁ δὲ Πνεῦμα γεγονὼς καὶ ἐν Πνεύματι ὁρῶν, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον θεάσεται, κατὰ τοὺς τῶν θεολόγων λόγους; Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐν Πνεύματι ὁράσεως τὸ ὑπερανιδρυμένον θεῖον φῶς κρύφιον παντάπασιν ἔτι μάλιστα δηλοῦται. Τίς γὰρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναιτ' ἂν πᾶσαν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ πᾶν κατίδοι τοῦ Θεοῦ; Καὶ τί λέγω τὴν κρυφιότητα ἐκείνην; Αὐτὴ ἡ ἀγλαΐα τοῦ φωτὸς ἐκείνου, ἥ παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τὴν θέαν τοῦ ὁρῶντος, αὔξουσα διὰ τῆς ἑνώσεως τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα καὶ χωρητικώτερον ἀεὶ ἑαυτῆς ἐργαζομένη, οὐδέποτε λήξει διὰ τοῦ παντὸς αἰῶνος φανοτέραις ἀκτῖσι περιαυγάζουσα αὐτὸ καὶ κρυφιωτέρας ἐς τὸ διηνεκὲς αἴγλης ἐμπιπλῶσα καὶ ἀναφαίνουσα δι' ἑαυτῆς,

---

[214] După ce prima oară a fost folosit în sens propriu, negativ, se pare că a doua oară, dimpotrivă, verbul e folosit în sens dionisian (vezi, în urmă, *Triade* 1, 3, 20).
[215] *IV Împărați* 2, 11 şi 6, 17.
[216] *Iezechiil* 1, 15 şi 10, 9.
[217] Grigorie al Nyssei, *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 104B
[218] *Ioan* 1, 17.
[219] Adică: prin vederea ce stă în puterea minții.
[220] Clement Alexandrinul, *Stromate*, 5, 1, ΒΕΠΕΣ 8, p. 116. Grigorie al Nyssei, *Întâiul cuvânt la Ştefan*, PG 46, 717A. Vasilie cel Mare, *La Psalmul 48*, 8, PG 29, 449C.
[221] Literal: totul.

s-a aruncat nicidecum[214] – ne pretinde nouă, de vreme ce cinstim lumina cea veşnică, [ca] şí arătatele care [de luptă][215] şi roţile[216] şi săbiile şi altele [câte mai sînt] de felul acesta să le socotim deopotrivă în cinste cu lumina veacului ce va să fie; că nu a auzit zicându-se de către teologie nici măcar aceea că «în loc de toate ni se va face atunci nouă dumnezeiasca fire»[217], ca să creadă, de aici, că [nu a altuia decât] a lui Dumnezeu este lumina aceasta.

[31] Măcar că [s-a zis] că «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut»[218] – nici [nu] Îl va vedea – «vreodată», nici om [aşadar], nici înger, dar [trebuie să ştim că aceasta s-a zis despre îngerul şi omul] care priveşte ca înger şi ca om, [adică în chip] simţit ori [în chip] înţeles[219]. Că cel ce s-a făcut duh şi [de acum nu altcum decât] în Duhul priveşte, cum nu va vedea – devenit asemenea [Lui] – ceea ce [îi] este [de acum] asemenea, după cum spun cuvintele de-Dumnezeu-cuvântătorilor[220]? Şi nu numai [atât], ci prin aceeaşi vedere în Duhul lumina cea mai-presus-[de-toate]-aşezată se mai arată [a fi] şi cu totul ascunsă; că ce [lucru] din cele zidite ar putea încăpea [în sine] toată nesfârşit-[de]-puternica putere a Duhului, ca să vadă, prin aceasta, toate ale lui Dumnezeu[221]? Şi ce zic [eu de] ascunzimea aceea? [Că] această strălucire a luminii aceleia, [strălucire] care, în chip ce scapă socotinţei, ca [pe o] materie are vederea celui ce vede[222], mărind prin unire ochiul acela duhovnicesc şi făcându-l pururea [tot] mai încăpător al ei [însăşi], nicicând nu va înceta [de] a-l lumina – în tot veacul – cu raze [tot] mai strălucitoare şi a-l umple la nesfârşit de o lucire [tot] mai ascunsă şi a-i arăta prin sine [însăşi] cele nicicând până atunci [văzute]; astfel că de-Dumnezeu-cuvântătorii şí [despre] această lumină spun

[222] Înţelesul lui 'materie' este ca în expresii de tipul 'vreascurile sînt materia care hrăneşte focul'.

ἃ μηδέπω πρότερον. Ὅθεν καὶ τοῦτ' ἄπειρον οἱ θεολόγοι λέγουσι τὸ φῶς, δι' οὗ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης γνωστικῆς δυνάμεως, ἐν δυνάμει Πνεύματος, ὁρατὸς γίνεται τοῖς ἁγίοις ὁ Θεός, ὡς Θεὸς θεοῖς ἑνούμενός τε καὶ ὁρώμενος· τῇ γὰρ μεθέξει τοῦ κρείττονος ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασκευασθέντες καὶ προφητικῶς εἰπεῖν ἀλλάξαντες ἰσχύν, πᾶσαν ἀποπαύσουσιν ἐνέργειαν ψυχῆς καὶ σώματος, ὥστε μόνον αὐτὸ δι' αὐτῶν φαίνεσθαι καὶ ὑπ' αὐτῶν ὁρᾶσθαι, τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης νικηθέντων, «ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον. Υἱοὶ γὰρ Θεοῦ ἐσόμεθα τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες καὶ ὡς ἄγγελοι Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, οἳ διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον.

[32] Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνταῦθα μὲν εἰπὼν τῆς ὁρατῆς θεοφανείας ἀποπληροῦσθαι τοὺς τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαρίας ἐφικομένους λήξεως, ἐπήγαγε μετ' ὀλίγον, «ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων»· προϊὼν δὲ καὶ τῶν ἀγγελικῶν πρὸς Θεὸν ἑνώσεων μνημονεύσας, τῶν μόνοις ἐνυπαρχουσῶν τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν ἠξιωμένοις

---

[223] *Isaia* 40, 31.

[224] Semnalăm că textul grecesc propus de profesorul Hristou are în acest punct un mare neajuns, întrucât conceptele de *ἐπιβολή* şi *παραδοχή* apar aici ca sinonime ale conceptului de *γνῶσις*, ceea ce este cu siguranţă greşit, atât din perspectiva textului însuşi al sfântului Dionisie, cât şi din cea a sfântului Grigorie Palama. Pentru amândoi sfinţii, *ἐπιβολή* şi *παραδοχή* sînt sinonimele lui *ἕνωσις* şi sînt cu totul mai presus de *γνῶσις*, fiind săvârşite prin simţirea minţii, nicidecum nu prin puterea ei cugetătoare. Sfântul Dionisie zice: «dar şi unirile sfintelor puteri – cele în chip cuvenit îngerilor, [uniri] pe care fie *aruncări*[*-asupră*] trebuie să le numim, fie *primiri* ale bunătăţii celei preanecunoscute şi preastrălucitoare – negrăite sînt, şi *necunoscute*, şi sînt doar înlăuntrul îngerilor ce mai presus de cunoaşterea îngerească s-au învrednicit de ele; prin [unirile] acestea, în chip asemenea îngerilor, unindu-se – pe cât cu putinţă – şi minţile [omeneşti] cele [ajunse] în-chipul-lui-Dumnezeu, fiindcă [nu altcum decât] prin încetarea a toată lucrarea înţelegătoare se face unirea aceasta a îndumnezeitelor minţi cu lumina cea mai presus [de toate], o laudă pe [lumina] aceasta – în chipul cel mai propriu-zis – prin negarea [afereza] tuturor celor ce sînt, [doar] lucrul acesta [în

[că e] nesfârşită, [lumină] prin care, odată cu încetarea a toată puterea cunoscătoare [a sufletului], întru puterea Duhului, văzut Se face sfinţilor Dumnezeu, ca [un] Dumnezeu cu [alţi] dumnezei unindu-Se şi văzându-Se [de aceştia]; că prefăcându-se, prin împărtăşirea de ce este mai bun, întru ce este mai bun şi – proroceşte vorbind – 'schimbându-şi tăria'[223], îşi opresc toată lucrarea sufletului şi trupului, ca numai [strălucirea] aceasta să strălucească printr-înşii şi să se vadă de către dânşii, biruite fiind fireştile însuşiri de către măsura covârşitoare a slavei, «ca să fie Dumnezeu totul în toate», după [cum spune] Apostolul; că fii ai lui Dumnezeu vom fi, fii ai învierii fiind [noi] şi [fiind] ca îngerii lui Dumnezeu în cer, care pururea văd faţa Tatălui nostru Celui din ceruri, după cuvântul Domnului.

[32] Fapt pentru care şi marele Dionisie, zicând aici că cei ajunşi la fericitul sfârşit, la cel în chipul lui Hristos, se umplu de văzuta theofanie [adică arătare a lui Dumnezeu], a adăugat, puţin mai departe, [că] «prin mai-dumnezeiasca imitare a minţilor cereşti»; şi mergând [el] mai departe şi pomenind [de] unirile îngereşti cu Dumnezeu, [uniri] ce sînt doar înlăuntrul îngerilor ce mai presus de cunoaşterea îngerească s-au învrednicit de ele, adică [doar înlăuntrul] celor buni, aruncări[-asupră] fiind [ele] sau primiri[224] ale bunătăţii celei preastrălucitoare,

---

chip] adevărat şi mai-presus-de-fire luminându-şi-l din preafericita unire cu [lumina] aceasta: [şi anume] că [ea] este pricina tuturór celor ce sînt, dar nici una [dintre acestea], ca [una ce este] deoparte de toate, [în chip] mai-presus-de-fiinţă» (*Despre dumnezeieştile numiri* 1, 5, De Gruyter, p. 116-117). La rândul său, sfântul Grigorie tocmai a spus că «simţirea înţelegătoare [...] o vom numi – ca marele Dionisie – *unire*, şi *nu cunoaştere*; că zice: 'trebuie ştiut că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înţelege*, prin care le vede pe cele înţelegătoare, şi, pe de altă parte, *unirea* covârşitoare a firii minţii, prin care se atinge de cele de dincolo de ea'; şi iarăşi: 'de prisos sînt – dimpreună cu simţirile – [...] şí puterile înţelegătoare, atunci când sufletul, făcându-se în chipul lui Dumnezeu, *prin unire necunoscută* se aruncă asupra razelor luminii neapropiate *prin aruncările cele fără-de-ochi*'» (vezi, mai sus, *Triade* 1, 3, 20). Încât credem că, în acest punct, în loc de '*ἐπιβολὴν οὖσαν ἢ παραδοχήν*', textul *Triadei* ar trebui să fie '*ἐπιβολῶν οὐσῶν ἢ παραδοχῶν*'.

αὐτῶν ἀγγέλοις, δηλαδὴ τοῖς ἁγαθοῖς, [ἐπιβολὴν οὖσαν ἢ παραδοχὴν] ἐπιβολῶν οὐσῶν ἢ παραδοχῶν τῆς ὑπερφανοῦς ἁγαθότητος, ἐπιφέρει λέγων· «καὶ τοὺς θεοειδεῖς τῶν ἀνθρώπων πάντως γενομένους νόας, ἀγγελομιμήτως ἑνοῦσθαι τούτῳ τῷ φωτὶ καὶ ὑμνεῖν μὲν αὐτὸ διὰ τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως», μαθεῖν δὲ οὐκ ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸ φῶς ἑνώσεως ὅτι «πάντων ἐστίν ὑπερουσίως ἐξῃρημένον». Τῷ ἐξῃρημένῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ὄντων ἑνούμενοι φωτί, τοῦτ' αὐτὸ μανθάνουσιν ὅτι τῶν κτιστῶν ἐστιν ἐξῃρημένον, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐξαιρέσεως αὐτοὶ τὴν ἕνωσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἑνώσεως μανθάνοντες τὴν ἀφαίρεσιν, ὥστε καὶ ἡ ἕνωσις αὕτη τῶν κτιστῶν ἐστιν ἐξῃρημένη καὶ μὴ ὂν καθ' ὑπεροχήν ἐστιν· ὃ γὰρ οὐ χορητόν ἐστιν ἀγγέλοις, εἰ μὴ ὡς κατηξιωμένοις τῆς ὑπὲρ ἀγγέλους γνώσεως, νοερᾷ τινι δυνάμει χωρητὸν εἶναι ἢ κτητὸν ἀδύνατον, ὡς καὶ ταύτην ὑπεραῖρον.

[33] Τὸ δὲ καὶ ταύτην πᾶσαν ὑπερβεβηκός, ὡς μὴ χωρεῖσθαι πεφυκός, ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντ' ἔστι, καὶ ὑπὲρ γνῶσιν ἄρα πᾶσαν ἡ τοιαύτη ἕνωσις, εἰ καὶ 'γνῶσις' μεταφορικῶς καλεῖται· οὐδὲ νοητόν ἐστιν οὐκοῦν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεται· τὸ γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν πῶς ἂν εἴη νοητόν; Κληθείη γοῦν τοῦτο καὶ ἄγνοια καθ' ὑπεροχήν, καὶ μᾶλλον ἡ γνῶσις. Οὐ μέρος τοιγαροῦν γνώσεως οὐδ' εἶδος ἔσται, καθάπερ οὐδὲ τὸ ὑπερούσιον οὐσίας εἶδος· οὐδὲ γοῦν ἐμπεριληφθείη ἂν ὑπ'τῆς καθόλου γνώσεως, οὐδ' ἡ καθόλου γνῶσις διαιρουμένη καὶ ταύτην ὑπ' αὐτὴν ἂν σχοίη· σχοίη γὰρ ἂν μᾶλλον ἡ ἄγνοια ταύτην ὑπ' αὐτήν, ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη· καθ'

[225] Vezi *Despre dumnezeieștile numiri* 1, 5, PG 3, 593. Ed. De Gruyter, p. 116-117 (citatul propriu-zis vezi-l în nota de mai sus).
[226] Adică: facultăți.

adaugă zicând [că] şi minţile oamenilor, cele ajunse cu totul în-chipul-lui-Dumnezeu, se unesc, în chip asemenea îngerilor, cu lumina aceasta şi [că] o laudă – e adevărat – prin negarea [sau afereza] tuturor [celor ce sînt], dar [că] nu prin negare [sau afereză], ci prin unirea cu lumina învaţă că [aceea] este deoparte de toate, [în chip] mai-presus-de-fiinţă[225]. Uniţi aşadar cu lumina aceasta cea deoparte de toate cele ce sînt, [se] învaţă [ei] lucrul acesta, [şi anume] că [lumina aceasta] e dincolo de zidiri, nu de la [mintala] afereză [sau înlăturare] având ei unirea, ci de către unire învăţându[-se] afereza, încât şi unirea aceasta [însăşi] e dincolo de toate zidirile şi [este] – prin covârşire [zic] – [ceea] ce nu este; că ceea ce nu e încăput îngerilor (fără numai de se învrednicesc de cunoaşterea cea mai presus de îngeri), cu neputinţă este a fi încăput – ori dobândit – vreunei puteri[226] înţelegătoare, că şi de aceasta e dincolo.

[33] Iar ceea ce întrece toată această [putere zidită] – dat fiindu-i a fi [de] neîncăput – mai presus este de toate cele ce sînt; aşa că mai presus de cunoaştere este o unire ca aceasta, măcar că se numeşte – metaforic – 'cunoaştere'; aşadar, nici [ceva] înţeles [nu] este [aceasta], măcar că i se spune aşa; căci cum să fie înţeles ceea ce este mai presus de toată mintea?; s-ar numi, dar, aceasta – prin covârşire – şi *necunoaştere*, şi [chiar] mai degrabă decât *cunoaştere*; nu este, prin urmare, parte a cunoaşterii, nici specie a ei, după cum nici ceea ce este mai presus-de-fiinţă nu este specie a fiinţei; nici [nu] se poate, aşadar, cuprinde în cunoaşterea [proprie domeniului] universalului, nici cunoaşterea [proprie domeniului] universalului, împărţită [pe domenii], nu o poate avea pe aceasta sub ea; ar avea-o mai degrabă sub ea necunoaşterea, dar nici aceea [nu o poate, de fapt, avea]; că prin covârşire [zicem că] este şi *necunoaştere*, limpede deci că [e] mai presus şi de necunoaştere. Aşadar unirea aceasta este [ceva] singular [adică un monadic] şi orice denumire i-ar da cineva

ὑπεροχὴν γὰρ καὶ ἄγνοιά ἐστι, δηλονότι καὶ ὑπὲρ ἄγνοιαν. Μοναδικὸν ἄρ' ἡ ἕνωσίς ἐστιν αὕτη, καὶ ἣν ἂν ἐπωνυμίαν εἴποι τις αὐτῆς, εἴθ' ἕνωσιν εἴθ' ὅρασιν, εἴτ' αἴσθησιν εἴτε γνῶσιν εἴτε νόησιν εἴτ' ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως ταῦτ' οὐκ ἔστιν, ἢ μόνῃ κυρίως ταῦτα πρόσεστιν αὐτῇ.

[34] Σαφὴς οὐκοῦν ἄγνοια οἱ *Περὶ γνώσεως* τοῦ φιλοσόφου λόγοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖ μέρος αὐτὴν καὶ εἶδος εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπεὶ γνῶσις ὀνομάζεται, καὶ συγκρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καὶ οὐ συνεώρακεν, ὡς εἴπερ ἕξει γένος τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπωνυμίαν, σχήσει καὶ τὴν ἄγνοιαν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο λέγεται καὶ μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν ἔσται τὸ αὐτὸ ὑπὸ τἀναντία γένη, καὶ τὸ ὑπερέχον ὑποκείμενον, καὶ συντεταγμένον τῇ πληθύϊ τὸ μοναδικὸν καὶ πάσης πληθύος ὑπερεξῃρημένον. Τὸ δὲ μεῖζον εἰς ἀνοίας λόγον, ὡς οὐχ ἁπλῶς τὴν ἕνωσιν εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενόν φησιν, ἀλλ' ὅ φησιν αὐτὸς ἐκεῖ ὑπὲρ γνῶσιν, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὡς εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον αὐτῇ χεῖρον εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸ μόνον ὑπερούσιον, ἐπείπερ οὐσία ὑπερούσιός ἐστί τε καὶ ὀνομάζεται, μέρος καὶ εἶδος καὶ ὑποκείμενον οὐσίας λέγων διὰ τὴν ὁμωνυμίαν, εἶτα συγκρίνειν ἐτόλμα τοῦτο πρὸς τὸ καθόλου γένος τῆς οὐσίας. Καὶ μὴν ἴστω ὁ μιγνύς τὰ ἄμικτα καὶ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν τῇ γνώσει συντάττων καὶ ὑπὸ γνῶσιν λέγων τὸ ὑπὲρ ἔννοιαν, ὡς

[227] Despre conceptele de universal şi singular vezi, de pildă, *Epistola I^a către Achindin* 9, Palama II, GA, p. 79-85.

[228] Adică: va ţine de genuri opuse.

[229] «al ei»: al cunoaşterii proprii domeniului universaliilor.

[230] Întrucât *unirea* – mai presus de minte – *cu Dumnezeu* nu altcum decât prin omonimie poate fi numită 'cunoaştere' (subînţelegându-se, adică, faptul că e vorba de o *cunoaştere mai-presus-de-cunoaştere*), Varlaam, numind-o astfel, acestei 'cunoaşteri' (subînţeleasă a fi – deja – mai-presus-de-cunoaştere) el îi adăuga, iarăşi, superfluu, atributul de 'mai-presus-de-cunoaştere', 'comparând' apoi aceste părute două lucruri.

acesteia – fie *unire*, fie *vedere*, fie *simţire*, fie *cunoaştere*, fie *înţelegere*, fie *strălucire* – [trebuie] ori [să socotim că unirea] aceasta nu este propriu zis [ceea ce numeşte denumirea] aceasta, ori [să socotim că] doar [unirii] acesteia i se potrivesc propriu-zis [însuşirile arătate de denumirile] acestea[227].

[34] Prin urmare [nimic altceva decât] curată necunoaştere [adică ignoranţă] [sînt] cuvintele *Despre cunoaştere* ale filozofului; pentru că zice acolo că [unirea] aceasta este parte şi specie a cunoaşterii [proprii domeniului] universaliilor, de vreme ce e numită [acolo] 'cunoaştere', şi o compară pe aceasta cu aceea şi nu a băgat de seamă că de-ar avea – după denumirea [ei] – [drept] gen cunoaşterea, atunci ar avea [totodată drept gen] şi necunoaşterea, de vreme ce şí aşa i se spune, ba [chiar] mai mult aşa [i se spune]. Prin urmare va fi [unul şi] acelaşi [lucru] sub genuri contrare[228], şi superiorul [va fi] subordonat, şi încadrat mulţimii [va fi ceea ce este] singular [sau monadic] şi mai presus de toată mulţimea. [Şí] mai nesăbuit este, însă, [aceea] că nu spune doar că unirea [aceasta] este specie şi parte şi subiect [şi atât], ci, ceea ce el spune acolo [că este] mai presus de cunoaştere, [unul şi] acelaşi lucru [îl] spune că – fiind [el] şi specie şi parte şi subiect al ei[229] – este mai prejos de cunoaşterea [proprie] universaliilor; ca şi cum fiinţa, ceea ce este (singur aceea) mai presus de fiinţă, întrucât este – şi se şi numeşte – *'fiinţă* mai-presus-de-fiinţă', parte şi specie şi subiect al fiinţei zicând [a fi aceea] din pricina omonimiei, cineva ar cuteza apoi să o compare pe aceasta cu genul universal al substanţei. Cunoască, dar, cel ce amestecă cele de neamestecat şi pune ceea ce este mai presus de cunoaştere pe acelaşi plan cu cunoaşterea şi zice [că] sub cunoaştere [este] ceea ce e mai presus de înţelegere, cum [că] a făcut cunoaşterea a fi subiect al comparaţiei [cu sine însăşi] (la sine [însuşi] adăugat [fiind] acest 'mai presus de cunoaştere'[230]), încât [lucrul] acesta – unul

καὶ τὸ συγκρίσεως γοῦν σχῆμα δέξασθαι τὴν γνῶσιν πρὸς αὐτὸ αὐτὸ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν προστεθὲν ἐποίησεν, ὥστε αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ ἓν ὂν ἀφρόνως παραβάλλεται. Ἔτι, εἰ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἡ ὑπὲρ γνῶσιν γνῶσις τῆς καθόλου γνώσεως εἶδος, οἱ δέκα γένη τῶν ὄντων λέγοντες ἠπάτηνται· καὶ γὰρ ἓν ἁπάντων γένος, τὸ ὄν, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ὢν εἷς ὑπ' αὐτό, καὶ τὸ ὂν τοῦ ἑνὸς τούτου κρεῖττον, καὶ συνημμένα τούτῳ τῷ ἑνὶ τὰ ἄλλα ὂν ἕτερον ποιοῦσι κρεῖττον τοῦ ἑνός. Ἔτι, ἐπεὶ καὶ ἀφή ἐστιν ὑπὲρ ἀφὴν καὶ ὅρασις ὑπὲρ ὅρασιν καὶ ἁπλῶς αἴσθησις ὑπὲρ αἴσθησιν – λέγεται γὰρ καὶ ταῦτα ὁμωνύμως ἡ νόησις – εἰ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν αἰσθήσεως εἶδος, κρεῖττον ἔσται ἡ αἴσθησις τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ ἐφ' ἑκάστου τῶν λοιπῶν ὡσαύτως.

[35] Ἀλλ' ἐπανίωμεν· τί οὖν ἡ μηδὲν τῶν ὄντων καθ' ὑπεροχὴν ἕνωσις ἐκείνη; Ἆρ' ἡ κατὰ ἀπόφασίν ἐστι θεολογία; Καὶ μὴν ἕνωσις ἐκείνη ἀλλ' οὐκ ἀφαίρεσίς ἐστιν. Ἔτι οὐδ' ἐκστάσεως κατ' αὐτὴν οὐδ' ἡμεῖς δεόμεθα, ἐπὶ δὲ τῆς ἑνώσεως ἐκείνης καὶ οἱ ἄγγελοι· καὶ πρὸς τούτοις, ὁ μὲν μὴ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν οὐδ' εὐσεβής, τῆς δ' ἑνώσεως ἐκείνης τῶν εὐσεβῶν μόνοι οἱ θεοειδεῖς τυγχάνουσιν. Ἔτι ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖται παρ' ἡμῶν καὶ λέγεται, ἐκείνην δ' ἄῤῥητον καὶ ἀπερινόητον καὶ αὐτοῖς τοῖς ὁρῶσιν ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος. Ἔτι τὸ μὲν κατ' ἐκείνην τὴν θεολογίαν φῶς γνῶσίς τίς ἐστι καὶ λόγος, τὸ δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην φῶς ἐνυποστάτως θεωρεῖται, νοερῶς τε ἐνεργοῦν καὶ πνευματικῶς ἀποῤῥήτως τῷ θεουμένῳ

[231] Porfirie, *Isagoga*, IV, 71. Aristotel, *Categoriile*, 4, 1b.
[232] Probabil că e vorba de cele ce sînt, care sînt unite Unului Celui mai-presus-de-ființă întrucât de la El își iau faptul de a fi.
[233] Adică: prin apofază.
[234] *Despre dumnezeieștile numiri*, 1, 5, PG 3, 593BC.

fiind [el] – îl pune alături [în balanță] cu sine însuşi, nechibzuit. Mai mult, dacă [nu altcum decât] prin omonimie [numita] *'cunoaştere* mai-presus-de-cunoaştere' este specie a cunoaşterii [proprii domeniului] universaliilor, [atunci] s-au înşelat cei ce vorbesc de zece genuri ale celor ce sînt[231]; că unul [va fi] genul a toate, [şi anume] ființa [sau faptul de-a fi], iar Cel ce este Unul [şi este] mai presus de toate [va fi atunci] supus [genului] acestuia, iar ființa va fi mai presus decât Unul acesta, iar celelalte [existențe] unite Unului acestuia[232] alcătuiesc un alt [fapt de] a fi, superior Unului. Mai mult, întrucât există şi [o] pipăire [ce lucrează] mai-presus-de-pipăire şi vedere mai-presus-de-vedere şi, într-un cuvânt, simțire mai-presus-de-simțire – că şi [lucrurile] acestea se spune, [în chip] omonimic, a fi înțelegerea – dacă ceea ce este mai-presus-de-simțire este specie a simțirii, [atunci] simțirea va fi mai presus de ceea ce este mai-presus-de-simțire; şi tot aşa în toate celelalte cazuri.

[35] Să ne întoarcem, însă. Ce este, aşadar, acea unire, care nu este – prin covârşire [zicem aceasta] – nimic din cele ce sînt? Oare este teologie după apofază[233]? [Bine,] dar aceea e unire, şi nu afereză/negare. Mai mult, noi nici nu avem trebuință de ieşire [din sine] la vremea [aferezei] acesteia, pe când în unirea aceea [până] şi îngerii [au trebuință de ieşire din sine]; şi, pe lângă acestea, cel ce nu teologhiseşte prin afereză/negare nici nu e bine-cinstitor [de Dumnezeu]; pe când, de unirea aceea au parte – dintre bine-cinstitori – doar cei [ajunşi] în-chipul-lui-Dumnezeu. Mai mult, teologia cea după apofază este înțeleasă de către noi şi este spusă; pe când [pe] aceea [a fi] negrăită şi neînțeleasă [până] şi înşişi celor ce văd [o] a spus marele Dionisie[234]. Mai mult, lumina proprie teologiei aceleia este o anume cunoaştere şi ştiință, pe când lumina proprie vederii acesteia este văzută [în chip] enipostat[n]ic, [în chip] înțelegător lucrând [ea] şi [în chip] duhovnicesc vorbind negrăit

ὁμιλοῦν. Καὶ μὲν δὴ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν· διεξοδικῶς ἄρα ἐνεργεῖ· ἐκείνη δ' ἕνωσίς ἐστι· πρὸς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἑαυτὸν ἐκεῖθεν ἀφαιρεῖ, ἐκείνη δὲ τοῦ νοῦ πρὸς Θεὸν ἕνωσίς ἐστι, καὶ τοῦτό ἐστιν, ὅπερ οἱ πατέρες εἶπον «τέλος προσευχῆς, ἁρπαγὴ πρὸς Κύριον». Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἑνοῦσθαι τῷ Θεῷ φησιν. Ἐν γὰρ τῇ προσευχῇ τὰς πρὸς τὰ ὄντα σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς, πρῶτον μὲν τὰς πρὸς τὰ αἰσχρὰ καὶ πονηρὰ καὶ τὰ φαῦλα πάνθ' ἁπλῶς, εἶτα τὰς πρὸς τὰ μέσως ἔχοντα καὶ μεθαρμοζόμενα πρὸς τὸ χεῖρον ἢ τὸ βέλτιον τῇ προθέσει τῶν χρωμένων καταλλήλως, ὧν δήπου καὶ πᾶσα μάθησίς ἐστι καὶ ἡ διὰ ταύτης γνῶσις, διὸ καὶ πατερικόν ἐστι παράγγελμα μὴ καταδέχεσθαι τὴν γνῶσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἀναδιδομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα μὴ τὸ κρεῖττον συληθῶμεν· ταύτας τοίνυν καὶ τὰς πρὸς τὰ κρείττω τούτων σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς ὁλοσχερῶς κατὰ τὴν εἰλικρινῆ προσευχὴν ἐξίσταται τῶν ὄντων πάντων. Αὕτη δὲ ἡ ἔκστασις τῆς μὲν κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερόν ἐστι· μόνων γάρ ἐστιν τῶν ἀπαθείας ἐπειλημμένων· οὕπω δὲ ἕνωσίς ἐστιν, ἐὰν μὴ ὁ παράκλητος ἐν ὑπερῴῳ τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων καθημένῳ τῷ προσευχομένῳ καὶ προσδοκῶντι τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἐπιλάμψῃ ἄνωθεν καὶ διὰ

---

[235] «*desfăşurat*»: discursiv, în planul facultății ei de a gândi; nu *înfăşurat* (*συνεπτυγμένως*), adică nu adunându-se (sau strângându-se, pliindu-se, 'împăturindu-se') în sine, spre a se ridica mai presus de sine; amintim că perechea *διεξοδικῶς/συνεπτυγμένως* este areopagită.

[236] În cazul teologhisirii prin apofază.

[237] În teologhisirea prin apofază, mintea se scoate, fireşte, şí pe sine însăşi din planul gândirii, şi ea dispare – de pe acest plan – dimpreună cu toate celelalte gânduri la cele zidite; dimpotrivă, în cazul unirii ei cu Dumnezeu, deşi se saltă deasupra ei înşişi, avem de-a face – paradoxal – cu o 'evidențiere' a minții, ieşită de sub gânduri şi intrată sub raza nezidită a Dumnezeirii.

celui îndumnezeit. Şi, apoi, tocmai pe cele neasemănătoare lui Dumnezeu le cugetă mintea teologhisind [ea] după apofază; aşadar desfăşurat lucrează [ea atunci][235]; pe când aceea [nu altceva decât] unire este; mai mult, acolo[236], dimpreună cu celelalte, şí pe sine însăşi se înlătură; pe când aceea e unire a minţii [înseşi] cu Dumnezeu[237]; iar aceasta este ceea ce au zis părinţii [spunând] «sfârşitul rugăciunii – răpirea la Domnul»[238]. [Fapt] pentru care şí marele Dionisie spune că prin aceasta *ne unim* cu Dumnezeu[239]. Că în rugăciune, lepădând mintea câte puţin legăturile[240] cu cele ce sînt – mai întâi pe cele cu cele de ruşine şi rele şi, într-un cuvânt, cu toate cele netrebnice, mai apoi pe cele cu cele [aflate] la mijloc [între bun şi rău][241] şi preschimbate înspre rău sau înspre bine, potrivit cu voia celor ce se folosesc de ele, între care este şi toată învăţarea, cum şi toată cunoaşterea cea [venită] prin [învăţarea] aceasta, ([fapt] pentru care şi este porunca de a nu primi cunoaşterea la vremea rugăciunii [242]– [pe cea] dată de către vrăjmaşul – spre a nu fi jefuiţi de ceea ce este mai bun); [pe] legăturile acestea, aşadar, şi pe cele cu cele mai bune decât acestea lepădându-le câte puţin mintea, pe de-a-ntregul iese – în rugăciunea curată – [afară] din toate cele ce sînt. Iar ieşirea aceasta este, pe de o parte, cu osebire mai înaltă decât teologia cea după afereză, că este doar a celor ce au dobândit nepătimirea; pe de altă parte, [ea] nu este încă unire, dacă Mângâietorul nu [îi] va străluci de sus rugătorului celui ce şade în foişorul culmilor firii [sale] şi aşteaptă făgăduinţa Tatălui şi nu îl va răpi – prin descoperire – spre

[238] *Scara*, 28, PG 88, 1192D.
[239] *Despre dumnezeiştile numiri*, 3, PG 3, 680A.
[240] Literal: relaţiile (ceea ce presupune posesie reciprocă).
[241] Adică: la mijloc între bine şi rău.
[242] *Scara*, 28, PG 88, 1140A.

τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν τοῦ φωτὸς ἁρπάσῃ θεωρίαν. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης ἐστὶ καὶ ἀρχὴ καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν, κατά τε τὸ ἀμυδρότερον καὶ τηλαυγέστερον διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τέλος δ' οὐμενοῦν ἐπ' ἄπειρον γὰρ ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὡσδαύτως καὶ τῆς ἐν ἀποκαλύψει ἁρπαγῆς· ἄλλο γὰρ ἔλλαμψις καὶ ἄλλο διαρκὴς φωτὸς θέα, καὶ ἄλλο τῶν ἐν τῷ φωτὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ καὶ τὰ μακρὰν γίνεται ὑπ' ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ μέλλοντα ὡς ὄντα δείκνυται.

[36] Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐμέ λέγειν καὶ διατρανοῦν· εἰ δὲ καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα τῆς προκειμένης ὑποθέσεως· ἐπάνειμι τοίνυν. Ἡ γοῦν τοῦ φωτὸς τούτου θεωρία ἕνωσίς ἐστιν, εἰ καὶ μὴ διαρκὴς τοῖς ἀτελέσιν· ἡ δὲ τοῦ φωτὸς ἕνωσις τί γε ἄλλο ἢ ὅρασίς ἐστιν; Ἐπεὶ δὲ καὶ μετὰ τὴν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόπαυσιν τελεῖται, πῶς ἂν τελεσθείη, εἰ μὴ διὰ Πνεύματος; Ἐν γὰρ τῷ φωτὶ τὸ φῶς ὁρᾶται καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φωτὶ καὶ τὸ ὁρῶν, εἰ κατὰ μηδὲν ἄλλο ἐνεργοίη, πάντων τῶν ἄλλων ἐκχωρῆσαν, φῶς ὅλον καὶ αὐτὸ γίνεται καὶ τῷ ὁρωμένῳ ὁμοιοῦται, μᾶλλον δὲ καὶ ἀμιγῶς ἑνοῦται, φῶς ὂν καὶ ὁρῶν φῶς διὰ φωτός· κἂν ἑαυτὸν βλέπῃ, φῶς ὁρᾷ, κἂν πρὸς ἐκεῖνο ὃ ὁρᾷ, φῶς ἐστι καὶ τοῦτο, κἂν τὸ δι' οὗ ἔχῃ τὸ ὁρᾶν, καὶ ἐκεῖνο φῶς ἐστι, καὶ τοῦτ' ἐστίν ἡ ἕνωσις, ἓν πάντ' ἐκεῖνα εἶναι, ὡς μηδὲ ἔχειν διαγινώσκειν τὸν ὁρῶντα τὸ δι' οὗ καὶ εἰς ὃ καὶ τί αὐτό ἐστιν, ἀλλ' ἢ τοῦτο μόνον ὅτι φῶς ἐστι καὶ φῶς ὁρᾷ τῶν κτισμάτων πάντων ἄλλο.

---

[243] Cele viitoare, se pare.

[244] Vezi stihul Slavosloviei Mari: «întru lumina Ta vom vedea lumină» (*Ode* 14, 45; *Psalmii* 35, 10).

[245] «*ceea ce vede*» (în nominativ, neutru) este subiectul – nu obiectul – vederii.

[246] Adică: de nu îşi apleacă lucrarea – atenţia – la nimic altceva, aşadar la cele zidite.

vederea luminii. Iar vederii acesteia [îi] este şí început şí cele de după început (deosebite întreolaltă în privinţa faptului de [a fi] mai întunecat sau mai strălucitor), dar nicidecum sfârşit, că la nesfârşit este sporirea acesteia, ca de asemenea şi a răpirii întru descoperire; că altceva e strălucirea şi altceva necontenita vedere a luminii şi altceva cea a lucrurilor [aflate] în lumină, [lumină] în care şí cele de departe se fac la îndemână ochilor şí cele viitoare ca [deja] fiind se arată.

[36] Acestea[243], însă, mai presus de mine [sînt] a le spune şi a le vesti; şi, măcar că şi cele dinaintea acestora [tot aşa îmi sînt], acelea ţin însă de chestiunea ce ne stă de faţă; mă întorc, dar. Vederea luminii acesteia este, aşadar, unire, măcar că nu neîncetată celor nedesăvârşiţi; iar unirea cu lumina ce altceva este dacă nu vedere? Iar de vreme ce se săvârşeşte [abia] după încetarea lucrărilor înţelegătoare, cum să se săvârşească, dacă nu prin Duhul? – că întru lumină se vede lumina[244] şi întru lumina cea asemenea [aceleia]; iar *ceea ce vede*[245], de nu lucrează după nimic altceva[246], de toate celelalte despărţindu-se, şí aceasta se face pe de-a-ntregul lumină şi ajunge asemenea cu *ceea ce se vede*, mai mult, se şi uneşte [în chip] neamestecat [cu aceea], [şí aceasta] fiind [de acum] lumină, şi lumină văzând prin lumină; şi de se priveşte pe sine – lumină vede; iar [de priveşte] la ceea ce vede – lumină este şi aceasta; iar [de priveşte] la aceea prin care are [putinţa de] a vedea – şí aceea este lumină; şi [nu altceva decât] aceasta este unirea: a fi una toate acelea, încât văzătorul nici să nu mai poată deosebi între *prin ce* [priveşte] şi *la ce* [priveşte], nici *ce* [*anume*] este aceasta, ci numai aceasta [deosebeşte]: că lumină este [aceea] şi că vede [o] lumină alta decât toate zidirile [laolaltă].

[37] Διὸ καὶ ὁ μέγας Παῦλος κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἁρπαγὴν ἐκείνην ἀγνοεῖν ἑαυτόν φησι τί ἦν. Ἑώρα μέντοι ἑαυτόν· πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἀλλὰ τούτων ἁρπαγείς ἀπανέστη τῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦ τὴν ἁρπαγὴν ἄρ' ἐξειργασμένου πνεύματος ἑώρα ἑαυτόν. Αὐτὸς δὲ τί ἦν, ἄληπτος ὢν πάσῃ φυσικῇ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἀπολελυμένος πάσης φυσικῆς δυνάμεως; Πάντως ἐκεῖνο ᾧ ἡνώθη καὶ δι' οὗ ἑαυτὸν ἐγίνωσκε καὶ δι' ὃ πάντων ἀφειμένος ἦν. Ταύτην γὰρ ἔσχε πρὸς τὸ φῶς τὴν ἕνωσιν, ἧς οὐδ' ἄγγελοι τυγχάνοιεν ἄν, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνούσης χάριτος ὑπερβαῖεν ἑαυτούς. Φῶς ἄρα καὶ πνεῦμα ἦν ἐκεῖνος τότε, ᾧ καὶ ἥνωται, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἡνῶσθαι εἶχε, τῶν ὄντων πάντων ἐκστὰς καὶ ἐκεῖνο κατὰ χάριν γεγονὼς καὶ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὤν, ἤγουν ὑπὲρ τὰ κτιστά, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμός φησιν· «ὁ γὰρ ἐν Θεῷ γενόμενος πάντα τὰ μετὰ Θεὸν κατέλιπε κατόπιν ἑαυτοῦ»· καὶ πάλιν, «πάντα τὰ μετὰ Θεὸν πράγματα καὶ ὀνόματα καὶ ἀξιώματα ὑποκάτω τῶν ἐν τῷ Θεῷ διὰ τῆς χάριτος γενησομένων ἔσται». Τοιοῦτος δὲ γεγονὼς ὁ θεῖος τότε Παῦλος τῆς θείας οὐσίας μετέσχεν οὐδαμῶς· καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὂν ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὑπέρθεος, καὶ ἔστι καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως πνευματικῶς ὁρώμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἥκιστά ἐστι, δόξα δὲ καὶ λαμπρότης τῆς αὐτοῦ φύσεως ἀχώριστος, δι' ἧς ἑνοῦται τοῖς ἀξίοις μόνοις, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπείπερ

[247] Adică: din facultățile firii.
[248] Adică: de neperceput facultății naturale, oricare ar fi ea.
[249] Adică: făcându-se – după har, nu prin fire – lumină și duh.
[250] Cf. *Capetele teologice*, 1, 54, PG 90. 1104A. *Ambigua*, PG 91, 1200B.
[251] Literal: «cel ce s-a făcut întru Dumnezeu».
[252] *Capetele teologice*, 1, 49, PG 90, 1101A.
[253] Există, adică.

[37] [Fapt] pentru care şi marele Pavel, în covârşitoare răpirea aceea, zice despre sine a nu şti ce era [aceea]; dar [de văzut, negreşit că] se vedea pe sine. Cum?; [în chip] simţit [trupeşte] sau [în chip] cuvântător sau [în chip] înţelegător? [Bine,] dar răpit fiind dintr-acestea, fusese ridicat din puterile [firii][247]; [nu altcum decât] prin Duhul Cel ce lucrase răpirea se vedea, aşadar, pe sine. Şi ce era el, de neluat fiind [el] pentru toată puterea firească[248], mai bine zis dezlegat de toată puterea firească? – negreşit că aceea *cu ce* se unise şi *prin care* se cunoştea pe sine şi *datorită căruia* stătea dincolo de toate; că [nu alta decât] această unire cu lumina a avut-o, [şi anume cea] de care nici îngerii nu ar avea parte de nu s-ar sălta mai presus de ei înşişi, prin harul ce [îi] uneşte. Lumină, aşadar, şi Duh era acela atunci, [lumină şi Duh] *cu care* se şi unise, şi *de la care* şi avea [putinţa faptului de] a se uni, afară stând din toate cele ce sînt, şi *aceea*[249] după har [şi] făcându-se, şi [astfel] nemaifiind – în înţeles de covârşire [o zic] –, de vreme ce [era] mai presus de cele zidite, precum şi dumnezeiescul Maxim spune[250]: 'că cel ajuns în Dumnezeu[251] pe toate cele de după Dumnezeu le-a lăsat înapoia lui'; şi iarăşi: 'toate lucrurile şi numirile şi vredniciile cele de după Dumnezeu mai prejos vor fi decât cei – prin har – ajunşi în Dumnezeu'[252]. Astfel făcându-se atunci dumnezeiescul Pavel, nicidecum nu se împărtăşea de dumnezeiasca fiinţă; aşadar, pe de o parte, fiinţa lui Dumnezeu este mai presus decât *ceea ce* – în înţeles de covârşire – *nu este* (după cum este şi mai-presus-de-dumnezeire); şi, pe de altă parte, este[253], totodată, şí *ceva ce* – în înţeles de covârşire – *nu este* (duhovniceşte văzut prin simţirea înţelegătoare), [ceva] care nu este câtuşi de puţin fiinţă a lui Dumnezeu, ci slavă şi strălucire nedespărţită de firea Lui, prin care Se uneşte doar cu cei vrednici, atât dintre îngeri, cât şi dintre oameni. Mai

ὡς οἱ ἄγγελοι οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς τρόπους τούτους ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ ἑνοῦνται τῷ Θεῷ καὶ ὑμνοῦσι τὸν Θεόν, τάχ' ἂν καὶ ἄγγελος, εἰ τὴν ἑαυτοῦ ὑπερφυᾶ ἐκείνην ὅρασιν ἐξεῖπε, τὰ τοῦ Παύλου ἄντικρυς ἂν εἶπεν, ὅτι 'οἶδα ἄγγελον ἰδόντα, οὐκ οἶδα εἴγε ἦν κἂν ἄγγελος, ὁ Θεὸς οἶδε'. Τὰς οὖν ὁράσεις ταύτας τῶν ἁγίων, ἃς οἶδε μόνος ὁ Θεὸς καὶ οἱ κατ' ἐκείνας ἐνεργούμενοι, καθάπερ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, ταύτας οὖν αἰσθητὰς λέγειν καὶ φαντασιώδεις καὶ συμβολικὰς ὡς αἰσθητὰς καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν παραβάλλειν, ἆρ' ἀνδρός ἐστι συνορῶντος τὴν τοῦ θείου ὕψους ἀπειρίαν καὶ πρὸς τί φιλανθρώπως εἵλκυσε τὴν ἡμῶν ἐσχατιάν;

[38] Ἀλλ' ἰδοὺ τρεῖς ἡμῖν παρήχθησαν, εἷς ἀφ' ἑκάστου τῶν τριῶν ἐν τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι ταγμάτων, ἐκ τῶν ἀποστόλων Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἐκ τῶν ἱεραρχῶν Διονύσιος ὁ πάσης ἐνθέου ἱεραρχίας ὑποφήτης, ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν Ἰσαάκ ὁ μύστης καὶ τελετὴς τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς, καὶ κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν ποιμένων ὅτι εὐθὺς σὺν τῷ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου πλῆθος οὐρανίου στρατιᾶς ἐπέστη συμμαρτυροῦν, οὕτω καὶ σὺν τῷ τοῦ ἀποστόλου λόγῳ πλῆθος ἐπέστη ἀποστόλων συμφωνοῦν, ὁσίων τε καὶ ἱερέων ἐφ' ἑκατέρου τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τοίνυν τὸ πλῆθος ὁμόλογον ἅπαν ἀνέπεμψαν φωνὴν ὡς ἔστι φῶς τοῖς ἁγίοις φαινόμενον, ἄλλο μὲν παρὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτιστῶν ἁπάντων γνῶσιν, τοσούτῳ δ' ἱερώτερον ὅσῳ καὶ δόξα ἐστὶ φύσεως Θεοῦ, καὶ τοῖς

[254] *Cuvântul 28*, 19, PG 36, 52B.
[255] Literal: a tras.
[256] Există, adică.
[257] Decât cunoașterea.

mult, fiindcă, precum îngerii, tot aşa şi oamenii [nu altcum decât] în chipurile acestea văd pe Dumnezeu şi se unesc cu Dumnezeu şi laudă pe Dumnezeu, şi înger de-ar fi cel ce ar înfăţişa în cuvânt acea mai presus de fire vedere a sa, întocmai [spusele] cele lui Pavel le-ar spune, [cum] că 'ştiu înger ce a văzut – nu ştiu de [mai şi] era înger, Dumnezeu ştie'. Aşadar, vederile acestea ale sfinţilor – pe care le ştie singur Dumnezeu şi cei aflaţi sub lucrarea acelora, cum şi Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul[254] zice – despre acestea, deci, a zice că sînt simţite [trupeşte] şi, simţite fiind ele, [că sînt] închipuiri şi [sînt] simbolice şi a le pune în balanţă cu cunoaşterea omenească – [potrivit] e oare [lucrul acesta] bărbatului ce pricepe nesfârşitul înălţimii dumnezeieşti şi [înţelege] către ce a ridicat[255] [Dumnezeu], în chip de-oameni-iubitor, josnicia noastră?

[38] Ci iată [că] trei [martori] au fost aduşi [de faţă] de către noi, unul din fiecare dintre cele trei cinuri ale pliromei celei cu-numele-lui-Hristos-numite – dintre apostoli Petru vârhovnicul, dintre ierarhi Dionisie cel a toată dumnezeiasca ierarhie tâlcuitorul, dintre pustnici Isaac ştiutorul de taină al petrecerii celei întru liniştire şi săvârşitorul ei – şi, precum s-a scris de păstorii cei de la naşterea Domnului [cum] că numai-decât, dimpreună cu cuvântul îngerului, mulţime de oaste cerească a stătut de faţă, mărturisind, tot aşa şi dimpreună cu cuvântul apostolului mulţime de apostoli a stătut de faţă, conglăsuind, şi [mulţimi] de cuvioşi şi de preoţi, dimpreună cu fiecare din ceilalţi [doi]. Mulţimea aceasta conglăsuitoare, aşadar, înaltă – toată – glas cum [că] [cu adevărat] este[256] lumină arătată sfinţilor – alta decât cunoaşterea [venită] de la toate zidirile, într-atâta mai sfinţită [decât aceea[257]] întru cât şi este slavă a firii lui Dumnezeu – şi e văzută doar celor ajunşi

θεοειδέσι μόνοις γενομένοις καθορᾶται, τοσούτῳ δ' ἀπέχον τοῦ φαντασιῶδες εἶναι ἢ τοῖς αἰσθητοῖς παραπλήσιον φωσίν ἢ συμβολικῶς κατ' αὐτὰ διαπεπλάσθαι, ὡς καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοῦθ' ὑπόστασιν καὶ καλλονὴν ὑπάρχειν, μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἄτρεπτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίωτον, δι' οὗ φῶς ἡμεῖς γενόμεθα, τελείου φωτὸς γεννήματα. Τούτους οὖν τοὺς τοσούτους «ἀποῤῥέοντάς τε καὶ εἰσπνέοντας» καλῶν διασύρεις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἁμαρτάνειν λέγεις, φιλόσοφε, τοὺς θεόπτας, τοὺς θεοσόφους, τοὺς θεοκήρυκας; Δέδοικα μὴ τοῦ ἐν φωτὶ κλήρου τῶν ἁγίων ἀποῤῥυῇς, μή, τὸ στόμα ἀνοίξας, ἑλκύσῃς Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ, μὴ οὐσίαν δογματίσῃς Θεοῦ τὸ ἀνύπαρκτον. τί γάρ σοι βούλεται ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος, δεῖξαι τιθεμένῳ διὰ σπουδῆς μεγίστης ὡς οὐκ ἔστι θεωρία ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας, καίτοι δι' αὐτῆς μόνης τῆς ὑπερβαινούσης τὰς νοερὰς ἐνεργείας θεωρίας καὶ τὸ ὄντως εἶναι τὸν Θεὸν τρανότατα καὶ ἐς τὰ μάλιστα διαφερόντως δείκνυται καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι τὸν Θεόν; Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἴη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἴγε τοῖς διὰ τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπεραναβᾶσι πᾶν ὅ τί περ αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ ἡ δόξα τῆς θείας ἐκείνης ἐνορᾶται φύσεως; Πόσῳ δ' ἂν εἴη ὑπὲρ πᾶν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἴπερ ὑπὲρ ταύτην εἴη τὴν θέαν, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν οὖσαν;

[39] Τί δὲ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθά; Οὐχ ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ τὰς νοεράς;

[258] Literal: ipostasul, subzistența.
[259] Adică: nu există.
[260] Adică: există.
[261] Adică: să nu existe.

în-chipul-lui-Dumnezeu, atât de departe fiind de faptul de a fi închipuire ori [a fi] asemenea luminilor simţite [trupeşte] ori a fi plăsmuită simbolic după chipul lor, încât şi fiinţă[258] şi frumuseţe a veacului viitor este, singura lumină adevărată, veşnică, nemutată, neînserată, neschimbată, prin care şí noi lumină ne facem, odrasle ale luminii desăvârşite. Pe aceştia aşadar – pe atâţia – îi defaimi [tu] numindu-i 'curgători şi inspiratori'?; şi a greşi în privinţa fiinţei lui Dumnezeu [o] zici – o, filozofule – despre [înşişi] văzătorii [Lui], [despre] de-Dumnezeu-înţelepţiţii, [despre] de-Dumnezeu-propovăduitorii? Teamă mi-e nu cumva să fii vărsat [afară] din sorţul sfinţilor celor [sălăşluiţi] în lumină, [teamă mi-e] că – gura deschizându-o [tu] – nu ai tras Duh, ci pe [duhul] cel potrivnic adevărului, [teamă mi-e] că dogmatizezi nefiinţa [propriuzisă] ca fiinţă a lui Dumnezeu. Că [altminteri] ce-ţi e [toată] acea zbatere a ta, a celui ce te apuci, cu cea mai mare silinţă, a dovedi cum [că] nu este[259] vedere mai presus de lucrările înţelegătoare, măcar că [nu altcum decât] prin singură vederea aceasta, prin cea care întrece puterile înţelegătoare, se arată – limpede şi cu totul deosebit – şí că Dumnezeu este[260] cu adevărat şí că Dumnezeu e mai presus de cele ce sînt? Cum, dar, să nu fie[261] fiinţa lui Dumnezeu, dacă, celor ce prin rugăciunea curată s-au suit deasupra a tot ce e simţit [trupeşte] şi [deasupra a tot ce e] înţeles [cu mintea], întru însăşi rugăciunea [aceasta] le este văzută slava dumnezeieştii firii aceleia? Şi cu cât nu va fi fiinţa lui Dumnezeu deasupra a tot ce e simţit [trupeşte] şi [deasupra a tot ce e] înţeles [cu mintea], de vreme ce [ea] e mai presus de vederea acesta, [vedere] ce este mai presus de toată simţirea [trupească] şi înţelegerea?

[39] Dar bunătăţile veacului ce va să vie?; nu sînt [oare] mai presus de toate puterile noastre simţitoare şi

«Ἃ γὰρ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἡτοίμασε», φησίν, «ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»· ἀλλὰ μὴν ταῦτα τότε «ἡ καθαρότης τῆς καρδίας ὄψεται», κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς ὅρασις ὑπὲρ πάσας τὰς νοήσεις; Μηδὲ γὰρ σοφιστικῶς αὖθις διὰ τῆς ὁμωνυμίας, ἅτε μηκέθ' ἡμῖν ἔχων ἀντιλέγειν, ὑποκρίναιο τὸν συμφθεγγόμενον. Οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων μεταφορικῶς καὶ ὁμωνύμως 'νόησιν' τὸ ὑπὲρ νόησιν, διὰ τὸ καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο εἶναι, μεταβαλὼν αὖθις ἀγωνιεῖται δεῖξαι μὴ ὑπὲρ νόησιν ἐκεῖνο εἶναι. Καὶ μὴν ὁ μὲν εἰπὼν οὐχ ὑπὲρ νόησιν τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὡς νόησιν καλούμενον, ἔχει τι πρόσχημα καὶ προσωπεῖον τὴν ὁμωνυμίαν, ὁ δὲ μηδ' ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ἐκεῖνο τιθέμενος οὐδὲ σοφίσασθαι γοῦν ἔχει· νοερὰ γὰρ ἐνέργεια ἐκεῖνο ἥκιστα κληθείη ἄν. Ἀλλὰ γὰρ ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως οὐδενὸς δεήσει τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα συνιστώντων τὸν βίον, οὐκ ἀέρος, οὐ φωτός, οὐ τόπου καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' «ἀντὶ πάντων ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις» κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἡ τῆς ψυχῆς τότε καὶ τοῦ σώματος θέωσις «πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἴσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν χαρίσεται τὴν ἀπόπαυσιν, ὡς τὸν Θεὸν διά τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι, νικηθέντων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων». τί τοίνυν τὸ διὰ τῶν

---

[262] Adică: mai presus de lucrarea simțirii trupești și a minții.
[263] *I Corinteni* 2, 9.
[264] Hausherr atribuie acest text lui Evagrie. Vezi *Nouveaux fragments d' Evagre le Pontique*, OCP 5, p. 231. Acesta a fost publicat pentru prima oară de Epifanovici sub titlul de *O sute de capete gnostice* ca fiind lucrarea lui Maxim (*Viața și opera sfântului Maxim Mărturisitorul*, Kiev, 1917).
[265] Adică: nu există.
[266] «aceea»: ceea ce e mai presus de înțelegere.

înțelegătoare[262]?; că «[pe] cele ce ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit, pe acelea» – zice – «le-a gătit Dumnezeu celor ce Îl iubesc pe El»[263]; ci pe acestea «curăția inimii le va vedea»[264] atuncea, după [cum spune] sfântul Maxim. Cum, dar, [de zici tu că] nu este[265] nicidecum vedere mai presus de toate înțelegerile? Că n-o să te [mai] fățăreşti iarăşi – invocând omonimia, nemaiavând ce zice împotriva noastră – cum că eşti conglăsuitor [cu noi]; pentru că cel ce metaforic şi omonimic numeşte 'înțelegere' ceea ce este mai presus de înțelegere ([aceasta] din pricină că aceea este mai presus de nume), [acela] nu se mai luptă – întorcându-se – să dovedească, iarăşi, cum că aceea nu este mai presus de înțelegere. Iar cel ce spune că nu mai presus de înțelegere e ceea ce este mai presus de înțelegere, 'înțelegere' numind [el aceea[266]], [tot mai] are oarecare scuză şi mască, [şi anume] omonimia; pe când cel ce nu pune[267] aceea mai presus de lucrările minții, nu [mai] are cum face sofisme; că aceea nu se poate numi nicidecum lucrare înțelegătoare. Căci, în preafericită petrecerea aceea, cea din veacul cel fără de sfârşit, fiilor învierii nu le va mai trebui nimic din cele ce alcătuiesc viața veacului [acestuia], nici aer, nici lumină, nici loc şi nici altceva de felul acesta, ci «în loc de toate ne va fi nouă dumnezeiasca fire»[268], după [cum spune] Grigorie al Nyssei, şi, după sfântul Maxim, [în]dumnezeirea de atunci a sufletului şi a trupului «va dărui încetarea tuturór lucrărilor fireşti celor după minte şi simțire[269], încât [doar] Dumnezeu să Se arate [şi] prin suflet şi prin trup, biruite fiind însuşirile fireşti de

[267] Adică: nu plasează, nu consideră.

[268] *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 104B.

[269] Adică: a tuturor lucrărilor proprii firii, săvârşite prin minte sau prin simțirea trupească.

σωματικῶν ὀφθαλμῶν, ἄνευ ἀέρος καὶ οὐκ αἰσθητόν, ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν φυσικὴν ὁρώμενον φῶς; Οὐχ ἡ περιαυγάζουσά τε καὶ ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ Θεοῦ; τί δὲ τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησίν τε καὶ νόησιν θεωρητικοὺς ἡμᾶς ἀπεργαζόμενον; Οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ μὴ τὸν νοῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τόθ' ἡμῶν πνευματικὸν ποιῆσον; Πῶς οὖν οὐδεμία ὅρασίς ἐστιν ὑπὲρ τὴν νόησιν, οὐδὲ φῶς τῆς καρδίας ἕτερον, ὅτι μὴ ἡ γνῶσις;

[40] Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν ἱερὰν ἡμῶν πίστιν ὑπὲρ πάσας τὰς αἰσθήσεις καὶ πάσας τὰς νοήσεις ὅρασιν τῆς ἡμετέρας ἕτερον τρόπον τίθεμαι καρδίας, ὡς ὑπερβαίνουσαν τὰς νοερὰς πάσας δυνάμεις τῆς ἡμῶν ψυχῆς· πίστιν δὲ λέγω οὐ τὴν εὐσεβῆ ὁμολογίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπ' αὐτῇ καὶ τοῖς ὑπό τοῦ θεοῦ ἐπηγγελμένοις ἀμετάπειστον ἵδρυσιν. Πῶς γὰρ δι' αὐτῆς ὁρῶμεν τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκεῖνον ἄληκτον αἰῶνα; Ταῖς αἰσθήσεσιν; Ἀλλὰ «πίστις ἐστὶ ἐλπιζομένων ὑπόστασις», αἰσθήσει δὲ τὸ μέλλον τε καὶ ἐλπιζόμενον οὐδ' ἰδεῖν γένοιτ' ἄν τις μηχανή· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος προσέθηκε, «πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». Ἆρ' οὖν νοερά τις δύναμις ὄψεται τὰ ἐλπιζόμενα; Καὶ πῶς, ἃ μηδαμῶς ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου; τί οὖν, οὐχ ὁρῶμεν διὰ τῆς πίστεως τὰ ἐπηγγελμένα ἡμῖν παρὰ Θεοῦ, ἐπειδήπερ ὑπεραναβαίνει τὰς αἰσθητικὰς καὶ νοερὰς πάσας ἐνεργείας; Ἀλλὰ μὴ πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος τὴν ἐπουράνιον δι' ἔργων ἐπιζητήσαντες πατρίδα, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον μὴ κομισάμενοι τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι. Ἔστιν ἄρα

[270] *Capetele teologice*, 2, 88, PG 90, 1168AB.
[271] Adică: nu există.
[272] Literal: ipostasul, subzistența.
[273] *Evrei* 11, 1.
[274] Literal: salutându-le.
[275] Există, adică.

către covârşirea slavei»[270]. Ce e, dar, lumina cea prin ochii trupeşti văzută, în lipsa văzduhului şi nu simţită [trupeşte fiind ea], [cea] mai presus de toată cunoaşterea firească?; nu slava lui Dumnezeu ce străluceşte împrejurul şi înlăuntrul [celui îndumnezeit]; Şi ce este ceea ce ne face [a fi] văzători mai presus de toată simţirea şi înţelegerea?; nu Duhul lui Dumnezeu, Cel ce nu doar mintea, ci şi trupul ni-l va face atunci duhovnicesc? Cum, dar, [zici tu că] nu este[271] nici o vedere mai presus de înţelegere, nici altă lumină a inimii, fără numai cunoaşterea?

[40] Iar eu şi sfântă credinţa noastră o socot [a fi] vedere – în alt chip – a inimii noastre, [şi anume vedere] mai presus de toate simţirile şi toate înţelegerile, ca una ce covârşeşte puterile înţelegătoare ale sufletului nostru; iar credinţă numesc nu binecinstitoarea [de Dumnezeu] mărturisire [cea în cuvinte], ci neclătinata întemeiere pe aceasta şi pe cele de către Dumnezeu făgăduite. Căci cum vedem – prin ea – cele făgăduite [a le lua noi] în veacul acela viitor şi nesfârşit? Prin simţiri? – dar «credinţa este fiinţa[272] [lucrurilor] *celor nădăjduite*», [nu a altora], şi nici un chip nu e de-a vedea prin simţire ceea ce va fi şi ceea ce se nădăjduieşte; [fapt] pentru care şi Apostolul a adăugat [cuvintele] «dovedirea lucrurilor *celor nevăzute*»[273]. Aşadar, oare putere înţelegătoare va vedea cele nădăjduite?; Şi cum [va fi aceasta], când acelea nicidecum [nu] s-au suit la inima omului? Cum aşa, [oare] nu [mai] vedem prin credinţă cele făgăduite nouă de la Dumnezeu, pe motiv că [acelea] covârşesc toate lucrările simţitoare şi înţelegătoare? [Bine,] dar toţi cei din veac care prin fapte au căutat cereasca baştină – după [cum zice] dumnezeiescul Apostol –, au murit nedobândind făgăduinţele, ci [doar] văzându-le de departe şi fericindu-le[274]. Aşadar, este[275]

καὶ ὅρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας· τὸ γὰρ ὑπὲρ νοῦν, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχήν, οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τὸ κατ' ἔλλειψιν ἄνουν.

[41] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι», τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄψονται; Ἢ ὄψονται μέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται; Ἢ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καὶ πρὶν ἢ τελειωθῆναι; καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄψονται καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται καὶ οὐχ ὡς πρότερον ἑώρων, ἀλλ' ὡς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τὴν ὅρασιν. Ἔστιν ἄρα ὅρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἔτι ὑπὲρ τοῦτο· καὶ γὰρ ἡ μὲν πίστις αὕτη ὑπὲρ νοῦν ὅρασίς ἐστιν, ἡ δὲ τῶν πιστευθέντων ἀπόλαυσις, ὅρασις ὑπὲρ τὴν ὑπὲρ νοῦν ὅρασιν ἐκείνην. Ἔστι δὴ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ὁρατόν τε καὶ ἀπολαυστόν, ὃ ὑπὲρ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὑπάρχον οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καὶ αὐτοῦ ἐξήρηται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη γὰρ πᾶσα ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις. Συνῆκας ὅσον τῆς θεοπρεποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ ταύτην μὴ γινώσκοντες τὴν ὑπὲρ νόησιν ὅρασιν, ὅσον δ' ὑπὲρ αὐτοὺς μεγαλύνουσι Θεὸν οἱ ταύτης ἢ διὰ καθαρότητα

---

[276] «aceasta»: [însuşirea de a fi] mai-presus-de-minte.

[277] «[lucrul] cel *prin lipsă* fără de înţeles»: cel căruia propriu-zis îi lipseşte înţelesul.

[278] Adică: despre sfinţenia cărora ne dă mărturie credinţa lor însăşi; şi anume mărturia cea bună. *Evrei* 11, 39-40.

[279] Adică: există.

[280] Există, adică.

[281] Adică: prin vederea cea mai presus de vederea prin credinţă.

[282] Expresia *mărire dumnezeiască* (sau *mărire cu-dumnezeiască-cuviinţă*, adică *lui-Dumnezeu-cuvenită*) poate însemna aici faptul de a-L mări pe Dumnezeu, a-L socoti mai mare decât – şi dincolo de – toate câte sînt.

şi vedere şi înțelegere a inimii mai presus de lucrările înțelegătoare; pentru că ceea ce este mai-presus-de-minte nu e de neînțeles ([fără numai] de nu zicem aceasta[276] *prin covârşire*); că aşa ceva [nu] ar fi [altceva decât lucrul] cel *prin lipsă* fără înțeles[277].

[41] Mai mult, fiindcă «toți aceştia – mărturisiți fiind [ei] prin credință[278] – n-au dobândit făgăduința, Dumnezeu având cu noi de gând – de mai înainte – ceva mai bun, ca nú fără noi să se desăvârşească [aceştia]», desăvârşindu-se aceştia, oare nu vor vedea cele făgăduite? Sau [de văzut le] vor vedea, dar nu [le] vor vedea mai presus de toată înțelegerea? Sau [– fie – le] vor vedea şí mai presus de toată înțelegerea, dar tot ca mai înainte de a se desăvârşi? [Bine,] dar ce rost ar avea [una ca] aceasta? Prin urmare, [le] vor vedea; şi vor vedea mai presus de toată înțelegerea; şi nú cum vedeau mai înainte, ci ca vederea [însăşi] să le fie primirea cu bucurie a celor făgăduite. Aşadar este[279] vedere mai presus de toată înțelegerea şi [alta] încă mai presus [şí] de aceasta; că, pe de o parte, însăşi credința este vedere mai presus de minte; dar, pe de alta, primirea cu bucurie a celor crezute este vedere mai presus de vederea aceea mai presus de minte; [şi] este[280], atunci, şí ceea ce se vede şi primeşte cu bucurie [vederea] aceasta[281], ['lucru'] care, [şí fiind el] mai presus de toate cele simțite [trupeşte] şi înțelese, [el] nu este [însă] ființă a lui Dumnezeu, ci ființa lui Dumnezeu stă – covârşitor cu totul – dincolo şi de acesta. De felul acesta este ființa bunătăților celor viitoare. Pricepi cât se înstrăinează [pe ei înşişi] de mărirea dumnezeiască[282] cei ce nu cunosc vederea aceasta [cea] mai presus de înțelegere, şi cu cât mai mult[283] decât aceştia Îl măresc pe Dumnezeu cei ce, pentru curăția inimii [lor], au

[283] Literal: mai presus.

καρδίας μετρίως γευσάμενοι καὶ τὸν ἀῤῥαβῶνα σχόντες ἐν ἑαυτοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυτρόπως προξένῳ τῶν ἀποῤῥήτων ἀγαθῶν; Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τὸ ὕψος τῆς διανοίας ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τὸν Θεὸν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καὶ τοὺς ἐν Πνεύματι Θεοῦ δοξάζοντας πᾶν ἡγεῖται τοὐναντίον πράττειν καὶ πρὸς τὸν τῶν βλασφημούντων κατασπᾷ κατάλογον τοὺς μόνους ὑψηλοὺς καὶ ἀσφαλεῖς θεολόγους.

[42] Ἀλλὰ γὰρ ἐνδιατρίψωμεν ἔτι περὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν θείαν καὶ τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν, τὸ τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τὴν ἀποστολικὴν ζωήν, τὸ ἀβραμιαῖον δικαίωμα, πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρεχται καὶ εἰς ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καὶ ἀφ' ἧς δίκαιος ζήσεται, ὁ δ' ὑποστελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, καὶ γὰρ «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι Θεῷ», πίστιν, τὴν παντοδαπῆς πλάνης τὸ γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν ἀεὶ καὶ ἐνιδρύουσαν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς οὐδείς ἡμᾶς τῶν ἁπάντων ἀποκινήσει, κἂν μαινομένους ἡγήσηται, διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ μαρτυροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καὶ τὴν ἁπλουστέραν καὶ θειοτέραν καὶ ὡς ἀληθῶς ἀπλανῆ θεωρίαν πρεσβεύομεν. Ἵνα τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀρτίως ἀφέμενοι, τὴν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπτεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι

---

[284] «aceasta»: arvuna.
[285] Literal: vehiculul.
[286] Vezi *Romani* 4, 2-3.
[287] *Evrei* 11, 6.
[288] Aici *ieşirea* desemnează ekstasis-ul ('extazul'), iar *a ieşi* este verbul arătător al acestuia.
[289] *Efeseni* 4, 14.

gustat – câtuşi de cât – din aceasta şi au în ei înşişi arvuna veacului ce va să vie, sau [o] au primit [pe aceasta[284]] prin credința cea aducătoare – în multe chipuri – a negrăitelor bunătăți? Filozoful însă, neîncăpând [el în el] înălțimea cugetării acestuia, nici lui Dumnezeu nu I s-a închinat – nici L-a slăvit – în chip vrednic Lui, [şi anume] în Duhul, iar pe cei ce în Duhul lui Dumnezeu Îl slăvesc pe Dumnezeu, [pe aceştia] îi socoate că fac cu totul dimpotrivă, şi [nici mai mult, nici mai puțin] în şirul hulitorilor îi trece pe singurii [şi] înalții şi negreşiții cuvântători-de-Dumnezeu.

[42] Dar să mai zăbovim în cele despre credință şi despre dumnezeiasca şi creştinilor dulcea vedere prin aceasta [săvârşită], credința – purtătoarea[285] puterii evangheliceşti, viața apostolească, îndreptarea avramicească[286]; credința – din care acum începe şi la care sfârşeşte toată dreptatea, şi de la care dreptul va viá, iar cel ce se îndoieşte va cădea de la dumnezeiasca bunăvoire, că «fără credință cu neputință este a plăcea lui Dumnezeu»[287]; credința – cea care pururea slobozeşte neamul nostru de rătăcirea cea de tot felul şi ne întemeiază pe noi în adevăr şi pe adevăr în noi, de la care nimeni nu ne va abate, şi de-ar fi să ne socoată nebuni, [pe noi cei ce] prin credința cea adevărată am ieşit din noi înşine cu ieşirea mai presus de cuget[288], [cei ce] cu lucrul şi cu cuvântul mărturisim că nu «sîntem purtați încolo şi'ncoace de tot vântul învățăturii»[289], ci ne ținem de unitara cunoaştere a adevărului, cea a creştinilor, şi cinstim mai simpla şi mai dumnezeiasca şi cu adevărat nerătăcita vedere [de Dumnezeu]. Aşadar, lăsând acum cele viitoare, ca să vedem – [pornind noi] de la cele făcute dintru început – vederea cea mai presus de minte, cea din credință, [nu altcum decât] «prin credință înțelegem că prin cuvântul lui

Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι». Ποῖος νοῦς χωρῆσαι δύναιτ' ἂν ὡς ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τόδε γέγονε τὸ πᾶν καὶ ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκεῖνο γὰρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τὰς νοερὰς ἐνεργείας, ὃ καταληπτόν ἐστι αὐταῖς. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοήσαντες ὡς μεταχωρεῖ πρὸς τὸ μὴ ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεταί τε ἐκ μὴ ὄντος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγένητον καὶ ἀτελεύτητον τὸν κόσμον ἐδόξασαν. Ἀλλ' ὑπεραναβάσα ἡ πίστις τὰς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένας ἐννοίας ἥνωσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανῳκισμένῳ λόγῳ καὶ τῇ ἀκατασκεύῳ καὶ ἁπλῇ ἀληθείᾳ καὶ κατενοήσαμεν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καὶ μόνῳ ῥήματι Θεοῦ ἅπαντα παρήχθη. τί οὖν ἡ πίστις αὕτη; Ἆρα φυσική τις δύναμις ἢ ὑπερφυής; Ὑπερφυὴς δήπου· διὸ οὐ δύναταί τις ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καὶ τὴν θεοποιὸν ἁπλότητα διδόντος καὶ πρὸς τὴν τοῦ συναγωγοῦ Πατρὸς ἐπιστρέφοντος ἑνότητα. Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως», διὰ τοῦτο, «ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ», διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καὶ πιστευσάντων εἰς τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καὶ ἀρχηγὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες μακαριώτεροι· ἃ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς βλέπων ἑαυτῷ ἀπιστεῖ καὶ διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καὶ εἶδον καὶ ἐσεβάσθησαν.

---

[290] *Evrei* 11, 3.

[291] «în nefiinţă»: (lit.) în ceea ce nu este.

[292] Adică: de la 'contemplarea' făpturilor.

[293] Sau *Logosului* sau *Rostului* sau '*Raţiunii*'.

[294] Aici *simplitate* arată – ca să zicem aşa – faptul de 'a fi dintr-o bucată', de a cunoaşte – adică – adevărul în chip neîmbucătăţit de analize logice, care împart mintea după domeniile acestora.

[295] Vezi *Despre cereasca ierarhie* 1, 1, PG 3, 120B.

[296] *Romani* 1, 5.

[297] *Romani* 10, 9.

[298] Adică: cei ce nu au văzut şi au crezut.

Dumnezeu s-au alcătuit veacurile, încât nu din cele văzute s-au făcut cele ce se văd»[290]. Care minte ar putea încăpea [în sine] cum că din ceea ce nu este nicidecum – [din aceea] – s-a făcut totul, ba mai mult, [că s-a făcut] doar cu cuvântul? Că ceea ce este [cu]prins de lucrările înțelegătoare – aceea, negreşit, nu e mai presus de acestea. Pe acestea, deci, şi înțelepții Elinilor înțelegându-le – [şi anume] că nimic din cele stricăcioase [nu] trece în neființă[291] şi că din neființă [nu este] nimic din cele făcute – nefăcută şi nesfârşită au socotit [a fi] lumea. Credința, însă, ridicându-se mai presus de înțelesurile venite [pornind] de la vederea celor ce sînt[292], ne-a unit pe noi cuvântului[293] aşezat mai presus de toate şi adevărului nealcătuit şi simplu, şi am înțeles – mai bine decât prin demonstrație – nu doar cum că din cele ce nu sînt, dar şi [că] prin singur cuvântul lui Dumnezeu toate au fost aduse [la ființă]. Ce este, dar, credința aceasta?; putere firească ori [putere] mai presus de fire? – de bună seamă că mai presus de fire; [fapt] pentru care [nici] nu poate veni cineva la Tatăl, fără numai prin Fiul, prin Cel ce ne aşază pe noi mai presus de noi înşine şi ne dă îndumnezeitoarea simplitate[294] şi ne întoarce pe noi către unitatea adunătorului Tată[295]. Pentru aceasta Pavel «a luat har spre ascultarea [cea proprie] credinței»[296]; pentru aceasta «de vei mărturisi cu gura ta Domn [pe] Iisus şi cei crede cu inima ta că Dumnezeu L-a înviat din morți, te vei mântui»[297]; pentru aceasta mai fericiți sînt – decât cei ce au văzut şi au crezut în Cel înviat din morți şi Începătorul vieții celei veşnice – cei ce nu au văzut şi au crezut; că [pe însăşi] cele pe care ochiul şí văzându-le nu îşi crede sieşi şi cugetarea nu are cum le cuprinde, pe acestea [aşadar], prin ochii cei mai presus de lume, cei [deschişi] prin credință, [aceştia[298]] şí le-au văzut şí le-au cinstit.

[43] «Αὕτη ἐστίν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν»· αὕτη ἐστίν, εἰ καὶ παράδοξον εἰπεῖν, ἡ καὶ τὸν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ καιροὺς συστησαμένη κόσμον, εἶθ' ὕστερον ἐπὶ τὸ θειότερον μετασκευάσασα καὶ ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν θεῖσα καὶ τὴν γῆν οὐρανώσασα. Τίς δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἡ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τὸν Ἄβραμ Ἀβραάμ καὶ πολλῶν ἐθνῶν πεποίηκε πατέρα, τῶν τε τῇ ψάμμῳ παρεικαζομένων καὶ τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησίων; Οὐχ ἡ περὶ τὰς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τὸν γὰρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον εἶχεν σφαγὴν καὶ δι' αὐτοῦ πολυτεκνίαν, ὧ τοῦ θαύματος, ἀνενδοιάστως ἐπίστευσε. τί οὖν, οὐχὶ μωραίνειν ἂν τότ' ἔδοξεν ὁ γέρων τοῖς λογισμῷ τὰ πράγματα ὁρῶσιν; Ἀλλ' ἔδειξεν ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῶν πραγμάτων ἔκβασις τὴν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὖσαν, ἀλλὰ γνῶσιν πάντα λογισμὸν ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὖθις ἀπὸ τῆς κυρτῆς οὐρανοῦ περιφερείας ἀβύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων. Ποῦ τὰ τῆς παρὰ σοὶ σεπτῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τὸ κάτω καὶ μέσον φύσει πάντα φέρεται τὰ βάρη· τὰ κοῦφα, καθ' ὅσον κοῦφα, κατὰ τοσοῦτο πέφυκεν ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοι τὸ μανὸν καὶ συμπεπιλημένον, τὸ μὲν οὐκ ἔχον στέγειν, τὸ δὲ διαδύνον, καὶ τὰ μὴ πάνυ ἀραιὰ τὴν φύσιν; Ποῦ τὰ ἀκριβῆ σφαιρώματά τε καὶ κυρτώματα καὶ αἱ

[299] *I Ioan* 5, 4.

[300] «lumea cea mai înainte jos»: lumea cea căzută în idolatrie, lipsită deci de credinţă.

[301] *Facerea* 17, 5.

[302] «prin aceasta»: prin faptul acesta.

[303] *Facerea* 22, 1-18.

[304] Ilogicul – în ochii cercetătorului veacului acestuia – aşteptării lui Noe pare aici a fi chiar îndoit; căci, convexă fiind bolta cerului, ea nu poate avea apă într-însa, că 'nu ţine apa'; şi, apoi, nu de altundeva decât din adâncuri de văzduh – de aer, adică – aştepta Noe adâncurile de ape. Fac. 7, 11.

[43] «Aceasta este biruința ce a biruit lumea: credința noastră»[299]; aceasta este (măcar că ciudat este a o spune) cea care închega – în felurite chipuri şi [la felurite] vremi – şí lumea cea mai înainte jos [aflată][300], prefăcându-o apoi spre ceea ce e mai dumnezeiesc şi mai presus de ceruri punându-o şi pământul cer făcându-l. Cine a păzit semințele lumii celei de-a doua?; nu credința lui Noe? Cine pe Ávram Avraam l-a făcut şi tată a neamurilor celor multe[301], nisipului asemuite şi stelelor asemenea?; nu credința cea în privința făgăduințelor acelora, celor pe atunci de neînțeles?; că pe urmaşul cel unul-născut îl avea dinaintea [ochilor, gata] spre junghiere, şi prin aceasta[302] tată a multor fii a ajunge – o, minune – a crezut, [în chip] neîndoielnic[303]. Ce, dar?; [oare] nu nebun a părut atunci bătrânul celor ce privesc lucrurile cu gândirea? Dar întorsătura – prin harul lui Dumnezeu – a lucrurilor a vădit credința nu nesăbuință a fi, ci cunoaştere mai presus de tot gândul. Şi Noe – iarăşi – din [însăşi] curbura convexă a cerului a aşteptat adâncuri de ape[304]; unde sînt [deci] aiurelile[305] cinstitei – după tine – filozofii, [cum că] 'toate [corpurile] cele grele tind, prin fire, în jos şi spre mijloc; şi că celor uşoare, pe cât sînt [mai] uşoare, pe atât li s-a dat a se depărta de mijloc'?; unde îți este rarul şi condensatul, cel dintâi neputând adăposti, iar celălalt străbătând până şi pe cele mai rare prin natura lor?; unde sînt precisele orbite şi convexități şi multiformele şi rapidele mişcări, prin care tu, adevărul din cele ce sînt căutându-l, [tocmai] de la

[305] Legile susținute de filozofie (şi expuse imediat mai jos) sînt numite aici – nu mai puțin în duhul filosofiei cinice – 'aiureli' pentru că, în formularea lor prin inducție, nu s-a ținut seama de toate datele oferite de istoria concretă, de toate cazurile particulare; astfel, de vreme ce nu sînt universal valabile, nu mai sînt legi; vezi şi *Epistola a II^a^ către Varlaam* 58-61 (GA, p. 281-283).

πολυειδεῖς καὶ τάχισται κινήσεις, δι' ὧν σὺ τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν ζητῶν σαυτὸν καὶ τοὺς σοὶ πειθομένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καὶ παρανάλωμα κατακλυσμοῦ ποιήσεις, ἃ διὰ τῆς γνώσεως κακῶς ἠγνόησαν, ταῦτα πικρῶς διὰ τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δὲ πίστις καὶ πρὸ τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀπειράστους παντάπασι καὶ ἀπαθεῖς κακῶν διὰ τῆς πείρας ποιήσεται καὶ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωρὰν ἀποδείξει τὴν ἔξω πᾶσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν τὸ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰρημένον, ὅτι «οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶντες, δι' ὧν ὁ πάλαι κόσμος ὕδατι κατακλυσθείς ἀπώλετο· οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρί, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν». τί οὖν; ἡ τοῖς χριστιανοῖς ἐνυπάρχουσα θεογνωσία καὶ ἡ δι' αὐτὴν σωτηρία διὰ γνώσεως φιλοσοφίας ἢ διὰ πίστεως, ἥτις δι' ἀγνωσίας τὴν ταύτης γνῶσιν καταργεῖ; Ἀλλ' εἰ διὰ γνώσεως, κεκένωται ἡ πίστις καὶ κατήργηται ἡ λέγουσα ἐπαγγελία ὅτι, «ἐὰν πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου Κύριον Ἰησοῦν σωθήσῃ». Ὥστε οὐχ ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἐν καρδίᾳ διὰ ταύτην ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας ἐν τῇ καρδίᾳ Κύριον Ἰησοῦν διὰ τῆς ἀπεριέργου πίστεως ἐν ἑαυτῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τὸν Θεόν.

[44] Καὶ παρῶμεν νῦν τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἀγνοήσαντας Θεὸν καὶ ὅτι μὴ πᾶσα ἀληθής ἐστιν ἡ ἐκ φιλοσοφίας γνῶσις. Ἀλλὰ θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καὶ προθῶμεν τοὺς δι'αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόντας τὸν Θεόν. Ἡ γοῦν διὰ τούτων θεωρία καὶ ἐπίγνωσις φυσικὸς

[306] *II Petru* 3, 5-7.

[307] «cea prin aceasta»: cea prin cunoaşterea de Dumnezeu.

[308] «cunoaşterea [proprie] acesteia»: cunoaşterea – sau gnoza – proprie filozofiei.

[309] *Romani* 10, 9.

[310] Adică: să presupunem.

[311] Prin zidiri, prin mijlocirea lor.

acesta te răzleţeşti pe tine însuţi şi pe cei ce îţi dau crezare, făcându-i pradă potopului, cele pe care, în chip rău, prin cunoaştere – [prin gnoză, adică] – nu le-au cunoscut, pe acestea prin cercare [pe propria piele] cu amar aflându-le? Pe când credinţa [chiar] şi înaintea împlinirii [celor crezute] îi va aduce – în chip bun, prin necunoaştere [prin ignoranţă, adică] – la adevăr, şi cu totul neispitiţi şi nepătimitori de rele îi va face, şi prin lucrurile însele nebună [le] va dovedi [a fi] toată filozofia cea dinafară, nici atunci, nici acum neştiind [ea] ceea ce s-a spus de către marele Petru, [cum] că «cerurile erau de demult din apă şi prin apă alcătuite, cele prin care lumea de demult – potopită fiind – a pierit; pe când cerurile de acum sînt învistierite cu foc, ţinute spre ziua judecăţii şi pieirii celor necinstitori»[306]. Cum aşa, cunoaşterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creştinilor şi mântuirea cea prin aceasta[307] [se fac] prin cunoaşterea [proprie] filozofiei ori prin credinţă ([credinţă] care – prin necunoaştere [sau prin ignoranţă] – desfiinţează cunoaşterea [proprie] acesteia[308])? Că dacă [se fac] prin cunoaştere [adică prin gnoză], deşartă a ajuns credinţa şi s-a desfiinţat făgăduinţa ce zice că «de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus te vei mântui»[309]. Încât nú cel ce are cunoaşterea celor ce sînt Îl are în inimă – datorită ei – pe Dumnezeu, ci cel ce [Îl] a crezut în inimă Domn [pe] Iisus prin neiscoditoarea credinţă [Îl] are în sine [statornic] sălăşluit pe Dumnezeu.

[44] Dar să lăsăm acum [deoparte] pe cei ce prin cunoaşterea [adică gnoza] aceasta nu L-au cunoscut pe Dumnezeu şi [să lăsăm aşijderea deoparte faptul] că nu toată cunoaşterea [venită] din filozofie este adevărată; şi să spunem[310] că toată este adevărată şi să [îi] punem de faţă pe cei ce prin cunoaşterea zidirilor L-au cunoscut pe Dumnezeu. Bine, dar vederea şi cunoştinţa [săvârşite] prin acestea[311] [nu altcumva

καλεῖται νόμος· διὸ καὶ πρὸ τῶν πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεκαλεῖτο καὶ ἐπέστρεφε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπεδείκνυ τὸν δημιουργὸν τοῖς μὴ καὶ τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐξεστηκόσι. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων καὶ ἰδὼν ἐμφανεῖς μὲν οὐσιῶν διαφορὰς τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητας καὶ ἀντιῤῥόπους κινήσεως ὁρμάς, ἔτι δὲ στάσιν τρόπον ἕτερον ἀντίῤῥοπον, διαδοχάς τε ἐνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καὶ φιλίαν ἀσύγχυτον ἐξ ἀσυμβάτου νείκους, συνοχάς τε τῶν διακεκριμένων καὶ ἀσυμμιξίας τῶν ἡνωμένων, νῶν, ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τοσούτων ἁρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις τε καὶ θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις τε καὶ τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τὰ τοιαῦτα πάντα ἐπὶ νοῦν λαβὼν τὸν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἱδρύσαντα καὶ πρὸς ἄλληλα θαυμασίως ἁρμοσάμενον οὐκ ἐννοήσειεν, ὡς ἀπ' εἰκόνος καὶ αἰτιατοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν; Τίς δ' οὕτω γνοὺς Θεὸν ἓν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων ἡγήσεται αὐτόν; Ὥστε καὶ τὴν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἔξει. Ἐπέστρεφε τοίνυν ἡ τῶν κτισμάτων γνῶσις πρὸς θεογνωσίαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸ νόμου τε καὶ προφητῶν, καὶ νῦν αὖθις ἐπιστρέφει, καὶ σχεδὸν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μὴ τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασιν εἴκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀρτίως ἔχουσι Θεόν, ὅτι μὴ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

[45] Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι Θεόν, οἱ μὴ διὰ νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τὴν

[312] Sau 'naturală'; vezi *Romani* 2, 14: «neamurile, cele ce nu au lege, din fire fac ale legii».

[313] Legea firească, adică.

[314] Adică: ieşiseră – căzuseră – din har, dar nu şi din legea firii; rămăseseră la 'după fire', nu căzuseră la 'împotriva firii', după cum Pavel spune că se întâmplase cu filozofii elini (*Romani* 1, 26-7).

decât] 'lege firească'[312] se numeşte; [fapt] pentru care şí înainte de patriarhi şi de proroci şi de legea scrisă [aceasta[313]] chema neamul oamenilor la Dumnezeu şi îl întorcea către El şi Îl arăta pe Ziditor celor ce nu ieşiseră şi din cunoaşterea cea după legea firească[314], după [cum ieşiseră] filozofii elinilor. Că cine – minte având şi văzând văditele [şi] atât de multe[le] deosebiri ale fiinţelor [adică ale substanţelor], [dar şi] a nevăzutelor forţe potrivnice şi porniri precumpănitoare ale mişcării, încă şi starea, cea într-alt chip potrivnică [mişcării acesteia], succedări necontenite din reciprocitate, coeziuni ale celor distincte şi neamestecări ale celor unite, ale minţilor, sufletelor, trupurilor, armonia atât de multor [lucruri], stabilele relaţii şi poziţii, deprinderile şi rânduielile fiinţiale, indestructibilitatea coeziunii – cine [deci], toate de felul acesta luându-le în minte, nu L-ar înţelege, ca dintr-o icoană şi [ca dintr-un lucru] pricinuit [de El][315], pe Cel ce a întemeiat în el însuşi [pe] fiecare dintre acestea şi minunat le-a tocmit întreolaltă? Şi cine, astfel cunoscând pe Dumnezeu, Îl va [mai putea] socoti [a fi El] una din cele pricinuite [de către El] ori din cele după chipul Lui, ce stau de faţă? – încât [iată că] va avea [chiar] şi deprinderea teologiei prin apofază. Întorcea, aşadar, cunoaşterea zidirilor la cunoaşterea-de-Dumnezeu neamul oamenilor [şí] înainte de lege şi proroci, dar şi astăzi [îl] întoarce, iarăşi, şi anume cam tot plinul lumii, [şi toţi] câţi nu se pleacă poruncilor evenghelíceşti, [iată că], prin singură aceasta, nu au – fireşte – alt Dumnezeu, fără numai pe Făcătorul totului acestuia.

[45] Aceştia, deci, din singură cunoaşterea zidirilor cunosc pe Dumnezeu, [ei,] cei ce nu au murit – prin lege

[315] «pricinuit»: cauzat, adică.

ἐν Χριστῷ ζήσωσι ζωήν, μᾶλλον δὲ οἱ νόμον Θεοῦ μηδέποτε μηδένα προσέμενοι. Σὺ δὲ νῦν ἡμᾶς, ἡνίκα ὁ Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐπιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ καὶ ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἡνίκα «τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν», ἡνίκα διδακτοὶ Θεοῦ ἐγενόμεθα καὶ τοῦ Παρακλήτου παιδεύματα, κατὰ τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν – «ἐκεῖνος» γάρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην –, ἡνίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ καὶ ὀφθαλμοὺς πνευματικούς, πάλιν εἰς τοὐπίσω στρέφεις ὑπὸ διδασκάλοις τοῖς τοῦ κόσμου τούτου ζῆν στοιχείοις, ἄνθρωπε; τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καὶ καινὴν γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν», καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου τὸν Θεὸν ὑπερκοσμίως νοήσομέν τε καὶ δοξάσομεν, ἀλλ'ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καὶ ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ φθαρτοῦ. Καὶ γὰρ καινὸν εἰπὼν ἐκεῖνον, παλαιὸν τοῦτον ἐδειξε· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

[46] Ἀλλὰ πόθεν τὸν καινὸν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καὶ τὴν μὴ παλαιουμένην ζωήν; Ἆρ' ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρὰ τοῦ «ὁρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»; Οὐχ εἷς ἡμῶν καὶ καθηγητής, ὁ Χριστός; Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περὶ τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐ αὐτὸς ἐνετείλατο μὴ καλεῖν καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἕλλησι καὶ Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριόν τι μαθησόμενοι φοιτήσομεν; Θεὸν αὐχεῖ διδάσκαλον ἡ καθ' ἡμᾶς θεογνωσία· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς.

[316] *I Corinteni* 2, 12.
[317] *Ioan* 16, 13.
[318] *Matei*, 23, 10.

– legii, ca să vieţuiască viaţa cea în Hristos; mai bine zis: cei ce nicicând nu au venit la legea lui Dumnezeu. Iar tu [vii] acum – când Dumnezeu S-a arătat în trup, S-a crezut întru neamuri, S-a propovăduit în lume şi legea harului s-a descoperit marginilor, când «Duhul lui Dumnezeu L-am luat, ca să ştim cele de la Dumnezeu dăruite nouă»[316], când am făcut ajuns [a fi] învăţaţi de Dumnezeu şi ucenici ai Duhului, după mântuitoarea făgăduinţă (că «Acela», zice, «vă va învăţa pe voi tot adevărul»[317], deci ca pe ceva necunoscut până atunci), când, aşadar, mintea lui Hristos o avem şi ochi duhovniceşti – [şi] iarăşi ne întorci înapoi, omule, să trăim sub dăscălia stihiilor lumii acesteia? Cum aşa, «aşteptăm – după făgăduinţa Lui – cer nou şi pământ nou», şi nu din [cerul] acela Îl vom înţelege – [în chip] mai presus de lume – şi Îl vom slăvi pe Dumnezeu, ci doar din acesta Îl vom cunoaşte, din cel vechi şi schimbător?; şi nu doar schimbător, ci şi stricăcios; că 'nou' zicându-i pe aceluia, vechi [a fi] l-a vădit pe acesta; iar tot ce se învecheşte şi îmbătrâneşte [nu spre altceva decât] spre pieire [stă].

[46] Dar de unde ne-am învăţat [noi despre] lumea aceasta nouă şi viaţa ce nu se învecheşte? Oare de la vederile [sau contemplările] zidirilor ori de la «Cel hotărât [a fi] Fiul lui Dumnezeu întru putere, după Duhul sfinţeniei, dintru învierea din morţi, [de la] Iisus Hristos, Domnul nostru»? Nu unul ne şi este învăţătorul, Hristos?[318] Aşadar, [de] unde din cuvintele Lui ne-am învăţat [noi] despre firea lumii stricăcioase? Nu El [Însuşi] ne-a poruncit să nu numim învăţător pe pământ? Cum aşa, deci, o să ucenicim pe lângă Elini şi Egipteni, ca să învăţăm [de la ei] ceva mântuitor? Pe Dumnezeu [Însuşi] a-L avea învăţător se laudă cunoaşterea-de-Dumnezeu cea a noastră; nu înger, nici om, ci Însuşi Domnul

Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότος γινώσκομεν Θεόν· τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσις τοῦ Θεοῦ· νῦν δὲ «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, ἥτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν» καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ Θεὸς φῶς ἐστι καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει οὐδεμία», καὶ τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φωτός, «καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καὶ ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστιν». Ἔχεις πάλιν ἔφοδον συκοφαντίας· «καθὼς γάρ ἐστιν ὀψόμεθα αὐτόν». Ἀλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῇ ἐν Σιὼν τεθείσῃ πέτρᾳ προσεχῶς ἐπωκοδομημένος, ταύτῃ παραπλήσιός ἐστιν ἐν πᾶσιν· «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτὸν συντριβήσεται, καὶ ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν».

[47] Ἡμεῖς δὲ σκεψώμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὅρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καὶ ὅρασιν αὐτό φαμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὅρασιν αὐτὸ ὑπάρχον ἐπιστάμεθα, κἂν τις ἐθέλῃ νόησιν αὐτὸ καλεῖν, ὅτι καὶ ὑπὲρ νόησίν ἐστιν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ διὰ τῆς πείρας ἐπιστάμενος, κατὰ τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τὰ γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καὶ ἀποφασκόμενα νοήματά τε καὶ ὁράματα αὐτῷ παρείσθω πάνθ' ὡς μάταια καὶ μηδὲν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν

[319] «astfel»: pe asemuite.
[320] *I Ioan* 1, 2.
[321] *I Ioan* 1, 5.
[322] *I Ioan* 3, 2.
[323] Mişcându-se liber pe tărâmul Scripturii, sfântul Grigorie o citează în chipuri neaşteptate, printr-un demers aproape poetic, dându-i alt conţinut. Logica de aici a textului scripturistic – zis despre Hristos, dar aplicat lui Petru – ar fi: fiind zidit Petru – în Biserică – aproape de Piatra-Hristos, cel ce va cădea asupra lui (cel ce se va împotrivi, adică, lui Petru) – se va zdrobi, că se va zdrobi de Hristos, Cel de lângă Petru.
[324] *Matei* 21, 44.
[325] Adică: nu există.

ne-a învăţat şi ne-a mântuit pe noi. Nu pe asemuite – [ca mai înainte] – Îl cunoaştem de acum pe Dumnezeu (că astfel[319] este cunoaşterea lui Dumnezeu [pornind] de la zidiri); că [de] acum «viaţa s-a arătat, cea care era la Tatăl şi s-a arătat nouă»[320] şi ne-a vestit nouă că «Dumnezeu lumină este şi nici un întuneric nu este într-Însul»[321], iar pe cei ce au crezut Lui fii ai luminii i-a făcut, «şi încă nu s-a arătat ce vom fi», că «de Se va arăta, asemenea Lui vom fi, că Îl şi vom vedea pe El precum este». [Şi iată că] ai iarăşi prilej de defăimare – «că precum este Îl vom vedea pe El»[322]. Dar cel ce spune acestea, îndeaproape zidit fiind [el] pe Piatra Cea pusă în Sion, îndeaproape Acesteia este întru toate; «aşadar, cel ce va cădea asupra acestuia – se va zdrobi[323]; şi pe care va cădea – îl va sfărâma»[324].

[47] Noi, însă, să vedem de unde [porneşte] filozoful [când] ticluieşte [învăţătura] cum [că] mai presus de toate lucrările înţelegătoare [altă] vedere nu este[325], aceasta zicând-o noi mai întâi [de toate], cum [că] *fără-de-nume* şi *mai-presus-de-nume* ştim [a fi] aceea despre care ne este cuvântul. Aşadar, şi 'vedere' numim aceea, dar şi o ştim a fi mai presus de vedere; iar de voieşte cineva a-i spune 'înţelegere', crezând [el] ori [chiar] cunoscând prin cercare că, totodată, aceea este şi mai presus de vedere – întru un gând cu noi este în privinţa [lucrurilor] acestora. Aşa că stea deoparte toate înţelesurile şi vederile cele [în chip] co-ordonator[326] pomenite de el prin catafază şi apofază, ca [unele ce sînt] fără rost şi fără nici o legătură cu noi şi cu cuvântul de faţă. Iar că este[327]

[326] Adică: co-ordonează (planul vederii cu planul a ceea ce este mai-presus-de-vedere; planul înţelegerii cu planul a ceea ce este mai-presus-de-înţelegere), pune pe acelaşi plan, aduce la acelaşi numitor comun, 'bagă în aceeaşi oală'.

[327] «că este»: că există.

προκείμενον λόγον. Ὅτι δέ ἐστιν ὅρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδὲ ἐπίστευσεν, ἡμεῖς δὲ καὶ μὴ νοοῦντι συνέγνωμεν ἄν, ἐπειδὴ τὸ ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἔνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς κατ' αὐτὴν μελέταις, καὶ μὴ πάντῃ πιστεύοντα παρεδεξάμεθ' ἄν, χρῆν εἰδότες κατὰ τὸν ἀπόστολον «τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι». Τὸ δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καὶ συγγράμμασιν ἐναγωνίοις χρῆσθαι κατ' αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας καὶ παντὶ τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τοὺς μικροὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς προήκοντας ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ, τοῦτο δὲ τίς ἂν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτὴς εἶναι προαιρούμενος; Ἐκεῖνος μὲν οὖν ὡς ἔστιν ὅρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὅρασιν καὶ νόησιν, ὑπερώνυμός τε οὖσα καὶ ἀποδεούσας ἑαυτῆς κεκτημένη τὰς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδὲ ἐπίστευσε, καὶ ὃ δὲ ὑπὲρ νοῦν λέγειν τοὺς θεολόγους οἴεται, τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδὲ τοῦτ' εἶναι ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ. «Τὰ γὰρ ἐγνωσμένα», φησίν, «ἀποφάσκουσιν, οὐ τὰ μὴ ἐγνωσμένα»· καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τὰ ἀπεφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὥστ' οὐδ' αὕτη ἡ θεολογία τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

[48] Περὶ δὲ τῆς ὑπὲρ νοῦν ὁράσεως τοῦτ' ἂν εἴποιμεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτόν, οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὅρασις καὶ νόησις· ἐπεὶ δὲ καὶ ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν καὶ κατὰ ταύτην μόνην κυρίως ἑνοῦται τῷ Θεῷ, δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς προϊοῦσαν εἰς ἐνέργειαν, ἔστιν ἄρα ὑπὲρ τὰς νοερὰς πάσας

[328] *Romani* 14, 1.
[329] Adică: există.
[330] Adică: nu ar mai exista.
[331] 'aceasta': puterea [sau potența] de a se ridica minte mai presus de sine însăşi; «purcezând/venind la lucrare»: actualizându-şi potența, prin [voia lui] Dumnezeu, 'activându-şi' respectiva 'facultate'.
[332] Există, adică.

vedere mai presus de toată înţelegerea – acela nu a înţeles, nici [nu] a crezut; noi, însă, şí neînţelegând el [aceasta], l-am iertа (fiindcă a înţelege ceea ce este mai presus de minte nu e cu putinţă firii noastre şi cercetărilor din unghiul ei), şi l-am primi şí necrezând el întru totul [aceasta], că datori sîntem – după [cum spune] Apostolul – 'a-l primi pe cel slab în credinţă'[328]. Dar [faptul de] a se apuca [el] a-i contrazice [până] şi pe cei ce cred şi a alcătui scrieri polemice împotriva lor şi a adevărului, şi a se sili în tot chipul a-i sminti nu doar pe cei [mai] mici, ci şi pe cei sporiţi în virtute şi buna-cinstire [de Dumnezeu] – aceasta cine ar putea s-o rabde în tăcere, de alege a fi slujitor al adevărului? Aşadar, cum [că] este[329] vedere şi înţelegere mai presus de toată vederea şi înţelegerea – mai-presus-de-nume fiind [ea] şi dobândind [doar] denumiri mai prejos decât ea – acela nu a înţeles, nici a crezut, iar ceea ce socoteşte [el] că spun cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] mai-presus-de-minte – [şi anume] teologia cea prin apofază – nici [pe] aceasta el nu [o] mărturiseşte a fi mai presus-de-minte; că «[tocmai] cele cunoscute» – zice – «fac obiectul apofazei [teologilor], nu cele necunoscute». [Bine, dar] şí noi ştim că în teologia aceasta mintea le gândeşte pe cele înlăturate prin apofază, încât nici teologia aceasta nu s-a ridicat deasupra lucrărilor înţelegătoare.

[48] Iar despre vederea cea mai presus de minte aceasta am zice-o, cum că, de nu ar fi avut mintea noastră [putinţă] a se ridica mai presus de sine însăşi, [atunci] nu ar mai fi[330] nici vedere şi înţelegere mai presus de lucrările înţelegătoare; dar, fiindcă şí puterea aceasta o are şi [fiindcă] prin singură aceasta se uneşte propriu-zis cu Dumnezeu, prin El – la vremea rugăciunii – venind [aceasta[331]] la lucrare, este[332], deci, vedere mai presus de toate lucrările înţelegătoare,

ἐνεργείας ὅρασις, ἣν ὅρασιν ὑπὲρ νόησίν φαμεν· φαίη δ' ἄν τις τοῦτο καὶ ἀορασίαν καὶ ἀγνωσίαν ὑπεροχικῶς· ὃ τοίνυν οὐ μᾶλλόν ἐστιν ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μόριον ἔσται τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαιρεθήσεται τοῖς εἴδεσιν αὐτῆς; Οὐδὲ γὰρ τὴν οὐσίαν διεῖλέ ποτέ τις τῶν σοφῶν εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὐδὲ τὴν αἴσθησιν εἵς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν· τὸ γὰρ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπ' αἴσθησιν τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδὲ τὸ ὑπὲρ τὴν γνῶσιν, γνώσεως εἶδος. Ὅτι δὲ ἔχει δύναμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν ὁ νοῦς καὶ δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττοσιν ἑνοῦσθαι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἀριδηλότατά φησι, καὶ οὐχ ἁπλῶς τοῦτο λέγει, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην εἴδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτάτων εἶναι προσημαίνει· «δέον» γάρ, φησίν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἕνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ». Ἡ μὲν οὖν ὑπεραίρει τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ γνῶσις οὐκ ἔστι καθ' ὑπεροχήν· ἡ δὲ σύνδεσμός ἐστι νοῦ τε καὶ Θεοῦ, κρεῖττον ἀσυγκρίτως τῆς συνδούσης τὸν νοῦν πρὸς τὰ κτιστὰ δυνάμεως, δηλαδὴ τῆς γνώσεως.

[49] Ἀλλὰ πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ ἔστιν ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὅρασις; «Ἐπειδή», φησί, «τῆς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἀλλ' ἕτερον, ὦ βέλτιστε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδὲ ταὐτὸν λέγειν τι περὶ Θεοῦ καὶ κεκτῆσθαι καὶ ὁρᾶν Θεόν. Λόγος

---

[333] Altfel zis, nimeni nu afirmă ca specii ale ființei *corporalul*, *necorporalul* și *supraființialul*.

[334] *Despre dumnezeieștile numiri*, VII, 1, PG 3, 865C.

[335] Literal: incomparabil.

căreia îi zicem 'vedere mai presus de înţelegere'; şi îi poate cineva zice acesteia – [de bună seamă că] în înţeles de covârşire – şi 'nevedere' şi 'necunoaştere'. Prin urmare, ceea ce nu este în mai mare măsură neînţelegere decât înţelegere, cum să fie [aceasta] parte a cunoaşterii [proprii domeniului] universaliilor? Şi cum să se împartă după speciile acesteia? Că nimeni din cei înţelepţi nu a împărţit [sau definit] vreodată fiinţa/substanţa în trup şi netrupesc şi [în] mai-presus-de-fiinţă[333], nici simţirea în cele cinci simţuri şi [în] mai-presus-de-simţire; pentru că ceea ce e mai presus de fiinţă, cum să fie subordonat fiinţei şi [cum să fie] subordonat simţirii ceea ce e mai presus de simţire?; [tot] aşa, prin urmare, nici ceea ce e mai presus de cunoaştere nu [poate fi] specie a cunoaşterii. Iar că mintea are putere a se ridica mai presus de ea însăşi şi, prin [puterea] aceasta, a se uni cu cele mai presus de ea însăşi – o spune cât se poate de limpede şi marele Dionisie, şi nu spune doar atât, ci însemnează şi [faptul] că a şti lucrul acesta este de cea mai mare trebuinţă Creştinilor; că «trebuie să se ştie», zice, «că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înţelege*, prin care pe cele înţelegătoare le vede, şi, pe de altă parte, *unirea* covârşitoare firii minţii, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»[334]. Aşadar, întrucât covârşeşte firea minţii, este mai presus de toate lucrările înţelegătoare şi [zicând noi că] nu este cunoaştere [de bună seamă că] în înţeles de covârşire [zicem aceasta]; iar întrucât este legătură a minţii cu Dumnezeu, este – [în chip] neasemuit[335] – peste puterea ce leagă mintea de cele zidite, adică peste cunoaştere.

[49] Dar cum ticluieşte contrazicătorul nostru [aceea] cum că nu este [nici o] vedere mai presus de toate lucrările înţelegătoare? – «fiindcă», zice, «nimic nu este mai înalt ca teologia prin afereză». Dar *vederea* – o, dragul meu – e altceva decât *teologia*, de vreme ce nu totuna este [faptul de]

μὲν γὰρ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία, θεωρίαι δέ εἰσι καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὰ ἀῤῥητα. Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καὶ ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἄρα ἐστίν ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία, καὶ ὑπεραναβαίνουσι ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δὲ καὶ ἀληθείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος, ὃ δίδωσιν ἡμῖν ὁρᾶν «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν».

[50] Ἀλλ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδὲ μετρίως συνιείς, τὸν μέγαν οἴεται συμμαρτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος»· καὶ ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσδύεσθαι εἰς τὸν γνόφον, οὗ ὄντως ἐστίν ὁ πάντων ἐπέκεινα, τοῖς πάντα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα ὑπερβᾶσιν». «Εἰσέρχεται δέ τις», φησίν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τὸν γνόφον διὰ τῆς τῶν πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνόφος οὗτος, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μόνη, καὶ τοῦ μηδὲν γινώσκειν οὐδέν ἐστιν ἐπέκεινα, ὥστε καὶ τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὅ τί ποτέ ἐστιν, ὃ λέγεται ὑμεῖς, ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν τε καὶ θεωρίαν ἀναδράμητε». Ἀλλὰ μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὅ φησιν αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καὶ ἀδιαλείπτως περιαστράπτειν τοὺς ἁγίους ἐν τῇ

[336] *II Corinteni* 12, 4.
[337] *I Corinteni* 2, 9.
[338] Adică: orice minte.
[339] *Epistola 5*, PG 3, 1073A.
[340] *Despre teologia mistică*, 1, 3, PG 3, 1000B.
[341] Literal: dincolo.

a zice ceva despre Dumnezeu şi [faptul de] a-L dobândi şi a-L vedea pe Dumnezeu. Că [tot] cuvânt este şi teologia prin apofază, pe când [unele] vederi sînt şi mai presus de cuvânt; iar aceasta a arătat-o descoperitorul de cele negrăite[336]. Aşadar, fiindcă [tot] cuvânt este şi teologia prin apofază, atunci [negreşit că] şí decât aceasta este mai presus vederea cea mai-presus-de-cuvânt şi [că] deasupra acesteia se ridică văzătorii celor mai presus de cuvânt, [văzători] nu prin cuvânt, ci prin faptă şi prin adevăr şi prin harul lui Dumnezeu şi al Duhului puternic a toate, Care ne dă nouă a vedea «cele ce ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit»[337].

[50] Dar acela nepricepând acestea – nici măcar câtuşi de cât – martor al său şi-l închipuie [a fi] pe marele Dionisie, pe cel ce zice [că] «în dumnezeiescul întuneric ajunge toată mintea[338] cea învrednicită a-L cunoaşte şi vedea pe Dumnezeu, prin însuşi faptul de a nu vedea – nici a cunoaşte – ajungând cu adevărat în ceea ce e mai presus de vedere şi cunoaştere»[339]; şi, altundeva, [că] «a pătrunde în întunericul în care este cu adevărat Cel ce e dincolo de toate – [aceasta] este [cu putință] doar celor ce s-au ridicat şí peste toate cele curate şi peste toată suirea tuturor sfintelor culmi şi peste toate dumnezeieştile lumini»[340]. «Iar în acest nor», zice filozoful, «se intră [doar] prin afereza/negarea tuturor celor ce sînt şi [nu alta decât] aceasta este desăvârşita vedere [sau contemplare]: întunericul acesta, singură teologia prin apofază; şi nimic nu e mai presus[341] de faptul de a nu cunoaşte nimic; încât şí acea lumină dumnezeiască de care vorbiţi voi – orice ar fi ea – trebuie lepădată, ca să vă ridicaţi la cea prin apofază teologie şi vedere [sau contemplare]». Bine, dar noi numim 'lumina harului' ceea ce acelaşi Dionisie cel mare spune că totdeauna – veşnic şi neîncetat – îi va străluci

μακαριωτάτη ἐκείνη διαγωγῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανὴ τοῦ ἀϊδίως περιλάμποντος καὶ ἀνεκλείπτως ὁρωμένου τότε (καὶ ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλὰ καὶ νοερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταῦτα πενυματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὡς πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν), τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνησις ἀπολελύσθαι, τοῦ κρεῖττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοσιν ἑνοῦντος αἰωνίως καὶ διδόντος τὰ ὑπὲρ ὑμᾶς ὁρᾶν; Ὡς γὰρ ὁ νοῦς ἀφράστως τῇ αἰσθήσει συνημένος ὁρᾷ τὰ αἰσθητὰ καὶ ὡς ἡ αἴσθησις συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς προτίθεται τὰ νοητὰ διὰ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη τούτων, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τὸ ἀόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσονται, μᾶλλον δὲ συνδιαιωνίσουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανὴ τοῦ ἀϊδίως οὕτω περιαυγάζοντος τόθ' ἡμᾶς φωτὸς ἀφεῖσθαι, ἵνα τῆς σοὶ νομιζομένης τελεωτάτης θεωρίας ἀπολαύσωμεν; Εἰ δὲ νῦν μὲν ἀφιέναι τοῦτο τὸ φῶς καὶ ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὔ, κρείττων ἄρ' ἡμῖν ὁ παρὼν αἰὼν τοῦ μέλλοντος καὶ εἰκότως ἐπτόηνται περὶ αὐτὸν οἱ τῷ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καὶ ἀληθινῷ φωτί.

[51] Ἆρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καὶ πῶς ἄρ' ὁ τὸ φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο μὲν οὖν καὶ προαπεδείξαμεν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς Περὶ φωτὸς καὶ φωτισμοῦ θείου προεξενηνεγμένος λόγοις, ὡς

[342] Mai presus de chipul simțit şi cel înțelegător.
[343] Literal: prin con-prinderea.
[344] În veacul acesta, în viața aceasta pământească.
[345] Adică: de vreme ce în veacul de acum, ocupându-ne mintea cu teologia prin apofază (care este maximum-ul vederii de Dumnezeu), putem lăsa deoparte vederea luminii dumnezeieşti, iar în veacul viitor nu, înseamnă că veacul de față e superior celui viitor în privința vederii lui Dumnezeu; tonul este, evident, ironic.

împrejur pe sfinţi întru preafericită petrecerea aceea a veacului ce va să vie, «precum şi pe ucenici la preadumnezeiasca schimbare-la-faţă». Prin ce meşteşugire, aşadar, [ne-am putea dezlega] de ceea ce veşnic ne va străluci împrejur şi [ne] va fi atunci [nouă] văzut necontenit (şi aceasta nu doar în chip simţit [trupeşte], ci şi în chip înţelegător; mai bine zis, în chip mai presus de acestea [două[342]], şi anume Duhovniceşte şi Dumnezeieşte); prin ce meşteşugire, aşadar, am putea – şi ce folos am avea – să ne dezlegăm de ceea ce, în chip ce mai presus de noi, ne uneşte veşnic cu cele mai presus de minte şi ne dă a vedea cele mai presus de noi? Că după cum mintea, unită negrăit cu simţirea [trupească], vede cele simţite [trupeşte] şi după cum simţirea [în chip] simbolic şi simţit [îşi] pune de faţă cele înţelese, prin unirea [ei][343] cu mintea, ajungând la cuprinderea acestora, [tot] aşa şi amândouă acestea – [odată] unite Duhului – vor vedea Duhovniceşte nevăzuta lumină, ba mai mult, văzându-o, vor împreună-dăinui veşnic [cu ea]. Prin ce meşteşugire, aşadar, am putea lăsa [deoparte] lumina ce în chipul acesta ne va străluci împrejur atunci veşnic, ca să avem parte de ceea ce socoţi tu [a fi] 'preadesăvârşita vedere'? Iar, de vreme ce acum[344] avem putinţa de-a lăsa [deoparte] lumina aceasta şi a o depăşi, pe când atunci nu, înseamnă că [– nu-i aşa?–] mai bun ne este nouă veacul de faţă decât cel viitor[345]; deci pe bună dreptate se tem de el[346] cei ce dau luptă luminii celei veşnice şi adevărate.

[51] Au împreună-glăsuieşte cu acestea marele Dionisie? Dar cum ar putea să împreună-glăsuiască cel ce a lăudat lumina aceasta mai mult decât orice? Asta am şi dovedit mai înainte pe larg în cuvintele despre lumină şi luminarea

[346] «de el»: de veacul viitor.

ὅ γε μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῷ μεγάλῳ φωτὶ ἀντικειμένοις, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῆς οἰκουμένης φανότατος φωστήρ. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἀναλαβόντες ἴδωμεν τἀκείνου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ῥήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὗτος ἐπιστέλλων λειτουργῷ, «ὁ θεῖος», φησί, «γνόφος ἐστὶ τὸ ἀπρόσιτον φῶς δι' ὑπερβολὴν ὑπερουσίου φωτοχυσίας· ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν ἐν τῷ ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος, τοῦτο αὐτὸ γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητά». Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ αὐτὸ καὶ γνόφον λέγει καὶ φῶς, καὶ ὁρᾶν καὶ μὴ ὁρᾶν, καὶ γινώσκειν καὶ μὴ γινώσκειν. Πῶς οὖν καὶ σκότος τοῦτο τὸ φῶς; «Δι' ὑπερβολήν», φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μὲν κυρίως, σκότος δὲ καθ' ὑπεροχήν, ὡς ἀόρατον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καὶ ὁρᾶν ἐπιχειροῦσιν.

[52] Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστιν οὗτος ὁ τοῦ τοιούτου ἀξιούμενος, προσελθεῖν τῷ ἀπροσίτῳ καὶ ἰδεῖν τὸν ἀόρατον; Ἆρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλὰ Μωσέως μόνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸ γενέσθαι ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ, ἡ δὲ δι' ἀποφάσεως θεολογία παντός ἐστι θεοσεβοῦς· νῦν δὲ μετὰ τὴν δεσποτικὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν, καὶ παντὸς ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται. Ἄλλο ἄρα τὸ κυρίως τοῦτο φῶς καὶ ὁ θεῖος αὐτὸς γνόφος καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας· ἔστω δ' ὅμως ὁπόσον ὁ Μωϋσῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν θεοπτίαν τῶν πολλῶν. Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ φωτὶ τούτῳ

[347] Vezi *supra* 1, 3.
[348] În sensul că revărsarea luminii dumnezeieşti covârşeşte orice lumină zidită.
[349] Dionisie Areopagitul, *Epistola 5*, 1:2-3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[350] Vezi *supra* 1, 3, 19, 21 *et alibi*.

dumnezeiască pe care le-am scris[347]: că cel mai mare potrivnic al potrivnicilor marii lumini este prealuminatul luminător al lumii cel din Areopag. Şi totuşi, să mai vedem o dată acele cuvinte ale lui [Dionisie] pe care le pun înainte ei. Ei bine, scriindu-i liturghisitorului Dorotei, zice: „Dumnezeiescul întuneric este lumina cea neapropiată, prin covârşirea revărsării de lumină[348] celei mai presus de fiinţă: în aceasta ajunge oricine este învrednicit să Îl cunoască şi să Îl vadă pe Dumnezeu, care prin însăşi nevederea şi necunoaşterea a ajuns în cele mai presus de vedere şi de cunoaştere, cunoscând anume că este dincolo de toate cele simţite [trupeşte] şi înţelese cu mintea"[349]. Aici, dar, numeşte unul şi acelaşi lucru atât lumină, cât şi întuneric, atât vedere, cât şi nevedere, atât cunoaştere, cât şi necunoaştere. Cum, dar, este şi întuneric lumina aceasta? „Prin covârşirea revărsării de lumină", zice, aşa încât este lumină în înţelesul propriu, dar întuneric prin covârşire, întrucât este nevăzută de cei care încearcă să se apropie şi să vadă prin lucrările simţirii [trupeşti] sau minţii.

[52] Iar de vreme ce în însuşi neapropiatul ajunge oricine este învrednicit să-L cunoască şi să Îl vadă pe Dumnezeu, cine este cel învrednicit de aşa ceva, [adică] să se apropie de neapropiat şi să vadă nevăzutul? Oricare cinstitor de Dumnezeu? Ba nu, pentru că doar al lui Moisi şi al celor ca el este a ajunge în întunericul dumnezeiesc, pe când teologia prin apofază este a oricărui cinstitor de Dumnezeu – iar acum, după venirea prin trup a Stăpânului, şi a oricărui om, precum s-a dovedit mai înainte[350]. Altceva este, dar, această lumină în înţelesul propriu al cuvântului şi acest întuneric dumnezeiesc, ce covârşeşte cu neasemuire teologia cea apofatică – tot atât de mult, să zicem, cât covârşeşte Moisi mulţimea în ce priveşte vederea de Dumnezeu. Dar cel ce a

γεγονὸς ὁρᾷ, καὶ οὐχ ὁρᾷ. Πῶς ὁρῶν οὐχ ὁρᾷ; Ὅτι, φησίν, ὑπὲρ ὅρασιν ὁρᾷ, ὥστε κυρίως μὲν γινώσκει καὶ ὁρᾷ, οὐχ ὁρᾷ δὲ ὑπεροχικῶς, μηδεμιᾷ ἐνεργείᾳ νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως ὁρῶν, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν, τουτέστι τῷ ὑπερβῆναι τὸν τοιοῦτον πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν, ἐν τῷ ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος, δηλονότι κρειττόνως ἢ καθ' ἡμᾶς καὶ ὁρῶν καὶ ἐνεργῶν, ὡς κρεῖττον ἢ κατ' ἄνθρωπον γενόμενος καὶ Θεὸς ἤδη κατὰ χάριν ὢν καὶ Θεῷ ὑπάρχων ἡνωμένος καὶ διὰ Θεοῦ Θεὸν ὁρῶν.

[53] Οἱ τοίνυν τὴν κατὰ ἀπόφασιν μόνην θεωρίαν πρεσβεύοντες καὶ περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ ὅρασιν δοξάζοντες, καὶ ταύτην μὲν ὑπὸ τὴν καθόλου γνῶσιν εἶναι λέγοντες, τῆς δὲ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρίαν, τοὺς κατ' αὐτοὺς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελεωτάτης ταύτης ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν ἐοίκασιν οἰόμενοι καὶ στέρησιν ἔχοντας γνώσεώς τε καὶ ὁράσεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύτην δὲ κατὰ στέρησιν, κρεῖττον πάσης γνώσεως ἀποφαινόμενοι καὶ σεμνυνόμενοι τῷ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώστως ἔχειν. Οὕτως οἱ τῷ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτὶ καὶ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καὶ μήν, εἰ ταὐτὸν ἥ τε κατὰ ἀπόφασιν θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δὲ ἡ θεωρία στέρησιν κυρίως παρέχει τοῦ ὁρᾶν, κατὰ τοὺς λέγοντας ὡς οὐκ ἔστι περαιτέρω θεία θέα, οὐκοῦν καὶ ὁ θεῖος γνόφος οὗτος κυρίως ἐστὶ καὶ κατὰ στέρησιν σκότος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους ἄφρονας ἀποτελεῖ καὶ ποιεῖ γε τοιούτους ὡς ἀληθῶς τοὺς περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαινομένους, οἳ πρίν ἀποτάξασθαι τῇ αἰγυπτίᾳ καὶ ψευδωνύμῳ καὶ ἀγόνῳ μητρί, ἣν καλῶς λέγουσιν οἱ

[351] Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi* 2:10:4-5, S.C. 1, Paris, 1968.

ajuns în această lumină vede, zice [Dionisie], şi [totodată] nu vede. Cum de nu vede văzând? „Pentru că", zice, „mai presus de vedere vede, aşa încât în înțelesul propriu cunoaşte şi vede, dar, în înțelesul cel după covârşire, nu vede, fiindcă nu vede prin vreo lucrare a minții şi a simțirii [trupeşti], ci prin însăşi nevederea şi necunoaşterea, adică prin faptul că unul ca acesta se face mai presus decât orice lucrare cunoscătoare, ajungând în ceea ce este mai presus de vedere şi de cunoaştere, văzând şi lucrând într-un chip vădit mai presus de cel omenesc, întrucât s-a făcut mai presus de om, şi a ajuns deja dumnezeu după har, şi e unit cu Dumnezeu, şi prin Dumnezeu Îl vede pe Dumnezeu".

[53] Aşadar, cei care propovăduiesc numai vederea cea apofatică, şi dincolo de aceasta nu socot că este vreo lucrare sau vedere, şi pe de o parte zic că aceasta ține de cunoaşterea [proprie domeniului] universalului, iar pe de alta că nici o vedere nu este mai presus decât cunoaşterea, par a socoti că cei care, potrivit lor, au ajuns la această desăvârşită vedere apofatică, nu văd, nici nu cunosc în înțelesul propriu şi că acestora le lipsesc cunoaşterea şi vederea. Prin urmare, nu şi-au dat seama că ei declară adevărata ignoranță – cea prin lipsă – a fi mai presus decât orice cunoaştere, şi că se laudă cu ignoranța cea prin lipsă. În acest fel, cei ce nu cred preamarii lumini cad şi din cunoaşterea luminii. Apoi, dacă totuna sînt vederea apofatică şi întunericul dumnezeiesc, iar această vedere aduce, în înțelesul propriu, lipsire de vedere, potrivit celor care zic că nu există vedere dumnezeiască dincolo [de aceasta], înseamnă că şi acest întuneric dumnezeiesc este, în înțelesul propriu, şi întuneric prin lipsă, şi pe cei care ajung în el îi face lipsiți de minte – şi, cu adevărat, aşa îi face pe cei care spun despre el unele ca acestea, care înainte să se lepede de „maica egiptenească, şi cu nume mincinos, şi stearpă"[351], prin care bine zic Părinții că trebuie

πατέρες τὴν ἔξω νοεῖσθαι παίδευσιν, πρίν καθαρῶς γνῶναι ὡς δύο πολεμίων μεταξὺ βιοτεύομεν καὶ προσθέσθαι τοῖς κρείττοσι, πρίν δι' αὐτῶν ἐπιθέσθαι τοῖς πονηροῖς καὶ τοὺς μὲν τρέψασθαι καὶ φονεῦσαι καὶ κατορύξαι, τοὺς δὲ φυγεῖν (ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυσικὴν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καὶ συνεργούντων παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται), πρίν τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξαι τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν φρεάτων τῆς κτίσεως τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἀρυομένων, δηλαδὴ τῶν καθ' Ἕλληνας σοφῶν, πρίν συνοικῆσαι τοῖς εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους ἄγουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφωνοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ θεῖα δηληνότι σοφοῖς, πρίν δι' ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπιστῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν νοημάτων, πρίν ἀναδραμεῖν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, πρίν πόῤῥωθεν ἐνατενίσαι τῷ καινῷ φωτί, πρίν προσεγγίσαι, πρίν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι, ὡς οὐκ ἐξὸν ψαύειν τῆς ἁγίας γῆς, τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως ὄντων μεσιτευόντων, πρίν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιὰν ἐγκόλπιον γενομένην, τουτέστι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύντα, πρίν διὰ τῆς πάντα δυναμένης βακτηρίας, δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ τοῦ τυράννου κράτος καθελεῖν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἁλμυρὰν τοῦ βίου θάλασσαν ποσίν ἀβρόχοις ἐμπεριπατῆσαι, πρίν τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν πηγὴν ὑπερφυοῦς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως ἀποτελέσαι, πρίν τῆς ἄνωθεν ἐπιῤῥεούσης γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμεῖσθαί τε καὶ δύνασθαι, πρίν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἁπάντων παρασκευῆς τελείως σαββατίσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλλάξαι τὰ

să înţelegem instruirea cea dinafară, înainte să cunoască în chip curat că vieţuim ca între doi duşmani şi să se lipească de cele bune, înainte să se lupte prin ele cu cele rele şi pe unele dintre acestea să le alunge, şi să le omoare, şi să le îngroape, iar de celelalte să fugă – vorbesc de acele patimi rele care, fiindu-ne apropiate în chip firesc, ne biruiesc mai uşor atunci când au prilejuri şi ajutoare –, înainte să dea în vileag răul obicei al celor care în chip nedrept scot înţelepciunea lui Dumnezeu din puţurile zidirii, adică al înţelepţilor elineşti, înainte de a sălăşlui împreună cu cei care au pace unul cu altul şi nu au neînţelegeri, nici nu grăiesc unul împotriva altuia, altfel spus împreună cu înţelepţii în cele dumnezeieşti, înainte de a veghea prin pustnicie şi liniştire asupra oilor lor, adică a gândurilor, înainte să alerge sus pe muntele care e culmea sufletului nostru, înainte să scruteze de departe lumina nouă, înainte să se apropie, înainte să audă şi să-şi scoată încălţările din picioare (v. *Ieşire* 3, 5), întrucât nu este îngăduit a atinge pământul sfânt prin mijlocirea a ceea ce este mort şi nefiinţător cu adevărat, înainte să se schimbe dreapta băgată în sân (v. *Ieşire* 4, 6), adică înainte să se schimbe mintea cufundată în sineşi, înainte să doboare cu tărie tăria tiranului prin toiagul ce poate toate, adică prin credinţă, şi să umble cu picioare neudate prin marea amară a vieţii, înainte să facă izvor de veselie mai presus de fire, prin rugăciune şi făptuire plăcută lui Dumnezeu, firea noastră amărâtă şi învârtoşată, înainte să guste din hrana care curge de sus şi să nu mai fugă de vrăjmaşi, ci să aibă râvnă şi putere a-i urmări pe toţi, înainte să sâmbăteze desăvârşit, prin pregătirea tuturor celor de acest fel, nelucrarea răutăţilor, şi să audă şi să se ridice mai presus de trâmbiţele cele cu multe glasuri, şi să vadă şi să treacă dincolo de luminile cele revărsate cu îmbelşugare – iar acestea sînt slava lui

πολύχυτα φῶτα (ταῦτα δέ ἐστιν ἡ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἐξαγγελλομένη δόξα τοῦ Θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τὸ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάνα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα), πρίν προκατορθῶσαι τοσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων τῷ Θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ ἰδεῖν, εἶτα καὶ αὐτῷ τῷ Θεῷ ἀπερινοήτως ἑνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εἰσδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις Περὶ φωτὸς λόγοις ἱκανῶς ἐξητακότες, εἰκόνα μὲν ἐδείξαμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὖσαν. Διὸ καὶ πάντες μὲν οἱ πιστοὶ παραδέξασθαι καταξιωθέντες τὸ μυστήριον, ὑμνεῖν δι' ἀποφάσεως δύνανται Θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἑνοῦσθαι καὶ ὁρᾶν διὰ φωτὸς αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.

[54] «Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύοντας γνόφον· οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, εἴγε καὶ ὅλως τί ποτέ ἐστιν ὃ ὑμεῖς πρεσβεύετε, χρῆν ἀφεῖναι κάτω, κἀντεῦθεν δείκνυται ὡς τὸ μηδαμῇ μηδὲν ὁρᾶν, τοῦτ' ἔστιν ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος γνόφος». τί φατε καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναρίθμιον τίθεσθε τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ συνδιαιωνίζον τοῖς ἁγίοις, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἄναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

[352] Termenul διεξοδικός are, pe lângă înțelesul mai răspândit de „pe larg", „amănunțit", și sensul „discursiv", în opoziție cu „simbolic" sau „contemplativ". În contextul de față ni s-a părut mai adecvat acest ultim sens.

Dumnezeu cea vestită prin zidirile Lui cele de multe feluri, şi, să zicem, propovăduirea cea prin proroci, şi prin apostoli, şi prin părinţi, şi toate învăţăturile discursive[352] despre cele dumnezeieşti –, înainte de a împlini acestea, şi a ajunge la culmea suişurilor dumnezeieşti împreună cu cei aleşi afierosiţi lui Dumnezeu, şi a vedea locul lui Dumnezeu, iar apoi a se şi uni cu Dumnezeu Însuşi, în chip necuprins cu mintea, desprinşi de toate acestea, cutează a zice că intră în întunericul cel mai presus de lumină prin teologia apofatică. Noi însă, după ce am cercetat-o destul pe aceasta în cuvintele dinainte despre lumină[353], am arătat [că ea este doar] icoană a vederii aceleia fără chip şi a celei prin vedere pliniri după minte, mai presus de minte, în Sfântul Duh, dar nu însăşi aceasta din urmă. De aceea şi toţi cei învredniciţi a primi prin credinţă taina pot să Îl laude pe Dumnezeu prin apofază, dar nu şi să se unească cu El şi să Îl vadă prin lumină, dacă nu vor primi prin împlinirea dumnezeieştilor porunci puterea cea mai presus de fire a vederii.

[54] „Însă şi toate luminile dumnezeieşti trebuie părăsite", zice, „după Dionisie cel din Areopag, de cei care intră în întunericul cel de taină; aşadar, şi însăşi lumina dumnezeiască – dacă este într-adevăr ceva ceea ce propovăduiţi voi – trebuie lăsată jos – şi se arată de aici că acel întuneric tainic este a nu vedea nicidecum ceva". „Ceva", spuneţi voi? Şi puneţi astfel în rândul celor multe lumina aceea care rămâne în veci cu sfinţii, slava firii dumnezeieşti, frumuseţea veacului viitor şi dăinuitor, împărăţia cea fără de început şi veşnică? Pentru că aşa a numit această lumină Însuşi Cela ce pe munte a strălucit cu ea (v. *Matei* 16, 28; *Marcu* 9, 1; *Luca* 9, 27)[354]. Dar acest dumnezeiesc Dionisie [ce zice]? Nu spune

[353] Vezi *supra* 1 *passim*.

[354] Vezi *supra* 1, 3, 43.

Οὕτω γὰρ τουτὶ τὸ φῶς αὐτὸς ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ αὐτὸ λάμψας ἐπωνόμασε. τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὗτος; Οὐκ ἐν τῇ *Μυστικῇ θεολογίᾳ* φανερῶς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάντων αἰτία, πάντων μὲν ὑπερουσίως ὑπέρκειται, μόνοις δὲ ἀπερικαλύπτως ἐκφαίνεται τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρὰ διαβαίνουσιν; Εἰ γοῦν ἐκείνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦτα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἔκφανσις αὕτη ἡ κατὰ ἀπόφασίν ἐστι θεολογία καὶ αὐτὴ μόνη ἡ ἀκαταληψία, καθάπερ ὑμεῖς διισχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ καὶ Ἕλληνες θεολογοῦσιν, ὡς καὶ τοῦθ' ὑμεῖς φατε, οὐκοῦν κἀκεῖνοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβησαν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασιν. Φεῦ, ὅτι τῶν μεμωραμένων σοφῶν ἡ γνῶσις οὐ μόνον καταλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἀλλ' οὐχ ὁ Θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποτε φαίη· τὰ γὰρ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς πασῶν ἁγίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν ἐφεξῆς εὐθὺς ἐκεῖ κατέλεξε, τὰς πρὸ τῆς ὑπωρείας ἐν Χωρήβ τοῦ Μωσέως καθάρσεις, τοὺς μετὰ τὴν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καὶ τὰ προφανέντα τῶν φώτων θεάματα, τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀφορισμόν, τὴν μετὰ ταῦτα πάντα οὐχ ὅρασιν Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἔστη τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὃ αἰσθήσεως ἐνεργείᾳ ἢ νοὸς ὁρᾶται, ὑποθετικοί τινες εἰσι λόγοι τῶν ὑποβεβλημένων τῷ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐκ αὐτὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται· ὥστε ἡ τοῦ τόπου ἐκείνη θέα καὶ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερβέβηκεν, ἥ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου θέας ἡ τοῦ Μωϋσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπὸ

[355] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[356] Adică teologia apofatică.
[357] V. Varlaam, *Al doilea cuvânt către Palama*, p. 298, ed. Schirò, Palermo, 1954.
[358] Adică înțelege.
[359] Sfântul Maxim Mărturisitorul spune în sholiile sale la acest loc dionisian că rațiunile hypothetice sînt rațiunile descriptive ale celor ce sînt

desluşit în *Teologia cea de taină* că Buna Pricină a toate, pe de o parte, este mai presus de toate în chip mai presus de fiinţă, iar pe de alta Se arată fără [vreun] înveliş doar celor ce trec dincolo de toate cele spurcate şi cele curate?[355] Iar dacă acelora Se arată, şi pe deasupra fără vreun înveliş, cum să nu Se arate nicidecum? Şi dacă această arătare este teologia apofatică şi doar aceasta[356] e necuprinderea cu mintea, precum afirmaţi voi, iar după această teologie teologhisesc şi elinii, după cum tot voi spuneţi[357], înseamnă că şi aceia au ajuns mai presus de orice curăţie şi de însăşi lumina dumnezeiască – de ipostasul bunătăţilor viitoare! Vai! Cunoaşterea „înţelepţilor" nebuniţi (v. *Romani* 1, 22) nu doar cuprinde[358], ci şi covârşeşte făgăduinţele bunătăţilor viitoare! Dionisie, care grăieşte înţelepciunea lui Dumnezeu, n-ar putea spune însă vreodată aşa ceva, fiindcă arată acolo pe rând, îndată, dumnezeieştile lumini, şi glasurile cereşti, şi culmile tuturor celor sfinte, care trebuie părăsite: curăţirile lui Moisi dinainte de poalele muntelui Horiv, glasurile care l-au întâmpinat după poalele muntelui şi vedeniile de lumini cele arătate, osebirea de toţi, vederea, după toate acestea, nu a lui Dumnezeu, ci a locului în care stătea [El] şi care însemna că toate câte se văd prin lucrarea simţirii [trupeşti] sau a minţii sînt nişte raţiuni hypothetice[359] ale celor supuse Celui ce e mai presus de toate, prin care nu numai El, ci şi venirea Lui este arătată a fi mai presus de orice cugetare[360] – aşa încât acea vedere a locului a întrecut şi teologia apofatică, care tocmai asta a arătat. Aşadar, dacă până la vederea acestui loc ar fi fost suişul lui Moisi, poate că bine ar fi făcut dogmatisind pe

(v. PG 4, 420D), prin care sîntem învăţaţi că Dumnezeu este în toate – nu prin mutare, ci prin purtarea Sa de grijă.

[360] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

τῶν τοιούτων μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἐδογμάτιζον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῆς θέας τοῦ τόπου τούτου ἀπολύεται καὶ τότε εἰς τὸν γνόφον εἰσδύνει τὸν ὄντως μυστικὸν ἐν τῇ πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῷ ἀγνώστῳ κατὰ τὸ κρεῖττον ἑνούμενος καὶ ὁρῶν καὶ γινώσκων τοῦτον ὑπὲρ νοῦν», πῶς μόνον ἐν τῇ κατὰ ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καὶ θεωρίᾳ περικλείσομεν τὴν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θέαν; Ταύτην γὰρ καὶ πρὸ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωϋσῆς ἐθεάσατο· ὥστ' ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἡ ἐν τῷ γνόφῳ ἕνωσις καὶ θέα, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

[55] Καὶ τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καὶ μὴ πράγματι δεικνύναι τὴν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; Ἆρα γὰρ ὁ Μωϋσῆς, πάντων ἀπολυθείς τῶν τε ὁρωμένων καὶ τῶν ὁρώντων πραγμάτων τε καὶ νοημάτων καὶ τὴν θέαν ὑπερβὰς τοῦ τόπου καὶ εἰς τὸν γνόφον εἰσελθών, ἐν αὐτῷ ἑώρακεν οὐδέν; Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖ εἶδε τὴν ἄϋλον σκηνὴν, «ἣν δι' ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν»· αὕτη δ' ἂν εἴη, κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων λόγους, Χριστὸς ἡ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ αὐθυπόστατος σοφία, ἄϋλος μὲν οὖσα καὶ ἄκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνῦσα δὲ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεταί ποτε κατασκευὴν καὶ εἰς σχῆμα ἥξει καὶ οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καὶ ἀσχημάτιστος λόγος, ἡ πάντα ὑπερέχουσα καὶ προέχουσα καὶ περιέχουσα σκηνή, ἐν ᾗ ἔκτισται καὶ συνέστηκεν ὅσα τε ὁρατὰ καὶ ὅσα ἀόρατα, καὶ σῶμα λαβὼν θέσει τοῦτο ὑπὲρ ἡμῶν, ἀρχιερεύς μὲν ὢν αὐτὸς προαιώνιος, ὕστερον δὲ καὶ ὡς ἱερείῳ ἑαυτῷ χρώμενος ὑπὲρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονὼς ὁ Μωϋσῆς, οὐ τὴν ἄϋλον

[361] *Ibidem*.

[362] Literal: „imitație". Grigorie al Nyssei, PG 44, 380A.

temeiul unora ca acestea că dincolo de teologia apofatică nu mai este nici un fel de vedere; însă de vreme ce se desprinde şi de vederea acestui loc, şi [abia] atunci intră în întunericul cel cu adevărat de taină lăsând deoparte prin covârşire orice lucrare cunoscătoare, „unindu-se într-un chip mai înalt cu ceea ce e de necunoscut şi văzând şi cunoscând aceasta în chip mai presus de minte"[361], cum să mărginim vederea cea din dumnezeiescul întuneric doar la teologia şi vederea apofatică? Că pe aceasta a văzut-o Moisi şi înainte de a intra prin loc în întunericul cel mai presus de lumină – aşa încât, în chip vădit, unirea şi vederea din întuneric e altceva, mult mai înalt decât teologia de acest fel.

[55] Dar de ce să mai învăţăm prin cuvinte şi să nu arătăm cu lucrul că neclintit este adevărul spuselor noastre? Oare Moisi, desprinzându-se de toate lucrurile şi gândurile văzute şi de cele văzătoare, şi ajungând mai presus de vederea locului, şi intrând în întuneric, nu a văzut nimic în el? Dar tocmai acolo a văzut cortul nematerial, „pe care l-a arătat celor de jos printr-o asemănare[362] materială" – iar cortul acesta era, după cum spun sfinţii, Hristos, Puterea lui Dumnezeu şi Înţelepciunea Însăşi-Ipostatică a lui Dumnezeu (v. *1 Corinteni* 1, 24), Care este nematerială şi nezidită din firea Sa, însă prin cortul mosaicesc mai înainte arăta că va primi cândva alcătuire, şi chip, şi fiinţă Cuvântul Cel mai presus de fiinţă şi fără chip, Cortul Cel mai presus de toate, şi înainte de toate, şi cuprinzător a toate, prin Care s-au zidit şi s-au alcătuit toate cele văzute şi cele nevăzute, şi că luând trup Îl va jertfi pe acesta pentru noi, pe de o parte Însuşi fiind Arhiereu mai-nainte de veci, iar pe de alta în vremurile din urmă şi jertfă făcându-Se pentru noi. Drept aceea, în dumnezeiescul întuneric ajungând Moisi, a văzut

σκηνὴν εἶδε μόνον καὶ δι' ὕλης ὑπέγραψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς θεαρχίας ἱεραρχίαν καὶ τὰ κατὰ τὴν νομικὴν ἱερωσύνην ὑλικῶς καὶ ποικίλως διεζωγράφησε. Σύμβολα μὲν οὖν αἰσθητὰ ἥ τε σκηνὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν σκηνὴν πάντα, ἱερωσύνη τε καὶ τὰ καθ' ἱερωσύνην παραπετάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων. Ἐκεῖνα δὲ αὐτὰ τὰ θεάματα σύμβολα οὐκ ἦν· τοῖς γὰρ καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τάκαθαρὰ διαβαίνουσι καὶ εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύνουσι γνόφον ἀπερικαλύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται. Πῶς δ' ἂν εἴη σύμβολα τὰ γυμνὰ παντὸς περικαλύμματος ἐκφαινόμενα; Διὸ καὶ ὁ τῆς Μυστικῆς θεολογίας ὑποφήτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «τριὰς ὑπερούσιε», φησίν, «ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν ἀκροτάτην κορυφήν, ἔνθα τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον». Ἔτ' οὖν ἔχει τις εἰπεῖν ὡς οὐδὲν ὁρᾶται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ καὶ μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θέαμα οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι συμβολικὰ πάντα τὰ τῶν ἁγίων θεάματα; καὶ συμβολικὰ τοιαῦτα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι δ' οὐδέποτε; Μωϋσῆς γὰρ εἶδεν ἃ εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξί», κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων», ὥστε ἀνείδεα ἦν τὰ θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν συμβολικά; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γνόφῳ ἑωρᾶτο· πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ γνόφῳ ἁπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα. τί δὲ τῶν κυρίως συμβόλων, τῶν μεριστῶν καὶ αἰσθητῶν, οὐ τρεπτόν, οὐ σύνθετον, οὐ τοῖς οὖσι συνημμένον δηλονότι τοῖς κτιστοῖς;

[363] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* 5:2, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[364] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[365] *Ibidem*, 1:1.

şi a înfăţişat prin materie nu numai cortul nematerial, ci şi însăşi ierarhia dumnezeieştii începătorii şi cele ce ţin de ea, pe care le-a şi zugrăvit material şi felurit prin preoţia legii[363]. Cortul şi toate cele câte ţineau de cort, preoţia şi cele ce ţineau de preoţie erau, dar, simboluri simţite [trupeşte], văluri ale vedeniilor din întuneric ale lui Moisi, pe când vedeniile acelea nu erau simboluri, pentru că se arată fără vreun înveliş „celor ce trec dincolo şi de toate cele spurcate, şi de toate cele curate şi intră în întunericul cel de taină"[364]. Şi atunci, cum să fie simboluri cele ce se arată fără vreun înveliş? De aceea şi tâlcuitorul teologiei celei de taină, prinzând a se ruga, spune: „Treime mai presus de fiinţă, îndreptează-ne la culmea cea mai de sus a celor de taină, unde tainele cele simple, şi absolute, şi neschimbătoare ale teologiei se ascund în întunericul cel mai presus de lumină"[365]. Şi atunci, cum va mai putea cineva să spună că în întunericul dumnezeiesc nu se vede nimic şi că după teologia apofatică nu e vedere mai înaltă? Sau vor fi fost simbolice toate vedeniile Sfinţilor? Şi vor fi fost simbolice de aşa fel încât „se arată câteodată, dar nu fiinţează niciodată"?[366] Că doar Moisi a văzut cele ce a văzut „în patruzeci de zile şi tot atâtea nopţi", după Grigorie al Nyssei, „împărtăşindu-se sub întuneric de viaţa cea fără chip"[367]. Aşadar, fără de chip erau vedeniile acelea – şi atunci, cum să fie simbolice? Dar şi în întuneric vedea, şi toate cele din întunericul [cu pricina] erau simple, şi absolute, şi neschimbătoare – şi care dintre simbolurile în înţeles propriu, ce se pot împărţi şi simţi [trupeşte], nu este schimbător, nu e alcătuit, nu este unit cu cele ce sînt, altfel spus cu cele zidite?

[366] Vezi Platon, *Timaios* 27 D.

[367] *Despre viaţa lui Moise*, PG 44, 321A.

[56] Ἐπεὶ δ' ἑώρα, ὁρατὰ ἦσαν τὰ προκείμενα· ἢ οὖν φῶς, ἐν φωτὶ ἄλλῳ ὑπῆρχον ὁρατά· ἀλλὰ ἁπλᾶ πάντα τὰ ἐκεῖ· φῶς ἄρα πάντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς καὶ ἐν τῷ γνόφῳ γενόμενος ἑώρα, οὔτε κατ' αἴσθησιν ἑώρα οὔτε κατὰ νοῦν· αὐτοπτικὸν ἄρα ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τοὺς μὲν μὴ ἀνομμάτους γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται – πῶς γὰρ τὸ αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ ὁραθείη οἱασοῦν; – ὅταν δ' ὑπεραναβὰς πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ὁ νοῦς ἀνόμματος ὑπεροχικῶς τελέσῃ, πληροῦται τῆς ὑπερκάλου ταύτης ἀγλαΐας, ἐν Θεῷ χάριτι γενόμενος καὶ διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ αὐτοπτικὸν φῶς ἔχων ἀποῤῥήτως καὶ ὁρῶν. τί οὖν; Οὐκέτι λοιπὸν κρυφίον τὸ θεῖον εἴποι τις ἄν; Καὶ πῶς, ὅ γε οὐκ ἐξίσταται τῆς κρυφιότητος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδωσι, κρύπτον αὐτοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον; Οὐ γὰρ ἔτι Μωσῆς ἑωρᾶτο τότε μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τὸ γεγραμένον· τὸ δ' ἔτι μεῖζον, ὅτι καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιβάσας καὶ ἀπολύσας ἀποῤῥήτως ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θεὶς αἰσθητικὴν καὶ νοερὰν ἐνέργειαν, κρύφιον αὑτὸν ἑαυτῷ, ὦ τοῦ θαύματος, ἐποίησεν, ὡς καὶ τὸν θεῖον Παῦλον, ὥσθ' ὁρῶντας, αὐτοὺς μὴ εἰδέναι ἀλλὰ διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ ὁρῶν· τὸ δ' αὖθις ἔτι πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολὴν ὑπερβολὴν καθ' ὑπεροχὴν ἐκβαῖνον, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀποῤῥήτῳ καὶ ὑπερφυεῖ ἐκφάνσει κρύφιος ἐκεῖνος μένει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καὶ κρυβεῖσιν, οὐ τοὺς ἄλλους πάντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑαυτούς. Τεκμήριον δὲ τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιότητος, ἡ τοῦ Μωσέως ἐπὶ τὴν τρανοτέραν θέαν ἔφεσίς τε καὶ αἴτησις καὶ ἀνάβασις, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων ἐν ἀπείρῳ

[56] Iar de vreme ce vedea, văzute erau cele aflate înaintea lui: aşadar, erau ori lumină, ori cu putinţă de văzut în altă lumină – însă toate cele de dincolo sînt simple; lumină erau, deci, acelea toate. Iar întrucât Moisi vedea suindu-se mai presus de sineşi şi intrând în întuneric, înseamnă că nu vedea cu simţul [trupesc], nici cu mintea, înseamnă că lumina aceea se vede prin sineşi şi de minţile ce nu s-au făcut fără de ochi se ascunde făcându-se mai presus de ele – căci cum s-ar putea vedea prin vreo lucrare a minţii ceea ce este prin sine văzut şi prin sine înţeles? –, iar atunci când mintea, înălţându-se mai presus de orice lucrare înţelegătoare, devine fără ochi prin covârşire, ea se umple de strălucirea aceasta mai presus de frumuseţe, prin har ajungând în Dumnezeu şi prin unirea cea mai presus de minte având şi văzând, în chip de negrăit, însăşi lumina cea prin sineşi văzută. Şi atunci? Oare nu s-ar mai putea spune că Dumnezeirea este ascunsă? Dar cum aşa, de vreme ce ea nu numai că nu-Şi părăseşte ascunzimea, ci o împărtăşeşte şi celorlalţi, ascunzându-i sub întunericul dumnezeiesc? Pentru că Moisi, precum este scris, nu se mai vedea atunci când a ajuns singur în Ea – şi, mai mult, ridicându-se mai presus de sineşi, şi de sineşi în chip negrăit desprinzându-se, şi fiind pus mai presus de orice lucrare simţitoare şi înţelegătoare, la fel ca dumnezeiescul Pavel s-a făcut – ce minune! – ascuns de sine însuşi, aşa încât, văzând ei, nu ştiau ce era ceea ce vedeau, ci se nedumereau (v. 2 *Corinteni* 12, 2-3). Alt lucru, care întrece orice covârşire de negândit, este acela că şi în acea arătare negrăită şi mai presus de fire Acela rămâne ascuns de înşişi cei desprinşi şi ascunşi nu numai de toţi ceilalţi, ci şi de ei înşişi. Dovadă a acestei ascunzimi mai presus de necunoaştere este năzuinţa, şi cererea, şi ridicarea lui Moisi către vederea mai limpede, dar şi statornica sporire a îngerilor şi a sfinţilor către vederile [tot] mai limpezi

αἰῶνι διηνεκὴς ἐπὶ τὰ φανότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὥστε καὶ ὁρῶντες αὐτῇ τῇ ὁράσει ὑπὲρ ὅρασιν γινώσκουσι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πόσῳ μᾶλλον τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς γὰρ ὁ ἡμέτερος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὁρῶν αὐτόν, ὑπὲρ ὅρασιν γινώσκει.

[57] Καὶ μηδείς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ παραδείγματος ἐπιφυέσθω· τοῦτο δ' ἐνοείτω μόνον, ὅτι τοῖς ἐν ἀποκαλύψει τὸ θεῖον θεωμένοις φῶς τὸ ὑπερβάλλον τῆς κρυφιότητος τῆς θείας μηδὲν ἧττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον καὶ διαφερόντως μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἐπιγινώσκεται, τοῖς διὰ συμβόλων ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημάτων ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι τὸ ἀκατάληπτον συνορᾶν τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον. Οἶδε γὰρ καὶ ὁ τυφλός, ἀκούσας καὶ πιστεύσας, ὅτι ἡ φαιδρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὁρῶν· καὶ τοῦ ἡλίου δ' ὄντος ὑπὸ γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὁρᾶν αὐτόν, οὐ μόνον οἱ δ' ὑγιοῦς ὄψεως πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν πεπηρωμένων μέν, τοῖς δ' ὁρῶσι πειθομένων. Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος εἰδείη ἂν καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένος· μετέχειν δὲ καὶ ἀπολαύειν τοῦτον τοῦ φωτὸς ἀμήχανον. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν νοητῶς ὁρᾶν καὶ ὑπὲρ νοῦν αὐτὸν δι' ἀποφάσεως γινώσκειν γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐκείνου θέας καὶ τοῖς μήπω διάρασι τὸ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο τῆς ἑνώσεως ὄμμα πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὅμως τοῖς διάροσιν, ἀλλ' οὐχ ἕνωσίς ἐστιν αὕτη ἡ ὅρασις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων δὲ τοῖς διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως ὁρῶσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς τὸ θεῖον δοξάσειεν ἄν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μόνας. Ὁ δὲ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς

[368] Aici în sensul de ilustrație.
[369] Este vorba de necuprinderea cu mintea.

în veacul cel nesfârşit, încât şi văzând-o cu această vedere cunosc că lumina aceea este mai presus de vedere, şi cu atât mai mult [cunosc că este mai presus de vedere] Dumnezeu, Cel care Se arată prin ea – fiindcă şi ochiul nostru, ațintind discul soarelui, cunoaşte, văzându-l, faptul că acesta e mai presus de văz.

[57] Şi, iarăşi, nimeni să nu se lege de faptul că pilda[368] nu e cu totul potrivită, ci să se gândească numai la faptul că celor ce văd dumnezeiasca lumină în descoperire covârşirea ascunzimii dumnezeieşti se face cunoscută cu nimic mai puțin, ba chiar mai mult, şi osebit mai mult decât nouă, celor ce prin simboluri, sau prin noimele de la acestea, sau prin apofază încercăm să zărim necuprinsul[369] firii dumnezeieşti, fiindcă şi orbul ştie, din auzire şi din crezare, că strălucirea soarelui covârşeşte măsura ochilor trupeşti, dar nu ca cel ce vede; şi când soarele e apus, îl putem vedea cu mintea nu doar cei ce avem cercarea vederii sănătoase, ci şi oricare dintre cei ce sînt lipsiți de văz, însă cred celor care văd. Şi nu numai atât: şi cel lipsit de ochi ar fi în stare să îşi dea seama că strălucirea soarelui e mai presus de văz, dar unul ca acesta nu se poate împărtăşi de lumină. Aşadar, şi a-l vedea în chip înțeles cu mintea pe Dumnezeu şi a-L cunoaşte prin apofază în chip mai presus de minte ar putea şi cei ce au o cercare scurtă a vederii Lui şi încă nu şi-au înălțat spre El ochiul cel mai presus de minte al unirii, însă cred celor ce şi l-au înălțat, însă vederea aceasta nu e unire; şi cel care nu crede celor ce prin unirea mai presus de minte văd mai presus de minte ar putea să proslăvească dumnezeirea, însă doar mai presus de puterile minții sale, pe când cel ce a rupt orice legătură a sufletului său cu cele de jos, şi s-a

οἰκείας ἀφελὼν ψυχῆς καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθείς διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπαθείας, καὶ ὑπερβὰς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καὶ εἰλικρινοῦ καὶ ἀΰλου προσευχῆς, κἀκεῖ δι' ἑνώσεως ἀγνώστου καθ' ὑπεροχὴν περιλαμφθείς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὗτος, φῶς γεγονὼς καὶ διὰ τοῦ φωτὸς θεώμενος καὶ φῶς ὁρῶν ἐν τῇ τοῦ φωτὸς ἐκείνου θέᾳ τε καὶ ἀπολαύσει, καὶ τὸ ὑπερφαὲς καὶ ἀπερινόητον ὄντως γινώσκει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπὲρ τὴν νοητικὴν μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην, δοξάζων τὸν Θεόν – πολλὰ γὰρ καὶ τῶν κτιστῶν ὑπὲρ αὐτὴν εἰσιν –, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ὑπερφυεστάτην ἕνωσιν ἐκείνην, δι' ἧς μόνης τοῖς τῶν νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἑνοῦται «ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων».

[58] Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλις. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαβόντες λέγομεν, ὡς τὴν ὑπὲρ θέαν ὅρασιν ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπὲρ πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρὸς ἡμᾶς οὐδέν. Ὁ μέντοι φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὅρασιν ἡμᾶς τουτὶ μόνον ἀφωρισμένως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόησιν ἀπερινόητον καλεῖν, κατ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς ὁράσεως, ἐμάνη, καὶ μανεὶς οὐμενοῦν ἐπαινετὴν μανίαν, ἐγκαταλειφθεὶς περὶ τοὺς λόγους τούτους, κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος ἥμαρτεν ὡς πλεῖστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τεττάρων ἁμαρτημάτων ἔλεγχου διὰ βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δεῖξαι τοίνυν αὐτὸς ἀγωνιζόμενος ὡς ἡ ὅρασις πολλῷ χείρων τῆς νοήσεως, «πάντα τὰ τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χείρους νοήσεώς» φησιν «ὁράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καὶ διαγεγραμμένα καὶ κατὰ φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἐκστάσει γενόμενον τῶν προφητῶν οἱ πλείους τὰς

[370] Imitare, Dionisie, *Despre dumnezeiştile numiri*, 1, 4, PG 3, 592C.

desprins de toate prin păzirea poruncilor şi prin despătimirea ce vine din aceasta, şi prin rugăciunea sârguitoare, şi curată, şi nematerială a ajuns mai presus de orice lucrare cunoscătoare, şi acolo, prin unire cu neputinţă de cunoscut, a fost îmbrăcat în strălucire, prin covârşire, de lumina cea neapropiată; numai acesta, zic, lumină făcându-se, şi prin lumină îndumnezeindu-se, şi lumină văzând întru vederea luminii aceleia şi întru bucurarea de ea, cunoaşte cu adevărat că Dumnezeu este mai presus de lumină şi necuprins cu mintea, în chip mai presus nu numai de omeneasca putere înţelegătoare a minţii proslăvindu-L pe Dumnezeu – căci mai presus de aceasta sînt şi multe dintre cele zidite –, ci şi de unirea aceea mai presus de fire, singura prin care mintea se uneşte „întru mai dumnezeiască asemănare a minţilor mai presus de ceruri"[370] cu cele ce se află dincolo de cele înţelese cu mintea.

[58] Ajunge însă cu acestea; întorcându-ne la ale noastre, spunem că dacă cineva voieşte a chema această vedenie mai presus de vedere înţelegere mai presus de orice lucrare înţelegătoare, cu nimic nu se deosebeşte de noi. „Filosoful" însă, crezând că noi numim aceasta numai „vedenie", nu şi „înţelegere necuprinsă cu mintea", împotriva însăşi numirii de „vedenie" a turbat şi, turbând cu o turbare care nu merită deloc laudă, rămânând la cuvintele acestea, a greşit cât se poate de mult împotriva harului prorocesc. Noi, dându-i în vileag pe scurt trei-patru greşeli, pe celelalte le lăsăm deoparte. Aşadar, el, luptându-se să arate că vedenia este cu mult mai prejos decât înţelegerea, zice: „Toate cele dezvăluite prorocilor sînt cu mult mai prejos decât înţelegerea, fiindcă sînt plăsmuite, şi zugrăvite, şi arătate prin închipuire".

πλείους εἶδον τῶν ὁράσεων, οὐδείς ὃς ἀμφιγνοεῖ τῶν κατ' αὐτοὺς λογίων καὶ μετρίων ἐπακούσας. τί οὖν; τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν πάσχοντες Θεὸν ἑώρων οἱ προφῆται; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι, μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν αὐτὸς παθών; τί δ' ὅτε τῷ Μωϋσῇ φανῆναι ὁ Θεὸς αὐτός φησιν «ἐν εἴδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»; Ἆρα καὶ τότε τὴν χείρω ἔκστασιν ἐξέστησεν αὐτόν; τί δ' ὅτε τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας ἑαυτοῦ ἐξεστηκὼς καὶ τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων, ἑώρα τε καὶ ἤκουεν; Ἆρα τὴν χείρω ἔκστασιν ἐξέστη; Ὄντως τῆς ἀληθείας ὡς ποῤῥωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

[59] Διπλασιάζεται δὲ αὐτῷ ἐνταῦθα τὸ ἁμάρτημα· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταὐτὰ φρονοῦντος καὶ τὰς προφητικὰς ὁράσεις πάσας ὡς χείρους νοήσεως εἰπόντος, καταψεύδεται ἐκεῖνο· τῶν αὐτῷ γεγραμμένων προβαλλόμενος, ὡς «ἀπό τινων θείων φαντασμάτων τοὺς μύστας ἢ τοὺς προφήτας καταλαμψάντων, κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις, ὁ Θεὸς ὀνομάζεται». Καὶ μὴν οὗτος σαφῶς κἀνταῦθα «κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις» φησίν, ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει ὅτι τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δὲ ὕπαρ – δι' αἰνιγμάτων μέντοι – τῷ δὲ Μωϋσῇ «ἐν εἴδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφῆται κατὰ μόνην τὴν φανταστικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἑώρων; Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φαντασίας· καὶ γοῦν ἐκείνη μὲν τὸ καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικὸν καὶ ὄντως ἀσώματον τυποῖ, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς φαντασία

---

[371] Iniţiaţi.

[372] Această perspectivă vede o apropiere etimologică între Θεός („Dumnezeu") şi o familie de cuvinte care cuprinde termeni legaţi de percepţia vizuală ca θέα, θεάομαι, θέατρον etc.

[373] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 1:8, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.

Dar nici un om care a luat aminte cât de cât scrierile lor nu se îndoieşte că cei mai mulţi dintre proroci au văzut cele mai multe dintre vedeniile lor în stare de ieşire [din sine]. Şi atunci, vrei să zici că prorocii au văzut pe Dumnezeu pătimind ieşirea [din sine] către ceea ce e mai rău? Dar cine ar spune aşa ceva fără să pătimească el însuşi ieşirea [din sine] către ceea ce e mai rău? Cum rămâne atunci cu ceea ce spune Dumnezeu Însuşi – că S-a arătat lui Moisi *în chip, nu prin ghicituri* (*Numeri* 12, 8)? Nu cumva şi atunci l-a făcut să iasă din sineşi cu ieşirea către ceea ce e mai rău? Dar când l-a făcut să iasă din sineşi patruzeci de zile întregi (v. *Ieşirea* 24, 18) şi, împărtăşindu-se sub întuneric de viaţa cea fără chip, [Moisi] Îl vedea şi Îl auzea? Au cu ieşirea către ceea ce e mai rău a ieşit [din sine]? Cu adevărat, cât se poate de departe a ieşit din adevăr cel care scrie aşa ceva.

[59] Aici se face îndoită greşeala lui, căci minte împotriva marelui Dionisie şi aici, cum că acesta cugetă aceleaşi lucruri [ca el], cum că toate vedeniile proroceşti sînt mai prejos decât înţelegerea, caută a se îndreptăţi prin acel loc din scrierile lui în care [Dionisie] spune: „De la anume arătări dumnezeieşti, care i-au luminat pe cei aduşi la cele de taină[371] sau pe proroci, potrivit feluritor pricini şi feluritor puteri, Îşi trage numele Dumnezeu (Θεός)[372"373]. Păi acesta şi aici spune limpede: „potrivit feluritor pricini şi feluritor puteri", precum şi Dumnezeu spune că unuia i S-a arătat în vis, altuia în trezie – prin ghicituri –, iar lui Moisi S-a arătat *în chip, şi nu prin ghicituri* (*Numeri* 12, 8). Şi atunci, cum se poate ca toţi prorocii să fi văzut numai cu puterea închipuitoare a sufletului? Dealtfel, dumnezeiasca închipuire este foarte deosebită de închipuirea noastră omenească: ea întipăreşte partea noastră stăpânitoare şi cu adevărat

ἐν τῷ σωματοειδεῖ γίνεται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καὶ τὸ μὲν τυπούμενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστι τὸ κορυφαῖόν τε καὶ ἀκρότατον, ἐν ἡμῖν δὲ τὸ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδὸν ἔσχατον· καὶ τυποῦται τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν ἀπ' αἰσθήσεως κινημάτων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστι τὸ τυποῦν τὸ ἡγεμονικὸν τῶν προφητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἄκουσον· ἑώρων γάρ, φησίν, οἱ προφῆται «τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τὸ ἡγεμονικόν»· ὥστε τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ἅγιον τὸ ἐφιζάνον τῷ νῷ τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὕλῃ χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καὶ ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τὰ μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν τοῦτο φαντασία, τῇ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ κατάλληλός τε καὶ ὁμότιμος; Πῶς δὲ χείρων τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἡ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δὲ πῶς οὐχὶ καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται φῶς ὄν, νῷ θεωρητόν, ἕτερον παρὰ τὴν νόησιν, καὶ ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φανταστάί, καὶ ἄλλαι παντάπασι παρὰ τὴν ἀπὸ τῆς διανοίας γνῶσιν;

[60] Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ μεγάλου λέγουσαν, «ὁ τὴν ὅρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τὸ μυῆσαι τὰ θεῖα τὸν θεολόγον, κἂν τούτοις φησί, «τῷ μὲν εἰπεῖν διαπλάσας τὸ κατὰ φαντασίαν δεδήλωκεν· οὐδὲν γὰρ τῶν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτῳ τοίνυν εἴ τις πεισθείη τῷ φιλοσόφῳ, καὶ τὰς οὐρανίους ὑπολήψεται κυριότητάς τε καὶ δυνάμεις ἔκστασιν νοήσεως, ὦ τοῦ θαύματος, ἐπὶ τὸ χεῖρον πάσχειν καὶ σωματοειδεῖς κατὰ φαντασίαν αὐτῶν εἶναι τὰς ὁράσεις, καὶ μὴ μόνον τὰς ὁράσεις τούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ὑποστάσεις αὐτῶν καὶ οὐσιώδεις ὑπάρξεις φαντασίᾳ τυγχάνειν ἐμφερεῖς. Φησὶ γὰρ ὁ

[374] Vasilie cel Mare, *Tâlcuirea la Isaia*; înainte-cuvântare, 2:6, *San Basilio. Commento al profeta Isaia*, vol. 1, Torino, 1939.
[375] Διάνοια – gândirea discursivă.
[376] Să-l inițieze.

netrupească, pe când închipuirea noastră se face în partea trupească a sufletului nostru; partea întipărită de ea este culmea şi vârful sufletului cuvântător, pe când cea întipărită de închipuirea noastră este cam cea mai de jos dintre puterile sufleteşti; şi aceasta din urmă este întipărită de mişcările cele din simţul trupesc, iar cât priveşte partea stăpânitoare a prorocilor, dacă vrei să afli ce o întipăreşte ascultă-l pe marele Vasilie, care zice că prorocii erau întipăriţi de Duhul în partea lor cea stăpânitoare[374]. Aşadar, Duhul Sfânt este Cel ce şade în mintea prorocilor, şi se foloseşte ca de o materie de partea stăpânitoare, şi în ea prin Sineşi mai înainte le vesteşte lor – şi prin ei nouă – cele ce vor să fie. Şi atunci, cum să fie aceasta simplă închipuire, deopotrivă şi de o cinste cu închipuirea noastră? Cum să fie mai prejos decât înţelegerea noastră această închipuire? Mai bine zis, cum să nu se arate şi din aceasta că e lumină văzută cu mintea, alta decât înţelegerea, şi vedenii nici simţite [trupeşte], nici închipuite, şi cu totul altele decât cunoaşterea cea din cugetare[375]?

[60] „Filosoful" vine însă şi cu alt loc din marele [Dionisie], care vorbeşte despre „îngerul care a plăsmuit vedenia ca să-l aducă la taina celor dumnezeieşti[376] pe cuvântătorul de Dumnezeu"[377], şi tâlcuieşte: „Zicând *a plăsmuit* arată că [vedenia e] în închipuire, pentru că din câte vede prin sineşi mintea nimic nu e plăsmuit". Aşadar, dacă cineva ar da crezare acestui „filosof" şi va socoti că cereştile domnii şi puteri suferă – ce minune! – ieşire din înţelegere spre mai rău, şi că vedeniile lor sînt cu chip de trup şi în închipuire, şi că nu numai vedeniile acestea, ci înseşi ipostasurile şi fiinţările lor fiinţiale sînt asemănătoare închipuirii, pentru că

[377] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* 13:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

αὐτὸς ἅγιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἁγίων κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμνῶν, ὡς τῆς ὄντως κυριαρχίας ἡ κυριότης αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν ἐμφέρειαν ἑαυτήν τε καὶ μεθ' ἑαυτὴν ἀγαθοειδῶς διαπλάττουσα». Εἰ τοίνυν μηδὲν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται καὶ τὰ διαπλαττόμενα πάντα φανταστά ἐστιν ἢ καὶ αἰσθητὰ καὶ κατὰ τοῦτο πολλῷ χείρω τῶν νοουμένων ὑφ' ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπὸν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καὶ δυνάμεις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐμφέρειαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καὶ φαντασιώδη καὶ ἀνθρωπίνης χείρονα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμένην οὖσαν. Εἰ δὲ τὴν πρὸς Θεὸν ἐμφέρειαν τοιαύτην ἔχουσι, πῶς ἂν εἶεν ἐκεῖναι νοεραὶ τὴν φύσιν;

[61] Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ ἐξ ἑτέρας αὖθις τοῦ αὐτοῦ ῥήσεως συνάγειν τὸ αὐτό· τοῦ τυποῦντος γὰρ ἀκούσας τὴν ὅρασιν ἀγγέλου, κατὰ δύναμιν τῷ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οἰκείας ἱερογνωσίας, «πῶς», φησίν, «ἡ τυπωθεῖσα ὅρασις οὐκ ἂν εἴη φανταστόν»; Ἀλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορείας ἐκτρέψομεν αὐτόν. «Αἱ γὰρ ἅγιαι», φησί, «τῶν οὐρανίων οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέρειαν μορφοῦν ἐφιέμεναι τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος, ἀφθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι τῆς θείας κοινωνίας». Ὁρᾷς καὶ τύπους νοητούς; Πῶς οὖν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χείρω πάσχειν ἔκστασιν ὠήθης τοὺς προφήτας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ ἀνθρωπίνης χείρω διανοίας τὰ προφητικὰ θεάματα ἐνάγομαι νομίζειν, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρείττω, καὶ

[378] Numele acestei cete îngereşti vădeşte, adică exprimă, Domnia dumnezeiască.

[379] „Începătorească" întrucât ea este începutul, altfel spus polul suprem, al oricărei ierarhii. Dionisie, PG 3, 237C.

sfântul însuşi zice în al optulea cap din „Ierarhia cerească", lăudând văditorul nume[378] al sfintelor domnii, că domnia lor doreşte de adevărata domnie începătorească[379], „cu bun chip plăsmuindu-se pe sineşi şi cele de după sineşi potrivit asemănării Domneşti a acesteia". Aşadar, dacă nimic din câte vede prin sineşi mintea nu a fost plăsmuit, şi toate cele plăsmuite sînt închipuite sau chiar şi simţite [trupeşte] şi, în această privinţă, cu mult mai prejos decât cele gândite de noi, înseamnă că asemănarea cu Dumnezeu a domniilor şi puterilor nu este înţeleasă cu mintea, ci cu chip de trup, şi închipuită, şi mai prejos de înţelegerea omenească – iar dacă asemănarea lor cu Dumnezeu este de acest fel, cum ar putea să aibă fire înţelegătoare?

[61] „Filosoful" mai trage aceeaşi încheiere şi din altă spusă a lui [Dionisie] – căci auzind că îngerul care dă chip vedeniei îi împărtăşeşte cuvântătorului de Dumnezeu, după putere, sfinţita sa cunoştinţă, spune: „Cum să nu fie închipuită vedenia cea întipărită ca chip?". Noi însă îl vom da la o parte iarăşi pe temeiul *Horei cereşti*, pentru că [Dionisie] zice[380]: „Deoarece sfintele cinuri ale fiinţelor cereşti, în chip înţeles [cu mintea] întipărindu-se pe sineşi după asemănarea lui Dumnezeu şi năzuind să în-chipuiască înfăţişarea lor înţelegătoare după asemănarea Dumnezeieştii Începătorii, au parte, pe bună dreptate, de mai îmbelşugată împărtăşire dumnezeiască". Vezi [că vorbeşte aici] şi [de] înfăţişări înţelegătoare? Şi atunci, cum poţi să crezi, pe temeiul acestor nume, că prorocii au pătimit ieşirea [din sine] ceea ce e mai rea? Fiindcă pe mine aceste nume mă fac să cred că vedeniile proroceşti nu-s mai prejos decât cugetarea omenească, ci

[380] Sfântul Grigorie numeşte astfel scrierea dionisiană „Despre ierarhia cerească". Dionisie, PG 3, 180A.

ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γὰρ ἀγγελικὴν ἕνωσιν ἐπιτηδείους ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καὶ τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, διαπλάττονται καὶ αὐτοὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καὶ τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μόρφωσιν μετασκευάζονται καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς μορφώσεως ταύτης τὴν ἱερογνωσίαν ὥσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωργοῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων διαπλάσεων ἡ προφητικὴ τυγχάνει καθαρότης, συλλειτουργὸς κατὰ τὴν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν, ὅτε καὶ αὐτοὺς τοὺς τοῦ Θεοῦ τύπους αὕτη δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γάρ, φησί, «καθαρά ἐστιν ἡ παντάπασιν ἀνείδεον τῷ Θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν καὶ τοῖς αὐτοῦ ἕτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανὴς πέφυκε γίνεσθαι».

[62] Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν Πνεῦμα πλάττεσθαι ὑπὸ Θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προαγωγὴν ἐκ Θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς Πνεύματος δεικνύς, εἴτε τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνάπλασιν καὶ εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταποίησιν· «λῆμμα» γάρ, φησί, «λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· λέγει Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ». τί οὖν; Καὶ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγόμενον ἢ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ πλάστης μὲν ἀγαθὸς αὐτὸς εἶναι καὶ τοῖς ποθοῦσι εὐχόμενος, διαπλασθῆναι δὲ φάσκων ἔτ' ὄντα παῖδα τὸν φίλον ἑταῖρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τὴν ἀρίστην τε καὶ καθαρωτάτην», ἆρα τὴν

[381] Vezi Marcu Ascetul, *Capete despre trezvie* 24, P.G. 65, 1064B; Maxim Mărturisitorul, *Capetele teologice* 2:82, P.G. 90, 1164A.

mai presus decât mintea noastră, şi mă învaţă că vederile lor sînt deopotrivă cu cele îngereşti, deoarece prorocii, pentru curăţia lor făcându-se buni de unirea cea îngerească şi însoţindu-se cu îngerii prin tinderea în sus spre Dumnezeiesc, sînt înşişi plăsmuiţi şi întipăriţi de ei [cu chipuri] precum sînt [plăsmuiţi şi întipăriţi] aceia de către îngerii ce după cinul lor sînt mai de frunte, şi cu chipul lor cel înţelegător se prefac spre o în-chipuire cu chip de Dumnezeu, şi prin această sfinţită în-chipuire culeg în ei, ca să zicem aşa, înşişi sfinţita cunoaştere pogorâtă de acolo. Şi ce este de mirare dacă din chipurile şi plăsmuirile deopotrivă cu ale îngerilor vine curăţia cea prorocească, fiindu-le împreună-slujitoare în cuvântarea de Dumnezeu, de vreme ce avem mărturie că ea poate să primească şi înseşi chipurile lui Dumnezeu? Că „inima curată este cea care cu totul fără de chip pune mintea înaintea lui Dumnezeu şi este gata să fie însemnată cu chipurile Lui, prin care Îi stă în fire să Se facă arătat"[381].

[62] Iar Zaharia al Varahiei a dat învăţătură că şi însuşi duhul cel din noi e plăsmuit de Dumnezeu, arătând ori aducerea duhului nostru de la nefiinţă întru fiinţă de către Dumnezeu, ori plăsmuirea din nou a lui spre îmbunătăţire şi prefacerea cea spre buna fiinţare, că zice: *Luarea cuvântului Domnului asupra lui Israil: zice Domnul, Cel ce a întins cerul, şi a întemeiat pământul, şi plăsmuieşte duhul omului în el* (*Zaharia* 12, 1). Şi atunci, şi duhul din noi e trup, întrucât este plăsmuit, [adică] adus [întru fiinţă] sau prefăcut? Dar cel care se roagă să fie el însuşi bun plăsmuitor al celor care doresc [să fie plăsmuiţi] şi zice că iubitul său tovarăş a fost plăsmuit încă din copilărie de către învăţătorul lor de obşte din Pont „cu plăsmuirea cea mai bună şi mai curată"[382], oare laudă

[382] Grigore Teologul, *Cuvântul 43*, 12:1:3, *Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Paris, 1908.

πλαστικὴν τῶν σωμάτων τέχνην ἐγκωμιάζει καὶ ποθεινὴν ἡγεῖται καὶ εὔχεται; Πῶς δὲ καὶ συνίησιν ὁ Θεὸς εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ διὰ τὸ πλάσαι κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰ μὴ καρδίαν ἐνταῦθα παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν τὸν ἔσω νοήσομεν ἄνθρωπον; Καὶ ὁ Μωϋσῆς δέ, διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων ὑπὸ τὸν γνόφον ἐν τῇ ἀνειδέῳ ἐκείνῃ ζωῇ, οὐ θείους τύπους εἶδε; «Ποιήσεις» γάρ, φησί, πάντα «κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει». τί οὖν; κἀκεῖνος ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονὼς ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξέστη καὶ φανταστικῶς ἑώρα, ἐπειδὴ τύπον ἀναγέγραπται ἰδών;

[63] Ἀλλ' ὁ μηδεμίαν διαφορὰν αἰσθητῶν καὶ φανταστῶν καὶ νοητῶν καὶ θείων τύπων ἐπιστάμενος φιλόσοφος, ἀκούων ὅτι ἐμάνθανε τοῖς ὁρωμένοις ὁ θεολόγος τὰ καὶ τὰ καὶ ὑπὸ τῆς διαπλασθείσης ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὁράσεως ἐμυεῖτο καὶ πρὸς τὴν νοητὴν γνῶσιν ἀνήγετο τῶν ὄντων ἢ ὁρωμένων, κἀντεῦθεν συνάγει ὅτι «κρεῖττον γνῶσις θεωρίας, ἐπειδὴ ἀπὸ ταύτης ὁ προφήτης ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀνήγετο, φησίν, ἀλλ' οὐ κατήγετο». Οὐκοῦν, εἴποι τις ἄν, καὶ πάντες οἱ διεξοδικῶς ἡμῶν τὸν τῶν λογίων ἑρμηνεύοντες νοῦν ὡς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τὸ βέλτιον ἡμᾶς ἀνάγουσι, καὶ ὁ μὲν Κύριος λόγον συντετμημένον τὸ εὐαγγέλιον δοὺς ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ χεῖρον δέδωκεν ἡμῖν, οἱ δὲ διευκρινοῦντες ἐξιστᾶσι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὡς ἐπί τι κρεῖττον τὴν ἐκείνων ἡμᾶς ἀνάγουσι διάνοιαν; Ἄπαγε τῆς κακονοίας· ἀλλὰ τῶν μὲν λογίων οὐκ ἀφιστᾶσιν, ἐξ ἐκείνων δέ, ὡς αἰτίων γνώσεως ὄντων καὶ πηγῆς φωτὸς ἀενάου λαβόντες καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες

[383] În tot acest pasaj, „plăsmuire" are înțelesul de „modelare". „Meșteșugul plăsmuirii trupurilor" este, poate, arta sculpturală sau educația sportivă.
[384] Inițiat.

meşteşugul plăsmuirii[383] trupurilor, şi pe acesta îl socoate de dorit, şi pentru acesta se roagă? Şi cum pricepe Dumnezeu toate lucrurile noastre, cum zice dumnezeiescul David, ca să plăsmuiască deosebi inimile noastre (v. *Psalmi* 32, 15), dacă nu vom înţelege prin inima plăsmuită aici de El omul cel dinlăuntru? Şi Moisi, petrecând zile şi nopţi sub întuneric, în viaţa aceea fără chip, nu chipuri dumnezeieşti a văzut? Fiindcă [Scriptura] zice: *Vei face* toate *după pilda ce ţi s-a arătat ţie în munte* (*Ieşire* 25, 40). Nu cumva şi el, în dumnezeiescul întuneric fiind, spre mai rău a ieşit [din sine] şi prin închipuire a văzut, fiindcă stă scris că a văzut chip?

[63] „Filosoful" însă, care nu ştie nici o deosebire între chipurile simţite [trupeşte] şi închipuite şi cele înţelese cu mintea şi dumnezeieşti, auzind că de Dumnezeu cuvântătorul învăţa prin cele văzute cutare şi cutare lucru, şi că a fost adus la cele de taină[384] de vedenia pe care a plăsmuit-o îngerul, şi că a fost înălţat la cunoaşterea cea înţeleasă cu mintea a celor ce sînt sau a celor care se văd, şi de aici trage încheierea: „Mai bună este cunoaşterea decât vederea, fiindcă din vedere prorocul la cunoaştere s-a înălţat, nu s-a coborât". Păi atunci cineva ar putea să spună că toţi cei ce ne tâlcuiesc pe larg Scripturile ne înalţă mintea de la cele ce sînt mai rele la ceea ce e mai bun, şi Domnul, dându-ne pe pământ cuvântul scurt al Evangheliei, ne-a dat ceea ce e mai rău, pe când aceia, lămurindu-ne Evanghelia, ies din ea şi ne înalţă la ceea ce înţeleg ei ca la ceva mai bun? Ferească Dumnezeu de aşa gând rău: ei nu se depărtează de Scripturi, ci din acestea, ca din cele ce sînt pricini ale cunoaşterii şi izvor al luminii pururea-fiitoare, primind şi ei, învăţătorii, cunoaşterea, înalţă cunoaşterea din neştiinţa noastră la ceea

τὴν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπὶ γὰρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὗται, ποῦ μὲν κινήσεώς εἰσι δηλωτικαί, ποῦ δὲ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγῃ ἡ Γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτὸν ἀνῆγεν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, οὐ τοῦτό φησιν, ὡς ἀπεκίνει αὐτὸν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καὶ χορηγοῦ τῆς γνώσεως τὰ πρὶν μὴ γινωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καὶ ὁ ἄγγελος, καθαρώτερον συνιεὶς τὰ τῆς θεωρίας ὅτε ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καὶ ἀνῆγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀμαθίας ἐπὶ τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χεῖρον τῆς γνώσεως εἰς ἣν ἀνήγετο, ἡ δὲ διδοῦσα τὴν γνῶσιν ὅρασις, καὶ ἡ θεομιμήτως συνεπτυγμένην ἔχουσα αὐτὴν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖττον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἔδει δ' ὅμως τὸν κατὰ τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδὲ τοὺς προφήτας ἀνεπηρεάστους καταλεῖψαι. Πρῶτοι γὰρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν Πνεύματι· ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καὶ τῆς ἐπηρείας.

[64] Κόρον δ' ἤδη λαβὼν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας τε καὶ προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τοὺς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὑρόμενος εἰς τὸ πᾶσιν, ὡς εἶπεν, ἐπιθέσθαι τοῖς θείοις, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ῥημάτων ἐξηγητὴν ἑαυτὸν προκαθίζει καὶ διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ πῶς σὺν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἔρχεται καὶ μονὴν ποιεῖται παρ' αὐτοῖς. «Ὁρῶσι τοίνυν», φησίν, «οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν τὸν Θεὸν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατὰ ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν· θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὃς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τὰ κρείττω, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὗ γινώσκει τὴν

[385] *Idem.*

ce e mai bun, căci în asemenea lucruri prepoziţiile acestea arată uneori mişcare, alteori pricinuire. Aşadar, când zice Scriptura că din vedere a fost adus la cele de taină[385] prorocul sau că îngerul l-a înălţat din vedere la cunoaşterea celor de taină, nu vrea să spună că l-a scos din vedere, ci că prorocul învăţa din această pricinuitoare şi dăruitoare a cunoaşterii cele pe care nu le ştia mai înainte şi îngerul, care pricepea mai curat, înger fiind, cele ce ţin de vedere, îi tâlcuia prorocului şi-l înălţa de la neştiinţă la pricepere. Şi atunci, neştiinţa din care era scos era mai prejos decât cunoaşterea la care era înălţat – iar vedenia, care dă cunoaşterea, care o şi are strânsă în sineşi potrivit dumnezeieştii asemănări, cum să nu fie mai presus decât cunoaşterea, care este dăruită de către ea? Trebuia totuşi ca cel care s-a năpustit asupra părinţilor să nu-i lase nedefăimaţi nici pe proroci, fiindcă aceia sînt cei dintâi părinţi şi părinţi în duh ai părinţilor: deci, se cuvenea lor să fie părtaşi şi defăimării [suferite].

[64] Sătul de acum să lupte împotriva părinţilor şi profeţilor, cel care găseşte în oamenii care au îmbrăţişat liniştirea prilej pentru a se lua, ca să zic aşa, de toate cele dumnezeieşti, se pune după aceea pe sineşi tâlcuitor al preatainicelor spuse evanghelice şi pretinde să [ne] înveţe cum Îl văd pe Dumnezeu cei cu inima curăţită şi cum vine Fiul dimpreună cu Tatăl şi face locaş la ei (v. *Ioan* 14, 23). „Cei curăţiţi cu inima", zice el, „Îl văd, deci, pe Dumnezeu nu altfel decât prin analogie, ori cauzal[386], ori apofatic; mai văzător de Dumnezeu este cel ce cunoaşte mai multe sau mai bune părţi ale lumii, şi mai vârtos cel ce are mai mare cunoaştere

[386] Adică printr-o estimare intelectuală a cauzei pornindu-se de la efectele acesteia.

γνῶσιν ἔχων, θεοπτικώτατος δ' ἁπάντων ὃς τάς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καὶ τἄλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα ταῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ἰδιότητας, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογάς, τὰς ἁρμονίας καὶ ἁπλῶς τ' ἄῤῥητα καὶ τὰ ῥητὰ τοῦ ὅλου τοῦδε συνθήματα· ᾧ γὰρ ἄν», φησί, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καὶ ὡς τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκειν δύναται καὶ ἐκ τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκει καὶ τούτων πάντων ὑπερτιθείς δι' ἀποφάσεως αὖθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταται αὐτόν. «Ἐπεὶ γάρ», φησίν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου ἀγνοεῖ τις, ἀλλ' ἐξ ὧν μόνων γινώσκει γνώσεται Θεόν. Ὥστε ὅσῳ πλείω τις γινώσκει καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον, τοσούτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὃς δοκεῖ μάλιστα τὴν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ Θεοῦ γνῶσιν, τῆς τῶν ὄντων ἁπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι οὐ πέφυκεν· ὧν γὰρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν».

[65] Ὢ οἵας ἀφῆκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνάς, οὐδὲν δ' ὅμως ἀπαδούσας ταῖς ἄλλοθι γνώμαις αὐτοῦ· τέλειον γὰρ οὗτος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καὶ σοφὸν ὁρίζεται τὸν πάντα εἰδότα. Εἰ τοίνυν, ὡς ἄρτι κἀνταῦθ' οὗτος ἀπεφήνατο, τούτων μόνων ἔνι καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καὶ ἐκ τούτων μόνων ἀποφάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, Θεὸν εἶναι δεήσει, βαβαὶ τῆς ἀτοπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων

[387] Vezi mai sus *Triada* 2, 1, 37.
[388] Varlaam.

a ceea ce cunoaşte, şi cel mai văzător de Dumnezeu dintre toţi este cel ce a cunoscut şi părţile arătate ale lumii, şi puterile [ei] cele nevăzute, afinităţile cu pământul şi cu celelalte stihii, precum şi aversiunile dintre toate acestea, deosebirile, proprietăţile, împărtăşirile, lucrările, îmbinările, potrivirile, armoniile şi, pe scurt, simbolurile cele negrăite şi cele grăite ale acestui tot, pentru că cel ce a reuşit", zice el, „să le vadă bine pe toate poate şi să-L cunoască pe Dumnezeu ca pricină a tuturor acestora, şi din toate acestea Îl cunoaşte pe El prin analogie, şi punându-L mai presus decât toate acestea prin apofază cunoaşte că El e mai presus de toate, întrucât", zice, „numai din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu, bineînţeles că nu din cele pe care nu le cunoaşte omul, ci numai din cele pe care le cunoaşte este cunoscut Dumnezeu. Aşa încât cu cât cunoaşte cineva lucruri mai de seamă şi cu cât le cunoaşte mai cu de-amănuntul, cu atât e mai presus de ceilalţi în ce priveşte cunoaşterea de Dumnezeu – şi însuşi felul apofatic de a-L cunoaşte pe Dumnezeu, ce pare a nesocoti cât se poate de mult cunoaşterea celor ce sînt, nu este cu putinţă fără ea, fiindcă putem cunoaşte numai negările celor ale căror subzistenţe le ştim".

[65] Oho, ce vorbe a lăsat [ca mărturie] împotriva sa! Dealtfel, se potriveşte întru totul cu socotinţele pe care şi le-a vădit în alte locuri, deoarece el dă şi altundeva definiţia că om desăvârşit şi înţelept este cel care ştie toate[387]. Aşadar, dacă, precum acesta[388] tocmai a declarat şi aici, putem cunoaşte doar negările celor pe care le cuprindem [cu mintea] şi doar pe temeiul acestora putem teologhisi apofatic dumnezeirea, va trebui ca Dumnezeu să fie – ce absurditate! – numai cel ce va fi cunoscut ca Dumnezeu prin negarea a toate: [şi atunci] ori va trebui ca cineva să cunoască toate

ἀφαιρέσεως Θεὸν γνωσόμενον. Ἤ γὰρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἄν, ὡς ἂν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη Θεόν, καὶ Θεὸν ἡμῖν ἑαυτὸν εἰσάγει – Θεοῦ γὰρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα – ἤ, εἴ τι ἀγνοεῖ, τοῦτο ἥγηται Θεόν· ὃ γὰρ ἀγνοεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ θεῖον, ὡς οὗτος ἔφησεν, ἀδύνατον. Καὶ εἰ, ὧν αὖθις γινώσκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει Θεόν, ὅσα τὴν γνῶσιν αὐτοῦ διαπέφευγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἡγεῖται Θεόν· οὐκοῦν, συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θείαν δύναμιν, οὐ γὰρ πλείω γνώσεται τοῦδε τοῦ παντὸς οὗτος. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέντες τῆς γνώσεως, μυρίους ἀναπεπείσμεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον ἀλλὰ καὶ διαφόρους, Θεῷ προαγαγεῖν τῶν εὐχερεστάτων ὄν καὶ ἐκ πάντων ὁλικῶς ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον, κἀκ τῶν μήπω ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὕτως ὁ Παῦλός φησι καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντὸς ὀνόματος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τουτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἐξαίρων οὕτως ἀλλαχοῦ που τῶν ἐπιστολῶν, εἰπὼν «τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπαριθμήσας πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητά, τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα, ἐπήγαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ», ἐκ τῶν ὄντων καὶ τὰ μὴ ὄντα συνορῶν καὶ κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἑνὸς μυρίους καὶ ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἄπειρον συνιέντες δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μετρίων τῶν κατ' αὐτὸν ἅπαντα γνωσόμεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ κρασπέδου τὸ ὕφασμα, καὶ οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα Θεὸν καὶ ἀπὸ πάντων

pentru a-L cunoaşte pe Dumnezeu prin negarea a toate şi să ni se facă pe sineşi alt Dumnezeu, întrucât numai Dumnezeu ştie toate, ori, dacă e vreun lucru pe care nu-l ştie, să îl socoată pe acesta Dumnezeu, căci, din câte spune [Varlaam], nu este cu putinţă să negi dumnezeiescul a ceea ce nu cunoşti; şi dacă cineva Îl cunoaşte pe Dumnezeu ca pricină a celor pe care le cunoaşte el, nu-L socoate pricină a celor care au scăpat cunoaşterii sale: prin urmare va mărgini puterea dumnezeiască la măsura lumii, fiindcă nu va [putea] cunoaşte mai mult decât acest tot [zidit]. Noi însă, ridicându-ne mai presus de cunoaştere, sîntem încredinţaţi că pentru Dumnezeu este unul dintre cele mai lesnicioase lucruri a aduce întru fiinţă sumedenie de lumi nu numai asemănătoare, ci şi felurite, şi din toate teologhisim apofatic Dumnezeiescul, şi din cele încă necunoscute cunoaştem puterea nemărginită. Astfel, Pavel, proslăvind măreţia lui Dumnezeu şi pornind de la cele pe care nu le cunoştea, spune că Hristos a şezut mai presus de orice nume nu doar al ceea ce e numit – cunoscut adică – în veacul cel de acum, ci şi al ceea ce va fi cunoscut în viitor (v. *Efeseni* 1, 20-21); astfel, după ce a zis altundeva în Epistole: „Cine ne va despărţi pe noi de dragostea lui Hristos?" şi înşiră toate cele simţite [trupeşte] şi înţelese cu mintea, cele de faţă şi cele viitoare, a adăugat: „Nici altă oarecare zidire nu va putea să ne despartă de dragostea lui Dumnezeu" (v. *Romani* 8, 35-39), din cele ce sînt şi pe cele ce nu sînt pricepându-le şi făcând declaraţii cu privire la cele ce nu sînt ca şi cum ar fi. Iar noi, care din una pricepem mii şi mii şi din ceea ce este mărginit pricepem puterea nemărginită, cum să nu cunoaştem toate cele ale Lui doar din câteva dintre ele, aşa cum după gheare se cunoaşte leul şi după marginea hainei ţesătura, şi cum să nu-L recunoaştem astfel pe Dumnezeu ca pricină a toate, şi

τούτων ἀφαιρήσομεν καὶ τὸ τὴν ἐκ τῶν ὄντων θεογνωσίαν ὑπερβαῖνον, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων λόγῳ μόνῳ ἅπαντα παρήχθη, διὰ πίστεως προσθήσομεν;

[66] Κοινὴ μὲν οὖν αὕτη πᾶσι τοῖς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις· τὸ δὲ δὴ τῆς ἀληθοῦς πίστεως ταύτης τέλος, ὃ διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας προσγίνεται, οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων καὶ γνωστῶν καὶ ἀγνώστων τὴν θεογωσίαν παρέχεται – 'ὄντα' γὰρ ἐνταῦθα τὰ κτιστὰ πάντως λέγομεν – ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὃ Θεοῦ ἐστι δόξα καὶ Χριστοῦ Θεοῦ καὶ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένου λήξεως· ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐλεύσεται, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ «οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος» καὶ φῶς ἔσονται καὶ φῶς ὄψονται, τὸ μόνης τῆς κεκαθαρμένης καρδίας ἐπίχαρι καὶ πανίερον θέαμα, ὃ νῦν μὲν καὶ τοῖς τὰ ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας καὶ τὰ καθαρὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀΰλου διαβεβηκόσι προσευχῆς ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει μετρίως προφαίνεται, τότε δὲ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως ἐμφανῶς θεοποιήσει, συνδιαιωνίζοντας καὶ συνδοξαζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Δόξα δὲ καὶ λαμπρότης οὐδ' ἐπὶ τῶν κτιστῶν οὐσία ποτ' ἂν εἴη· πῶς οὖν Θεοῦ δοξάσειεν ἄν τις οὐσίαν εἶναι τὴν Θεοῦ δόξαν, Θεοῦ ὅς, ἀμέθεκτος ὢν καὶ ἀόρατος καὶ ἀναφής, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτὸς γίνεται καὶ χωρεῖται καὶ διαφαίνεται καὶ ἓν ἐν θεωρίᾳ Πνεῦμα μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς καρδίας ἐντυγχανόντων γίνεται, κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν μυστικωτάτην καὶ ἀπόῤῥητον εὐχήν; «Δὸς γὰρ αὐτοῖς», φησίν, «ἵνα

[389] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 1:4, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.
[390] Vezi *supra* 2, 3, 18.

cum să nu-L osebim prin apofază de acestea toate, și cum să nu adăugăm prin credință lucrul cel mai presus decât cunoașterea de Dumnezeu din cele ce sînt – anume că prin singur cuvântul Său a adus toate din neființă întru ființă?

[66] Așadar, de obște le este această cunoștință mai presus de gând tuturor celor care cred în Hristos, iar sfârșitul acestei credințe adevărate, care vine prin lucrarea poruncilor, nu doar din cele ce sînt, cunoscute ori necunoscute – fiindcă „cele ce sînt" numim aici, fără îndoială, zidirile – aduce cunoașterea de Dumnezeu, ci din lumina cea necreată, care este slava lui Dumnezeu, și a lui Hristos Dumnezeu, și a celor ce ajung la sfârșitul cel după chipul lui Hristos[389], căci întru slava Tatălui va veni Hristos, iar în slava Tatălui lor Hristos[390] *drepții vor străluci ca soarele* (*Matei* 13, 43), și lumină vor fi, și ca lumină vor fi văzuți: priveliște îmbucurătoare și preasfințită, care este numai pentru inima curățită, [priveliște] care acum și celor ce au trecut dincolo de toate cele spurcate prin despătimire și dincolo de toate cele curate prin rugăciunea cea curată și nematerială li se arată într-o anumită măsură, ca arvună, iar atunci îi va face dumnezei în chip arătat pe fiii Învierii (v. *Luca* 20, 36), rămânând în veci împreună cu și proslăviți împreună cu Cel ce împărtășește firii noastre dumnezeiasca slavă și strălucire. Or, slava și strălucirea n-ar putea fi niciodată ființă a zidirilor: și atunci, cum ar putea cineva să creadă că slava lui Dumnezeu este ființa lui Dumnezeu – a lui Dumnezeu, Care, fiind neîmpărtășit, și nevăzut, și nepipăit, prin puterea cea mai presus de ființă Se face împărtășit, și Se cuprinde, și Se străvede, și Se face un [singur] duh (v. *1 Corinteni* 6, 17) cu cei ce petrec împreună cu El prin inimă curată, potrivit preatainicei și negrăitei rugăciuni pe care a adus-o pentru noi

καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν» ἐν ἀληθείᾳ. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης θέας τοῦ Θεοῦ, ἣν μόνοι οἱ τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄψονται κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα, ἣν καὶ νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποστόλων ἐν Θαβώρ κατεῖδον καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καὶ ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος, μᾶλλον δὲ πάντες οἱ ἅγιοι, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οἰκείων λόγων καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς βίων ἔξεστι μανθάνειν τῷ βουλομένῳ –φαίην δ' ἂν ἔγωγε καὶ προφήτας καὶ πατριάρχας ἀγεύστους οὐκ εἶναι τοῦ φωτὸς τούτου, μᾶλλον δὲ πλὴν ὀλίγων τὰ πάντα ἐκείνων θεάματα, καὶ μάλιστα τὰ θειότατα, μὴ ἀμοιρεῖν τούτου τοῦ φωτός· τί γὰρ ἂν καὶ ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ φῶς αἰώνιον οἰκεῖον ἔχων, τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, εἰ καὶ ἀποῤῥήτως, ὅμως ὁρατόν, νῦν τε κἀπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καὶ ὁ Διονύσιος ὁ μέγας λέγει; –, τοιαύτης τοίνυν οὔσης θέας τοῦ Θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τοὺς καθαροὺς τὴν καρδίαν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἥ γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

[67] Ὅτι δὲ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν ὁ φιλόσοφος ἡγεῖται, προλαβὼν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο, εἰπὼν μηδενὶ μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολήν, ὃς ἔγνω πάσας τὰς ἐμφανεῖς τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις. Ἀλλ' «ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸν ἐνεργοῦντα ἀναλογίσασθαι καὶ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμένης σοφίας ἡ κατανόησις γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς», φησίν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος·

[391] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 1:4, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.
[392] Vezi *supra*, paragraful 64. *La Fericiri* 6, PG 44, 1269B.

Tatălui Său Tatăl nostru de obşte, că zice: *Dă-le lor ca după cum Tu, Tată, întru Mine şi Eu întru Tine, şi ei întru Noi una să fie* (*Ioan* 17, 19, 21) întru adevăr. Aşadar, de vreme ce aşa este vederea lui Dumnezeu, pe care doar cei învredniciţi de sfârşitul cel fericit o vor vedea în veacul fără sfârşit, pe care şi acum au văzut-o pe Tavor cei aleşi dintre apostoli, şi Ştefan când era bătut cu pietre (v. *Faptele Apostolilor 7*, 55 şi urm.), şi Antonie, care întru liniştire a purtat lupta [duhovnicească], şi, mai bine zis, toţi sfinţii, altfel spus cei curaţi cu inima, precum oricine voieşte poate afla chiar din cuvintele lor şi din vieţile lor – iar eu aş zice că nici prorocii şi patriarhii n-au rămas lipsiţi de gustarea luminii acesteia sau, mai bine zis, că aproape toate vedeniile lor, mai ales cele mai dumnezeieşti, nu-s neîmpărtăşite de lumina aceasta: fiindcă de ce S-ar apuca să făţărească lumină străină Cela ce are lumina veşnică, Care, deşi în chip de negrăit, e totuşi văzut acum şi în veacul ce va să fie de cei curaţi cu inima, precum grăieşte şi marele Dionisie[391]? Aşadar, de acest fel fiind vederea lui Dumnezeu, cum să nu fie aceasta, veşnica, cea făgăduită de Cel ce îi fericeşte pe cei curaţi cu inima, ci cunoaşterea din zidiri, de care pot să aibă parte şi înţelepţii acestui veac?

[67] Cât priveşte faptul că „filosoful" socoteşte cea mai desăvârşită vedere de Dumnezeu a veni din cunoaşterea zidirilor, ne-a învăţat deja aceasta zicând: „De prisosinţa acesteia nu va fi lipsit nici un om care a cunoscut părţile arătate ale lumii şi puterile [ei] cele nearătate". Dar, zice dumnezeiescul Grigorie al Nyssei, „a cunoaşte prin analogie Lucrătorul după lucrarea Sa şi a pricepere din armonia lumii înţelepciunea cea mai presus [de toate] sînt lucruri de care pot să aibă parte şi înţelepţii acestui veac"[392] – iar eu

ἐγὼ δ' ἂν φαίην καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς καὶ τοῖς μὴ πιστοῖς, ὡς νῦν ὁρῶμεν καὶ τοὺς βαρβάρους πάντας ἕνα Θεὸν εἰδότας τοῦ παντὸς ποιητήν, ᾧ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία ἐξ ἀνάγκης ἕπεται. Ὁ γὰρ ποιητὴς τοῦ παντὸς τῶν ποιημάτων οὐδέν. τί δέ, οὐχὶ καὶ τῶν κακοδόξων πολλοὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος ἔχουσι τούτου καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ Θεοῦ κατανόησιν; Ἆρ' οὖν αὐτοὺς μακαρίζει ὁ Κύριος; τί δ' ἂν τῶν Ἑλλήνων οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πολλῷ τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέροντες καὶ ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες; Ἆρα καὶ τοῦ μακαρίου καὶ αἰωνίου ἔτυχον ἐπάθλου καὶ πάντων, καὶ αὐτῶν «τῶν μηδὲν εἰδότων εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον», οὐχ ἧττον ὅτι δὴ καὶ μᾶλλον; Πῶς γὰρ οὐχὶ καὶ διαφερόντως μᾶλλον, εἴγε ἀπὸ τῶν κτισμάτων μόνον ὁ Θεὸς γινώσκεται, καὶ θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ πλείω τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τῆς πατρικῆς φωνῆς, ἄνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης, τὸν Υἱὸν ἐγνώκαμεν· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τὸ ἀῤῥητον τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀγαπητὸν μαρτυρούμενον ὑπέδειξεν ἡμῖν· καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς ἐφανέρωσεν ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναλαμβανόμενος εἰς οὐρανοὺς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρὸς ἡμᾶς, «ἵνα μένῃ μεθ' ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα»· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπελθὸν καὶ μεῖναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καὶ ἐδίδαξε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινώσκομεν Θεόν, καὶ οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν; Ἆρ' εἰ καὶ μὴ γάμου τις λάβοι πεῖραν, οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τὴν ἀναλογίαν ἐξ ἐκείνου συνορᾶν οὐκ ἔχει, καὶ συμβουλεύσεις πάντας φεύγειν τὴν παρθενίαν, ἵνα τὴν σὴν θεογνωσίαν

aş zice că şi cei neînţelepţi şi necredincioşi, precum vedem acum că şi toţi barbarii cunosc Un [Singur] Dumnezeu, Făcătorul a toate, lucru căruia îi urmează neapărat şi teologia apofatică, pentru că Făcător a tot nu e nimic din cele făcute. Nu au şi mulţi dintre rău-credincioşi înţelepciunea acestui veac şi acea pricepere a lui Dumnezeu care vine din ea? Şi ce, Domnul îi fericeşte, cumva, pe aceştia? Şi cum rămâne cu elinii care în privinţa filosofiei se osebeau cu mult de creştinii cei de acum, filosofând pe temeiul cunoaşterii zidirilor? Oare s-au împărtăşit şi de răsplata cea fericită şi veşnică nu mai puţin, ba chiar mai mult decât toţi, chiar şi decât cei care nu au ştiut de nimic, fără doar de Domnul Iisus Hristos, şi de Acela răstignit (v. *1 Corinteni* 2, 2)? Căci [după tine] cum ar putea să nu se împărtăşească mult mai mult [decât aceia] dacă Dumnezeu este cunoscut numai din zidiri şi cei care le cunosc mai bine pe acestea sînt mai văzători de Dumnezeu decât ceilalţi? Şi totuşi, L-am cunoscut cu toţii pe Fiul din vocea Părintească, ce ne învaţă de sus (v. *Matei* 3, 17), şi Însuşi Duhul Sfânt, şi Însăşi Lumina Cea negrăită ne-a arătat nouă mărturisit pe Cel iubit al Tatălui, şi Însuşi Fiul ne-a vădit nouă numele Tatălui Său, şi fiind înălţat la ceruri a făgăduit că va trimit la noi Duhul Sfânt ca să rămână cu noi în veac (v. *Ioan* 14, 16), şi Însuşi Duhul Sfânt, venind asupra noastră şi rămânând în noi, ne-a vestit nouă şi ne-a învăţat tot adevărul (v. *Ioan* 16, 13). Şi atunci, cum să-L cunoaştem pe Dumnezeu doar din cele zidite, şi nu din cele pe care nu le cunoaştem, ci [numai] din cele pe care le cunoaştem? Atunci, dacă cineva n-are cercarea căsătoriei nu poate să cunoască însoţirea lui Dumnezeu cu Biserica, fiindcă nu poate să vadă analogia? Şi îi vei sfătui pe toţi să

εὕρωσιν; Ἀλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγθήση, ὅς, ἄγαμος ὤν, «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν».

[68] Καιρὸς δὴ εἰπεῖν τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνήν· «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι», ἑνώσας σὺ σαυτὸν ἡμῖν καὶ φανερώσας σαυτὸν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέκρυψας τοῦτο ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν», οἳ συνετοὶ εἰσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· διὸ καὶ τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τοὺς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δὲ παρεξηγοῦνται τὰς ῥήσεις, ἔστι δ' ἃς καὶ τολμῶσι παραχαράττειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γὰρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστιν ἡ τοῖς τὴν καρδίαν κεκαθαρμένοις ἀποκαλυπτομένη Θεοῦ θεωρία καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι «γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι Θεόν» ἐπενεγκόντος, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑφηγεῖσθαι ἡ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυΐα», τὸ ἐκείνῳ μὴ δοκοῦν αὐτοὶ σαφῶς διαβεβαιοῦνται. Τοῦ δὲ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντος, πῶς ἡμεῖς γινώσκομεν Θεὸν «οὔτε νοητὸν ὄντα οὔτε αἰσθητόν», καὶ ἐπιφέροντος, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθὲς εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως γινώσκομεν αὐτόν», εἶτα καὶ τὴν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντος ἡμῖν, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὑπερφαὲς φῶς ὑπερφυᾶ ἕνωσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ γνῶσιν τελουμένην, αὐτοὶ τὴν μὲν ὑπὲρ νοῦν γνῶσιν ὡς οὐδὲν οὖσαν ἀπολελοίπασι, τὴν δὲ διαπορητικὴν φωνὴν ἐκείνην,

---

[393] Este vorba de pricepere în sensul deducției intelectuale.

[394] Fericirea cu pricina este *fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu.*

[395] Grigorie al Nyssei, *Cuvânt la Fericiri*, P.G. 44, 1269B.

fugă de feciorie ca să afle cunoaşterea ta de Dumnezeu? Va arăta că n-ai dreptate Pavel, care, necăsătorit fiind, cel dintâi a strigat: *Taina aceasta mare este,* dar *în Hristos şi în Biserică* (*Efeseni* 5, 32).

[68] Este, dar, vremea potrivită să rostim binecunoscuta spusă însuflată de Dumnezeu: *„Mulţumesc Ţie, Părinte, Doamne al cerului şi al pământului, că* unindu-Te pe Sineţi cu noi şi vădindu-te pe Sineţi prin Sineţi nouă, *ai ascuns aceasta de cei înţelepţi şi pricepuţi* (v. *Luca* 10, 21; *Matei* 11, 25), care sînt *pricepuţi în ochii lor şi înaintea loruşi ştiutori* (*Isaia* 5, 21). Pentru aceasta, auzind graiurile Sfinţilor Tăi, pe unii îi nesocotesc, altora le şi răstălmăcesc spusele, iar pe alţii cutează a-i măslui, ca şi cum nimeni nu şi-ar da seama. De pildă, tâlcuind Grigorie al Nyssei ce este vederea lui Dumnezeu care se descoperă celor curaţi cu inima, zicând că şi înţelepţii acestui veac ar putea să Îl priceapă pe Dumnezeu[393] din armonia lumii şi adăugând: „Dar mie mi se pare că altceva ne arată nobila făgăduinţă a fericirii[394]"[395], ei zic sus şi tare un lucru care lui Grigorie, în chip vădit, nu i se pare; iar când marele Dionisie Areopagitul zice că noi Îl cunoaştem pe Dumnezeu „a nu fi nici înţeles [cu mintea], nici simţit [trupeşte]", şi adaugă cu îndoială: „Aşadar, poate că este adevărat a zice că nu din firea Lui, ci din rânduiala celor ce sînt Îl cunoaştem", apoi ne descoperă şi cunoaşterea preadumnezeiască, ce se desăvârşeşte mai presus de minte şi de cunoaştere „prin unirea cea mai presus de fire cu lumina cea mai presus de lumină"[396], ei lasă cunoaşterea mai presus de minte ca pe ceva ce n-are nici o însemnătate, iar pe acea spusă rostită cu îndoială n-au învrednicit-o nici unei cercetări, ca şi cum

[396] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 7:3, *Corpus Dionysiacum i,* Berlin, 1990.

ὡς μάτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλὰ προβάλλονται τὴν τοῦ ἁγίου φωνὴν περιῃρημένην τῶν καιριωτάτων ἑκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν γινώσκεσθαι. Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶσιν, οὐ τῆς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος χροηγουμένης. Ἐπειδὴ γάρ, φησί, πᾶς ἄνθρωπος αἴσθησιν καὶ νοῦν ἔχει, φυσικὰς τὰς γνωστικὰς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα κατ' αὐτὰς τὸν μήτε αἰσθητὸν ὄντα μήτε νοητὸν Θεόν; Οὐκ ἄλλοθέν γε πάντως ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν· καὶ γὰρ αἱ γνώσεις, τῶν ὄντων οὖσαι καὶ εἰς τὰ ὄντα τὸ πέρας ἔχουσαι, καὶ τὸ θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δὲ μὴ μόνον αἰσθητικὰς καὶ νοητικὰς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτ' ἐκ τῶν ὄντων μόνων ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς, Πνεῦμα ὄντα τὸν Θεόν, ὑπὲρ αἴσθησιν γνώσονται καὶ νοῦν, ὅλοι Θεοῦ γινόμενοι καὶ ἐν Θεῷ γινώσκοντες Θεόν. Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος προτρέπεται, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτοὺς ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καὶ ὅλους Θεοῦ γεγομένους· κρεῖττον γὰρ εἶναι Θεοῦ καὶ μὴ ἑαυτῶν· οὕτω γὰρ ἔσται τὰ θεῖα δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γενομένοις.

[69] Ὁρᾷς ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων γινώσκειν τὸν Θεόν, ἀνακαλύψας γνῶσιν ἑτέραν ὑπερφυᾶ καὶ θείαν καὶ πνευματικήν, ἥτις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἕνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καὶ εἰπὼν ὅτι κατὰ ταύτην γίνεται δοτὰ τὰ θεῖα καὶ κατὰ ταύτην δίκαιον νοεῖν τὰ θεῖα, δηλαδὴ πνευματικῶς ἀλλ'καθ' ἡμᾶς, οὐδ' αἰσθήσει τε καὶ νῷ τὴν ἐκ τῶν ὄντων ἐρανιζομένους

degeaba ar fi fost pusă acolo, ci se folosesc de spusa sfântului despuind-o din amândouă laturile de tot ce este mai însemnat, ca şi cum ar afirma că Dumnezeu este cunoscut doar din cele zidite. Şi „filosoful" n-a fost în stare să priceapă nici măcar că sfântul vorbeşte aici despre cunoaşterea omenească, pe care toţi o au în ei din fire, nu despre cea dăruită de Duhul, pentru că [Dionisie, de fapt,] zice: Dat fiind că orice om are simţire [trupească] şi minte, puterile cunoscătoare cele din fire, cum să-L cunoaştem prin ele pe Cel ce nu este nici simţit [trupeşte], nici înţeles cu mintea? Fără îndoială, nu de altundeva decât din cele ce sînt, simţite [trupeşte] şi înţelese cu mintea, pentru că şi cunoaşterile, fiind ale celor ce sînt şi mărginite de cele ce sînt, de acolo arată şi dumnezeiescul, pe când cei care nu au numai puteri de simţire [trupească] şi înţelegere [cu mintea], ci au dobândit şi harul duhovnicesc şi mai presus de fire, nu numai din singure cele ce sînt, ci şi duhovniceşte Îl vor cunoaşte pe Dumnezeu, Care este Duh, mai presus de simţire [trupească] şi de minte, făcându-se întregi ai lui Dumnezeu şi în Dumnezeu cunoscându-L pe Dumnezeu. După har trebuie, dar, să înţelegem cele dumnezeieşti, nu după noi înşine, pe noi înşine întregi scoţându-ne din întregi noi înşine şi întregi făcându-ne ai lui Dumnezeu, că mai bine este să fim ai lui Dumnezeu şi nu ai noştri, că aşa vor fi date cele dumnezeieşti celor ce sînt cu Dumnezeu.

[69] Vezi cum [Dionisie] ne-a înălţat de la căutarea de a-L cunoaşte pe Dumnezeu din cele ce sînt, dezvăluind altă cunoaştere, mai presus de fire, şi dumnezeiască, şi duhovnicească, care ne vine, în urma negării celor ce sînt, după unirea cea mai presus de minte şi zicând că prin această unire se dau cele dumnezeieşti şi prin aceasta este drept să înţelegem cele dumnezeieşti, adică duhovniceşte, nu după noi înşine, nu prin simţire[a trupească] şi prin minte adunând din cele ce

γνῶσιν τοῦ Θεοῦ; Ἀτελὴς γὰρ ἡ γνῶσις αὕτη καὶ ἀτελέσι πρέπουσα φρονήμασιν. Ἀλλὰ γὰρ τί βούλεται τῷ ἁγίῳ ἐπὶ τῆς τῶν ὄντων καὶ καθ' ἡμᾶς τοῦ θείου γνώσεως τὸ «μήποτε» προσκείμενον, ὃ παρῶπται τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καὶ αἰσθητοῖς ὄμμασι καὶ αἰσθητοῖς ὠσὶν ἀπορρήτως φῶς εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν Θεοῦ φωνήν, διὰ τοῦτο τελέως ἀποφήνασθαι γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν καὶ κατ' αὐτὰς τὰς γνωστικὰς καὶ κατ' ἄνθρωπον δυνάμεις εὐλαβητέον ἔδοξεν αὐτῷ. Καὶ μὴν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκριβείας τῶν ῥημάτων ἐκείνων τοῦ ἁγίου κἀκεῖ σαφῶς μόνην τὴν εἰσαγωγικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως προσγινομένην δῆλός ἐστι διδάσκων, διὸ ἐπήγαγεν· «ἀπὸ ταύτης εἰς τὸ ἐπέκεινα πάντων ὁδῷ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἄνιμεν».

[70] Διὰ τοῦτο καὶ πρὸ νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι πρὸς θεογνωσίαν κατάλληλος ἦν, καὶ Ἀβραάμ τὴν ἀρχὴν τῆς θεογνωσίας ἀπὸ ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀπὸ ταύτης ὡμίλει τε καὶ ἐγίνωσκε Θεόν. τί δὲ ὁ Ἰώβ, ὃς καὶ ἀνεβόησεν ἰδὼν τρανότερον, ὡς «ἀκοῇ μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἑώρακέ σε»; τί δὲ ὁ Μωϋσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνόφῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας τὸν Θεὸν ὁρῶν; Καὶ γὰρ ἦν εἰκὸς προβεβλῆσθαι τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τοῦ κόσμου φαινόμενον τοῖς ἀτελέσι τὴν γνῶσιν, ὥσπερ καὶ τοῖς ἐνειλουμένοις αἰσθήσεσιν αἱ συμβολικαὶ νομικαὶ δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν θεολογίαι· ἀλλ' ὥσπερ αὖθίς εἰσιν οἳ τῶν τελεωτέρων καὶ προκαλυμμάτων ἐκτὸς θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν,

[397] Literal „introductivă".
[398] Expresie elină care înseamnă „în mod metodic", „sistematic".
[399] Vezi Teofil al Antiohiei, *Către Autolykos* 2, 25, *Theophilus of Antioch. Ad Autolycum*, Oxford, 1970.

sînt cunoaşterea de Dumnezeu? Pentru că această cunoaştere e nedesăvârşită şi cuvenită cugetelor nedesăvârşite. De ce vrea însă sfântul [să folosească] în privinţa cunoaşterii dumnezeiescului din cele ce sînt şi prin puterile noastre cuvântul „poate", pe care „filosoful" nu-l bagă în seamă, ca şi cum ar fi ceva de prisos? Deoarece, în chip de taină, şi cu ochi simţiţi [trupeşte] am văzut lumina lui Dumnezeu, şi cu urechi simţite [trupeşte] am auzit glasul Lui, [sfântul] a socotit că trebuie să ne ferim a lepăda cu desăvârşire cunoaşterea de Dumnezeu doar din cele ce sînt şi prin înseşi puterile cunoscătoare ale omului – şi pentru cei în stare să pătrundă cu de-amănuntul acele vorbe ale sfântului este limpede: el ne învaţă desluşit că din cunoaşterea celor ce sînt primim numai cunoaşterea de început[397] despre Dumnezeu, deoarece a adăugat: „De la aceasta suim cu cale şi rânduială[398], după putere, la ceea ce este dincolo de toate".

[70] De aceea a şi fost potrivită înainte de lege celor ce erau prunci în privinţa cunoaşterii de Dumnezeu[399], şi despre Avraam se zice că din aceasta a primit începutul cunoaşterii de Dumnezeu, dar mai târziu nu pe temeiul acesteia a stat de vorbă cu Dumnezeu şi L-a cunoscut. Şi cum rămâne cu Iov, care, când a văzut mai limpede, a strigat: *Cu auzul urechii mele Te auzeam mai-nainte, dar acum ochiul meu Te-a văzut pe Tine* (*Iov* 42, 5)? Dar cu Moisi, care în întunericul dincolo de cele ce sînt a văzut pe Dumnezeu patruzeci de zile întregi (v. *Ieşire* 24, 18)? Căci era şi firesc ca pentru cei nedesăvârşiţi în cunoaştere cele arătate ale lumii să fie puse în faţa celor nevăzute ale lui Dumnezeu, precum şi celor înfăşuraţi în simţuri[le trupeşti] li s-au predanisit prin cele simţite [trupeşte] teologiile simbolice ale legii; dar, iarăşi, după cum unii dintre cei mai desăvârşiţi au avut parte şi fără văluri de teologie limpede, aşijderea sînt şi unii care şi-au aruncat privirea şi în cele nevăzute ale lui

οὕτως εἰσίν οἱ καὶ εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ παρακύψαντες, ὡς Μωϋσῆς τε καὶ Παῦλος καὶ οἱ κατ' αὐτούς, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἡμῖν οἰκείως πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγωγοῦσι.

[71] Τί δή σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τὰ πολυειδῆ ἐκεῖνα καὶ λοξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τὸ ἔστι, τὸ τί ἐστι καὶ τὸ ἓν καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν τὸν ἓν τι εἰδότα καὶ ὄν καὶ ἀρχὴν καὶ δυνάμενον»; Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγέ τις μηδαμῶς ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεσθαι Θεόν, καλῶς ἂν ταῦτα τὰ πάσῃ προσόντα φύσει λογικῇ προὔφερες· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος ὑπερτίθεμεν τῆς φύσει καὶ κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως, τί σοι συμπράξει τῷ πρὸς ταῦτ' ἀντιλέγοντι τὸ τὴν εἰσαγωγικωτάτην τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σὺ δ' ὅμως οὕτως ἀντιλέγειν εἴωθας ἐπεὶ καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι φῶς νῷ θεωρητόν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν μόνην, σὺ διὰ πολλῶν δεικνύεις φῶς καὶ τὴν γνῶσιν λεγομένην, καὶ νικᾶν διὰ τούτου κατὰ κράτος δοκεῖς ἀντιταττόμενος. «Ἀλλὰ χωρὶς τῆς εἰσαγωγικῆς ταύτης, οὐδὲ λογικός τις ἔσται», φησίν, «οὐδ' ἡ πρὸς τὰ τελεώτερα τῶν λογικῶν πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτὲ πρὶν γενέσθαι νήπιον· ἀλλ' ἀνὴρ γενόμενος, τὰ τοῦ νηπίου κατήργηκεν. Εἰ δ' ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν νηπίων φρονεῖ καὶ τούτοις σεμνύνεται, πῶς οὐ καταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χριστιανὸς εἶναι λέγων καὶ τὰ ἑλληνικὰ παιδεύματα μετιών, ἵν' ἐκεῖθεν τὴν θεογνωσίαν καρπώσηται;

[72] Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικὸν ἐξ ἐπιμελείας νοερὸν οὐκ ἂν γένοιτο»; Ὄντως γὰρ νοσεῖ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τοῦ τὴν οἰκείαν διάνοιαν πιστοτέραν ἡγουμένου τῶν λογίων

Dumnezeu (v. *Romani* 1, 20), cum ar fi Moisi, şi Pavel, şi cei de o seamă cu dânşii, cu toate [şi aceştia] că ne călăuzesc la înţelegerea acestora pornind, precum ni se potriveşte, de la cele văzute.

[71] Şi atunci, ce vrei, „filosoafe", cu acele sofisme de multe feluri şi strâmbe cum că „se cuvine celui care cunoaşte ceva ce este unul, care există, şi este început, şi are putere, să cunoască ce este şi existenţa, şi unul, şi începutul, şi puterea"? Căci dacă ar fi zis cineva că Dumnezeu nu este nicidecum cunoscut din cele ce sînt, ai fi avut bun temei să ne pui în faţă toate acestea, care se găsesc la orice fire cuvântătoare; dar întrucât noi punem cunoaşterea cea prin Duhul a tainelor Duhului mai presus decât cunoaşterea care din fire le e de obşte tuturor, cu ce te ajută când grăieşti împotriva acestor lucruri faptul că din cele ce sînt vine cunoaşterea cea mai de început a lui Dumnezeu? Şi totuşi, tu aşa te-ai obişnuit să contrazici: deoarece, înfruntându-i şi pe bărbaţii duhovniceşti, care zic că există lumină văzută cu mintea, nu doar cunoaşterea, le arăţi pe larg că şi cunoaşterea este numită „lumină", şi ţi se pare că prin aceasta dobândeşti mare biruinţă. „Dar fără această [cunoaştere] de început nu va fi nimeni cuvântător şi nici înaintare către cele mai desăvârşite decât cele cuvântătoare". Nici bărbat nu va fi cineva vreodată înainte de a fi prunc, dar după ce s-a făcut bărbat termină cu cele ale pruncului (v. *1 Corinteni* 13, 12); iar dacă vreunul dintre bărbaţi cugetă cele prunceşti şi cu acestea se laudă, cum să nu se facă de râs? Şi cum să nu păţească la fel cel care spune că e creştin şi se ţine de învăţăturile elineşti, ca de acolo să culeagă roada cunoaşterii de Dumnezeu?

[72] Şi ce dacă „atunci când e bolnavă, partea cuvântătoare a sufletului nu se poate face înţelegătoare prin sârguinţă"? Căci, cu adevărat, boleşte partea cuvântătoare a

τοῦ Πνεύματος καὶ μὴ μέγα καὶ τέλειον ἴαμα ψυχῆς τὰς θείας ἐντολὰς οἰομένου. Πρῴην μὲν γὰρ ἐξ ἡμισείας καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύνασθαι, νῦν δὲ τὸ καθαρτικὸν αὐτῶν ἅπαν ἀφελὼν τῇ γνώσει προσένειμεν, ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος θεογνωσίας τε καὶ ὑγιείας ψυχῆς καὶ καθάρσεως ἐκ τοῦ πολλὰ καὶ πλείω καὶ πάντα εἰδέναι λέγων προσγίνεσθαι καὶ δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖ τὰ πολλά, ἵνα καὶ συνελεῖν εἴς τι καθόλου δυνηθείημεν καὶ τὴν κυκλικὴν περὶ τὰ ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν τουτέστι, τὴν ἐγκύκλιον μανθάνειν παίδευσιν, ἵνα καὶ τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθείημεν νοήσεων, τῶν ἑνιαίων καὶ ἀμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τὸν σημεῖον ἀμερὲς ἰδεῖν βουλόμενον, πολυμερὲς αὐτὸ πρότερον προσθέσθαι καὶ τὴν μονάδα μὴ τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνασθαι γενέσθαι, ἀλλὰ τῇ συναιρέσει μόνῃ, καίτοι πᾶν τὸ ἐκ συναιρέσεως ἓν καὶ μεριστόν, ἐκεῖ δὲ τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀμερὲς ὑπόκειται. Ἐγὼ δὲ οἶδα παρὰ τῶν πατέρων μεμυημένος, ἤδη δὲ καί τινων αὐτῶν ἀκούσας τε καὶ πιστεύσας, ὡς καὶ τὰ πολλὰ ταῦτα καὶ τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐκ κατ' αἴσθησιν, οὐ κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καὶ χάριν ἐθεάσαντο, ἢ καὶ τὰ μακρὰν ὡς ὑπ' ὀφθαλμοὺς ποιεῖ καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι. Τὸν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεορρήμονα οὐ θαυμαστὸν καὶ ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν, ἐπεὶ καὶ δι' ἀψύχων καὶ δι' ἀναισθήτων καὶ δι' ἀλόγων καὶ διὰ λογικῶν αὐτός ἐστι μόνος ὁ δοξαζόμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ μόνῳ ἐξαιρέτως

[400] Vezi *supra* 2, 1, 17.

[401] Crugul, adică cercul, este aici simbol al deplinătății cunoașterii celor create.

[402] Inițiat.

sufletului celui care socoate cugetarea sa a fi mai vrednică de crezare decât cuvintele Duhului şi că dumnezeieştile porunci nu sînt mare şi desăvârşită lecuire a sufletului – fiindcă la început zicea că acestea pot să curăţească pe jumătate[400], iar acum, răpindu-le toată puterea curăţitoare, a pus-o pe seama cunoaşterii, zicând că începutul, mijlocul şi sfârşitul cunoaşterii de Dumnezeu, şi al sănătăţii sufleteşti, şi al curăţirii vin din a şti multe, şi mai multe, şi toate, şi că trebuie să nu fim deloc neştiutori de cele multe, ca să şi putem să le adunăm într-un ceva universal şi să împlinim crugul cunoaşterii despre cele ce sînt[401], adică să învăţăm învăţătura enciclopedică, pentru a ne învrednici şi de înţelegerile deopotrivă cu ale îngerilor, cele unitare şi fără părţi: ca şi cum cineva ar spune că cel care doreşte să vadă un punct fără părţi trebuie mai întâi să şi-l închipuie făcut din multe părţi şi că monada se poate face nu prin îndepărtarea celor multe, ci doar prin adunare, deşi oricare „unul" care vine din adunare se poate împărţi, pe când dincolo se presupune ceea ce este unitar şi fără părţi. Eu însă, fiind adus la cele de taină[402] de Părinţi, pe unii dintre ei chiar auzindu-i în vremea de acum şi crezându-i, ştiu că ei au văzut şi toate acestea multe, şi toată această lume simţită [trupeşte] nu după simţire[a trupească], nu după gândire, ci după puterea şi harul care sînt proprii minţii celei în chipul lui Dumnezeu, care şi pe cele îndepărtate le face ca şi cum ar fi în faţa ochilor, şi pe cele viitoare le înfăţişează în chip mai presus de fire ca şi cum ar fi de faţă. Şi nu este de mirare că grăitorul de Dumnezeu cel din Areopag Îl laudă pe Făcătorul firii şi de la cele pe care le avem în noi din fire, deoarece şi prin cele neînsufleţite, şi prin cele nesimţitoare, şi prin cele necuvântătoare, şi prin cele cuvântătoare El este Singurul proslăvit, dar mai cu seamă numai Lui se cuvine închinarea

πρέπει ἡ ἐν Πνεύματι λατρεία, ἣν καὶ μόνην ποθεινὴν Θεῷ ὁ Θεὸς αὐτὸς προσεῖπεν.

[73] Τῶν δὴ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ῥήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλόμενος, πολλὰς ἔτ' οὔσας καταλιπών, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησὶ τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἁπάσῃ τοῦτο κοινὸν ἱεραρχίᾳ τὸ πέρας, ἡ πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα προσεχὴς ἀγάπησις, ἐνθέως τε καὶ ἐνιαίως ἱερουργουμένη, καὶ πρό γε τούτου ἡ τῶν ἐναντίων παντελὴς καὶ ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἡ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας ὅρασίς τε καὶ ἐπιστήμη, ἡ τῆς ἑνοειδοῦς τελειώσεως ἔνθεος μέθεξις». Συλλογίζεται τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως· «τῶν ἡμῖν ὑπὸ Θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τὸ κράτιστον· τέλος δὲ ταύτης ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἡ ῥῆσις αὕτη διδάσκει· τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τὸ ἄριστον ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐστί, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ἡ φιλοσοφία». Ῥημάτων ὄντως ἔοικεν ἦχου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπαΐειν ἁγίας. Τοῦτο γάρ φησιν ὁ ἅγιος, ὅτι ἡ ἀληθὴς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἡ παντελὴς ἀποφοίτησίς ἐστι τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἡ ἀποχὴ καὶ ἀπραξία τῶν κακῶν, πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὖσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας. Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἁλισκόμενος καὶ ἀγόμενος τῶν αὐτῷ δοκούντων ἐφίεται καλῶν καὶ δι' ἔργων ἄγνοιαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντος καλοῦ, καὶ ὁ θυμῷ κρατούμενος τῷ ἀνθισταμένῳ πρὸς τὰ δοκοῦντα αὐτῷ καλὰ καὶ ἀγαθὰ μάχεται, καὶ ἁπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χείρονος ἀντεχόμενος βίου

[403] PG 3, 376A. Expresia „cum sînt fiinţânde ele" = a cunoaşte cum fiinţează ele. Vezi la David, *Prolegomene filosofice* 28:16-21, ed. Reimer, Berlin, 1904: „E de ştiut că spusa „cum sînt fiinţânde ele" a fost adăugată ca să se arate cum cunoaşte filosofia cele ce sînt, adică faptul că nu le cunoaşte după cantitate... ci le cunoaşte firea."

în duh, despre care Dumnezeu Însuşi a spus că este singura închinare adevărată, şi singura vrednică de Dumnezeu, şi singura dorită de Dumnezeu.

[73] Dintre graiurile marelui Dionisie pe care le „filosoful" le-a pus înainte fără să-şi dea seama că împotriva sa le pune, lăsându-le deoparte pe celelalte, multe la număr, voi pomeni una, [şi anume pe] cea din urmă. Zice, dar, în cel dintâi cap al *Ierarhiei bisericeşti*: „Acest hotar este de obşte a toată ierarhia: iubirea nedepărtată faţă de Dumnezeu şi faţă de cele dumnezeieşti, sfinţit-lucrată în chip dumnezeiesc şi unitar, şi mai înainte de aceasta părăsirea deplină şi fără întoarcere a celor potrivnice, cunoaşterea celor ce sînt, cum sînt fiinţânde ele, vederea şi ştiinţa sfinţitului adevăr, dumnezeiasca împărtăşire de desăvârşirea cea cu-chip-de-unul"[403]. Ei bine, pe temeiul acestora „filosoful" clădeşte silogism aşa: „Dintre cele date nouă de Dumnezeu, ierarhia este cea mai înaltă, iar scopul ei este cunoaşterea celor ce sînt, precum ne învaţă aceste spuse; prin urmare, dintre cele ce sînt în noi, cea mai înaltă este cunoaşterea celor ce sînt, altfel spus filosofia"[404]. După cât se pare, la el ajunge numai sunetul vorbelor, dar nu şi sfinţitul înţeles, deoarece sfântul vrea să spună că adevărata cunoaştere a celor ce sînt este „părăsirea deplină şi fără întoarcere a celor potrivnice", adică înfrânarea de la răutăţi şi nelucrarea lor, ce este înainte de sfinţita lucrare cea dumnezeiască şi unitară – căci întrucât şi cel prins şi robit de poftele cele rele năzuieşte către cele ce îi par bune şi arată prin faptele sale că nu cunoaşte ceea ce este bine cu adevărat, şi cel stăpânit de întărâtare se luptă cu cel ce se împotriveşte celor ce-i par lui bune şi de folos, şi, pe scurt, oricine se ţine de vieţuirea cea rea se lipeşte de

[404] Vezi *supra* 2, 1, 21.

ὡς αὐτῷ δοκοῦντι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄντος ὄντι, μόνος δὲ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τὴν ψευδοδοξίαν ταύτην ἀποβαλόμενος, τὰ ὄντως ὄντα χείρω καὶ χείρω ἡγεῖται καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τὴν οὖσαν, οὐ τὴν δοκοῦσαν, διὰ τοῦτο ἡ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνῶσίς» ἐστι «τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστί», πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὖσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας· ἱερὰ δὲ καὶ ἐνιαία καὶ ἔνθεος ἐργασία ἡ τήρησίς ἐστι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τῇ φυγῇ τῶν πονηρῶν καὶ τῇ ἐπιμόνῳ καὶ προσεχεῖ ἀγαπήσει Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐστί, φησί, πάσῃ κοινὸν ἱεραρχίᾳ τὸ πέρας, τὸ μισῆσαι τὰ ἀντικείμενα ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐντολαῖς καὶ ἀγαπῆσαι ταύτας καὶ τὸν δόντα Θεὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ὑπὸ ταύταις ζῆν. Τοῦτό ἐστιν «ἡ τῶν ὄντων ἢ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἡ τῆς ἀληθείας ὅρασις, τοῦτο ἡ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἡ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας ἑστίασις, ἀποκαλυπτομένης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ φωτιζούσης καὶ θεούσης καὶ τρεφούσης νοητῶς πάντα τὸν διὰ τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δὲ πνευματικῶς, ἐνδιαιτώμενον αὐτῇ.

[74] Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν δῆλον ποιεῖται λέγοντα· μικρὸν γὰρ προαγαγὼν τὸν λόγον, εἶτ' ἐπαναλαβών, ἐξηγητὴς αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νοεῖν τὰ θεῖα θείως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέπειν ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησί, «ὡς οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἡ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις· ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν θείων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τευξόμεθα· 'τηρήσει' γάρ, φησίν, 'ὁ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ Πατὴρ ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ

ceea ce i se pare lui că e mai bun, nu de ceea ce este bun cu adevărat, şi numai omul care a părăsit cele rele, care a lepădat această socotinţă mincinoasă, care socoate rele cele cu adevărat rele şi are cunoaşterea adevărată, nu părută, a celor ce sînt, drept aceea părăsirea celor rele este „cunoaştere a celor ce sînt, cum sînt fiinţânde ele", care este înaintea sfinţitei lucrări celei dumnezeieşti şi unitare, iar sfântă, şi unitară, şi dumnezeiască lucrare este păzirea poruncilor lui Dumnezeu, care se săvârşeşte prin fuga de cele rele şi prin iubirea statornică şi cu luare-aminte de Dumnezeu şi de cele dumnezeieşti. Aşadar, vrea să zică, acesta este hotarul de obşte a toată ierarhia: a urî cele potrivnice poruncilor lui Dumnezeu, şi a le iubi pe acestea şi pe Dumnezeu, Dătătorul lor, şi a trăi sub ele din dragoste pentru El. Aceasta este „cunoaşterea celor ce sînt, cum sînt fiinţânde ele", aceasta este vederea adevărului, aceasta este împărtăşirea desăvârşirii, aceasta este ospătarea de epopsia duhovnicească, care se descoperă după făgăduinţă, şi-l luminează, şi-l îndumnezeieşte, şi îl hrăneşte în chip înţeles cu mintea pe întreg omul care prin inima curată petrece în ea în chip înţelegător, mai bine zis duhovnicesc.

[74] Însuşi [Dionisie] arată că asta vrea să zică, pentru că întorcându-se la acestea ceva mai jos, însuşi se face tâlcuitor sieşi pentru cei care nu vor să înţeleagă dumnezeieşte cele dumnezeieşti, ci şi încearcă să le strâmbe după relele lor păreri, spunând: „Ni se spune, dar, în chip sfinţit că acesta este scopul ierarhiei noastre este asemănarea şi unirea, pe cât se poate, cu Dumnezeul nostru – iar de aceasta, precum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, vom avea parte doar iubind şi sfinţit lucrând poruncile dumnezeieşti, pentru că [Hristos] zice: *Cela ce Mă iubeşte va păzi cuvintele Mele, şi Tatăl Meu îl va iubi pe el, şi vom veni la el, şi locaş la el vom face*

ποιήσομεν'». Ὁρᾷς ποίαν λέγει γνῶσιν τῶν ὄντων ἀληθῆ; Τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. τί δὲ τὸ ταύτης τέλος; Ἡ πρὸς Θεὸν ἕνωσίς τε καὶ ἀφομοίωσις. Πῶς δὲ ἐκεῖ ἀγάπην εἶπε ταύτην τὴν ἀφομοίωσιν; Ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστὶ τῶν ἀρετῶν τὸ πλήρωμα καὶ αὕτη τῇ εἰκόνι προσχρωσθεῖσα τελείαν τὴν πρὸς Θεὸν ἀποσώζει ἐμφέρειαν. Διὰ δὲ τοῦ ἐνθέως καὶ ἐνιαίως καὶ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν ἠνίξατο, τὴν διὰ μόνην τὴν πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα γινομένην διάθεσιν· τὸ γὰρ καλὸν οὐ καλόν, ἂν μὴ καὶ διὰ τὸ καλὸν μόνον πράττηται· ἡ δὲ διηνεκὴς τῶν ἐναντίων ἀποφοίτησις καὶ ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καὶ ἡ ἱερὰ τῆς ἀληθείας ὅρασις καὶ ἐπιστήμη τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ πάθη παρίστησι μῖσος καὶ τὴν τῆς ἁμαρτίας κατάγνωσιν καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνεπίστροφον φυγήν· τῇ δὲ ἑνοειδῆ τελειώσει καὶ ἐνθέῳ μεθέξει τοῦ ἑνὸς καὶ τῇ νοητῶς τρεφούσῃ καὶ θεούσῃ ἐποψίᾳ τὴν κατ' ἐπαγγελίαν θείαν ἐπιφοίτησιν καὶ μονὴν ὑπέδειξε, τελειοῦσαν τῇ ἑνώσει καὶ τρέφουσαν τῇ ἐποψίᾳ τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα.

[75] Εἰ γοῦν διὰ μόνης τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως ἡ ἀληθὴς προσγίνεται γνῶσις καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἕνωσις καὶ ὁμοίωσις, ὅπερ ὁ φιλόσοφός φησι γνῶσιν, ψευδογνωσία ἐστίν. Ἀρχόμενος γὰρ καὶ αὐτὸς σαφῶς εἶπεν «ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως μὴ δυνατὸν εἶναι ταύτην προσγίνεσθαι τὴν γνῶσιν», καὶ μικρὸν ἀνωτέρω δεικνύς, ὅθεν ἡ γνῶσις αὕτη προσγίνεσθαι πέφυκεν, «ἐκ τοῦ μὴ ἀγνοεῖν», φησί, «τὰ πολλά, μηδὲ τοὺς λόγους τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ ἐκ τοῦ γινώσκειν πάντα καὶ πάντα σπεύδειν μανθάνειν, ὃ τί τις ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Ἕλλην ἢ κἂν Αἰγύπτιος, ἵνα

[405] În misteriile păgâne, epopsia era treapta cea mai înaltă a participării. Spre deosebire de inițiat, ai cărui ochi erau închiși, epoptul avea dreptul să vadă „cele de taină" ale cultului misteric. În contextul nostru termenul este folosit cu privire la vederea duhovnicească.

(*Ioan* 14, 23). Vezi care zice că este adevărata cunoaştere a celor ce sînt? Lucrarea virtuţilor. Care este sfârşitul acesteia? Unirea şi asemănarea cu Dumnezeu. Cum de numeşte acolo „dragoste" această asemănare? [O numeşte aşa] întrucât dragostea este plinirea virtuţilor şi ea, fiind zugrăvită după Icoană, păstrează desăvârşită asemănarea cu Dumnezeu – iar prin „în chip dumnezeiesc" şi „unitar" şi prin „sfinţita lucrare" a dat de înţeles păzirea dumnezeieştilor porunci făcută numai din iubire de Dumnezeu şi de cele dumnezeieşti, pentru că binele nu e bine dacă nu se face doar pentru bine, iar părăsirea statornică a celor potrivnice, şi cunoaşterea celor ce sînt, şi sfinţita vedere şi ştiinţă a adevărului aduc ură împotriva patimilor rele, şi osândire a păcatului, şi fugă de acesta fără întoarcere; iar prin „desăvârşirea cu-chip-de-unul", şi „dumnezeiasca împărtăşire de Unul", şi „prin epopsia[405] care hrăneşte şi îndumnezeieşte în chip înţeles cu mintea" a dat de înţeles dumnezeiasca venire şi sălăşluire după făgăduinţă, care desăvârşeşte prin unire şi hrăneşte prin epopsie văzul acela duhovnicesc.

[75] Şi atunci, dacă numai prin păzirea poruncilor vin adevărata cunoaştere şi unirea şi asemănarea cu Dumnezeu, ceea ce „filosoful" numeşte cunoaştere este cunoaştere mincinoasă, fiindcă şi el a zis la început limpede: „Din păzirea poruncilor nu este cu putinţă să vină cunoaşterea aceasta"[406], şi după ce a arătat puţin mai sus de unde vine, din firea sa, această cunoaştere, spunând: „Din a nu fi în neştiinţă de cele multe, nici de noimele celor ce sînt, iar mai vârtos din a cunoaşte toate şi a sârgui a învăţa tot ce spune cineva că ştie, fie el elin sau egiptean, ca nu cumva, lăsând deoparte vreun lucru dintre cele spuse şi cunoscute cu privire

[406] Vezi 2, 1, 34; 2, 3, 17.

μηδενός», φησί, «τῶν περὶ κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καὶ ἐγνωσμένων λειπόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήσῃ Θεόν», ἐπεὶ καὶ κατ' αὐτὸν ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ὅμοιόν τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδίμων μόνων τρέφεσθαί τε καὶ συνίστασθαι τὸ σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενὸς ἀπολελεῖφθαι τῶν ἐδωδίμων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδὲ διαλιμπάνειν σιτιζόμενον ὁσημέραι τε καὶ ὥραι, καὶ οὕτω τὴν περὶ τὰς πολυτελεῖς τραπέζας ἄχρηστον μανίαν καὶ τὸ τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀναγκαιότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἔπειθε δοξάζειν, μηδενὸς τῶν κρειττόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς ὕλην ὁ Θεὸς ὑπέθετο τοὺς τῆς φύσεως λόγους, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς οὖν τὸ αὐτάρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τὰ περιττὰ παραλείπομεν τοῖς μὴ χωροῦσιν τὴν τελεωτέραν τροφήν· κἂν, ὑπερήλικες ὄντες οὗτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανίστασθαι βούλωνται, ἐπαλείφομεν καί τινα Σκύλλαν τῷ παγκοσμίῳ τούτῳ μαστῷ, τὸ μὴ πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτε μετρίως ἐκτείνοντες ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἳ δ' ὡς οὐκέτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τὴν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καὶ φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοὶ πρὸς τὸ προσῆκον μέτρον ἀναδραμεῖν.

[76] Διὸ καὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς ἥκειν καὶ τὴν μονὴν ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ φασίν, «ὃς τοὺς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κόσμου φύσεως· γινώσκει γὰρ οὗτος τὸ ἀληθές. Θεὸς δὲ ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ τῆς ἀληθείας Πατήρ· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ γινῶσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικταί τε καὶ μένει· οὐκοῦν ἐν τῷ Θεῷ ἔσται μονίμως ἱδρυμένος ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν Θεῷ τὴν μονὴν ἀμετάβλητον ἔχοντος, οὐκ ἀπεικὸς ἐκεῖνόν γε παρὰ τοῦτον ἐλθεῖν

la natura lumii, să nu-L cunoască din acela pe Dumnezeu", deoarece, potrivit lui, doar din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu. Asta-i ca şi cum cineva, auzind că trupul se hrăneşte şi se alcătuieşte doar din mâncăruri, ar spune că dacă omul vrea să trăiască nu trebuie să lase deoparte vreo mâncare şi nici să înceteze în vreo zi şi în vreun ceas a înfuleca, şi astfel ar încredința că netrebnica turbare spre mesele bogate în felurite bucate şi patima lăcomiei pântecelui, fără vreo năzuință spre lucrurile mai bune, sînt de cea mai mare trebuință pentru viața oamenilor. Aşa şi părții cugetătoare a sufletului Dumnezeu i-a dat a se îndeletnici cu rațiunile firii[407], dar [aceasta] întrucât pot călăuzi la cunoaşterea mai înaltă – drept care noi, luând din acestea ceea ce este de ajuns, le lăsăm cele de prisos celor ce nu încap hrana mai desăvârşită – iar dacă, fiind trecuți de vârsta copilăriei, nu vor să lase hrana potrivită pruncilor, punem şi un fel de Scillă pe această țâță a toată lumea, arătând câteodată, cu măsură, faptul că nu prea e de folos, ca să îi depărtăm de mâncarea nepotrivită. Ei însă, nemaifiind prunci, ci ca desăvârşiți în răutate, se ridică asupra noastră şi se silesc, din dragoste de gâlceavă, să ne doboare pe noi în loc să alerge ei înşişi către măsura cuvenită.

[76] De aceea şi spun: „Fiul vine şi îşi face locaş împreună cu Tatăl în cel care cunoaşte rațiunile naturii lumii, fiindcă acesta cunoaşte adevărul, iar Dumnezeu este Adevărul şi Părintele adevărului – dar şi orice cunoaşte s-a statornicit şi rămâne în ceea ce este cunoscut. Prin urmare, va fi aşezat statornic în Dumnezeu omul care cunoaşte cele ce sînt – iar întrucât acesta are în Dumnezeu locaş nestrămutat, nu va fi lucru nepotrivit să zicem că la acesta vine El şi Îşi face

[407] Naturii create.

λέγεσθαι καὶ τὴν μονὴν πεποιῆσθαι· «οὗτός ἐστι», φησί, «καὶ ὁ φωτὸς θείου καὶ νοητοῦ ἔμπλεων τὸν νοῦν κεκτημένος». Αὕτη ἐστίν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνωσία. Ἐγὼ δὲ ἀκούω τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος «ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ». Οἶδα δὲ καὶ τῶν ἐναντίων τὴν αὐτὴν οὖσαν αἴσθησιν καὶ γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην. Ὁ γοῦν εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐπίσταται. Εἰ γοῦν, κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τὸ γινῶσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικταί τε καὶ μένει καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτὸν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ Θεῷ ἐστι καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ, οὐκοῦν καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ἐν αὐτῷ πεποίηται τὴν μονήν, καὶ ὁ αὐτὸς οὗτός ἐστι λοιπὸν ὁ καὶ σκότους νοητοῦ ἔμπλεων τὴν ψυχὴν κεκτημένος· καὶ ὄντως πολὺ σκότος ἐπηλυγάζει τὴν ψυχὴν ἥ τοιαῦτα προφέρει διανοήματα. Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», διὰ τὴν γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τὸν Χριστόν; τί δέ, ὁ γινώσκων καὶ μὴ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυμένον τὸν Θεόν; Καὶ πῶς «δαρήσεται πολλάς»; Καὶ μὴν ὁ μὲν Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μὲν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσγίνεσθαί φησι τὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐνοίκησιν, ἐκ δὲ τῆς ἐνοικήσεως τὴν ἐμφάνειαν. Οὗτος δὲ ἀντεστραμμένος μὲν ἐκείνῳ ἐκ τῆς αὐτῷ δοκούσης ἐμφανείας φησὶ τὴν ἐνοίκησιν, ὑπεναντίως δὲ σαφῶς, οὐκ ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τὴν ἐμφάνειαν, καὶ γνώσεως, ἣν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιούτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν. Οὐ μόνον δὲ τὰς θείας ἐντολὰς ἀδυνάτως ἔχειν τὴν γνῶσιν ταύτην πορίζειν πρότερον εἴρηκε, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν ταύτην ἐκάλει διὰ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγουμένην

locaş; acesta este", zice, „cel ce a dobândit minte plină de lumina dumnezeiască şi înţelească cu mintea". Aceasta este la „filosof" cea mai desăvârşită cunoaştere de Dumnezeu. Eu aud însă ce zice Evanghelia: că diavolul *mincinos este şi tatăl minciunii* (*Ioan* 8, 44) înseşi; ştiu şi că aceeaşi este simţirea, şi cunoaşterea, şi înţelegerea lucrurilor ce sînt potrivnice unul altuia. Deci, cel care ştie adevărul cunoaşte şi minciuna; iar dacă, potrivit spuselor „filosofului", ceea ce cunoaşte s-a statornicit şi rămâne în ceea ce este cunoscut şi în virtutea acestui fapt, precum zice el, cel ce are cunoaşterea celor ce sînt este în Dumnezeu şi Dumnezeu este în el, înseamnă că şi minciuna, şi tatăl minciunii şi-au făcut locaş în el, şi, prin urmare, el însuşi este cel ce a dobândit suflet plin de întuneric înţeles cu mintea: şi, cu adevărat, mare întuneric acoperă sufletul care vine cu asemenea cugetări. Oare cel care zice: *Ştiu-Te Cine eşti, Sfântul lui Dumnezeu* (*Marcu* 1, 24) Îl avea în sine pe Hristos în urma acestei cunoştinţe? Oare cel care cunoaşte şi nu face voia lui Dumnezeu Îl are în sineşi sălăşluit în chip statornic pe Dumnezeu? Şi atunci, cum de *va fi bătut mult* (*Luca* 12, 47)? Şi Hristos spune în Evanghelii, pe de o parte, că din păzirea poruncilor vine sălăşluirea Lui şi a Tatălui, iar pe de alta că din sălăşluire [vine] arătarea (v. *Ioan* 14, 21, 23) – acesta însă, împotrivindu-se Lui, zice pe de o parte că sălăşluirea vine din ceea ce i se pare lui a fi arătarea [lui Dumnezeu], iar pe de alta, în chip vădit pidosnic, că nu din porunci, ci din cunoaştere este arătarea – din cunoaştere, despre care zisese înainte că nu vine nicicum din păzirea dumnezeieştilor porunci. De asemenea luminã şi de asemenea adevăr şi-a umplut mintea: la început nu numai că a zis că dumnezeieştile porunci nu pot aduce cunoaşterea aceasta, ci a şi numit-o „filosofie" dăruită prin ştiinţele filosofice şi a recunoscut că este nebunie înaintea

καὶ μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ ταύτην ἔφασκεν· ἣν οὖν μωρία τότε προσεῖπε, Θεὸν αὐτὴν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται καὶ αὐτὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Λόγον· τοιούτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν.

[77] Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τῶν ἐναντίων ἡ αὐτὴ ἐστιν αἴσθησις, σύ, ὦ φιλόσοφε, πότ' ἄρ' εἶ θερμός, ὅταν κατὰ τὴν ποιότητα ταύτην διακέηταί σου τὸ σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔχων τὴν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καὶ τὴν θερμότητα ἐν σεαυτῷ φέρων αἰσθάνῃ, ὅτε κατὰ ταύτην διάκεισαι. Τότε τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν ἕξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς, ὅτε τὴν θείαν ἕξιν ἐν σεαυτῷ κατὰ ψυχὴν ἔχεις· θεία δὲ ὄντως ἕξις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἐστί· προσγίνεται δ' αὕτη διὰ μόνης τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἱερᾶς ἐργασίας· εἰ γὰρ καὶ ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλὰ καὶ μέση καὶ κορυφαία· ὁ Θεὸς γὰρ ἀγάπη ἐστίν, ὃς ἐν τούτῳ μόνῳ καὶ τὴν οἰκείαν ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καὶ σαυτῷ χρήσῃ πρὸς διόρθωσιν ἑτέρων ἀληθῶς, ὅτε τὴν τοιαύτην σχήσεις ἐκ τῶν τοιούτων διάθεσιν· νῦν γάρ, τὸν διορθοῦντα ὑποκρινόμενος, διαστρέφων καὶ διασύρων δῆλος εἶ. Ἀλλ' ὡς μὲν διαστρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελόμενος, ἐκδηλότερον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως διασύρειν προθυμεῖσθαι δεῖγμα σαφὲς τὸ διὰ μεγίστης σε σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἐλθεῖν ἡμῖν εἰς ὄψιν τὰ πρὸς ἡμετέραν διόρθωσιν ἐπιστρεπτικά σοι δοκοῦντα ταυτὶ συγγράμματα, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκευάσαι τῷ νοσοῦντι λυσιτελέστατον ἔφασκε, χρήσασθαι δὲ παντάπασιν

[408] O traducere mai literală ar fi: „Când trupul tău petrece în starea corespunzătoare din punct de vedere calitativ".
[409] Dispoziție lăuntrică.

lui Dumnezeu (v. *1 Corinteni* 3, 19), iar acum pretinde că ea este Dumnezeu şi Însăşi Cuvântul Unul-Născut al Tatălui, Cel împreună cu Tatăl. De asemenea lumină şi de asemenea adevăr şi-a umplut mintea.

[77] Dar dacă simţirea este aceeaşi şi în ce priveşte lucrurile care sînt potrivnice unele celorlalte, ţie, „filosoafe", când ţi-este cald: când trupul tău petrece în starea cu pricina[408] sau când, avându-l îngheţat, simţi în el căldura cea potrivnică [frigului]? Negreşit că vei simţi în tine căldura atunci când vei fi în starea potrivită. Aşadar, şi pe Dumnezeu Îl vei avea în sineţi cu adevărat atunci când ai în sineţi cu sufletul dumnezeiasca deprindere, iar dumnezeiasca deprindere este dragostea către Dumnezeu, care vine doar prin sfinţita lucrare a dumnezeieştilor porunci – că deşi este şi început al acestora, este şi mijloc, este şi vârf –, pentru că dragostea este Dumnezeu (v. *1 Ioan* 4, 8, 16), Care doar întru aceasta a făgăduit venirea, şi sălăşluirea, şi arătarea Sa. Prin urmare, de îndreptarea altora te vei putea apuca cu adevărat atunci când vei avea aşezare[409] ca aceasta din unele ca acestea, deoarece acum, făcându-te că îndrepţi, strâmbi[410] şi defaimi în chip vădit. Că strâmbi pretinzând că îndrepţi, asta se va vedea şi mai bine din cele ce urmează – iar dovadă limpede că sub chipul îndreptării dorinţa ta e de a defăima este faptul că ţi-ai dat toată silinţa ca nu cumva să ne ajungă sub ochi scrierile pe care le-ai alcătuit, chipurile, spre îndreptarea noastră[411]: ca şi cum un doctor ar zice să se pregătească un leac foarte de folos pentru cel bolnav, dar nu i-ar da voie deloc să-l bea. De aici s-a făcut vădit că însuţi ai ştiut de la început ceea ce s-a dat în vileag acum, şi anume puterea de

[410] Adică „răstălmăceşti".
[411] Vezi *supra* 2, 1, 2.

ἀπηγόρευσεν. Ὅθεν καὶ τοῦτο γέγονεν δήπου δῆλον, ὡς καὶ αὐτὸς τοῦτ' οἶσθα, πρότερον, ὃ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα δύναμιν τὰ κεκλημένα φάρμακα· καὶ τοῦτ' ἄρα προσεγίνωσκες ὡς οὐ λήσῃ κλέπτων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.

[78] Ταῦτ' ἄρα καὶ νῦν οὐχ ἑκόντος εἶναι καὶ πρὸς τὰς ἡμετέρας ἥκει χεῖρας ταυτί σου τὰ γράμματα, ἐν οἷς τελευτῶν φῂς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθώσει χρήσασθαι σαυτῷ, ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἴρηκέ τις τῶν σῶν φίλων.Τὸ δὲ μὴ ὀρθῶς εἰρημένον τῷ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι· «ἴσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ἔστι Θεὸς καὶ οἷον φῶς ἐστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ ἀΰλου·οἱ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τὸν κοινὸν προμηθέα συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγαθυνομένων τὴν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτοζωήν, καὶ ἁπλῶς ἐκ πάντων τὸν τὰ πάντα ὄντα καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων». Τοῦτό ἐστιν ὅ φησιν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν. Οἶδα δὲ αὐτὸν καὶ ἄλλοτε κακῶς πρὸς αὐτὸ διατεθέντα· ἀγνοήσας γὰρ ὅτι τὸ 'οἷον' παραδειγματικῶς τῷ φωτὶ προσήρτηται, τὸν Θεὸν ἔλεγε φάσκειν ἡμᾶς εἰδέναι, ὁποῖον φῶς ὑπάρχει. Δείξαντες δὲ ἡμεῖς προσπαρακείμενον τὸ 'πηγὴ φωτός' , καὶ συνημμένως ἀναγνόντες ὅτι «ἔστι Θεὸς οἷον πηγὴ φωτός», ἠρωτῶμεν αὐτόν, τί βούλεται λοιπὸν ἐνταυθοῖ τὸ 'οἷον'· ὁ δ' ἄκων ὡμολόγησε τὴν ἄγνοιαν καὶ ἤτησε συγγνώμην· οὐδὲ γὰρ δυνατὸν ἄλλως ἢ ἀντὶ τοῦ ὡσανεὶ παραληφθῆναι. Νῦν δ' ἄλλως ἐπελάβετο· «φανεροῦ γὰρ ὄντος», φησίν, «ὡς καὶ τοῖς θεωρητικωτάτοις ἐκ

[412] Prin Isidor – v. 2, 1, 2.

[413] Cuvântul οἷον poate însemna şi „ca", şi „ce fel de". Lucrurile pe care Palama le spune în continuare trebuie înţelese din perspectiva acestei ambiguităţi.

[414] Vezi *Întâia epistolă către Achindin* 12, GA, p. 90.

otrăvuri a celor pe care tu le numeşti leacuri; ştiai, dar, şi că dacă vor ajunge acestea în faţa noastră înşelătoria ta nu va rămâne ascunsă.

[78] Şi acum, dar, tot fără să vrei ne-au picat în mână aceste scrieri ale tale[412], la sfârşitul cărora zici că nu este lucru vinovat a te apuca să îndrepţi lucrurile nu cu dreptate le-a spus despre cunoaşterea de Dumnezeu unul dintre prietenii tăi – iar lucrul spus fără dreptate de prietenul tău este, zici tu, acesta: „Cei cu inima curăţită ştiu, prin sfinţita arătare de lumină care se face în ei, că este Dumnezeu şi că este ca[413] o lumină, mai bine zis izvor de lumină înţelegătoare şi nematerială – iar cei ce nu s-au înălţat la această treaptă a vederii îşi dau seama din purtarea de grijă pentru toate de obştescul Purtător de grijă, din cele care primesc facerile de bine – de Însăşi-Bunătatea, din cele cărora li se face viaţă – de Însăşi-Viaţa şi, pe scurt, din toate îşi dau seama de Cel ce este toate şi [totodată] mai presus de toate"[414]. Iată ce zice „filosoful" că nu este cu dreptate, şi ştiu că şi în alte dăţi s-a arătat a fi duşmănos faţă de spusele acestea[415], deoarece, nepricepând că vorba οἷον se leagă de „lumină" cu rost ilustrativ, zice că am spus că ştim ce fel de lumină e Dumnezeu. Noi însă, după ce am arătat că spusa „izvor de lumină" se juxtapune lui οἷον şi am citit legat: „Dumnezeu este ca un izvor de lumină înţelegătoare", l-am întrebat ce vrea să însemne aici, până la urma urmei, οἷον – iar el a fost nevoit să-şi recunoască nepriceperea şi a cerut iertare[416], deoarece οἷον nici nu poate avea aici alt înţeles decât cel de „ca". Acum însă se agaţă de altceva, că zice: „Fiind limpede că până şi cei mai văzători Îl cunosc pe Dumnezeu numai

[415] În *Întâia epistolă către Palama*, p. 240 şi urm., ed. Schirò, Palermo, 1954.
[416] Vezi *supra* 2, 3, 13.

μόνων τῶν ὄντων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἡ ἐνταῦθα παραδιδομένη γνῶσις Θεοῦ διὰ νοερᾶς φωτοφανείας, ὡς ἑτέρα τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὖσα, οὐδαμῶς ἐστιν ἀληθής». Ἀνθυπενεγκεῖν δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γενομένου διὰ πλείστων τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντων, τουτέστι τῶν ἀκτίστων, πρὸς δὲ καὶ διὰ φωτὸς αἰωνίου καὶ τῶν ὄντων πάντων ὑπερανῳκισμένου, νῦν τε ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις διδομένου καὶ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα περιαυγάζοντος αὐτοὺς ἀλήκτως, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀληθής ἐστι καὶ ὁ μὴ ἀληθῆ λέγων ταύτην Θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπτωκεν. «Ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν», φησίν, «οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν πᾶσα γνῶσις τοῦ Θεοῦ». Καὶ ποῦ ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ λέγομεν ὡς ἡ θεοφάνεια αὕτη τῶν περὶ Θεὸν οὐκ ἔστι; Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἄλλως ὄντων ὑπερτίθεμεν αὐτήν· ὡς δ' ἐκ τῶν κατ' αὐτόν ἐστι Θεῷ, οὐδαμῶς ἐστι προσκείμενον. Εὕροις δ' ἂν τοὺς θεολόγους οὐ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπὸ τῶν κτιστῶν θεογνωσίας ὑπερτιθέντας ἐς τὰ μάλιστα, ταύτην δὲ καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιαστέλλοντας καὶ θεωνυμίας ἐξόχως ἀξιοῦντας, ὡς μόνην Θεοῦ θεοποιὸν ἐμφάνειαν. Δεῖν δ' ἡμῖν ἀρτίως εἰς πολὺ μῆκος ἐκεινομένῳ δοῦναι τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τὸ ἑξῆς ταμιευσαμένους τῶν *Περὶ γνώσεως λόγων* τοῦ φιλοσόφου ἀπελέγξαι τὴν ἄγνοιαν.

---

[417] „Numirea dumnezeiască" nu este altceva cea de „Dumnezeu" sau „Dumnezeire".

[418] *A lui Gură de Aur, din lauda la întâiul-martor Ştefan*: „Urmând Stăpânului, martorul nu a avut cusur nici în fapte, nici în cuvinte, ci şi-a vădit şi nerăutatea sufletului, şi vitejia răbdării, drept care se şi învredniceşte de vederea dumnezeiască, fiindcă [Scriptura] zice: *Căutând spre cer, a văzut slava lui Dumnezeu şi pe Iisus stând de-a dreapta lui Dumnezeu* (*Faptele Apostolilor* 7, 55). Văzut-a nu numai slava şi locul celor nevăzute, ci şi pe Însuşi Cel dorit, spre Care se teme să privească oştirea îngerilor, fiindcă martorul îşi aţinteşte căutătura spre cele de care heruvimii îşi ascund feţele, priveşte cele spre care serafimii nu cutează a căuta. Suitu-s-a cu ochii la înălţime nemărginită, arătatu-s-a prin aceasta mai presus decât îngerii, mai înalt decât stăpâniile, dincolo de tronuri, că l-a atras pe el glasul Stăpânului, care mai înainte

din zidiri, cunoaşterea de Dumnezeu prin arătarea de lumină înțelegătoare, care este propovăduită aici, nu este nicidecum adevărată, căci este alta decât cunoaşterea din cele ce sînt". La aceasta trebuie să răspundem că, după cum se vede limpede din foarte multe spuse de mai sus, întrucât nu numai din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu, ci şi dintre cele ce nu sînt întrucât sînt mai presus de ființă, adică din cele nezidite, iar pe deasupra şi prin lumina cea veşnică şi mai presus de toate cele ce sînt, care acum se dă ca arvună celor vrednici, iar în veacul cel nesfârşit îi îmbracă în strălucire nesfârşită, neapărat este adevărată şi această vedere, şi cel care nu recunoaşte că ea este adevărată vedere de Dumnezeu a căzut din cunoaşterea dumnezeiască. „Dar orice cunoaştere de Dumnezeu", zice, „face parte dintre cele din jurul Lui, nu dintre cele ce sînt ale Lui". Dar unde spunem noi aici că această arătare de Dumnezeu nu face parte dintre cele din jurul Lui? Dacă vrei, poți să vezi că de Dumnezeu cuvântătorii pun nu numai această vedere, ci şi multe alte vederi, cu mult mai presus decât cunoaşterea de Dumnezeu din zidiri, şi că totuşi pe aceasta o osebesc de toate celelalte şi o învrednicesc prin excelență numirii dumnezeieşti[417], ca pe singura îndumnezeitoare arătare a lui Dumnezeu. Acum însă, dat fiind că ne-am întins cam mult, trebuie să punem capăt cuvântului, lăsând darea în vileag a necunoaşterii din cuvintele *Despre cunoaştere* ale „filosofului"[418].

---

făgăduieşte şi zice: *Unde sînt Eu, acolo şi sluga Mea va fi* (*Ioan* 12, 26). Acesta a fost întâiul diacon, adică slujitor, al Stăpânului, deopotrivă şi întâiul martor al luptei [duhovniceşti], pe care văzându-l mulți s-au făcut [la rândul lor] martori, că preadorit este Ştefan celor ce poartă lupta [cea bună]. Pentru aceasta şi prin faptele sale dinainte de Pavel strigă: *„Asemănători mie fiți, precum eu lui Hristos* (*1 Corinteni* 11, 1), căci acest lucru e cu putință şi de folos celor care voiesc, şi martor sînt eu, cel ce şi întâiul în urma Stăpânului m-am luptat [duhovniceşte], şi cel dintâi care am văzut cele ascunse în ceruri, că am văzut, văzut-am pe Fiul stând de-a dreapta Tatălui, şi am văzut [împlinirea cuvântului]: *Zis-a Domnul Domnului meu: „Şezi de-a dreapta Mea până ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale* (*Psalmii* 109, 1)" (P.G. 59, 701 şi urm.).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. IZVOARE

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, volumele I-V, ed. Kyromanos, în îngrijirea lui P. Hristou, Tesalonic 1988-1992.

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἔργα*, I-XI, ΕΠΕ, Tesalonic 1984-1986.

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, PG 150-151.

Grigorie Palama, *Scrieri*, în româneşte de pr. Dumitru Stăniloae, Filocalia VII, Bucureşti 1977.

Grigorie Palama, *Opere Complete*, II, ed. Gândul Aprins, Bucureşti 2013.

Grigorie Palama, *Omilii*, în româneşte de C. Daniel, vol. I, ed. Anastasia, Bucureşti 2000.

Barlaam Calabro, *Epistole Greche*, ed. Schirò, Palermo 1954.

Barlaam Calabro, *Epistole Greche* (ediția A. Fyrigos), *Dalla controversia palamitica alla polemica esicastica*, Editore Antonianum Pontificio, Roma 2005.

J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam* [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 31. Turnhout: Brepols, 1995]: 3-410.

J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam* [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 31. Turnhout: Brepols, 1995]: 413-430.

Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington, 1983.

Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, *Historia Romana,* Bekker and L. Schopen, *Nicephori Gregorae historiae Byzantinae,* 3 vols. [*Corpus scriptorum historiae Byzantinae.* Bonn: Weber, 1:1829; 2:1830; 3:1855]: 1:3-568; 2:571-1146; 3:3-567.

Antirrhetica priora, H.-V. Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirrhetika I* [*Wiener yzantinistische Studien* 12. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1976]: 123-431.

Patrologia Graeca, J.P. Migne, vol. 1-161.

B. STUDII

C. Chivu, *Teologia, Teoptia şi Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama,* Thessalonic, 2010.

Δημητρακοπούλου, Ἰ., *Ὁ Αὐγουστῖνος καὶ ὁ Παλαμᾶς. Τὰ προβλήματα τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ τῆς τριαδικῆς ψυχοθεολογίας,* Tesalonic 1997.

Θεοκλήτου, Μοναχού Διονυσιάτου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς,* Ἅγιον Ὄρος- Tesalonic 1976.

Κεσελοπούλου, Α., *Πάθη καί αρετές στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου του Παλαμᾶ,* ed. Δόμος, Tesalonic 1990.

Μαντζαρίδου, Γ., *Παλαμικά,* ed. Πουρναρά, Tesalonic 1998.

Μαρτζέλου, Γ., *Οὐσία καί ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατά τόν Μέγαν Βασίλειον, Συμβολή εἰς τήν ἱστοριοδογματικήν διερεύνησιν περί οὐσίας καί ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας,* ed. Πουρναρά, Tesalonic 1984.

- *Η θέα του θείου φωτός κατά τον Συμεών το Νέο Θεολόγο* στο *Διακονία και Λόγος, Χαριστήριος τόμος προς τιμή του Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου,* ed. Αρμός, Atena 2004, p. 129-156.

Ματσούκα, Ν., *Δογματική και Συμβολική θεολογία Α',*

Εἰσαγωγή στή θεολογική γνωσιολογία, Tesalonic 1985.

- *Δογματική καί Συμβολική θεολογία Β', Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστης*, Tesalonic 1999.

-*Δογματική καί Συμβολική θεολογία Γ', Ἀνακεφαλαίωση καί Ἀγαθοτοπία. Ἔκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικής διδασκαλίας*, Tesalonic 1997.

- *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, Tesalonic 1997.

Meyendorff, J., *Introduction a l'etude de Grégoire Palama*, Paris 1959.

- *St.Grégoire et la mystique orthodoxe*, traducere în româneşte de A. Pagu, Bucureşti 1995.

- *Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes*, Louvain 1959.

J. S. Nadal, *La critique par Akyndinos de l'hermeneutique patristique de Palamas, Istina* 3, 1974.

Ρωμανίδου, I., *Ρωμαῖοι ἤ Ρωμηοί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγόριου Παλαμᾶ ἔργα, Ὑπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων, Τριάς Α'*, vol. I, 1982.

- *Notes on the Palamite Controversy and related topics*, part I (GOThR 6, 1960, 61, p. 186-205) part II (GOThR 9, 1963-64, p. 225-270).

Stăniloae, D., *Viaţa şi învăţătura sf .Grigore Palama*, Bucureşti 1993.

Σταμούλη, Χ., *Ο ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στή σύγχρονη ἑλληνική θεολογία*, în *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στήν ἱστορία καί τό παρόν*, Vatoped 2000, p. 685-707.

Φλορόβσκυ, Γ., *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί ἡ πατερική παράδοση*, în *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση*, traducere neogreacă de D. Tsamis, Tesalonic 1991.

Χρήστου, Π., *Ἑλληνική Πατρολογία Α'-Ε'*, Tesalonic 1989-1993.

- *Ἡ ἔννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατά τόν Γρηγόριον Παλαμᾶν*, *Ἐπετηρίς Θ.Σ.Π.Θ.*, 7, 1962, p. 119-130.
- *Εἰσαγωγή στά ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ* în ΕΠΕ, Tesalonic 1984-1986.

TEXTE SELECTATE DIN EPISTOLE ALE SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA[1]

Din Epistola I către Varlaam

33.

Că dumnezeiescul[2], o, minunate, fiind mai presus de toată mintea şi raţiunea, mai presus este şi de dialectică – căci covârşitor este mai sus de închipuire şi părere[3] – şi de apodictică; că nu este atingere a lui, nici ştiinţă, şi este cu totul mai presus de toată abordarea silogistică. Dar a face silogisme despre cele dumnezeieşti [e ceva ce] am învăţat chiar din pilda Părinţilor. Cum, aşadar, vom numi silogismele acestea? Negreşit că aşa cum le-au numit cei ce ne-au învăţat, de vreme ce nu prin cuvinte înduplecătoare ale înţelepciunii omeneşti, ci dumnezeieşte le căutăm pe cele dumnezeieşti, prin puterea grăitorilor-de-Dumnezeu cea de-Duhul-mişcată[4]; iar aceia le-au numit 'apodictice',

[1] Palama II, GA. Aceste texte sunt părţi din Epistolele către Varlaam şi Achindin.

[2] Sfântul Grigorie foloseşte aici termenul filozofic-păgân θεῖον ('divinul'), ca apostolul Pavel în Areopag (Fapte 17, 20) şi ca Areopagitul însuşi.

[3] Aici 'părere' are sensul de opinie; vezi Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti I 5 (ed. De Gruyter, p. 117): «Mai presus-ul de fiinţă thearhic... ca [unul ce este] în chip covârşitor ridicat mai sus de... toată închipuirea, părerea».

[4] Pasajul paulin – care, sugestiv, conţine exact termenul de demonstraţie sau dovedire (ἀπόδειξις): «iar cuvântul meu şi propovăduirea mea [au fost] nu

precum mai sus s-a arătat. Aşadar, ce lucru nelalocul lui săvârşesc, dacă, alegând a face placul Părinţilor, împrumut – pe cât e cu putinţă – de oriunde cuvântul ce mă ajută[5], nefiindu-mi necunoscut că alt înţeles are la Aristotel sau la al lui Ariston[6], dar alegând a da întâietate celor ce s-au părut Părinţilor[7], nu flecărelii acelora, şi ştiind că la aceia cunoştinţa despre cele dumnezeieşti nu este fără de greş, deşi tu – în chip rău, să ştii bine – nu conglăsuieşti cu aceasta, măcar că eşti în ceata noastră şi ţii de aceeaşi credinţă.

34.

Că iată ce ţi-a venit să spui despre ei în aceste cuvinte ale tale către noi; admirându-i, deci, ca pe unii care «au interzis demonstraţia în privinţa celor dumnezeieşti» şi care «întru totul au cuprins cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc» şi cu totul înălţându-i mai sus de «toată împărţita şi metaba-

---

întru cuvinte înduplecătoare ale înţelepciunii, ci întru dovedirea Duhului şi a puterii»; (I Corinteni 2, 4) – nu e citat ca atare de sfântul Grigorie, ci preluat din Dionisie: «adevărul [...] spuselor celor despre Dumnezeu nu 'întru cuvinte înduplecătoare ale înţelepciunii omeneşti, ci întru dovedirea puterii' celei de-Duhul-mişcate a cuvântătorilor-de-Dumnezeu [adică: întru dovedirea dată de puterea de la Duhul], după care [adică: conform căreia] de cele de negrăit şi de necunoscut ne atingem [în chip] negrăit şi necunoscut, prin unirea cea mai presus de puterea şi lucrarea noastră cea cuvântătoare [logică] şi înţelegătoare» (Despre numirile dumnezeieşti I 3, ed. De Gruyter, p. 111). Interesant e că sfântul Grigorie lasă deoparte aici tocmai termenul ἀπόδειξις, care apare atât la Areopagit cât şi la Apostol; la fel, citatul acesta este avut în vedere de sfântul Grigorie şi în paragraful 58 al epistolei de faţă.

[5] Este vorba, desigur, de termenul ἀπόδειξις (demonstraţie).

[6] Platon este acest fiu al lui Ariston.

[7] «cele ce s-au părut Părinţilor»: nu e vorba, desigur, de păreri arbitrare ale Părinţilor, ci de expresia scripturistică (reluată şi de hotărârile Sinoadelor Ecumenice) «părutu-s-a Duhului celui sfânt şi nouă» (Fapte 15, 28). Verbul grecesc «ἔδοξεν» redat prin «părutu-s-a» este din aceeaşi familie cu «δόγμα», cel redat prin «dogmă».

tica ştiinţă[8] şi de toată facultatea raţională a sufletului» şi toate alcătuirile ei, altfel zis de toată teoria[9] şi de filosofia toată, şi în înalt punându-i, în cele mai presus de toată simţirea şi de minte şi de cuvânt, mai apoi rezumi cuvintele acelora astfel: «iar în privinţa celor ce sunt mai presus de noi trebuie să vină viziune de sus şi să strălucească lumină inteligibilă, [lumină] prin care [ne] este conjugarea cu cele dumnezeieşti şi dobândirea contemplaţiilor acelora înfăşurate[10] şi simple şi neîmpărţite, mai presus de demonstraţie»; iar pe cei ce îi ascultă şi îi cred pe unii ca aceştia, nu deprinşi în ştiinţă[11] îi socoţi a fi, ci de admirat şi de emulat, pentru devotamentul şi ascultarea şi respectul faţă de cele dumnezeieşti şi de aceşti dumnezeieşti bărbaţi; şi, mai apoi, [ne] înveţi ce cugeţi despre aceştia [din urmă], zicând: «când îi aud spunând acestea, nu pot să nu socot că şi ei au fost luminaţi de Dumnezeu şi s-au ridicat deasupra celor mulţi»[12].

35.

Ce este aceasta ce spui, o, omule? S-au făcut părtaşi aceia luminii înţelegătoare şi dumnezeieşti? Văzut-au şi au pătimit strălucirea lui Dumnezeu[13]? Au petrecut cu Dumnezeu mai presus de înţelepciune, mai presus de cuvânt, mai presus de minte? Mai bine zis, ca să îmi încep cuvântul de la aceiaşi

[8] «ştiinţa împărţită şi metabatică»: ştiinţa care studiază obiectul cunoaşterii tăindu-l în părţi ('ştiinţa împărţită') şi mutându-se de la o parte la alta ('ştiinţa metabatică', de la μετάβασις = trecere, mutare).

[9] Literal: orice specie a cuvântului discursiv.

[10] «înfăşurate»: nediscursive, condensate, unitare.

[11] «deprinşi în ştiinţă»: cunoscători printr-un demers ştiinţific (ai unui lucru; aici: a 'domeniului' celor zeieşti sau dumnezeieşti), oameni de ştiinţă.

[12] Varlaam, Epistola Ia către Palama 8, ed. G. Schirò, p. 262.

[13] Amintim că este spusa sfântului Grigorie Teologul; vezi In theophania 11, PG 36, 324 şi In sanctum pascha 7, PG 36, 632.

[filosofi] ca şi tine, doborându-i pe cei ce tu zadarnic te-ai străduit a-i ridica în slăvi sau, mai cu adevărat zis, arătându-i [ca] fiind de demult doborâți pe cei ce tu, fără noimă şi folos, îi lauzi ca preaînălțați: cei ce zic «pe zeu a-l cunoaşte anevoie este, iar a-l exprima – cu neputință»[14] au cuprins oare cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc, ei, cei ce nici măcar nu zic că [zeul] acesta e mai presus de înțelegerea omenească, ceea ce înseamnă că, atunci când spun că e mai presus de demonstrație, în privința incapacității exprimării zic, de fapt, aceasta, de vreme ce, în privința viziunii dinlăuntrul lor, [dimpotrivă,] deprinşi în ştiința celor dumnezeieşti pe ei înşişi – precum tu însuți zici – se socotesc a fi[15]? Încât cea de noi numita 'demonstrație asupra celor dumnezeieşti' neasemănat e mai presus de ce zic ei [a fi] mai presus de demonstrație.

[14] Filozofii lui Varlaam – spune sfântul Grigorie – nu considerau [dumne]zeul şi cele [dumne]zeieşti deasupra lucrării naturale a minții, de vreme ce nu spun despre acestea că sunt cu neputință de cunoscut, adică mai presus de înțelegere, ci doar că sunt cu anevoie de cunoscut (vezi, mai jos, şi paragraful 55); Varlaam chiar zice despre ei că «cu totul au înțeles cu mintea cele dumnezeieşti». Aşadar, prin 'neputința de-a exprima zeul/cele dumnezeieşti' ei se refereau strict la incapacitatea exprimării, la neajunsul cuvintelor omeneşti. Lucrării naturale a minții lor îi stătea, deci, în putință a-l cunoaşte – e drept că anevoie – pe zeu [cele dumnezeieşti], dar nu le putea exprima prin cuvinte, pentru că acestea nu permiteau într-o manieră adecvată exprimarea acelora.

[15] Filozofii considerau – aşa zicând – trei niveluri de lucrare a sufletului: nivelul 'petrecerii trupeşti', nivelul acestor mesoi logoi şi nivelul theoriei (vederii, contemplării) celor transcendente sufletului. Aceşti mesoi logoi (traduse de noi aici prin rațiuni mijlocii) corespund 'rațiunilor dinlăuntrul nostru' şi 'noțiunilor din noi' pomenite în paragraful 26 şi se referă la toată paradigma spirituală rodită ('legată') imanent de cumpătul şi puterile sădite în sufletul nostru: cultivarea ştiințelor, lucrarea virtuților sufleteşti ca morală imanentă etc. Cât despre contemplația propusă de filozofi, aceasta este ieşire nu doar dincolo de această 'cale împărătească' profană, dar şi dincolo de extreme; vezi, de pildă, ἄκρα θεωρία τοῦ Σωκράτους (contemplația extremă a lui Socrate) prezentată de Hermias (In Platonis Phaedrum scholia, ed. Couvreur, p. 62 şi 80).

36.

Iar de aş avea răgaz, ţi-aş arăta şi [că] viziunile acelea ale lor, prin care ei zic că «[le] este conjugarea cu cele dumnezeieşti», abat de la cele cu adevărat dumnezeieşti, şi [că ale lor] contemplaţii ascendente, ieşind dincolo de raţiunile mijlocii ale sufletului şi din toate marginile fireşti[16], cad [acolo] unde

«hău necrezut se aşterne de-a pururi, în beznă'nfăşat,
poartă'ntinare şi mintea nu poate nicicum a'l cuprinde»[17]

şi inteligibila lumină ce a strălucit acelora nu la loc luminos îi trage pe ei, ci sub întuneric veşnic îi osândeşte, şi e momeală şi cursă cumplită născocită de stăpânul întunericului, atât de meşteşugit într-ascuns făurită, încât şi prin auz îi poate rătăci pe cei ce nu sunt foarte deprinşi a deosebi binele de rău; că prin singură această vicleană uneltire, fără scăpare, pe 'văzătorii' aceia i-a tras în frigarea [cea] a toată înşelarea, şi pe cei ce ascultă de ei ca de nişte iluminaţi i-a prins în mrejele lui cele încurcate, şi ajunge şi la cei ce vor fi mai apoi, cu prisosul răutăţii lui, prin scrierile acelora.

41.

Nu e neprimejdios [lucru] a vorbi despre Dumnezeu cei ce nu ştiu a vorbi cu Dumnezeu, şi a judeca despre lumina nematerialnică cei ce nu o ştiu pe aceasta [a fi] mai presus

[16] Citatul original (care literal, fără hexametri, sună astfel: «adânc de necrezut e aşternut pururea, întreg întunecat, spurcător, de neînţeles») este din Oracula Chaldaica, o scriere din secolul al II-lea d. Hr. Probabil că Palama îl ia de la un creştin ca Sinesie (sec. V), cum zice Hristou (vezi Sinesie, Despre vise, PG 66, 1293 D); paralelismul ἀμφικνεφής~ἀμφιφαής pe care îl regăsim oarecum la Sinesie pare a verifica ipoteza aceasta.
[17] Coloseni 3, 3.

de lumina ce cade sub simțuri, care nici nu sunt desăvârșiți – prin lumina înțelegătoare şi adevărată – în privința părții înțelegătoare a sufletului şi nu au aflat cu adevărat «viața cea ascunsă, cea întru Hristos»[18] şi nu au înviat cu învierea cea dintâi; iar cei ce au avut parte de aceasta au şi inima ca o piatră de încercare[19], curățită şi preaîncercată a judeca, pe care nu îi poți păcăli aducându-le [drept aur] aramă poleită cu aur, ale cărora simțuri deprinse sunt a deosebi binele şi răul, şi auzul [cărora] nu-l vei vrăji, nici îl vei fura, nici îl vei îndupleca, oricât de ispititor – în chip împodobit şi convingător – ți-ai urzi şi ți-ai potrivi vorbele; că iscusiți sunt a simți numaidecât – sub aceste părelnicii – urâciunea, necuviința şi lepădăciunea înşelării celei tăinuite, care[20], în chip nimerit, i-ar şi putea asemui cu orbii care se fac că văd; pentru că, fără să ştie, şi-au dat pe față propria înşelare.

42.

Că duhul viclean nu se uneşte cu acele suflete nenorocite, ci se leagă de ele[21], pentru care şi lumina înşelării se vede – totdeauna – venind ca din afară, nu prin adunarea şi întoarcerea în sine însăşi a minții[22]; că [adunarea şi întoarcerea] aceasta este cea care pururea călăuzeşte în chip nerătăcit la dumnezeiesc; deci nu prin aceasta, ci prin lucrarea desfăşurătoare[23] – cea prin gânduri, adică prin cugetări – se

[18] În original: piatră lidiană, adică mineral folosit la probarea autenticității aurului, pe care aurul curat lăsa o urmă galbenă.
[19] Părinții.
[20] «se leagă»: în sens propriu (se prinde de ale); dar şi metaforic.
[21] Vezi Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti IV 9, PG 3, 705 A.
[22] Discursivă.
[23] Lit.: «şi astfel furând intrarea»; cum şi mai devreme s-a zis «fură auzul».

iscă cele ale rătăcirii, când cineva, fără [a dobândi] tăcerea minții, pofteşte vederea tainei. Că având atunci sufletul lucrări amestecate, duhul rătăcirii află – în cei ce nu neştirbită au luarea aminte şi nu s-au întărit cu totul, prin smerita-cugetare – prilej să se strecoare înlăuntrul sufletelor acestora şi să se amestece cu ele; şi astfel furişându-se înlăuntru[24], dacă şi după aceasta izbuteşte a se ascunde, rămâne în suflet, fățărind binele dinaintea unora [din părțile sufletului] şi – prin [părțile] acestea – legându-se de suflet, [dar] nu unindu-se cu el. Că doar a Duhului celui bun este a «pătrunde» prin toate părțile tuturor «duhurilor înțelegătoare curate preasubțiri»[25], cum pare lui Solomon şi adevărului[26].

45

Iar adevărata dumnezeiască-vedere, cum să fie con-jugare? Şi cum, pe de altă parte, lumina contemplației [filozofilor] acelora să fie cu adevărat înfăşurată şi simplă şi neîmpărțită, de vreme ce nu i-a izbăvit de multele şi viclenele păreri, nici nu i-a adunat pe văzători la o cunoştință unitară şi adevărată? Iar de vreme ce răul este sfâşiat în multe[27] şi roditor foarte este pomul cel din rădăcină viclea-

[24] Verbul a părea are sensul 'consistent', cel arătat.

[25] Răul presupune sfâşiere în multe, nu are caracter unitar, ci multiplu.

[26] Notăm că demon şi daimon sunt transliterările româneşti unuia şi aceluiaşi cuvânt grecesc (δαίμων), care apare atât la Platon, cât şi în Scriptură; pe spațiul limbii greceşti avem aşadar de-a face – vizual, cel puțin – cu un singur concept; de aceea optăm pentru o singură variantă, cea vizată de sfântul Grigorie (vezi în continuare). Vrând să accentueze latura demonică a filozofiei atunci când intră în cele ale teologiei, autorul nostru omite – probabil voit – alte sensuri ale termenului δαίμων, ca de pildă cel de mijlocitor între zeu şi muritor (Platon, Banchetul 202d), de 'înger' păzitor (Platon, Republica 620d) sau de suflet însuşi (Timaios 90a).

[27] Se are în vedere teoria filozofică a predestinației.

nă, iar noi nu suntem în stare, prin puterea străvăzătoare [a sufletului] să răzbatem grosimea rădăcinii şi să vedem limpede de e bună sau rea, hai să vedem după roade, adică după fapte, [ce fel este] iluminarea lui Socrate şi Platon şi a celor de teapa lor. De unde, dar, vom cunoaşte aceasta cu acrivie? Oare din legile căsătoriilor nelegiuite sau din faptele pederastiei, sau din dogmele despre zei şi demoni[28] şi eroi sau din acele încurcate basme despre sufletele noastre, care le înfăţişează pe acestea vărsate din cer şi transvazate, rătăcitoare pe pământ din trupuri în alte trupuri nepotrivite, mai înainte de-a se afunda sau a ieşi deasupra, după aplecarea sortită fiecăreia din acestea, bună sau rea[29]?

46.

Nici demonion-ul[30] ce l-a însoţit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viaţa, nu îţi dă de înţeles – ţie, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului[31] la moartea platonicului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora şi ce este demonion-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalţe dumnezeiescul din sine însuşi – precum [îi] zice el – spre acela, toată viaţa, chiar şi în clipa morţii[32]? Auzi-l, dar, pe Apollo Pythianul şi află de

[28] Precum δαίμων, tot aşa şi δαιμόνιον apare întocmai atât în scrierile filozofice greceşti, cât şi în Scriptură; vezi penultima notă.

[29] Prin balaur am redat grecescul δράκων (dragon), care se transliterează drac.

[30] Porfirie, Despre viaţa lui Plotin 2, ed. Bréhier (Budé), Paris 1926, p. 2.

[31] «aruncătură» (βολή) ar avea aici sensul din expresia 'aruncătură de ochi'; este vorba de căutătura şi totodată năvala minţii spre lucrul căutat cu 'ochii' ei.

[32] Literal: «... şi în ceata cui se înrolează (sau: se înregimentează) sufletele acelora?»

unde e iluminarea acelora: că întrebând Ameliu, tovarăşul lui Plotin, unde a mers sufletul acestuia după moarte, însuşi Apollo «despre dulcele prieten de-miere-curgătoare ţesut-a glăsuiri» şi spre însuşi sufletul lui Plotin întorcându-se a cântat între altele şi acestea:

«a minţii tale-aruncături[33],
pornite-ades, din proprii îmboldiri,
a apuca poteci piezişe,
de-a drept în crugul cel de sus
pe calea cea fără de moarte
nemuritorii le-au suit,
bogată rază de lumină dând
[a vedea minţii'n bezna cea adâncă]
[...].
Iară acum, când cortul [pământesc] ţi-ai desfăcut
şi-ai părăsit mormântul demonicului suflet,
cetei demonice deja în urmă'i mergi»[34].

47.

Ai văzut de unde e lumina acelora şi cu cine însoţeşte sufletele acelora[35]? Ce este, deci, de mirare dacă de la tatăl minciunii[36] întunericul se arată – spre înşelare – lumină şi, dimpreună cu lucrurile, se prefac în opusul lor – în chip mincinos – şi numirile, ceea ce e pieziş în ceea ce e drept? Iar tu, cel ce dimpreună cu Apollo «iluminaţi» îi numeşti pe aceia, mai că te-ai apuca să ne îndupleci să îi şi prăznuim pe

[33] Este citat iarăşi locul Ioan 8, 44;
[34] Literal: con-iniţiaţilor lui; vezi Mauriciu, Viaţa lui Proclu 23, ed. J. F. Boissonade, Paris 1862, p. 162-163.
[35] Haldeii (babilonienii) erau magi (magicieni) celebri în antichitate.
[36] Varlaam, Epistola Ia către Palama, G. Schirò, p. 262.

Platon şi pe Socrate pentru că, săvârşind Proclu Licianul an de an asemenea sărbători, lumină împrejurul capului său s-a arătat cândva tovarăşilor lui de 'taine'[37]; dar ne-a arătat nouă, iarăşi, de unde este această lumină balaurul ce s-a arătat şerpuind tot împrejurul capului acestuia la moartea lui. Şi nici el însuşi nu s-a dat înapoi a zice, pe când trăia, de unde a răsărit asupra lui lumina aceea. Că practicând – precum însuşi zice – ritualuri de curăţire ale haldeilor[38], «cu năluci hecatice cu chip de lumină petrecea, pe care le-a văzut cu ochii lui»[39]; «dar ale Hecatei năluci» zice adevăratul Cuvântător-de-Dumnezeu «întunecate sunt»[40]. Vezi, deci, limpede, că lumina aceea este întunericul însuşi?

48.

Dar aceasta este şi mai mare şi mai vădită sminteală decât cea dinainte. Căci de primim cum că Socraţii şi Platonii sunt – precum pretinzi tu[41] – văzători-de-Dumnezeu şi învăţaţi-de-Dumnezeu şi de Dumnezeu luminaţi, iar cei ce au ascultat de la aceştia 'dumnezeieştile' ziceri[42] şi au crezut [lor] sunt de admirat şi de emulat pentru devotamentul şi ascultarea şi respectul lor faţă de aceia, atunci trebuie şi noi să râvnim acestora şi să credem acelora, spre a ajunge astfel – dacă nu între cei deprinşi în ştiinţă, măcar – între cei admirabili şi fericiţi. Vom încuviinţa, deci, că divinaţia este una din îndeletnicirile oamenilor aleşi şi plăcuţi ne vom

[37] E acelaşi termen (ἀποφάνσεις) folosit în paragrafele 29-32 în cazul Părinţilor şi al Mântuitorului.
[38] Înţelesul lui 'lanţ' este aici cel cauzal, ca în expresia 'lanţul slăbiciunilor'.
[39] Platon, adică.
[40] Adică: theoriile sau dumnezeieştile-vederi ale lui Platon.
[41] Timaios 34-37.
[42] Ibidem 43 ac.

arăta preaoracularului Phoebus, asigurându-ne de acolo proclamarea înțelepciunii noastre şi a faptului că prin [înțelepciunea] aceasta suntem mai presus de cei mulți sau [chiar] de toți.

49.

Şi ce cuvânt ar mai putea înşira celelalte chipuri ale înşelării şi lanțul dogmelor rău-credincioase[43] şi adunătura patimilor de ruşine şi viclene şi spurcatele pete pricinuite de ele celor ce au găsit de cuviință 'iluminați' a-i numi pe aceia? Nu îl auzi pe cel ce spune: «Aruncă ideile lui Platon»[44]?; închipuiri, adică, şi socoteli ce se fac în cuget înainte de [a se apuca cineva de] lucru, care nu sunt lipsite de patimă şi se cuvin mai degrabă oamenilor ce zidesc – care se tem de neizbânda pricinuită lor uneori de nechibzuință – nu lui Dumnezeu, la Care şi gândul este lucru. Iar dacă şi gândul este lucru, atunci şi înainte de acesta va fi nevoie de alte arhetipuri şi închipuiri, care vor fi, aşadar, idei ale ideilor, şi tot aşa la nesfârşit, dacă nu cumva acela[45] înzestrează cu ceva mai mult numitele idei – cu un 'mai mult' [care este] rău.

50.

Dar să lăsăm aceasta; eu aş adăuga zicându-ți 'aruncă nu numai ideile, ci şi contemplațiile şi mincinoasele lumini ale

[43] Ibidem 39 e - 40 e.

[44] Vezi, de pildă, Homer, Iliada 15.189: «τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται»; pasajul este citat – între alții – de Filon Iudeul, Porfiriu, Proclu şi sfântul Grigorie Teologul.

[45] Adjectiv polisemantic, denotând complexitate, adesea zădărnicie, iar uneori activitate ocultă (vezi Faptele Apostolilor 19, 19); în cazul de față avem, mai degrabă, o împletire a sensurilor acestora.

acestuia[46], prin care acela s-a înjugat cu înşelătorii demoni, şi prin care a fost iniţiat despre aceea că demonii nu sunt răi, ci chiar buni, şi despre sufletul eterului[47] şi perioadele sufletelor şi urâtele erosuri asupra acestora, cele prin trupurile frumoase'[48]. Şi ce să mai zic de zeii primi şi secunzi şi cei încă şi mai prejos de aceştia cu firea şi cu puterea, dintre care unii umblă pe convexitatea boltei cereşti, iar alţii cutreieră concavitatea ei, iar alţii sunt pământeşti şi subpământeni, care nu mai sunt împăraţi ai muritorilor, ci ai celor morţi'[49]? 'Că toate sunt împărţite pe din trei'[50] – ca să zicem ca ei, cei ce sunt şi făcătorii şi înzestrătorii zeilor lor. Şi ce sunt, iarăşi, prea migălitele[51] jertfe, psihagogii şi theagogii[52] şi teurgii şi lăudarea nebunilor[53] şi, una peste alta, toată curata aiureală legată de acestea, mai degrabă [una] de-a binelea decât [una] mistică? Aşadar, acestea nu se potrivesc mai degrabă celor căzuţi de sus[54] şi celor ce de la aceştia şi de la viziunea venită de jos şi-au iluminat – adică

---

[46] «psihagogii şi theagogii»: chemări şi invocări ale sufletelor şi ale zeilor, prin vrăji şi descântece.

[47] Este vorba despre cei cuprinşi de nebunia 'sacră', prin posedarea de către aşa-zisele divinităţi, în cadru ritual (Platon, Phaidros, 444a-465a).

[48] Adică: despre îngerii căzuţi.

[49] Coloseni 2, 17.

[50] Vezi Tit 2, 11.

[51] A celor vestiţi pentru 'cercarea' – adică experienţa – harului.

[52] Vezi II Corinteni 13, 5; 'necercaţi': neîmpărtăşiţi 'cercării' harului (aşa cum zicem 'nemâncaţi' despre cei neîmpărtăşiţi mâncării); varianta oficială îl foloseşte nepotrivit pe 'netrebnici', cu care de regulă redăm termenul ἀχρεῖοι (vezi, de pildă, Luca 17, 10).

[53] Efeseni 1, 17; 4, 13; în ambele versete ediţia oficială îl redă pe ἐπίγνωσις cu cunoaştere; întrucât îndeobşte prin cunoaştere se traduce grecescul γνῶσις (gnoză), folosim aici încetăţenitul cunoştinţă, urmând traducerilor româneşti anterioare, care corespund terminologic – fireşte – discursului imnografic (vezi, de pildă, la slujba Ceasurilor, rugăciunea Cela ce în toată vremea şi în tot ceasul: «să ajungem la [...] cunoştinţa slavei Tale celei neapropiate»; sau rugăciunea Antifonului al III-lea al Dumnezeieştii Liturghii).

[54] Matei 5, 8.

şi-au întunecat – partea înțelegătoare a sufletului, decât celor mai presus de noi şi [luminați] de la cea venită de sus?

Din Epistola a II-a către Varlaam

(46.)

Apoi, şi legea avea umbra bunătăților ce aveau să fie[55]; iar când arătatu-s-a harul[56] şi adevărul a venit, vederea-de-Dumnezeu a celor vestiți pentru el[57] nici umbră a umbrei nu este? Iar Apostolul obşteşte tuturora spune «au nu cunoaşteți că Hristos locuieşte în voi? – afară numai dacă nu sunteți necercați»[58], pe când tu zici cum că cei ce prin vederea lui Dumnezeu s-au ridicat mai presus [de toate] nici umbra umbrei nu au întâlnit-o? Iar Duhul lui Dumnezeu strigă în inimile celor învredniciți, pentru curăție, «Avvá (Tată)»[59], pe când tu 'cunoştința' aceasta[60] şi sălăşluirea şi familiaritatea nu o îngădui a fi nici umbră a umbrei? Dar şi Domnul îi fericeşte pe cei curați cu inima că Îl vor vedea pe Dumnezeu[61]; când?

---

[55] Vezi Varlaam, locul citat; desigur, expresia este tributară lui Dionisie Areopagitul.

[56] Dacă 'obiectul' experienței văzătorilor de Dumnezeu nu e nici umbră a umbrei lui Dumnezeu, atunci acest 'obiect' nu poate fi ceva din cele dumnezeieşti, de vreme ce nu are nici un ecou dumnezeiesc în el. Se ajunge astfel la absurditatea că văzătorii de Dumnezeu nu sunt de fapt părtaşi de Dumnezeu, deci nici văzători de Dumnezeu.

[57] Vezi sfântul Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti IV 20 (ed. Ritter, p. 167).

[58] Apocalipsa 2, 17.

[59] Vezi I Corinteni 2, 14.

[60] I Timotei 6, 20; ediția oficială redă pe ψευδώνυμος γνῶσις (cunoaştere cu nume mincinos; adică pseudo-gnoză) prin 'ştiință mincinoasă'.

[61] Despre primele contacte ale lui Varlaam cu isihaştii din Tesalonic vezi introducerea ediției Triadelor, Louvain 1959, p. 13-18.

– când va fi [lor] şi curăţia. Şi Însuşi despre Sine zice că «Eu Mă voi arăta lui pe Sine Însumi»[62], şi iarăşi «cel ce Mă iubeşte pe Mine poruncile Mele le va plini, iar Eu şi Tatăl vom veni şi sălaş le el Ne vom face»[63]. Unele ca acestea şi atâtea şi mai multe decât acestea spune adevărul scripturilor, pe când tu nici umbră a umbrei a avea îi socoteşti pe cei ce s-au ridicat până şi deasupra lucrărilor înţelegătoare şi s-au unit cu a-tot-strălucitoarele raze cele de acolo[64]? – deşi ceea ce nu are nici umbra umbrei lui Dumnezeu nici dumnezeiesc nu poate fi[65]. Cum, dar, unii ca aceştia, cu chip dumnezeiesc, să nu fie – nu doar cunoscători, dar şi – pătimitori ale celor dumnezeieşti?

(47.)

Dar ce zic eu că nici dumnezeiesc nu poate fi ceea ce nu are nici umbră a umbrei lui Dumnezeu? Că nici între cele ce sunt nu este cu putinţă a fi; că nimic din cele ce sunt nu e cu totul lipsit de părtăşia binelui; pe când ceea ce nici umbră a umbrei nu are, cum nu va fi cu totul lipsit de părtăşia binelui? Cum aşa? Cel ce pofteşte vieţuirea cea mai rea şi întărâtarea pătimaşă, cel plin de pătimirea nechibzuită şi aplecată spre materie – după părerea celui calomniat de filozofia ta[66] – tot

[62] Adică să privească la ei înşişi şi cu ochii trupeşti; acelaşi lucru este spus şi în Triade I 2, 7, ed. Hristou, vol. I, p. 399.

[63] Imaginea luptătorilor de la întrecerile din antichitate, care se luptau dezbrăcaţi de haine şi unşi cu ulei.

[64] «binevoitor avut-au Dumnezeiescul»: este vorba de o expresie clasică precreştină (εὐμενὲς τὸ θεῖον), reluată de Părinţi (îndeosebi de Grigorie Teologul) şi de imnografie; despre folosirea paradigmei filozofice (de care ţine şi acest τὸ θεῖον).

[65] Vezi III Împăraţi 18, 42-45; frază asemănătoare vezi şi în triada întâi, redactată probabil în aceeaşi perioadă (Triade I, 2, 10, ed. Hristou, vol. I, p. 403).

[66] În privinţa lui Cain termenul τρόμος (tremur, frică) se regăseşte în Facerea 4, 14: «ἔσομαι στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς» adică «fi-voi

este părtaş de un ecou umbrit al binelui, pe când cei ce nu doar că şi-au dorit petrecerea cea mai bună, dar au şi avut parte de aceasta şi au alergat – prin întinderea pe de-a-ntregul către binele cel cu adevărat – la vederea-de-Dumnezeu cea fără patimă, [aceştia] nici umbră a umbrei binelui nu au?

(48.)

Dar şi tot omul este după chipul lui Dumnezeu, poate şi după asemănarea [Lui]; pe când cei ce prin ațintirea pe viață la Dumnezeu prin nematerialnica şi nefățarnica şi neîncetata rugăciune şi prin neîntoarsa căutare spre Dumnezeu s-au mutat deja la vrednicia îngerească, [aceştia] nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu au? Bine ne-a descoperit, aşadar, nouă Ioan în *Apocalipsă* cum că cele de pe pietricica albă nimeni ne le poate cunoaşte, decât cel ce o primeşte[67]; deci nu că nu le poate cunoaşte, dar, dacă nu are ureche credincioasă, nici nu îşi închipuie că există în vreun fel, adevărata vedere-de-Dumnezeu nevedere socotindu-o, nu ca pe una ce este mai presus de simțire şi cunoaştere, ca într-un întuneric sfânt, ci ca pe una ce nu este nicidecum.

(49.)

Aşa, deci, şi filozoful – sufletesc de-a dreptul fiind şi neprimind cele ale Duhului[68] – a zis, pe de o parte, despre

---

suspinând şi tremurând [de frică] pe pământ». Ediția oficială nu permite conexiunea cu textul patristic de față, întrucât spune 'voi fi zbuciumat şi fugar pe pământ'.

[67] Simeon Noul-Teolog, Metoda sfintei rugăciuni, ed. Hausherr, în Orientalia Christiana Periodica 9, 2 (1927), p. 164.

[68] Isaia 16, 11; ediția critică a lui Rahlfs nu îl conține pe χαλκοῦν; textul oficial românesc nu poate fi folosit nici în cazul de față, pentru că spune

văzătorii-de-Dumnezeu cei din veac arătați că nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu au văzut, și, pe de alta, ucenic făcându-se unora dintre cei de astăzi, prin cunoașterea cea cu nume mincinos[69] și prin înțelepciunea cea lepădată, ca una ce nu Îl cunoaște pe Dumnezeu, s-a oștit asupra dascălilor[70]. Pentru că, zicând aceia către el, după învățătura predată de Părinți, cum că între cele obișnuite ale începătorilor este și faptul de a-și sili [chiar] și prin anumite șiretlicuri mintea a se întoarce la sine însăși, ca pe una ce cu anevoie se izbăvește de cele din afară, și, astfel, să privească la ei înșiși [chiar] și după omul cel dinafară[71], acesta s-a aruncat, pentru aceasta, asupra dascălilor lui. Dar ce zic eu [aceasta] despre cei ce de curând s-au dezbrăcat spre o asemenea luptă[72], a se întoarce spre ei înșiși și după omul din afară? Că și dintre cei mai desăvârșiți sunt unii care, folosindu-se de poziția aceasta în rugăciunea lor, binevoitor avut-au Dumnezeiescul[73]. Că și însuși Ilie cel preadesăvârșit în vederea-de-Dumnezeu, capul pe genunchi punându-și și, astfel, mintea în sine însăși adunând-o și pe Dumnezeu mai nepregetător făcându-L, seceta aceea cea de mulți ani a dezlegat-o[74].

'lăuntrul Meu se zbuciumă pentru Moab ca o harfă și inima mea pentru Chir-Hares'.

[69] Psalmii 39, 8; în ediția oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta înlăuntru inimii mele'.

[70] Ioan Scărarul, Scara 27, PG 88, 1112 C; Isihie Sinaintul, Centuriile I 99, PG 93, 1512 A.

[71] Notăm că paragraful este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din Triade I 2, 8 și 11; și că «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonică.

[72] I Corinteni 13, 12.

[73] Vezi Grigorie al Nyssei, Despre suflet și înviere, PG 46, 89 C.

[74] II Corinteni 2, 15.

(50.)

Iar dacă pe viteazul acesta, care frica lui Cain a suferit-o cu mintea[75], ai noştri l-au sfătuit a-şi ţine puţin răsuflarea[76], ca totodată să-şi ţină puţin şi cugetul, şi a nu-şi plimba ochiul încoace şi încolo, ci, ca pe un reazem, a şi-l ţinti pe piept sau pe buric, şi puterea minţii prin vedere vărsată în afară înlăuntrul inimii a o trimite, iarăşi, printr-o astfel de poziţie a trupului – aşa cum spune cineva dintre cei mari despre acestea, că «după călcarea [poruncii] omul cel dinlăuntru ia de obicei chipul poziţiilor din afară»[77] – dacă, deci, acestea l-au sfătuit aceia pe acesta, în scurtă vreme lepădând [el] frâiele, nu s-a oprit la a se face dezertor, ci şi amarnic învinuitor al lor s-a făcut în sinod, numindu-i pe aceştia 'cu sufletul în buric'. Cum şi pe cel ce a spus către Dumnezeu «pântecele meu suna-va ca o alăută şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»[78] şi pe cel ce a spus cum că «legea lui Dumnezeu în mijlocul pântecelui

---

[75] Sau: al bunătăţilor Lui.

[76] Dionisie Areopagitul, Despre ierarhia cerească I 3 (ed. Ritter, p. 8): «pentru că nici nu este cu putinţă minţii noastre a se înălţa la acea nematerialnică imitare a ierarhiilor cereşti şi la dumnezeiasca-vedere [proprie acelora] de nu se va sluji de călăuzirea materialnică cea potrivită ei [minţii noastre; n.n.], frumuseţile văzute închipuiri ale nevăzutei bunecuviinţe socotindu-le, şi miresmele simţite întipăriri ale miresmei înţelegătoare, şi icoană a nematerialnicei revărsări de lumină luminile materialnice, şi [icoană] a plinirii văzătoare-de-Dumnezeu [deplinei vederi-de-Dumnezeu; n.n.], celei cu mintea, sfintele învăţături cele desfăşurate».

[77] Macarie, *Omilii* 16, PG 34, 617 D; Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1133 B; *ibidem* 25 (PG 88, 1000 D-1001 A).

[78] *Isaia* 16, 11; ediţia critică a lui Rahlfs nu îl conţine pe χαλκοῦν; textul oficial românesc nu poate fi folosit nici în cazul de faţă, pentru că spune 'lăuntrul Meu se zbuciumă pentru Moab ca o harfă şi inima mea pentru Chir-Hares'.

meu»[79] i-ar numi 'cu sufletul în pântece' sau 'cu legea în pântece' şi celui ce a scris «pomenirea lui Dumnezeu lipeasc-ă-se de răsuflarea mea»[80] nume asemănător i-ar pune şi i-ar batjocori pe toţi care prin simboluri pe cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi duhovniceşti le închipuie şi le numesc şi le adulmecă; dar pe aceia nimic nu îi va vătăma dintr-aceasta; pe când acesta va rămâne în afara sfintelor acoperăminte şi nici la umbrele adevărului nu va avea cum căuta [cu ochii][81].

(51.)

Şi nu te scârbi auzind de la noi acestea; că noi te socotim pe tine mai aproape de Dumnezeu decât tu pe cei uniţi cu Dumnezeu; căci noi te scoatem afară dintre umbre, pe când tu pe aceia şi din umbrele umbrelor. «Dar», zice, «'acum vedem în oglindă'[82] spune marele Pavel». Ce este, dar, oglinda? [Oare] nici umbra umbrei nu apare în cuprinsul ei, cât de puţin străvezie şi lucioasă ar fi [ea]? Şi cum ar [mai] arăta ceva şi cum ar [mai] fi oglindă şi cum vedem ceva în ea dacă nici umbra umbrei nu o are? Iar când cineva se face pe sine însuşi oglindă neştirbită a lui Dumnezeu[83] şi, împărtăşindu-Se de Dumnezeu, îndurat în el însuşi Îl are şi în chip înţelegător pe Acesta Îl întâlneşte, lumină mai presus de lumină întru lumină văzând, care nicidecum nu hotărniceşte ochiul

[79] *Psalmii* 39, 8; în ediţia oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta înlăuntru inimii mele'.
[80] Ioan Scărarul, *Scara* 27, PG 88, 1112 C; Isihie Sinaintul, *Centuriile* I 99, PG 93, 1512 A.
[81] Notăm că paragraful este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din *Triade* I 2, 8 şi 11; şi că «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonică.
[82] *I Corinteni* 13, 12.
[83] Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 89 C.

cel ce vede, cum nu va avea nici umbră a umbrei lui Dumnezeu? Iar când şi minte este oglinda, şi [încă] minte curăţită şi nepătată, fire nematerialnică, lumină înrudită – dacă este să zic aşa – preaînaltei şi celei dintâi lumini, cum – cu totul luminându-se de această lumină dintâi – nu se va arăta *după părtăşie* ceea ce arhetipul este *după fire*? Şi cum nu va arăta şi prin sine însăşi lucirea ascunsei frumuseţii aceleia, după cum şi prorocul zice că «[fie] strălucirea Dumnezeului nostru peste noi»[84]? Şi cum, dar, astfel fiind şi [astfel] arătându-se, bună-mireasmă a lui Hristos[85], vestitor virtuţilor Lui[86], nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu va avea? Cum de ai ajuns la cuvintele acestea cu adevărat neluminate şi mult-întunecate, o, filozofule? Că departe sunt de umbrele acestea scrierile lui Dionisie celui Mare; pentru că el [se] arată socotind un lucru atât de mare vederea adevărată şi tainică a purtătorilor-de-Dumnezeu, încât învăţăturile desfăşurate ale sfintelor scripturi le numeşte asemuiri ale plinirii lor văzătoare-de-Dumnezeu, celei cu mintea[87]. Cum, deci, în chip nesăbuit închipuindu-şi el aceasta, a spus-o – o vom zice noi.

---

[84] *Psalmii* 89, 19; în versiunea oficială românească *strălucire* a fost înlocuit cu *lumină*.

[85] *II Corinteni* 2, 15.

[86] Sau: al bunătăţilor Lui.

[87] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* I 3 (ed. Ritter, p. 8): «pentru că nici nu este cu putinţă minţii noastre a se înălţa la acea nematerialnică imitare a ierarhiilor cereşti şi la dumnezeiasca-vedere [proprie acelora] de nu se va sluji de călăuzirea materialnică cea potrivită ei [*minţii noastre*; n.n.], frumuseţile văzute închipuiri ale nevăzutei bune-cuviinţe socotindu-le, şi miresmele simţite întipăriri ale miresmei înţelegătoare, şi icoană a nematerialnicei revărsări de lumină luminile materialnice, şi [icoană] a plinirii văzătoare-de-Dumnezeu [*deplinei vederi-de-Dumnezeu*; n.n.], celei cu mintea, sfintele învăţături cele desfăşurate».

(52.)

Altul dintre adevăraţii cuvântători-de-Dumnezeu, astupând gura teologilor trufaşi, *umbră* numind cunoaşterea lui Dumnezeu cea arătată lumii, a zis că cei ce filozofează asupra celor văzute au *umbra umbrei* acesteia, de vreme ce nici înţelegerea cu acrivie a zidirii nu o au[88]; iar acesta – cel neduhovnicesc şi care îi judecă pe cei duhovniceşti – neştiind că teoptia (vederea-de-Dumnezeu) se deosebeşte de teologie (cuvântarea-de-Dumnezeu), mai ales de aceea ce porneşte de la cele văzute, a mutat de la aceea asupra acesteia umbra cea îndoită, ba mai mult, nici pe aceasta nu o îngăduie văzătorilor celor nevăzute; pe aceştia, prin aceste cuvinte, nerăsplătiţi arătându-i[89], pe înţelepţii cei din afară 'nu am' zice, cu generozitate, 'cum să nu îi socotesc minunaţi', de vreme ce – zice el despre ei – 'întru totul au cuprins cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc şi susţin că, în privinţa celor ce sunt mai presus de noi, trebuie să vină viziune de sus şi să strălucească lumină inteligibilă, [lumină] prin care [ne] este conjugarea cu cele dumnezeieşti şi dobândirea contemplaţiilor simple, mai presus de demonstraţia [logică]; când îi aud spunând acestea, nu pot' zice 'să nu socot că şi ei au fost luminaţi de Dumnezeu'[90]. Cu ce luminare?

---

[88] Macarie, Omilii 34, 1, PG 34, 744 C.

[89] «nerăsplătiţi»: nepremiaţi de Dumnezeu cu vederea Lui, cu vederea luminii Lui; verbul ţine de paradigma întrecerilor sportive din antichitate, şi anume de premierea câştigătorilor, şi este inegal redat în româna scripturistică şi imnografică; vezi I Corinteni 9, 24 («cei ce aleargă în stadion, toţi aleargă, dar numai unul ia premiul») şi, de pildă, irmosul «Spăimântatu-s-au toate» («Cel ce dăruieşte pace tuturor celor ce te laudă [lit.: premiază cu pace pe toţi cei ce te laudă]»), care face aluzie la Coloseni 3, 15, tradus şi el, ezitant, prin: «Şi pacea lui Hristos... să stăpânească în [lit.: să fie premiul luat de] inimile voastre».

[90] Varlaam, ibidem, p. 261-262.

Negreşit că cu aceea pe care o şi descriu [aceia]; aceasta, aşadar, o zice fără înconjur, cum că nu poate să nu îi socotească şi să nu îi numească cinstitori-de-Dumnezeu şi văzători-de-Dumnezeu, deosebiţi faţă de ceilalţi[91]. Dar faptul că ceea ce aceia numesc lumină este întuneric adânc şi cumplit şi că 'viziunea de sus' este, în chip vădit, de jos şi diavolească – [aceasta] s-a arătat în cuvântul dintâi către el[92], iar *mai-presus*-ul[93] pe care îl atribuie lui Dumnezeu, punându-l şi pe acesta de faţă, l-am demonstrat a fi opinie atee; şi poate n-ar fi rău a spune şi aici pe scurt despre aceasta, în conglăsuire cu cele spuse acolo şi într-un gând cu acelea.

(53.)

Zis-a, deci, David: «dumnezeii cei ce nu au făcut cerul şi pământul – piară»[94]; iar eu, adăugând, aş zice: dimpreună cu dumnezeii aceştia piară şi acel *mai-presus* al lui Dumnezeu care nu are întâietate – după învăţătura acelora – nici în faţa materiei celei fără formă, nici [nu] a adus la existenţă din cele ce nu sunt pe cele ce sunt, nici [nu] este neasemănat mai presus de cele câte se văd în lumea noastră, nici [nu] poartă de grijă – prin pronia lui – de cele ce sunt aici şi ale noastre. Căci acestea sunt dogmele lui Socrate şi Aristotel şi Platon, pe care acesta – ucenicul lor – i-a admirat cum că 'întru totul au cuprins cu mintea *mai-presus*-ul dumnezeiesc'. Iar Pitagora zice în mai degrabă gratuitele – decât auritele – eposuri că asemenea este dumnezeiescul, neîncetat, cu ceea ce s-ar face omul oprindu-se din lucru; aşa a înţeles *mai-*

[91] Adică: de cei ce nu sunt aşa.
[92] Epistola Ia către Varlaam 3.
[93] Superioritarea, transcendenţa.
[94] Romani 1, 21.

presus-ul lui Dumnezeu. Dar şi să fi înţeles [ei] mai-presus-ul [acesta], luminaţi tot nu ar fi; căci nu ca pe Dumnezeu L-au slăvit pe Cel ce L-au înţeles a fi Dumnezeu[95], de Îl vor fi şi înţeles; că şi diavolii Îl ştiu pe Hristos a fi Dumnezeu preaînalt[96], precum duhul lui Python zicea despre Sila şi Pavel «aceştia robii lui Dumnezeu Celui preaînalt sunt»[97], şi nu zicem – pentru aceasta – că diavolii sunt [şi] luminaţi de Dumnezeu, cu toate că nimic nu e mai înalt decât Cel Preaînalt, sau deopotrivă [cu El][98].

54.

Ci a spune că dumnezeiescul este mai presus de demonstraţie şi noi ţi-o vom îngădui, dar nu câtă vreme spui aceasta în sensul lui Aristotel, precum zici că o spui acum; că socotinţa bărbatului [aceluia] despre cele dumnezeieşti e târâtoare pe pământ, omule, şi – ca să zic aşa – fără slavă[99]; şi cum nu ar fi aşa, de vreme ce el – ca să zic apostoliceşte – cunoscându-L pe Dumnezeu, nu ca pe [un] Dumnezeu L-a slăvit sau L-a cinstit, ci, zădărnicindu-se în cugetele lui[100], dumnezeiescul l-a pus pe seama demonilor, nefăcutul[101] –

---

[95] Vezi Marcu 5, 7; Luca 8, 28.

[96] Fapte 16, 17.

[97] Dacă, pe de o parte, nimic sau nimeni nu e mai înalt decât Cel Preaînalt – sau deopotrivă cu El – şi, pe de altă parte, diavolii Îl ştiu pe Dumnezeu ca fiind Cel Preaînalt, atunci şi diavolii – întocmai ca filozofii lui Varlaam – ştiu sau au înţeles mai-presus-ul (superioritatea) lui Dumnezeu.

[98] Sfântul Grigorie face aici un joc de cuvinte, căci ἄδοξος înseamnă nesocotit, dar şi fără slavă.

[99] Romani 1, 21.

[100] «nefăcutul»: însuşirea de a nu fi fost făcut, de a nu fi fost zidit; ἀγενησία filozofilor se referea la materia preexistentă.

[101] Referire la doctrina lui Aristotel, conform căruia – prin prisma unui Alexandru Filosoful, de pildă (apud Joannes Philoponus, In Aristotelis libros de anima comentaria 15.518.10-18) – νοῦς (minte) numeşte trei

pe seama unora dintre zidiri, iar sufletele noastre le-a despuiat (ceea ce lui chiar i s-ar cuveni) de însuşirea nemuririi? Că mintea *cea dinafară* nu are legătură cu noi; iar fără de aceasta, mintea *cea în potenţă* – chiar şi după socotinţa [filozofului] aceluia – nimic nu este[102].

55.

Ai înţeles, prietene, la ce rău duce [faptul de] a nu urma întru totul de-Dumnezeu-însuflatelor scripturi, ba încă şi a pofti să dovedeşti că greşesc cei ce le folosesc pe acestea în privinţa acestora[103] şi a căuta o bună-cinstire [de

---

lucruri: ὁ δυνάμει νοῦς (mintea sau înţelegerea cea în potenţă; ca în cazul pruncilor), ὁ καθ' ἕξιν νοῦς (mintea cea după deprindere; ca în cazul oamenilor desăvârşiţi) şi ὁ ἐνεργείᾳ sau ὁ θύραθεν νοῦς (mintea cea în lucrare, mintea cea dinafară). Dacă prima evoluează de la sine – prin educaţie sau anamneză – şi ia chipul celei de-a doua, mintea cea dinafară nu ţine nicidecum de planul acestui proces evolutiv, pentru că – precum comentează Ammonius (apud Philoponus, op. cit., 15.519.4-7) – ea «nu este din mintea cea în potenţă, cea dinlăuntrul nostru» şi «nu este parte a sufletului». Această transcendenţă şi totodată unire a minţii celei dinafară cu mintea noastră o descrie foarte plastic, iarăşi, Alexandru Filosoful (De anima libri mantissa 111.32-36): «precum lumina – făcătoare fiind a vederii celei după lucrare – şi ea se vede, şi cele laolaltă cu ea, şi prin ea [se vede] culoarea, aşa şi mintea cea dinafară ni se face nouă pricină a faptului de a înţelege, înţelegându-se şi ea, dar nu făcându-se minte [nu dobândind parametrii ontologici ai minţii noastre], ci, prin firea ei, pe mintea cea existentă [pe mintea noastră] desăvârşindu-o şi purtându-o la ale sale». Nemuritoare este nu mintea proprie, ci doar mintea cea dinafară, «cea atotdesăvârşită, care nu este după deprindere sau în potenţă, ci simplă şi pururea în lucrare, chivernisind toate» (Alexandru apud Philoponus, loc. cit.), care vine şi pleacă de la om.

[102] Este vorba de principiul exegezei interne: interpretarea unui pasaj din Scriptură prin prisma altui pasaj din Scriptură.

[103] «εὐσέβεια»: buna-cinstire de Dumnezeu (blagocestia) presupune întregul raportării omului la Dumnezeu, atât dreapta socotinţă despre

Dumnezeu][104] mai presus de cea a Părinților? Că de aici [pornind] te-ai semețit a scrie că 'iluminați' trebuie a fi socotiți înțelepții cei nebuni [numiți de Scriptură], care şi pe Dumnezeu L-au coborât la treapta înțelegerii proprii lor înşişi, zicând că «anevoie este» – dar nu cu neputință – «a-L înțelege pe Dumnezeu»[105]; astea sunt 'lucrurile negrăite' în care au fost ei inițiați de cel ce li s-a arătat lor în 'lumină'. Dar iată că, furat de râvnă şi de cuvânt, [şi noi] am ajuns pe nesimțite la vorbe lungi împotriva lor, în pofida dorinței noastre; mă întorc, aşadar, şi, deşi multe şi despre multe mai am încă a zice, mă opresc aici; şi doar câteva [lucruri] adăugând, voi pecetlui apoi cuvântul cu numirea cea bună a dragostei; că, prin aceasta, socot că [şi tu] te vei răzgândi şi te vei lăsa de defăimări.

56.

Aceia, dar, pe care 'filosofi din afară' Biserica noastră a socotit a-i numi, ca pe unii ce au stat înafara sfințitei cunoaşteri despre Dumnezeu, aceia, deci, nici [măcar] oamenilor de neînțeles nu L-au socotit pe Dumnezeu, înfățişându-L pe El a fi 'anevoie de înțeles'; noi, însă, pe Dumnezeu Îl ştim de neînțeles nu [doar] minții noastre, dar şi minților celor ce sunt mai presus de toată aplecarea spre cele de jos, care,

---

El (altfel zis: corectitudinea dogmelor), cât şi închinarea adusă Lui (în duhul acestei drepte socotințe).

[104] Vezi Dionisie Areopagitul, Despre ierarhia cerească VII 1 (ed. Ritter, p. 28).

[105] Sfântul Grigorie precizează că expresia «cele dumnezeieşti sunt mai presus de demonstrație» înseamnă că sunt mai presus de demonstrația proprie Părinților, nu mai presus de 'demonstrația' varlaamit-aristotelică, pentru că aceasta din urmă, de fapt, nu există (vezi fraza următoare); de aceea sfântul nici nu mai foloseşte cuvântul demonstrație, ci zice «dar nu privitor la aceasta».

pentru însuşirea de a se sui [şi a trece] dincolo de toate a făpturilor acelora zidite care se apropie şi slujesc măreţiei dumnezeieşti, 'tronuri' se numesc[106]. Dar nu zicem despre cele dumnezeieşti că, întrucât sunt mai presus de toate, sunt cu totul mai presus şi de demonstraţie; sau, mai bine zis, zicem aceasta, dar nu privitor la aceasta[107] pe care tu, deşi pofteşti cu totul şi cu totul a o ridica în slăvi, o prezinţi [de fapt] ca [fiind] atât de uşor de răsturnat, încât nu rezistă nici contrazicerii [ei] de către primul venit şi nici demonstraţie nu mai poate fi.

57.

Pentru că silogismul căruia tu îi zici 'demonstrativ' «pare, pur şi simplu, tuturora adevărat şi nu se iscă nici o îndoială asupra lui»[108]. [Bine,] dar nici aceea nu ai luat în seamă că, dacă nu din altă pricină, măcar din pricina reţinerilor pironiene asemenea demonstraţie nu există deci nicidecum[109], [astfel] că [toate aceste] necesităţi rigide prin care legi[110] şti-

---

[106] Varlaam, Epistola Ia către Palama, ed. G. Schirò, p. 245.

[107] Sfântul Grigorie pomeneşte aici cazul anticului filozof sceptic Pyron, care susţinea că nici o afirmaţie nu poate fi socotită mai îndreptăţită decât alta, lucrurile fiind incognoscibile. Dacă nu din alte pricini, aşadar, măcar din pricina acestei opinii Varlaam ar fi trebuit să nu se aventureze să vorbească despre o asemenea demonstraţie, care «pare tuturora adevărată şi nu iscă nici o îndoială».

[108] Adică: prin care încorsetezi.

[109] Faptul că în realitate fenomenele astronomice nu se supun 'corsetului' pus de apodictica lui Varlaam îl vedem, de pildă, în pasaje unde sfântul Grigorie semnalează oprirea soarelui sau întoarcerea lui înapoi şi altele asemenea; vezi Epistola a IIa către Varlaam 62.

[110] Aceste necesităţi sau constrângeri atotstăpânitoare există doar în mintea lui Varlaam, adept al logicii lui Aristotel; odată supuse opiniei altora, odată strămutate în alt sistem de referinţă logic (al scepticilor, de pildă, care nici nu erau creştini), ele nu mai stau în picioare.

inţa logică, armonică şi astronomică[111], [odată] dezlegate din [legătura cu] a-tot-demonstrativa ta judecată, vor ajunge [ele însele] mai netrainice decât pânza de păianjen şi vor cădea[112]? Căci cum îţi vor fi de la sine înţelese premisele, de vreme ce nici Sextus[113], nici Pyron, nici cei asemenea lor nu le încuviinţează?

58.

Deci nu faţă de demonstraţia aceasta[114] sunt mai presus cele dumnezeieşti – că nici despre soare nu se apucă cineva a zice că e mai strălucitor decât licuriciul – ci faţă de cea predată de Părinţi, care nici aceasta nu este din propria lor socotinţă; o aducem însă, nevoia cerând-o, [pe aceasta din urmă], pe cea puternică[115], având [noi] ca obârşie a acesteia[116] puterea cea de Duhul mişcată[117], [putere] prin care, [în chip] mai presus de minte împărtăşindu-se de cele mai pre-

[111] Opera lui Sextus (Pyrrhoniae hypotyposes şi Adversus mathematicos) reprezintă panorama completă a scepticismului antichităţii clasice.
[112] «aceasta»: a lui Varlaam, luată de la Aristotel.
[113] «demonstraţia cea puternică»: expresia este o prelucrare a formulei pauline din I Corinteni 2, 4: «întru demonstraţia [pe baza] duhului şi a puterii (ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως)», formulă preluată de Areopagit («ἐν ἀποδείξει τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως»), la care sfântul Grigorie va trimite numaidecât.
[114] Dar şi: «ca principiu al acesteia», fiind vorba de metoda apodictică.
[115] Sau: «puterea cea din Duhul pornită».
[116] Între de-Dumnezeu-înţelepţiţii şi de-Dumnezeu-cuvântătorii aceştia se numără, desigur, sfântul Dionisie Areopagitul, de la care sfântul Grigorie şi împrumută pasajul de faţă şi teza despre aceea că principiul sau temeiul teologhisirii şi al demonstraţiei patristice este adeverirea venită de la Duhul, puterea Lui împărtăşită Părinţilor; vezi locul Despre numirile dumnezeieşti I 3, ed. De Gruyter, p. 111.
[117] Îl slăvim pe Dumnezeu – pe cât ne este cu putinţă – cu faptele noastre şi cu cuvintele noastre şi cu relele pătimiri pe care le primim sau le luăm asupra noastră pentru El.

sus de minte, de-Dumnezeu-înțelepției și de-Dumnezeu-cuvântătorii[118] de la Dumnezeu au fost învățați și – următori lui Dumnezeu făcându-se – ne-au învățat pe noi. Precum deci, deși cele dumnezeiești sunt cu totul deasupra și dincolo de toate, de tot cuvântul, adică, și de toată lauda și de toată slăvirea, noi însă și grăim cuvânt despre Dumnezeu și Îl lăudăm și Îl slăvim – pe cât ne este cu putință – cu fapte și cuvinte și patimi[119], și zicem 'slava lui Dumnezeu', și 'laudă a lui Dumnezeu' numim slavoslovia cea de noi înșine înălțată, tot așa și facem silogisme și demonstrații și silogismul despre cele dumnezeiești 'demonstrație' îl numim, fie de vorbim în urechile ascultătorilor, fie de nu, întrucât nu orice dialog este [numaidecât] și dialectică; și socotim că trebuie în chip cât mai cuviincios să îl numim, nu în chip necuvenit cinstindu-ne – cum ar socoti cineva – propriile noastre vorbe, ci vorbind despre Dumnezeu pe cât putem de cuviincios și în conglăsuire cu spusele Părinților și întru nimic abătându-ne de la cuvintele de-Dumnezeu-predate[120].

Din Epistola a III-a către Achindin

(10.)

Și se cuvine să punem acum de față puține din multele ziceri ale sfinților, din care s-a arătat – în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] – mai-presus-ul ființei nezidite față de lucrarea nezidită, și mai ales din cele ale marelui Dionisie, de

[118] «cuvintele de-Dumnezeu-predate»: Scriptura.

[119] Sau: a da la iveală.

[120] «mai presus de unirea însăși»: unirea pomenită aici este lucrarea nediscursivă a minții, prin care se împărtășește nemijlocit de cele ce sunt mai presus de ea; vezi fraza imediat următoare.

la care – de la el cel dintâi, am zice – a deprins Biserica aceste elemente de bază ale teologiei. Astfel, purcezând marele [Areopagit] a lăuda învederătoarea cea cu-numele-ființei denumire a Celui ce este cu adevărat, «[cu] atât [mai mult]» zice «să amintim că scopul cuvântului nu este acela de a arăta[121] *întru ce* este mai presus de ființă ființa cea mai presus de ființă – căci lucrul acesta e de negrăit şi de necunoscut şi cu totul de nearătat şi mai presus de unirea însăşi[122] – ci de a lăuda de-ființă-făcătoarea ieşire către toate cele ce sunt a tearhicei de-ființă-începătorii»[123]. Iar 'unirea' – cea pomenită aici cu uimire de către învederătorul celor dumnezeieşti – îndumnezeirea este, «după care[124]» – precum însuşi spune începând scrierea *Despre numirile dumnezeieşti* – «de cele de nespus şi de necunoscut ne atingem în chip de nespus şi de necunoscut – după unirea cea mai presus de firea şi lucrarea noastră»[125]. Despre [unirea] aceasta, aşadar, lucrurile vor fi limpezi odată cu curgerea cuvântului. Cu totul vădit este, deci, de aici că nezidită este nu doar ființa lui Dumnezeu cea mai presus – ca şi de toate celelalte [ieşiri] – şi de ieşirea cea de-ființă-făcătoare, ci şi această ieşire [cea] mai prejos [de aceea], ca una ce este de-viață-făcătoare[126]; pentru că ceea ce este făcător şi ziditor – şi aceasta dintr-odată a tu-

[121] Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti V 1, PG 3, 816 B.
[122] Aici 'după' nu este temporal, ci instrumental (prin care, conform căreia), ca în expresia 'dumnezeu după har'.
[123] Ibidem, I 1, PG 3, 585 B–588 A.
[124] Sau: «nezidită este nu doar ființa lui Dumnezeu cea superioară – ca şi tuturor celorlalte [ieşiri] – şi ieşirii celei de-ființă-făcătoare, ci şi această ieşire inferioară [aceleia], ca una ce este de-viață-făcătoare».
[125] Isaia 11, 2; vezi Grigorie Teologul, Cuvântul 41 (La Cincizecime) 3, PG 36, 431 C.
[126] «caracterul unitar al Duhului»: faptul de a fi un singur Duh, nu mai multe, nu alcătuit din mai multe.

turor celor ce sunt – cum ar fi zidit şi făcut şi, astfel, unul dintre cele ce sunt?

(15.)

Există, aşadar, după de-Dumnezeu-înţelepţiţii cuvântători-de-Dumnezeu dumnezeire inferioară – precum şi aici a spus marele Dionisie – şi anume îndumnezeirea, care este dar al fiinţei lui Dumnezeu, celei superioare. Deci în van trâmbiţează acum Varlaam în stânga şi'n dreapta punând diteismul – chipurile – pe seama noastră; pentru că e limpede că spre defăimarea cuvântătorilor-de-Dumnezeu celor fără de pată face el trâmbiţarea aceasta, încrâncenându-se a spune că creat este darul acesta dumnezeiesc şi aşa [şi nu altfel] este o singură dumnezeire necreată, [şi anume] fiinţa lui Dumnezeu. Aşadar, după ce Îl taie pe Dumnezeu în create şi necreate, mai apoi îi batjocoreşte pe cei ce în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] Îl cugetă pe Acesta a fi nezidit şi după lucrare. Pentru că darul îndumnezeitor al lui Dumnezeu [nu] este [altceva decât] lucrarea Lui, pe care *dumnezeire* şí marele Dionisie şí toţi ceilalţi cuvântători-de-Dumnezeu în multe locuri îl numesc, spunând că mai mult al lucrării dumnezeieşti – decât al fiinţei dumnezeieşti – este numele de *dumnezeire*; că şi lui Isaia îi place a numi 'duhuri' *lucrările* Duhului, după [cum arată] Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul[127]. Deci, precum prorocul, lucrările Duhului *şapte duhuri* numindu-le, nu a prăpădit caracterul unitar al Duhului[128], tot aşa şi prin denumirea

[127] Vezi Despre numirile dumnezeieşti V 2, PG 3, 816 C.

[128] Epistola a IIa, PG 3, 1069 A. Textul areopagitic nu numeşte direct 'harul' 'legătură', ci indirect: «că dacă aceasta [calitatea harului (deci harul), totuna cu imitaţia de neimitat a Celui mai presus de dumnezeire]

de *dumnezeire*, cum s-a arătat mai sus, se numeşte de către sfinţi şí pronia – lucrare fiind [aceasta] a lui Dumnezeu – şí puterea văzătoare şí harul îndumnezeitor al lui Dumnezeu, adică îndumnezeirea[129], şi nici nu se desfiinţează caracterul unitar al dumnezeirii. Iar puterile şi lucrările lui Dumnezeu, cum şi aceasta s-a arătat mai sus, sunt nezidite; aşadar harul îndumnezeitor al lui Dumnezeu nu doar că se numeşte *dumnezeire*, dar şi nezidit este după de-Dumnezeu-înţelepţiţii cuvântători-de-Dumnezeu. Că deşi marele [Dionisie] în curgerea cuvântului său îl numeşte pe el *legătură*[130], este însă [vorba de] legătura lui Dumnezeu cu cei îndumnezeiţi; că asemenea este şi dumnezeiasca pronie şi puterea văzătoare; şi, numindu-l pe acesta *imitaţie*, a adăugat *de neimitat*[131], şi a spus despre el că este obârşie a celor îndumnezeiţi şi *obârşie a dumnezeirii* şi *obârşie a bunătăţii*, ceea ce doar despre Dumnezeu se cade a se spune, numindu-l [pe el] *îndumnezeitor*, şi nu *îndumnezeit*, ca să arate că este nezidit.

(16.)

Iar [faptul] că harul îndumnezeitor – îndumnezeirea însăşi – este nezidit, [aceasta] şi dumnezeiescul Maxim cu îndrăznire o vesteşte zicând: «aceasta este evanghelia lui Dumnezeu: solia lui Dumnezeu către oameni prin Fiul

devine obârşie a îndumnezeirii... celor îndumnezeiţi, [atunci] Cel mai presus de toată obârşia este dincolo şi de astfel numita dumnezeire... – [numită şi înţeleasă] ca obârşie a îndumnezeirii... – în măsura în care Cel de neimitat şi dezlegat [de toate] este mai presus de imitări şi legături». Notăm şi aceea că sfântul Grigorie echivalează formula areopagitică «darul îndumnezeitor» cu «harul îndumnezeitor».

[129] Op.cit.

[130] Către Talasie, PG 90, 637 A.

[131] Şi: de neînţeles.

Cel ce S-a întrupat şi a dat răsplată – celor ce au crezut Lui – îndumnezeirea cea nezidită»[132]. Şi iarăşi: «[chiar] şi în împărtăşirea celor ce au parte de el dumnezeiescul har rămâne de necuprins[133], căci – ca unul [ce este] nefăcut – după fire are nemărginirea»[134]. Şi iarăşi: «îndumnezeirea o pătimim – ca pe una care, după har, este mai presus de fire – şi nu o facem»[135]. Şi iarăşi: «lăsat este ca doar al dumnezeiescului har să fie faptul de a dărui celor ce sunt îndumnezeirea, [în chip] potrivit [fiecăreia dintre ele], strălucind[136] firea [lor zidită] cu lumina cea mai presus de fire şi deasupra hotarelor ei ridicând-o pe aceasta prin însuşirea slavei de a fi mai presus [de hotarele acelea]»[137]. Pentru aceasta şi marele Vasile spune: «Duhul Cel sfânt L-a vărsat îmbelşugat asupra noastră Dumnezeu prin Iisus Hristos; L-a vărsat, nu L-a zidit; L-a dăruit, nu L-a creat; L-a dat, nu L-a făcut»[138]. Ce, aşadar, a vărsat şi a dăruit şi a dat nouă Dumnezeu prin Iisus Hristos? Oare fiinţa sau harul sfântului Duh? Negreşit că harul cel îndumnezeitor, după cum şi Ioan de-Dumnezeu-cuvântătorul cel cu gură de aur spune că «nu Dumnezeu, ci harul s-a vărsat»[139]; că prin acesta se şi cunoaşte firea Duhului, nezidită fiind ea, şi se şi arată [în afară], căci – în sine [însăşi] – nici o arătare nu are. E limpede, aşadar, că harul acesta este ne-

---

[132] Pe când oamenii o pot avea doar 'după har'; ibidem, PG 90, 644 D - 645 A.

[133] Tranzitiv.

[134] Către Talasie, PG 90, 321 A; vezi şi 644 D şi 1212 AB.

[135] Vezi mai sus categoriile: a fi (omul căzut), a fi bine (omul părtaş harului), veşnic a fi bine (Dumnezeu; aceasta este veşnica buna-fiinţare din text).

[136] Ambigua, PG 91,1144 C.

[137] Ibidem, 1144 BC; vezi Centurii 5, 85, PG 90, 1384 D.

[138] Cuvântul 7 la Fericiri, PG 44, 1280 C.

[139] Palama II, GA, p. 5-14.

zidit, atât de limpede încât şi roada acestuia – fiecare [în parte] – în cei [cu har] dăruiţi şi îndumnezeiţi spun că se cheamă – după acesta – fără-de-început [sau neobârşuită], pururea-fiitoare, fără-de-sfârşit, altfel spus nezidită. Pentru că, iarăşi, după sfântul Maxim «Cuvântul veşnicei bune-fiinţări[140] vine – după har – la cei vrednici, aducându-L pe Dumnezeu, pe Cel mai presus de tot începutul [sau obârşia], Care pe cei ce după fire au început şi sfârşit îi face după har fără-de-început şi fără-de-sfârşit»[141], de vreme ce şi marele Pavel, nemaitrăind viaţa cea vremelnică, ci «pe cea dumnezeiască şi pururea-fiitoare a Cuvântului sălăşluit [întru el]»[142], s-a făcut – după har – fără-de-început şi fără-de-sfârşit, [cum] şi Melhisedec «nici început al zilelor nu a avut, nici sfârşit al vieţii»[143] nu după firea cea zidită, după care a şi început a fi şi a şi încetat, ci după harul cel dumnezeiesc şi nezidit şi pururea fiitor mai presus de toată firea şi vremea, [cel] de la Dumnezeu Cel pururea fiitor. Aşadar zidit a fost Pavel doar până ce trăia viaţa cea prin porunca lui Dumnezeu făcută din cele ce nu sunt; iar când nu o mai trăia pe aceasta, ci pe cea făcută [lui] din sălăşluirea lui Dumnezeu, nezidit s-a făcut după har, precum şi Melhisedec şi tot cel ce L-a dobândit înlăuntrul său, ca Singur viu şi lucrător, pe Cuvântul lui Dumnezeu.

---

[140] Către Filothei VII, 2; este expresia Sfântului Grigorie Teologul (Cuvântul 42, 16), care se regăseşte şi în Tomosul Sinodal din 1351; vezi I. Karmiris, Monumentele dogmatice şi simbolice I (în gr.), Atena 1960, p. 379.

[141] Cuvântul Apodictic al II-lea 16, ed. Hristou, p. 93.

[142] Termenul ὁμιλέω înseamnă şi a vorbi şi a petrece cu cineva; Epistola I către Varlaam 41, p. 248.

[143] Pentru cei ce se liniştesc întru sfinţenie I, 3, 13, ed. Hristou, vol. I, p. 423.

(17.)

Dar acestea le spune şi marele Vasile, [cum] că «ceea ce este mişcat de mişcarea pururea-fiitoare a Duhului s-a făcut sfânt vieţuitor; şi a luat omul, sălăşluindu-se Duhul înlăuntrul lui, vrednicie de proroc, de apostol, de înger, de Dumnezeu – cel [ce] mai înainte [era] pământ şi cenuşă»[144]. Şi, iarăşi, «prin Duhul Sfânt părtaş a se face de harul lui Hristos, fiu al luminii a se unge, de slava cea pururea-fiitoare a se împărtăşi»[145]. Iar dumnezeiescul Grigorie al Nyssei «iese dincolo» zice «de firea sa omul, nemuritor făcându-se din muritor şi din stricăcios nestricăcios şi din vremelnic pururea-fiitor şi, din om, dumnezeu pe de-a-ntregul; pentru că cel învrednicit a se face fiu al lui Dumnezeu negreşit că va avea înlăuntrul lui vrednicia tatălui»[146]. Astfel sunt, aşadar, după har, toţi cei cu-chip-dumnezeiesc şi ca nişte dumnezei. Pe când harul însuşi nu după har este nezidit – că [atunci] vom avea şi har al harului şi, iarăşi, altul al acestuia şi [tot] aşa la nesfârşit – aşadar cu adevărat nezidit este harul. Să îl lăsăm, dar, pe cugetătorul de cele deşarte a spune nerozii zicând că harul acesta este imitare naturală, că şi dintr-aceasta se nasc multe şi grozave erezii. Şi după sfântul Maxim, iarăşi, «nimic făcut nu este făcător al dumnezeirii după fire, şi îndumnezeirea nu este nicidecum ispravă a puterii celei

[144] Vezi Ippolit al Romei, Combaterea tuturor ereziilor B, ΒΕΠΕΣ (Biblioteca Părinţilor Greci ai Bisericii) 6, p. 199; vezi şi sfântul Grigorie Teologul, Cuvântul 25, 4, PG 35, 1204 A şi Primul Cuvânt Teologic 10, PG 36, 24 AC.

[145] J. Meyendorff, Sfântul Grigorie Palama şi mistica ortodoxă, Bucureşti 1995, p. 78-79.

[146] Pentru cei ce se liniştesc întru sfinţenie I, 2, 12, ed. Hristou, vol. I, p. 404.

după fire»[147]. Tu, dar, păzeşte-mi buna moştenire aceasta cea lăsată de Părinţi, [cum] că nezidit este dumnezeiescul har ca lucrare a fiinţei lui Dumnezeu şi – după sfântul Isaac – «ca slavă a firii Lui»[148]. Că şi doar zicând cineva că Dumnezeu este nezidit, împreună a cuprins [în această zicere] şi toate lucrările Lui fireşti. Ce trebuinţă mai este, dar, a cerceta şi a despărţi?

[147] Ibidem.

[148] P. Hristou, introducere la Φιλοκαλία 19 A, ed. Grigorios Palamas, Tesalonic 1989, p. 9.

Cuprins

Abrevieri 7
Cuvânt înainte 9
Notă asupra ediției 35

Cuvânt în apărarea celor
ce se liniştesc în chip sfânt

1, 1 39
1, 2 103
1, 3 139
2, 1 273
2, 2 363
2, 3 441

Bibliografie 625
Anexă 629

ERRATA

p. 371, r. 6 de jos: în loc de „nu [ne] vindecă Dumnezeu" se va citi „nu este slujit [slăvit] Dumnezeu".

p. 370, nota 71: în loc de „tămăduitor" se va citi „slăvitor".

p. 557, r. 7: în loc de „aceasta" se va citi „acesta"; r. 10: „cele" → „ce e".

p. 559, r. 9 de jos: „cunoașterea luminii"→ „lumina cunoașterii"; r. 5 de jos: „este, în înțelesul propriu, și întuneric prin lipsă"→ „este întuneric în înțelesul propriu, prin lipsă,".

p. 564, r. 1: „καὶ αὐτὸ"→ „κατ' αὐτό".

p. 565, r. 15: „acolo pe rând, îndată, dumnezeieștile lumini"→ „acolo, îndată, care sînt dumnezeieștile lumini".

p. 567, r. 6: „cu ceea ce e de necunoscut și văzând și cunoscând aceasta"→ „cu Cel necunoscut și văzând și cunoscându-L pe Acesta"; r. 4 de jos: „Îl"→ „îl".

p. 568, r. 2: „τὰ κατὰ"→ „τὰ κατ' αὐτὴν, ἃ καὶ κατὰ".

p. 569, r. 11: „prinzând a se ruga,"→ „începând [scrierea], rugându-se,"; r. 4 de jos: „și care dintre simbolurile..."→ „pe când, dintre simbolurile propriu-zise, [și anume] cele împărțite și simțite [trupește], care nu e schimbător, care nu e compus, care nu e unit cu cele ce sînt, cu zidirile adică?".

p. 570, r. 1: „φῶς, ἐν" → „φῶς, ἢ ἐν".

p. 571, r. 9 de jos: „văzând ei"→ „văzându-se ei [pe ei înșiși]".

p. 573, r. 13: „să zărim necuprinsul firii dumnezeiești"→ „să pricepem că de necuprins este necuprinsul firii dumnezeiești"; r. 10 de jos: „Așadar, și a-l vedea... l-au înălțat, însă"→ „[Tot] așa, deci, a-L vedea mintal pe Dumnezeu și a-L cunoaște [pe El a fi] mai presus de minte ar putea-o și cei ce au [doar] o cercare scurtă a vederii Lui și cei ce nu și-au înălțat spre El privirea aceea [cea] mai presus de minte, cea [pricinuitoare] a unirii [cu El], dar care cred celor ce și-au înălțat-o; însă...".

Tipărit la **Gutenberg**
021-345.09.26